



INGMAR STENROTH

GÖTHISKA FÖRBUNDET

DET NATIONELLA GENOMBROTET I

SVENSK KULTUR

2019

GÖTHISKA FÖRBUNDET
DET NATIONELLA GENOMBROTET
I SVENSK KULTUR

Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T
413 24 Göteborg
Sverige

mail: steinwurzel@spray.se

Omslag: foto Lars-Erik Örthlund, Valborg på Skansen.

INNEHÅLL**KAPITEL 1 ROMANTIKENS MÖTESPLATSER****KAPITEL 2 LYRIKEN I TIDSKRIFTEN IDUNA 1811-1814****KAPITEL 3 FOLKVISORNA****KAPITEL 4 EN NATIONELL UPPFOSTRAN****KAPITEL 5 GUDAR ELLER MÄNNISKOR ? NATIONELL KONST I
NORDEN****KAPITEL 6 FORNFORSKNINGEN SOM NATIONELLT PROJEKT****KAPITEL 7 MOLBECHS SVENSKA LITTERATURHISTORIA****KAPITEL 8 RASK DEN RASKE****KAPITEL 9 TEGNÉRS FRITHIOFS SAGA****KAPITEL 10 BILDEN AV GÖTHISKA FÖRBUNDET****KAPITEL 11 HÖR OSS SVEA !****KAPITEL 12 EN NATIONS FÖDELSE**



INGMAR STENROTH (2010, FOTO ANDERS ANDARVE).



INGMAR STENROTH

GÖTHISKA FÖRBUNDET

DET NATIONELLA GENOMBROTET I

SVENSK KULTUR

KAPITEL I

ROMANTIKENS MÖTESPLATSER

2019

INGMAR STENROTH

ROMANTIKENS MÖTESPLATSER

©Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T
413 24 Göteborg
Sverige

mail: steinwurzel@spray.se

Första sidan: Jean-Marc Nattier, *Madame Geoffrin*
(1738, olja på duk, Tokyo Fuji Art Museum).

INNEHÅLL

KVINNORNAS SALONGER	9
SOCIALA MILJÖER I STOCKHOLM	21
SALONGSLIV I UPPSALA	32
ORDENSVÄSENDET	36
NOTER	38
KÄLLOR OCH LITTERATUR	39
NAMNLISTA	44



NICOLAS-ANDRÉ MONSIAU (1754-1837), *MOLIÈRE LÄSER TARTUFFE HOS NINON DE LENCLOS* (1802, OLJA PÅ DUK, BIBLIOTHÈQUE-MUSÉE DE LA COMÉDIE FRANÇAIS, PARIS).

ROMANTIKENS MÖTESPLATSER

KVINNORNAS SALONGER

Det svenska 1800-talets kulturliv domineras av män. Samhällsideologin påbjöd att kvinnorna skulle stanna vid spisen, ta hand om barnen och ge männen markservice. Under romantiken förefaller det ha funnits en tyst överenskommelse bland männen att kvinnan är underlägsen dem själva. Några få adelskvinnor och konstnärinnor lyckas bryta mot den föreskrivna koden.

Geijer håller ett antal välbesökta offentliga föreläsningar i historia vid universitetet i Uppsala i mitten av 1810-talet. Vi finner att flera kvinnor är närvarande och kommenterar sina upplevelser i brev och memoarer. Men de vägar till bildning som går genom läroverk och universitet är ännu inte öppna för dem. I sina memoarer uttrycker Malla Silfverstolpe den sorg hon i tidiga år känner över att vara född kvinna: ”hon fick en särdeles vurm för astronomi och fann en stor olycka uti att ej få studera denna och andra djupsinniga vetenskaper.” Hennes väninna Charlotte Posse beskriver senare samma utanförskap, när hon säger sig avundas männen som får ägna sig åt ”lärdom” och ”vetenskaper”.¹ Malla och Charlotte är två urskiljbara röster bland de många kvinnor, som under 1800-talet fick finna sig i att avstå från de lärda studierna.

Ett intressant fenomen i romantikens värld är de mötesplatser, som kvinnor förmår organisera trots sin marginaliserade position i samhället. Här bildar de en länk i en lång traditionskedja. Redan på 400-talet före vår tideräkning möter vi en salong som hålls av en grekisk kvinna och poet, Aspasia. Besökarna får träffa filosofen Sokrates och statsmannen Perikles.² Vid de medeltida hoven utvecklas en salongskultur ledd av kvinnor, som lär riddarna kärlekens väsen. I Boccaccios *Decamerone* flyr ett antal adliga kvinnor och män från pesten i renässansstaden Florens och bildar en salong i ett slott uppe bland bergen. Baldassare Castigliones *Il Cortegiano* (Boken om hovmannen, 1528) utgår från de iakttagelser, som författaren gör vid furste-hovet i den italienska staden Urbino. Där är hertiginnan Elisabetta Gonzaga värdinna för en litterär salong som skulle låta tala om sig ute i Europa.³ Den blir förebildlig för sällskapslivet i Europa ända in på 1700-talet. Under renässansen är



Giovanni Boccaccio. del.

Raffaele Morghen inv. 1822.

GIOVANNI BOCCACCIO

RAFAELLO SANZIO MORGHEN, GIOVANNI BOCCACCIO (1822, GRAVYR).



RAFAEL, ELISBETTA GONZAGA (1504-1505, OLJA PÅ TRÄ, UFFIZIERNA, FLORENS).

det inte ovanligt att en salongskultur utvecklas runt en kurtisan, en sexuell frigjord kvinna som samtidigt är en kulturpersonlighet med kunskaper i dans, musik, litteratur och filosofi.

Ett definitivt genombrott för den kvinnliga salongen kommer i Paris under 1600-talet.⁴ Två värdinnor får störst uppmärksamhet: markisinnan de Rambouillet (Catherine de Vivonne) och författarinnan Madeleine de Scudéry. Mme de Rambouillet vill skapa en förfinad umgängesstil i sin salong, som en kontrast mot den krigiska anda som rådde vid hovet. Hennes salong går i blått, och den blir känd under namnet "Blå rummet".⁵ Från år 1650 håller Mme de Scudéry salong i Paris. Hon är en framgångsrik författarinna av nyckelromaner i historisk kostym. För henne är samtalet en krävande konst- art. Formen kommer före innehållet i konversationen, hävdar hon: det gäller att veta vem man talar med och att välja de ämnen som kan tänkas passa in i sammanhanget.⁶ Att kvinnornas entré på den offentliga arenan inte tilltalar alla, framgår av Jean Baptiste Poquelin Molières pjäs *De löjliga preciöserna* (*Les précieuses ridicules*, 1659). Av pjäsens titel framgår att "preciös" används om salongskvinnorna i förklenande och förlöjligande syfte. Efter hand blir ordet en beteckning på vittra damer i allmänhet.⁷

Reflexer från den franska salongs-kulturen finns i Sverige vid drottningarna Kristinas och Ulrika Eleonoras hov. Våren 1653 samlar således Kristina regelbundet en krets vänner på Jakobsdals slott för att idka sällskapsliv. Den halvoffentliga prägel, som är salongens särdrag, finns här. Men även om drottning Kristina är representerad i det stora lexikon över preciöserna, som Antoine Baudeau, sieur de Somaize, ger ut år 1660, är hennes sällskapskrets snarare representativ för en hovkultur än för en salong.⁸

Ludvig XIV skulle dominera kulturlivet i Frankrike under det slutande 1600-talet. Hans sol lägger salongerna i skugga. Men efter Ludvigs död år 1715 blomstrar salongs-kulturen som aldrig förr i Frankrike.⁹ Männerna dominerar salongerna intellektuellt sett och kvinnorna hamnar ofta i en situation, där de inte kan påverka samtalet. Salongerna frekventeras av de upplysningsmän, som skulle starta den franska revolutionen. Flera kvinnor lyckas ändå behålla ledningen över sina salonger. Till dem hör Marquise de Lambert (1647-1733), Mme Necker (1739-1794) och Mme Geoffrin (1699-1777).



CATHERINE DE VIVONNE, MARQUISE DE RAMBOUILLET (1600-TALET, OLJA PÅ DUK, OKÄND KONSTNÄR, LE DUCÉ D'UZÈS, FRANKRIKE).



MADELEINE DE SCUDÉRY (1600-TALET, OLJA PÅ DUK, OKÄND KONSTNÄR,
KOMMUNBIBLIOTEKET I LE HAVRE, FRANKRIKE).

Mest omtalad är Mme Geoffrins salong. Den är märklig redan genom att värdinnan har borgerligt ursprung och är gift med en man, som blivit rik på att utöva ett yrke, som var så väsentligt i 1700-talets Frankrike: han tillverkar speglar. Salongens ambitionsnivå visas av att mottagningen äger rum på eftermiddagarna, då samtalen kunde hållas på nykter kaliber. Genom sin salong avancerar Mme Geoffrin socialt. Hos henne möts tidens uppburna män. Här kan lustspelsförfattaren Pierre de Marivaux träffa initiativtagarna till Frankrikes nya stora uppslagsverk, Denis Diderot och Jean d'Alembert. Bemärkta utländska besökare gör visit, bland dem den blivande svenske kungen Gustav III. Ett bevis på Mme Geoffrins goda rykte är den kontakt hon utvecklar i en brevväxling med kejsarinnan Katarina II av Ryssland.¹⁰

De franska salongernas karaktär förändras i radikal riktning under revolutionsåren.¹¹ Nu är det politik som diskuteras och kvinnorna trängs undan. Mme Roland berättar i sina memoarer att hon inte ens vågar yttra sig under mötena i den salong hon håller.¹² Två av de mest kända värdinnorna i Paris, Mme de Genlis och Mme de Staël, går i landsflykt under orosåren. På slottet Coppet i Schweiz startar Mme de Staël en salong, som skulle komma att influera de intellektuella kvinnorna i Berlin.

1700-talets svenska sällskapsliv kan inte sägas vara av salongskaraktär, även om man i hovkretsar försöker imitera den franska kulturen genom konversationsövningar på slottet Drottningholm. Utanför hovkretsarna deltar Hedvig Charlotta Nordenflycht i *Tankebyggarorden*, ett sällskap med diktarna Gustav Philip Creutz och Gustaf Fredrik Gyllenborg bland de manliga deltagarna. Under slutet av 1700-talet öppnar redaktören för *Stockholms-Posten*, Carl Peder Lenngren, och hans maka, författarinnan Anna Maria Lenngren, en uppskattad salong i deras hem på Beridarebangatan. Bland besökarna finner vi Gudmund Jöran Adlerbeth, Carl Gustaf af Leopold och Frans Michael Franzén. En samtida memoarförfattare skriver: "Det är visst att fru Lenngren i sitt hus väcker lika mycken vördnad, som hennes skaldestycken beundran."¹³ Den kände kulturpersonligheten och bokmalen Carl Christoffer Gjörwell, Jonas Love Almqvists morfar, håller fram till sin död år 1811 en salong, som hade en bredare inriktning än den rent litterära. Här sammanstrålar tidens lärda elit, bland annat för att få tillfälle att möta de internationella gäster som passerar Stockholm.



NICOLAS DE LARGILLIERRE, ANNE-THÉRÈSE DE COURCELLES, MARQUISE DE LAMBERT (CA 1710, OLJA PÅ DUK, MUSÉE CARNAVALET, PARIS).

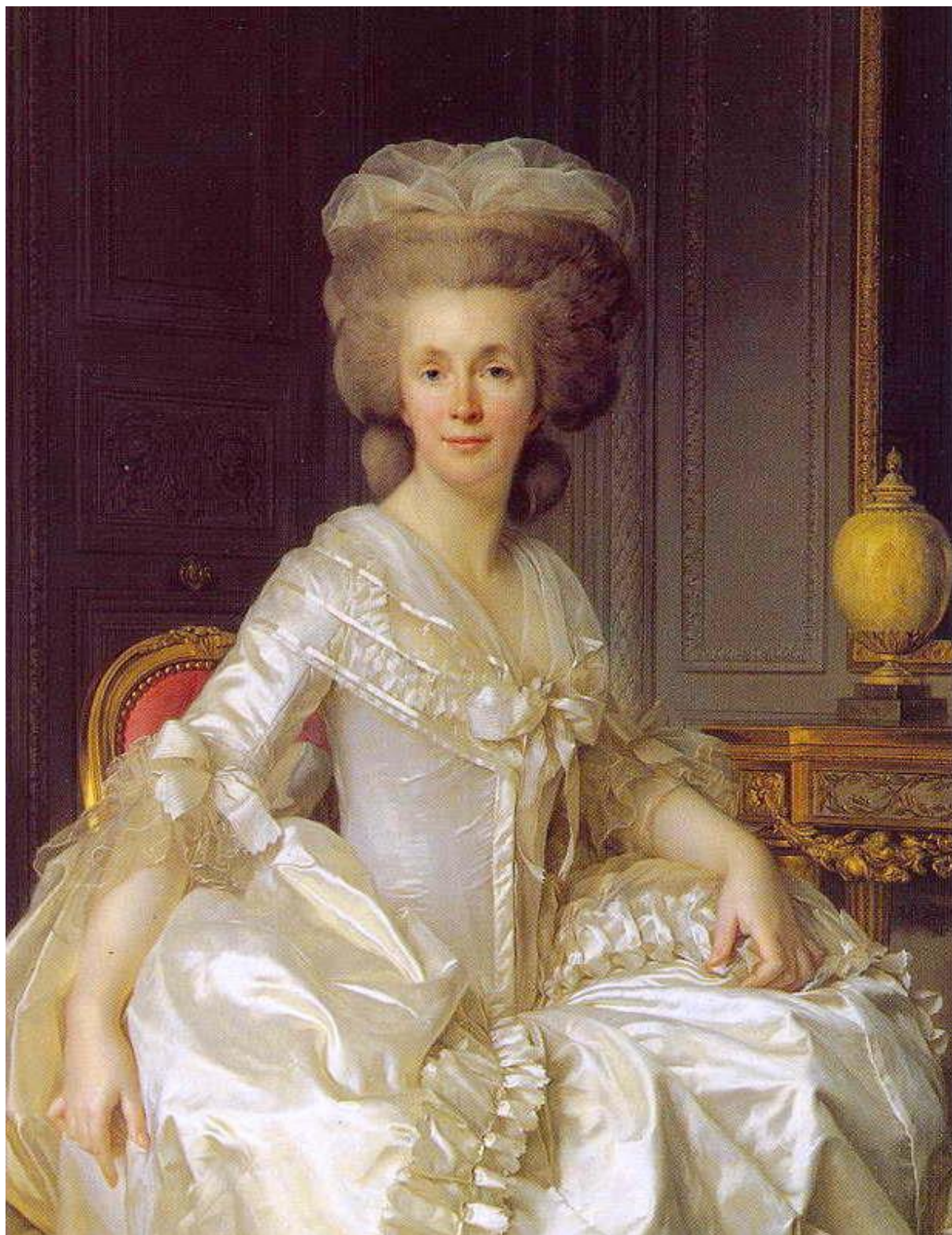


ANCIET CHARLES GABRIEL LEMONNIER, *MARIE TÉRÈSE GEOFFRINS SALON 1755* (1755, OLJEMÅLNING, CHATEU DE MALMAISON, RUEIL – MALMAISON, FRANKRIKE). MADAME GEOFFRIN RESER SIG UPP I ORANGE KLÄNNING TILL VÄNSTER, MED EN HAND PÅ STOLEN FRAMFÖR.

Först under romantiken etablerar sig ett socialt breddat sällskapsliv i Sverige. Salongskulturens vänner blir observanta på vad som inträffar, när den bildade världen möts i Europas nya smältdigel för idéer och kultur, Berlin. Ett antal judiska kvinnor, som är gifta eller är släkt med förmögna affärsmän, skapar i sina salonger förutsättningarna för en konfrontation av de idéer som nu lanseras av samhällets intellektuella.¹⁴ Två av de främsta föreläsarna för denna salongskultur är Henriette Herz och Rahel Levin Varnhagen.

Inspiration får de av den salong som upplysningsmannen Moses Mendelssohn driver i Berlin fram till sin död år 1786. Henriette Herz startar sin salong redan som tonåring år 1780.¹⁵ Den skulle komma att frekventeras av ett stort antal ledande kulturpersonligheter, bland dem teologen och filosofen Friedrich Schleiermacher och den blivande grundaren av Berlinuniversitetet, Wilhelm von Humboldt. Utländska besökare är bland andra de parisiska salongsvärdinnorna Mme de Staël och Madame de Genlis, men också en kulturprofil från Sverige, Carl Gustaf von Brinkman, som hade diplomatiska

uppdrag i Preussen för Sveriges räkning. Brinkman utnyttjar sitt breda kontaktnät i Berlin för att göra de kvinnliga salongerna populära.¹⁶



JOSEPH-SIFFRED DUPLESSIS, SUZANNE CURCHOD (MADAME JACQUES NECKER) (1700-TAL, OLJA PÅ DUK, CHÂTEAU DE COPPET, SCHWEIZ).



ANNA DOROTHEA THERBUSCH, HENRIETTE HERTZ SOM HEBE (1778, OLJA PÅ DUK, ALTE NATIONALGALLERIE, BERLIN).



MORITZ MICHAEL DAFFINGER, RAHEL VANHAGEN VON ENSE (CA 1817, PASTELL, ARCHIV FÜR KUNST UND GESCHICHTE, BERLIN)

Rahel Levin håller som ogift en salong som öppnar år 1790. Som vi vet hade Madame de Scudéry ambitionen att i sin Parissalong utveckla konversationen som en konststart. Hos Rahel Levin blir i stället ett vardagligt samtal cen-

tralt för umgänget.¹⁷ Napoleonkrigen leder till att Preussen blir ockuperat av franska trupper, vilket försvårar möjligheterna till sociala kontakter. Rahel Levin stänger sin salong år 1806. När hon, gift Varnhagen, åter öppnar sin salong år 1819, präglas den av reaktionen efter Napoleonkrigen. Till skillnad från många andra salonger tillåter Rahel Levin Varnhagen politisk diskussion i sin. Den förs av en rad av tidens mest uppburna män: forskningsresanden Alexander von Humboldt, diktaren Heinrich Heine, filosofen Friedrich Hegel och historikern Leopold von Ranke.¹⁸ Bland de anmärkningsvärda kvinnor, som besöker Rahel Varnhagens salong, är författarinnan Bettina von Arnim och den salongsvärdinna, som gjort sig känd i Sverige under tidigt 1800-tal, Amalia von Helvig. I ett kommande kapitel skall vi finna att von Helvig, på återbesök i Sverige år 1816, kunde inspirera de intellektuella i Uppsala att starta salonger.

SOCIALA MILJÖER I STOCKHOLM

Under 1790-talet kommer allt fler studenter att söka sig till Uppsala för studier med en annan inriktning än den gängse. Det dominerande teologiska studiet får konkurrens av det humanistiska. Tjänstemannabanan är målet för många av de unga, som efter avslutade studier skulle bege sig till Stockholm för en karriär. Samhället kunde inte absorbera denna kader av intellektuella och situationen blir ofta desperat för dem. En student som siktade på en ämbetsmannabana hos svenska staten, kunde nödgas uppehålla fem vikariat på olika ämbetsverk i väntan på en tjänst. Utan lön!

Kontaktbehovet är förstås stort bland detta akademiska proletariat, som bor i kyffen. De söker gemenskap för samtal. Flera mötesplatser skapas för den som vill ta del av den allt intressantare dagspressen. En förebild är *Uppsala läsesällskap*, som antar sina stadgar år 1798. Medlemmarnas årsavgifter finansierar ett lärum samt prenumerationer på ett stort antal nationella och internationella tidningar. Medlemsskaran växer snabbt, för att kulminera år 1807, då 192 herrar har möjlighet att läsa 37 utländska och 15 svenska tidningar.¹⁹ I läsesällskapen förs diskussioner, inte minst om politik och uppfostran.

Att dricka kaffe eller choklad på lokal blir en nymodighet i sekelskiftets Stockholm. Kaffestugor öppnas av kvinnor litet varstans och blir flitigt frekventerade för tidningsläsande och kannstöperier. Också krogvärlden erbj-

der utrymme för informella möten. Stallmästaregården är ett favorittillhåll för de unga, belägen i Stockholms utkanter. En mer central mötesplats blir Den Gyldene Freden i Gamla stan. Här kunde studenterna ibland få sällskap av en tjänsteman på Ecklesiastikexpeditionen, poeten Erik Johan Stagnelius.

Under månaderna runt nyåret 1817 arbetar Jacob Adlerbeth och Geijer intensivt på att bereda vägen för Geijers kandidatur till professuren i historia i Uppsala. Vi får genom Adlerbeths dagbok tillfälle att studera hur tidens informella samhälle fungerar. Personer som vill påverka makthavarna gör visiter i deras hem, som verkar stå öppna för jämnan. I dessa miniatyrsalonger diskuteras politik och kultur. Strategier läggs upp för politiska aktioner. Avlyssnar vi dessa privata samtal, får vi en annan bild av 1810-talets Sverige än den gängse. Gustavianerna agerar långt fram i tiden bakom kulisserna för att behålla greppet om samhällsapparaten. Allra tydligast märks försöken att bromsa det religiösa och filosofiska fritänkeriet i Uppsala. Umgängesformer som de halvoffentliga rummen erbjuder, ger den unga och ofta fattiga intelligentsian tillfälle att vidga sina kontaktytor utanför den egna sfären.

En kontinental fläkt för Amalia von Helvig (född Imhoff) med sig, när hon år 1805 dyker upp i Stockholm med sin svenske make Carl von Helvig. Amalia startar omgående en salong i parets lägenhet på Blasieholmen. Inspirerad av Madame de Rambouillet's salong från 1600-talets Frankrike, kallar hon den för "Blå salongen". Sammankomsterna vädjar till deltagarnas kreativitet, vissa till behag och andra till förtret, om vi får tro Malla Silfverstolpes memoarer: "Pennor, papper, tusch och färger låg till reds, alla satt omkring bord och tecknade, somliga kopierade, andra ritade på fri hand. Under tiden läste fru Helvig högt ur 'Vies des peintres celebres'. Detta hade kunnat vara mycket roligt och Malla fann det så; men det var ovanligt och många tatlade det och skrattade åt det."²⁰ Den bok, vars budskap Amalia vill sprida, är Giorgio Vasaris "Berömda renässanskonstnärers liv", som kom ut i Florens första gången år 1550, och anses vara den första konsthistorian.



JOHANN LORENZ KREUL, AMALIA VON IMHOFF (GIFT HELVIG) (OLJA, MEDALJONG, 1800).

År 1810 återvänder Amalia von Helvig till Tyskland för att kurera sig, sedan hon drabbats av ohälsa. I Amalias frånvaro tar Carl von Helvig över salongen och driver den i tre år. Göten och skolmannen Arvid August Afzelius hade gift in sig hos den finlandssvenska adeln och får därigenom kontakt med den stockholmska societeten. Med sina talanger som folkvisesångare blir han en uppskattad gäst i Carl von Helvigs salong. Afzelius ger en ögonblicksbild från sammankomsterna: "Efter ett par timmars samtal i vetenskapliga ämnen, serverades en enkel aftonmåltid, alltid bestående av kotletter och ett glas gammalt malaga. Nu var min stund inne, och generalen ropade: 'Afzelius, glad oss nu med en folkvisa!' Jag sjöng då någon av de

gamla folkvisorna, såsom 'Den bergtagna', 'Jungfrun, hon skulle sig åt otte-sången gå', 'Hillebrand tjänte på konungens gård', 'Till Österland vill jag fara', eller någon annan utvald sång från vår Medeltid. Jag kunde alla dessa sånger utantill och måste sjunga visan från början till slut, ty det var orden som alla lyssnade till och som aldrig kunna rätt fattas utan med sin melodi."²¹

En salong, som skulle få en avgörande och sekellång betydelse för den konstnärliga utvecklingen i Sverige, är artisten Carl von Bredas.²² Denne tillhör den gustavianska kretsen och anses vara sin tids främste porträttmålare. Många i samtiden uttrycker också sin uppskattning av hans sällskapstalanger. I von Bredas salong fylkas inte minst de unga konstnärer som är missnöjda med undervisningen i Konstakademien. Under våren 1817 bjuds två föreläsare in till Bredas salong. Den förste är poeten och kritikern Lorenzo Hammar-sköld. Hans exposé över svensk och internationell konst inspirerar till efter-följd och blir startpunkten för en svensk konstkritik, som snart blir synlig i dagspress och i småskrifter. Den andre föreläsaren i von Bredas salong är Per Henrik Ling, som presenterar den fornnordiska mytologin och diskuterar möjligheten att synliggöra denna som bild och skulptur. Ling entusiasmerar de unga konstnärerna att lämna den klassiska bildvärlden för att söka motiv i den isländska sagan och i Eddans gudavärld. En konstnärlig nyorientering blir följd av Lings föreläsningar och de blir en del av det nationella projektet.

Nils von Rosenstein är en salongshabitué i 1810-talets Stockholm, medlem av Svenska Akademien, men också i stadens alla informella salonger. En samtida karakteristik av honom lyder: "Han var av naturen maklig, men fann dock då och då stunder för Sånggudinnornas vittra övningar och ägnade, strängt regelbunden och punktligt ordentlig, förmiddagen åt sina ämbetsplikter. Efter slutade dagsmödor var sällskapslivet för honom ett behov, och som han var ogift, måste han söka husligheten utom sin egen bostad. Med Stockholm var han så införlivad, att han skämtande påstod, att huvudstadens rännstenar för hans luktorgan var angenämare än landsbygdens hö och blommor, och var glad att finna ungefär samma sympati hos den snillrika fru Staël. Till de kretsar han kom, medförde han en upprymd munterhet, som gav sig luft mindre i kvickhetens blixtar än i naiva infall och en viss torrolighet, ett fint levnadsvett, en mångfald av kunskaper, en icke vanlig gåva att berätta, samt

- vad som icke gjorde honom minst välkommen hos värdinnan - en förträfflig aptit.”²³



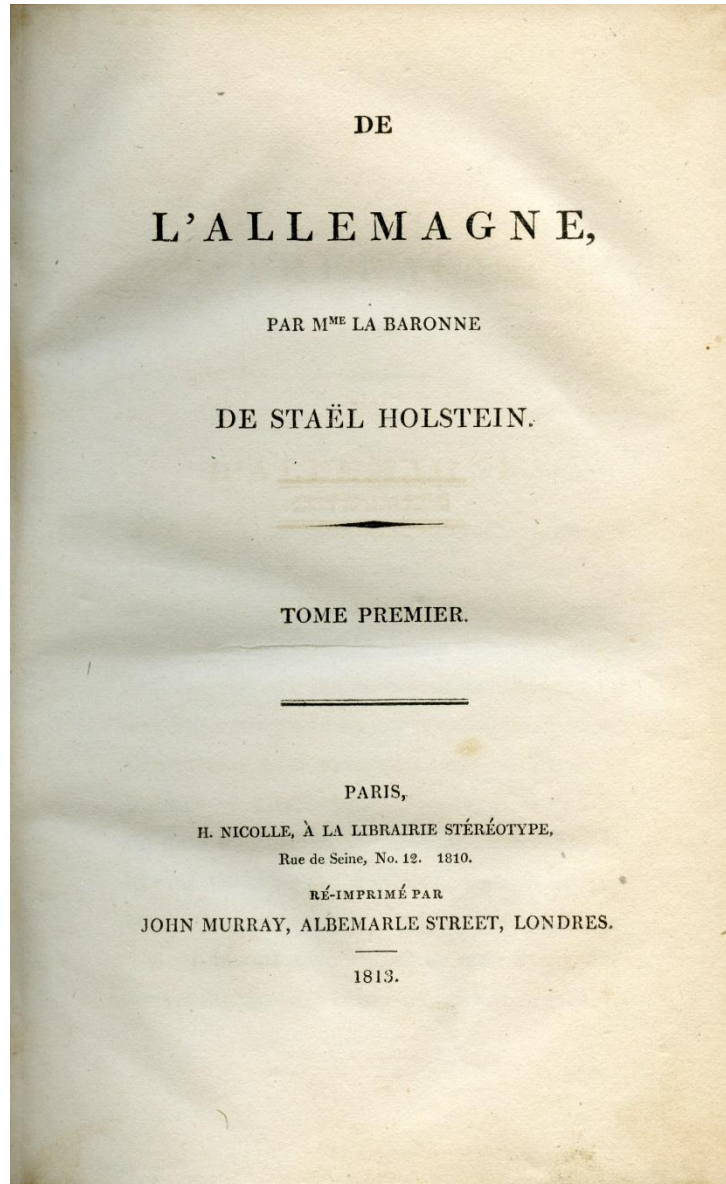
JEAN BAPTISTE ISABEY, *GERMAINE DE STAËL* (1810, PENNTECKNING PÅ PAPPER).



CHÂTEAU DE COPPET, VAUD, SCHWEIZ.

Här finner vi alltså överraskande att den berömda Mme de Staël engagerar sig i salongslivet i Stockholm, staden som blivit en rastplats för henne under en serie turbulenta år. Sedan hon slagit följe med sin far, som flytt revolutionens Frankrike och bosatt sig på slottet Coppet i Schweiz, startar Mme de Staël en salong för de landsflyktiga offren för revolutionen. År 1795 återvänder hon till Paris och öppnar ånyo sin salong där. Den blir en härd för oppositionen mot Napoleon. Men Napoleon slår tillbaka. Salongen upplöses år 1803 och Mme de Staël förbjuds att vistas inom 40 mils avstånd från Paris. Hon upphör ändå inte med sina stämplingar mot Napoleon, utan publicerar år 1810 en skrift med titeln *De l'Allemagne* (Om Tyskland), som lovordar Tyskland och tyskarna och därför betraktas som antifransk. När det visar sig att Mme de Staël haft fräckheten att trycka arbetet i lejonets egen kula, Paris, blir hon landsförvisad och satt i förvar på Coppet. Därifrån lyckas hon trots allt fly. Via S:t Petersburg kommer hon i september 1812 till Stockholm, sedan Napoleons härar invaderat Ryssland. I Stockholm skulle hon stanna till i maj 1813, då hon beger sig till England och ansluter sig till den engelska oppositionen mot Napoleon där.²⁴ Med sig till Stockholm har Mme de Staël den

beundrade skådespelerskan Henriette Händel-Schütz, som bygger upp en scen på Riddarhussalen, där hon hänför åskådarna med en serie sensationella pantomimer.²⁵



MME DE STAËLS DE L'ALLEMAGNE (FÖRSTA UPPLAGAN ÅR 1810).

I en kort biografi över skalden Gustaf af Leopold ger Peter Wieselgren en entusiastisk skildring av hur en salonsafton kunde avlöpa i Stockholm i början av 1800-talet. Wieselgren var en mångfrestande intellektuell, en religiös svärmare, arkivmänniska och litteraturhistoriker. Han slutar sin bana som domprost i Göteborg: ”En ung person anländer. Han för aftonen den förste. Lektrisen bortlägger Schröderi gamla översättning av Livius /- - -. En jämförelse uppdrages nu mellan Livius och Tacitus. Den unge hör med und-

ran. Det är ej författaren Leopold med sin något, 'låt oss bekänna det', tillkonstlade stil. Det är en *eloquence* (vältalighet) så naturlig, så flytande, så skön, att man önskar att han aldrig skrivit, utan talat i närvaro av en tachygraph (stenograf). Gäster samlas emellertid. Excellenserna Wetterstedt, Skjöldebrand, Mörner, De la Gardie – alla som lärjungar, som beundrare – höra den fortgående jämförelsen, men säger också att det förnöjer dem. Franzén, Hartmansdorff, Beskow, Anders Lindeberg öka antalet av gästerna /- - -/. Nu avlösa lekande, skämtsamma ämnen, och värden, som i början var krank i alla leder och ledamöter, glömmar sin 70-åriga kropp, går upp, ledd vid en tråd, lätt som en tjuguarig, hämtar en bok, nämner en pagina, där en omtvistad sak står, och säger alldeles oförmärkt och utan att själv synas veta det, de kvickaste artigheter åt närvarande, de spetsigaste anmärkningar om frånvarande /- - -/." ²⁶ Sammankomsten som Wieselgren beskriver äger rum så sent som år 1827, några år före Leopolds död.



EVALD HANSEN, CARL GUSTAF AF LEOPOLD (1756-1829)
(PENNTTECKNING, SVENSKA FAMILJ-JOURNALEN, 1870-1880-TALEN).

En inblick i Lorenzo Hammarskölds salong får vi genom de anteckningar, som hustrun till publicisten Adolf Ivar Arwidsson gör: "April 3. Påskdag och vi var bjudna till Hammarskölds på kaffe. Där hade jag personligt mycket ledsamt, men mitt sinne fick fröjdas – då jag där fick se den ljuva, berömda skaldinnan Euphrosyne! Hennes väsen svarade mot min väntan, kanske överträffade den; hon var enkel, okonstlad, kanske av ett för blygt utseende... Som hon höll sig bland Profetskaran, vars syster hon är, så hade vi kvinnor inte något av henne... En mängd av karlar, alla vitterhetsälskare utgjorde kretsen, som bröts kl. 11 på kvällen."²⁷

Euphrosyne är pseudonym för den i sin tid välkända författarinnan Julia Christina Nyberg, som haft Atterbom som mentor. Publicisten Magnus Jacob Crusenstolpe ger i en kort biografi en inblick i Eufrosynes salongsvanor. Crusenstolpe är taktlös nog att kritisera Eufrosynes utseende. "Ännu mer störande illusionen var att se henne i den litterära kretsen hos Dahlgren eller Hammarsköld, omgiven av ett moln ur deras tobakspipor och en doft från jamaikan ur deras toddyglas. Till denna krets hörde ofta Livijn, någon gång Askelöf. Även ett yngre släkte av skaldar och konstnärer slöt sig kring Eufrosyne: Nicander, Mellin, Bellmansångaren Raab, målaren Palm."²⁸

En exotisk fågel dyker upp i Stockholm i slutet av 1810-talet, Mathilda Orozco, italienska och gift med den svenske översten Josias Montgomery-Cederhielm.²⁹ Paret bosätter sig på fideikommisset Segersjö vid Hjälmarén, men under några år hyr de också en våning i Stockholm, som under 1820-talets förra hälft skulle bli en samlingspunkt för den kulturellt intresserade societeten. Mathilda Orozcos arior i italiensk stil hänför publiken. Diplomaten och salongshabituén Carl von Brinkman kallar henne för "Näktergalen". Hon spelar harpa och skulle tonsätta och sjunga ett antal av Tegnér's Frithiof-dikter. Bilden av henne som en näktergal används också av Tegnér, som tillägnar henne en dikt med titeln *Mathilda*.³⁰

Publicisten Magnus Jacob Crusenstolpe ger en interiörbild från Mathilda Orozcos Stockholmssalong i en memoar år 1846: "Ännu måste vi låta läsaren blicka in i ett förmak, det mest förföriska, om också icke det mest lysande av alla, Stockholm den tiden hade att bjuda på. Ni ser rummet överfyllt av folk och dörrarna därtill från de angränsande belägrade av hufvud vid hufvud, tåspets sträckt vid tåspets. Ni ser alla orörliga på sina platser som bildstoder,



MARIA RÖHL, *CARL GUSTAF VON BRINKMAN* (1764-1847). (1835, PENNTECKNING, KUNGLIGA BIBLIOTEKET, STOCKHOLM).



MATHILDA GYLLENHAAL.
Målning av okänd italiensk konstnär
Privat ägo

MATILDA GYLLENHAAL-OROZCO

med hänryckningen likväl målad i sina anleten och återhållande andedräkten, för att ej gå miste om något ackord, som värdinnans vackra fingrar framtrol- lar ur harpan, vilken vilar mellan hennes knän, – ej förlora någon av de smäl- tande toner som, med onämnbart uttryck, sväva fram över hennes läppar. Och vilka läppar sedan! Och vilket småleende! Och vilka 'lockars natt!' – för att tala med skalden – Och vilka ögons ljungeldar! Och hur hon visste att slunga dem! Och hur röst och blick, alltefter hennes gottfinnande, kunde bli smäktande, som turturn, skalkaktiga som Astrild, vredgade som en retad ka- rit! Och vilken fin skepnad! Och vilken luftig gång! Och hur hon, med över-

lägsen beräkning och oöverträfflig framgång, snarare 'försvann', än gick, när hon slutat den tidens omtyckta sällskapssång: 'Jag drömde att jag henne såg'. Och vilken tomhet i de överbefolkade gemaken sedan hon försvunnit!"³¹

Mathilda Orozco skapar en erotisk feber omkring sig – Tegnér och Brinkman är förstås förälskade i henne, men också kronprins Oscar och attachén vid engelska legationen i Stockholm, John Bloomfield. År 1825 dör Josias Montgomery-Cederhielm och familjen kommer på obestånd. Mathilda Orozcos salong upplöses. Fram till sitt nästa äktenskap år 1839 skulle Mathilda Orozco ändå fortsätta att göra salongerna osäkra. Hon ingår bland den skara kvinnor som Tegnér i ett brev kallar "Den Brinkmanska seraljen".

SALONGSLIV I UPPSALA

Carl von Helvig har samarbetssvårigheter med sina officerskolleger och bestämmer sig för att ta avsked från sina militära befattningar i Sverige, för att flytta till Preussen. Amalia von Helvig får återvända till Sverige år 1816 för att reda upp de trassliga affärer som maken lämnat efter sig. Nu gör hon ett besök i Uppsala, vilket skulle bli av avgörande betydelse för den lilla krets akademiker som vistas i stugvärmen där. För en av de mest kända kvinnorna i Uppsala, Malla Silfverstolpe, leder mötet med Amalia von Helvig till idén att starta en salong. Malla hade, som vi vet, varit gäst i Amalias salong i Stockholm. Nu kunde hon dessutom bli inspirerad av vad Amalia visste att berätta om salongskulturen i Berlin.

I Uppsala hade redan flera salongsliknande kottier bildats. Landshövding Rudolf von Kraemer gör sig känd för sina storstilade baler, konserter och andra kulturella divertissemang på Uppsala slott. Geijers musikalitet och hans förmåga att spela fortepiano, föranleder honom att samla gäster hemma hos sig för musikalisk samvaro. En motvikt i litterär riktning bör Atterboms salong ha varit. I Uppsala hade grevinnan Eleonora Charlotta d'Albedyhll startat en salong på 1810-talet. Hon publicerar en diktcykel med fornnordiskt tema år 1814, som har titeln *Gefion*.³² Diktverket möts med en kortlivad entusiasm, inte minst av kronprins Oscar, när denne ligger i Uppsala under hösten år 1819. Grevinnan d'Albedyhll beskrivs som ett snillrikt och vittert fruntimmer. Sedan Malla Silfverstolpe startat sin salong blir grevinnan d'Albe-

dyhlls salong utkonkurrerad, vilket Malla med skadeglädje konstaterar i sina memoarer.³³



AMALIA VON HELVIG, MALLA SILFVERSTOLPE (PENNTECKNING, 1808).

Malla Silfverstolpe är 38 år när hon öppnar sin salong och är nybliven änka, besitter en gedigen förmögenhet och har, som släkting i rakt nedstigande led till *Atlanticans* författare, Olof Rudbeck, förnåma anor. Malla har ett vackert hem och bjuder alltid på en utsökt supé efter salongssessionen. Succén är given. De största matfriarna i Mallas salong är familjerna Atterbom, Geijer och von Knorring. Salongen som Malla Silfverstolpe skapar har sin glansperiod under åren 1820 till 1824. En av de yngre kvinnorna, Thekla Knös, beskriver i sina memoarer en afton i Mallas salong. Den inleds med att Malla läser högt ur ett verk. Då och då avbryter hon sig med frågor till lyssnarna: "Vad säger Atterbom om detta?" Atterbom vaknar till och ger en kommentar, varefter Malla fortsätter att läsa. Salongens andra akt är supén och dess tredje en

sångstund.³⁴ Jämförd med de internationella salongerna ter sig Mallas salong mest som en borgerlig familjebjudning, där man samlas för att supera, lyssna på högläsning och sång.

Malla gör ett uppehåll i sällskapslivet från år 1824, då hon reser till Tyskland. Hemkommen år 1826 försöker hon åter öppna sin salong, men stöter på svårigheter, inte minst genom att hon fått en försämrad ekonomi. Nu träffas gästerna omväxlande hemma hos varandra. En gäst som till att börja med är välkommen hos Malla är Jonas Love Almqvist. Han gör succé när han läser sina *Songes* hos henne. Men familjeidyllen i Mallas salong skulle bli ordentligt störd av två personer. Den första är Geijer, som gör ett positionsskifte år 1838, då han överger sina konservativa åsikter till förmån för liberalismen. Atterbom blir den som nu får klä skott för en samhällsåskådning, som han delat med Geijer under alla år. Den andre orosfågeln är Almqvist. Sedan han skrivit sin kortroman *Det går an* år 1839, presenterar han den i Mallas salong. Malla går då så långt att hon avvisar Almqvist från sina sammankomster. Hennes upprördhet över Almqvists moraliska frigjordhet får henne att år 1840 ge ut en följskrift till *Det går an*, med titeln *Männe det går an? Fortsättning af "Det går an"*. Hon vill visa att Almqvists syn på samlevnaden mellan man och kvinna är förfelad.

Den tredje och avslutande fasen av Mallas salong sträcker sig från år 1839 till år 1846. Den får känna av konkurrensen från en yngre generation, som nu tar ledningen i det uppsaliensiska salongslivet. Mallas släkting, Ava Wrangel, familjen Geijers dotter Agnes och Thekla Knös, är ledande bland de unga. Thekla Knös skulle snart själv spela rollen som salongsvärdinna. Nya unga män dyker upp som salongslejon i Uppsala, "Glunten" Gunnar Wennerberg, kompositören Jacob Axel Josephson och diktaren Carl Wilhelm Böttiger. När den uppburna amatörsångerskan Ava Wrangel gifter sig och flyttar till Stockholm år 1845, går Mallas salong definitivt i graven.

Även om Uppsala kan sägas genomgå en andlig reovering under 1820- och 1830-talen, står staden i skuggan av Stockholms kulturliv, med dess förmåga att driva samhällsutvecklingen i demokratisk riktning och dess möjlighet att åstadkomma en dynamisk kulturell dialog. I ett samhällsperspektiv får vi genom Uppsalasalongerna ett exempel på hur småstadsmiljön skapar en kon-



AMALIA VON HELVIG, ERIK GUSTAF GEIJER (PENNTECKNING 1816).

servativ världsbild, avsedd som skydd mot förändringar, men som samtidigt invagar sina invånare i en falsk trygghet. När Atterbom publicerar första delen av sitt eteriskt romantiska drama *Lycksalighetens ö* år 1824, kallar de liberala tidningsmakarna skämtsamt dramat "Lycksalighetens halvö". Realismen, en litteraturform som beskriver den iakttagbara verkligheten och försöker förändra människans sociala situation, håller på att ersätta den Atterbomska drömvärlden. År 1828 publicerar Fredrika Bremer sina första *Teckningar ur hvardagslifvet*.

Malla Silfverstolpes salong är intressant ur personhistorisk och social synpunkt eftersom den kom att inspirera unga musikaliska och litterära förmågor och gav författare ett tillfälle att presentera sina verk. Salongens möjlighet att påverka det kulturella skeendet i Sverige i stort, var ändå begränsad. Säkert skulle Geijer och Atterbom haft lättare att fokusera på sina författarskap, om de avstått från en och annan salongsafton under Mallas tid. ”Luften i Malla Silfverstolpes salong hade ej varit hälsosam för Geijer”, skriver Henrik Schück. ”Av de adorerande damerna och herrarna i denna hade han blivit grundligt bortskämd.”³⁵ Livet i Uppsala hade sina behagliga stunder, men för ett allvarligt intellektuellt sökande var stadens salongsmiljöer knappast gynnsam. Det är föga förvånande att Molières komedi ”Les précieuses ridicules” får titeln *Småstads-fruntimren* när ett Stockholmsförlag låter översätta den till svenska år 1824.

ORDENSVÄSENDET

Sammanslutningar som Göthiska förbundet kan sägas vara utlöpare till det tidiga 1700-talets europeiska sällskapsliv. I Frankrike utvecklas då en flora av ordenssällskap, varav Frimurarorden är den mest kända. Den är ett med engelskt mönster bildat samfund, som å kort tid får filialer i flertalet europeiska länder. Till Sverige kom frimureriet 1735, men verkar med full kraft först efter 1756, i samband med en nyordning av sällskapet, som genomförs av ämbetsmannen Carl Friedrich Eckleff.³⁶ Redan 1748 hade – delvis som en politisk åtgärd – det svenska ordensväsendet fått en officiell sanktion genom instiftandet av tre riddarordnar: Serafimerorden, Svärdsorden och Nordstjerneorden. Intresset för ordensväsendet håller i sig under den gustavianska epoken, delvis under medverkan av de kungliga själva.

Samtidigt som Frimurarorden instiftas i Sverige bildas ett litterärt intressant ordenssällskap, *Awazu och Wallasis*, i Stockholm.³⁷ Medlemmarnas brevväxling avslöjar att den humoristiska sidan hos sällskapet var väl företrädd. Men skämtet blandades med allvar på ett sätt som gör det möjligt att se sällskapet som en föregångare till Göthiska förbundet. *Awazu och Wallasis* bildas med anledning av Karl XII:s död och den kult av hjältar från svensk stormaktstid som bedrivs i sällskapet, kan ha varit en inspiration för Göthiska förbundet. Sällskapets stadgar och ceremonier knyter an till den götiska ämneskretsen och dess valspråk ”Tro och redlighet”, formulerar den moral som också var göternas.

En annan gren i ordensfloran har tydliga samband med Göthiska förbundet, och är också den förankrad i Stockholm. Det är det 1772 år bildade *Augustibröderna*, ett hemligt sällskap, bildat till minnet av Gustav III:s samma år genomförda statsvälvning. Sällskapet upphör år 1809, men kommer att övergå i ett nytt sällskap, *Redliga svenskar*, som formas i Örebro år 1810, i samband med tronföljarvalet. Augustibröderna hade dessförinnan fått en avläggare i Vänersborg genom sällskapet *Gamle Göther*. I sin tur inspirerar Gamle Göther ett sällskap i Stockholm, som bildas år 1777 med namnet *Gammalt Götha Lag*.³⁸ Sällskapet hade ett utpräglat intresse för de gamla förfäderna. Ordensmästare synes ha varit den framstående finansmannen och ordensvurmen Magnus Adlerstam, verksam i Stockholm. Ändamålet med Gammalt Götha Lagh var att vid sammankomsterna uppliva minnet av de gamla förfädernas liv och sedvänjor. Man hade en genomarbetad fornnordisk dryckesritual, där bröderna dricker mjöd ur en "Brage-Bikare", tågar runt bordet och sjunger en ordenssång. Från år 1802 sker en kraftig avtappning av medlemmar till *Sällskapet Svearne*, som år 1806 ombildas till *Svea Orden*.³⁹ Ordenssällskapet skulle uppleva en glansperiod under 1830-talet – en följd av det uppblående fornnordiska intresset i huvudstaden, med anledning av Esaias Tegnér's nyligen publicerade *Frithiofs saga*.⁴⁰

Ordenslivet är en sällskapsform som attraherar många i det begynnande 1800-talets sällskapsliv. Publicisten Carl Christoffer Gjörwell känner till 36 ordenssällskap år 1804, medan greve Magnus Stenbock visar sig ha kunskap om hela 60 stycken sällskap år 1806.⁴¹ Detta i Stockholm, en stad som då bebos av 75 000 invånare. De formella likheterna mellan de existerande ordenssällskapen och Götiska förbundets uppbyggnad har fått forskarna att alltför lättvindigt identifiera göterna som ordensbröder. Det finns emellertid en avgörande skillnad mellan Götiska förbundet och ordensväsendet. Förhållandet påpekas av göterna själva i deras stadgar. När förbundets stadgar skall antas börjar dokumentet med en inledning, som avslutas: "I följd av ovanstående yttrande förenade vi oss om följande Stadgar, som närmare bestämma Förbundets sammansättning, yrken och bestånd. Dessa stadgar måste huvudsakligen syfta till det Helas sammanhållning, och en säkrare ledning av våra bemödanden. De angå således huvudsakligen förbundets yttre form, som, då vårt ändamål är utbredandet av vårt sätt att tänka och verka, bör vara skild från varje Ordens inrättning, där åt en inskränkt krets meddelas kunskaper, som förbinda till tystnad."⁴²

-
- ¹ Silfverstolpe 1908, s 74; Silfverstolpe 1909, s 309 ff.; Holmquist 2000, s 226 f.
- ² Heyden 1992, s 21 f.; Holmquist 2000, s 24
- ³ Heyden 1992, s 24 ff.; Holmquist 2000, s 24 f.
- ⁴ Holmquist 2000 s 26 ff.
- ⁵ Seibert 1993, s 39 f.; Holmquist 2000, s 26 ff.
- ⁶ Schmölders 1979, s 32 ff.; Holmquist 2000, s 28 f.
- ⁷ Lougee 1976, s 7
- ⁸ Somaize 1856, I, s 49 f.; Somaize 1856 , II, s 205
- ⁹ Goodman 1989, s 329 ff.
- ¹⁰ Goodman 1994, s 73 ff.; Holmquist 2000, s 33 ff.
- ¹¹ Lilti 2005, s 319 ff.
- ¹² May 1970, s 184 f.; Seibert 1993, s 84 f.; Holmquist 2000, s 36
- ¹³ Broman 1938, s 283
- ¹⁴ Drewitz 1965, s 7 ff.
- ¹⁵ Drewitz 1965, s 12 ff.; Wilhelmy 1989, s 49 ff.; Holmquist 2000, s 44 ff.
- ¹⁶ Wilhelmy 1989, s 898; Tegnér 1900, s 7 f.; Holmquist 1998, s 251 ff.
- ¹⁷ Drewitz 1965, s 48 ff.; Wilhelmy 1989, s 133 ff.; Arendt 1997, s 70 ff.
- ¹⁸ Holmquist 2000, s 51
- ¹⁹ Wiberg 1958, s 97 ff.
- ²⁰ Silfverstolpe 1909, s 96; Holmqvist 1998, s 211
- ²¹ Afzelius 1901, s 134
- ²² Stenroth 2012, s 39 ff.
- ²³ Palmblad 1846, s 256 f.
- ²⁴ Wrangel 1911, s 178 ff.
- ²⁵ Hirn 1918, s. 45 ff.; Afzelius 1901, s 135 f.
- ²⁶ Wieselgren 1876, s 85 ff.
- ²⁷ Arwidsson 1824
- ²⁸ Crusenstolpe 1882, s 98
- ²⁹ Cederhielm 1919, s 23 ff.; Öhrström 1998, s 171 ff.
- ³⁰ Tegnér 1975, s 184; Böök 1922, s 207 ff.
- ³¹ Crusenstolpe 1881, s 26 ; Öhrström 1987, s 74 ff., s 209 ff.; Öhrström 1998, s 176 f.
- ³² Borgström 1991, s 59 ff.
- ³³ Holmquist 2000, s 106, s 256 not 10; Fröberg 1975, s 70 ff.; Mansén 1993, s 40 ff.
- ³⁴ Knös 1881, s 51 ff.
- ³⁵ Schück 1929, s 495
- ³⁶ Kinnander 1943, s 30 ff.; Rudbeck 1930, s 88 ff.; Hildebrand 1949, s 45 ff.
- ³⁷ Göthe 1875, s 38 ff.
- ³⁸ Löfström 1948, s 236 ff.; Wernstedt 1935; Göthe 1875, s 147 ff.
- ³⁹ Ring 1918, s 67 ff., s 353 ff.
- ⁴⁰ Ring 1918, s 83 ff.
- ⁴¹ Stenroth 1972, s 22
- ⁴² Stenroth 1972, s 98

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Afzelius 1901 A. A. Afzelius, *Minnen* (Stockholm 1901).
- Arendt 1997 Hannah Arendt, *Rahel Varnhagen: the life of a jewess*, /ed./ Liliane Weissberg (Baltimore 1997).
- Arwidsson 1824 Arwidsson, A. I., "Almanackor med dagboksanteckningar, 1824-1864", I. a. 24, KB.
- Borgström 1991 Eva Borgström, "Om jag får be om ölost". *Kring kvinnliga författares kvinnobilder i svensk romantik* (Göteborg 1991).
- Broman 1938 G. Broman, "Ur sällskapslivets krönika" (E. Wrangel /red./, *Svenska folket genom tiderna*, 7, Malmö 1938).
- Böök 1922 F. Böök, *Svensk vardag. Essayer* (Stockholm 1922).
- Cederhielm 1919 R. Montgomery-Cederhielm, *Mathilda Orozco: söderländskan i nordens: en lifsbild* (Stockholm 1919).
- Crusenstolpe 1881 M. J. Crusenstolpe, *Historiska tidsbilder. Andra serien. Del 2. Ny genomsedd upplaga* (Stockholm 1881).
- Crusenstolpe 1882 M. J. Crusenstolpe, *Medaljonger och statyetter. Drag ur vår vittra, konstnärliga och politiska värld* (Stockholm 1882).
- Drewitz 1965 Ingeborg Drewitz, *Berliner Salons. Gesellschaft und Literatur zwischen Aufklärung und industriezeitalter* (Berlin 1965).
- Fröberg 1975 P. Fröberg, *Minnen och bikt: en studie i Malla Montgomery-Silfverstolpes memoarer* (Stockholm 1975).

-
- Goodman 1989 Dena Goodman, "Enlightenment salons: the convergence of female and philosophic ambitions" (*Eighteenth-century studies* 22, nr 3, 1989, Northfield, Minnesota 1989).
- Goodman 1994 Dena Goodman, *The republic of letters. A cultural history of the french Enlightenment* (London 1994).
- Göthe 1875 G. Göthe, *Historisk öfversigt af de vittra samfunden i Sverige före Svenska Akadmiens stiftelse* (Stockholm 1875).
- Heyden 1992 Verena von der Heyden-Rynsch, *Europäische Salons: Höhepunkte einer versunkenen weiblichen Kultur* (München 1992).
- Hildebrand 1949 B. Hildebrand, "Carl Friedrich Eckleff" (*SBL 12*, Stockholm 1949).
- Hirn 1918 Y. Hirn, "Attityder och schaldanser" (Y. Hirn, *Episoder*, Helsingfors 1918).
- Holmquist 1998 Ingrid Holmquist, "Att göra livet till ett konstverk – Carl Gustaf von Brinkman, en manlig skönannde i salongerna" (Anne Scott Sørensen/red./, *Nordisk salonkultur. Et studie i nordiske skönannder og salonmiljøer 1780-1850*, Odense 1998).
- Holmquist 1998 Ingrid Holmquist, "Vänskap och kärlek som projekt i salongs-kulturen: om Malla Silfverstolpe och Amalia von Helvig som salongs-kvinnor och skribenter" (Anne Scott Sørensen/red./, *Nordisk salonkultur. Et studie i nordiske skönannder og salonmiljøer 1780-1850*, Odense 1998).
- Holmquist 2000 Ingrid Holmquist, *Salongens värld. Om text och kön i romantikens salongs-kultur* (Stockholm 2000).

-
- Kinnander 1943 M. Kinnander, *Svenska frimureriets historia* (Stockholm 1943).
- Knös 1881 Thekla Knös, *Efterlemnade anteckningar. Meddelade af A. H./Agneta Hamilton, f. Geijer/* (Uppsala 1881).
- Lilti 2005 A. Lilti, *Le monde des salons. Sociabilité et mondanité à Paris au XVIII:e siècle* (Paris 2005).
- Lougee 1976 Carolyn Lougee, *Le paradis des femmes: women, salons, and social stratification in seventeenth-century France* (Princeton 1976).
- Löfström 1948 K. Löfström, *Sveriges riddarordnar* (Stockholm 1948).
- Mansén 1993 Elisabeth Mansén, *Konsten att förgylla vardagen. Thekla Knös och romantikens Uppsala* (Nora 1993).
- May 1970 Gita May, *Madame Roland and the age of revolution* (New York and London 1970).
- Palmblad 1846 W. F. Palmblad, "Nils von Rosenstein" (*Biographiskt lexikon öfver namnkunnige svenska män*, 12, Upsala 1846).
- Ring 1918 /H. A. Ring/, *Svea Ordens minnesskrift. Utgifven med anledning af ordens etthundratjugo-femåriga tillvaro 1793 19/10 1918* (Stockholm 1918).
- Rudbeck 1930 J. Rudbeck, *Karl Fredrik Eckleff: det svenska frimuraresystemets fader: ämbetsman, diktare och bibliofil: en levnadsteckning och tidsbild från 1700-talets Stockholm* (Stockholm 1930).
- Schmölders 1979 Claudia Schmölders /hrsg./, *Die Kunst des Gesprächs. Texte zur Geschichte der europäischen Konversationstheorie* (München 1979).

-
- Schück 1929 H. Schück - K. Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, 5 (3:e fullständigt omarbetade uppl. Stockholm 1929).
- Seibert 1993 P. Seibert, *Der literarische Salon. Literatur und Geselligkeit zwischen Aufklärung und Vormärz* (Stuttgart 1993).
- Silfverstolpe 1908 Malla Montgomery-Silfverstolpe, *Memoarer I*, /utg./ Malla Grandinson (Stockholm 1908).
- Silfverstolpe 1909 Malla Montgomery-Silfverstolpe, *Memoarer II*, /utg./ Malla Grandinson (Stockholm 1909).
- Stenroth 1972 I. Stenroth, *Göthiska Förbundet 1* (Göteborg 1972).
- Stenroth 2012 I. Stenroth, *Gudar eller människor. Den nordiska renässansen i svensk konst* (Stockholm 2012).
- Somaize 1856 A. B., Somaize, sieur de, *Le dictionnaire des précieuses, Nouvelle edition. I-II*, /ed./ Chr. Livet (Paris 1856).
- Tegnér 1900 Elof Tegnér, *Från farfarsfars och farfars tid. Små ströftåg på historisk mark* (Stockholm 1900).
- Tegnér 1975 Esaias Tegnér, *Samlade dikter III* (Lund 1975).
- Wernstedt 1935 F. Wernstedt, *Kungl. Svenska riddarordnarna. Historisk översikt*(H. J. S. Kleberg /red./ *Kungl. Svenska riddarordnarna, I*, Stockholm-Malmö 1935).

-
- Wiberg 1958 A. Wiberg, *Uppsala läsesällskap under dess första utvecklingsskede 1797-1824: ett bidrag till Uppsala universitets historia* (Stockholm 1958).
- Wieselgren 1876 P. Wieselgren, "Carl Gustaf af Leopold" (*Biografiskt lexikon öfver namnkunnige svenska män*, 8, Ny reviderad upplaga, Stockholm 1876).
- Wilhelmy 1989 Petra Wilhelmy, *Der Berliner salon im 19. Jahrhundert (1780-1914)* (Berlin 1989).
- Wrangel 1911 E. Wrangel, "Mme de Staël i Sverige. Ur Martina von Schwerins m. fl:s brefväxling" (*Nordisk tidskrift for vetenskap, konst och industri*, 1911, Stockholm 1911).
- Öhrström 1987 Eva Öhrström, *Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige* (Göteborg 1987).
- Öhrström 1998 Eva Öhrström, "Mathilda Orozco – italiensk gratie i svensk salong" (Anne Scott Sörensen /red./, *Nordisk salonkultur: en studie i nordiske skönander og salonmiljøer 1780-1850*, Odense 1998).

NAMNLISTA

Adlerbeth, Gudmund Jöran, ämbetsman	15
Adlerbeth, Jacob, expeditionssekreterare	22
Adlerstam, Magnus , finansman	37
Afzelius, Arvid August, folklivsforskare	23, 24
Albedyhll, Eleonora Charlotta d', grevinna	32, 33
Alembert, Jean le Rond d', filosof	15
Almqvist, Jonas Love, författare	15, 34
Arnim, Bettina von, författare	21
Arwidsson, Adolf Ivar, publicist	29
Askelöf, Johan Christoffer, förläggare	29
Aspasia, sällskapskvinna	9
Atterbom, Per Daniel Amadeus, författare	29, 32-35
Baudeau, Antoine, de Somaize, författare	12
Beskow, Bernhard von, publicist	28
Bloomfield, John, attaché	32
Boccaccio, Giovanni, författare	9, 10
Breda, Carl von, konstnär	24
Bremer, Fredrika, författare	35
Brinkman, Carl Gustaf von, diplomat	18, 29, 30, 32
Böttiger, Carl Wilhelm, diktare	34
Castiglione, Baldassare, diplomat	9
Creutz, Gustav Philip, skald	15
Crusenstolpe, Magnus Jacob, publicist	29
Daffinger, Moritz Michael, konstnär	20
Dahlgren, Carl Fredric, författare	29
Diderot, Denis, filosof	15
Duplessis, Joseph-Siffred, konstnär	18
Eckleff, Carl Friedrich, ämbetsman	36
Enclos, Ninon de l', salongsvärdinna	8
Franzén, Frans Michael, biskop	15, 28
Gardie, Jacob De la, greve	28
Geijer, Agnes, grevinna	34
Geijer, Erik Gustaf, professor	9, 22, 32-36
Genlis, Félicité de, författare	15, 17
Geoffrin, Marie Thérèse, salongsvärdinna	12, 15, 17
Gjörwell, Carl Christoffer, publicist	15, 37

Gonzaga, Elisabetta, grevinna	9, 11
Gustav III, kung	15, 37
Gyllenborg, Gustaf Fredrik, författare	15
Hammar-sköld, Lorenzo, författare	29
Hansen, Evald, konstnär	28
Hartmansdorff, August von, statssekreterare	28
Hegel, Friedrich, filosof	21
Heine, Heinrich, diktare	21
Helvig, Amalia von, författare	21, 22, 32, 33, 35
Helvig, Carl von, officer	22, 23, 32
Herz, Henriette, salongsvärdinna	17, 19
Humboldt, Alexander von, forskningsresande	21
Humboldt, Wilhelm von, statsman, författare	17
Händel-Schütz, Henriette, skådespelerska	27
Isabey, Jean-Baptiste, konstnär	25
Josephson, Jacob Axel, kompositör	34
Karl XII, kung	36
Katarina II, kejsarinna	15
Knorring, Sophie von, författare	19
Kristina, drottning	12
Kraemer, Rudolf von, landshövding	32
Kreul, Johann Lorenz, konstnär	23
Knös, Thekla, författare	33, 34
Lambert, Anne-Thérèse, Marquise de salongsvärdinna	12, 16
Lemonnier, Anciet Charles, konstnär	17
Lenngren, Anna Maria, skald	15
Lenngren, Carl Peder, redaktör	15
Leopold, Carl Gustaf af, skald	15, 27, 28
Lindeberg, Anders, redaktör	28
Ling, Per Henrik, författare	24
Livius, Titus, historiker	27
Ludvig XIV, kung	12
Marivaux, Pierre de, författare	15
Mellin, Gustaf Henrik, författare	29
Mendelsohn, Moses, filosof	17
Molière, Jean Baptiste Poquelin, dramatiker	8, 12, 36
Monsiau, Nicolas-André, konstnär	8

Montgomery-Cederhielm, Josias, överste	29, 32
Morghen, Raffaello Sanzio, gravör	10
Mörner, Carl Otto, vice landshövding	28
Napoleon, kejsare	26
Necker, Mme Jacques (Suzanne Curchod), salongsvärdinna	12, 18
Nicander, Karl August, författare	29
Nordenflycht, Hedvig Charlotta, författare	15
Nyberg, Julia Christina /pseud. Euphrosyne/, författare	29
Orozco, Mathilda, sångerska	29, 31, 32
Oscar, kronprins	32
Palm, Gustaf Wilhelm, konstnär	29
Perikles, statsman	9
Posse, Charlotte, grevinna	9
Raab, Axel Arvid, sångare	29
Rafael, konstnär	11
Rambouillet, markisinna de, salongsvärdinna	12, 13, 22
Ranke, Leopold von, historiker	21
Roland, Jeanne Manon, salongsvärdinna	15
Rosenstein, Nils von, ämbetsman	24
Rudbeck, Olof, professor	33
Röhl, Maria, konstnär	30
Schleiermacher, Friedrich, filosof	17
Schroderius, Ericus, översättare	27
Scudéry, Madeleine de, författare	12, 14, 21
Schück, Henrik, professor	26
Silfverstolpe, Malla, salongsvärdinna	9, 22, 32, 33, 36
Skjöldebrand, Anders Fredrik, greve	28
Sokrates, filosof	9
Staël, Anne-Louise de, salongsvärdinna	15, 17, 24- 27
Stagnelius, Erik Johan, skald	22
Stenbock, Magnus, greve	27
Tacitus , Publius Cornelius, historiker	27
Tegnér, Esaias, skald	29, 32, 37
Therbusch, Anna Dorothea, konstnär	19
Ulrika Eleonora, drottning	12

Varnhagen, Rahel Levin, salongsvärdinna	17, 21
Vasari, Giorgio, konstkritiker	22
Wennerberg, Gunnar, skald	34
Wetterstedt, Gustaf af, utrikesstatsminister	28
Wieselgren, Peter, domprost	27, 28
Wrangel, Ava, sångerska	34



INGMAR STENROTH

GÖTHISKA FÖRBUNDET

DET NATIONELLA GENOMBROTET

I SVENSK KULTUR

KAPITEL 2

LYRIKEN I TIDSKRIFTEN IDUNA 1811-1814

2019

INGMAR STENROTH

LYRIKEN I TIDSKRIFTEN IDUNA 1811-1814

©Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T
413 24 Göteborg
Sverige

mail: steinwurzel@spray.se

Första sidan: Leonard Henrik Roos af Hjelmsäter, *Porträtt av Esaias Tegnér*
(1820-talet, akvarell på papper, Nationalmuseum).

INNEHÅLL

VÄRLDSSAMFUNDET	6
HEJ!	8
ETT LAND I KRIS	9
GÖTHISKA FÖRBUNDET	11
NATIONALISMEN	16
SVENSK NATIONALISM	19
REVANSCHISMEN	20
GEIJERS DIKT "VIKINGEN"	22
GEIJERS DIKT "ODALBONDEN"	26
BÖNDERNA OCH CARL XIII	26
DEN INDELTE SOLDATEN	28
TEGNÉRS DIKT "SVEA"	30
"SVÄRDET ÄR DRAGET"	36
HYLLNINGSDIKTERNA	40
TEGNÉRS DIKT "NORE"	43
"NORE" I NORGE	47
"NORE" I SVERIGE	49
NOTER	52
KÄLLOR OCH LITTERATUR	55
NAMNLISTA	57



GENERALFÖRSAMLINGENS SAL I FN-BYGGNADEN I NEW YORK, USA.

VÄRLDSSAMFUNDET

Det finns fler än tretusen folkslag på vår jord som markant skiljer sig från varandra i fråga om kulturella vanor och religiös tro. Världssamfundet är emellertid organiserat så, att endast i runda tal två hundra stater har godkänts som medlemmar i *Förenta Nationerna*, FN. Det är knappast förvånande att många folkgrupper känner sig främmande i den nationalitet som de tilldelats. Hos minoritetsgrupper finns samtidigt lidelsen att kunna forma sitt eget öde och på så sätt bli delaktiga i världssamfundet. Frigörelseprocesserna sker inte utan vånda. Väpnade konflikter är vanliga. I sin mest extrema form möter oss nationalismen som kriminella handlingar, utövade av terrorister.

Europa är den världsdelen som sett nationalismen födas. Tätt i spåren på de europeiska staternas identitetskamp följer nationella konflikter, kulminerande i 1900-talets båda världskrig. När Europa reser sig ur sina materiella och moraliska ruiner, sker det med en önskan att skapa enhet länderna emellan såväl politiskt, ekonomiskt som kulturellt. Resultatet har blivit *Europeiska Unionen*, EU. Det är ett fredsprojekt som leder till förändringar i många nationers seder och vanor.

Medlemskapet i EU delar inte sällan nationernas folk i två läger – de som vill delta och de som vill stå utanför. Debatten leder till en konfrontation mellan internationalism och nationalism. Så är fallet i Sverige, som har en lång tradition som stat. Tidigt fanns uppfattningen att Sveriges egenart personifierades av landets kung och den elit som rörde sig i närheten av honom. Det är först under 1800-talet som svensken i allmänhet börjar hävda att landet tillhör folket. En insikt växer fram, att det finns unika värden i Sverige, som kan delas av alla och som det gäller att bevara och försvara. Vår nationalism är inget spontant uppvaknande. Det är en grupp intellektuella, som från början gör urvalet av vad som kan anses vara svenskt och som tar på sig uppdraget att sprida sitt budskap till gammal som ung.

HEJ !

När de tolv stamgöterna träffas den 16 februari 1811 för att bilda Göthiska förbundet, hälsar de på varandra med ett "hej!" Ordet finns inte tidigare som personligt tilltal i Sverige och kan ses som ett humoristiskt och fornnordiskt kraftuttryck bröder emellan. Så småningom kommer hundra förbundsmedlemmar att använda denna hälsning, en kod för gemensamma värden under det för dem så viktiga arbetet, att förändra samtiden i nationell riktning. Förbundets sammanträden upphör efter ett tjugotal år, men hälsningsordet lever vidare utanför den snävare förbundskretsen och blir allmänt. År 1811 är det en begränsad intellektuell elit som med sitt hälsningsord vill överbrygga samhällets sociala klyftor. Nu däremot hälsar miljontals svenskar varandra med ett "hej!" varje dag. Ingen reflekterar längre över varifrån ordet kommer eller vilka värderingar som ursprungligen förknippades med göternas "hej!"

Att den sociala utjämning, som lediga hälsningsfraser underlättar inte är allom till behag, framgår av det tal som Svenska Akademiens ständige sekreterare Sture Allén höll den 20 december år 1995, i god tid före millennieskiftet. Det avslutas med att sekreteraren vänder sig till de hypotetiska medlemmarna i Svenska Akademien om hundra år: "Kära Akademi-ledamöter av år 2095! Så här i slutet av 1900-talet hör jag somliga säga, att deras ättlingar inte kommer att tala svenska. Det finns till och med en del skolor som gått över till att använda engelska som undervisningsspråk. Men den kulturella mångfalden är ju en av Europas största rikedomar, och det är vårt språk som bär vår kultur och vår historia. Svenskan har stått emot och vuxit sig stark i tusen år. Jag sänder er därborta i tiden en hälsning full av tro och förtröstan.

Herr direktör, jag ber att som ett led i kampen få avsluta min berättelse med ett ord, som under senare tid har likriktat och därmed avnyanserat praktiskt taget all kommunikation, såväl i skrift som tal: Hej!"

När Göthiska förbundet bildas i början av 1800-talet sitt till en början skämtet i högsätet. Men när det fornnordiska budskapet når ut till de breda massorna blir förbundets alltmer spridda hälsningsord samtidigt en signal till ett fördjupat och allvarligt studium av det svenska språket och den svenska kulturen. Det skulle dröja ända in på 1960-talet innan göternas demokratiska sätt att hälsa på varandra får fullt genomslag i Sverige. Ytterst få moderna svenskar föreställer sig nu att ett sirligare tilltalsspråk skulle förbättra och

nyansera kommunikationen människor emellan och att de därför skulle vilja avstå från att säga "hej" till varandra i det dagliga umgänget.



STURE ALLÉN I SVENSKA AKADEMIEN

ETT LAND I KRIS

Den Gyldene Freden, krogen i Gamla stan i Stockholm, är ett populärt tillhåll för 1810-talets studentgeneration. På krogarna börjar planer smidas för att bilda ett sällskap med höga moraliska syften. Fosterlandet är i fara. En rad händelser inträffar, som i fråga om dramatik och våldsamt kunde påminna om en modern äventyrsfilm. En revolution genomförs år 1809, när Georg Adlersparre tågar mot Stockholm med Sveriges Västra armé. Kung Gustav IV Adolf blir avsatt. Men den nyvalde kronprinsen faller död ner från hästen under en inspektion av trupper i Skåne, ett offer för vad många anser vara ett giftmord. En av rikets höga herrar, Axel von Fersen, misstänks för inblandning i intrigen och massorna i Stockholm tar lagen i egna händer. När von Fersen deltar i begravningståget, som följer kronprinsens likvagn, rycks han ur sin galavagn och lynchas av folkmassan, medan militären passivt ser på.



DEN GYLDENE FREDEN, GAMLA STAN, STOCKHOLM (BILD: TRIP ADVISOR).

Spänningen i huvudstaden ökar dramatiskt. Den hemliga polisen gör razior i jakten på misstänkta. Stockholms invånare blir djupt skakade av de tusentals förhör som polisen håller, under vilka tortyr kunde används för att lätta tungans band hos de misstänkta. I öster hade ett nederlag mot Ryssland lett till en förnedrande fred för Sverige, som får lämna Finland. Genom förlusten av Finland tappar Sverige inte endast en tredjedel av sin yta och en fjärdedel av sin befolkning. En del av den egna identiteten går samtidigt förlorad. När general Carl von Döbeln tar avsked av finska armén den 8 oktober år 1809, tolkar han känslorna hos det svenska folket: ”Sverige mister för alltid den stolta finska nation, sitt kraftigaste stöd. Ej nog därmed, svenska armén förlorar kärnan och betydligaste andelen av dess krigsmakt. Moderlandet är krossat, försänkt i djup sorg och saknad över oersättliga uppoffringar.”¹

Sverige var då som nu ett land med ett snävt centrum, omgivet av en vidsträckt periferi. Fredsslutet innebär en klyvning av landets kärna, där Åbo och Stockholm haft havet som enande band. Nu blottläggs den svenska huvudstaden för fiendens anfall. Den blivande göten Erik Gustaf Geijer befinner sig i England när freden mellan Sverige och Ryssland sluts. Hem till

föräldrarna skriver han: ”Vill man utnyttja det vackra ordet så heter det *Fred*. Vill man utnyttja ett annat som är lika tydligt, så heter det *Finlands förlust och Ålands*. Och vill man tala om det styckade Sveriges självständighet, så kan man väl säga därom, vad en stor historiker säger om sitt land, som undergick ett lika öde: Vi äro herrar i huset undantagandes dörrar och fönster.”² Allvarligare än landavträdelserna är förstås de förluster av människoliv, som Sverige drabbas av under det ryska kriget. En god del av 1790-talets ungdom blir aldrig mer än tjugo år.

GÖTHISKA FÖRBUNDET

Det glada lag som bildar Götisk förbundet den 16 februariår 1811 är studentkamrater från uppsalatiden. Alla närmar sig i trettioårsåldern och den ursprungliga kretsen består av tolv man. Tio av dem är värmlänningar och hade umgåtts flitigt på Värmlands nation under studentåren. Den äldste av dem är inte värmlänning och dessutom något av en främmande fågel i flocken. Han heter Johan Kumlander, är av finländsk härkomst och blir militär. Nog får förbundsbröderna en chock när de erfar att han något år efter det att sällskapet bildats, reser till Finland och tar tjänst i ryska armén. Han gör karriär och tar avsked som överstelöjtnant. Ett brev från honom finns bevarat i Göthiska förbundets arkiv,³ men bröderna förbigår honom med tystnad. De övriga i sällskapet är i Stockholm för att söka en position i samhället. Det förklarar varför den andre icke-värmlänningen, Jacob Adlerbeth, är en så välkommen gäst i sällskapskretsen. Han är son till författaren, översättaren, statsrådet och akademiledamöten Gudmund Jöran Adlerbeth. Jacob Adlerbeth får snabbt en fot in i ecklesiastikexpeditionen, där Nils von Rosenstein är chef. Denne är en sällskapsmänniska, som ger Jacob Adlerbeth stora friheter vid behandlingen av de tjänstetillsättningsärenden som passerade expeditionen. Många göter skulle i framtiden ha Jacob Adlerbeth att tacka för sin försörjning.

Jacob Adlerbeth är promotionskamrat med Erik Gustaf Geijer i Uppsala. I en senare karakteristik skriver Geijer om Adlerbeth att han var av ”en högst bestämd karaktär, som yttrade sig i det största som det minsta, gav han denna bestämdhet åt alla sina företag, ibland vilka man även kunde räkna hans tidsfördriv och nöjen. Ty han bedrev allt med en viss grundlighet och stannade i intet på halva vägen. Därmed förenade han det varmaste, red-

ligaste hjärta och en trofasthet utan gräns, som gjorde honom dyrbar och ännu gör honom oförglömlig för sina vänner.”⁴ Tillsammans med Geijer är Adlerbeth den av bröderna som utvecklar ett vetenskapligt intresse, Geijer som historiker och Adlerbeth som fornforskare. Adlerbeth blir förbundets ständige sekreterare. Det är ett idealiskt val, eftersom han skulle bo i Stockholm i hela sitt liv. Därmed kunde han också hålla sin hand över den aktivitet som var mest synlig för allmänheten, utgivningen av tidskriften *Iduna*. Den är under åren 1811-1824 sin tids ledande litterära och arkeologiska tidskrift. För Adlerbeth blir Göthiska förbundet en livsuppgift. Erik Gustaf Geijer är känd för sina dikter i *Iduna*, men också för sin gärning som professor i historia vid Uppsala universitet åren 1817-1846. Han är medlem i Svenska Akademien åren 1824-1847.

Lika ständigt närvarande i Stockholm som Jacob Adlerbeth är Erik Gustaf Geijers bror, Carl Fredrik Geijer. Han är kamrer vid skolan för fattiga barn, Frimurarbarnhuset. I denna byggnad fanns lokaler lämpade för förbundets stämmor, så länge allvaret härskade. Stämmorna avslutades alltid på krogen under studentikosa former. Bäst trivs göterna på Den Gyldene Freden och på Stallmästaregården.

Flera av ”stamgöterna” når långt som tjänstemän i den högre statsförvaltningen. Anders Levin och Göran Gustaf Ugglå slutar sina banor som kamrarrättsråd, Olof Erik Bergius som kommerseråd och Gustaf Myhrman som kansliråd.



KRONTORPS HERRGÅRD, VÄRMLAND

Carl Fredrik Hammarhielm kommer endast att närvara en kort tid i förbundet sedan han redan år 1811 ärver järnbruket Krontorp i Visnum i Värmland. Där uppför han en ståtlig herrgård, som blir en rastplats för Karl XIV Johan, när denne åker till Norge. Som riksdagsman åren 1815-1841 återvänder Hammarhjelm sporadiskt till Stockholm och kan då återknyta kontakten med sina götiska bröder. Bruksägare blir också Olof Nordenfeldt, men han inleder sin bana som diplomat. Nordenfeldt är legationssekreterare i Köpenhamn, Berlin och Wien. Åren 1820-1821 är Nordenfeldt chargé d'affaires i Wien. Han flyttar hem till Värmland sedan han ärvt Björneborgs bruk. Av förklarliga skäl är Nordenfeldt en sällsynt gäst i Göthiska förbundet.



BJÖRNEBORGS HERRGÅRD, VÄRMLAND

Förutom de litterära och vetenskapliga ambitionerna i förbundet finns också en politisk. Den svidande förlusten av Finland väcker revanschistiska känslor. Det är därför inte förvånande att två stamgöter blir militärer. Erik Adolf Kjellin slutar sin bana som major i armén år 1832. Ludvig Detlof Hejgensköld, slutligen, är den ende av de unga intellektuella som hade krigserfarenhet. Han hade mött ryssen i det ödesdigra slaget vid Oravais i Finland den 14 september år 1808 och blivit sårad. Han kommer senare också att delta

i kriget mot Napoleon på kontinenten och mot Norge åren 1813-1814. Hejken-sköld tar avsked som överste i armén år 1835.

Det är alltså en tämligen flyktig skara som bestämmer sig för att bilda det Göthiska förbundet. Men de första åren är aktiviteten livlig och ett antal medlemmar väljs in efter hand, varav många blir landets yppersta män. Förbundets aktiviteter kan delas in i tre faser. Den första, åren 1811-1814, utmärks av den revanschistiska hållningen. Sedan Norge ingått förbund med Sverige tonas revanschismen ner. Nu inleds i stället en fas med kulturella aktiviteter, som pågår åren 1815-1824. År 1818 öppnar göterna en konstutställning med fornnordisk konst, samtidigt som den danske språkvetaren Rasmus Rask tillsammans med göten Arvid August Afzelius ger ut centrala isländska texter. I mitten av 1820-talet kröns den officiella delen av förbundets verksamhet, när stora delar av Esaias Tegnér's *Frithiofs saga* publiceras i Iduna. Sedan arbetet blivit klart som helhet, skulle det erövra hela Europa och bli ett av de internationellt mest kända verken i svensk litteratur.

Iduna upphör att komma ut år 1824, och därefter följer en fas, där förbundet avvecklas under åren 1824-1833. De kvarvarande göterna lägger nu sin energi på att arbeta i Vitterhetsakademien. Stämmorna blir färre och mindre besökta. Förbundet förklaras vilande år 1833. Jacob Adlerbeth avlider år 1844. När han dött samlas göterna för en sista stämma och beslutar att förbundet också formellt skulle upplösas.

Alla de unga män, som är med och bildar det Göthiska förbundet, har i demokratisk ordning lämnat in förslag till stadgar, och valda delar av samtliga bidrag har fogats ihop till en stiftelseurkund, som godkänts vid det konstituerande mötet. Syftet med det sällskap som göterna bidar är inte i första hand politiskt utan moraliskt. Bröderna söker sig tillbaka till förfäderna för att kunna skapa en mall för en ny människa, en som inte förvekligats och förblindats av utlandets flärd. Sextonhundralets stormaktstid, med dess fornnordiska svärmeri och stränga seder, är en anhalt på vägen tillbaka till den renaste källan, den fornnordiska mytologin och den isländska sagan, med dess flöde av fräscha förhållningssätt till livet, med dess överdådiga exempel på oförvägen manlighet. Varje förbundsbroder väljer ett namn från den isländska sagan för att ha som förebild. Det blir till slut en brokig skara fornnordiska hjältar som tar plats i göternas medlemsrulla.

Men förbundet har också en sällskaplig sida, som kunde locka dem som inte var lika brinnande i anden som förbundets kärntrupp. Göterna dricker mjöd ur horn och sjunger kampsånger, sedan den seriösare delen av sammanträdena avlutats. Det hjältemod som prisas i *Förbundsvisan* manar dock snarare till stordåd på krogen än på slagfältet:

Götherna fordomdags drucko ur horn,
skydde ej Vallar, Murar eller Torn.
Vi än i dag – har samma lag,
vem för oss an,
den som är nykter,
säg om du kan.

Drickom ur glasena, klingom därvid.
Glömmom allt buller, lovom i frid
vänskap och tro – skall hos oss bo.
Avund och flärd fly,
sådant är Götha gossarnas gry.

Drickom med hurtighet Damernas skål.
Till deras ära tömmom vår Bål.
Götha gossar blå – öken också –
rösternas klang.
Var och en tar nu sin Cloris i famn.⁵

Sannolikheten för att vårt förbund endast skulle bli en kortfristig kuriositet är stor i ett Stockholm, där det ombytliga sällskapslivet blomstrar som aldrig förr. Men vad som gör Göthiska förbundet attraktivt för sin samtids människor, är anknytningen till den nationella strömningen. Ute i världen kommer nationalismen att vara en explosiv kraft under hela 1800-talet. Den lever ofta i symbios med revolutioner. Den befriar förtryckta folk. Den avsätter regenter. Den demokratiserar samhällen.

NATIONALISMEN

Vad menas med nationalism? Den som vill spåra var ord som nation, nationell och nationalism har sitt ursprung, får gå till latinet. Orden kommer från verbet *nascor* – att födas. Romarna kallar sig själva för *populus* eller *civitas*, men de folk som de stöter på under sin expansion kallas *extera nationes*, de som är födda utanför Romarriket. Den romersk-katolska kyrkan använder nationsbegreppet vid sina kyrkliga möten. Där röstar deltagarna efter nationstillhörighet. De språkliga och geografiska överväganden som då gjordes, känner vi inte igen i dag. När mötet i Konstanz öppnar år 1415, ingår således representanten för Sverige i den Tyska nationen, där också tjecker, polacker och danskar finns med. Vid de medeltida universiteterna indelas studenterna i nationer med hänsyn till vilket land eller landskap de kommer ifrån. Vi återfinner denna användning av ordet vid våra universitet än i dag. Redan under 1500-talet kunde nation syfta på alla som bor i ett land. Så är fallet i England och Frankrike.



ISIDORE PILS, ROUGET DE LISLE SJUNGER MARSELJÄSEN FÖR FÖRSTA GÅNGEN ÅR 1792
(1849, OLJA PÅ DUK, MUSÉE HISTORIQUE DE STRASBOURG).

Under Franska revolutionen år 1789 blir nationsbegreppet en statsrättslig term, som syftar på folkets suveränitet, tydligast synlig i en formel i 1791 års författning, som talar om "nationen, lagen, kungen" (*la nation, la loi, le roi*). Parlamentet kallas inte längre för folkförsamling utan för nationalförsamling, *Assemblée Nationale*, och Frankrikes huvudbibliotek heter Nationalbiblioteket, *Bibliothèque Nationale*. Franska revolutionens anslutning till de nationella idéerna visar sig på det politiska planet genom att man vänder sig bort från kungen (*le roi*), till fosterlandet (*la patrie*). "Framåt, alla fosterlandets barn" (*Allons enfants de la Patrie*), så börjar *Marseljäsen*, den franska nationalsången. Det för nationalkänslan typiska är att hela folket räknas in. Folket får ett gruppmedvetande. Diskussioner om nationernas varierande karaktärer debatteras och analyseras flitigt i hela världen vid sekelskiftet år 1800. Man anlägger moraliska aspekter, men också klimat- och miljömässiga.

NATIONELLA STRÖMNINGAR I TYSKLAND.

Tanken på att det finns en nationell karaktär, en *Volksgeist*, väcks redan av den tyske filosofen Johann Gottfried Herder i en skrift år 1784. Det nationella blir i hans vision en genomsyrande kraft, en mytiskt och ofta dunkelt anad anda, som förenar hög som låg. Språk, seder, sångskatt, historia och litteratur amalgamerar folket till en nation.

Sedan Napoleon erövrat det centrala Europa, blir det hans första åtgärd att upplösa det Tysk-romerska riket, bildat redan år 962 av kejsar Otto I. För tyskarna är Napoleons agerande en skymf, som förstärks av den militära katastrof som Preussen råkar ut för, när landets krigsmakt besegras av Napoleons härar vid Jena och Auerstädt i oktober år 1806. Utvecklingen ger signalen till en andlig kraftsamling bland Tysklands intellektuella. En rad kulturpersonligheter – Friedrich Schleiermacher, Ludwig Tieck, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Moses Mendelsohn och bröderna August Wilhelm och Friedrich von Schlegel – uppodlar ett kulturliv i Berlin. Johann Gottlieb Fichte blir rektor vid det av Wilhelm von Humboldt år 1810 bildade universitet i Berlin. Fichte håller redan under vintern år 1807-1808 en serie offentliga föreläsningar, som pågår under fjorton söndagar. De skulle publiceras i skriften *Tal till tyska nationen*.



HUMBOLT UNIVERSITÄT ZU BERLIN ÅR 1852

Grundfrågan i Fichtes föreläsningsserie är, hur den tyska nationen skulle kunna behålla sin egenart. Föreläsningarna inleds med en kritisk genomgång av Upplysningstiden, som ses som en självisk och individualistisk tid. Då hade endast några få tillgång till bildning, nu gäller det att organisera en uppfostran av hela folket, menar Fichte. Ett lands kulturella särart utvecklas och fördjupas genom vården av det egna språket, under studiet av den egna historien och i vördnaden för gamla seder och bruk. Ungdomens fysiska fostran är central i det nya pedagogiska tänkandet och genom den blir det möjligt att åstadkomma en välutbildad folkarmé för Tysklands försvar. Fichte avslutar sin föreläsningsserie med en appell till gammal som ung, till kvinnor som barn, till bildade som obildade, att sluta upp kring den förestående uppgiften att skapa en tysk nation. De idéer som Fichte lanserar, känns igen hos flera i hans samtid. Ledande i debatten är den schweiziske pedagogen Johann Heinrich Pestalozzi, vars idéer Fichte också rekommenderar sina åhörare att ta del av.

Målsättningen att få ett slut på Napoleons herravälde i Tyskland, leder till att motståndsfickor bildas. De framträder som gymnastik- och sångarförbund. Sammanslutningarna är privata och har ett begränsat antal medlemmar. I november år 1810 bildar en av de mest framträdande nationalisterna i Tyskland, Friedrich Ludwig Jahn, sitt *Deutsches Bund*. Det propagerar kraftfullt för den nationella idén. År 1812 förbereder sällskapet en kupp mot Napoleon, men försöket kommer av sig. Medlemmarna har ett högborgerligt ursprung och utgörs av professorer, högre tjänstemän, officerare, diplomater, lärare och

studenter. Sällskapen inför också ritualer vid sina sammankomster för att stärka och bekräfta de gemensamma idealen.

SVENSK NATIONALISM

I Sverige finns det naturliga förutsättningar för framväxten av en nationalkänsla. Landet har en uråldrig historia, ett gemensamt språk, en gemensam kultur. De många krigsåren bidrar till känslan av samhörighet. Jämför vi den svenska nationalkänslan med den tyska, är en skillnad iögonenfallande: den svenska nationalismen växer fram i en redan etablerad stat, medan den tyska nationalismen utvecklas för att bilda en stat. Åren runt sekelskiftet år 1800 är emellertid en period så tyskt kulturinflytande ökar i Sverige. Det går därför att känna igen mönstren från de tidigaste tyska nationella initiativen när Göthiska förbundet bildas i Sverige år 1811. Ända fram till år 1815 har Sverige kvar ett stort landområde i Tyskland, Svenska Pommern, en kvarleva från en svunnen stormaktstid, som tjänar som en kornbod åt de svenska hushållen. Med spannmålsskutorna kommer böcker och med dem en yrvaken nationell feber, så stegrad bland de tyska intellektuella under Napoleons ok.

Den betydelseglidning av nation och nationell som äger rum i Europa blir nu märkbar också i Sverige. Den illustreras i några svenska lexika. Petrus Schenbergs latinsk-svenska lexikon från år 1739, behåller således den romerska definitionen, när han anser att *natio* betyder "fremmande folk". I Levin Möllers fransk-svenska lexikon från år 1755 heter det emellertid: "*Nationnal*, hela landet eller folket tillhörig; partisk, som allenast talar till sitt folks bästa." På samma sätt menar Jacob Björkegren i sitt fransk-svenska lexikon från år 1795, att *national* syftar på sådant "som tillhör ett helt land eller folk, inhemsk, inländsk."

När känslan av en övergripande gemenskap gör sig märkbar i Sverige, kommer "folket" att bli ett begrepp som hamnar allt tydligare i fokus. Det sker en serie nybildningar av ord med förledet "folk". Thorild talar om en "folksägen" år 1784, medan "folkfest" dyker upp år 1791, "folkssaga" och "folkspråk" år 1801, "folkstro" och "folksvisa" år 1804, "folksnöje" och "folkskonst" år 1811. År 1814 publiceras ett häfte svenska "folk-dansar". År 1817 får de svenska böndernas helgkläder ett namn. De kallas "folkdräkter". I den nya grundslag som skrivs efter revolutionen år 1809, talas det om det "svenska folkets urgamla rätt att sig själv beskatta". Helt i tidens anda väljer Karl XIV Johan vid sin kröning år 1814 valspråket "Folkets kärlek min belöning". Under den långa

vägen fram till ett svenskt demokratiskt statskick bibehåller folk-begreppet sin värdeladdning. Folkpartiet bildas år 1895, men det blir socialdemokraten Per Albin Hansson, som på det effektivaste sättet utnyttjar ordets suggestionskraft genom en formulering på partikongressen sommaren år 1928: ”Vi bör eftersträva en utbyggnad av partiet på ännu vidare grund, göra det till det verkligt stora folkpartiet, som med stöd av en majoritet i folket kan förverkliga drömmen om det goda folkhemmet.”⁶

Sveriges nederlag mot Ryssland år 1809 försvagar kungamakten, samtidigt som det förstärker landets försvarsvilja, som därmed bildar grogrunden för nationalismen. Det finns nu förutsättningar för radikala krafter att genomföra en grundlig omdaning av samhället. Men svenskarna är för obildade, för lättmanipulerade, för fattiga och för få, för att demokratin skulle få sitt genombrott redan på 1810-talet. Den svenska revolutionen från år 1809 kommer av sig, fyrståndsriksdagen består och konserverar en gammal maktstruktur, som kungamakten av hävd lärt sig bemästra. Efter hand börjar kungen också erövra den nationella ideologin. När 1800-talet fortskrider träder kungen allt tydligare fram som den samhällsbevarande kraften på nationell grund, medan nationalismens revolutionära budskap förs vidare av internationella sammanlutningar.

REVANSCHISMEN

På hösten 1810 anländer den blivande kronprinsen Jean Baptiste Bernadotte till Sverige. Det är han som skulle ta revansch för lidna oförrätter och ge Sverige kraft att anfälla Ryssland, så att det förlorade broderlandet Finland kunde återbördas. Den franskättade kronprins Karl Johan är Napoleons man, sådan är den allmänna uppfattningen i Sverige. Frågan om Napoleons roll i ett tänkt framtidsscenario i Europa förefaller ingen i den rådande förbittringens rus ha ägnat en stunds eftertanke. Utom en. Kronprins Karl Johan själv. Han hade sett makten på ryggen där nere i Paris och vet att Napoleons imperiebygge är en Potemkinkuliss. För att gardera sig inför resan till Sverige gör Bernadotte ett hemligt diplomatiskt närmande till den ryske tsaren Alexander. Snart kommer vårt land att föra en ryssvänlig politik. Ett förebud om att allt inte stod rätt till, får svenskarna genom det möte som Kronprins Karl Johan och tsar Alexander har i Åbo i slutet av augusti år 1812. Vad man där blir enig om, gäller inte bara militär samverkan. De båda ledarna kommer dessutom överens om att skydda varandras familjer om något oförutsett

skulle inträffa. Den svenska allmänheten får aldrig reda på något om de militära planerna eller de privata garderingarna mellan kejsaren och kronprinsen. Sverige blir grundlurat av Karl Johan, som i den historiska backspeglarna framstår som en äventyrare, en medeltida kondottiär, som ser till sitt eget bästa i första hand.

Göthiska förbundets mål var att uppfostra medborgarna så att de skulle vara rustade inför ett kommande revanschkrig mot Ryssland. Revanschismen finns mellan raderna i stadgarna: ”den tid är således kommen då våra landsmän måste återföras till likhet med sina förfäder om icke friheten skall förjagas från vårt fädernesland, dess uråldriga hembygd”, står det i programförklaringen. De moraliska kraven är höga för den som vill gå med i förbundet: ”I medborgerliga förhållanden vike ej hans övertygelse och föresatser för maktspråk eller yttre tvång. Hans kärlek för fäderneslandet vare oskrymtad; att offra liv och blod för dess självständighet hans ädlaste handling.”

Hur mycket av vapenbullret i Göthiska förbundet var allvarligt menat och hur mycket var sedvanlig krigsretorik? Frågan kan ställas till en tid som saknade allmän värnplikt. Krig leddes ofta av helt unga adliga officerare, med ett manskap som mest bestod av bönder, backstugusittare, tjänstehjon och annat löst folk. De besuttna som mot sin vilja blev uttagna till militärtjänst kunde alltid köpa sig fria. Flera förbundsbröder skulle visserligen delta i Sveriges krigföring åren 1813-1814, men det är främst som opinionsbildare som Göthiska förbundet är intressant.

I den svenska revanschismen finns en undergångsstämning. Den syns i Per Henrik Lings *Gylfe*, en allegorisk dikt om Finland och också i Tegnér stora satsning *Svea*, vars utfall mot Ryssland är så starka, att dikten censurerades av Svenska akademien, dit den sänds år 1811 för att vinna stora priset. Det finns en motståndets estetik i dikterna som inte väjer för de yttersta konsekvenserna. Skalden, tänkaren och hjälten, som Tegnér idealiserar i dikten *Det eviga* är alla romantikens barn, en trio som verkar i ett större sammanhang än vad människan förmår ana. Heroiseringen av den som tappert strider och dör för sitt land är central för romantiken och bidrar till att hålla aktivismen på en intensiv nivå

Nu framträder också Geijer med en dikt *Manhem*, som brukar kallas Göthiska förbundets program på vers. Geijer karakteriserar göten som en man,

född av storsint ätt, med hög moral och beredd på ett liv i strid. Den revanschism som Geijer framför i slutet av sin dikt är symptomatisk för undergångsstämningen bland göterna:

Då skola i vårt fall vi även hämnas,
och Manhems namn på jorden åter nämnas

GEIJERS DIKT "VIKINGEN"

När Göthiska förbundet bildas frigörs Geijers skaparkraft och han producerar under några år en serie dikter som blir en del av vårt nationella arv. Mest kända bland dikterna är *Vikingen* och *Odalbonden*. Dikterna kommer bäst till sin rätt när de sätts i samband med tidens sociala och politiska liv.⁷

Vikingen rymmer hemifrån vid femton års ålder. Efter ett äventyrligt liv lider han skeppsbrott och dör fem år senare. Han är anonym, som befann han sig i en medeltida folkvisa. Kompositionen är enkel. Dikten är en episk monologdikt. Ett övergripande tema i dikten är friheten – den frihet som endast seglatsen på de öppna havsvidderna kan skänka. "Vikingen" är en dikt i rörelse. Havets skriftningar bestämmer utvecklingen av ett skissartat händelseförlopp. Dynamiken balanseras av tre fasta punkter: barndomshemmets lugna vrå hos modern och getterna, kungariket som vikingen lever i under en vinter och slutligen den utsatta klippan, dit vikingen spolats upp när han lider skeppsbrott. Det är på skäret som vikingen håller sin monolog, där mirakulöst nog Geijer befinner sig som åhörare. Dikten är en variant av en livsstil som vi stöter på i vår tids mediavärld: lev farligt och dö ung! Emellertid redovisas sällan det tragiska i vikingens livsutveckling av dem som beskriver sin läsning av dikten. Intrycket läsarna förmedlar är oftast en rik och lycklig havsupplevelse. Med sin växling av jamber och anapester förstärker versmåtten känslan av böljornas dansande rytm.

Geijers "Vikingen" har ett samband med ett brinnande aktuellt problem i samtiden. Minnet av den svenska örlogsflottans passivitet i kriget mot Ryssland åren 1808-1809, ger upphov till en diskussion om hur landets försvar skulle skötas i en framtid. Den svenska örlogsflottan var sedan Gustav Vasas tid indelad i Stora flottan och Lilla flottan. Den senare kallades Skärgårdsflottan och bestod från början av en serie mindre båtar: skärjebåtar, lodjor, jakter och pinasser. I samband med krigen mot Ryssland åren 1700-1721 och

1741-1743 härjar ryska flottenheter i de finska kustområdena. Det står klart att Sverige behövde större och bättre utrustade båtar. Under ledning av Carl August Ehrensvärd utvecklas galärflottan, som skulle samverka med lantarmén. Uppbyggnaden av galärflottan i mitten av 1750-talet speglar klassicismens inflytande över tidens tänkande. De svenska konstruktörerna beger sig till de italienska varven i Genua, som uppehåller traditionen att bygga båtar av antikt snitt. Men i svenska vatten passar ej de antikinspirerade galärerna och snart börjar en ny flotta bestående av skärgårdsfregatter att byggas upp, med fartystyper som namnges efter finska län: Udema (Nyland), Pojama (Österbotten), Turuma (Åboland) och Hemmema (Tavastland).

Sverige hade besegrat Ryssland till sjöss tidigare, och den svenska krigsledningen hoppas givetvis att deras nybyggda flotta skall vinna nya segrar i det krig, som bryter ut mot Ryssland år 1808. Men så blir inte fallet. De försök som Skärgårdsflottan gör för att undsätta armén genom landstigningar längs finska kusten blir verkningslösa och misslyckade. Den 19 juni år 1808 gör generalmajoren Eberhard Ernst von Vegesack ett landstigningsförsök vid Åbo, med en bataljon på två tusen sex hundra man. Efter fjorton timmars strid tvingas svenskarna att fly tillbaka till Åland. Samtidigt gör en bataljon från Västerbotten en diversion till Vasa, där tusen man landsätts i ett försök att inta staden. Sedan striden utkämpats hade över hälften av svenskarna stupat eller tagits till fånga. Under de svenska truppers landstigning gör den finska bondebefolkningen uppror mot ryssarna, men möts omedelbart av hämndaktioner. ”Det förskräckligaste ödet inträffade måhända dem, som flytt för kosackernas raseri till ödsliga holmar eller klippöar, där fienderna med skadeglädje såg dem omkomma av hunger och törst”, skriver Ernst Moritz Arndt i sin svenska historia.⁸ Är det denna händelse, som ger Geijer uppslaget till slutscenen i ”Vikingen”, där den unge vikingen dör, sedan han spolats upp på ett skär?

Rekryteringen till skärgårdsflottan sker genom lantvärnet, som består av män i åldrarna arton till tjugofem år. De flesta kommer från inlandet och är ovana vid det öppna havet och de livsvillkor som där erbjuds.⁹ Beklädnaden är dålig och truppers hushållning är bristfällig. I oktober år 1808 blir det utomordentligt dåligt väder i Östersjöområdet. Manskaper får svårt att klara sig. Sjukdomar bryter ut. Beslut om att flottan skall återvända till hemmahamnarna fattas alldeles för sent. Vintern slår till och när ett antal båtar landar i Stockholm har stora delar av besättningen drabbats av lunginflammation.

mation eller kolera. Ett stort antal soldater är redan ihjälfrusna. Det är över fyratusen man som dyker upp vid Skeppsbrokajen under senhösten, och deras tillstånd är så miserabelt att Stockholms borgerskap till en början vägrar att ta emot sina egna landsmän av rädsla för smittspridningen.



MODELL AV HEMMEMAN STYRBJÖRN, SJÖSATT ÅR 1790,
UPPSTÄLLD PÅ SJÖHISTORISKA MUSEET, STOCKHOLM.

I sin dagbok beskriver den blivande drottningen Hedvig Elisabeth Charlotta den spöklika samling sjömän, som anländer till huvudstaden: "Besättningen bestod uteslutande av uppbådade lantvärnstrupper i saknad av strumpor, skodon och ytterplagg, iförda endast sina egna kläder, vilka burits under hela fälttåget och nu var i trasor, eftersom de varken förnyats eller ens kunnat lagas. Följaktligen hade sjukdomar rasat och manspillan varit stor, så mycket mer som folket fått knapp och dålig kost samt i den starka kölden

varit beständigt ombord. Roddarnas händer hade varit så stelfrusna att de knappast kunnat sköta årorna under hemfärden, varför denna kom att taga så mycken tid, att de slutligen hade varken mat eller vatten ombord. Innan framkomsten hade redan många avlidit, och de döda låg huller om buller med de levande. De sjuka låg på roddarbänkarna, överhöljda av snö och mestadels fastfrusna vid sitt läger, samt hade till skydd mot kylan endast trasiga hästtäckan, varunder de arma människorna var nästan nakna. Vid framkomsten hade besättningen genast bort förläggas i kaserner för att få nödig vård. Men i stället lämnades de i flera dagar kvar vid hamnen på Skeppsholmen, utan föda eller skydd mot kölden, inhysta som boskap ombord på båtarna. Mer likande spöken än mänskliga varelser, bleka och utmärglade, föreföll de snarare var en hop usla tiggare än vårt fosterlands tappra försvarare!”¹⁰

Den som till äventyrs föreställer sig att Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok skulle lämna en alltför negativt färgad framställning vad som händer när den svenska skärgårdsflottan debarkerar i slutet av år 1808, bör ta del av de brev, dagböcker och betänkanden, som finns i samtiden. Alla förmedlar upplevelen av att en katastrof inträffat. Den sjömilitära utvecklingen föranleder den svenska regeringen att tillsätta en försvarskommitté, vars ledande man är Baltzar Bogislaus von Platen. I ett yttrande till regeringen behandlar von Platen de missförhållanden, som Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok ger en så skakande bild av: ”Hur är det möjligt att föreställa sig, att människor antingen de nu kommer från sin husliga levnad på landet, eller från en mödosammare, dock ej vårdslösad och bristlidande levnad på sjön, stundom behäftade med ett redan existerande sjukdomsfrö; att sådana människor, förlagda på usla vindar, uti dåliga uthus av en främmande stad, ofta mitt i vintertiden, utan någon sorts varm föda, eller annan mat, än vad de för några otillräckliga styver köpa vid gathörnen, hela dagen uti strängt arbete, under kall och våt väderlek, hela natten i våta kläder, skall kunna uthärda, om än aldrig så friska. Sällan har av idel besparing, en enda extra sup, en enda sked varm dricka fått kosta på honom, vid det mest mödosamma, farliga arbete, i den värsta väderlek; också har det ej varit ovanligt att stelfrusna människor fallit ner från isbelupna master! Och man undrar över dödligheten! Och man undrar vems skulden är!!!”¹¹

von Platen framhåller skärgårdsflottans avgörande betydelse, då den kunde agera på samma sätt som vikingafarkosterna: ”Glöm ej att vi bebo vikingarnas land och är vikingarnas avföda! I deras sätt att föra krig, i deras sätt att

alstra arméer ligger landets försvar och fiendernas skräck.”¹² Han fortsätter: ”Ännu en gång: vi bebo vikingarnas land och i vikingarnas sätt att föra krig ligger svenska krigsmaktens styrka.”

Men sin dikt om fattige, lycklige, djärve och dödsföraktande vikingen, skapar Geijer en motbild till den miserable soldaten i skärgårdsflottan från år 1808. Men Geijers viking är också en idealbild, en projektion mot framtiden. Gestaltens agerande sammanfaller med de mål för ett svenskt sjöförsvar, som landets regering är i färd med att formulera. Här krävs manskap till en skärgårdsflotta av vikingamodell, ynglingar som är friska, oförvägna, djärva och bekymmerslösa, men också är beredda att dö i unga år.

GEIJERS DIKT ”ODALBONDEN”

I Geijers dikt ”Odalbonden” blir bondens liv en kontrast till vikingens. Tyst går bonden för sig själv, oberörd av de stora världshändelserna. Under den trygga ytan finns samma handlingskraft och frihetskänsla hos bonden som hos vikingen. När kriget står för dörren sluter bonden upp bakom sin kung och deltar i kampen för fosterlandets frihet. Geijers dikt kommer till vid en tidpunkt då alla i Sverige räknar med att ett revanschkrig är nära förestående. Nittio procent av befolkningen i Sverige är bönder under 1800-talet. Bondens engagemang och solidaritet är nödvändig, när landet åter börjar rusta för krig. Det är han som skall gör det smutsiga jobbet.

Geijers odalbonde är en idealgestalt. Kontrasten till de bönder som göterna just mött i Stockholm under riksdagen 1809-1810, kunde inte vara mer slående. De sluter förvisso inte obetingat upp bakom sin kung eller vill gå i strid för sitt land. Tvärtom värjer de sig med alla till buds stående medel mot den kandidat till kung som lanseras och mot de militära utskrivningarna.

BÖNDERNA OCH CARL XIII

Den svenska revolutionen år 1809 är en militärkupp, som vinner anslutning hos en bred allmänhet, vilken ser en möjlighet till samhällsförbättringar i demokratisk anda. Men det finns starka krafter som vill behålla den nyvunna makten för egen del. De skulle snart de ett hundra fyrtiofyra riksdagsbön-

derna få erfara, när de dyker upp i Stockholm vid riksdagens högtidliga öppnande den 1 maj år 1809.

Bönderna är ivriga att pröva gränserna för de nya spelregler som revolutionen erbjuder, men deras bildningsnivå är så låg att många nätt och jämnt kunde skriva sitt namn. Flertalet bönder hade aldrig tidigare varit i Stockholm och än mindre bevistat någon riksdag. Böndernas riksdagsarbete styrs av herrebönderna, en välbeställd grupp, som skaffat sig bildning och har kunskap om det parlamentariska spelet. Böndernas relation till den grupp av civila och militära ämbetsmän som genomfört revolutionen försämras snabbt. Eliten vill inte släppa greppet om makten och om sina privilegier. För att få bönderna medgörliga tvingas de övriga stånden att vidta en serie lagstridiga åtgärder.¹³

Den nyckelroll som bönderna spelar, vållar stora problem för den övriga riksdagen. Sedan Gustav IV Adolf avsatts måste en ny kung väljas. Valet måste godkännas av alla de fyra stånden i riksdagen. Adeln lanserar Gustav III:s bror, hertig Carl som ny kung, men bönderna anar list och försåt bakom förslaget. De vägrar att godkänna hertig Carl som kung, om inte adeln dessförinnan går med på att ge avkall på sina privilegier, framför allt vad gäller befrielsen från att erlägga skatt. Vissa bönder vill helst se Gustav IV Adolfs son, kronprins Gustaf, som tronföljare, men det strider mot revolutionärernas ambition att helt utplåna minnet av Gustav IV Adolf och hans familj i Sverige.

Bönderna blir utsatta för påtryckningar. Mutor förekommer. På två ställen vankas traktering i riksdagen: vid talmannens bord och vid sekreterarens bord. Här tömmer bönderna fem tusen flaskor vin under fyr månader. I sin klubb på Riddarholmen sveper bönderna dessutom i sig trettio tusen glas brännvin.¹⁴ Det krävs ingen större fantasi för att förstå att syftet med denna rikliga traktering från överhetens sida, är att få bönderna att ändra på sin uppfattning om Sveriges framtid politiska utveckling. Såväl övertalning som hot förekommer under diskussionerna. Kröningen av hertig Carl till svensk kung får uppskjutas på grund av striden om privilegierna. Grälet mellan bönderna och de övriga stånden går så långt att officerarna i Västra armén börjar fundera på att ta saken i egna händer och kväsa bönderna. Men Västra arméns befälhavare Georg Adlersparre förmår bönderna att i samlad tropp lyssna till ett sentimentalt och vädjande tal från hertig Carl. Kuppen lyckas

och böndernas talman godkänner hertigen som kung och skriver under den nya regeringsformen.¹⁵ Bönderna, som hävdade demokratisk ideal, som i dag ter sig självklara, förlorar kampen vid 1809-1810 års riksdag. Förändringarna i adelns privilegier skulle visa sig bli få. Mycket av den gamla samhällsordningen består under större delen av 1800-talet.

DEN INDELTE SOLDATEN

När tronföljden i Sverige är säkrad blir bonden under en tid mindre intressant i det dagliga riksdagsarbetet. Men snart skulle han åter komma i fokus. Nu gäller det fotfolkets medverkan i det krig som planeras. Med den franska revolutionen som förebild börjar kronprins Karl Johan förbereda genomförandet av en allmän värnplikt. Tanken är i samklang med den skyldighet som är av uråldrig hävd i Sverige: att gå man ur huse och vara beredd till strid, när landet attackeras av en fiende.

Ett förebud på de ökade kraven mot bönderna kommer i oktober år 1809, då Baltzar von Platen lägger fram ett förslag i riksdagen om att skapa en milis. Den skulle tas ut genom lottning bland män i åldrarna tjugo till trettio år. Bönderna möter von Platens proposition med ett fullständigt avståndstagande. Minnena från Karl XII:s dagar dröjer sig kvar. Då hade byarna tömts på ungdomar, som aldrig kom tillbaka hem igen. De överlevande lantvärnsmän som till äventyrs återvänder från krigen upplevdes som skräckfigurer, stympade och förtärda av sjukdom. Bönderna är inte ens beredda att delta i en parlamentarisk debatt om von Platens milis.

Resultatet av böndernas resoluta agerande blir också att regeringen återtar sitt förslag. Men frågan kommer igen. I april år 1810 presenteras således ett betänkande, som skall öka den indelta arméns antal. Det skulle ske genom att de jordbruk, som tidigare varit befriade från utskrivning, nu involveras. Om anfällskrig hotar, skall dessutom förstärkningsmanskaper på högst femtusen man i åldrarna tjugo till fyrtiofem år kunna få utskrivas. Också mot detta förslag vänder sig majoriteten av bönderna, även om några av bondehövdingarna köpts till tystnad. Debatten i riksdagen leder till att förslaget godkänns av adel, präster och borgare, medan det förkastas av dem som skulle drabbas av pålagorna, nämligen bönderna. Med tre röster mot en antar riksdagen förslaget.

Det oroliga utrikespolitiska läget leder till att de militära utskrivningarna startar i februari år 1811. I april samma år utgår order om att förstärkningsmanskaper skall utskrivas. På flera håll bryter oroligheter uti samband med den militära mobiliseringen. Det gäller i Stockholms län och i Södermanlands län, men framför allt i Malmöhus län. Oroligheterna i Skåne kulminerar den 15 juni år 1811. Då äger den kraftmätning rum mellan massan och militären, som brukar kallas slaget vid Kågerup. Tusen skånska bönder konfronterar ett hundra femtio svenska soldater. Militären är beväpnad med kanoner. Vid drabbningen dödas trettio bönder, sextio såras och sexhundra förs som fångar till Malmö.¹⁶

Göterna blir chockerade av händelseutvecklingen, och de inser att det återstår ett drygt arbete för att en svensk nation skall kunna byggas. Den 2 juli skriver Carl Fredrik Geijer, i den götiska kretsen kallad Thorgny Lagman, ett brev till Jacob Adlerbeth, då denne befinner sig på sin fars herrgård i Ramsjöholm i Småland: "Såsom boende nära intill skånska gränsen har du förmodligen fått fullständiga underrättelser om oväsendet därinne i landet. Dem som tidningarna därom meddelar, har väckt bestörtning och allmän förargelse. Skånska bönderna bör åtminstone hudflängas."¹⁷

Bestraffningen av de upproriska bönderna stannar emellertid inte vid den spöslitning som Carl Fredrik Geijer i sitt götiska nit förespråkar, utan blir långt hänsynslösare. Av de sexhundra fängslade bönderna, åtalas etthundra trettiofem personer, varav fjorton frikänns. Domarna mot de strängast straffade lyder: att mista högra handen, halshuggas och steglas, tjugo stycken, till fyrtio par spö och sex års fästning, fyrtyotre stycken, till fyrtio par spö enbart, trettio stycken. De övriga dömda får fängelsestraff av varierande längd på vatten och bröd.¹⁸ I ett brev från Lund den 30 juni rapporteras: "Lugnet är på landet fullkomligen återställt, och varje bonde är så rädd att han darrar vid blotta åsynen av en uniform."¹⁹ Som väl är mildras straffen i efterhand för många av de dömda.

Geijers "Odalbonden" får ett långt liv. Dikten utgör rentav en hörnsten i uppfattningen av den svenska nationalkaraktären. Den läses i salongerna, sjungs vid soaréer och bland studentsångare. I skolan kommer dikten att höra till det obligatoriska kunskapsstoffet och dikten dröjer länge kvar i gymnasiernas litteraturantologier.

Man har velat se Geijers dikt som ett första försök att se den svenske bonden ur hans eget perspektiv. Men verklighetens bonde är en annan än den dikten gestaltar. Bonden är inte stillsam och undergiven. Bonden är inte beredd att gå ut i strid med oflekterad entusiasm. Myndigheterna försöker med all makt att tysta den opposition som bönderna ger uttryck för. Det sker genom en serie antidemokratiska knep: med mutor, övertalning, hot och militära ingripanden. Överheten lyckas i sina syften. Bönderna förlorar striden om adelns privilegier och tvingas ut i krigstjänst. Det sker först efter högljudda protester och under tumultartade former.

Geijers "Odalbonden" tar parti för segrarna i kampen om den politiska makt som ligger i vågskålen efter 1809 års revolution. Vinnarna utgörs av en elit bland adel och ämbetsmän. Det är överhetens uppfattning om hur bonden borde vara, som Geijer redovisar. Den står i en skärande kontrast till den bonde som gör livet surt för regering och övriga riksdagsstånd vid riksdagen år 1809-1810 och som så protesterar mot de extra militära utskrivningarna att myndigheterna i andanom ser "Den stora daldansen" upprepas från år 1743. Då trängde ett uppstånd av bönder från Dalarna in i Stockholm för att sprida skräck i stadens centrala delar.²⁰

"Odalbonden" är författad i avsikten att stärka den moraliskt indignerade allmänheten i kampen för att återupprätta nationen. Den ger samtidigt samhällets ledande män en riktkarl i arbetet på att hålla bönderna i herrans tukt och förmaning. "Tyst" är kärnordet i Geijers dikt. Bonden skall verka i det tysta. Han skall nöja sig med sitt. Han skall avstå från studier. Han skall lyda sin kung utan diskussion. Han skall villigt ställa sig till förfogande när krig är å färde. Geijer befinner sig i sin dikt fjärran från de idéer som många av bönderna vid 1809 års riksdag hade förhoppningar om att kunna förverkliga. Det är den franska revolutionens ideal: frihet, jämlikhet och broderskap.

TEGNÉRS DIKT "SVEA"

Liksom många andra grupper i samhället låter sig Svenska Akademien ryckas med av den nationella vågen i Sverige efter nederlaget mot Ryssland. År 1811 lyder ämnet för den prisfråga i värtalighet som Akademien utlyser: "Vilka är medlen att hos ett folk uppväcka och understödja patriotism och en rätt nationlig anda?" Tegnér, som tävlar i den lyriska genren med *Svea*,

kan med sitt bidrag sägas ha besvarat prisfrågan i vältalighet. Dikten består av två delar. Ett större inledande avsnitt är författat på alexandrinerna, sexfotad jambisk vers. Ett något mindre, avslutande avsnitt, använder blandade versmått. I alexandrinavsnittet utnyttjar Tegnér antiteser för att ställa en serie frågor, som skall leda till en moralisk uppräckning av nationen. Det avslutande avsnittet pekar mot en friare, modernare diktning. Det hämtar inspiration från de flämtande kortstroforna i Eddans *Völuspá*. Tegnér ser i sin vision hur Sverige trotsar en överlägsen motståndare och dukar under. Ingen kan ta miste på att det är Ryssland som är Sveas fiktive motståndare i dikten.

”Svea” vinner Svenska Akademiens stora pris i lyrik år 1811, men det sker med viktiga förbehåll. Mest kritisk är Carl Gustaf af Leopold, nestorn bland de gustavianska diktarna. Leopold kan inte finna att dikten har en genomtänkt komposition. I synnerhet håller det avslutande dityrambpartiet inte måttet, menar han.²¹ Men också det från formell synpunkt mindre kontroversiella alexandrinavsnittet väcker kritik. Gudmund Jöran Adlerbeth anser att dikten ger uttryck för ”en förtäckt uppmaning /till krig/ mot Ryssland”.²² Majoriteten av Akademien beslutar sig ändå för att tilldela ”Svea” det stora priset. Förutsättningen är dock att Tegnér går med på att omarbeta det ryssfientliga avsnittet i diktens första del.

Det bärande budskapet i alexandrinavsnittet i den omarbetade ”Svea” blir därför, att Sverige måste acceptera förlusten av Finland. Genom idogt arbete skall Sverige öka sitt välstånd. Förhoppningar ställs till tidens stora ingenjörstekniska projekt, von Platens Göta Kanal-bygge. ”Led flodens böljor kring som tämjda undersåtar”, skriver Tegnér. Kanalbygget ingår i den försvarspolitiska revolution, som i det tysta håller på att genomföras i Sverige. Landet ses som en halvö som skall försvaras från sitt centrum, definierat som fästningen Karlsborg vid Vättern. Med kanalens hjälp skulle de svenska trupperna snabbt kunna förflyttas till Västerhavet eller Östersjön. En förutsättning för att landet verkligen blir en halvö är att Norge införlivas med Sverige.

Tegnérns dikt blev en sensation, när den lästes upp vid Svenska Akademiens högtidssammanträde den 20 december år 1811.²³ Än i dag beundrar läsaren diktarens suveräna behärskning av sitt ämne, hur han tar greppet om sin läsare, hur hans djärva antiteser och anslående bilder överraskar och ständigt håller intresset vid liv. Med dikten ”Svea” presenterar Tegnér sig som ett lyriskt

geni för allmänheten, en fulländad konstnär, en siare. Tegnér ger ord åt de känslor som rör sig i tiden, den sorg som allmänt upplevs över nederlaget i kriget mot Ryssland, det behov som finns av självhävdelse och revanschbegär. I sina memoarer skriver kulturpersonligheten Peter Wieselgren år 1847: ”Då Svea upplästes på börssalen, var ännu Sveriges ungdom i huvudstaden i den exaltation, som måste ha alstrats av farorna och dess besegring 1808 och 1809. Det gick ett dovt buller genom skaran av åhörare. Man hörde att mängden måste göra våld på sina känslor, för att icke högljutt mot konvensans regler utropa sitt bifall, sin förtjusning. Mången utmärkt medborgare har från den dagen räknat sitt högre medvetande.”²⁴ För vän av ordning var det kanske en räddning att diktens känsloladdade och krigshetsande slutavsnitt, dityramberna, aldrig kom att läsas upp i Svenska Akademien på kvällen den 20 december år 1811.

Det blir Gudmund Jöran Adlerbeth som anförtros uppdraget att medverka till att de justeringar av dikten som Svenska Akademien finner nödvändiga också blir utförda. Adlerbeth har en solid bakgrund som översättare av klassisk litteratur, men är också statsråd. Mötet mellan Tegnér och Adlerbeth äger rum vid den extra riksdag, som hålls i Örebro sommaren år 1812. Arbetet riktar in sig på att förändra de rader som kritiserats i Akademien. Diktens krigiska anslag byts mot ett fredligare. Tegnér knyter an till en formulering i det tal, som kronprins Karl Johan håller hösten år 1810, där han manar svenskarna att ”inom Sveriges gränser erövra Finland åter”.²⁵

Även om ”Sveas” revanschistiska budskap tonas ner i diktens första del, finns kriget med som ett oundvikligt inslag i verkets senare del. Utgången av den väntade striden beskrivs med samma pessimism som hos tidens övriga svenska diktare. De båda lärde i Örebro lämnar diktens dityrambparti åt sitt öde. Dikten kommer därför i sitt slutliga skick att förmedla ett dubbelt budskap, ett fredligt och ett krigiskt. Tegnér's dikt är ett bevis på den förändring av mentaliteten, som äger rum efter fredsslutet med Ryssland år 1809, såväl i Finland som i Sverige. Så länge Finland hörde ihop med Sverige, skulle Sverige aldrig ha kunnat uppfattas som ”Svea”. Finland och Sverige hade blivit separata nationer. Länderna höll ohjälpligt på att glida ifrån varandra.

”Svea har jag halvsulat. Får se hur det lyckas. Mycket har jag lämnat oförändrat, ej av egenkärlek, men därför att jag ej kunnat sätta något bättre i stället. Gud give att jag vore från den saken”, skriver Tegnér till Jacob

Adlerbeth, när hans diskussioner med Jacobs far Gudmund Jöran är avslutade i Örebro.²⁶ Göterna hade redan en avskrift av diktens original i sitt arkiv och låter sig inte påverkas av de korrigeringar av dikten som görs i Örebro. Allmänheten får vänta länge på att läsa dikten i tryck. Först sommaren år 1818 publiceras "Svea" i Svensk Akademiens handlingar. När de svenska dagstidningarna recenserar dikten år 1818, citeras inte "Svea". Det måste tolkas så, att dikten sedan länge cirkulerat i avskrifter och kunde anses vara allmänt bekant.

TEGNÉRS DIKT "MAJSÅNG"

Inom de aktivistiska kretsarna i Sverige är våren år 1812 en förhoppningarnas tid. En trupp med förstärkningsmanskaper hade mönstrats och övade i Stockholm. En artikel i *Journal för Litteraturen och Theatern* den 25 mars berömmar soldaterna: De är ett "ungt, raskt, vackert folk": "Utseende och esprit hos detta unga, nya manskap har verkligen väckt vars och ens uppmärksamhet, som det sett."²⁷ Inför riksdagen i Örebro håller kronprinsen i kungens ställe ett tal som med sina undertoner höjer den revanschistiska temperaturen i Sverige. Talet publiceras i dagspressen i slutet av april. Oron ute i Europa kräver att nationen samlar sig och möter de annalkande farorna med tapperhet och lugn, menar Karl Johan. Om stämningarna vid riksdagen i Örebro sommaren år 1812 skriver Tegnér's vän Johan Fredrik af Lundblad i sina minnesanteckningar: "Politiken var ännu icke fullkomligen blottad, mången franksinnad trodde vid anblicken av de genomtågande regementena ännu möjligtvis på en brytning emellan Ryssland och Sverige."²⁸

Det händer något märkligt med Tegnér's diktning våren år 1812. Diktaren börjar arbeta i ett mindre format. De dikter som Geijer publicerar i *Iduna* inspirerar Tegnér. På samma sätt som Geijer börjar han utnyttja den fornnordiska myten för att förnya sitt referenssystem. Nu föds en strid ström av dikter som tillmötesgår göternas enträgna böner om lyriska bidrag till sin tidskrift. Den 31 mars skriver Geijer således till Tegnér: "Jag hoppas och ber att du kommer ihåg oss till nästa häfte av *Iduna*."²⁹ Några dagar senare anländer Jacob Adlerbeth's första vänbrev till Tegnér: "För *Iduna*'s tredje häfte hoppas jag att du lämnar några stycken åt vårt förbund, som så innerligt längtar efter dem."³⁰ Från Råmen i Värmland sänder så Esaias Tegnér en samling dikter till Jacob Adlerbeth. Det medföljande brevet är typiskt för

Tegnér, genom hans nästan vårdslösa förhållningssätt till sitt skapande: ”Jag skickar härjämte några små stycken för Iduna, alltsammans bagateller; men jag har verkligen ej haft tid att tänka på något större Poëm. Det skall föga mig om något av de översända kan tryckas i nästa häfte; men i annat fall, så frukta icke att stöta mig. Jag älskar mycket Poësi, men ej synnerligen min Poësi.”³¹ Av de publicerade dikterna stannar *Majsång* främst i samtidens minne. Dikten vädras varje vår under 1800-talet när gamla och nya studenter dricker mærg i benen den 1 maj.

”Majsång” inleds med en impressionistisk skildring av den värmländska naturen och vårens långa uppvaknande.³² Det är en träffsäkert blixtnabb karaktäristik: ”Ack! Våren här i Norden har drivor i sitt hår.” Vårens fredliga kamp mot vintern leder Tegnérns tankar vidare till tidens krigiska planer. Nu är det inte längre undergångsstämningarna från ”Svea” som präglar synen på kriget. I ”Majsång” ses den kommande krigssituationen med optimism, som en möjlighet till förändring av tillståndet i världen. Någon precisering av den svenska målsättningen finns inte uttalad. Tegnérns tidsbild har en fornnordisk drapering:

Från Lidskjalf Oden vakar,
sin tron han upprätthöll,
fast Loke jorden skakar,
fast ock hans Balder föll.
Bredvid hans sida flammar
den starke Asa-Tor,
och lyfter vred sin hammar,
i vilken döden bor.

Tegnér använder den mytologiska rekvisitan för att ge en bild av den aktuella politiska situationen. Den mytologiskt bevandrade kan säkert tycka att det är väl magstarkt att jämföra den senile och kraftlöse kung Carl XIII med Oden och att kalla hans kortlivade tilltänkte efterträdare, kronprinsen Carl August, för Balder. Att den nyvalde kronprinsen Karl Johan kallas Asa-Tor är helt i linje med de förhoppningar som svenskarna hade på honom. Det är han som skall stå emot Loke, en symbol för den politiska oron i världen. I ”Majsång” skildras hur kriget flyger ut om våren som frisläppta falkar. Förfädernas vålnader stöder kampen med uppmuntrande tillrop från sin ätte-

högar. Dikten hämtar andan inför det betydelsefulla som håller på att ske i världshistorien.

För den som läser mellan raderna är det uppenbart att Tegnér's "Majsång" ger uttryck för den krigshämförelse och revanschlystnad som är drivkraften i Göthiska förbundet. Betecknande för den poesi som Tegnér levererar, är att den skrivs på ett betryggande avstånd från de politiska realiteterna. Skalden betraktar världshändelserna från sin upphöjda position i norra Värmland: "På bergen vill jag vandra/och dikta segerns sång." Som sig bör i en majsång avslutar Tegnér sin dikt med att uppmana kamraterna att dricka mærg i benen.

Den 23 juli får Geijer det nytryckta häftet av Iduna på Ransäter och skriver till Tegnér: "Jag har omläst dina poesier med nöje och tycker i synnerhet om Majsången."³³ Den 25 juli skriver Jacob Adlerbeth ett brev till Tegnér med anledning av det nya Iduna-häftet, som ger uttryck för samma entusiasm: "Min far har funnit *dina* skaldestycken i detta häfte, särdeles Majsången, Hertas barn och Flyttfåglarne, av sällsynt skönhet."³⁴ August von Hartmansdorff, som i Göthiska förbundet kallas Harald, läser tredje numret av Iduna under riksdagen i Örebro och skriver till Jacob Adlerbeth: "Majsång andas det svenska lynne, som är Bodvars (Tegnér's) eget och Idunas rätta syftning."³⁵ Att entusiasmen för "Majsång" håller i sig visare ett brev från Harald till Jacob Adlerbeth den 13 april år 1816. von Hartmansdorff har varit sekreterare vid de förhandlingar om leder till att Svenska Pommern överlämnas till Preussen år 1815, som en följd av fredsuppgörelsen efter Napoleon-krigen. Harald stannar kvar i Tyskland under våren 1816. I Berlin hälsar han i april på diplomaten Olof Nordenfeldt, en stamgöt med namnet Anganthyr. von Hartmansdorff skriver "I dag på Valborgsmässoafton följas Nordenfeldt och jag åt ut i Djurgården (Tiergarten), med Majsången i fickan. I morgon skall vi dricka mærg i benen."³⁶

Den 1 maj är sedan gammalt studenternas dag och Tegnér's "Majsång" blir en av de tidigaste visor som tas upp på repertoaren, när studentsången börjar utvecklas på 1810-talet i Uppsala och Lund. "Majsång" är skriven på samma meter som Hildebrandsången, en fragmentariskt bevarad tysk hjältedikt från 700-talet. Strofen kom in i Sverige på 1600-talet genom psalmlyriken. Vi känner igen versmåttet i Jakob Arrhenius "Jag lyfter mina händer" och i Israel Kolmodins "Den blomstertid nu kommer". Mozarts musik kunde utnyttjas för att sjunga Tegnér's "Majsång", på samma sätt som redan skett i

David Valerius vårvisa ”Kom sköna maj, och blicka”. År 1816 får ”Majsång” en egen tonsättning genom Uppsalas musikgeni Friedrich Haeffner. Den publiceras i sjätte numret av Iduna. Manssångens tid är inne och Haeffner gör ett arrangemang för en mansröst med klaver, men också ett annat för tre mansstämmor (en tenor och två basar).³⁷

Författarrätten är inte lagstadgad i början av 1800-talet utan antologiredaktörerna kunde fritt välja och vraka bland de mest populära dikterna i samtiden. ”Majsång” översätts till tyska två gånger åren 1818-1819, men framför allt sprids den i Sverige i inte mindre än elva vissamlingar åren 1823-1847. Dikten är en ögonblicksbild, en reflex av de politiska stämningarna i Sverige våren 1812. När ”Majsång” fortlever i studentsången under 1800-talet, tonas det politiska budskapet ner. Endast inledningsstrofen finns med på repertoaren.³⁸

”SVÄRDET ÄR DRAGET”

Överallt i 1810-talets svenska litteratur möter vi en önskan om att Sverige skall återta Finland. Vi finner den i riksdagsprotokollen, i pamfletter, i tidningsartiklar, i brev och dikter. Göthiska förbundets stadgar, förbundssången och Jacob Adlerbeths brev och dikter pekar entydigt på att sällskapets mål är att så aktivt som möjligt underblåsa den revanschism som var allmän i Sverige efter nederlaget mot Ryssland år 1809. En sådan önskan är märkbar också i göternas första publikation, Iduna.

Hösten år 1813 håller de svenska trupperna på att skeppas ut till Tyskland för att delta i de strider som väntar Napoleon, sedan han återvänt från sin långa marsch från Moskva. ”Svärdet är draget”, skriver Jacob Adlerbeth i sin dagbok. Äntligen stundar revanschens timme. Flera göter deltar i det tyska fälttåget, bland dem Gaute, det vill säga fältläkaren Carl Fredrik Weltzin. Till honom skriver Jacob Adlerbeth en dikt, som läses upp i Göthiska förbundet.³⁹ Den förespråkar öppet en revansch på Ryssland:

I Manhem från fjällarna molnen har flytt
och sorgernas natt är förliden.
Vår här kring en hjälte församlas på nytt,
vår Gaute blir vittne till striden.
Långt föres han bort över böljornas rymd,

men Norrstjärnan ej för hans öga blir skymd,
och hem skall han vända med friden

Räddad blev Göthernas urgamla bygd
av deras barn som ärvt deras dygd.
Enväldets nyck
krig och förtryck
trotsande bjöd när Hämnden kom till rättvisans stöd.

Friheten, skänkt åt vårt styckade land,
evigt ej flytt från Finnarnes strand.
Ännu vårt mod
kräver dens blod,
som stör vår frid.
Svenskar ej sky en rättmätig strid.

Nyss slöts en Hjalte af vittfrejdat namn
trofast intill vår öppnade famn.
Ynglingen går
djärv i hans spår.
Mangrant vår här:
dö eller segra med honom svär.

Dikten, som lånat versmåttet från förbundssången *Götherna fordomdags drucko ur horn*, ser nu sorgens dagar förbytta för Sverige. Äntligen skall landet få gå i strid under ledning av den vitt berömde hjälten och kronprinsen Karl Johan. Adlerbeth kräver ”dens blod, som stört vår frid”. Det är förstås Ryssland han syftar på. Han önskar att återerövra friheten ”åt vårt styckade land” och ser befrielsens timme slagen för Finland.

Jacob Adlerbeths dikt avviker knappast från den mullrande krigsretorik, som vi återfinner i 1700-talets skillingtryck. Ändå är den intressant som ett bevis på göternas okunnighet om det aktuella utrikespolitiska skeendet. Napoleons återtåg från Moskva vintern år 1812, är en dödsmarsch, som resulterar i att han endast har spillror kvar av sin fordom så stolta armé. Likväl förväntar sig göterna att svenskarna skall liera sig med Napoleon när stridslinjerna formeras för ”Folkslaget vid Leipzig”. De svenska trupperna är pas-

siva i denna drabbning, men gör i praktiken gemensam sak med de ryska och preussiska trupper som besegrar Napoleon.

Redan i december år 1812 ber publicisten Lars August Ekmarck sin vän Tegnér, att denne skall trycka om den *Krigssång för skånska lantvärnet*, som han skrev år 1808, men Tegnér avböjer.⁴⁰ Ett år senare ber Jacob Adlerbeth att Tegnér skall skriva en krigssång, men denne svarar med sin sedvanligt svarta ironi, att han inte tänkte publicera någon krigsposi förrän Sverige segrat över ryssarna eller fått Norge. Den som inbillar sig att Europa befrias av ryssar, eller att kosackerna framgång är en fördel för Sverige, har kanske rätt, skriver Tegnér, ”men med mig tänker han väldigt olika. I hat till Barbarerna är jag född och uppfödd, och hoppas även att, oförvillad av moderns sofismer, dö däruti. /- - - / Dock i politiken vilja vi ej disputeras.”⁴¹

Krigsstämningarna i landet resulterar i att ett studentkompani bildas i Uppsala, vilket syns marschera på stadens gator. Det är nu som nationsväsendet börjar utvecklas bland studenterna. Den första studentsången är en krigssång, som skrivs av Per Daniel Amadeus Atterbom. Redan på sommaren år 1813 hade Geijer läst dikten och han skriver till Atterbom den 3 juni 1813: ”Jag har läst din Marche, /- - - / och jag tycker mycket om den. I anledning därav begagnar jag mig av första tillfälle att ber dig, att du ville tillåta mig få införa den i nästa häfte av Iduna.”⁴² Så sker och Atterboms *Krigs-sång* publiceras under rubriken ”Insänt” i fjärde numret av Iduna.

Harald, August von Hartmansdorff, är med i fälttåget på kontinenten. Från norra Tyskland skriver han till Jacob Adlerbeth den 9 oktober: ”Av mitt förra brev vet du hur mycket jag längtar efter Idunas fjärde häfte och många gör det utom mig. Vore det möjligt att ännu i höst avsända 50 à 60 exemplar av vardera 1 och 4 häftet till Stralsund, så tror jag mig kunna befördra avsättningen vid Armén.”⁴³ Adlerbeth hade redan ombesörjt en ny upplaga av Idunas första nummer och sänder nu de begärda exemplaren av Iduna till von Hrtmansdorff. Atterboms ”Krigssång” i det fjärde häftet av Iduna, tas inte väl upp när den anländer till Tyskland. von Hartmansdorff skriver i ett brev den 24 november: ”Krigssången är god för studenter, men ej för en armé.”⁴⁴

Den överdrivna och orealistiska krigsposin blir utsatt för en skoningslös kritik av Claes Livijn, som var en av den romantiska rörelsens främsta förespråkare under genombrottstiden. Till skillnad från sina litterära generations-



CARL RÖCHLING (1856-1920):SLAGET VID GROSSBEEREN 23 AUGUSTI 1813 (OLJEMÅLNING).

kamrater är Livijn officer, och deltar i det svenska krigsäventyret på kontinenten. I september år 1813 skriver han ett ironiskt men skakande brev till Leonhard Fredrik Rääf, som i likhet med sina götiska bröder på hemmaplan haft för vana att förhårliga kriget: "Vad jag först och främst bör berätta för dig är att jag nu sett ett slagfält, nämligen det vid Dennewitz. Åsynen därav var över all beskrivning rysligt skön. Jag kom dagen efter slaget, fältet var övertäckt med slagna, till större delen plundrade, några bleserade var ännu kvar och kved efter hjälp, resten inbragtes till läkarna. Vapnen, klädespersedlar låg över allt. Här stod en ammunitionsvagn, som hästarna stupat framför, där låg häst och ryttare över varandra. Den ene hade i dödsångest tryckt sabeln eller geväret till bröstet, den andre kastat det ifrån sig. Med ett ord, denna scen kan ej beskrivas, den måste ses. Också grep jag mig genast an och började ett ode på metrisk vers, för att få tillfälle att rasa ut, men jag hade knappt hunnit tre versar, förr än jag så häftigt slog mot jorden, att jag aldrig trodde, att jag skulle komma mig före mera. Jag hade fördjupat mig i en skogsdunge, och plötsligt såg jag upp och höll på att trampa på ett lik, förmodligen en preussisk officer, ty han hade på ena handen en så kallad svanskinshandske, en Endymion figur, vars vänstra axel en kanonkula bortfört.

/- - -/ Du har kallat kriget en poesi. Däruti har du orätt. Kriget med sina förändringar, sina mödor, sitt nattvak, hunger, törst, försänka människan helt och hållet till de djuriska behoven.”⁴⁵ För Livijn innebar krigserfarenheterna att han för långa tider tar avstånd från den verklighetsfrämmande värld, som den romantiska diktningen stundom representerar.

HYLLNINGSIDIKTERNA

Inför den förestående militära kraftmätningen på kontinenten hösten år 1813, skriver Geijer ett brev till Jacob Adlerbeth, som är typiskt för den hållning som göterna intar i förhållande till kronprins Karl Johan: ”Gud bevare framför allt prinsen! Det är min dagliga bön. Med honom står eller faller Sverige.”⁴⁶ I ett brev till Leonhard Fredrik Rääf visar också Adlerbeth strax därefter sin uppskattning av kronprinsen: ”Över de framgångar som följa Karl Johans segerrika vapen kan en redlig svensk ej nog glädja sig”, skriver han.⁴⁷ Sverige deltar alltså i den drabbning i Leipzig i oktober år 1813, som förintar Napoleons nyvärvade armé. Det dör sextiofem tusen soldater på vardera sidan bland de stridande. Men kronprins Karl Johan håller de svenska trupperna i bakgrunden och de svenska förlusterna inskränker sig till hundrasextio man. Det innebär att Karl Johan har en nästan oförbrukad armé som han kan använda i de manövrar, som blir nödvändiga i det nya politiska läge som uppkommer. De allierades förkrossande seger gör att Karl Johans och Sveriges roll i koalitionen mot Napoleon blir mindre betydelsefull. De allierade uttrycker samtidigt sympatier för Danmark. Risken är överhängande att Sverige skall förlora Norge, det krigsbyte som Karl Johan fått löfte om, för sin medverkan i fälttåget mot Napoleon. Karl Johan får bli sin egen lyckas smed. Han vänder sig mot de fransk-danska trupper, som hotar Nordarméns vänstra flank. Snabbt omringas de danska huvudbefästningarna och hela Jylland ligger öppet för svenskarna. De svenska och danska arméerna möts vid Bornhöft. Danmark kapitulerar. Sedan freden i Kiel slutits den 14-15 januari år 1814, har Karl Johan nått sitt första mål: att förena Norge med Sverige.

Nu återstår ett andra mål, långt viktigare för honom själv: att bli Napoleons efterträdare i Frankrike. Snabbt styr Karl Johan sina trupper mot Paris. Men för sent. Den 30 mars erövrar Paris av de allierade och den 31 mars gör tsar Alexander och kung Fredrik Wilhelm av Preussen sitt intåg i staden. Den 6

april abdikerar Napoleon och Ludvig XVI:s bror väljs till Frankrikes kung under namnet Ludvig XVIII. När Karl Johan kort därefter anländer till Paris, konstaterar han att han blivit överspelad. Den 17 april avsäger sig den svenske kronprinsen befälet över Norra armén. Den 30 april lämnar han Paris. Han skulle aldrig återse den franska huvudstaden.



OSCAR WERGELAND, RIKSFÖRSAMLINGEN PÅ EIDSVOLL 1814
(1885, OLJA PÅ DUK, STORTINGET I OSLO).

Samtidigt som Karl Johan befinner sig i Paris, gör norrmännen revolt mot Sverige. Den danske ståthållaren Kristian Fredrik ställer sig i spetsen för en upprorsrörelse som sammankallar en riksförsamling, bestående av ett hundra tolv män. De sammanträder i Eidsvoll den 11 april år 1814. Den 17 maj undertecknas en ny norsk grundlag och Kristian Fredrik väljs till norsk kung.

Då har redan Jacob Adlerbeth reagerat med en dikt *Sanningens röst till norrmännen den 13 april 1814*, som läses upp i Göthiska förbundet den 30 april och trycks i *Fahlu Weckoblad* den 6 augusti. De sanningar som Jacob Adlerbeth förmedlar är håfullt kritiska. Särskilt vänder han sig mot den norske trontagarens anspråk: "Vad norrmän? Den niding är lydd/ som Er bjöd att vapen mot svenskarna taga/ som kräver Ert blod och förnekar Er bröd/ och vredgas

då nödställde klaga!” Göterna står på Karl Johans sida i den revanschistiska ambitionen att erövra Norge.

Geijer är närvarande vid förbundets sammankomst på Valborgsmässoaftonen år 1814. Han låter sig inte störas av den norska revolten utan läser i stället en patetisk hyllningsdikt till Karl Johan.⁴⁸ Den heter kort och gott *Skål*. Sista strofen lyder:

Jag vet en furste på den fria jorden
och bland de tappra männer – hög och god,
den skönsta gåva södern givit Norden,
en riddare av kungligt ädelmod,
en konungs, Sveas, folkens älskling vorden.
För honom rinne gärna allt vårt blod!
En furste, ädlare, ej världen känner
och Leve Han! – är skåln bland svenska männer.

Den 21 maj ger Karl Johan dagorder från Nordtyskland till de svenska trupper som håller på att överskeppas till Sverige. De skulle direkt dirigeras till Norge för att kväsa upproret där. Kriget mot norrmännen leder till en snabb seger för svenskarna. Norrmännen är militärt underlägsna och har inget stöd för sitt uppror på det internationella planet. Stormakterna står fast vid sina garantier mot Sverige när det gäller förbundet med Norge.

Det är med blandade känslor som Karl Johan återvänder till Stockholm från Pris i början av juni år 1814. I de stora sammanhangen är han en förlorare. Men den svenska allmänheten är lyckligt omedveten om kronprinsens utrikespolitiska hasardspel. Väl anländ till Stockholm hyllas han som segrare. Göterna triumferar. Segerparaden som Karl Johan deltar i ackompanjeras av Geijer med ytterligare en hyllningsdikt, som har titeln *Den 3 juni 1814*. Här vet hänförelsen inga gränser.⁴⁹ En strof lyder:

Han kommer, han kommer,
fredsfursten, hämnaren!
Hjälten beskärman!
Din prins, Svea! Kommer.
Ur krigets faror
du har honom åter,
han ges dig igen.

Ur yrande skaror
 ur trängande hopar,
 folkmängdens vimmel
 det tusenfalt ropar:
 vi ha honom, himmel!
 Vi ha honom åter.
 Vår är han igen.
 Tag vår tacksägelse
 Gud! Din välsignelse
 giv honom
 skyddande när!
 Gör honom säll!
 Hell Frihetens vän!
 CARL JOHAN hell!

Också Adlerbeth författar patetiska hyllningsdikter till Karl Johan. När Adlerbeths och Geijers versförsök publiceras i *Iduna* 5, skriver Tegnér ett kritiskt brev till Adlerbeth. Han menar att kryperiet för de kungliga gått för långt och fruktar att *Iduna* håller på att bli ett kungligt husorgan. Adlerbeth ursäktar sig i sitt svarsbrev med att dikterna tillkommit i stundens hänförelse. Han försäkrar att *Iduna* aldrig skulle utvecklas till en hovtidning.⁵⁰ Tegnér publicerar själv en dikt i *Iduna* 5. Det är en politisk dikt, som skulle komma att överleva de retoriska ytligheter och ytterligheter, som Geijer och Adlerbeth excellerar i. Tegnérs dikt heter *Nore*.

TEGNÉRS DIKT "NORE"

Göterna vädrar morgonluft när kronprinsens planer på att gå till attack mot Danmark börjar bli kända under hösten år 1813. Den tidigare så hatfulla hållningen mot Ryssland riktas nu i stället mot Danmark. I november underrettar Jacob Adlerbeth sin götiska medbroder Leonhard Fredrik Rääf om de utrikespolitiska nyheterna. Adlerbeth gläds åt de svenska anfallsplanerna mot "det danska packet". Nyårsfirandet bland göterna uttrycker samma oförsonliga danskhat. I ett brev till von Hartmansdorff berättar Adlerbeth att han och några göter samlats hemma hos Per Henrik Ling, "då vi precis kl. 12 på natten drack en skål för *Danas död*."⁵¹

Efter Sveriges segerrika anfall mot Danmark sluts en fred i Kiel i januari år 1814. Att det finns skillnad på vad som går att säga privat och offentligt om utrikespolitiken i Sverige, får den främste svenske smakdomaren Carl Gustaf af Leopold erfara, när han publicerar försa delen av sina samlade skrifter våren år 1814. Han tillägnar utgåvan Carl XIII och talar i förordet om "den största av Nordens händelser, Skandinaviens förening och ett nytt rikets lydbarhet under svensk spira." Censurmyndigheten finner formuleringen vara alldeles för djärv. Sveriges förhållande till Norge är delikat. Det gäller att i största möjliga mån undvika en överlägsen och maktfullkomlig attityd. Leopold får uppleva förnedringen, att hela upplagan av hans bok dras in. När Leopolds skrift åter syns på marknaden talar förordet inte längre om den svenska dominansen över Norge. Nu hyllas i stället Carl XIII av "tvenne brödrariken".

Under hösten år 1813 anstränger sig Adlerbeth med all kraft för att förmå Tegnér att skriva dikter på krigiska teman. Sent i oktober år 1814 lovar Tegnér att "knåpa ihop något" under nyårshelgen. I mitten av februari år 1814 vädjar Adlerbeth ånyo till Tegnér att sända "nya poetiska bidrag till allas vår dotter Iduna". Att det skapande geniet skulle ha gått sysslolös under julfrierna kan inte Adlerbeth föreställa sig. Han har rätt. Tegnér har skrivit en dikt som med anledning av Kielfreden kommer att används vid festligheterna i Lund i februari. Men i mars sänds dikten till Adlerbeth i Stockholm. Det är "Nore" som Tegnér skrivit.⁵²

Ett knappt halvår tidigare hade ett av världshistoriens avgörande fältslag ägt rum på fälten utanför Leipzig. Ledare för en av de arméer som besegrar Napoleon är den svenske kronprinsen Karl Johan. Sverige går dessutom kort därefter segrande ur striderna mot Danmark. Göterna hade förstås väntat sig att dessa händelser skulle avspeglas i Tegnérs diktning och att Karl Johan som brukligt skulle målas upp som Sveriges frälsare. Men varken fälttågen eller kronprins Karl Johan nämns med ett ord i "Nore". Ändå kan "Nore" sägas vara en analys av det avtal, som svenskarna träffat med danskarn i Kiel. Den vanligtvis så oppositionelle Tegnér är denna gång på samma linje som Karl Johan. För att vara en dikt som slår an fornnordiska toner är därför "Nore" en märklig dikt. Borta är den gängse militanta retoriken. Göticismen har förvandlats till en försoningens ideologi.

Suggestiv är diktens öppning, där två kämpar möts. Striden har avbrutits sen de båda kämparna känt igen varandra – de är syskon! ”Nore” är en monolog. Svea talar med öppet visir till sin bror, Nore:

En okänd kämpe lik, som mot en sköldmö strider,
med sluten hjälm, med blinda slag, så Nore, var vår strid.
Fäll hjälmen ner omsider och känn din systers anletsdrag.
Drag stridens handske av. Din hand är fast som hällen,
Kom räck mig den till trohet, över fjällen!

Svea slår an det götiska temat då hon erinrar om syskonens gemensamma vandringar som goter, när de intog Rom och som vikingar, då de behärskade nästan hela Europa. Så byts den hedniska religionen i Norden ut mot den kristna. Syskonen skiljs åt och står snart emot varandra med svärd. Slutligen dyker en försonare upp i kronprins Carl Augusts gestalt, i dikten framställd som den fornnordiske Balder. För många i Tegnér's generation framstår Carl August, den i vår tid praktiskt taget bortglömde kronprinsen av Sverige, som ett förlorat ideal. Han hade plötsligt dött vid en inspektion av trupper i Skåne år 1810. Christian August, som kronprinsen egentligen hette, hade varit kommanderande general i Norge och ordförande i regeringskommissionen där. Genom honom hade en skandinavistisk tanke kunnat förverkligas. I Sverige som i Norge möter man uttryck för uppskattning av kronprinsen långt efter hans död.

Som helhet är det ”halvötanken” som Tegnér argumenterar för i sin ”Nore”. Geopolitiskt skapar föreningen mellan Norge och Sverige förutsättningar för ett gemensamt försvar mot yttre fiender. Till havs är engelsmännens styrka välbekant för svenskar och norrmän. Under Napoleon-krigen hade Köpenhamn bombarderats och satts i brand av den engelska flottan. I öster finns hotet kvar, trots Sveriges allians med Ryssland – Tegnér kan inte underlåta att släppa fram sitt hat mot ”barbarerna”:

Vad? Skulle Nordens folk och krafter, evigt skilda
som dragna klingor mötas mot varann
tills fädrens helga jord förtrampats av de vilda,
och Asars ätt bland slaverna försvann?
Och Odens Havamal, kring Odens gamla säten,
en dag förstummas för barbarers läten?

Med vällustigt hat betraktar Tegnér blomstergården vid stoftet av den ryss, som Tegnér föreställt sig ha invaderat Sverige och fallit:

Av dödens liljor binds en krans. Här gror en annan;
det doftar kyligt kring den kluvna pannan.

I slutet av dikten återvänder Tegnér till den skandinaviska tanken. Han knyter an till den i samtiden populära eposet *Gefion* av friherrinnan Eleonora Charlotta d'Albedyhll. Titeln på dikten är en beteckning för Skandinavien, hämtad från Snorres kungasagor. I eposet representeras de tre länderna av Nore, Sverker och Dan, som förutspås ingå i en försvarspakt. Tegnér skriver:

Den dag skall gry en gång som Nordens ära kröner,
och enar Asars barn på Asars jord,
då Gefions ö med Juels, med Tordensköldars söner,
som vaktskepp ankrar utför fjällstängd nord.
Träng, viking, ej för när. Hon vilar lugnt i säven,
men stridens röda hane gal i stäven.

Tegnér's Nore är en skicklig balansgång över en upprörd tid. På ett smidigt sätt undviker Tegnér att låta Svea spela segrare i kraftmätningen med Danmark. Dikten framställer Norges separation från Danmark som en kamp mellan Sverige och Norge. Den biläggs i syskonsämja. Vad Tegnér inte räknar med, när han skriver sin dikt, är att syskonen blir oense på nytt. Norrmännen gör uppror mot Sverige. Revolten slås ner av svenska trupper efter ett kort fälttåg sommaren 1814. I et brev från Lorenzo Hammarsköld får Jacob Adlerbeth på sitt gods i Småland en rapport om hur gymnastikläraren på Krigsakademien, Per Henrik Ling, göten Bosi, tar emot beskedet om Sveriges anfall mot Norge: "Lings glädje över denna början av fälttåget låter inte beskriva sig." En vecka senare kommer en ny rapport från Hammarsköld om Lings krigiska entusiasm: "Han tänker och talar numera intet annat än om Norge."⁵³ Och Tegnér's "Nore" blir aktuellare än någonsin!

Karl Johans uppgörelse med Norge blir emellertid inte alls den som Ling och svenskarna i allmänhet väntat sig. Norrmännen får behålla den konstitution, som landet antagit på Eidsvoll den 17 maj och som stadfästas i den norska grundlagen den 4 november år 1814. Även om svenskarna upplever unionen med Norge som en kompensation för förlusten av Finland, ser norrmännen sin situation på ett annat sätt. För dem blir Norge nu ett

kungarike som är förenat med Sverige, men med en egen författning och en vidsträckt inre självstyrelse. Landet hade inlett vägen till den självständighet som det slutligen erövrar år 1905.

Ur ett internationellt perspektiv är den eftergivenhet, som Karl Johan visar mot norrmännen, begriplig. Svenskarna känner sig trygga med Karl Johan, som de ser som sin hjälte. Men ute i världen ser saken annorlunda ut. I Sverige vet man inte att Englands utrikesminister lord Castlereagh den 23 december år 1813 fått depesch från en av sina diplomater som såg med stort missnöje på Karl Johans självständiga agerande när han i strid mot ingångna avtal vänder Norra armén mot Danmark, i stället för att göra gemensam sak med de allierade och attackera Frankrike.⁵⁴ Risken var att det penningstöd, som England lämnat till det fattiga Sverige skulle dras in om inte Karl Johan vänder sin armé söderut.

Hösten år 1814 skulle de allierade stormakterna sammanstråla i Wien för att pussla ihop Europas karta. Fanns Bernadottes självsvåldiga beteende från hösten år 1813 kvar i deras minne? Passar den svenske kronprinsen in i bilden av ett framtida Europa? Bernadottes kollega under Napoleon-tiden, marskalk Murat, blev under krigsåren utnämnd till kung av Neapel med namnet Joakim I. Som upprorsman avsätts han och avrättas i oktober år 1815. I Wien finns till råga på allt den avsatte svenske kungen Gustav IV Adolfs son. Denne är släkt med den ryske tsaren Alexander I. Han kallar sig ”prins Gustav” och hävdar livet ut sina anspråk på den svenska tronen. I Österrike tituleras prins Gustav ”Hans kunglig höghet”. Han är mycket populär och står näst i rang efter den kungliga familjen. Prins Gustav kommer att göra karriär som officer och blir chef för Österrikes 60:e regemente, det s.k. Vasaregementet.

”NORE” I NORGE

Sedan Karl Johan hejdat den norska revolten, förhandlar svenska kommissionärer med stortinget i Christiania i oktober år 1814. Nu kommer Tegnér's dikt att tjäna syftet att förstärka vänskapsbanden folken emellan. Den 23 oktober skriver sekreteraren vid kommissariatet, von Hartmansdorff, till Adlerbeth: ”I morgon är över 100 personer bjudna till oss, det vill säga Stortinget och Statsrådet, samt andra ansedda innevånare här i staden. Nore tryckes för att i morgon för dem uppläsas och utdelas.”⁵⁵

De svenska kommissionärerna arbetar med den nationella målsättningen att skapa så starka unionsband mellan de båda länderna, att en sammansmältning i en framtid skulle kunna underlättas. Men kronprins Karl Johan, som är angelägen att framställa sig som en liberalt sinnad monark inför världsoptionen, motarbetar sina egna tjänstemän. Frihet och demokrati blir ledstjärnor vid uppgörelsen med norrmännen. Sedan orosmolnen blåst undan på den internationella politiska himlen försöker Karl Johan i flera årtionden att vinna tillbaka sin position i det norska stortinget. Men utan framgång.

Två dagar efter försoningsmiddagen mellan norrmän och svenskar följer ett nytt brev från Harald till Jacob Adlerbeth: ”I går var hela Stor-Thinget hos oss till måltids. Valerius sjöng en föreningsskål på vår sida och pastor Wulfsberg en på norrmännens. Efteråt utdelades Nore, som här blivit omtyckt, till likhet med bilagda exemplar.”⁵⁶ Några dagar senare kommer dikten ut i norsk översättning med titeln ”Nor”. Diktens positiva effekt hos de närvarande stortingsledamöterna omvittnas i dagböckerna. ”Självständighetspoeten”, prosten Fredrik Schmidt, skriver: ”Enskilda strofer är vackra, i synnerhet den om Carl August, och det hela har en högre poetisk hållning än de flesta svenska dikter brukar ha.” Samma uppskattning visar diktaren Claus Pavels i sin dagbok: ”Vid svenskarnas Dinér utdelades i dag en tryckt dikt av en Esaias Tegnér, som inte är i Christiania. Den måste alltså vara gjord med äkta profetisk siarkonst, eftersom Föreningen i den besjunges som avgjord. Diktens titel är Nora (!). Den är vacker och kraftfull och är äkta poesi. En vacker blomma läggs på Christian Augusts grav, och allt som kan sägas till vår fördel är troligen använt.”⁵⁷

Såväl det omtryckta originalet som den norska översättningen sänds till Tegnér av Harald, von Hartmansdorff, som skriver: ”Att de ibland detta folk verkar mycket gott, är en sanning, varav du bör njuta en välförtjänt tillfredsställelse, den jag gärna ville öka genom den hjärtliga tacksägelse, vilken jag, både såsom svensk och såsom götisk förbundsbroder, hembär dig för detta skaldestycke.”⁵⁸

När Tegnér just skrivit "Nore", kommer de första reaktionerna på dikten från hans släktingar. De hade förväntat sig en hyllningsdikt till Karl Johan. Att Tegnér inser att hans dikt är kontroversiell framgår av ett brev som han sänder till sin svåger Bengt Myhrman, disponent vid Rämens bruk, den 13 mars år 1814: "Ett poem av mig, men som lyckligtvis stannar vid Carl August, medföljer även. Ty när man vill vara hövlig mot höga vederbörande, så tiger man."⁵⁹ Redan dessförinnan hade Esaias bror Elof fått dikten och han blir kraftigt uppskrämd, när han tar del av diktens plan. Han skriver till Esaias den 13 mars år 1814: "Så mycket jag, vid första genomögnandet, nu i hast kan döma, är din 'Nore' briljant, men obeskrivligt vågad. Jag skall i denna dag närmare studera den. Skada att den icke trycktes i något mera allmänt läst blad än Iduna." Esaias slår ifrån sig i sitt svarsbrev, men Elof står på sig: "Att Nore är ytterst vågad, kan jag icke frångå, antingen jag betraktar den i politiskt eller poetiskt avseende. Hela svenska nationen måste det väl förefalla främmande och oväntat, att i ett poem över Norges förening med Sverige icke ens nämnes på något ställe den store man, som tillvägabragt denna förening, då däremot man finner Carl August (Guds fred - yxskaft!) här omtalas. Jag fruktar således starkt att skaldestycket, i anseende till sin politiska anda, nu för tiden ej inbringar någon ordensstjärna."⁶⁰

Sedan Tegnér's "Nore" cirkulerat i Lund under fredsfestligheterna där i februari-mars år 1814, sänder författaren upp dikten till förbundsbröderna i Stockholm. Den läses upp vid en av förbundets stämmor. Adlerbeth ger Tegnér en interiör från sammanträdet: "Med den största glädje avhörde samtliga göterna din Nore, som på stämman i mars månads medium upplästes av Einar (Erik Gustaf Geijer), vilkens tårar framkallades vid flera strofer - ett högtidligt bevis på styckets utmärkta värde. Jag lyckönskar oss om att ha fått detta nya prov av din verksamhet och hembär dig därför, på Göthiska förbundets vägnar enligt des beslut, den varmaste tacksägelse."⁶¹

Vi har funnit att dikten "Nore" trots sin ytligt sett problematiska komposition, fungerar som ett lugnande och utjämnande samtal för oroliga själar. Men "Nore" blottlägger också en helt annan motsättning än den politiska verkligheten i samtiden. Det gäller diktens estetiska kvaliteter. Vi får en föraning om problemen i det brev som Tegnér sänder till Adlerbeth, som ett svar på den senares entusiastiska rapport om hur dikten tas emot i Göthiska förbundet: "Det gläder mig att Nore åtminstone ej av alla ogillas. Ett brev från Franzén härom har även givit mig samma tillfredsställelse. Hans och

Geijers och ditt omdöme uppväger, som jag hoppas, själva Hammarskölds & consortes, samt den övriga okunniga hopen. Jag gör visserligen därmed ej pretention på någon stor poëtisk förtjänst, men jag ville blott om möjligt, motväga den tanken att jag som Poët, skulle vara ursinnig därför att jag vill ha min egen ton, och föraktar så väl det tyska som franska aperiet av själ och hjärta.”⁶²

Tegnér har fått rapporter om fosforisternas kritik av dikten, men är fylld av självkänsla och är medveten om sin originalitet. Det är först mot hösten år 1814, som den offentliga attacken mot ”Nore” kommer. Då publiceras en anonym recension av det femte Iduna-numret i *Svensk litteratur-Tidning*. Recensenten skulle visa sig vara Lorenzo Hammarsköld. Vid offentliga fester var det vanligt att man satte upp ett slags genomskinliga banderoller i tyg, som dekorerats med texter och symboliska figurer. De kallades transparanger. Nu använder Hammarsköld transparangen som utgångspunkt för sin kritik av Tegnér dikt: Skaldestycket är på samma sätt som en transparang uppställd vid ett högtidligt tillfälle, ”skimrande av ljus och glänsande färger, frapperande genom ett tillfälligt hänsyftande, kvickt funnen allegorisk komposition, men utan den grundlighet i utförandet, den djuphet i idéen och det sammanhang i motiven, vilket allt den djuptänkande konstnären söker meddela de alster som är beräknade på mer än en ögonblicklig effekt. Den härskande själsegenskapen hos Nores författare tycks vara kvickhet, eller förmågan att uppfinna sinnrika likheter, och av denna poetiska fernissa betjänar han sig med en egen skicklighet.”⁶³

I en litteraturhistoria, som Hammarsköld med bistånd av vännen Christian Molbech publicerar i den danska kulturtidskriften *Athene* år 1816, *Ildgnister, ströede over den svenske litteratur*, fortätter angreppet. Nu vill Hammarsköld inte ens tala om den ”mislykkede Nore, vilken man gjør for megen AEre, ved at kalde den et poetisk Transparent”.⁶⁴

Hammarskölds litteraturhistoria, *Svenska vitterheten*, som kommer med sin andra del år 1819, utnyttjar åter transparentens symbolvärde, denna gång med avseende på Tegnér författarskap som helhet: ”Därför har det verkligen träffande blivit sagt om Hr. Tegnér's skaldestycken att de är lyckliga poetiska transparanger: kompositionen är flyktig, uppfinningen obetydlig fast sinnrikt allegoriserande; men dess anblick frapperar genom sin festliga prakt och imponerar genom glansen av ljusskimmer och bjärta färger.”⁶⁵ Det är inte

förvånande att Tegnér omedelbart slår tillbaka mot fosforisterna, sedan han läst Hammarskölds kritik i "Svensk Literatur-Tidning". De båda satiriska dikterna *Hammarspik* och *Fläskkorven* är författade våren 1815 och sprids snart i avskrifter, som utlöser skrattparoxysmer bland landets intellektuella.⁶⁶

Den kritik Hammarsköld levererar mot dikten "Nore", som något osammanhängande och tillfälligt, ter sig inte rimlig. "Nore" är en dikt, som uppfyller det krav, som Tegnér själv ställer upp på sin diktning. Han menar att den skall vara ett idealiskt uttryck för sin tid. Även om många av Tegnér's dikter tar upp samtidspolitiska problem, är "Nore" den enda som aktivt medverkar i ett politiskt skeende. Trots sin fornnordiskt götiska drapering följer dikten en argumenterande logisk linje i synen på föreningen mellan Sverige och Norge. Här möter vi dessutom för första gången den försoningstanke, som tio år senare blir temat i ett av den svenska litteraturens storverk, *Fritiofs saga*.

Att den olympiskt överblickande, försonande position, som Tegnér vill inta i samtidens frågor, ännu inte är slutgiltigt erövrade, visar en kortdikt,⁶⁷ skriven i ett sällskap, som vintern år 1815 firar årsdagen av den svenska segern mot danskarna vid Bornhöft:

För ett år sen gode herrar!
Gick det förbannat hetsigt till
för officerarna och deras märrar.
Drick skålen den som vill.

-
- ¹ Döbeln 1810, s 1
 - ² Geijer 1931, s 99 f.
 - ³ Göthiska förbundets arkiv, KVHAA
 - ⁴ Geijer 1930, s 177 f.
 - ⁵ Göthiska förbundets handlingar, KVHAA
 - ⁶ Hirdman 1990, s 186 f.
 - ⁷ Stenroth 1993; Stenroth 1992
 - ⁸ Arndt 1840, s 232 f.
 - ⁹ Samuelsson 1944, s 60
 - ¹⁰ Hedvig 1939, s 271 ff.
 - ¹¹ Platen 1809
 - ¹² Platen 1809
 - ¹³ Herlitz 1977; Carlsson 1956, s 237 ff
 - ¹⁴ Clason 1922, s 480 ff.
 - ¹⁵ Adlersparre 1960, s 44 ff.
 - ¹⁶ Carlsson 1956, s 276
 - ¹⁷ Geijer 1811
 - ¹⁸ Kämpe 1920, s 79; Bendz 1941, s 66 ff.
 - ¹⁹ Carlsson 1956, s 276
 - ²⁰ Herlitz 1977, s 133 ff.
 - ²¹ Schück 1936, s 293 ff.
 - ²² Tegnér 1968, s 238
 - ²³ Tegnér 1968, s 50 ff.; Tegner 1817
 - ²⁴ Wieselgren 1849, s 416 f.
 - ²⁵ Inrikes Tidningar 1810:134, 19/11
 - ²⁶ Tegnér 1953, s 224
 - ²⁷ Journal 1812
 - ²⁸ Böök 1917, s 171
 - ²⁹ Geijer 1931, s 213
 - ³⁰ Adlerbeth 1812
 - ³¹ Tegnér 1953, s 223
 - ³² Tegnér 1968, s 74 ff.
 - ³³ Geijer 1931, s 216
 - ³⁴ Adlerbeth 1812
 - ³⁵ Hartmansdorff 1812
 - ³⁶ Hartmansdorff 1812
 - ³⁷ Tegnér 1968, s 255
 - ³⁸ Tegnér 1968, s 255 f.
 - ³⁹ Göthiska förbundets handlingar, KVHAA
 - ⁴⁰ Tegnér 1953, s 234
 - ⁴¹ Tegnér 1953, s 250 f.
 - ⁴² Geijer 1931, s 334 f.
 - ⁴³ Jacob Adlerbeths brevväxling, KVHAA
 - ⁴⁴ Jacob Adlerbeths brevväxling, KVHAA
 - ⁴⁵ Livijn 1909, s 76 f.
 - ⁴⁶ Geijer 1931, s 256 f.
 - ⁴⁷ J. Adlerbeth till L.F. Rääf oktober 1813, Rääf 4, UUB
 - ⁴⁸ Geijer 1924, s 108

-
- ⁴⁹ Geijer 1924, s 109
⁵⁰ Papper 1882, s 60 ff.; Tegnér's brev är förkommet.
⁵¹ Hartmansdorff. 1812, RA.
⁵² Tegnér 1968, s 304 ff.
⁵³ Jacob Adlerbeths brevväxling, KVHAA
⁵⁴ Castlereagh 1853, s 109 f.
⁵⁵ Hartmansdorff 1812
⁵⁶ Hartmansdorff 1812, RA
⁵⁷ Tegnér 1968, s 308
⁵⁸ Papper 1882, s 63
⁵⁹ Tegnér 1953, s 256 f.
⁶⁰ Papper 1882, s 52 ff.
⁶¹ Tegnér 1968, s 305
⁶² Tegnér 1953, s 257
⁶³ Litteratur-Tidning 1814
⁶⁴ Athene 1816, s 137
⁶⁵ Hammarsköld 1819, s 233
⁶⁶ Tegnér 1968, s 141 ff.
⁶⁷ Tegnér 1968, s 146

 KÄLLOR OCH LITTERATUR

OTRYCKT

KB

Platen 1809

B. B. von Platens efterlämnade papper.
Uppsatser och handlingar rörande Sveriges
Försvarsverk 1809-1829, X 811.

KVHAA

Göthiska förbundets handlingar
Jacob Adlerbeths brevväxling

LUB

Adlerbeth 1812

Tegnérssaml. 18, brev 2

RA

Hartmansdorff 1812

Hartmansdorffska saml. 4, 48

UUB

Rääfska samlingen

TRYCKT

Adlersparre 1960

D. Toijer /ed./, *Georg Adlerspares brev till
sin hustru* (Stockholm 1960).

Arndt 1840

E. M. Arndt, *Skildringar ur svenska historien*
(Stockholm 1840).

Athene 1816

Athene. Et Maanedsskrift, årg. 7 /ed. C.
Molbech/ (Kiøbenhavn 1816)

Bendz 1941

G. Bendz, "Skånska bondeupplöppen 1811
inför Göta hovrätt" (*Svensk Juristtidning* 1941,
Stockholm 1941).

-
- Böök 1917 F. Böök, *Esaias Tegnér*, 1 (Stockholm 1917).
- Carlsson 1956 S. Carlsson, *Bonden i svensk historia*, III (Stockholm 1956).
- Castlereagh 1853 R. S. Castlereagh, *Memoirs and correspondence of viscount Castlereagh*, vol. 9 (London 1853).
- Döbeln 1810 G. C. von Döbeln, *Tal till finska trupperne den 8 oktober 1809* (Stockholm 1810).
- Geijer 1811 C. F. Geijer till J. Adlerbeth den 2/7 1811, *Jacob Adlerbeths brevväxling*, KVHAA.
- Geijer 1924 E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 2 (Stockholm 1924).
- Geijer 1930 E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 12 (Stockholm 1930).
- Geijer 1931 E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 13 (Stockholm 1931).
- Hammarsköld 1819 L. Hammarsköld, *Svenska vitterheten. Historiskt kritiska anteckningar*, 2 (Stockholm 1819).
- Hedvig 1939 Hedvig Elisabeth Charlotta, *Dagbok VIII, 1807-1811* /ed. Cecilia af Klercker/ (Stockholm 1939).
- Herlitz 1977 L. Herlitz, "Opportunismens seger över revolutionen" (L. Å. Norberg /ed./, *Sverige 1720-1866. Det politiska systemet*, Malmö 1977).
- Hirdman 1990 Yvonne Hirdman, *Vi bygger landet: den svenska arbetarrörelsens historia från Per Göttrik till Olof Palme* (2. uppl., Stockholm 1990).
- Kämpe 1920 A. Kämpe, *Svenska allmogens frihetsstrider*, III (Stockholm 1920).

-
- Livijn 1909 C. Livijn, *Bref från fälttågen i Tyskland och Norge 1813 och 1814* /ed./ J Mortensen (Stockholm 1909).
- Papper 1882 Elof Tegnér, *Ur Esaias Tegnér's papper. Urval af samtidas bref till Esaias Tegnér* (Stockholm 1882).
- Samuelsson 1944 G. Samuelsson, *Lantvärnet 1808-09* (Uppsala 1944).
- Schück 1936 H. Schück, *Svenska Akademiens historia. På Akademiens uppdrag författad*, 3 (Stockholm 1936).
- Stenroth 1992 I. Stenroth, *E. G. Geijers dikt Odalbonden* (Göteborg 1992).
- Stenroth 1993 I. Stenroth, *E. G. Geijers dikt Wikingen* (Göteborg 1993).
- Tegnér 1817 E. Tegnér, "Svea" (*Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1796. Sjette delen*, Stockholm 1817).
- Tegnér 1953 E. Tegnér, *Esaias Tegnér's brev, I, 1793-1817* (Malmö 1953).
- Tegnér 1968 E. Tegnér, *Samlade dikter* /ed./ F. Böök-Å.K.G. Lundquist (Lund 1968).
- Wieselgren 1849 P. Wieselgren, *Sveriges sköna litteratur, en överblick vid akademiska föreläsningar*, 5 (Stockholm 1849).

NAMNLISTA

Adlerbeth, Gudmund Jöran, friherre	11, 31, 32
Adlerbeth, Jacob, ämbetsman	passim
Adlersparre, Georg, officer	9, 27
Afzelius, Arvid August, fornforskare	14
Albedyhll, Eleonora Charlotta d', skald	46
Alexander I, kejsare	41, 47
Allén, Sture, språkforskare	8, 9
Arrhenius, Jakob, psalmist	35
Atterbom, Per Daniel Amadeus	38
Bergius, Olof Erik, kommerseråd	12
Björkegren, Jacob, lexikograf	19
Castlereagh, Robert Stewart, politiker	47
Carl August, kronprins	34, 45, 48, 49
Carl XIII, kung	26, 27, 34, 44
Döbeln, Carl von, general	10
Ehrensvärd, Carl August, amiral	23
Ekmarck, Lars August, publicist	38
Fersen, Axel von, riksmarskalk	9
Fichte, Johann Gottlieb, filosof	17, 18
Fogelberg, Bengt Erland, konstnär	5
Franzén, Frans Michael, skald	50
Fredrik Wilhelm, kung	41
Geijer, Carl Fredrik, kamrer	12, 29
Geijer, Erik Gustaf, författare	passim
Gustaf, tronpretendent	27, 47
Gustav III, kung	27
Gustav IV Adolf, kung	9, 27, 47
Gustav Vasa, kung	22
Hammarhjelm, Carl Fredrik, bruksägare	13
Hammarsköld, Lorenzo, skriftställare	46, 50
Hansson, Per Albin, politiker	20

Hartmansdorff, August von, ämbetsman	35, 38, 43, 48
Hedvig Elisabeth Charlotta, drottning	24, 25
Hegel, Friedrich, filosof	17
Heijksköld, Ludvig Detlof överste	13, 14
Herder, Johann Gottfried, filosof	17
Humboldt, Wilhelm von, vetenskapsman	7
Haeffner, Friedrich, kompositör	36
Jahn, Friedrich Ludwig, gymnastikutvecklare	18
Joakim I, kung	47
Karl XII, kung	28
Karl XIV Johan, kronprins, kung	13, 19-21, 33, 34, 40-44, 47
Kjellin, Erik Adolf, major	13
Kolmodin, Israel, psalmist	35
Kumlander, Johan, militär	11
Kristian Fredrik, kung	41
Leopold, Carl Gustaf af, författare	31, 44
Levin, Anders, kammarrättsråd	12
Ling, Per Henrik, författare	21, 44, 46
Lisle, Rouget de, författare	16
Livijn, Claes, författare	39, 40
Ludvig XVI, kung	41
Ludvig XVIII, kung	41
Lundblad, Johan Fredrik af, ämbetsman	33
Mendelsohn, Moses, filosof	17
Molbech, Christian, biblioteksman	50
Mozart, Wolfgang Amadeus, kompositör	35
Myhrman, Bengt, disponent	49
Myhrman, Gustaf, kansliråd	12
Möller, Levin, domprost	19
Napoleon I, kejsare	17-19, 37, 38, 40, 41, 45
Nordenfeldt, Olof, bruksägare	13, 35
Otto I, kejsare	17

Pavels, Claus, skald	48
Pestalozzi, Johann Heinrich, pedagog	18
Pils, Isidore, konstnär	16
Platen, Baltzar Bogislaus von, amiral	25, 28
Rosenstein, Nils von, ämbetsman	11
Roos af Hjelmsäter, Leonard Henrik, konstnär	3
Rääf, Leonhard Fredrik, folklorist	39, 40
Röchling, Carl, målare	39
Schenberg, Petrus, lektor	19
Schlegel, August Wilhelm, författare	17
Schlegel, Friedrich von, författare	17
Schleiermacher, Friedrich, filosof	17
Schmidt, Fredrik, prost	48
Tegnér, Elof, lektor	49
Tegnér, Esaias, skald	passim
Tieck, Ludwig, skald	17
Uggla, Göran Gustaf, kammarrättsråd	12
Valerius, David, skald	36, 48
Vegesack, Eberhard Ernst von, generalmajor	23
Wegeland, Oscar, konstnär	41
Westin, Carl Fredrik, läkare	36
Wieselgren, Peter, domprost	32



INGMAR STENROTH

GÖTHISKA FÖRBUNDET

DET NATIONELLA GENOMBROTET I

SVENSK KULTUR

KAPITEL 3

FOLKVISORNA

2019

INGMAR STENROTH

FOLKVISORNA

©Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T
413 24 Göteborg
Sverige

mail: steinwurzel@spray.se

Första sidan: August Malmström, *Kung Heimer och Aslög* (1856, olja på duk,
Nationalmuseum).

INNEHÅLL

IDUNA	7
GÖTERNA OCH FOLKVISAN	8
RÄÄFS FOLKWISEBIDRAG TILL IDUNA	15
PLANLÄGGNINGEN AV IDUNA II	19
AFZELIUS I GÖTHISKA FÖRBUNDET	22
AFZELIUS VISOR	24
SVENSKA FOLK-VISOR FRÅN FORNTIDEN 1	26
TRADITIONER AF SVENSKA FOLK-VISOR	32
SVENSKA FOLK-VISOR FRÅN FORNTIDEN 2 OCH 3	33
ADOLF IWAR ARWIDSSON	35
ARWIDSSONS FORNSÅNGER	38
DU GAMLA DU FRISKA	43
NOTER	46
KÄLLOR OCH LITTERATUR	48
NAMNLISTA	51



ARVID AUGUST AFZELIUS (1785-1871).

IDUNA
REDAKTIONEN

Iduna I presenterar genom Geijers lyrik en ideell uppfattning av den svenska folkkaraktären. Geijers recension i tidskriften av Adlerbeths Edda-översättning fäster uppmärksamheten på den fornnordiska diktning, som är en grundval för uppfattningen av svenskt folklynn. Det är naturligt att de svenska folkvisorna kommer i fokus när nya nummer av *Iduna* planeras.

Omedelbart före sommaruppehållet i Göthiska förbundet den 31 maj år 1811, väcks förslag om att utse en redaktion som skulle garantera en fortsatt utgivning av tidskriften *Iduna*. Efter en omröstning i förbundet, faller valet på Jacob Adlerbeth, Johan Dillner, Erik Gustaf Geijer och Magnus af Tannström.

Eftersom förbundets ständige sekreterare Jacob Adlerbeth redan begett sig till sitt fädernesgods Ramsjöholm i Småland, är Johan Dillner tillfällig skriftvårdare i Adlerbeths frånvaro. Av hans rapport framgår hur ensam Geijer egentligen står i sitt engagemang för tidskriften *Iduna*. Flera bröder reserverar sig inför tanken att medarbeta i tidskriften:

”Fråga uppstod om medarbetare till *Iduna*, varvid en besynnerlig oenighet förspordes. Geijer lovade ensam bestämt sitt biträde och *Karli Aeskil* (professor J. Holmbergson) med smärre avhandlingar rörande i synnerhet det gamla språket. *Ragnar* (mag. Tannström) hoppades inte att kunna bli så verksam, som han önskade, men trodde att kunna lämna något, ehuru han ej utfäste sig till något betydligare biträde. De övriga bröderna kunde endast lova nitälskan och bemödande till framtida skicklighet till ett så svårt företag, dock voro några, som sade sig vilja leva som göter, men skriva kunde de aldrig lära sig på götiska viset.”¹

Under sommarmånaderna vistas förbundsmedlemmarna på skilda håll i landet. Erik Gustaf Geijer och Georg Gustaf Uggla befinner sig i Värmland, Arvid August Afzelius är i Västergötland och inleder sitt vissamlande där. Jacob Adlerbeth är på godset Ramsjöholm i Småland och Leonhard Fredrik Rääf på fädernearvet Thomestorp i Östergötland.

När förbundsbröderna åter samlas i Stockholm för en mer regelbunden samvaro i september år 1811, visar det sig att den planerade sammansättningen av Idunas redaktion inte är realistisk.

Av Dillners "Rapport" i juni år 1811, framgår således att bröderna väntar sig att Rääf skulle återvända till Stockholm under hösten år 1811, sedan han i maj år 1810 brådstörtat get sig av till sitt lantgods efter föräldrarnas nästan samtidiga bortgång. Men Rääf skulle aldrig stadigvarande återvända till Stockholm. Erik Gustaf Geijer tillträder i oktober år 1811 en tjänst som docent i historia i Uppsala. Därmed fjärrar han sig från den götiska kretsen och får allt svårare att aktivera sig i det redaktionella arbetet med Iduna. År 1812 erhåller magistern af Tannström professors titel och blir lärare åt den blivande kronprinsen Oscar. Han möjligheter att intressera sig för förbundets arbete blir därigenom beskurna.

Omständigheterna ville således att Jacob Adlerbeth, sedan han återvänt från sin ledighet, skulle komma att stå ganska ensam i arbetet på att garantera tidskriften Idunas kontinuitet. Adlerbeth blir den idealiske redaktören, placerad som statstjänsteman i händelsernas mitt i huvudstaden. Där kan han spinna ett finmaskigt kontaktnät för sina syften att verka för nationens bästa, med en stabil privatekonomi, som garanterar kontinuitet vid utgivningen av tidskriften. Under de närmast följande numren får Adlerbeth trots allt hjälp av Erik Gustaf Geijer, som spelar den dubbla rollen som textmässig bidragsgivare och smakdomare.

GÖTHERNA OCH FOLKVISAN

FOLKVISAN UTE I EUROPA

STORBRITANNIEN

I ett internationellt perspektiv gäller engelsmanen Thomas Percy för att vara den främste impulsgivaren till det internationellt nyväckta intresset för folkvisesamlande genom sina *Reliques of ancient english poetry* (Kvarlevor av gammal engelsk poesi, 1765).² Han saknar inte föregångare. Den mest kände är skotten James Macpherson, som år 1760 ger ut en samling *Fragments of ancient poetry, collected in the Highlands of Scotland and translated from the Galic or Erse language* (Fragment av gammal diktning, samlad i Skotska Högländerna och översatta från gaeliska).³ Samlingen, liksom en efterföljande *Works of Ossian* (Ossians sånger, 1773), uppgavs vara original, översatta till engelska.

En inspiratör för romantikens folkviseinsamlare är den skotske författaren Walter Scott som år 1802 gör ut en balladsamling med titeln *Minstrelsy of the Scottish border, consisting of historical and romantic ballads* (Edinburgh 1802).⁴



SIR WILLIAM ALLAN, SIR WALTER SCOTT (1771.1832)
(1844, OLJA PÅ DUK, NATIONAL GALLERIES OF SCOTLAND).



GEORGE ROMNEY (1734-1802), JAMES MACPHERSON (1736-1796)
(FÖRE 1802, OLJA PÅ DUK, NATIONAL PORTRAIT GALLERY, LONDON).

TYSKLAND

Percys främste efterföljare på kontinenten är Johann Gottfried Herder som med sina *Volkslieder* (Folkvisor, 1-2, 1778-1779) sätter in de sånger, som sjungs bland den tyska allmogen, i ett globalt sammanhang.⁵ Nationens individuella liv, dess karaktär och anda kan spåras i språk, poesi och konst, menar Herder. I sin samling av visor från hela världen visar han hur enkla sånger kan spegla folkets lynne. Om upplevelsen av rikedom av den sångskatt, som kommer i dagen, vittnar titeln på en samling visor, som några tyska entusiaster ger ut i tre band år 1806-1808. Det är Achim von Arnims och Clemens Brentanos *Des Knaben Wunderhorn* (Pojken med ymnighetshornet).⁶

De båda tyska kulturcentra som utvecklas i Heidelberg och Jena och som så ivrigt uppmärksammades i Norden, tar upp de nya tankegångarna. Heidelbergkretsen odlar tanken att det finns en folksjäl, som formar och vägleder nationens karaktär. För Jenakretsen blir den nationella diktningen än mer väsentlig: den står som förbindelselänken mellan människan och den transcendental värld.

DANMARK

Från åren runt 1810 pågår ett kontinuerligt idéutbyte mellan danska och svenska visentusiaster. År 1809 publiceras i Danmark ett häfte med titeln *Axel Thorsen og skjøn Valborg, en norsk ballade, med anmaerkninger af R. Nyerup som Prøve paa den ny skikkelse, hvori Abrahamson, Rahbek och Nyerup agte at udgive den saa kaldte Kjempevisebog*.⁷ Två år senare ger Rahbek ut en ny ”prøve”: *Aage og Else, en gammel Ballade, udgivet af K. L. Rahbek, som Prøve no 2, 1810*.⁸

De danska provstyckena blir bekanta i Sverige, inte minst genom att Nyerup besöker Sverige två gånger under den aktuella tiden – 1810 och 1812 – men också genom en positiv recension i Wallmarks *Journal för Litteraturen och Theatern* den 13/7 1810.⁹

Vilken avsikt har danskarna med sina folkviseprover? Det förklaras i inledningen till 1809 års utgåva. Dels skulle visorna tjäna som introduktion till Oehlenschlägers drama *Axel och Walborg*, dels var de en subskriptionslista: ”Her gives nemlig en Prøve af en ny udvalgte og med Melodier forsynet Samling af Midelalderens danske sange, eller de saakaldte Kjempe-viser.”

Den förste som i Danmark förverkligar idé om en utgåva med kämpavisor är kuriöst nog den tyske språkvetaren Wilhelm Grimm, som med hjälp av Rasmus Nyerup ger ut *Alddänische Heldenlieder, Balladen und Märchen* år 1811.¹⁰ Påföljande år börjar den först danska utgåvan att publiceras: Abrahamson-Nyerup-Rahbek, *Udvalgte danske viser fra Middelalderen*.¹¹

SVERIGE

Hur det svenska intresset för folkkultur utvecklas, kan iakttas genom en räckta publikationer i ämnet på 1810-talet. År 1812 kommer således *Nordiska Sånger* ut anonymt i Lund.¹² År 1814-1815 publiceras *Traditioner af Swenska Folk-Dansar* av Åhlström-Afzelius,¹³ år 1814-1818 *Svenska Folk-Visor från forntiden* av Geijer-Afzelius,¹⁴ samt år 1819 *Svenska Folksagor* av Hammarsköld-Imnelius.¹⁵

I Sverige kan två linjer följas hos det uppflammande folkviseintresset. Den ena är en imiterande diktning, den andra en insamlande verksamhet, med intresse för såväl tryckt som otryckt material. Den som tidigast kom att fullfölja insamlingsarbetet fram till publikation är Afzelius. Märkligt nog är han också en framgångsrik författare av folkvisepastischer.

En sporre för den svenska utgivningen av folkvisor måste ha varit att Herder inte alls tar med några svenska folkvisor i sin samling "Volkslieder". Särskilt tydligt blir det i det i den omredigering som skolmannen Johann von Müller arbetar fram efter Herders död och publicerar år 1807 under titeln *Stimmen der Völker in Liedern* (Folkens stämmor i sång).¹⁶ Müller delar in den Herderska samlingen i geografiska kategorier. I underavdelningen "Liedern aus den hohen Nord" (Sånger från den höga Nord), finns tre danska dikter, men inte en enda svensk!

Vi har funnit att Johan Dillner i hög grad engagerar sig i förbundets arbete under året 1811. Hösten samma år arbetar han med att översätta dansken Oehlenschlägers *Axel och Walborg*, ett sorgespel med folkvisetema. Översättningen kan ses som en förberedelse till det framtida svenska utgivningsarbetet med folkvisor. Det framgår av Dillners intressanta teoretiska motiveringar i hans översättnings förord:

"Den önskan, man länge hyst, att kunna bortnöta något av allmänhetens olyckliga fördom mot våra gamla folksånger, har varit anledningen till denna översättning. Det tycks mig, som var och en med den ringaste aning om möj-

Des Knaben Wunderhorn



Alte deutsche Lieder
L. Achim v. Arnim. Clemens Brentano.

Heidelberg, bey Mohr u. Zimmer.
Frankfurt bey J. B. Mohr
1806.

lig tillvarelse av ett djupare omdöme än sitt eget, borde väckas att misstänka rättvisan av sin motvilja mot dessa gråa minnen av Nordens forna storhet, då han såg en Oehlenschläger i dem finna ämne till ett sorgespel, och av dem låna uttrycket för en erkänsla, vilken han själv antingen misströstade att uppenbara, eller icke annars än genom dem kunde lägga i dagen.

Om man likväl i någon mån kommer att nalkas ändamålet, vet man inte och vågar inte hopas det, då framgången till en så stor del beror på översättningens beskaffenhet, men att försöka var åtminstone lovligt och mödan värt. Så länge våra gama folksånger, så länge blomman av vår äras tid ligger glömd och förtrampad är icke att tänka, varken på en mera högstämmd och upplivande Nationalpoesi, ej heller på en allmän fosterlandskärlek. Ett folk som föraktar det härligaste som dess hjälteålder frambragt, duger inte, varken till att sjunga eller att leva.”¹⁷

Dillners översättningsarbete sågs som en Göthiska Förbundets angelägenhet. Att man i förbundet hade kunskap om de danska bemödandena när det gäller deras folkviseskatt, visar ett brev från Adlerbeth till Rääf av den 1 oktober år 1811:

”Från en av förbundsbröderna, hovpredikanten Dillner får jag nu lämna dig en kommission, som även fordrar skyndsamhet. Han är sysselsatt med att översätta Oehlenschlägers Axel och Walborg som han snart fullbordat, men för att i de där införda sångerna Axels brev till Walborg och Åke och Elsa bibehålla all antikens kolorit vill han att du översätter dem, eller åtminstone rättar och bedömer hans översättningar. Bägge dessa senare skickas här medelst, jämte de danska styckena sådana som de finnas i Oehlenschlägers tragedi. Vad Åke och Elsa angår vore väl om du hade den av Rahbeck utgivna första delen av hans Kämpavisebok där den står, i annat fall torde du ha den på svenska bland dina samlingar. Även bland dem hoppas jag att du har visan om Axel och Wahlborg, som då kunde följas i den översatta tragedien.”¹⁸

Av det svar som Rääf lämnar på Adlerbeths brev kan man emellertid konstatera att Adlerbeth överskattat Rääfs beläsenhet:

”Att Rahbeck utgivit en kämpevisebok har jag hittills ej vetat men du visar mig det största vänskapsprov om du skaffar mig den, kosta vad den vill.”¹⁹

Adlerbeth svarar:

”En början till samling av kämpevisor av Rahbeck, som jag i mitt förra brev omnämnde, finns här ej, men nog skall jag bjuda till att skaffa dig den.”²⁰

Redan hösten år 1811 förklarar sig Geijer beredd att skriva ett företal till de folkvisor, som avsågs införas i *Iduna* 2. De storvulna planerna på ett folkvisenummer i *Iduna* blir emellertid inte av. Det kan ändå vara av intresse att redan här ta del av Geijers synpunkter i ämnet sådana de publiceras några år senare:

”Ju fler skalder ett språk äger, ju mindre diktar folket. Så – för att anföra exempel – är det anmärkningsvärt att de bland Europas nationer, som tala underkuvade språk, eller behärskas av folkslag, som med dem är av olika tungomål, i allmänhet dikta mer och äga mer folkpoesi. Så är förhållandet med finnar, letter, skotska Högländare, m.fl. Därav följer ej nödvändigt, att dessa nationer är mer poetiska. Fenomenet kan komma blott av en undertryckt nationalitets högre temperatur.”

De äldsta nationella sångerna, säger Geijer,

”kan även utmärks under namn av folkpoesi, ej såsom skulle den leda sitt ursprung från en råare samhällsklass, utan emedan den härstammar från tider av en för oss knappt mera fattlig enfald i karaktären, tider då ännu bildningen blott den nationella individualiteten var uttryckt, den enskilda ännu så outvecklad att ett helt folk sjöng som en man.”²¹

Såväl Dillner som Geijer ser visinsamlingen som en nationell angelägenhet. Visorna speglar en ursprunglig anda, folkets nationalkaraktär. Resonemanget utgör grundvalen också för Göthiska förbundets arbete på att stimulera visinsamlandet.

RÄÄFS FOLKVISEBIDRAG TILL IDUNA

Adlerbeths intresse kretsar i första hand kring det insamlingsarbete av folkvisor som utförs av Rääf och av von Hartmansdorff, en ung begåvning som snart blir förbundsbroder. Rääf är Adlerbeths närmaste vän. Kontakten dem emellan behålls obruten från nationsåren i Uppsala till Adlerbeths död år 1844. Redan under studieåren odlar Rääf ett samlarintresse, som till en början främst synes omfatta böcker, pergamentshandskrifter och skillingtryck. Om han redan under denna tid också börjar samla folkvisor, som han påstår i sina sena självbiografiska anteckningar, är dock ovist.²²

Redan år 1805 finner vi Rääf som vissamlare. I ett brev från Lorenzo Hammarsköld till Clas Livijn heter det:

”glömsk av sin fars bannor och förebråelser, och förleden termins trångmål, köper han sig raskt material till ett kryddbodsbibliotek.”²³

Det måste röra sig om skillingtryck, som Rääf samlar. Odaterat är ett brev från Rääf till en traditionsbärerska från hembygden, Beata Memsen, där det talas om visor:

”men påminn sig för all del som sina gamla visor dem mamsell beständigt måste sjunga för sin tillgivne Leonhard.”²⁴

Svarsbrevet är också märkligt:

”Dock hoppas jag om vi leva och får råkas vid en tallrik smultron, samt kväda om herr Päder och liten Kierstin, skön Valborg, ha vi även så stort nöje som att gå på Operan, fast det ej sker på Börssalen.”²⁵

Brevet tyder på ett intresse för muntligt framförande av visor, men bevisar ej något upptecknande eller samlande av dem. Det sist citerade brevet ovan är åsatt årtalet ”1808” med Rääfs hand. Samma årtal återfinns på två visor, som upptecknats av Rääf, den ena efter Rääfs syster Malin, den andra efter Beata Memsen. De utförda dateringarna, utan vare sig datum eller månad är sannolikt gjorda i efterhand och därför ovissa.

Inte ens om de utförda dateringarna skulle godtas som autentiska, visar de utförda uppteckningarna den vilja till systematisering, som en samlande verksamhet måste anses kräva. En möjlig *terminus ante quem* för Rääfs samling är den almanacksanteckning, som von Hartmansdorff gör den 14/2 1810:

”Läste Lennarts gamla visor.”²⁶

Endast en vecka därefter skriver Rääf ett brev från Stockholm till sin syster Malin:

”du måste med all möjlig flit samla visor åt mig; jag är själv ivrigt sysselsatt därmed och tänker genom denna intressanta samling göra början med familjens illustrerande.”²⁷

Uppenbarligen har kontakten med von Hartmansdorff satt fart på Rääfs samlarverksamhet. Men vad är det för visor han samlar i Stockholm? Den

värdefullaste insatsen, som samlarna utför under 1810-talet, är att de tar kontakt med traditionsbärerskor, som sjunger gamla, kanske medeltida, ballader, vilka kan upptecknas. Det är svårt att tro att Rääf hittat dessa ballader i Stockholm.

Under våren möter vi de första beläggen på att von Hartmansdorff börjat engagera sig i insamlingsarbetet. von Hartmansdorff träffar den danske diplomaten Adam Wilhelm Moltke under fredsförhandlingarna med Danmark år 1809 i Jönköping, och brevväxlar med denne under året 1810. I ett brev från von Hartmansdorff till Moltke, som är försvunnet och av okänt datum, men i tiden inringat genom att det är ett svar på Moltkes brev av den 2 mars och besvarat av Moltke den 13 april år 1810, utber sig von Hartmansdorff om danska folkvisebidrag.²⁸

Som tidigare omtalats flyttar Rääf i maj år 1810 till föräldrahemmet. Han blir därigenom väsentligen hänvisad till traditionsbärare på hemorten för sitt vissamlande och till bidrag från vänner på annan ort. Insamlingsverksamheten under senare delen av år 1810 är av blygsam omfattning. Sammanlagt samlar Rääf 12 visor under året enligt egen uppgift. Några melodiuppteckningar till dessa visor finns inte. Som det skulle visa sig upplever Rääf också fortsättningsvis melodiupptecknandet som en betydande svårighet i arbetet.²⁹

I december år 1810 inträffar en avgörande händelse för utvecklingen av insamlingsarbetet med muntligt framförda ballader. Det är när von Hartmansdorff beger sig på julferier till sin hembygd i Östergötland och börjar upptecknar visor där.³⁰ Bevarade manuskript visar att den samling visor som von Hartmansdorff får ihop under dessa sena decemberdagar år 1810, uppgår till 12 stycken. Det är lika många som Rääf samlat under perioden 1808-1812!

De första månaderna av år 1811 ökas så von Hartmansdorffs samling avsevärt. Fram till april månad samlar han 21 stycken visor, varför hela antalet insamlade visor från von Hartmansdorff uppgår till 33 stycken.

Av ett brev från Adlerbeth till Rääf i september år 1811, framgår att han önskar melodier till visorna:

”helst de äldsta i samlingen, med behöriga noter.”³¹

Att Rääf i princip delar Adlerbeths målsättning, framgår av svarsbrevet:

”att iordningsställa några visor med sina melodier för nästa häfte av Iduna har länge varit mitt uppsåt.”³²

von Hartmansdorffs syn på melodierna som något väsentligt, klargörs i ett brev från honom till Rääf den 22 oktober år 1811:

”visans ton, såsom mindre förfalskad och tydligare talande till känslan, än ett föråldrat språk, är också visserligen lika mycket om icke mer huvudsaklig än själva orden.”³³

Jämför också med ett brev från Rääf till Adlerbeth i februari år 1812:

”redan i början av förleden höst började jag att granska min samling av visor och jag hade redan, med hjälp av Erik Drake utsett några sådana med sina melodier, så att blott det ytterligare urvalet jämte anmälan fattades.”³⁴

I april år 1811 kan von Hartmansdorff meddela Rääf:

”Westerling har skickat mig 18 vismelodier, dels på visor som vi redan har, dels på andra som vi få.”³⁵

Uppenbarligen är det dessa visor von Hartmansdorff sänder till Rääf i augusti år 1811:

”Enligt löfte skickar jag inneliggande visor och folksagor.”³⁶

Tydiligen har von Hartmansdorff då fått de resterande texterna till de i brevet i april omnämnda melodierna. Det är troligt att detta är den sista av von Hartmansdorffs visleveranser av betydelse till Rääf. Hur den påverkar Rääfs melodibestand framgår av ett brev från Rääf till Hammarsköld i slutet av augusti år 1811:

”Sedan vi träffades har min samling av visor ansenligt förökad sig, så väl av tryckta som uppskrivna och genom Hartmansdorffs senaste remiss av melodier är dessa fördubblade.”³⁷

Av de 33 visor som von Hartmansdorff levererar till Rääf, saknar sex visor melodier. Utgivningsbara visor är således inte mindre än 27 stycken.

Som framgår av redovisningen har den samling av 18 visor, som von Hartmansdorff levererar den 3 augusti år 1811 fördubblat Rääfs melodibestand. Vi får således klart för oss att de folkvisebidrag som Rääfs båda medarbetare

Carl Wilhelm Westerling och August von Hartmansdorff lämnar till honom utgör en väsentliga del av den samling som Rääf förvaltar hösten år 1811.

PLANLÄGGNINGEN AV IDUNA II

I ett brev från Ramsjöholm informerar Adlerbeth i juni månad år 1811 Rääf om Iduna. Tidskriften är avsedd at "omfatta alla till Nordisk fornkunskap hörande ämnen." Adlerbeth uppmanar Rääf till "avhandlingars författande".³⁸

Uppenbarligen tänker sig Adlerbeth i första hand ett bidrag som speglar andra sidor av Rääfs intressen n hans folkvisesamlande. I sitt svarsbrev är Rääf positiv men avvaktande:

"inte mindre angenäm är underrättelsen om Idunas återkomst till Norden: vilken del jag däruti kan komma att äga blir alltid en ovisshet, då olikartade göromål, åtminstone detta år, tar upp tid och studier; likväl skall jag inte undandraga mig at göra vad jag förmår."³⁹

Under augusti månad år 1811 besöker Adlerbeth Thomestorp och Rääf. Den senare gör därefter ett besök på Ramsjöholm. I ett brev till Hammarsköld kan Rääf vittna om Adlerbeths nyväckta intresse för forn-forskningen:

"jag var Adlerbeth behjälplig med att grunda ett museum Ramsjöholmiense, genom anskaffandet av några antikviteter. Hans lust för denna vetenskap har stigit ganska högt och jag hoppas att den fortfar."⁴⁰

Troligen är det vid dessa sammanträden som planerna på publicering av Rääfs folkvisor i Iduna närmare dryftas. Den 17 december omtalar Adlerbeth från Stockholm att Iduna 2 avsågs att utkomma i december år 1811. Adlerbeth framför nu som sitt önskemål att Rääf borde publicera sina folkvisor i Iduna:

"helst de äldsta i samlingen med behöriga noter och varianter. Om du ville bifoga någon inledning, om avsikten med den blivande samlingen skulle det, som du väl inser, bli oändligt välkommet. I annat fall har Erik Gustaf Geijer, som nu vistas här, försäkrat mig, att han inför en avhandling om folksånger, som en historik till dina provstycken.

Bäste bror, meddela mig med första möjliga lägenhet, svar på denna önskan! Måtte den bli bifallande!"⁴¹

Adlerbeth ber samtidigt Rääf insända sitt ”redan förr lovade” bidrag av arkeologisk natur. Sannolikt var det alltså en arkeologisk avhandling som Adlerbeth först väntat sig av Rääf till tidskriften.

I ett brev till Adlerbeth den 20 september år 1811, är Rääf positiv till idén om att lämna folkvisor till Iduna.

”Att iordningsställa några folkvisor med sina melodier för nästa häfte av Iduna har länge varit mitt uppsåt, för att samma gång som dessa bevaras till eftervärlden få tillfälle att framlägga planen till detta arbete”⁴²

Den 1 oktober skriver Adlerbeth ett brev till Rääf:

”för all del skicka om det är möjligt med nästa post de visor du bestämt till Idunas andra häfte med inledningen och ändamålet med samlingen”⁴³

Den 20 oktober följer ett nytt nödrop från Adlerbeth:

”jag inväntar nu med största otålighet de folkvisor som du bestämt åt Iduna. Skicka dem äntligen med nästa post eller så fort du möjligen kan, med åtföljande melodier, samt den inledning, vilken jag förr omtalat.”⁴⁴

Samtidigt försöker Adlerbeth också genom Rääfs medsamlare August von Hartmansdorff utöva påtryckningar på Rääf när det gäller bidragen till Iduna:

”Adlerbeth berättade mig i dag, att du med det första hitskickar några visor till att tryckas i Iduna, och då dess blir prov på det nya utseende som sådana folkkväden skall framträda hos oss, så ville jag göra följande påminnelse, som du kanske redan gjort överflödig. – visans ton, såsom mindre förfalskad och tydligare talande till känslan än ett föråldrat språk, är lika huvudsaklig som själva orden, varför den ingalunda bör saknas i ett provstycke. Danskarna har alltför väl insett denna fordran och försökt uppfylla den med egna tonsättningar.

Jag gör dessa föreställningar både som din medsamlare och som stallbroder i Göthiska förbundet.”⁴⁵

Om diktens samverkan med musik yttrar sig Adlerbeth till förbundets protokoll den 2 juni år 1812:

”Förbundsbrodern Rolf (Adlerbeth) yttrade sin övertygelse, att musik, lika så väl som varje annat uttryck av känslor, kunde utmärka göthisk kraft.”⁴⁶

von Hartmansdorffs senaste brev till Rääf som här citeras, skulle kunna ses som en indirekt uppmaning till Rääf, att han, i stället för att ägna sig åt att leta efter en föreställd ur-visa, skulle sända någon av de visor, som von Hartmansdorff med Carl Wetterlings hjälp hade sammanställt och som redan fanns i publicerbart skick. Men Rääf försätter att resa upp hinder, förutom rent vetenskapliga också den tidsbrist som hans egendomsförvaltning medför.

Det är svårt att värja sig från tanken att en handlingsförklaring är en bidragande orsak till Rääfs många undanflykter när det skälen till att inte sända in bidrag till Iduna. Enbart att skriva brev kunde bli en nästan omöjlig syssla för honom, vilket framgår av ett brev till Adlerbeth sommaren år 1813:

”Hur gärna skulle jag ej vilja antedatera detta brev några månader! Men då mitt fel ej kan döljas hopps jag blott på den vänskapsfulla ursäkt och att du själv erfarit någon gång, hur man uppskjuter en sak, i början av verkliga förhinder, och sedan av en hemlig blyghet över den försumlighet man begått. Jag är nog straffad genom den pina jag alla postdagar uthärdat.”⁴⁷

Den 15 november år 1811 gör von Hartmansdorff ett sista försök att få Rääf att sända visor till förbundet:

Adlerbeth väntar efter dina visor, som fågeln efter dagen. Så snart de ankomma, skall man gå i författning om tryckningen av Idunas 2 häfte. Geijer har själv satt en skön ton på Vikingen och Crusell en d:o på Manhem. På Invigningen, som kommer att börja nästa häftet, har författaren (Geijer) även givit melodi.⁴⁸

Rääf skulle aldrig sända in några folkvisebidrag till Idunas andra häfte. Insikten härom drabbar Adlerbeth i slutet av november år 1811, då han skriver ett brev till Geijer i Uppsala och där föreslår en publicering huvudsakligen av sådant material som Geijer producerat:

”Nu till nästa Idunahäftes organisation. Jag har alla postdagar med bävan för varje gång jag sett mitt hopp fåfängt, avbidat de av brodern Refr lovade visor, de ha ännu inte kommit.

Som jag tror är det bäst att i nästa häfte iakttaga denna ordning: 1. Invigningen. 2. Carl XII. 3. Idunas äpplen. 4. Skogsbruden. 5. Brages harpa. 6. Refrs visor. 7. Min beskrivning om fornlämningarna i Småland. 8. Din prosaiska avhandling om Historiens förhållande till Religion, Mytologi och Saga- och 9. Bihanget innefattande Hammarskölds beskrivning på Edda.”⁴⁹

Geijer vidtar å sin sida åtgärder för att rädda Iduna. Den tydligen tidigare aviserade dikten Brages harpa skrivs färdig:

”Bäste bror! Härhos följer Brages harpa, som torde bli nödvändig på det Iduna ej må bliva för fattig på poesier, i fall Refrs bidrag utebliva.”⁵⁰

Att Geijer är besviken över Rääfs uteblivna bidrag visar ett brev till fästmän i Värmland:

”Jag är för ögonblicket ockuperad med nästa häfte av Iduna, som faller nästan helt och hållet på mig, emot min väntan.”⁵¹

Rääf levererar aldrig några visor till Iduna. Den som några år senare fullföljer det götiska visprojektet är Arvid August Afzelius. Långt senare skulle Rääf i sina minnesteckningar hävda att Afzelius bestulit honom på sina folkvisor, när denne ger ut sin samling. Med hänsyn till vad som ovan anförts får Rääfs anklagelse betraktas som högst osannolik.

En fråga som aldrig ställs av sentida vetenskapsmän är: hade inte von Hartmansdorff kopior på de visor han sände till Rääf? Är det inte tänkbart att von Hartmansdorff i så fall lämnat dessa kopior till Afzelius, när Rääf istadigt vägrar att bidra med visor till Iduna? Det är lätt att tro att von Hartmansdorff är besviken på Rääf. En följd blir att von Hartmansdorffs engagemang i Göthiska förbundet svalnar.

AFZELIUS I GÖTHISKA FÖRBUNDET

Så kommer andra numret av Iduna ut. Under tiden beger sig Arvid August Afzelius till Västergötland. När han återvänder till Stockholm i slutet av januari år 1812, utvecklar han sin skaparkraft. Med sig har han fem nya folkvisor som han upptecknat. Under våren skriver han också en serie egna visor med naturmytiska teman: *Tomten* och *Näckens polska*, men också spökballer: *Warulfven* och *Nattriddaren*. Han läser sina insamlade folkvisor och de egna visorna på förbundets stämmor våren år 1812.

Förbundets respekt för Rääfs insamlingsverksamhet är emellertid så stor, att medlemmarna uppmanar Afzelius att tillskriva Rääf för att få godkännande av de visor som han ville publicera! Så gör också Afzelius. Han sänder inte bara ett brev till Rääf, utan två. Men Rääf väljer att inte svara. Det innebär att Afzelius inte får publicerat sina visor i *Iduna*. Dessa visor bildar i stället embryot till den samling som Afzelius fogar samman några år senare och publicerar med titeln *Svenska folk-visor från forntiden*.⁵²

Afzelius har fler motgångar att vänta i förbundet. Geijer, som själv försökt imitera folkvisor med dikterna *Vikingen* i *Iduna* 1 och med *Skogsbruden* i *Iduna* 2, anser inte alls att Afzelius dikter är värda att tas in i *Iduna*. Trots mycken strid beslutar ändå förbundet att "Näckens polska" skulle publiceras i *Iduna* 3.

Afzelius arbetar samtidigt med ytterligare ett projekt som har den muntliga dikten som mönster. Han översätter Sierskans spådom, *Völuspá*, ur *Den Poetiska Eddan*. Publikationen av dikten sker utan invändningar från göterna. Ett av skälen är att Afzelius får hjälp med översättningen av bästa tänkbara expertis. Det är dansken Rasmus Rask, som uppenbarar sig i Stockholm våren år 1812. Han är sin tids främste kännare av det isländska språket.

Sedan Rääf vägrat att svara på de brev som Afzelius sänt, förefaller förbundet att ha gett upp hoppet om att få visor av honom. Sommaren år 1812, utvecklas Rääfs gård i Thomestorp till ett kulturellt centrum. Atterbom är där en hel månad, den danske kulturpersonligheten Christian Molbech tre gånger. Clas Livijn gör besök, Jacob Alderbeth likaså. Musikerna Joachim Nicolas Eggert och Erik Drake bor hos Rääf under sommaren, liksom diktaren Samuel Hedborn. "I dag har jag så mycket främmande att jag icke får en redlig tanke", skriver Rääf i ett brev.

Kontrasten mellan den pastorala idyllen i Östergötland och de stämningar som är förhärskande i huvudstaden kunde knappast vara större. I ett brev hem till Danmark skriver Rasmus Rask och berättar om vilken möda han fått lägga ner på att hjälpa Afzelius med översättningen av *Völuspá*. Rask kan inte förstå varför Afzelius måste välja den kanske svåraste isländska dikten om han vill öva sig i isländska. Men Afzelius har sina skäl. Det är många i hans samtid som känner igen sig i *Völuspá*, dikten som handlar om det stora sveket och om världens undergång.

Motståndet i Göthiska förbundet mot Afzelius "Näckens polska" gäller också planerna att i *Iduna* publicera musik till dikten. Alderbeth intar här en fast hållning. Vid ett möte låter han anteckna att han är övertygad om "att musik, likaväl som varje annat uttryck av känslor kunde utmärka göthisk kraft." Sina tankar om folkvisornas melodier utvecklar Adlerbeth samtidigt i ett brev till von Hartmansdorff: "Var och en äkta nordisk polska, sådan som den nämligen finnes i sitt oförfalskade skick hos menigheten, andas samma lugn, till en stor del av det skäl att dess polsktoner är satta i mollton." Den svenska folksjälen sjunger i moll, sorgens och nederlagets tonart, en klangbotten för den som vill ta revansch.

AFZELIUS VISOR

Geijer är inte med på sammanträdet sommaren år 1812, då förbudet godkänner att "Näckens polska" får publiceras i *Iduna*. Att detta var till fördel för förbudets fortsatta liv, framgår av det brev som Geijer sänder till Adlerbeth sedan han fått det färska exemplaret av *Iduna* 3 i sin hand i Värmland: "Afzeli Neck är visserligen i sitt nuvarande skick så god den kan bli. Men musiken, som jag först nu lärt känna av de bifogade noterna, har återväckt hela mitt missnöje mot poeten. Musiken är förträfflig, har originalitet och karaktär i högsta grad. Och hur passar dessa toner i vilka en så frisk naturkraft talar, den av sentimental dimma och i duggregn av känslor uppblötta poesin? Den smakar som nattstånden dricka efter ett glas champagne. Man skall vara en känslfull Skålvästgöte för att ej av denna musik ha blivit inspirerad till kraftigare produkter."⁵³

Geijers estetiska radar visar fel denna gång. "Näckens polska" blir en omedelbar och långlivad succé bland allmänheten. När Geijer gör en historik över Göthiska förbundet år 1845, har han i linje med den allmänna smaken helt ändrat uppfattning om dikten: "Sällan har man hört ett innerligare och ljuvligare sammanhang mellan ord och dikt. Det var också en ny ton lockad ur den svenska lyran, eller rättare det var den gamle Strömkarlens toner, som väcktes ibland ett yngre släkte. Det var den Svenska folkvisans ton, som åter var träffad och levde upp."⁵⁴

Det skulle visa sig att de renodlade romantikerna hade ett långt större intresse för Afzelius visor än Geijer och hans stödtrupp i Göthiska förbundet. Redan i ett brev den 24 mars år 1812, skriver således Atterbom till Hammar-

sköld: "Är du så bekant med författaren till 'Tomtegubben' att du kan proponera honom att inlämna denna romans till Phosphoros?" Kontakten mellan Hammarsköld och Afzelius leder till att "Tomtegubben" publiceras i höstnumret av Phosphoros år 1812.

Sista numret av Phosphoros kommer ut år 1813. Efterföljare blir *Poetisk kalender* som funnits redan 1811, men nu blommar ut under förläggaren Vilhelm Fredrik Palmblads ledning. Denne skriver från Uppsala till Hammarsköld i Stockholm: "Slutligen är du väl honom /utgivaren Samuel Hedborn/ behjälplig att från Afzelius sammanska alla poetiska bitar, som genom Geijers myndighet blev uteslutna från Iduna." Hammarsköld genomför sitt uppdrag och år 1813 publiceras tre av Afzelius dikter i *Poetisk Kalender*, nämligen *Warulfen*, *Nattriddaren* och *Helvin*.

Överraskande nog uttalar sig Rääf i ett brev till Hammarsköld positivt om Afzelius "Näckens polska", som han läst i Iduna 3. Hammarsköld svarar: "Att du skulle tycka om "Necken" – denna härliga naturdikt – var jag på förhand övertygad. Och säkerligen skall du, när du fått se de övriga romanerna av Afzelius, medge att egentligen han, av den nya skolans medlemmar, är kallad till folksångare."⁵⁵

Även i Danmark hyser förläggarna ett stort intresse för Afzelius romanser. De båda sverigevännerna Christian Molbech och Rasmus Nyerup publicerar "Näckens polska" i en lyriksamling nyåret 1813 och visar också intresse för "Nattriddaren" och "Tomtegubben".

Efter år 1812 upphör Afzelius med sin visdiktning. Kanske tar han illa vid sig av den kritik han utsatts för av den inre vänkretsen, allt yttre beröm till trots? Den mest undervärderade lyriker som lever under romantiken, Erik Johan Stagnelius, arbetar under Jacob Alderbeth på Ecklesiastikexpeditionen åren 1815-1823. I sin dikt *Näcken* ger han en egen tolkning av vad som händer när missaktning drabba en skapande konstnär:

Tårar gubbens anlet skölja,
ner han dyker i sin bölja.
Gigan tystnar. Aldrig Näcken
spelar mer i silverbäcken.

SVENSKA FOLK-VISOR FRÅN FORNTIDEN, FÖRSTA DELEN

Afzelius har en uppfattning om de personliga förutsättningar som han anser vara nödvändiga för att kunna samla in folkvisor. Man måste från barndomen ha ”genomlevat ett folkliv och varit själv en medlem av lekstugan och vinterkvällens sagogillen. Så hade Geijer, Ling och Tegnér begynt sin vittra bana. Så tillbragde jag min barndom i avlägsen landsbygd, uti en förständig Dannemans hus, där Jag vid den gamles knä i oförgätliga vinteraftnar satt vid härden, lyssnade till sägner och forntidsminnen. Mitt minne var redan då en samling av folksånger.”

Får vi tro Afzelius sena minnesbilder är det ursprungligen som botanist han börjar intressera sig för ett systematiskt samlande av visor. I ett brev från 1860-talet skriver han till sin släkting John Afzelius: ”Som gymnasist och student vandrade jag omkring – bodde på torpen – samlade växter om dagarna – sjöng själv sedan om aftnarna för torpets hjon, varav deras blyghet försvann och de sjöng för mig. För att uppteckna melodierna hade jag en liten piccolaflöjt och notpapper.”⁵⁶

Några år senare lämnar Afzelius i sina memoarer en fylligare beskrivning av sin första tid som samlare av visor. Hans äldre släkting Adam Afzelius är en framsående botanist i Uppsala: ”Omkring Adam Afzelius samlade sig en hop vetgiriga ynglingar till ett samfund, som kallade sig *Det Linneiska institutet*. Jag blev ock en nitisk medlem av detta samfund och har aldrig ånkrat den tid, jag uppoffrade i dess tjänst; ty medan jag under min studietid vandrade omkring i Västergötlands och Bohusläns skogar och bergstrakter, ökade jag icke allenast mitt örtförråd, utan även, då jag om kvällarna tog härbärke i ett torp eller en bondstuga och där sjöng för husets ungdom en och annan gammal riddarvisa, blev husets hjon förtroligare, och min vinst blev alltid någon ny visa, av husets döttrar sjungen, den jag genast nedskrev, och med tillhjälp av en liten piccolaflöjt upptecknade jag dess melodi. Så uppväxte till slut min samling av visor och forntidssägner.”⁵⁷

Även om Afzelius möter motstånd från Rääf och vissa av hans supportrar i Göthiska förbundet, så finns det andra miljöer där han kan sprida det nationella budskapet som folkvisorna förmedlar. I Stockholms salonger uppträder han som artist och sjunger folkvisor och egna ballader. Här rör sig Afzelius i sociala miljöer dit de andra göterna inte har tillträde. En av Sveriges ledande militärer, generalfältygmästaren Carl Gottfried von Helvig, är gift med

Amalia von Helvig, en vitter dam, som snart kommer att spela en viktig roll som introduktör av svensk litteratur i Tyskland. I sin våning vid södra Blasieholmshamnen i Stockholm samlarparet den sociala och intellektuella eliten i sin "Blå salong" och till den är Afzelius inbjuden. I sina *Minnen* ger Afzelius en ögonblicksbild från sitt liv som artist: "Efter ett par timmars samtal i vetenskapliga ämnen serverades en enkel aftonmåltid, alltid bestående av kotletter och ett glas gammalt malaga. Nu var min stund inne, och generalen ropade: 'Afzelius, gläd oss nu med en folkvisa!' Jag sjöng då någon av de gamla folkvisorna, såsom 'Den bergtagna', 'Jungfrun, hon skulle sig åt ottesången gå', 'Hillebrand tjänte på konungens gård', 'Till Österland vill jag fara', eller någon annan utvald sång från vår medeltid. Jag kunde alla dess sånger utantill och måste sjunga visan från början till slut, ty det var orden, som alla lyssnade till och som aldrig kunna rätt fattas utan med sin melodi."⁵⁸

Helvigs salong besöks hösten år 1812 av en sensationell gäst, den tyska skådespelerskan Johanne Händel-Schütz, som själv har tyrolska folkvisor i sin repertoar och nu vill utöka denna med de svensk visor som Afzelius framför. Den 5 november år 1812 besöker hon tillsammans med greve Johan de la Gardie hjältekonungen Gustav II Adolfs gravkor i Riddarholmskyrkan, och denna lugubra miljö blir en scen för Afzelius när han där framför sin balladimitation "Stolts Henrietta" för dem.⁵⁹ En vecka senare, den 13 november år 1812, skriver von Hartmansdorff till Rääf. Ämnet är folkvisor: "Vore Du nu här, så kunde Du kanhända få höra och se någon av dem sjungen och agerad av en professorska Schütz från Tyskland, som gjort det med tyrolska folksånger och anmodat Afzelius om svenska för samma ändamål. Hon är den utmärktaste kvinna jag någonsin sett; 2ne pantomimiska representationer har hon givit med en oöverträffande fullkomlighet."⁶⁰

I sina "Minnen" ger Afzelius en beskrivning av de pantomimer som von Hartmansdorff talar om. Man hade skapat en ny intim scen för Johanne Händel-Schütz i Riddarhussalen: "I general Helvigs hus blev jag en afton presenterad för den ryktbara skådespelaren Händel-Schütz, vilken tillika med sin man, historieprofessor från Berlin, kom för att giva sina underbara dramatiska föreställningar, vilka hon gav i stora Riddarhussalen, alltid för fullt hus.

Hon behövde vid sina representationer varken musik, medspelare eller ord. Hon framlockade hos sina åskådare de djupaste rörelser av glädje eller smärta,

ja ända till tårar, endast med sin mimik, sin sköna gestalt och hastiga omklädnader, det hon draperade sig i dyrbara schalar. När hon föreställde Hagar i öknen, bedjande för sin son, vilken försmäktade av törst, så gjorde hon det med åtbörder, som kom åskådarna att känna sig manade att bedja om regn från himlen. Och sedan framställde hon regnet så levande, att åskådarna tyckte sig översköljda av en regnskur och kände på sina kläder, om det inte blivit våta. Men hennes största seger vanns, när hon framställde den lättsinniga och ångerfulla Maria Magdalena. Denna föreställning slutade därmed, att hon med avsky kastade bort ett diadem, hon bar på huvudet, samt slet av sig sin lysande dräkt, föll på knä och bedjande sträckte sina händer mot himmeln, så att alla åskådarna brast i tårar. En stor bibel låg framför henne, hon lutade sig ned över den och kysste den heliga boken. Liggande utsträckt på marken tycktes hon uppgiva andan, då en liten ängel kom fram med en palm i handen och höll den över den döende.”⁶¹

Afzelius närvaro i denna högreståndsmiljö har en social motivering. Sedan augusti år 1812 är han förlovad med Sophie Ramsay, dotter i den finländska godsägarfamilj, vars två söner med tre veckors mellanrum stupar i striderna mot ryssarna under 1809 års krig. Afzelius hade varit på friarstråt utan pass i Finland i augusti år 1812 och så när röjt sin närvaro på väg att möta kronprins Karl Johan i Åbo! Giftermålet mellan Afzelius och Sophie Ramsay äger rum år 1815. Som lärare vid Frimurarbarnhuset i Stockholm gör sig Afzelius känd för sin talang och får bland annat ta hand om uppfostran av general von Döbelns son Napoleon. Som präst blir Afzelius år 1812 utsedd till extra ordinarie hovpredikant. Efter att ha vikarierat tre gånger under kronprinsens tidiga söndagsgudstjänst i överhovpredikantens ställe, erhåller Afzelius en gulddosa i present av kronprinsen. ”Från denna tid”, skriver Afzelius, ”hade ordinarie hovpredikanterna alltid tid och hälsa, när H. K. H. befallde enskild gudstjänst; men gulddosor vankades icke mera.”⁶²

Framgångarna som lärare, präst, litteratör och estradör sporrar Afzelius nu att utveckla sin talang som folkvisesamlare, trots den ringaktning som inte minst Leonhard Fredrik Rääf visar honom. I Götiska förbundet börjar samtidigt en självständig samling visor växa fram, med bidrag från många förbundsmedlemmar. Samlingen sammanförs till ett häfte på hundra sidor och bildar stommen i den folkvisesamling som Afzelius efter hand ger ut.

Redan våren år 1812 tar Afzelius kontakt med två prästkollegor i Västergötland, som lämnar betydande bidrag till Afzelius samlingar. Också i Stockholm finns det västgötska traditionsbärerskor, som Afzelius får kontakt med och kan locka av visor. I samband med Sveriges konflikt med Danmark och Norge under Napoleonkrigen, placeras göten *Björn Jernsida*, Johan Dillner, i Jämtland, och levererar därifrån ett antal visor. Studenten Daniel Wallman lämnar visor från Östergötland. Jacob Adlerbeth ger i sin dagbok från den 11 september år 1814 en bild hur han med utgångspunkt i sin herrgård Ramsjöholm i Småland entusiasmerar några av sina vänner att skaffa visor: "Med Ehrenpreus, Hartmansdorff och Hägerstrand bestegs Ramlareklint och den mellan Ramsjöholm och Djufvarp belägna kulle. Av Ehrenpreus erhöles fyra sköna folkvisor, varjämte han yttrade sig ha hopp om stora bidrag till samlingen från Faktoriets kvinnor, samt från inspektören Hallstöm på Lalleryd i Västergötland."⁶³ Kvinnorna, som Eherenpreus talar om, arbetar på fabrik i Jönköping.

Sommaren år 1814 visar två brev från Geijer till Afzelius att han samlar visor: "Jag sänder dig nu 4 avskrifter av visor, som jag varit så lycklig att få uppteckna efter en nära 80-årig Mamsells sång, som hitkommit på besök. – Jag tror ej att du har dem förut. De synas mig alla äkta, gamla, och så till innehåll som musik av värde."⁶⁴ Brevet ger också en unik fältrapport från en som brottas med svårigheterna att överföra den improviserade folkvisans toner i notskrift: visorna "är alla åtföljda av sina melodier upptecknade så korrekt jag förmått. Melodin är alltid avsatt efter första strofen, varifrån till stavelsemängd ofta på det betydligaste de övriga variera, så att alla variationer är omöjliga att upptaga. Denna vårdslösa, blott grovt utkastade meter (som likväl ej gjorde sångerskan i föredragningen av melodien minsta svårighet, stämmer förträffligt överens med Folkvisans lösa och lediga hållning i det hela." En vecka senare skriver Geijer: "Även sänder jag en vacker visa med sin ganska vackra melodi. Bägge behaga mig så mycket att jag ej kan höra dem sjungas utan tårar."⁶⁵

Sommaren år 1813 börjar planerna på att publicera de insamlade folkvisorna att ta form. I ett brev från Uppsala i slutet av augusti år 1813 skriver Lorenzo Hammarsköld till Jacob Adlerbeth: "Geijer är nu tillbakakommen från Värmland och ämnar, i sällskap med Afzelius, allvarligt gripa sig an med redaktionen av våra folkvisor."⁶⁶ Det blir tryckaren Zacharias Haeggström i Stockholm, som slutligen tar sig an projektet. Ett samarbete med Åhlströms

nottryckeri i Stockholm är dessutom nödvändigt eftersom Olof Åhlström har uteslutande privilegium på musiktryck i Sverige. Åhlström och Afzelius arbetar parallellt med ett annat projekt som har folkloristisk anknytning, *Traditioner af svenska folk-dansar*. Förlagsarbetet utvecklar Afzelius affärstalanger och under senare delen av 1810-talet framträder han som egen risktagare i branschen, genom att understödja publikationer av den danske språkvetaren Rasmus Rasks skrifter i Stockholm.

Redan under Rääfs arbete på att bygga upp en folkvisessamling uppstår frågan om hur de svävande melodierna skulle kunna transponeras till noter. Rääf utnyttjar Erik Drake, som så småningom blir professor i musikteori i Stockholm. Afzelius vill behålla sitt påbörjade samarbete med Åhlström också för folkviseutgåvan. Men Geijer förordar istället den tyskfödde Johan Christian Friedrich Haeffner, *director musices* vid Uppsala universitet. Haeffner är, menar Geijer, ”en man, vars värma för sin konst, vars utmärkta skicklighet och sällsynta kunskaper däri ej kunna nog värderas. Han har ej blott upptäckt den nordiska folksångens egna själ, vars kännedom är oundgänglig för att harmoniskt behandlade äkta gamla melodierna, ja att ens med full säkerhet uppteckna dem, utan även gjort den högst intressanta anmärkningen, att denna egna skala, skiljaktig så vår från den moderna musikens, som från kyrkotonernas skalor, synes vara gemensam för den engelska, skotska, tyska och skandinaviska äldre folkdiktningen.”⁶⁷

Sättet att se på folkvisorna som något enastående delar Geijer med Haeffner. Det framgår inte minst av det lån från Herder som Geijer gör i sin inledning till vissamlingens första del, där han egentligen beklagar att de trycks: ”Deras element är ej papperet, utan friska luften, skogarna och den nordiska naturen.” Med denna uppfattning i minnet är det märkligt att så mycken energi läggs ner på att arrangera visorna för piano. Klaveret är en nymodighet i det begynnande 1800-talet och möbeln finns snart i många burgna hem. Det är också det instrument som den musikaliske Geijer använder när han som salongslejon roar de litterära kotterierna i Uppsala och Stockholm. Afzelius skriver: ”Under sina resor i landsorterna, särdeles i sin hembygd, Värmland, samlade han vackra bidrag och sände mig den tiden ofta uti brev de sånger, som mest gjort intryck på honom, bland vilka Sven i Rosengård med sin uttrycksfulla melodi alltid ansågs av honom som en pärla i vår sångkrans, och då han, i de aftonstunder vi under dessa glada ungdomsår tillbragte tillsammans, satte sig till sitt fortepiano, var länge den

sköna melodien till Sven i Rosengård det tema, varmed han började sina härliga fantasier.”

Folkvisorna arrangeras av Haeffner och Geijer till ”romanser” för sång och klaver, en förutsättning för att den planerade folkviseutgåvan skulle vinna avsättning hos det besuttna borgerskapet. Men Haeffners harmoniseringar, hans uppfattning om att folkvisan hade en egen skala, accepteras inte av alla. En av opponentererna är Åhlström, som Haeffner klassar ut – ”ten ferpannete Åhlström” skriver han en gång, ”schpeler som ett schwin.” Också Afzelius får lära sig att veta hut av Haeffner. Tonerna till visan ”Riddar Tynne”, som sänts till Haeffner, ifrågasätts av denne. Han sänder en egen melodivariant till Afzelius med kommentaren: ”Bror ser efter mitt Svenska – detta ber jag att förbättre, men fan ska hämta Dig om Du ändrar en enda Not.”⁶⁸ När Afzelius ändå inte ger sig, skriver Haeffner: ”Vor Gejer här så reste vi till Stockholm och gav Dig stryk för Ridder Tynnes skull.”⁶⁹ Slutligen kan ändå Haeffner skryta med att ha satt hundratals ”folkfiser i harmoni.”

I november år 1813 meddelar Jacob Adlerbeth i ett brev till Rääf att ”Afzelius har låtit börja tryckningen av sin samlings första del.” Under våren trycks ytterligare delar av arbetet och sommaren år 1814 är alla visor och noter tryckta. Det dröjer trots allt till slutet av år 1814 innan visorna kommer ut. Förseningen sammanhänger med att Geijer inte blir klar med vad som främst åvilar honom: att skriva ett förord till utgåvan. I ett långt brev till Afzelius den 14 juli år 1814 bekräftar Geijer att han under sommarledigheten i Värmland börjat skriva sin inledning till vissamlingen. Han ber Afzelius uppmana Hammarsköld att göra en sammanställning av folkviselitteratur från Tyskland, England, Skottland, Frankrike och Italien. Ur ett brev från Geijer till Atterbom i slutet av augusti år 1814 läser vi: ”Jag är nu sysselsatt med våra folkvisor, som allt mer och mer intressera mig.”⁷⁰

Det är ovisst om Hammarsköld skaffat fram något material som Geijer kunnat utnyttja. En fördjupad kunskap om folkvisans ursprung och ålder har Geijer hur som helst inte hunnit skaffa sig på den korta tid som står honom till buds. Den sångskatt han beskriver är den medeltida svenska romansen, ursprungligen en aristokratisk herremansdikt, som ärvts bevarats och bearbetats av allmogen. Geijers uppfattning om folkvisans ålder och uppkomst visar, att han inte förmår dra de nödvändiga slutsatserna från det insamlade materialet. Han menar att folkvisorna är uråldriga och skapade av folket.

En dagboksanteckning av Jacob Adlerbeth visar, att Geijer skriver färdigt sitt manus först i början av oktober år 1814. I Götiska förbundets protokoll av den 30 oktober år 1814 läser vi att Afzelius ”anmälde, at den samling svenska folkvisor, som han i förening med förbundsbrodern Einar beslutat att utgiva, första delen snart vore färdigtryckt.” I december kommer så Svenska folkvisor från forntiden ut i sin första del. ”Av A. Afzelius mottog jag ett exemplar av Svenska folkvisornas första häfte”, meddelar Adlerbeth sin dagbok den 22 december år 1814.

I ett brev till Rasmus Nyerup den 3 augusti år 1814 berättar Afzelius om det pågående insamlingsarbetet: ”Vi ha inga samlingar utan måste ta allt ur folkets mun; ej så lätt men intressant.”⁷¹ Att också Sverige har äldre vissamlingar skulle Arwidssons inventering visa tjugo år senare, när han startar sitt folkviseprojekt. Men det är just den direkta kontakten med traditionsbärarna som gör Geijer-Afzelius samling så viktig. Att de båda utgivarna dessutom förmår publicera flertalet visor med melodier, gör utgåvan enstående bland de folkviseutgåvor som presenteras i samtiden också internationellt sett.

Redaktionen för *Svensk Litteratur-Tidning* i Uppsala försöker förmå Rääf att skriva en recension av Geijer-Afzelius folkvisesamling, men trots upprepade påminnelser svarar den kufiske Rääf helt enkelt inte. Det blir i stället dansken och Sverigekännaren Rasmus Nyerup som kan orientera om det svenska projektet i en skrift med titeln *Kort udsigt over de af A. A. Afzelius og E. G. Geijer udgivne Svenske viser* (1815). Geijer-Afzelius folkvisesamling hade legat på bokhandelsdiskarna i närmre ett år innan Hammarsköld presenterar en recension av arbetet i två novembernummer av ”Svensk Litteratur-Tidning” år 1815.

TRADITIONER AF SWENSKA FOLK-DANSAR

De unga svenska pedagogerna tillmäter de folkliga festerna stor betydelse för nationell fostran. Redan Johan Fischerström hade i sitt tal i Vetenskapsakademien år 1794 framhållit vikten av att återupptaga allmogens midsommarfirande och jullekar. I sitt *Magasin för föräldrar och lärare*, ivrar Sveriges ledande pedagog Carl Ulrik Broocman hösten år 1810 för att de svenska festtraditionerna skulle bilda en sammanhängande serie av nationella nöjen och förlustelser.

Det är i linje med dessa ambitioner som Afzelius nu agerar genom att börja samla folkdanser. I sin minnesteckning över Olof Åhlström skriver Afzelius: "Såsom Åhlström hade räddat dyrbara minnen av forntidsmusik, så hade även jag önskat att få melodierna till mina svenska folkvisor av honom behandlade; men min medutgivare E. G. Geijer hade redan lämnat sin vän Haeffner detta förtroende. Men under de oförgätliga vinterkvällarna 1814 och 1815, dem jag hos Åhlström tillbragte, sysselsatte vi oss med upptecknandet av bröllops- och lekstugemusik, jag från min hembygd Västergötland och han från Södermanland. Dessa minnen utgav vi nämnde år i 4 häften, *Traditioner af svenska folk-dansar.*"

I ett brev till sin danske vän Rasmus Nyerup ser Afzelius projektet som en biprodukt i jakten på folkvisor: "Under samlandet av melodier till visorna har jag fått en liten bisamling av folkdansar. Dessa tänkte jag Krigsrådet Åhlström, som nu börjar utgiva dem i häften, för klaver. Spelas de väl, är de vackra, i synnerhet de enkla, korta med tema från Västergötland och Norra Sverige. Många av dem sjungas med ord under dansen och skall väl framledes de, som det förtjäna bli samlade."⁷²

Afzelius folkdansprojekt möter samma opposition som flera andra av hans företag drabbas av under 1810-talet. "Haeffner svär, kan jag tro, över Folk Dansarna", skriver Afzelius till Atterbom i juli år 1814. Den 2 september samma år skriver Rääf två brev, ett till Jacob Adlerbeth och ett till Clas Livijn och kommenterar det först publicerade häftet med folkdanser. Trots sin bristande musikalitet anmärker Rääf i skarpa ordalag mot urvalet av visor och melodier. "Skära havre" är falsk både till poesi och musik, menar Rääf, som tydligt har hört en annan variant av visan i sin hembygd än den som Afzelius-Åhlström presenterar.

Sommaren år 1814 får Rääf som gåva tvåhundra sjuttio stycken folkdanser av klockaren i Kisa. Han behåller på samma sätt som tidigare girigt det unika folkloristiska material, som andra lämnat till honom, och betraktar det som sitt eget. I ett brev i januari år 1815, ber Jacob Adlerbeth att Rääf skall bidra till den samling danser som Afzelius och Åhlström håller på att ge ut: "Jag önskar att Du snart ville sända mig den betydliga samling av svenska folkdanser, som Du med så mycken fullständighet redan börjat då vi i somras råkades i Linköping. Den skulle i nuvarande tidpunkt här bliva högst välkommen."⁷³ Men Rääf sänder aldrig några folkdanser till Adlerbeth eller Afzelius.

Av det företal som Afzelius skriver när det första folkdanshäftet kommer ut sommaren år 1814, framgår att han är medveten om företagets angelägenhet, dess karaktär av insats i elfte timmen: ”Att rädda några dyrbara lämningar av forna tiders musik för dans och lekar, vilka till en del ännu leva blott i de gamles minne och snart skulle alldeles förgätas, är ändamålet med detta anspråkslösa arbete.”

Att Afzelius-Åhlströms arbete är anspråkslöst vill inte eftervärlden hålla med om. Här presenteras för första gången en serie lekar och danser, som bildar stommen i vårt nationella kulturarv: *Skära havre*, *Domaredansen*, *Väva vadmal*, *Hej tomtegubbar*, bland andra. Av samlingens fyra delar kommer två ut år 1814 och de övriga två år 1815. Sammanlagt presenteras ett hundra fyrtiotvå danser och lekar, insamlade från fjorton svenska landskap samt Åland. Bäst företrädda är naturligt nog Västergötland, Afzelius hembygd, och Södermanland, Åhlströms barndomslandskap.

Afzelius uppfattning om sin musikmedarbetares kvaliteter framgår av den dödsruna han skriver över honom: Åhlström hade en röst ”så böjlig att den ledigt kunde återgiva de svåraste tongångar i våra vackra bondpolskor, såsom man kallar våra gamla Dansmelodier.” Afzelius-Åhlströms ”Traditioner af svenska folk-dansar” blir en förebild för senare tiders utgåvor av folkdanser, som Johan Niclas Ahlströms *220 svenska folkdansar arrangerade för fortepiano* på 1840-talet och Nils och Olof Anderssons *Svenska låtar*, som börjar publiceras på 1920-talet.

SVENSKA FOLK-VISOR FRÅN FORNTIDEN, DELARNA 2 OCH 3

Konflikten mellan Afzelius och Haeffner fördröjer utgivningstakten för de följande delarna av folkvisorerna. Arbetet ligger i stort sett nere under år 1815 även av andra skäl. Det gäller främst att avvakta hur den redan tryckta utgåvan tas emot av allmänheten. Trots att ”Svenska folk-visor” inte recenseras i Sverige förrän vid årsskiftet år 1816 visar det sig att försäljningen går så bra, att förläggaren framställer önskemål om verkets fortsättning.⁷⁴ I februari år 1816 har så Afzelius iordningsställt hundra nya visor och i april är andra delen av vissamlingen tryckfärdig.⁷⁵ Afzelius trycker texterna sommaren år 1816. Insamlingsarbetet hade varit så framgångsrikt att det fanns material till ytterligare en del av vissamlingen. Vistexter, ingresser till texterna och de bifogade anmärkningarna är färdigtryckta i augusti år 1817, men Haeffners melodiredigeringar dröjer,

liksom den eftertext om folkvisans omkväde, som Geijer åtagit sig att skriva. I februari år 1818 annonseras så folkvisesamlingens andra del till försäljning och slutligen den tredje delen i augusti år 1818.

I sin historik över Göthiska förbundet år 1845 bagatelliserar Geijer sin egen insats när det gäller folkviseutgåvan. Han menar att han endast har författat inledningen och en avslutning till samlingen. Men Geijers insats är större än så. Geijer gör själv uppteckningar av visor och har haft ett avgörande inflytande på att Haeffner väljs som musikalisk medarbetare. Han har också arbetat nära denne när det gäller harmoniseringen av visorna.

ADOLF IWAR ARWIDSSON

Tillsammans med studentrörelserna i Lund och Uppsala ivrar göterna för att Sverige skulle återerövra Finland. Så sent som i mitten av 1850-talet leder Oscar den I Sverige in i internationella förvecklingar, med ambitionen att genom ett anfall på Ryssland åter kunna införliva Finland med Sverige. Men redan på 1810-talet blir Finlands förhållande till Sverige distanserat, inte endast geografiskt utan också mentalt. Att så sker är märkbart bland de finlandssvenska intellektuella som har Åbo, Viborg och Finlands nation i Uppsala som bas.

När de finska ständerna kallas till möte i Borgå innan freden slutits mellan Sverige och Ryssland år 1810, meddelar kejsaren att landet fått en ny regent. Men landet blir en egen nation, styrd under de gällande svenska lagarna och med bibehållen luthersk religion. De intellektuella inser att Finland nu blivit ett begrepp, som måste göras fattbart politiskt, idémässigt och kulturellt. Den inhemska litteraturen och det folkligt litterära stoffet spelar här en central roll i nationens identitetssökande, där svenska kulturströmningar inspirerar, utan att för den skull väcka lusten till en återförening med Sverige.

Adolf Iwar Arwidsson (1791-1858) är finlandssvensk, men med direkt svenskt påbrå – farfadern kom från Dalarna och bodde under sin livstid i Stockholm. Den folkviseutgåva som Geijer-Afzelius publicerar i december år 1814 gör ett djupt intryck på Arwidsson. Han sänder samlingens första del till sin vän lektorn Eric Anders Crohns med ett brev: ”Är icke en ren fastän icke fint bildad människas utgjutelser lika hög poesi som en vetenskaplig och konstnärligt utbildad diktares hänförelse? Talar icke den ursprungliga poesin i dess enkla toner ett naturligare och måhända renare språk än i en hög diktares mun? Sam-

ma nöje har jag icke haft av dem som av konstdiktningens bästa skapelser. Men jag har läst ur dem ett ädelt och rent i sina grundtoner förmänskligt gudaspråk.”⁷⁶

Som student vid Åbo universitet blir Arwidsson år 1815 vän med baron Adolf Henry Ramsay, bror till Afzelius fästmö Sophie. Bekantskapen medför att Arwidsson blir bjuden till Afzelius bröllop på godset Edsbo i Finland och följande år får följa med på den tio dagars resa som familjen Ramsay gör, för att hälsa på familjen Afzelius. Nu blir Arwidsson introducerad i de fosforistiska och götiska kretsarna i Stockholm och Uppsala. Han träffar Atterbom, Hammarsköld, Ling och Dahlgren. Arwidsson visar tidigt ett intresse för lyrik och upplever sig som delaktig i den romantiska rörelsen. Åren 1815-1822 publicerar han kontinuerligt dikter i Atterboms tidskrift *Poetisk kalender*. Bland dem väcker den skräckromantiska *Häxan* uppseende, inte minst hos kritikern Hammarsköld.

I september år 1817 reser Arwidsson åter till Sverige för att bedriva studier i Uppsala. Han stannar ett år och blir bekant med stora delar av den svenska kultureliten. Arwidssons besök sammanfaller med Rasmus Rasks vistelse i Stockholm. Under julen år 1817 studerar Arwidsson isländska och engelska för Rask hemma hos Afzelius. Arwidson avlägger därefter ytterligare ett besök i Stockholm, och deltar i den ”sammansvärjning” som planeras mot fosforisternas främste motståndare Wallmark, på Hamburger Börs i Jakobs gränd. Resultatet av de hemliga mötena blir den i två avsnitt publicerade dikten *Markalls sömnlösa nätter*, åren 1820 och 1821.

Ett första prov på sin kulturella förmåga visar den unga finlandssvenska generationen i Åbo genom tidskriften *Aura*, där docenten Jacob Tengström åren 1817-1818 publicerar en märklig artikel med rubriken ”Om några hinder för Finlands litteratur och kultur.” Tengströms beskrivning av den finska kultursituationen är helt i linje med de synpunkter som sju år tidigare lett till att Göthiska förbundet bildades. Den uppfostran som medborgarna fått under Gustav III:s tid hade i många avseenden verkat förslöande och uppammat till själv-kärlek, fåfänga, sorglöshet och tröghet, menar Tengström. Nu borde Finland följa efter Sverige, där en omvälvning av hela den inhemska kulturen börjat. Även om Tengström pliktskyldigast slutar med en hyllning till sitt lands nu-varande styre, finns det i hans artikel de första tecknen på en finsk självständighetsrörelse. Att uppodla det finska språket och den finska folkdikten är en

central tanke hos Tengström. Under inflytande av Geijer-Afzelius "Svenska folk-visor", uppmanar han sina landsmän "att medelst sorgfälligt anställda resor och efterspaningar kunna hopbrunga lämningarna av vår inhemska skaldekonst."

Med Finlands nation i Uppsala som bas, börjar så de finlandssvenska studenterna att samla de episkt-lyriska ballader, lyriska dikter, besvärjelser och trolldomskväden, som går under det gemensamma namnet *runor*. Det är inte endast de finska landskapen som inventeras utan jämväl finnbygderna i Värmland och Dalarna. Den tyske historieprofessorn Hans Rudolf Schröter vistas i Uppsala som forskare under denna tid. Han medverkar som recensent i Vilhelm Fredrik Palmblads "Svensk Litteratur-Tidning". Schröter blir det finska visprojektets samordnare och publicerar i Uppsala år 1819 en samling *Finnische Runen* med finsk och tysk parallelltext.

I början av 1820-talet börjar Arwidsson alltmer intressera sig för journalistik. I Stockholm blir han bekant med Carl Jonas Love Almqvist, och denne inspirerar honom att starta en radikal tidskrift med titeln *Åbo morgonblad*. Den presenterar sig med valspråket. "Folket och det nationella är den livslust som eldar mig." Arwidsson ivrar således för en finsk nationalism. Men det nya tänkande, som Arwidsson för med sig från Sverige, faller inte de ryska myndigheterna i smaken. "Åbo morgonblad" blir indraget. För att kompensera prenumeranterna ger då Arwidsson ut en ny tidning med titeln *Oskyldigt ingenting*. Här får han också tillfälle att publicera sista delen av en uppsats som påbörjats i "Åbo morgonblad": "Finska språket, betraktat som nationalspråk". Arwidsson låter sig inte tystas av myndigheterna. I en artikel i kulturtidskriften *Memnosyne* år 1823, angriper han överheten i Åbo på ett sätt som göterna i Stockholm kanske hade velat göra, men inte vågat. Landets ämbetsmän, prästerskap och militärer, menar Arwidsson, saknar egentlig målsättning med sina liv: "De är ock, över huvud sig lika i alla länder och lätt tecknade. Pli, snörd rock sällskapsbildning och ett rikt förråd av svordomar – och målningen är färdig." Dessa två meningar i "Memnosyne" kostar Arwidsson hans tjänst vid Åbouniversitetet. Myndigheterna hade fått nog. Katastrofen blir ett faktum för Arwidsson, när han på kejsarlig order förvisas från universitetet. Ändå är det Arwidssons radikala hållning, som förebådar den nationalanda, som blir allmän bland finlandssvenskarna i Helsingfors, när Runeberg tio år senare tar plats på scenen.

Tack vare den kontinuerliga kontakt som Arwidsson har med Hammarsköld i Stockholm, erbjuds han nu en livlina. Han får möjlighet att flytta till Stockholm för att börja tjänstgöra på Kungliga biblioteket under Hammarskölds ledning. När Arwidsson kommer till Stockholm hösten år 1822, växer han snart in i stadens sociala och litterära liv. Han gör sig mer känd som en framstående publicist än som orostiftare från universitetet i Åbo. År 1825 blir Arwidsson svensk undersåte och avancerar efter hand till kunglig bibliotekarie.

ARWIDSSONS FORNSÅNGER

Att Arwidsson får spela sin roll som folkviseutgivare är tillfälligheternas spel. Skolfrågan är det begynnande 1800-talets stora svenska projekt. Den grupperar landet i två läger. En falang vill, i likhet med Geijer, att allmogens kunskapsinhämtning begränsas till sagor och visor, med tillskott av den andliga spis som prästen i socknen kunde förmedla. En annan falang anser att en bred bildning är viktig för alla, den är en demokratisk rättighet. Även om den undervisningsreform som genomförs runt år 1820 aldrig berör den lägre undervisningen, växer skolor för barn upp litet var stans i Sverige, genom privata initiativ. Det är när stockholmsboktryckaren Zacharias Haeggström vill möta det växande behovet av läromedel för de nya informella skolformerna, som han kontaktar Arwidsson. Denne åtar sig uppdraget att förbättra en *Läse- och lärobok för folk-scholar*, som prästen och läroboksförfattaren Isak Martin Winge tryckt år 1828.

Arwidsson ställs alltså inför problemet med att skaffa fram texter på rätt pedagogisk nivå. Han talar om saken med Adlerbeth och Hammarsköld. De råder honom att söka närma sig den skatt av visor som Ydredrotten Fredrik Rääf samlat. I ett brev till Rääf diskuterar Arwidsson sitt projekt, och menar att man skall väcka barnens lust att lära genom att appellera till deras fantasiliv: ”det är bekant, att den första bildning ungdomen får, eller rättare, den första utvecklingen både av deras förstånd och fantasi, åstadkommes inom folket, genom dess sagor och sånger. Också är det egentligen fantasin, som hos barnet först utbildar sig, och vilken författaren därför ansett böra främst tas i anspråk vid en börjande undervisning.”⁷⁷



ADOLF IWAR ARWIDSSON (1791-1858).

Genom att börja med att låta barnen läsa folksagor och folksånger, skapas förutsättningen att gå vidare med bildande berättelser, menar Arwidsson. Därefter kan läraren fortsätta med fäderneslandets historia och vidare till den allmänna historien. Arwidsson anhåller som några sagor, kämpavisor och folksånger av Rääf. Den senare blir smickrad av Arwidssons förfrågan. Men varken Hammarsköld eller Adlerbeth hade varnat Arwidsson för att han sänder sitt brev till en stockkonservativ person.

Rääfs anmärkningar mot Arwidssons projekt är så allvarliga att de kräver en diplomati på hög nivå för att vinna Rääf för saken. Rääf skriver:

”Folkskolor, till vilkas behov läseboken vore ämnad, är av opinionens alla missfoster det som grundligast skall utplåna den lilla rest av ära och duglighet, vilken allmänheten blivit kvarlämnad efter en mångårig kringflykt av surrande scarabéer, utspridande och inlärande med framgångsrik iver tidens smuts och äckligheter. Mot dessa skolor ha män med snille och kunskaper uppställt en mer tillfyllestgörande bevisning; mot dem uppreser sig min egen långa erfarenhet, icke alldeles att förkasta hos en man som med hela känslans deltagande arbetat, kanske icke alltid fruktlöst, på sant värde hos den folk-massa som mig tillkommer att leda.”⁷⁸

Skulle Rääf medverka i Arwidssons projekt, så måste han ha garantier för att inte den planerade nya läroboken användes i folkskolor! I Rääfs brev finns emellertid också en kartläggning av det folkloristiska material, som han har samlat. Den fick läro- och läseboksprojektet att förblekna. Rääf har tre hundra otryckta visor i sina samlingar, som han kan ställa till förfogande! Nu väcks alltså Rääfs gamla planer på att publicera en folkvisesamling till liv. Isen är bruten till den svårtillgänglige Rääf, som nu låter sig bevekas. När denne in-finner sig i Stockholm i februari år 1828, har han med sig hela bunten av visor från tidigt 1800-tal, som efter genomgång med Arwidsson deponeras på Kungliga biblioteket.

Rääfs visor utgör en bas för det insamlings- och redigeringsarbete ute i landet, som Arwidsson nu startar. En nyhet jämfört med Geijer-Afzelius utgåva är, att Arwidsson försöker få tag i folkvisor från äldre handskrifter, inte bara på sin arbetsplats i Kungliga biblioteket utan också ute bland landets slott och herresäten. Hos baron Carl Filip Sack, fideikommissarie på Berghammar, förvaras en vissamling, som Arwidsson efter mycket lock och pock lyckas förvärva. Greve Magnus Brahe på Skokloster sätts att leta rätt på sin äldre släkting Per Brahes visbok. På Eriksberg ryktas det om en vissamling hos greve Carl Carlsson Bonde. Arbetet med de gamla handskrifterna förtjuser den medeltids- och manuskriptintresserade Rääf, som i april år 1830 skriver till Arwidsson: ”Den grefl. Bondeska samlingen blir således en ny skatt. Vilka härligheter kunna ej finnas i alla dessa gamla familjeuppteckningar, nyttjade av fruar i gyllenduk, sittande i samma torn, i samma borg, där den besjungna älskaren älskat och dött. Jag avundas H. K. S. (Herr Kunglig Sekreteraren) ousägligt att få bortblåsa dammet, att få betrakta de silverbeslagna pärmarna, att få väga volymen i handen, att känna hjärtklappning över hans tjocklek.

Om denna lycka hade varit mig beskärd, skulle jag på ett dygn icke vågat öppna honom.”

Som musikalisk medarbetare lyckas Arwidsson värva Erik Drake, den kände musikteoretikern, som börjar sin bana som romantiker och musikrådgivare åt Rääf när denne samlar visor på 1810-talet. Våren år 1832 lyckas Drake färdigställa harmoniseringarna till de egentliga folkvisorna, som finns i samlingens förta del. Den planerade andra delen, som i praktiken blir den tredje delen, består av lekar, barnvisor och vallvisor. Dessa passar inte in i den högborgerliga miljö, som visorna var avsedda för, ”de spelas icke till piano och kunde gärna inte bli föremål för en sådan sång, och harmonin skulle således, utan ändamål betydligt öka kostnaderna” skriver Arwidsson till Rääf våren år 1832. Under arbetets gång visar det sig att många kulturarbetare är villiga att lämna folkloristiska bidrag till Arwidssons samling. Bland manuskripten finner vi att en visa har påteckningen ”Geijer i Värmland”, och att en samling lekar har sänts in av ”fru Geijer och mademoiselle Liljebjörn”. Afzelius lämnar de visor som inte fått plats i hans vissamling, till Arwidsson. Uppteckningar finns av nationalsångens författare Rickard Dybeck, av fornforskaren Gunnar Hyltén-Cavallius, liksom av den kände dialektforskaren och professorn Karl Erik Säve. Skalden Gunnar Wennerberg, ”Glunten”, gör melodiuppteckningar som han sänder till Arwidsson och dessutom en hel samling polskor.

Insamlandets mödor och alla intresserades bidrag resulterar i en ymnig skörd av visor. Problemet uppkommer nu för Arwidsson, hur omfångsrik han skall gör sin utgåva. I prospektet för att värva prenumeranter hade han utlovat en bok som skulle vara tjugo ark stor. När han nu går igenom allt material finner han att enbart visorna tar upp två böcker, som vardera är minst tjugofem ark stora. Kommer därtill lekarna och danserna! Vad skall prenumeranterna säga? I ett brev till Rääf skriver Arwidsson att han väntar sig ”morr och trumslag” i tidningarna. Som den förste i Sverige beslutar sig Arwidsson för att använda lösa typer för nottrycket i stället för stentryck. Prisskillnaden är avsevärd och Arwidsson räknar med att tjäna sexhundra riksdaler genom att använda den nya tekniken. Men typerna måste importeras och kommer inte, som utlovats, med båt vid första öppet vatten år 1833, utan först på sommaren. I juni år 1833 startar tryckaren sättningen av vissamlingens försä del, som enligt planerna avslutas med det tjugofemte arket.

Så kommer slutligen namnfrågan upp till diskussion. Rääf menar att samlingen bör ha samma namn som Geijer-Afzelius utgåva. Skälet är att Rääf anser sig ha lämnat betydande bidrag till denna utgåva – en osanning som senare forskning skulle påvisa. Men Arwidsson framhåller, att de visor som han ger ut, i många fall är äldre än föregångarens visor, och lägger alltså tonvikten på de visor han funnit i äldre manuskript. I jämförelse med Geijer-Afzelius folkvisor kan de kämpavisor som samlingen innehåller, liksom även de äldsta visuppteckningarna, kallas fornsånger. Under arbetets gång har Rääfs insats minskat i vikt, även om Arwidsson artigt håller kontinuerlig kontakt med den imposante Ydredrotten. En lång titel på vissamlingen blir resultatet av Arwidssons överväganden: *Svenska fornsånger. En samling kämpavisor, folkvisor, lekar och danser samt barn- och vallsånger*. Den 31 oktober skriver en lycklig Arwidsson till Rääf: ”Nu är det färdigt!” Fyrahundratjugofyra sidor text och trettio två sidor musik håller nu på att fogas samman hos bokbindaren. Arwidssons oro över marknadens negativa reaktion på visprojektet kommer snart att visa sig obefogad. Redan den 11 augusti år 1835 kan Arwidsson meddela Rääf att han ”inte hyser någon fruktan för att komma med företaget i flott vatten.”

Oväntade problem dyker upp under arbetets fortsättning. De uråldriga visorna ställs inför den industriella erans landvinningar när de skall gå i tryck. Klippans bruk i Skåne har just startat det första maskinella pappersbruket i Sverige. I mellanprisklassen framställs där större volymer billigare och snabbare än tidigare. ”Hela världen skall hava Klippans papper”, skriver Arwidsson till Rääf, en överdrift som illustrerar de problem som uppstår när små kunder som Arwidsson kommer i kläm. Situationen förvärras genom att handpapperstillverkarna chockeras inför tanken att fler maskinpappersbruk kommer att byggas upp. De ställer på förhand om sin produktion dels till enklare, dels till dyrare papper.⁷⁹

Arwidsson lyckas i förhandling med fabrikör Henning Trozell i Norrköping, att få honom att tillverka ”Fornsångspapper” till ett hyggligt pris. När vissinsamlingens andra del kommer ut år 1837, har Arwidsson skrivit ett förord, som pekar fram mot språkvetenskapens pånyttfödelse i Sverige under senare delen av 1800-talet. Arwidsson presenterar ett program för hur den dolda svenska folkloristiken skulle bli åtkomlig. En nationell skatt av obereknligt värde skulle kunna samlas, om den akademiska ungdomen under sin ferievistelse i landsorten ”antecknade fornsånger, minnesmärken, histo-

riska traditioner, folkbruk och seder, ordspråk, gåtor, folkvisor, lekar och provinsord.” Resultaten av insamlingsmödorna skulle kunna läggas fram som examensprov, menar Arwidsson.

Nu återstår den sista delen av vissamlingen, den som behandlar svenska lekar, danser, barnvisor och vallsånger. Utgivningen av sångerna följer det tidigare mönstret som Arwidsson fått bukt med, men inför alla varianter av lekar och danser ställs han inför hart när oöverstigliga svårigheter. ”Alla dessa lekar med sina mångfaldiga varianter och lappar utgör ett hav, där man seglar och styr ganska långsamt”, skriver han till Rääf i oktober år 1839. Arwidsson är präglad av samma anda som göterna. Han besjålas av känslan att utföra en räddnings-expedition, en heroisk insats genom ansträngningen att bärga ett sjunkande kulturgods: ”varianterna i ord och melodi kunna vara dyrbara, och det synes mig viktigt att de upptecknas, innan de ännu hunnit alldeles förklinga. Fädernas toner bland folket är ej numera alltför många. Uti allvar och sans är de nästan förstummade; lek och skämt blott en svag återklang. Det nyare skojet och skränet överröstar allt”, heter det i ett brev till Rääf i mars år 1841.

Arwidsson vissamlingar tas väl emot i sin samtid. Redan när första delen kommer ut, erhåller arbetet erkännande av nestorn i ämnet, Erik Gustaf Geijer, genom en recension i *Svenska litteraturföreningens tidning*. Geijers recension skulle tryckas om i *Helsingfors Morgonblad*, vars redaktör är Johan Ludvig Runeberg. Det är folksjälens som visorna får oss att ana, menar Geijer. Visorna påminner oss framför allt om ”denna känslans underbara egenskap att med ett enda ord tränga till själen och där upptäcka föreställningen om ett helt mänskligt tillstånd, livligare än all beskrivning det förmår. Här finns härliga saker, vi skulle ha mycket att berömma och föga att tadla.”⁸⁰

DU GAMLA DU FRISKA

Det brukar berättas en historia om hur Rickard Dybeck, författare till vår svensk nationalsång, gjorde sin debut som studentsångare. En kör skulle sättas samman och en av studenterna föreslår sig själv som bassångare. Rickard Dybeck, som hör till gruppen, replikerar sjungande: ”Nej, det är jag som är basen!” Han låg en hel oktav lägre än de övriga sångarna. Intresset för sång följer Dybeck genom livet, fördjupat genom vissamlande ute i de svenska landskapen och förfinat genom hans arbete som arrangör och utgivare av visamlingar.

Dybeck har också ett brinnande intresse för fornkunskap och antikviteter och ägnar en god del av sitt liv åt att i populär form sprida sina kunskaper. Från år 1842 publicerar han under en lång följd av år tidskriften *Runa*, en skrift för fäderneslandets fornvänner, där göternas tidskrift "Iduna" är den tydliga förebilden. Han söker sig till Vitterhetsakademien och får stöd av mecenaten Jacob Adlerbeth och av Bengt Emil Hildebrand, som just startat sin enastående karriär som akademiens sekreterare, sedan den tidigare sekreteraren, göten *Ingemund den gamle*, Johan Gustaf Liljegren, tagit livet av sig.

Dybeck är en framgångsrik runletare och hittar på egen hand inte mindre än hundra runstenar. Sitt samlande och sina forskningsresultat offentliggör han i en serie skrifter, *Svenska vallvisor och hornlåtar* (1846), *Svenska fornsaker* (1853-1855), *Svenska folkmelodier* (1853-1856) och *Svenska runurkunder* (1860-1876). För Dybeck är allt gott blott det är svenskt. Han blir Adlerbeths nya hopp. Han blir också en uppföljare av Göthiska förbundets intentioner, en länk mellan det tidiga och sena 1800-talets svenska nationalism. Arwidssons "Svenska fornsånger" stegrar intresset för folksången i Sverige. Dybeck författar nu dikter i götisk anda, som framför allt slår an på de sångarglada studenterna. Flera av sångerna ingår snart i den melodiska kanon, som håller på att utvecklas. En av Dybecks sånger, som än i dag är populär inom studentsången, är *Mandom mod och morske män*, som i götisk anda målar upp det nordiskt blonda kraftfulla draget hos den svenska ungdomen. En annan dikt, som Dybeck författar under dessa år, blir än mer populär. Den kommer senare att upphöjas till svensk nationalsång. Dikten inleds ursprungligen "Du gamla, du friska". Dybeck har hört en melodi på sina samlarresor i dalarna, som han nu sätter text till. De två första stroforna lyder:

Du gamla Du friska, Du fjällhöga Nord
 Du tysta du glädjerika sköna.
 Jag älskar dig skönaste land uppå jord,
 din sol, din himmel, Dina ängder gröna.

Du tronar på minnen från fornstora dar
 då frejdat ditt namn flög över jorden;
 jag vet att Du är och Du blir vad Du var,
 ack jag vill leva jag vill dö i Norden.

Det är Dybecks götiska sinnelag som reflekteras i dikten. Inledningen beskriver i Montesquieus anda det storslagna rena nordiska landskapet. Den ändring av diktens inledning till *Du gamla, du fria*, som Dybeck så småningom gör, förstärker den götiska stämningen. Sedan den bysantinske historikern Jordanes författat sin skrift om göterna på 550-talet e.Kr, anses Sverige vara frihetens ursprungliga hemvist i världen. Den andra strofen av "Du gamla du fria" knyter an till de utvandrande göternas erövringståg. Men diktens "fornstora dar" kan också ge associationer till den svenska stormaktstiden, som så ofta fanns i 1800-talsgöternas minne. Det är också den götiska revanschismen som finns som en underton när dikten klingar av.

En omedelbar effekt av det stegrande visintresse, som Arwidssons vissamling leder till, är en serie konserter, som Dybeck ordnar i Stockholm, med början den 18 november år 1844. Han kallar sammankomsterna "Aftonunderhållning med nordisk folkmusik". Lokalen är det ståtliga Kirsteinska palatset – samma byggnad, som hyste Götiska förbundets konstutställning år 1818. Dybeck är ofta sjuklig och planerar att utebli från premiärföreställningen. Men en dotter till Dybeck, då blott nio år, erinrar sig i sina memoarer vad som hände i den fullsatta lokalen: "där uppe på estradens ena hörn invig väggen stod en länsstol, och där satt en man insvept i en vargskinnspäls. Det var han. Han hade icke kunnat hållas därifrån. Hans egen älskade musik skulle framföras inför eliten av stadens musikkännare. De medverkande var amatörer av högsta rang.

Sång efter sång framfördes under mycket bifall, och till sist skulle då det nya komma. Jag minns icke nu namnet på den sångare som sjöng solot, men det var hörbart tyst när han började:

Du gamla Du friska, Du fjällhöga Nord
Du tysta du glädjerika sköna.

Och när refrängen kulle komma efter den andra versen, då hände något. Mannen i länstolen reste sig, kastade av vargskinnspälsen och stod där hög och rak i sin svarta frack och sin bleka skönhet. Och när hans härliga bas fyllde rummet och genombröt hela kören i ett hänfört:

Ack jag vill leva, jag vill dö i Norden!

då smattrade applåderna så, att hela huset kunde sprängas, och icke många ögon var torra. Det var första gången 'Du gamla, du fria' sjöngs offentligt."⁸¹

-
- 1 "Rapport" 1811
2 Percy 1865
3 Macpherson 1760
4 Macpherson 1773; Scott 1802
5 Herder 1778; Wretö 1984, s 67 ff.
6 Arnim 1806
7 Nyerup 1809; Dal 1956, s 41 ff.
8 Rahbek 1810
9 Wallmark 1810
10 Grimm 1811
11 Abrahamson 1812
12 Nordiska 1812
13 Åhlström 1814
14 Geijer 1814
15 Hammarsköld 1819
16 Herder 1807
17 Oehlenschläger 1811, s VII f.
18 Adlerbeth till Rääf 1/10 1811, *Rääf 4*, UUB
19 Rääf till Adlerbeth 15/10 1811, *Rääf 1*, UUB
20 Adlerbeth till Rääf 22/10 1811, *Rääf 1*, UUB
21 Geijer 1814, s VII, s X.
22 Rääfs efterlämnade skrifter, *Rääfska saml*, UUB
23 L. Hammarsköld till C. Livijn 26/10 1805, *Ep H 2:2a*. KB
24 L. F. Rääf till Beata Mems, odat., *Rääfska saml 2:206*, UUB
25 Beata Mems till L. F. Rääf, 1808, *Rääfska saml. 11:2946*, UUB
26 von Hartmansdorff, *Almanacksanteckningar* 14/2 1810, RA.
27 L. F. Rääf till Malin Rääf 23/2 1810, *Rääfska saml*, UUB
28 A. W. Moltke till A. von Hartmansdorff den 2/3 1810, *Hartmansdorffska saml*. RA.
29 Jonsson 1967, s 342 ff.
30 Jonsson 1960, s Jonsson 1967, s 343 ff.
31 J. Adlerbeth till L. F. Rääf den 17/9 1811, *Rääf K*, UUB
32 L. F. Rääf till J. Adlerbeth den 20/9 1811, *Rääf 1*, UUB.
33 A. von Hartmansdorff till L. F. Rääf den 22/10 1811, *Rääf 4*, UUB.
34 L. F. Rääf till J Adlerbeth den 17/2 1811, *Rääf 4*, UUB.
35 A. von Hartmansdorff till L. F. Rääf den 12/4 1811, *Rääf 4*, UUB.
36 A. von Hartmansdorff till L. F. Rääf den 3/8 1811, *Rääf 4*, UUB.
37 L. F. Rääf till L. Hamarsköld den 27/8 1811, *Ep H 2:2b*, KB.
38 J. Adlerbeth till L. F. Rääf, juni 1811, *Rääf 4*, UUB.
39 L. F. Rääf till J. Adlerbeth den 5/7 1811, *Rääf 1*, UUB.
40 L. F. Rääf till L. Hammarsköld, *Ep H 2:2b*, KB.
41 J. Adlerbeth till L. F. Rääf den 17/9 1811, *Rääf 4*, UUB.
42 L. F. Rääf till J. Adlerbeth den 20/9 1811, *Rääf 1*, UUB.
43 J. Adlerbeth till L. F. Rääf den 1/10, *Rääf 4*, UUB.
44 J. Adlerbeth till L. F. Rääf den 20/10 1811, *Rääf 4*, UUB.
45 A. von Hartmansdorff till L. F. Rääf den 15/11 1811, *Rääf 4*, UUB.
46 Göthiska Förbundets protokoll den 26/6 1812, KHAA.

-
- 47 L. F. Rääf till J. Adlerbeth sommaren 1813, *Rääf 1*, UUB.
- 48 A. von Hartmansdorff till L. F. Rääf den 15/11 1811, *Rääf 4*, UUB.
- 49 J. Adlerbeth till E. G. Geijer den 21/11 1811, *Brev till J. Adlerbeth*, KHAA.
- 50 E. G. Geijer till J. Adlerbeth den 2/12 1811, *Brev till J. Adlerbeth*, KVHAA.
- 51 E. G. Geijer till Anna Lisa Liljebjörn den 19/11 1811, E. G. Geijer, *SS 12*, s 123
- 52 Jonsson 1967, s 454 f.
- 53 E. G. Geijer till J. Adlerbeth den 31/7 1812, E. G. Geijer, *SS 13*, s 255
- 54 Geijer 1845, s. 21 f.
- 55 Jonsson 1967, s 453, not 58
- 56 A. A. Afzelius till J. Afzelius odat. *G 2 fb*, UUB
- 57 Afzelius 1901, s 81 f.
- 58 Afzelius 1901, s 134 ff.
- 59 Poetisk Kalender 1814, s 24, not
- 60 A. von Hartmansdorff till L. F. Rääf den 13/11 1812, *Rääfs saml*, UUB.
- 61 Afzelius 1901, s 135 f.
- 62 Afzelius 1901, s 137 f.
- 63 J. Adlerbeth, Dagbok den 11/9 1814, *F 850*, UUB.
- 64 E. G. Geijer till A. A. Afzelius den 14/7 1814, E. G. Geijer, *SS 19*, s 401 ff.
- 65 E. G. Geijer till A. A. Afzelius den 21/7 1814, *Vs 126 KB*.
- 66 L. Hammarsköld till J. Adlerbeth den 20/8, *Brev till J. Adlerbeth*, KVHAA.
- 67 Geijer 1928, s 81 ff.; *Vs 126, KB*
- 68 Jonsson 1967, s 473
- 69 Jonsson 1967, s 473
- 70 E. G. Geijer till P. D. A. Atterbom den 27/8 1814, E. G. Geijer, *SS 13*, s 337
- 71 A. A. Afzelius till R. Nyerup den 3/8 1814, Köpenhamns KB.
- 72 A. A. Afzelius till R. Nyerup den 3/8 1814, Köpenhamns KB.
- 73 Jonsson 1967, 494 ff.
- 74 L. Hammarsköld till R. Nyerup den 23/1 1816, Köpenhamns KB.
- 75 A. A. Afzelius till R. Nyerup den 9/4 1816, Köpenhamns KB.
- 76 Andersson 1964, s 330
- 77 Andersson 1964, s 333 f.
- 78 Andersson 1964, s 334 f.
- 79 Andersson 1964, s 342, not 3
- 80 Andersson 1964, s 343 f.
- 81 Danielson 2015, s 221 ff.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

OTRYCKT

Kungliga biblioteket (KB)
 Handskriftssamlingen Ep. H:2
 Vs 126

Kungliga vitterhets historie och antikvitetsakademien (KVHAA)
 Göthiska förbundets handlingar
 Brev till J. Adlerbeth

Riksarkivet (RA)
 Hartmansdorffska saml.

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)
 J. Adlerbeths dagbok 850
 Rääfs saml.
 Brev G 2

Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn
 Handskriftssmlingen

TRYCKT

- Abrahamson 1812 W. Abrahamson – R. Nyerup – K. Rahbek,
Udvalgte danske viser fra Middelalderen, 1-2
 (Kjøbenhavn 1812).
- Ahlström 1840 J. N. Ahlström, *220 svenska folkdansar arrangerade för forte-piano, 1-2* (Stockholm 1840-talet).
- Andersson 1922 N. Andersson /red./, *Svenska låtar 1-24*
 (Stockholm 1921-1940).
- Andersson 1964 O. Andersson, "Adolf Iwar Arwidsson och Svenska fornsånger" (O. Andersson, *Studier i musik och folklöre, Åbo 1964*).
- Arnim 1806 A. von Arnim – C. Brentano, *Des Knaben Wunderhorn: Alte deutsche Lieder, I-III* (Heidelberg 1806-1808).

-
- Dal 1956 E. Dal, *Nordisk folkviseforskning siden 1800. Omrids af text- og melodistudiets historie och problemer isaer i Danmark* (København 1956).
- Danielson 2015 Eva Danielson – Märta Ramsten, *Du gamla, du friska. Från folkvisa till nationalsång* (Stockholm 2015).
- Geijer 1814 E. G. Geijer – A. A. Afzelius, *Svenska folkvisor från forntiden, 1-3* (Stockholm 1814-1818).
- Grimm 1811 W. Grimm, *Altdänische Heldenlieder, Balladen und Märchen* (Heidelberg 1811).
- Hammarsköld 1819 L. Hammarsköld – J. Imnelius, *Svenska Folksagor* (Stockholm 1819).
- Herder 1778 G. Herder, *Volklieder, I-II* (Leipzig 1778-1789).
- Herder 1807 J. G. Herder, *Stimmen der Völker in Liedern, (/hrsg. J. von Müller/, Tübingen 1807).*
- Jonsson 1960 B. R. Jonsson, *August von Hrtmansdorff som Balladsamlare* (Stockholm 1960).
- Jonsson 1967 B. R. Jonsson, *Svensk balladtradition, 1. Balladkällor och balladtyper* (Stockholm 1967).
- Johansson 1911 J. v. Johansson, *Den förromantiska balladen i Sverige 1911*
- Nordiska 1812 /anonym/, *Nordiska sånger* (Lund 1812).
- Nyerup 1809 R. Nyerup, *Axel Thorsen og skjøn Valborg, en norsk ballade, med anmaerkninger af R. Nyerup som Prøve paa den ny skikkelse, hvori Abrahamson, Rahbek och Nyerup agte at utdgive den saa kaldte Kjempevisebog* (Kjøbenhavn 1809).

-
- Rahbeck 1810 K. K. Rahbek, *Aage og Else, en gammel Ballade, som Prøve no 2, 1810* (Kjøbenhavn 1809).
- Macpherson 1760 J. Macpherson, *Fragments of ancient poetry, collected in the Highlands of Scotland and translated from the Galic, or Erse language* (Dublin 1760).
- Macpherson 1773 J. Macpherson, *Works of Ossian* (Darmstadt 1773).
- Percy 1765 T. Percy, *Reliques of ancient English poetry* (London 1765).
- Rapport 1811 "Rapport 1811, Stockholm den 7 juni 1811", *Göthiska förbundets handlingar*, KVHAA.
- Scott 1802 W. Scott, *Minstrelsy of the Scottish border, consisting of historical and romantic ballads, vol. I* (Edinburgh 1802).
- Samuelsson 1911 K. J. Samuelsson, *Fosforisternas ballader och romanser 1810-1830* (Göteborg 1911).
- Wallmark 1810 P. A. Wallmark, *Journal för Litteraturen och Theatern, den 13/7 1810* (Stockholm 1810).
- Wretö 1984 T. Wretö, *Folkvisans upptäckare. Receptionsstudier från Montaigne och Schefferus till Herder* (Uppsala 1984).
- Åhlström 1814 O. Åhlström – A. A. Afzelius *Traditioner af Svenska Folk-Dansar* (Stockholm 1814-1815).

Abrahamson, Werner, skriftställare	11, 12
Adlerbeth, Jacob, expeditionssekreterare	passim
Afzelius, Arvid August, folklorist	passim
Ahlström, Johan Niclas, folklorist	34
Allan, Sir William, konstnär	9
Almqvist, Carl Jonas Love, författare	37
Andersson, Nils, folklorist	34
Andersson, Olof, folklorist	34
Arnim, Achim von, författare	11, 13
Arwidsson, Adolf Iwar, bibliotekarie	32, 35-45
Atterbom, Per Daniel Amadeus	23, 24, 31, 33, 36
Bonde, Carl Carlsson, greve	40
Brahe, Carl Carlsson, greve	40
Brentano, Clemens, författare	11, 13
Broocman, Carl Ulrik, pedagog	32
Crohns, Eric Anders, lektor	35
Dahlgren, Carl Fredric, skald	36
Dillner, Johan, präst	7, 8, 12, 14, 15, 29
Drake, Erik, professor	18, 23, 30, 41
Dybeck, Rickard, fornforskare	41, 43-45
Döbeln, Georg Carl von, general	28
Eggert Joachim Nicolas, musiker	23
Ehrenpreus, Fredrik, notarie	29
Fischerström, Johan, publicist	32
Geijer, Anna Lisa, fru	41
Geijer, Erik Gustaf, professor	passim
Grimm, Wilhelm, språkvetare	12
Gustav II Adolf, kung	27
Hammarsköld, Lorenzo, publicist	passim
Hartmansdorff, August von, tjänsteman	15-22, 24, 27, 29
Helvig, Amalia von, författare	27
Helvig, Carl Gottfried von, militär	26, 27
Hedborn, Samuel	23, 25
Herder, Johann Gottfried, folklorist	11, 12, 30
Holmbergson, Johan, professor	7
Hyltén-Cavallius, Gunnar	41

Hägerstrand	29
Haeffner, J. C. F. , musikdirektör	30, 31, 33-35
Haeggström, Zacharias, boktryckare	29, 38
Händel-Schütz, Johanne, skådespelerska	27
Imnelius, Johan, boktryckare	12
Jordanes, historiker	45
Karl Johan, kronprins	28
Liljebjörn, mademoiselle	41
Liljegren, Johan Gustaf, fornforskare	44
Ling, Pehr Henrik, författare	36
Livijn, Clas, skriftställare	16, 23, 33
Macpherson, James, folklorist	8, 10
Malmström, August, målare	3
Mensen, Beata, folvisesångerska	16
Molbech, Christian, historiker	23, 25
Moltke, Adam Wilhelm, diplomat	17
Müller, Johan von, skolman	12
Napoleon, kejsare	29
Nyerup, Rasmus, biblioteksman	11, 12, 25, 32, 33
Oscar, kronprins	8
Oscar I, kung	35
Palmblad, Wilhelm Fredrik	25, 37
Percy, Thomas, folklorist	8, 11
Rahbek, Knud Lyhne, författare	11, 12, 14, 15
Ramsay, Adolf Henry, baron	36
Ramsay, Sophie, Afzelius fästmö och fru	28, 36
Rask, Rasmus, språkvetare	23, 30, 36
Romney, George, konstnär	10
Runeberg, John Ludvig, skald	37, 43
Rääf, Leonhard Fredrik, folklorist	passim
Rääf, Malin, folklorist	16
Sack, Carl Philip, baron	40
Schröter, Hans Rudolf, professor	37
Scott, Sir Walter, författare	9
Stagnelius, Erik Johan, skald	25
Säve, Karl Erik, språkman	41

Tannström, Magnus af, professor	7, 8
Tegnér, Esaias, skald	26
Tengström, Jacob, docent	36, 37
Uggla, Georg Gustaf,	7
Wallman, Daniel, student	29
Wallmark, Per Adam, publicist	11, 32
Wennerberg, Gunnar, skald	41
Winge, Isak Martin, pedagog	38
Åhlström, Olof, musikförläggare	12, 29-31, 33, 34
Oehlenschläger, Adam, författare	11, 14



INGMAR STENROTH

GÖTHISKA FÖRBUNDET

DET NATIONELLA GENOMBROTET I

SVENSK KULTUR

KAPITEL 4

EN NATIONELL UPPFOSTRAN

2019

INGMAR STENROTH

EN NATIONELL UPPFOSTRAN

©Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T
413 24 Göteborg
Sverige

mail: steinwurzel@spray.se

Första sidan: Barnhusets fastighet vid Malmtorgsgatan 1757-1867.
I husets lokaler bildades Göthiska förbundet.

INNEHÅLL

GÖTERNA OCH PEDAGOGIKEN	7
FRIMURAREBARNHUSET	15
NÄR GEIJER BLEV PROFESSOR	17
GEIJER – GÖTERNAS HISTORIKER	25
NORDENS FORNTID I ETT INTERNATIONELLT PERSPEKTIV	28
DEN NATIONBELLA PEDAGOGIKEN	30
NOTER	38
KÄLLOR OCH LITTERATUR	40
NAMNLISTA	47

MAGASIN
FÖR
FÖRÄLDRAR OCH LÄRARE,
FÖRSTA BANDET.

UTGIFVET

1810

AF

G. U. BROOCMAN.

Tryckt i ELMÉNS och GRANBERGS Tryckeri,

1810.

EN NATIONELL UPPFOSTRAN

GÖTERNA OCH PEDAGOGIKEN

Göthiska förbundets politiska målsättning är revanschistisk. Men de revolutionära stämningar som kunde spåras över allt i Europa åren runt sekelskiftet 1800, skulle aldrig få fäste i Sverige. Kungen och de ledande adelsmännen lyckas behålla greppet om samhällsutvecklingen, som i första hand befrämjar framväxten av en burgen medelklass.

I salongernas sällskapsliv hyllas ett humanistiskt bildningsideal. Här finns möjligheten att sprida idén om en svensk nationalism inom de givna spelreglernas ram. Än viktigare för den nationella tankens framgång är möjligheten att nå ungdomen med budskapet. Det svenska skolväsendet hade inte förändrats sedan 1724. Då introducerades latinskolan och den skulle leva kvar in på 1800-talet. Den akademiska utbildningen syftade främst till att ge blivande präster nödvändiga kunskaper. Allmogen fick nöja sig med att studera Bibeln.

Prästernas husförhör är samhällets sätt att kontrollera att den oskolade människan skaffat sig kunskaper i att läsa och skriva i hemmet. Välbeställda adelsmän och förmögna borgare anlitar privatlärare åt sina söner. Från slutet av 1700-talet framförs allt högljuddare krav på en förnyelse av pedagogiken i Sverige. Staten borde kunna erbjuda en utbildning som gjorde svensken vuxen att mota tidens krav.

En värtalig förespråkare för de nya idéerna är skriftställaren Johan Fischerström, som år 1794 håller ett tal i Vetenskapsakademien, där han presenterar en vision av hur en framtida pedagogik kunde te sig. Kraft, enkelhet och mod utmärkte den gamle göten, menar Fischerström. Dessa egenskaper gäller det nu att återskapa. Fischerström hade funnit en idealskola för framtida utbildning: den nyinrättade Krigsakademien på Karlberg. Där sysselsätts ungdomen "alla stunder på dagen, antingen med Förståndets odling eller Kroppens övning. Kadetterna är både dag och natt under uppsikt, och denna beständiga vaksamhet avvärjer förströelser och allt umgänge med sådana människor, från vilka likasom en moralisk smitta utdunstar. /- - -/ Levnadsättet är ävenså ordentligt som tarvligt. De spisa alla tillsamman. Icke något

klifs, icke The, Chocolad, Viner, Liqueurer: men god, stadig mat, hårt bröd, dricka och vatten. Sängen fri, öppen, utan omhäng, bäddas med en madrass, kudde, lakan och filt.”¹



JOHAN FISCHERSTRÖM
(LITOGRAFI AV OKÄND KONSTNÄR.)

För Fischerström blir kadetterna ett slags övermänniskor. ”Om människor kunde lära sig att flyga skulle dessa göras till Örnar, och till Salamandrar, om det vore möjligt att kunna härda sig mot elden”, skriver han. Fischerströms önskan om att man måste förnya allmogens intresse för dans och idrott, kom att bli förebildlig, inte bara för göterna utan också för senare tiders nationalister: ”Midsommars afton dansades omkring lysande eldar, och Jultiden firades med mångfaldiga upptåg och lekfester. Sådana allmänna lustbarheter muntrade folket. Nu är ungdomens nöjen förvandlade till stumma gillen och supkalas.”²

Det är tveksamt hur många svenskar som skulle ha stått ut med det moraliska och fysiska stålbad, som Fischerström rekommenderar. Men när uppfostringstankarna kopplas till nationalismen får de snart nyanserade och fördjupade innebörder. En samhällsnyttig utbildning kunde förenas med ett övergripande nationellt mål för det svenska folket. År 1809 ljuder de nya signalerna i en anonym liten skrift med titeln *Om svenska national-scholor*, som förordar att den gamla kosmopolitiska skolan skulle ersättas med en skolform som har en nationell uppfostran som mål.³ I en recension av skriften i juli-numret av romantikernas tidskrift *Phosphoros* år 1810, skriver Atterbom: ”Vi existera ej, och tänka och handla ej, utan på de förutsatta villkoren av ett givet fosterland, en given national omgivning.”⁴

Pedagogerna sätter som mål att lära ungdomen att älska sitt fosterland. Nu läggs en färdriktning ut för svensk utbildning, som skulle hållas fast långt in på 1900-talet. Till scenförändringen bidrar ett ungt geni, Carl Ulric Broocman, som dyker upp i Stockholm efter att ha besökt tidens främste pedagog, Johann Heinrich Pestalozzi i Yverdon i Schweiz. Broocman hade gjort den pilgrimsfärd som alla pedagogiskt intresserade drömde om att få göra. Pestalozzi är mannen som förverkligar den vision om uppfostran, som Rousseau har i sin roman *Emile, ou de l'education* (Emile eller om uppfostran, 1762). I Stockholm håller Broocman ett tal om uppfostran den 25 juli 1810, som han trycker i sin tidskrift *Magasin för föräldrar och lärare* samma höst. En nationell uppfostran bör anpassas till olika åldersstadier, menar Broocman. För barnen kommer de folkliga lekarna i centrum, till exempel dansen kring midsommarstången. Den gustavianska tiden hade inte varit gynnsam för den sortens aktiviteter, utan de hade förlöjligats. ”Så slitas och förstöras de ljuvaste band, de finaste, men starkaste trådar, med vilka vi, såsom våra förfäder, bort fästas

vid Fosterlandet”, skriver Broocman. Han vill i stället öka festligheternas antal. Visionen är att kunna ”från alla våra landskap och olika tidevarv samla dem till en cykel av nationella nöjen och förlustelser.”⁵



KONRAD GROB, PESTALOZZI MED FÖRÄLDRALÖSA BARN I STANS (1879, OLJA PÅ DUK, ÖFFENTLICHE KUNSTSAMMLUNG, BASEL, SCHWEIZ).

Samma syn på de nationella värdena, slumrande i folkdjupet och väntande på att bli uppväckta, återkommer i skriftställaren Johan Christoffer Askelöfs tidskrift *Polyfem*. Denne kritiserar bland annat det förbud att bryta lövkvistar under midsommartid, som fanns på många orter i landet. I det inträdestal som August von Hartmansdorff håller i Göthiska förbundet hösten 1811, knyter också han an till önskemålen om att folkfester borde uppmuntras.⁶ De dagböcker, som Hartmansdorff skriver under dessa år, visar en ung man med ambitionen att leva som han lär. Han odlar intresset för folkvisor, för folkliga seder och för gymnastik. På sommarlov hemma i Östergötland förskräcker han ortsbefolkningen ”med simmande”.⁷

Sommaren år 1811 ger Göthiska förbundet ut första numret av sin tidskrift *Iduna*. Initiativet är Erik Gustaf Geijers. I en inledning presenterar han tidskriftens syfte. Geijer målar upp en suggestiv bild av hur det går till när en nation föds: ”Vart och ett folk lever ej blott i det närvarande, utan även i sina minnen: och det lever *genom* dem. Varje generation fortplantar sig ej blott fysiskt utan även moraliskt i en annan: den överlämnar sina seder, sina begrepp. Det är denna fortgående tradition, som i olika tider likväl alltid gör folket till *ett*, den utgör dess oavbrutna medvetande av sig själv som nation; den utgör, för att så säga, dess personlighet. Så snart ett folk blir odlat, blir denna tradition historia. De levande minnena fästas i skrift, och nationen beskådar tydligare sig själv i hävdernas spegel. Ju kraftigare och förträffligare den själv är, ju hellre uppehåller den sig vid sin bild. Den ser sin dunkla början, där sagan står och väver dess ätteledning från gudasläkter; den hör från vitt avlägsen forntid ett språk talas, vars ljud den ännu igenkänner; den skådar sin barndoms oskuld, sin ungdoms vågstycken, sin manlighets bedrift; den ser det levande minnets tråd utveckla sig, av vilket de sista grenar sticka fram i ljuset av den dag, som ännu är; den ser i de forna tider samma drag, samma blick, under olika öden samma anda, och säger åt sin bild med glatt medvetande: det är dock *jag!* Ack vilket folk har en historia, som det svenska? Må det aldrig rodnande behöva träda tillbaka från dess spegel! Må det försumma den hellre av annan orsak än därför, att det där ej skulle känna sig igen!”⁸ Geijer förmår bättre än någon annan i samtiden formulera romantikens nationella tanke. För honom blir nationen en personlighet, en individ som i historiens spegel ser sin sanna identitet.

Ambitionen att skapa ett nationellt uppfostringsprogram får stöd i den allmänna opinionen. Riksdagen beslutar år 1812 att tillsätta en uppfostringskommitté.⁹ Sekreterare blir göternas ledargestalt Jacob Adlerbeth. Valet är naturligt, eftersom Adlerbeth också är sekreterare i Ecklesiastikexpeditionen. August von Hartmansdorff kallas till kommittén, liksom sin tids intressantaste svenske pedagog, Carl Ulric Broocman. Kommittén kom att göra sin främsta insats när det gäller att införa gymnastik på skolschemat. Nederlaget mot Ryssland i kriget år 1808-1809 hade naturligt nog väckt frågan om den militära utbildningens kvalitet. Fischerström hade redan år 1794 sett förtjänsten i den förädlande gymnastik som utövades vid Karlbergs krigsskola. Många ansåg nu att gymnastiken skulle kunna utgöra en verksam del i träningen av de militärer, som skulle ingå i den värnpliktsarmé, som regeringen

ville skapa. Samtidigt kopplas gymnastiken samman med den utveckling av nationallynnet som äger rum i skolorna. Intresset är från början svalt från de styrandes sida. När frågan väcks om att inrätta en lärartjänst i gymnastik yttrar utrikesstatsministern och kanslern vid Lunds universitet greve Lars von Engeström: ”vi ha nog av lindansare och akrobater, utan att behöva belasta budgeten med deras uppehälle.”¹⁰

Vad som skulle förändra bilden till gymnastikämnets förmån är, att ett rykte når Stockholm om en förträfflig fosterländsk poet och gymnastiklärare i Lund. Det är Per Henrik Ling. Han hade gått i dansk lära, men utvecklat en självständig gymnastikpedagogik i Lund. Göterna anstränger sig för att få upp honom till Stockholm. I januari år 1813 kröns deras bemödanden med framgång, då Ling anländer till huvudstaden med sitt flyttlass och tar inträde i Göthiska förbundet med namnet *Bosi*. Ling får tjänsten som fäktmästare i Krigsakademien på Karlberg.¹¹ Men han har också ambitionen att starta ett separat gymnastikinstitut i Stockholm.

Då Ling tar sitt inträde i Göthiska förbundet stiger hänförelsen så högt, att bröderna enas om att starta en insamling, för att Ling skulle kunna förverkliga sin idé att starta ett gymnastikinstitut. Nu hade emellertid regeringen börjat inse vikten av fysisk träning för det framväxande släktet. Ett kungligt brev av den 5 maj 1813 stadfäster bildandet av det *Gymnastiska centralinstitutet*.¹² Syftet med skolan är att utbilda gymnastiklärare. Som fäktmästare och gymnastiklärare blir Ling nu en kraftfull företrädare för fysisk fostran i fornordisk anda. I *Iduna* 5 publicerar Ling en artikel, ”Några ord om gymnastik”, vilken är det enda pedagogiska bidraget i tidskriften.¹³ Artikeln är helt kort och inleds med orden: ”Att Gymnastiken medverkar till den manliga karaktärens utbildning hos ungdomen; att den underlättar en Nations militära danning, torde ej behöva bevis.” De kraftfulla förfäderna, göterna, hade insett detta, menar författaren. Hos dem utövades idrotter i synnerhet bland ungdomen. Ling ser sambandet mellan kropp och själ i de gymnastiska övningarna. Det yttersta syftet med träningen är att skapa dugliga militärer: ”En sann gymnastisk utbildning måste riktas lika mycket åt själens behov, som åt kroppens, liksom varje sann militärisk förmåga ligger mindre i gevärets riktiga behandlande, än i individens rådighet och storhet i faran.” För utvecklingen av svenskarnas fysiska fostran kan betydelsen av *Gymnastiska central-*

institutet (GCI) knappast överskattas. GCI är verksamt än i dag, nu under namnet *Gymnastik- och idrottshögskolan* (GIH).¹⁴



HENRIK LILLJEBJÖRN, CARL ADOLPH AGARDH (1850-TALET, OLJA PÅ DUK, BISKOPSGÅRDEN, KARLSTAD).

När det gäller den planerade reformen av allmogens teoretiska undervisning, drabbas uppfostringskommittén av en märklig åsiktskantring. Den främste företrädaren för en internationell syn på pedagogik, Carl Ulric Broocman, dör hastigt vid blott 29 års ålder. En annan företrädare för Pestalozzis undervisningsmodell i kommittén är botanisten och nationalekono-

men Carl Adolph Agardh, göt år 1817 med namnet *Braut Aununder*. Han hade träffat Fichte i Berlin år 1810 och ger tillsammans med lundakollegan Magnus Bruzelius ut Pestalozzis läromedel för barn år 1812, med titeln *Elementarböcker*.¹⁵ Men Agardh bor långt från diskussionens centrum. En drivande kraft för de nya idealen i kommittén är politikern och ämbetsmannen Axel Gabriel Silfverstolpe. Han ställs mot den i allmänhetens ögon mest synlige göten, Erik Gustaf Geijer. Den senare delar inte den uppfattning om nödvändigheten av en nationell uppfostran, som flera av hans jämnåriga i uppfostringskommittén har. Tvärtom uppträder han som en hårdnackad motståndare till att alla medborgare skulle kunna få gå i skolan: ”Man behöver blott känna allmänheten, blott tala vid den bland dem som varit ett olyckligt föremål för ett dylikt uppfostringsexperiment, som man velat lära litet historia eller geografi, eller moral och så kallad förnuftig religion, eller de nödvändiga begreppen i åtskilliga vetenskaper, för att höra vilken mängd av vidunderliga föreställningar, som hårdnat i hans huvud”, skriver Geijer. Denna olämpliga lärdom har förstört ”den form för vitterhet och lärdom, under vilken de endast hos de lägre samhällsklasserna kunna trivas – och dessa former är *nationell* eller *folkpoesi* och *sagan* eller den *muntliga traditionen*. Att denna folkpoesi, som yttrade sig i enkla sånger och visor som levde i folkets mun och hjärtan, förr blomstrade, och nu är så gott som utdöd, är bekant. Men även sagorna och traditionerna ur vår historia hos folket, begynna bli alltmer sällsynta, och träffas blott i avlägsna landsorter. – Vilken usel ersättning för dessa intressanta, äkta vedermälen av nationalkaraktären är det ej, om var bonde kunde Wåhlins sammandrag av svenska historien på sina fem fingrar!”¹⁶

Geijers hållning hämtar sin inspiration från den grekiske filosofen Platon, som menar att samhället består av två klasser, det ”offentliga eller ämbetsmanliga ståndet”, som sörjer för samhällets moral, och det ”näringsidkande ståndet”, som sörjer för samhällets fysiska behov. Den näringsidkande klassen betalar sin skuld till samhället genom arbete, medan den offentliga fullgör sina skyldigheter genom vishet, tapperhet och med sitt personliga värde. Bekvämt nog tillhör Geijer själv den senare gruppen. Betecknande för Geijers otidsenlighet är att han anser att den undervisning som bedrivs i Sverige under 1600-talet är förebildlig. Idealiseringen av den svenske bonden är en hörnpelare i Geijers motstånd mot folkundervisningen. Bonden är olärd, men gudfruktig, och fylld av patos för sitt fosterland. Geijer blundar för den råhet,

det superi och den brottslighet som frodas bland de svenska bönderna i början av 1800-talet. Ofta har böndernas sociala misär sin orsak i okunnighet och vidskepelse.

Det ”Förslag till en förbättrad skol-ordning”, som uppfostringskommittén slutligen lämnar år 1817, är en halvmesyr. Ändå kom förslaget att antas av riksdagen och blir offentligt år 1821 med titeln *Kongl. Maj:ts förnyade nådiga skol-ordning*.¹⁷ Den av staten garanterade undervisningen hade fortfarande som huvudsyfte att utbilda präster och vilar på klassisk grund, där studiet av latin, grekiska och hebreiska är centralt. Bland de moderna språken förordas franska och tyska. Skolordningen av år 1820 sysslar enbart med läroverksfrågor och innebär ett bakslag för de många obemedlade som söker bildning i Sverige. Trots att en folkskola införts i Danmark år 1814 och skulle införas i Norge år 1827, kommer den svenska folkskolan inte till stånd förrän år 1842. Under 1820- och 1830-talen får allmogen som tidigare nöja sig med vad prästerna har att förmedla. Landet förblir efterblivet och fattigt med många som lever utan framtidstro.

Ur göticismens synpunkt innebär trots allt den nya skolordningen en framgång, genom att studiet av fornnordisk mytologi nu införs i undervisningen. Den bok som studeras är dansken Rasmus Nyerups översättning av Snorres *Edda*, men i den svenska variant som Jacob Adlerbeth själv översatt och publicerat år 1811. Studiet av den fornnordiska mytologin och äldre svensk historia blir en viktig förberedande kunskap för ungdomen, som skulle komma att läsa Esaias Tegnér's romans *Frithiofs saga* år 1825, beundra Bengt Erland Fogelbergs staty *Oden på 1830-talet*, eller bevista den första privatteatern i Stockholm på 1840-talet, där premiärföreställningen heter *Agne, Sorgespel i 5 akter, med körer*, av Pehr Henrik Ling.

FRIMURAREBARNHUSET

Trots allt finns det ljusglimtar för obemedlade barn under denna tid av pedagogiska bakslag. En sådan är Frimurarebarnhusets skola i huvudstaden. Där är göten *Thorgny*, Carl Fredrik Geijer, kamrer och där anställs *Arngrimur*, Arvid August Afzelius, som lärare år 1809. När Göthiska förbundet bildas väljer sällskapet Frimurarebarnhusets lokaler för sina möten. Barnhuset tar årligen hand om ett stort antal barn i olika åldrar och undervisningen be-

finner sig i ständig utveckling. Direktionens årsberättelser genomsyras av en omsorg om barnens fortbildning. Frimurarebarnhuset gör en pionjärgärning i sin ambition att utveckla en ny pedagogik. Den leder till att några av de sämst bemedlade i samhället får den bästa undervisningen i Stockholm under en period, då så många lärde hävdar, att den fåkunniga menigheten borde förbli obildad.

Moderniteten i Frimurarebarnhusets undervisning visar sig i att man lyssnar till de nya signaler som ljuder, när det gäller behovet av gymnastisk fostran. Här kommer förstås Pehr Henrik Ling till hjälp! Barnhusets direktion beslutar sig för att uppföra en separat gymnastikbyggnad på sin tomt: ”vartill läraren för gymnastiken i huvudstaden och fäktmästaren vid Kungl. Krigsakademien Ling icke allenast uppgivit ritning, utan har även åtagit sig att tills vidare gratis meddela barnen undervisning, som under den korta tid som därpå blivit använd, för dem redan varit av nytta, och varav de framdeles kunna att dra betydlig fördel. Direktionen har ej kunna neka sig det nöje, att för fäktmästare Ling, vars förtjänster är allmänt vitsordade, härför offentligen förklara sin erkänsla”, heter det i Årsberättelsen för år 1813.¹⁸

Frimurarebarnhusets gymnastiklokal på Malmtorgsgatan blir startpunkten för en världsomspännande rörelse, den Lingska skolgymnastiken. Modellen som Ling och göterna rekommenderar i arbetet på att ge den svenska nationen muskler, kom att bli en förebild för de flesta nationalstaterna ute i världen. För att fira hundraårsdagen av Lings död arrangerar Svenska gymnastikförbundet år 1939 en *Lingiad* i Stockholm. Från 37 länder kommer 7 500 deltagare. Stockholm är återigen arenan för den *Lingiad* som hålls tio år senare, med 15 000 deltagare från 56 länder. Arrangemanget omhänderhas i dag av Internationella gymnastikförbundet, som håller en *Gymnaestrada* vart fjärde år, en tävlingsfri gymnasternas Olympiad, med en ständigt ökande skara deltagare från världens alla hörn. Gymnaestradan marknadsförs som ”världens viktigaste sporthändelse.”¹⁹

NÄR GEIJER BLEV PROFESSOR

Jacob Adlerbeth intar en nyckelposition på Ecklesiastikexpeditionen. Dit hade han kommit år 1809, underställd en chef, som tillhör sin tids mest aktade män. Han heter Nils von Rosenstein, är medlem i Svenska Akademien, men är också en flitig gäst i stadens informella salonger. Det är lätt att föreställa sig att von Rosenstein, med sitt sätt att leva och verka, var benägen att erbjuda den samvetsgranne Jacob Adlerbeth utomordentliga friheter i sitt ämbetsverk, trots dennes befattning som underordnad sekreterare. Jacobs ställning utanför ämbetet, som adelsman och son till statsrådet och akademiledamoten Gudmund Jöran Adlerbeth, gav honom möjligheter att introducera sina mindre lyckligt lottade kamrater i kretsar, dit de aldrig skulle varit välkomna på egna meriter. Detta vet förstås bröderna om när de ansluter sig till Göthiska förbundet, och det är en av förklaringarna till sällskapets omedelbara succé, men också till dess avklingande tjugo år senare. Många av de aktiva bröderna hade då belönats för sin insats, fått befordran och funnit sin plats i samhället.

Ambitionen som Adlerbeth har, att i kraft av sitt ämbete placera rättänkande göter som uppfostrare, präster och civila ämbetsmän ute i samhället, skulle fira triumf när professuren i historia i Uppsala blir ledig år 1816.²⁰ Senare delen av år 1813 vistas Geijer i Stockholm, där han bedriver arkivstudier. Han börjar skriva en avhandling om Karl XII. I ett brev till fästmän klargör han sin uppfattning om möjligheten att bli historieförbunden: ”Historiska professionen kan ingen ta ifrån mig, i synnerhet om jag får ge ut mitt arbete, och gubben Fant skall väl en gång ledsna.”²¹

Men något historiskt arbete av rang kunde inte Geijer koncentrera sig på att skriva. Professorn i historia i Uppsala, ”gubben Fant” – då 59 år – dröjer dessutom med att resignera. Först våren 1815 drar sig Erik Mikael Fant tillbaka. Geijer upprätthåller därefter vikariatet på professorsstolen. I maj beviljas Fant äntligen avsked. Geijer hade under tiden utvecklats till en populär föreläsare och han stärks i övertygelsen om att kunna erövra den åtrådda professuren. Med sitt giftemål sommaren 1816, vill han skapa en social plattform för att underlätta klättringen på karriärstegen.



LORENZ PASCH D.Y., NILS VON ROSENSTEIN (1785, OLJA PÅ DUK, UPPSALA AUKTIONSKAMMARE).

Hösten år 1816 bjuder på överraskningar som blandar smolk i den Geijerska glädjebägaren. När ansökningstiden för den ledigförklarade professuren gått ut, visar det sig att tre sökande anmält sig. Förutom Geijer är det professorn i historia i Lund, Anders Otto Lindfors, samt den med goda meriter försedde

titulärprofessorn och adjunkten i latin i Uppsala, Johan Tranér. Med sina 47 år hade Tranér, enligt tidens värderingar, dessutom försteg genom sin högre ålder. Vid omröstning i såväl filosofiska fakulteten som i det akademiska konsistoriet får Tranér förstaplatsen vid rangordningen bland de sökande. Av de tjugo ledamöter som röstar, sätter hela nio stycken Geijer på sista plats.²² Geijer saknar tunga vetenskapliga meriter, som kan stärka hans kandidatur. Den inflytelserike teologen Samuel Ödmann är dessutom en farlig fiende i Uppsalakonsistoriet. Han anser att Geijer är schellingian och fruktar att denne, bleve han professor, skulle kalla fritänkaren Atterbom till docent i historia. Ödmanns oro sprider sig till maktens centrum i Stockholm.

Även om Geijer möts med skepsis i Uppsala, är han oslagbar när det gäller att få kontakt med inflytelserika personer i Stockholm. Det är Jacob Adlerbeth som öppnar dörrarna för Geijer. Han sätter all sin kraft på att lotsa Geijer igenom svårigheterna. Redan i september år 1816 börjar Adlerbeth arbetet på att lansera Geijer som kandidat till historieprofessuren i Uppsala. Han inleder med att tala med Nils von Rosenstein som var chef på Ecklesiastikexpeditionen: ”Brinnande av harm yttrade jag till Landshövdingen /- - -, att det vore skändligt om Geijer skulle gå miste om Historiska Professionen”, skriver Adlerbeth i sin dagbok.²³ Följande dag kommer åter Geijers kandidatur till professuren upp i Ecklesiastikexpeditionen. Rosenstein har ett lugnande besked att lämna: ”Landshövding von Rosenstein hugnade mig med den tidning att Excellensen von Engeström nekat Lindfors sitt förord vid hans ansökan till Upsala Hist. Profession. Jag yttrade att Geijer av nationen med höga rop fordrades till Professor, att varje, som ej ville därtill bidra, mördade Sveriges litterära ära och för sent skulle ångra sig, då Geijer i Åbo torde söka sin lycka.” Den ropande nation som Adlerbeth här använder som påtryckningsmedel, består väl egentligen endast av två personer: Geijer och Adlerbeth själv.

Geijer kommer till Stockholm den 30 september för rådslag med Adlerbeth, samtidigt som han får företräde hos utrikesstatsministern Lars von Engeström den 2 oktober. Nu engagerar Jacob Adlerbeth sin far för att kunna utöva påtryckningar i de inre av maktens cirklar. I dagboken för den 30 november heter det: ”Min far erhöll försäkran av ärkebiskopen (Jakob Axelson Lindblom) att hos kronprinsen söka utverka bestämt förord för Geijer till denna tjänst. Med harm hörde jag, att Geijer blivit av ärkebiskopen nämnd

såsom tillgiven Fosforismen, vilken sades vara så fallen att dess anhängare ej kunde fortsätta sina arbeten. Kronprinsens länge tilltänkta Upsalaresa för att gissla fosforisterna bad min far ärkebiskopen söka förekomma.”



JOHAN GUSTAF SANDBERG, SAMUEL ÖDMANN (OLJA PÅ TRÄ, NATIONALMUSEUM).

Positionen som Geijer intar i förhållande till de nya filosofiska lärorna var oklar. Jacob Adlerbeth försöker till varje pris att undvika att fosforismen kommer i debattens fokus under den känsliga period då utnämningsärendet rörande den uppsaliensiska historieprofessuren behandlades. Endast några dagar efter faderns besök hos ärkebiskopen, är det dags för Jacob Adlerbeth att sätta in en ny stöt. Han träffar själv ärkebiskopen. Den 2 december rapporterar dagboken om samtalet. Adlerbeth skingrar de misstankar biskopen har, att Geijer är fosforist. Ärkebiskopen lovar i gengäld att ge sitt förord åt Geijer hos kronprinsen.

Runt nyår 1817 finner vi hur Geijer oförtrutet fortsätter att antichambra för att framhäva sig själv som den bäst lämpade att bli professor i historia i Uppsala. Han börjar hos Jacob Adlerbeths far den 28 december: "Min far mottog besök av Geijer, som yttrade att den nyaste filosofien vore det högsta bemödande av Abstraktionen, varvid den gör bankrutt", skriver Jacob Adlerbeth i sin dagbok. Genom Jacob Adlerbeth har Geijer fått blick för svagheterna i sin kandidatur. De makthavande misstänker att han är smittad av den idealistiska filosofin. Geijer värjer sig. Samma dag besöker Geijer Svenska Akademiens starke man, Carl Gustaf af Leopold. Enligt Geijer skulle Leopold ha "lyckönskat honom till Historiska Professionen." Leopold var känd som en opålitlig smickrare.

I sin dagbok för den 3 januari 1817 meddelar Adlerbeth: "E. G. Geijer gjorde mig besök, högst nöjd med sina uppvaktningar hos Deras Excellenser Brahe och Engeström, samt statsråden Greve Mörner och Friherre Fleming." Julferiernas uppvaktningar avslutas den 6 januari: "Med E. G. Geijer gjordes ett besök hos justitierådet Marks von Württemberg." Har skymtar återigen problemerna med religionen och filosofin i Uppsala och den planerade aktionen mot irrlärorna från statsmaktens sida. Geijer får återigen tillfälle att markera sitt avstånd från allt som kunde verka suspekt. Adlerbeth går därefter vidare till ett sammanträde i statsrådet, där han måste agera för att avlänka fokuseringen på renlärighetsfrågorna vid universitetet i Uppsala: "hos landshövding Rosenstein justerades det i statsrådet den 18 december förda protokoll. Ärkebiskopen yttrade sitt förslag, att kungöra från Theologiska Fakulteten, att endast kristendom, ej schellingska lärosatser, läses från Uppsala katedrar. Denna åtgärd avstyrktes både av mig och landshövdingen."



OLOF SÖDERMARK, MAGNUS BRAHE (1831, OLJA PÅ DUK, SKOKLOSTERS SLOTT, HÅBO KOMMUN).

Geijer träder i tjänst som vikarierande professor i historia i Uppsala den 10 januari 1817. Men snart kallas han ner till Stockholm igen. Nu gäller det jakten på högvilt. Den 23 januari skriver nämligen Adlerbeth: "Enligt landshövdingen von Rosensteins råd uppmanade jag E. G. Geijer att ofördröjligen begiva sig till Stockholm, för att genom Hans Excellens Greve Brahe bliva Kronprinsen föreställd." Tidpunkten för uppvaktningen är förvisso väl vald. Karl-dagen den 28 januari nalkades, konungens och kronprinsens namnsdag,

som firades med stor högtidlighet. I dagboken drar Jacob Adlerbeth ett djupt andetag den 28 januari: "Dagens blida, friska vinter gav Carlarnas dag en ökad högtidlighet. – F. m. kl. 10 uppvaktade E. G. Geijer, Hans Excellence Greve Brahe, som bad honom vara trygg i avseende på Professionen, emedan han tagit Konungens löfte." Mötet med Brahe innebär ett genombrott för den Geijerska kandidaturen. Geijer har uppenbarligen fortsatt kontakten med Brahe under dagen. När det traditionella namnsdagsfyrverkeriet bränns av på kvällen intar nämligen Geijer en position som Adlerbeth tolkar symboliskt. Han skriver i dagboken: "E. G. Geijer såg fyrverkeriet från Slottstaket."

Konseljen, som väntades avgöra tillsättningsärendet gällande historieprofessuren i Uppsala, skulle äga rum den 12 februari. Nu brådsnade det för Geijer att få möta kronprinsen, den ytterst ansvarige för utnämningen. I skiftet januari-februari skriver Adlerbeth i sin dagbok: "Hans Excellence Greve Brahe underrättade Geijer att han *ännu ej* ägt tillfälle att med H. K. H. Kronprinsen omtala Historiska Professionens återbesättande, men att han hoppades att i morgon hos H. K. H. föredraga detta och andra, Upsala Universitet rörande ärenden." Några dagar senare ljusnar läget betydligt. Dagboken berättar att "Hans Excellence i går talat med Kronprinsen, som lovat att understödja Geijers ansökning, och till företräde för honom själv utsatt förmiddagen den 5 februari kl. 12."

Tiden är således äntligen inne och Adlerbeth återger i sin dagbok Geijers beskrivning av vad som händer: "Kl 12 lämnade Kronprinsen företräde åt E. G. Geijer. H. K. H. yttrade då: "Je suis charmé de Vous voir. M:r le Comte de Brahe m'a parlé de Vous, et je chercherai toute occasion de Vous être utile." (Jag är förtjust över att se er. Greve Brahe har talat om er och jag söker varje tillfälle för att vara er till nytta). Härmed var hela företrädet förbi." Nu lyser nådens sol allt starkare över Geijer. Den 6 februari är han närvarande vid couren under middagen på slottet, då Adlerbeth i dagboken uppsnappar den kommentar som kronprinsen fäller i förbigående till Geijer: "J'ai l'honneur de Vous voir, Mr Geijer (Jag har den äran att träffa Er, herr Geijer)."

På sin parkettplats i Ecklesiastikexpeditionen kan Adlerbeth den 10 februari läsa det förslag som kanslern inlämnat i det aktuella tillsättningsärendet: "I sin anmälan om nämnda förslag hade Akademiens Vicekansler Greve Brahe yttrat: 'För egen del vågar jag i underdånighet hemställa, om icke Eders

Kungl. Maj:t vid bortgivandet av denna befattning skulle tackas ha i nådig åtanke adjunkten Geijer, som med berömlig skicklighet, utmärkt förtroende och den studerande ungdomens nytta, flera terminer bestridit de offentliga föreläsningarna i förenämnde Profession, och vilkens utgivna arbeten bevisa hans lärdom och förtjänster i Historien.” Kanslerns yttrande kunde verka betryggande nog, men Adlerbeth visste att han spelat ett högt spel, och vågar inte ta ut segern i förskott: ”Svävande mellan fruktan och hopp i avseende på återbesättandet av den Historiska professuren vid Upsala Akademi, tillbragte jag hela förmiddagen. Kl. 1 hugnade mig Wrangel med nyheten att E. G. Geijer segrat, och straxt därefter fick jag denna underrättelse från landshövding von Rosensteins egen mun. Få ögonblick förflöt innan jag till Geijer och hans familj frambar det glada budskapet. Med tårar drack de min skål. Kvällen ägnades på Stallmästargården åt glädjen. E. G. Geijer och jag delade ljuvt och lett.”

Tacksägelseföreträdet hos konungen äger rum den 7 mars, varefter Geijers hemfärd sker i triumf. I sin dagbok berättar Adlerbeth om Geijers ankomst till Uppsala: ”Underrättelse inlopp om en i anledning av Geijers befordran till professor av hans vänner anställd högtidlighet, varvid verser blivit sjungna, författade av Atterbom. Geijers önskan hade varit: att såsom professor aldrig upphöra att vara student.” Vänkretsen, som sluter upp runt Geijer i Uppsala, är fosforister och schellingianer. För sent inser gustavianerna i Stockholm att de blivit förda bakom ljuset. Adlerbeths dagbok ger några ögonblicksbilder: ”Hos biskop von Rosenstein hörde jag kanslirådet af Leopold utbryta i smädelser mot Wallin, Tegnér, Hammarsköld och Geijer, samt Schelling. Geijer försvarades av Biskopen.” På besök i livmedikus Pontins hus kommer Adlerbeth i gräl om Uppsalafilosofin med sin gode vän från studenttiden, den sedermera världsberömde kemisten Berzelius: ”Mitt inträde i Pontins hus medförde en skarp strid i litterärt avseende med Berzelius, som nästan syntes vilja anse Upsala Akademie som ett dårhus.”

Men opponenterna hade blivit överspelade. Genom sitt intensiva mygel lyckas Adlerbeth föra fram sin kandidat till seger mot alla odds. Därmed hade också göterna förstärkt sina möjligheter att framhäva forntidens moraliska förebilder för kommande generationers studenter. Geijers syn på pedagogiken är elitistisk. Samma förhållningssätt skulle också präglade hans historie-skrivning.

”Sveriges historia är dess konungars”, lyder Geijers välkända sammanfattning av sin historiesyn. Hans eget förhållande till kungamakten är också gott. År 1832-1836 publicerar Geijer sin *Svenska folkets historia*, ett ofullbordat projekt i tre delar.²⁴ Geijer finner sig på slottet för att personligen dela ut var sitt exemplar till de kungliga varje gång som arbetet lämnar trycket. Slagsidan, som kryperiet för kungafamiljen ger åt Geijers historiska författarskap, resulterar i en debatt om Geijers vetenskapssyn, initierad av historikern Anders Fryxell. Denne anklagar Geijer för att vara ”aristokratfördömande”.²⁵

GEIJER – GÖTERNAS HISTORIKER

Historieuppfattningen hos Göthiska förbundet bygger ursprungligen på den syn, som de svenska 1700-talshistorikerna konserverat som ett arv från 1600-talets lärda mödor. Snorres mytvärld och de isländska sagorna betraktas som historiska källor. I förbundet kommer denna uppfattning tydligast till uttryck i det krav på att en ny medlem skall välja en fornnordisk förebild. Den starka tron på sagans verklighetsbakgrund får sin värtaligaste företrädare i Geijer. Han förenar de äldre historikernas okritiska hållning till källorna med de signaler som de romantiska systembyggarna Herder, Schelling och Schlegel lämnar. För dem står myten och poesin i fokus. Så också för historikern Geijer. I sin ”Anmälan” i Idunas första häfte framhåller Geijer att sagor, sånger och myter är grunden för den nordiska historien.²⁶

Från år 1812 börjar Geijer, som vi funnit, alltmer att inrikta sig på att försöka bli professor. Våren 1815 får han äntligen ett vikariat som offentlig föreläsare i historia i Uppsala. I tidens anda inleder Geijer sin föreläsningsserie med forntiden. Rubriken är ”Skandinaviens historia under hedniska tiden.” Föreläsningarna, som Geijer nu håller, kan betraktas som de bästa i hela hans karriär. Han har gått igenom ett stort litterärt material och citerar antika auktoriteter som Pytheas, Plinius, Tacitus, Prokopios och Jordanes. Men det är de äldre nordiska och tyska historikerna som Geijer i huvudsak stöder sig på. Snorre Sturlasson är Geijers huvudkälla, även om han också har läst arbeten av Adam av Bremen och Saxo Grammaticus. Bland svenska historiker är Ericus Olai, Johannes Magnus och Johannes Messenius de mest anlitade. En källa som Geijer utnyttjar flitigt är författad av den man, som han kallar ”den

i nordiska hävdaforskningen odödlige Torfaeus.” Den isländske historieskri-
varen Thormodus Torfaeus är verksam årtiondena runt sekelskiftet 1700.²⁷

I de inledande föreläsningarna ägnar sig Geijer åt att beskriva Skandinavi-
ens natur och människor. Det sker i sant Montesquieusk anda. Göternas ideal
manas fram med en revanschistisk underton. Kraften och styrkan, som kräv-
des för att överleva i Norden, är förklaringen till att den svenske bonden
aldrig blir livegen, menar Geijer, ty ”den kraft, som i Norden fordras att
kunna förvärva är mer an tillräcklig för att också kunna försvara.” Geijer hy-
ser en motvillig beundran för de råa och hårda karaktärer, som befolkar den
isländska sagan. *Göthreks och Rolfs Westgötha kongars historia* översätts till
svenska på 1600-talet av Olof Verelius. Geijer anser sagan vara typisk för ”den
underbara blandning av vildhet och ädelmod, av trotsighet och sedlighet, som
den tiden utgjorde nordiska karaktären.” Om den norske kung Harald Hår-
fager heter det att han var ”en av dessa naturer, som vi skulle kalla omänskliga,
emedan de ha så litet av mänsklig art, utan snarare liksom helgjutna vara
runna upp ur klippan med ett bröst av malm, och en spänstighet, en klang av
eld i sitt hårda sinne, som vore det ett sammandrag av allt vad elementen äga
mäktigt och genomträngande. /- - / Och i denna mening var hela det gamla
nordiska släktet en klippburen ätt, som kom i full stålustrustning till världen
och där huserade som mäktiga naturkrafter, mer än som människor.”

Vid den svenska militära planläggningen för ett eventuellt krig mot Ryss-
land, spelar Skärgårdsflottan en avgörande roll. Förebilden är vikingarnas
farkoster och vikingarnas taktik i strid. En revanschistisk underton ljunder när
Geijer utmålar vikingen som blixtkrigets mästare i en föreläsning: ”Ur sina
höga nordliga hav, från sina klippiga okända stränder, sköt de ner som falkar
och spände sitt rov på det största avstånd, med en snabbhet och djärvhet utan
like. De kom, man visste ej varifrån, de drog, man visste ej vart. Förstörelsen
var lika ögonblicklig och oemotståndlig som blixstens. Det var liksom där den
far fram: man visste bättre *att* skadan skett an *hur* den skett.”²⁸

När Geijer påbörjar sina föreläsningar i historia i Uppsala år 1815, är han
genom sin Iduna-diktning redan en känd och populär person. Publik till-
strömningen under föreläsningarna slår alla rekord. Trots att filosofiska fa-
kulteten i Uppsala inte har fler än 400 inskrivna studenter, anmäler sig under
en serie år mellan två och tre hundra åhörare till Geijers föreläsningar, icke

inräknat de ”passagerare”, som är på tillfälligt besök i Uppsala, eller de fruntimmer, som aldrig noteras på närvarolistan – föreläsningarna öppnas alltid med hälsningsordet ”Mine herrar!” Ända är det kvinnorna som förefaller ha den bästa uppfattningen om dramaturgin i Geijers framställningskonst: ”Han hade mig två gånger riktigt att gråta”, skriver grevinnan Gustava Wrangel i ett brev år 1815. Det nationella uppdrag, som Geijer i rollen som historiker tagit på sig, observeras också av Gustava Wrangel: ”och med Geijers glödande patriotiska och redliga anmärkningar därtill !!!”, utropar hon.²⁹ Det götiska budskapet går hem bland åhörarna. Diplomaten Gustaf d’Albedyhll menar att Geijers föreläsningsstil är ”högst intressant och sådan som den väl ännu aldrig blivit given från någon kateder.”³⁰

I romantikens anda utnyttjar Geijer möjligheten till vad hans åhörare kallar ”frappanta uttryck”. Han har en subjektiv framtoning, uppträder vårdslöst, gör patetiska och sentimentala utspel. Såväl Geijer som åhörarna får gråtanfall under föreläsningarna, upprörande och häftiga, till skillnad från den gråt som hörs från Atterboms seanser, där denne enligt uppsalastudenten och sedermera historikern Rudolf Hjärne ”läste och grät stillsamt som ett gott barn, och åhörarinna gjorde honom sällskap.”³¹ Att iscensättningarna hade sina kritiker, visar en senare kommentar av Carl Jonas Love Almqvist, som diskuterar universitetsundervisningen. Han menar att föreläsningar bör framföras fritt, dock – med syftning på Geijer – ”Man må icke tro, att vi syfta på extaser eller underliga åthävor i katedern; utrop, tårar, åbäkanden.”³²

Vi har funnit att Geijers föreläsningar som docent är kontroversiella i den lärda världen i Uppsala och så när hade kostat honom professorsstolen. Miss-tänksamheten mot de romantiska idéerna är stor också bland makthavarna i Stockholm. Effekten av Geijers föreläsningsverksamhet kan å andra sidan möjligen ha haft en avskräckande effekt på konkurrenterna till professuren: ”Fan måtte bli professor framför Geijer! Den slog studenterna ihjäl”, lyder ett tidstypiskt uttalande, bevarat i en memoar.³³

NORDENS FORNTID I ETT INTERNATIONELLT PERSPEKTIV

Under det tidiga 1800-talet finns det mycket få historiker i Sverige. Därför får Geijer ett dominerande inflytande över romantikens historieuppfattning i vårt land. Han hade vunnit sin position genom kunglig medverkan och återgäldar tjänsten genom att i sitt historieförfattande stödja kungamakten. Men även göterna hade bidragit till att lotsa Geijer fram till berömmelsen. Geijer bekräftar också deras drömmar genom att uppträda som historiker i nationalismens tjänst, och berövar aldrig göterna tron på autenticiteten hos de isländska sagorna, Snorres Heimskringla eller den fornnordiska dikten. Om Geijer velat följa frontlinjens vetenskapsmän i sin samtid, fanns det förutsättningar för honom att tillägna sig en långt radikalare historieuppfattning, än den han omfattade. Under senare delen av 1700-talet framträder framför allt tre forskare i Tyskland, som gör en helt annan värdering av den nordiska forntidens källor än romantikens historiker i Danmark och Sverige. De tre är Adolf Ludwig von Schlözer och hans elever Johann Christoph Adelung och Friedrich Rühs. I Schlözers *Allgemeine nordische geschichte* (Allmän nordisk historia, 1771) och *Isländische Literatur und Geschichte* (Isländsk litteratur och historia, 1773), ifrågasätts möjligheten att över huvud taget veta något om äldre nordisk historia.

Skriftliga källor om Norden finns först från slutet av 800-talet och innan dess är det omöjligt att uttala sig om äldre förhållanden, menar Schlözer.³⁴ För svenskarna är Schlözer redan bekant, eftersom han under sent 1700-tal varit elev i Uppsala hos den berömde svenske språkforskaren Johan Ihre. Rühs, som gått i skola hos Schlözer i Göttingen, var född i Greifswald som en svensk undersåte, blir professor i sin hemstad år 1808 och därefter i Berlin år 1810. *Geschichte Schwedens, 1-5* (Sveriges rikes historia, 1803-1814) heter Rühs främsta verk, ett genom sin källkritiska hållning i många avseenden banbrytande arbete, inte minst genom ifrågasättandet av den nordiska mytologin och dess äkthet. Rühs anser de nordiska myterna vara kompilationer, sena sammanställningar av kristna föreställningar, inspirerade av anglosaxiska munkar.³⁵

Geijer har tagit del av de källkritiska rösterna, och använder till och med Rühs svenska historia som en förlaga i sina föreläsningar. Men efter läsning-

en av tyskarnas källkritiska arbeten, är Geijer trots allt inte beredd att ompröva sin uppfattning om sanningshalten hos källorna till nordens äldsta historia. Han står fast vid sin tro, att den isländska skaldekonsten är en folkets gemensamma egendom, vilket medför att den isländska mytologin måste vara äkta och ursprunglig. Hur skulle den kunnat ha förståtts av folket, om den var något utifrån påklistrat? Även om Geijer är medveten om bristerna i de gamla myternas och sagornas sanningsvärde, hävdar han att det ändå går att söka en historisk kunskap hos dem. En radikal utvärdering av källmaterialet, som måste göras av den som har ambitionen att söka en prövbar sanning, äger aldrig rum hos Geijer.

Vid inledningen av 1810-talet börjar de tyska historikerna Barthold Georg Niebuhr och Leopold von Ranke att publicera sina historiska verk, vilka skulle förändra det historiska tänkandet. Synen på Romarriket hade i alla tider dominerats av Titus Livius arbete i 142 böcker, *Ab urbe condita* (Från stadens grundläggning), som denne börjar skriva 29 f.Kr. I sin *Römische Geschichte* (Romersk historia, 1811-1812) gör Niebuhr det första försöket till en kritisk utvärdering av de berättelser, som Livius stödjer sin framställning på.³⁶ Än längre i kritisk skärpa går Ranke, som år 1824 ger ut ett ofullbordat arbete *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514* (De romanska och germanska folkens historia från 1494 till 1514). Ranke utgår från den omåttligt populära engelsmannen Walter Scotts romaner, och vill visa att den historiska sanningen kan vara lika spännande som Scotts fantasi-foster.³⁷ Mest intressant är den programförklaring som Ranke gör i företalet till boken. Här talar Ranke om hur man ofta försöker se historikern, som den som har till uppgift att studera det förflutna för att kunna sja om framtiden. En så hög uppgift vill inte Ranke åta sig. Han vill bara studera "wie es eigentlich gewesen" – hur det verkligen förhållit sig.³⁸ Niebuhrs och Rankes tankar är avgörande för den moderna källkritikens utveckling. I det vetenskapliga isolat som Uppsala befinner sig under Geijers tid som historiker, kommer inte den tyska teoribildningen att få något genomslag.

När Geijer i Idunas elfte och sista nummer år 1844 ger en karakteristik av Jacob Adlerbeth, påstår han att Adlerbeth en gång hemligen bekänt sig vara Rudbeckian. För den som studerar Adlerbeths liv och finner att det i hög grad utspelar sig på nydanande vetenskapliga fält, kan inte Geijers omdöme om honom anses vara annat än förtal. I de historiska föreläsningar som Geijer

ger i Uppsala år 1815, berättar denne om Rudbecks storverk, *Atlantican*. Han är så säker på effekten hos åhörarna när han beskriver Rudbecks överdrifter, att han redan i manuskriptet skriver: ”I len, Mina Herrar!” Men han fortsätter: ”Så gjorde ock närmaste eftervärld och glömde, för en hop påtagliga orimligheters skull, att undersöka på en gång våra antikviteter, och misskände allt för många av våra antikvarieters flerfaldiga stora förtjänster, emedan de låtit ett välment patriotiskt nit förblinda sina ögon.”³⁹ I jämförelse med Jacob Adlerbeth är det Geijer som står närmast den Rudbeckianska traditionens godtrogna och godtyckliga sätt att tolka källorna.

DEN NATIONELLA PEDAGOGIKEN

När Uppfostringskommittén avlämnar sitt förslag till en förbättrad skolordning för läroverken år 1817, har förslaget sin huvudvikt vid de klassiska språken. Kommittén behandlar emellertid också de yrkesutövandes behov av lämplig skolutbildning. Genom det nya förslaget blir de praktiska skolorna helt skilda från de lärda skolorna. När en ny skolordning stadfästs år 1820, innebär den därför att fyra olika skolsystem löper parallellt i Sverige: den lärda skolan, den praktiska skolan, Krigsakademiens skola och de privata folkskolorna. Debatten som följer initieras av dem som vill återvända till 1809 års ideal. Dessa hade syftat till att skapa en allmän medborgarskola, en skola i nationell anda, avsedd för att ena och pånyttföda ett sargat och besegrat folk.

Under tiden som den svenska skoldebatten pågår hade ett nytt undervisningssystem utvecklats i England, lanserat nästan samtidigt av Andrew Bell och Joseph Lancaster. Bristen på lärare och ekonomiska resurser skulle avhjälpas med bistånd av de kunnigare bland eleverna. En ensam lärare kunde med hjälp av dessa ”monitorer” ansvara för undervisningen av hundratals elever. År 1808 bildas sällskapet *Lancasters vänner*, för att sprida idéerna ut över världen. Lancaster skriver: ”Gud har satt en basun i min hand, och den skall nu höras över alla länder. Britanniens fattiga, Europas fattiga, hela världens fattiga, skall erhålla uppfostran.”

Signalerna uppfattas av den svenska uppfostringskommittén, som sänder en lärare från Stockholm på studiebesök i England. Han heter Peter Reinhold Svensson och avger år 1819 en *Berättelse om Bell-Lancasterska undervisningsät-*

ten.⁴⁰ En följd av nyorienteringen blir det år 1822 bildade *Sällskapet för växelundervisningens befrämjande*, där pedagogen Anders Fryxell får en ledande roll.

I *Förslag till enhet och medborgarlighet i de allmänna undervisnings-verken* (1823) inleder Anders Fryxell angreppet på det differentierade skolväsendet. Han hävdar att det mest verksamma medlet för att bryta klassbarriärerna och skapa en nationell anda i Sverige är en enhetlig skola, som skulle avslutas vid 16 års ålder. Det finns inget säkrare medel att grundlägga ”en allmän och ren kärlek till medborgare och fosterland, än en för alla gemensam uppfostran, där de blivande medborgarna, utan åtskillnad på stånd och villkor, såsom bröder tillsammans uppväxa och undervisas, ända till den tid, då deras olika anlag, förmögenhet och framtida yrken oundgängligt kräva en sådan söndering”, menar Fryxell.⁴¹

Den praktiska inriktning, som Fryxell anser borde vara ledstjärnan i en ny skolordning, ger anledning till en stark kritik mot den traditionella skolans latinherravälde och det närvarande systemets utseende. Fryxell finner att samhället är ”på väg att vilja fullkomligt utbilda sig till fyra särskilda Kaster i likhet med de Indiska.”⁴² För att understryka sina argument mot latinstudiet ger Fryxell år 1824 ut en *Svensk språklära*, som några upplagor senare kompletteras med en översikt av svenska språkets och litteraturens historia. Boken når sin trettonde upplaga år 1865.⁴³

Fryxells debattinlägg i skolfrågan skulle snart följas av ett förslag från götten *Guttorm*, Johan Peter Lefrén.⁴⁴ Denne utövar ett betydande inflytande på kronprins Oscars militära utbildning. Hans position stärks år 1828, då han blir chef för kronprinsens stab. Redan hösten 1812 hade Lefrén blivit lärare i taktik och strategi vid Ingenjörskårens läroverk. De föreläsningar han håller där, skulle publiceras åren 1817 och 1818. Lefréns pedagogiska insatser leder till att han blir förordnad som guvernör vid Krigsakademien på Karlberg år 1819. Han får nu tillfälle att utveckla de undervisningsidéer, som han tillsammans med Broocman och Agardh ivrat för.

Lefréns omorganisation av undervisningen på Krigsakademien blir ett radikalt pedagogiskt experiment. Han genomför växelundervisning och ämnesläsning och prioriterar studiet av moderna språk framför grekiska och latin. Erfarenheterna Lefrén skaffar sig från sin experimentella undervisning

redovisar han år 1824 i en *Berättelse öfver Kongl. Krigs-Akademien, afgifven till dess kansler, af guvernören*, en skrift som i analytisk kraft och iderikedom står högt över vad samtiden i övrigt förmådde prestera. Lefrén hade uppfostrats i en familj där fadern var professor i teologi i Åbo. Utgångspunkterna han har som pedagogisk tänkare är väsensskilda från Geijers och Tegnér's, som hämtat sin grundsyn på skolan i självlärda kretsar. Lefréns "Berättelse" utvecklas till en fullständig genomgång av den pedagogiska situationen i riket.



KRIGSAKADEMIEN PÅ KARLBERGS SLOTT, SOLNA.

Den presenteras i fyra avsnitt, varvid diskuteras:

1. All undervisnings syfte
2. Undervisningsanstalter i allmänhet
3. Sveriges undervisningsanstalter
4. Undervisningen vid Krigsakademien⁴⁵

Målet är att få till stånd en organiserad enhetlig skola. Alla borde gå i en sådan skola, menar Lefrén. Ämnena skulle vara läsning, skrivning, räkning, kristendom och gymnastik. Efter folkskolan bör eleverna kunna gå vidare till "vetenskapliga elementarskolor", där de moderna språken är viktiga. Latinet spelar en underordnad roll i undervisningen. Studiet av modersmålet och den svenska litteraturen är väsentligt för "Nationalsjälvständighetens upprätthållande".⁴⁶ Den påbyggnad som därefter skulle erbjudas är dels universiteten för teoretisk vetenskaplig utbildning, men också så kallade "tillämpningskolor": militär-, navigations-, bergs-, kirurgi- och veterinärskolor, samt skolor för näringarna.⁴⁷

Frågorna, som Fryxell och Lefrén aktualiserar, skulle stanna på dagordningen ända fram till modern tid: kravet på en sammanhållen skola, de mo-

derna språkens plats i undervisningen, tidpunkten för när eleven skulle välja yrke, och hur de individuella programmen skulle utformas.

1820 års nya skolordning hade knappt hunnit stadfästas, förrän regeringen går vidare med det pedagogiska reformarbetet. Under kronprins Oscars ordförandeskap tillsätts år 1825 en kommitté för att reformera såväl de civila som de militära läroverken.⁴⁸ Uppfostringskommittén kom att kallas "Snillekommittén", eftersom kronprins Oscar med Lefréns hjälp samlat ihop ett flertal av tidens illustra män. Där fanns namn som Erik Gustaf Geijer, Esaias Tegnér, Carl Adolph Agardh, Jöns Jacob Berzelius, Johan Olof Wallin, Anders Fryxell och Hans Järta. Men den stockkonservativa hållning, som en majoritet av dessa män visar upp under kommitténs sammanträden, har i våra ögon knappast något snillrikt över sig.

De grundläggande frågor, som kommittén hade att ta ställning till, gäller vem som skulle få åtnjuta undervisning, vilka ämnen som skulle finnas på schemat och vem som skulle bekosta undervisningen. Geijer står fast vid den fientliga hållning till den enkla människans behov av bildning, som han redovisat redan år 1811 i *Iduna* 2. Till honom ansluter sig arbetsutskottets ordförande biskop Carl Fredrik af Wingård och prosten och blivande ärkebiskopen Johan Olof Wallin. Publicisten Hans Järta menar att en introduktion av folkskolor skulle leda till degeneration och Esaias Tegnér fruktar att en obligatorisk folkskola skulle befrämja uppkomsten av en halvbildad, nivellerad menighet.

Mot denna övermakt strider reformivrarna, främst historikern Anders Fryxell och göten *Braut Anunder*, Carl Adolph Agardh. Jacob Adlerbeth är inte inbjuden till "Snillekommittén", men han verkar i det tysta för folkskoleidén. Hemma i Småland, där han har sin herrgård på Ramsjöholm, bestar Adlerbeth en egen folkskola. Det betänkande som "Snillekommittén" avger år 1828 saknar framtidstro.⁴⁹ Regeringen meddelar därför i februari 1829 att frågan om förbättring av landets undervisning borde vila till dess att tänkesätten hunnit stadga sig.⁵⁰

Verklighetens band dras allt hårdare runt den svenska samhällskroppen under 1830-talet. Laga skiftet är en jordreform, som börjar genomföras i slutet av 1820-talet. Böndernas ägor slås samman till större och mer rationella enhe-

ter. Den arbetskraft, som nu frigörs från jordbruket, uppträder inte sällan som ett kringstrykande proletariat. Ökade födelsetal och minskad barn-dödlighet leder dessutom till att stora skaror unga söker sig till städerna som tiggare. Samhällsoron, som blir resultatet av de strukturella förändringarna, medför att den rådande konservativa hållningen i skolfrågan börjar luckras upp. Det står klart för de flesta att något måste göras för de vinddrivna ungdomar, som nu dyker upp över allt i samhället.



AMALIA LINDEGREN, JOHAN PETER LEFRÉN (1800-TALET'S MITT, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

När Wallin inviger det nya läroverket i Uppsala år 1837, håller han ett tal inför konungen, kronprinsen och landets samlade intellektuella elit. I sitt tal byter han åsikt i skolfrågan. Wallin meddelar att han kommit till insikt om att det är nödvändigt, att staten tar ansvar för att en folkskola kan erbjudas alla barn i riket.⁵¹ Att kronprinsen delar Wallins uppfattning framgår av, att han i en anonym insändare i *Sveriges stats-tidning* år 1839 propagerar för folkskolans genomförande.⁵² Redan i januari år 1838 hade Geijer meddelat sitt "avfall" från sina tidigare ståndpunkter när det gäller skolfrågan, och anpassat sig till det rådande opinionsläget.⁵³ Vid riksdagen år 1840-41 antas en lag om obligatorisk folkskola i Sverige. Stadgan börjar tillämpas år 1842.

Skolans värld är den bästa utgångspunkten för den som vill förändra medborgarnas sinne. För den svenska nationalismens utveckling är det avgörande att Göthiska förbundets sekreterare, Jacob Adlerbeth, intar en central position på Ecklesiastikexpeditionen. Där utformas läroplaner, där planeras utbildningen av lärare och där fastläggs vilka läroböcker som skulle användas. På Ecklesiastikexpeditionen gjuts grunden till en pedagogisk plattform för framtidens skolbyggen.

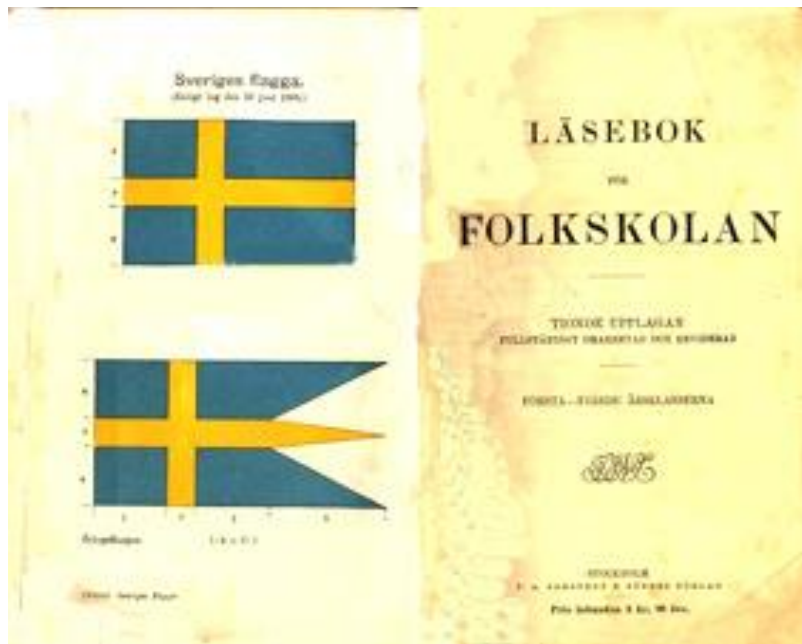
"En lärare verkar för evigheten, han kan aldrig veta var hans inflytande slutar", skriver den amerikanske professorn och kosmopoliten Henry Adams i sitt arbete *The education of Henry Adams* (1918).⁵⁴ Denna höga uppskattning av lärarkallet fanns inte i Sverige i mitten av 1800-talet. I en skrift om undervisningsväsendet år 1840 talar Carl Jonas Love Almqvist om "dessa arma pedagoger, vilkas värde Gud känner, men människorna behöva påminna sig."⁵⁵ Gudsfruktan och nationell hänförelse blir grundstenarna i det nya skolbygget, vilket medför att pedagogiken successivt får en central position i samhället.

Redan i 1807 års skolreform slås fast att historieundervisningen i gymnasiet bör "hos lärjungarna väcka och liva kärlek till fäderneslandet samt dess lyckliga regeringssätt."⁵⁶ Under 1800-talets gång klargörs efter hand allt tydligare att skolundervisningen har som yttersta mål att främja känslan för det nationella. Mest uppenbar är ambitionen när läroplanerna för historia utformas.⁵⁷ En lärobokskommitté, som sammanträder år 1868, menar att ändamålet med historieundervisningen ej kan vara annat än att "utbilda lärjungens nationellt politiska medvetande."⁵⁸



CARL WILHELM NORDGREN, JOHAN OLOF WALLIN (KOPIA EFTER FREDRIC WELTZIN,
OLJA PA DUK, NATIONALMUSEUM).

Ännu i *Skolöverstyrelsens anvisningar från år 1935* framhålls det nationella budskapet, som det yttersta målet för undervisningen i historia: ”Att väcka kärlek till fosterlandet, lägga grund till en god medborgaranda samt inskräpa vikten av humanitet och objektivitet i uppfattning och omdöme bör vara all historieundervisnings mål.”



LÄSEBOK FÖR FOLKSKOLAN (FÖRSTA UPPGÅFVEN ÅR 1868).

När den nybildade *Historielärarnas förening* håller sitt första årsmöte den 9 januari 1943, avlåter styrelsen en skrivelse till 1940 års skolutredning där den slår fast, att syftet med undervisningen i historia är att ge ”en fördjupad kunskap om vår nationella utveckling, dess särart och värde”, såsom varande ”en kraftkälla för vårt folk, icke minst under en tid av stora risker för de små nationernas fria existens.”⁵⁹ Först i Andra världskrigets efterdyningar får ett internationellt synsätt på historieundervisningen genomslag i Sverige.

-
- ¹ Fischerström 1794, s 18 ff.
- ² Fischerström 1794, s 31
- ³ Wählin 1809, s 28 ff.
- ⁴ Atterbom 1810, s 43
- ⁵ Broocman 1810, s 15 ff.; Wiberg 1950, s 294 ff.
- ⁶ Hjärne 1878, s 130
- ⁷ Hartmansdorff 1811
- ⁸ Geijer 1923a:1, s 142.
- ⁹ Aquilonius 1942, s 34 ff.; Ohlson 1945; Ohlson 1946, s 73 ff.
- ¹⁰ jfr. Adlerbeth 1809, 26/4 1813
- ¹¹ Lindroth 1980, s 680 f.
- ¹² Centralinstitutet 1913, s 18 ff.; Halldén 1988, s 11 ff.
- ¹³ Ling 1814, s 79 ff.
- ¹⁴ Centralinstitutet 1913; Centralinstitutet 1963; Halldén 1988, 11 ff.
- ¹⁵ Pestalozzi 1812
- ¹⁶ Geijer 1923 a:2, s 196 f., not 1
- ¹⁷ Förslag 1817; Skol-ordning 1820; Torpson 1919
- ¹⁸ Årsberättelse 1813; Bergö 1903, s 44 ff.
- ¹⁹ www.google.se "world gymnaestrada"; även www.fig-gymnastics.com
- ²⁰ Molin 1906, s 198 ff.; Schück 1902, s 104 ff.; Böök 1922, s 141 ff.; Henningsson 1961, s 48 ff.; Wiberg 1966, s 265 ff. Den här presenterade essän är en omvärdering.
- ²¹ Geijer 1923 b, s 166 f.
- ²² Wiberg 1966, s 267 ff.
- ²³ Adlerbeths dagbok hösten 1816-våren 1817, F 850a, UUB
- ²⁴ Geijer 1926:2
- ²⁵ Fryxell 1846; Boëthius 1923, s 332 ff.; Hessler 1943, s 209 ff.; Henningsson 1961, s 105 ff.
- ²⁶ Se s 10
- ²⁷ Henningsson 1961, s 157
- ²⁸ Henningsson 1961, s 215
- ²⁹ Hansson 1930, s 47
- ³⁰ Albedyhll 1815
- ³¹ Hjärne 1879, s 47
- ³² Almqvist 2007, s 55; Böök 1917, s 218
- ³³ Ekmarck 1837, s XXVI
- ³⁴ Schlözer 1771, s 254 ff.
- ³⁵ Rühls 1803, s 38 f.; Snorre 1812, s 91, s 120 ff.; Rühls 1813, s 3 ff.; Rühls 1823:1, s 36 f.
- ³⁶ Niebuhr 1811; Isler 1873, s VIII
- ³⁷ Helmolt 1921, s 20; Vierhaus 1990, s 61 ff.
- ³⁸ Ranke 1874, s VIII
- ³⁹ Henningsson 1961, s 213
- ⁴⁰ Svensson 1819, s 5 ff.
- ⁴¹ Fryxell 1823, s 4
- ⁴² Fryxell 1823, s 3

-
- ⁴³ Fryxell 1865
⁴⁴ Åberg 1977, s 442 ff.
⁴⁵ Lefrén 1824, s 2
⁴⁶ Lefrén 1824, s 12
⁴⁷ Lefrén 1824, s 31 f., s 59 ff.
⁴⁸ Hernlund 1899, s 48 ff.; Östholm 2004, s 216 ff.
⁴⁹ Betänkande 1829, s 1 ff.
⁵⁰ Hernlund 1899, s 79 ff.
⁵¹ Wallin 1837, s 8 ff.
⁵² Oscar 1839, s 3
⁵³ Geijer 1928, s 81 ff.
⁵⁴ Adams 1931, s 300 ; Adams 2000, s 162
⁵⁵ Almqvist 2007, s 137
⁵⁶ Årsböcker 1822, s 104; Tingsten 1969, s 122
⁵⁷ Niléhn 1975, s 161 ff.
⁵⁸ Betänkande 1868, s 7; Tingsten 1969, s 122
⁵⁹ Årsskrift 1943, s 3

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Adams 1931 H. Adams, *The education of Henry Adams* (New York 1931).
- Adams 2000 H. Adams, *The education of Henry Adams* (NetLibrary, Inc., electronic resource, New York 2000).
- Adlerbeth 1809 *Dagbok F 850 a*, UUB
- Albedyhll 1815 G. d' Albedyhll till L. Hammarsköld 23/10 och 22/12 1815, 31/5 1816, Ep H 2:IV, KB.
- Almqvist 2007 C. J. L. Almqvist, *Om svenska uppfostringsväsendet* (Stockholm 2007).
- Aquilonius 1942 K. Aquilonius, *Svenska folkskolans historia, 2. Det svenska folkundervisningsväsendet 1809-1860* (Stockholm 1942).
- Atterbom 1810 P. D. A. Atterbom, "Recension. Om ett stort, ett patriotiskt tankesätt" (*Phosphoros* 1810, Uppsala 1810).
- Bergö 1903 C. Bergö, *Frimurarebarnhuset i Stockholm. Ett 150-års-minne* (Stockholm 1903).
- Betänkande 1829 *Betänkande af comitén till öfverseende af rikets allmänna undervisningsverk i underdånighet afgifvet den 20 december 1828* (Stockholm 1829).
- Betänkande 1868 *Underdånigt betänkande /afgifvet den 22 augusti 1868 af den i nåder tillsatta Kommissionen for behandling af åtskilliga till undervisningen i historia och geografi inom elementär läroverken hörande frågor* (Stockholm 1868).

-
- Boëthius 1923 A. Boëthius, "Striden mellan Geijer och Fryxell om aristokratfördömandet i Sveriges historia" (*Svensk tidskrift* 1923, Stockholm 1923).
- Broocman 1810 *Magasin för föräldrar och lärare*, I, /utg./ C. U. Broocman (Stockholm 1810).
- Böök 1917 F. Böök, "Bidrag till de Almquistiska skrifternas kronologi" (*Samlaren* 1917, Uppsala 1917).
- Böök 1922 F. Böök, *Svensk vardag* (Stockholm 1922).
- Centralinstitutet 1913 *Kungliga Gymnastiska Centralinstitutets historia 1813-1913. Med anledning av institutets hundraårsdag utgiven av dess lärarekollegium* (Stockholm 1913).
- Centralinstitutet 1963 *Kungliga gymnastiska centralinstitutet 1913-1963* (Stockholm 1963).
- Ekmarck 1837 J. U. Ekmarck, *Jon Ulrik Ekmarcks lefnad, beskrifven af honom sjelf* (Strengnäs 1837).
- Fischerström 1794 J. Fischerström, *Tal om de medel och utvägar, genom hvilka styrka, manlighet och härdighet kunna hos svenska folket befrämjas* (Stockholm 1794).
- Fryxell 1823 A. Fryxell, *Förslag till enhet och medborgerlighet i de allmänna undervisnings-verken* (Stockholm 1823).
- Fryxell 1846 A. Fryxell, *Om aristokrat-fördömandet i svenska historien jemnte granskning af tvenne blad i prof. Geijers trenne föreläsningar, 1-4, 3 uppl.* (Upsala-Stockholm 1846-1850).
- Fryxell 1865 A. Fryxell, *Svensk språklära samt kort öfversigt af svenska språkets historia, till skolornas tjenst* (13:e upplagan, Stockholm 1865).

-
- Förslag 1817 *Förslag till en förbättrad skol-ordning, jemte betänkande och bilagor; i underdånighet upprättadt af den i nåder tillförordnade uppfostnings-comité (Stockholm 1817).*
- Geijer 1923 a:1 E. G. Geijer, "Anmälan av tidskriften *Iduna*" (E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 1, Stockholm 1923).
- Geijer 1923 a:2 E. G. Geijer, "Om falsk och sann upplysning med avseende på religionen" (E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 1, Stockholm 1923).
- Geijer 1923 b E. G. Geijer, *Geijers brev till hans hustru 1808-1846* (E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 12, Stockholm 1926).
- Geijer 1926:2 E. G. Geijer, *Svenska folkets historia* (E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 4-6, Stockholm 1926-1927).
- Geijer 1928 E. G. Geijer, "Läroverksfrågan" (E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 8, Stockholm 1928).
- Halldén 1988 O. Halldén, "Kungl. Gymnastiska Centralinstitutet 1813- 1963 – en historisk återblick" (*Kungl. Gymnastiska centralinstitutet: Gymnastik- och idrottshögskolan i Stockholm 1963-1988. Festskrift med anledning av institutet / högskolans 175-åriga tillvaro*, Stockholm 1988).
- Hansson 1930 A. Hansson, *Ur romantikens sekretärer. Personskildringar och törnrosier kring den Geijerska uppsalakretsen* (Stockholm 1930).
- Hartmansdorff 1811 A. von Hartmansdorffs *samling*, E 4015, *Dagboksanteckningar, almanackor*, vol 12, 1809-1815, RA.

-
- Helmolt 1921 H. F. Helmolt, *Leopold Rankes Leben und Wirken. Nach den Quellen dargestellt* (Leipzig 1921).
- Henningsson 1961 B. Henningsson, *Geijer som historiker* (Uppsala 1961).
- Hernlund 1899 H. Hernlund, "Johan Peter Lefrén och de pedagogiska reformplanerna i Sverige på 1820-talet" (H. Hernlund, *Vid invigningen af Nya elementarskolans lärohus den 13 november 1899, I*, Stockholm 1899).
- Hessler 1943 C. A. Hessler, "'Aristokratfördömandet'. En riktning i svensk historieskrivning" (*Scandia* 15, Lund 1943).
- Hjärne 1878 R. Hjärne, *Götiska förbundet och dess hufvudmän. Fosterländska teckningar, 1* (Stockholm 1878).
- Hjärne 1879 R. Hjärne, *Från det förflutna och det närvarande. Minnen och tankar. I. Teckningar från Upsala akademi på 1830- och 40-talen* (Westerås 1879).
- Isler 1873 M. Isler, "Vorwort" (B. G. Niebuhr, *Römische Geschichte, 1*, Berlin 1873).
- Lefrén 1824 J. P. Lefrén, *Berättelse öfver Kongl. Krigs-Akademien, afgifven till dess kansler af guvernören* (Stockholm 1824).
- Lindroth 1980 J. Lindroth, "Pehr Henrik Ling" (*SBL* 23, Stockholm 1980-81).
- Ling 1814 P. H. Ling, "Några ord om gymnastik" (*Iduna* 5, Stockholm 1814).
- Molin 1906 A. Molin, *Geijer-studier* (Göteborg 1906).

-
- Niebuhr 1811 B. G. Niebuhr, *Römische Geschichte*, 1-2 (Berlin 1811-1812).
- Niléhn 1975 L. H. Niléhn, *Nyhumanism och medborgarfostran. Åsikter om läroverkets målsättning 1820-1880* (Lund 1975).
- Ohlson 1945 N. G. Ohlson, *Kring tillkomsten av 1812 års uppfostringskommitté: några anteckningar* (Stockholm 1945).
- Ohlson 1946 N. G. Ohlson, "Hur 1812 års uppfostringskommitté rekryterades: några personhistoriska anteckningar" (*Rostads elevförbunds årsskrift*, årg 43, Kalmar 1946).
- Oscar 1839 Kronprins Oscar /pseud. - - r/, "Om folkskolor" (*Sveriges stats-tidning* 15/2 1839, Stockholm 1839).
- Pestalozzi 1812 J. H. Pestalozzi, *Pestalozzi's Elementarböcker /övers./ C. A. Agardh och M. Bruzelius*, 1 (Lund 1812).
- Ranke 1874 *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*. Zweite Auflage. (L. von Ranke, *Sämmtliche Werke*, 33, Leipzig 1874).
- Rühs 1803 F. Rühs, *Geschichte Schwedens. Erster Theil* (Halle 1803).
- Rühs 1813 F. Rühs, *Ueber den Ursprung der isländischen Poesie aus der angelsächsischen: nebst vermischten Bemerkungen über die nordische Dichtkunst und Mythologie. Ein nothwendiger Nachtrag zu seinen neuesten Untersuchungen* (Berlin 1813).
- Rühs 1823:1 F. Rühs, *Svea rikets historia från de äldsta tider till konung Carl XII:s död*, 1-5 (Stockholm 1823-1825).

-
- Schlözer 1771 A. I. Schlözer, *Allgemeine nordische Geschichte* (Halle 1771).
- Schück 1902 H. Schück, "När Geijer blev professor" (*Ur gamla papper. Populära kulturhistoriska uppsatser*, 5, Stockholm 1902).
- Skol-ordning 1820 *Kungl. Maj:ts förnyade nådiga skol-ordning; gifven Stockholms slott den 16. december 1820* (Stockholm 1821).
- Snorre 1812 S. Sturlasson, *Die Edda*. Nebst einer Einleitung über nordische Poesie und Mythologie und einem Anhang über die historische Literatur der Isländer von F. Rühls (Berlin 1812).
- Svensson 1819 P. R. Svensson, *Berättelse om Bell-Lancaster-ska undervisningssätten*(Stockholm 1819).
- Tingsten 1969 H. Tingsten, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda* (Stockholm 1969).
- Torpson 1919 N. Torpson, *1820 års skolordning. Dess tillkomst och syften* (*Landskrona Folkskolelärerinneseminarium 1918-1919, Bihang, Landskrona 1919*).
- Vierhaus 1990 P. Vierhaus, "Historiography between science and art" (G. G. Iggers-J. M. Powell /ed./, *Leopold von Ranke and the shaping of the historical discipline*, New York 1990).
- Wallin 1837 J. O. Wallin, *Tal vid invigning af Nya katedral-skolehuset i Upsala* (Stockholm 1837).
- Wiberg 1950 A. Wiberg, *Carl Ulric Broocman: bidrag till en biografi* (Stockholm 1950).
- Wiberg 1966 A. Wiberg, "Erik Gustaf Geijers studiegång och hans inställning till folkskola och folk-

-
- undervisning” (G. Cavonius et al., *Esaias Tegnér's och Erik Gustaf Geijers inställning till folkskola och folkupplysning*, Stockholm 1966).
- Wählin 1809 /O. C. Wählin/, *Om svenska national-scholor* (Stockholm 1809).
- Åberg 1977 A. Åberg, “Johan Peter Lefrén” (SBL 22, Stockholm 1977-1979).
- Årsberättelse 1813 *Frimurarebarnhusets årsberättelse 1813*, RA.
- Årsböcker 1922 B. R. Hall et.al. /utg./, *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561-1905 (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 1922, vol. 7, Lund 1922)*.
- Årsskrift 1943 *Historielärarnas förenings årsskrift 1943 (Västervik 1943)*.
- Östholm 2004 Hanna Östholm, ”Snillekommittén och teknologien. 1820-talets diskussion om universitet och tillämpningsskolor” (*Med hammare och fackla*, 38. Utgiven av Sanct Örjans Gille, Stockholm 2004).

NAMNLISTA

Adam av Bremen, biskop	25
Adams Henry, professor	35
Adelung, Johann Christoph, språkvetare	28
Adlerbeth, Gudmund Jöran, statsråd	17
Adlerbeth, Jacob , expeditionsskreterare	passim
Afzelius, Arvid August, pedagog	15
Agardh, Carl Adolph, universitetslärare	13, 14, 31, 33
Albedyhll, Gustaf d', diplomat	27
Almqvist, Carl Jonas Love	26, 34
Askelöf, Johan Christoffer, publicist	10
Atterbom, Per Daniel Amadeus, författare	9, 19, 24, 27
Bell, Andrew, pedagog	30
Berzelius, Jöns Jacob, kemist	24, 33
Brahe, Magnus, greve	20-23
Broocman, Carl Ulric, pedagog	6, 9-11, 13, 31
Bruzelius, Magnus, pedagog	14
Engeström, Lars von, utrikesstatsminister	12, 19, 21
Fant, Erik Mikael, historiker	17
Fichte, Johan Gottlieb, filosof	14
Fischerström, Johan, skriftställare	7-10
Fleming, Claes Adolph, greve	21
Fogelberg, Bengt Erland, skulptör	15
Fryxell, Anders, historiker	25, 31-33
Geijer, Carl Fredrik, kamrer	15
Geijer, Erik Gustaf	passim
Grob, Konrad, konstnär	10
Hammarsköld, Lorenzo, författare	24
Hartmansdorff, August von, statsman	10, 11
Herder, Johann Gottfried, filosof	24
Hjärne, Rudolf, historiker	27
Hårfager, Harald, norsk kung	26
Ihre, Johan, språkforskare	28
Jordanes, historiker	25
Järta, Hans, publicist	33
Karl XII, svensk kung	17
Lancaster, Joseph, pedagog	30
Lefrén, Johan Peter, guvernör	31-34
Leopold, Carl Gustaf af, författare	21, 29
Lilljebjörn, Henrik, konstnär	12

Lindblom, Jakob Axelsson, ärkebiskop	19
Lindegren, Amalia, konstnär	33
Lindfors, Anders Otto, historiker	18, 19
Ling, Per Henrik, gymnastikpedagog	12, 15, 16
Livius, Titus, historiker	29
Magnus, Johannes, historiker	25
Messenius, Johannes, historiker	25
Montesquieu, Charles Louis de Secondat, filosof	26
Mörner, Adolf Göran, statsråd	21
Niebuhr, Barthold Georg, historiker	29
Nordgren, Carl Wihelm, målare	36
Nyerup, Rasmus, historiker	15
Olai, Ericus, historiker	25
Oscar, kronprins	31, 33
Pasch, Lorenz, konstnär	17
Pestalozzi, Heinrich, pedagog	9, 10, 13, 14
Platon, filosof	14
Plinius, historiker	25
Pontin, Magnus af, livmedikus	24
Prokopios, historiker	25
Pytheas, geograf	25
Ranke, Leopold von, historiker	29
Rosenstein, Nils von, statssekreterare	17, 18, 21, 22, 24
Rosenstein, Carl von, biskop	24
Rousseau, Jean-Jaques, författare	9
Rudbeck, Olof, professor	29, 30
Rühs, Friedrich, historiker	28
Sandberg, Johan Gustaf, konstnär	20
Saxo Grammaticus, historiker	25
Schelling, Friedrich von, filosof	19, 21, 24, 25
Schlegel, Friedrich, filosof	25
Schlözer, Adolf Ludwig von, historiker	28
Scott, Walter, författare	28
Silferstolpe, Axel Gabriel, hovman	14
Sturlasson, Snorre, historiker	15, 25, 28
Svensson, Peter Reinhold, lärare	30
Södermark, Olof, konstnär	21
Tacitus, Publius Cornelius, historiker	25
Tegnér, Esaias författare	15, 24, 32, 33
Torfaeus, Thormodus, historiker	26
Tranér, Johan, adjunkt	19

Verelius, Olof, historiker	26
Wallin, Johan Olof, ärkebiskop	24, 33, 35, 36
Weltzin, Fredric, konstnär	35
Wingård , Carl Fredrik af, biskop	33
Wrangel, Gustava, grevinna	27
Wrangel, Fredrik Anton, sekreterare	24
Württemberg, Wilhelm Marks von, justitieråd	21
Ödmann, Samuel, teolog	19, 20



INGMAR STENROTH

GÖTHISKA FÖRBUNDET

DET NATIONELLA GENOMBROTET I

SVENSK KULTUR

KAPITEL 5

GUDAR ELLER MÄNNISKOR ? NATIONELL KONST I NORDEN

2019

INGMAR STENROTH

GUDAR ELLER MÄNNISKOR ? NATIONELL KONST I NORDEN.

©Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T
413 24 Göteborg
Sverige
mail: steinwurzel@spray.se

Första sidan: Bruno Liljefors, *Änder* (1887, Olja å duk, privat ägo).

INNEHÅLL

INLEDNING	8
DEN NATIONELLA KONSTEN	18
FÜSSLIS NORDISK TOLKNINGAR	24
DRAMATIKEN FÖRLÖSER	25
DEBATTEN OM DEN NORDISKA MYTEN I KONSTEN	28
SENGUSTAVIANSK FORNTID	31
ODEN I NORDEN	35
ROMANTIKAENS KONSTNÄRER OCH DEN NORDISKA MYTEN	39
GÅVORNA TILL KRONPRINS OSCAR	60
WIDAR, GUSTAF SANDBERG	63
BENGT ERLAND FOGLEBERG	67
CARL JOHAN FAHLCRANTZ	72
KONSTDEBATTEN I DANMARK	76
KARL XIV JOHAN OCH FOGELBERG	80
JOHAN NICLAS BYSTRÖM	97
KONSTNÄREN SOM NATIONSBYGGARE	113
ARVTAGARNA	147
EN NATIONELL KONST	170
SUMMARY	177
NOTER	181
KÄLLOR OCH LITTERATUR	187
NAMNLISTA	210



JOHAN GUSTAF SANDBERG, BENGT ERLAND FOGELBERG (CA 1820, OLJA PÅ DUK, PRIVAT ÄGO).

INLEDNING

Genom freden i den finska staden Fredrikshamn den 17 september år 1809 avträder Sverige Finland till Ryssland. Därmed går en tredjedel av Sveriges territorium förlorat och en sexhundraårig gemenskap löses upp. Ryssland rycker närmare Sverige och gränsen mellan länderna blir så lång att den ur svensk synvinkel ter sig omöjlig att försvara. Hotet från öster ökar, när ryska trupper besätter Åland och börjar bygga fästningen Bomarsund år 1832. Strategiskt sett kommer Stockholm, Sveriges administrativa och kulturella centrum, att ligga blottlagt vid händelse av en konflikt med grannen i öster.

När de svenska trupperna möts utanför kyrkan i Umeå, för att ta avsked den 8 oktober år 1809, håller den svenske befälhavaren Georg Carl von Döbeln ett tal på kyrkbacken:

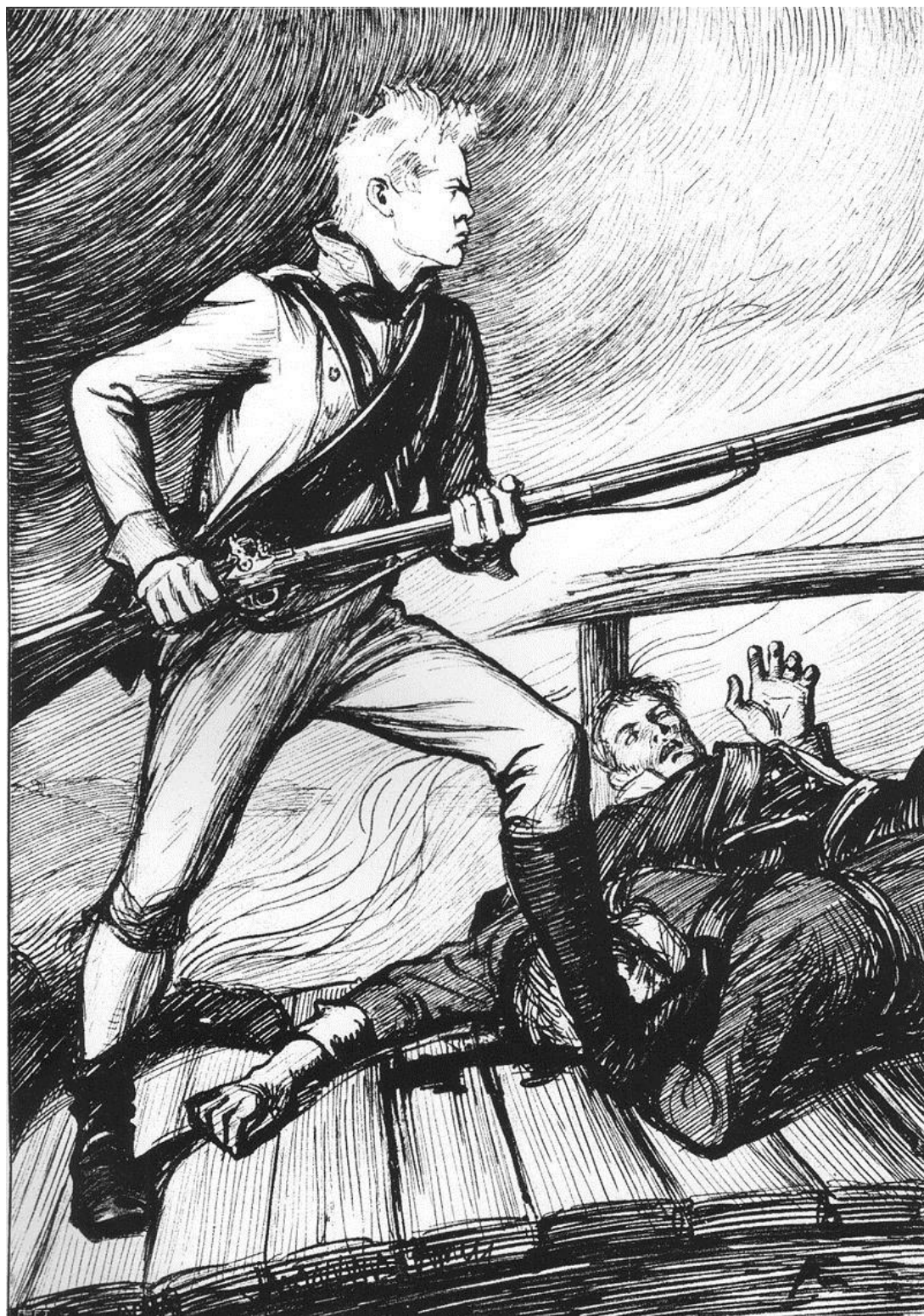
Jag har samlat armén, att tillkännagiva, att en preliminär fredsavhandling den 17 september blivit gjord mellan svenska och ryska makten. Denna fredstidning slutar ett förhärjande krigs alla olyckor. Den bör visserligen vara ett glatt budskap, helst Sveriges uttömda källor icke tillåta fortsättning av en strid, börjad av politiskt misstag, och som i tvenne hela år avtynat alla dess krafter. Men Finland frångår Sverige: Riksgränsen blir Torneå-älv! Finnar! Med denna fred förloras tredjedelen av svenska kronans område; – Sverige mister för alltid den stolta finska nationen, sitt kraftigaste stöd. Ej nog härmed, svenska armén förlorar kärnan och den betydligaste delen av dess krigsmakt. Moderlandet är krossat, försänkt i sorg och saknad över oersättliga upppoffringar.

Det är en djupt gripen von Döbeln som avslutar sitt tal med en serie flammande appeller:

Ack *Ni finnar!* När ni återkommer till fosterbygden, så frambär svenska folkets tacksamhet till Er Nation! Vet, att Ni återvänder med utslitna kläder, med avstympade eller genomskjutna lemmar, men Ni medför en rättskaffens krigsmannasjäls synbara prydnad. Fiender till Svenska Moderlandet kan Ni aldrig bli, därom är jag för-



ALBERT EDELFELT, *DÖBELN VID JUTAS* (ETSNING, 1890-TALET, ILLUSTRATION TILL JOHAN LUDVIG RONEBERG, *FÄNRIK STÅLS SÄGNER*).



ALBERT EDELFFELT, SVEN DUFVA (ETSNING, 1890-TALET, ILLUSTRATION TILL JOHAN LUDVIG RUNEBERG, FÄNRIK STÅLS SÄGNER).

vissad; men förbli i alla tider dess vänner. Skulle det nya herraväldets makt hindra Er önskans och viljas utövning, så låt med hjärtats och tankens tysta själ välsignelsen tilldelas Moderlandet! Påminn Edra barn därom, vi skall från släkte till släkte välsigna Er, högakta Er.

Ett ber jag Er: när Ni nalkas de ställen, där vi besegrat våra fiender, och då Ni där ser den sandhög, som betäcker våra stupade kamrater, ge då deras stoff en välsignelsens suck, de ha dött som hjältar och deras aska vårdas av Ärans vålnader! Ni känner människohjärtats mångfaldiga nycker, dess anlag att hastigt välja föremål, som det tror sig aldrig förgäta, men knappt är några veckor förflutna, förrän ostadigheten gjort ett annat val. Ty tiden förändrar allt, med den glömmes allt; men det försäkrar jag, och Ni skall själva finna det, att krigsmannasamband, knutet vid strid, faror blod och död, upplöses aldrig; således är Ni och Vi förvissade om varandras kärlek; Krigsmanna Brödrskapet räcker levnadens tidslängd; och den tacksamhet jag Er förkunnat och nu förkunnar, har med detta vårt samband en oupplöslig förening.

Finnar! Bröder! Kunde dessa ord beseglas med blodstårar från mina ögon, skulle de strömma, och varje droppe försäkra Er om min vördnad – min vänskap !!!¹

Redan i maj-juni 1809 hade von Döbeln i några anteckningar gett en bild a det desperata läget i det svensk-ryska krigets slutskede: "Sverige svajar på världshavets stormiga bölja, utan master, utan segel, utan kompass. Rikets Ständer är styret, det bör också vara det; men vart skall kosan ställas? All landkänning är försvunnen, och krigsångans dunstkrets förmörkar horisonten."² Efter fredsslutet kommenterar Erik Gustaf Geijer Sveriges situation i ett brev till föräldrarna från London i oktober 1809: "och vill man tala om det styckade Sveriges självständighet, så kan man väl säga därom, vad en stor Historieskrivare säger om sitt land, som undgick ett lika öde: Vi äro herrar i huset undantagandes dörrar och fönster. – Ty ingången tillhör en annan."³

Sedan freden undertecknats av den svensk som varit den ledande under slutförhandlingarna, A. F. Skjöldebrand, beskriver han hur han drog sig till-

baka till sina rum: ”och då jag fann mig ensam, rusade över mig tanken på den gruvliga förlust för Sverige som jag just undertecknat. Förgäves ville jag besinna nödvändigheten av denna uppoffring för att frälsa det hela. Jag kände liksom kvalet av en grov brottsling, då samvetet vaknar; det var mig, som ville hjärtat brista, och jag kunde ej tillbakahålla tårar, som gav det någon lättnad. Men de torkade snart av harmen över allt det, som bidragit till vår förlust, och ämnet för denna harm var ganska vidsträckt. Jag gick fram och tillbaka i ett slags anfall av raseri, som nästan betog mig medvetenheten.”⁴

Historikern Max Engman har träffande liknat fredsslutet mellan Ryssland och Sverige år 1809 vid ”en amputation utan bedövning”.⁵ Genom freden i Nystad år 1721, hade den ryske tsaren Peter den store genomfört ”Sveriges första delning”, då Sverige fick avträda Viborgs och Kexholms län och hela Ingermanland i Finland, samt Estland och Livland. Nu, år 1809, är det dags för ”en andra delning”. Den skulle lätt, som hände Polen under slutet av 1700-talet, kunnat ha följts av en slutgiltig rysk annektering, som medfört nationens undergång.⁶

Det är inte ägnat at förvåna att ett revanschistiskt hat växer fram i Sverige som ett resultat av den oförmånliga fredsuppgörelsen med Ryssland år 1809. Revanschismen är naturligt nog hetast hos ungdomen, som ser sin framtid tillspillogiven i krigstidens efterdyningar. Ett uttryck för det ungdomligt oförvägna revanschbegäret är Göthiska förbundet, ett sällskap som bildas i Stockholm av nyexaminerade Uppsalastudenter våren år 1811.⁷

Marskalk Bernadottes entré på den svenska vädjobanan, sedan han valts till tronföljare i Örebro i augusti år 1810, skulle på ett drastiskt sätt ändra förutsättningarna för de svenska möjligheterna att återerövra Finland. Kronprinsen tar greppet om statsrodret från den försvagade monarken Carl XIII och ingår en hemlig allians med den ryske kejsar Alexander I, vid ett möte i Åbo i augusti år 1812. Alliansen de forna fiendestaterna emellan blir uppenbar för en var hösten år 1813, då Sverige och Ryssland gemensamt deltar i den segerrika kampen mot fransmännen och deras kejsare Napoleon.⁸

Fredskonferensen i Wien år 1815 resulterar bland annat i att ett svenskt förbund etableras med Norge, ett land som därmed går förlorat för Danmark. Men Norge går sin egen väg och kommer aldrig annat än ytligt att leva i

symbios med Sverige. Kompensationen för Finlands förlust upplevs i Sverige inte vara tillräcklig, varför revanschismen lever vidare i det fördolda. Studenterna sätter sitt hopp till arvprinsen Oscar, som får en uppfostran med de götiska idealen som ledstjärna. När Oscar som nybliven kronprins studerar i Uppsala hösten år 1819, blir han föremål för en storstilad namnsdagsfest, där han framtonar som en framtidsman i den götiska revanschismens anda.⁹

Det största hindret för att iscensätta revanschismen mot Ryssland är Karl XIV Johan själv. Han håller fast vid överenskommelsen i Åbo år 1812, som bland annat har en hemlig klausul med löftet att de ryska och svenska dynastierna skulle skydda varandra i händelse av omstörtningförsök. Karl XIV Johan lever ett långt liv och dör som 81-årig 1844.¹⁰ Tiden som föregår kungens död, bevittnar en allt febrigare revanschlusta hos de skandinaviska studenterna och författarna. I de punschpatriotiska dimmorna skymtar Karl XII, hjältekonungen, som en gång trotsat den ryska övermakten. Sedan han blivit kung skulle Oscar I göra ett försök att uppfylla de högt ställda förväntningar, som opinionen lagt på hans skuldror. Oscar ansluter Sverige till den allians mot Ryssland, som Frankrike och England bildat i samband med det ryskt-osmanska krig, som brutit ut på Krim år 1853. Men fred sluts snabbt mellan de stridande parterna och leder inte till någon territoriell vinst för Sveriges del, även om landet hamnar i en försvarsmässigt fördelaktigare position mot Ryssland än tidigare, sedan franska och engelska flottenheter sprängt fästningen Bomarsund på Åland år 1854.¹¹

De revanschistiska ambitionerna kanaliserades under 1860-talet hos en bred allmänhet i Skarpskytterörelsen, en nationell privatarmé, som under sin glansperiod under några årtionden enrollerade fler än 40 000 medlemmar, organiserade i 304 föreningar.¹² Den kunde eggas av det omåttligt populära diktverk om det svensk ryska kriget åren 1808-1809, som den finlandssvenske författaren Johan Ludvig Runeberg ger ut i två delar åren 1848 och 1860: *Fänrik Ståhls sägner*. Kulmen på den mot Ryssland riktade revanschismen nås år 1868, vid avtäckningen av den svenske skulptören Johan Peter Molins staty i Kungsträdgården i Stockholm. Den gestaltar en mot öster trotsigt pekande *Karl XII*.¹³

Redan på 1850-talet hade ledande militärer till Oscar I:s förtrytelse framhållit, att den svenska armén saknade logistiska förutsättningar att bedriva krig

på det offensiva sätt, som man i vissa militära och litterära kretsar ivrade för. I en artikel varnar översten Johan August Hazeliu,s i sin egen *Svenska Tidningen*, våren år 1855 kungen för att ”inlåta sig på äventyrliga företag, där utgången är oviss, vinsten tvetydig, och även i *förmånligaste* fall förlusterna är stora och *vissa*.” Hazelius erinrar om att det svenska krigsväsendet saknar generalstab, tross, tillräcklig sjukvård, artilleriutrustning och kommissariat, samt slutar i en skarp tillrättavisning av de aktivistiska prinsarna: ”vi lyckönska de förenade rikena att i farans stund /- - -/ friska mannakrafter av hjältestam skola stå under Sveriges och Norges färger. Men även dessa krafterns mål är inte *furste* ära, men den *folkens* ära, som är förbunden med folkets väl.”¹⁴

En sida av det svenska revanschistiska projektet berörs sällan: hur ställde sig finnarna själva till den svenska ambitionen att ånyo ansluta Finland till Sverige? Den nationalism som växer fram under Karl XIV Johans regering i Sverige, hade en parallell såväl i Norge som i Finland. Finnarna får behålla sin samfundordning och sin lagstiftning när de förenas med den ryska staten. Många före detta svenskar når höga positioner i den ryska administrationen. Välståndet ökar i Finland i samklang med vad som sker i Europa i stort. Man letar i Finland förgäves efter en samlad opinion för en finsk anslutning till Sverige åren efter 1809. Insamlingen av den finska sångskatten, *runorna*, under medverkan framför allt av Zacharias Topelius och Elias Lönnrot på 1820-talet, har setts som en bekräftelse på att en finsk nationell identitet håller på att växa fram, med hjälteeposet *Kalevala*, som en livgivande källa.¹⁵

För förståelsen av den svenska kulturens framväxt under 1800-talet är det intressant att studera de långsiktiga bemödanden, som är bärande i det nationellt-götiska projektet. Till dem hör den pedagogiska nyorienteringen, som kommer i fokus direkt efter revolutionen i Sverige år 1809, och vars mest betydelsefulla resultat för den breda allmänheten, är folkskolereformen av år 1842. Andra djupverkande insatser är insamlingen av den svenska folkviseskatten och utvecklingen av arkeologin som vetenskap, vilken sker parallellt med en förstärkning av vården av de svenska fornminnena.¹⁶ Översättningsarbetet med de isländska handskrifter, som finns i Sverige och utgivningen av de svenska landskapslagarna, fördjupar känslan av att det svenska samhället vilar på en uråldrig grund, en insikt, som förstärks genom ett intensifierat studium av den svenska historien.¹⁷

Till den fredliga samhällsutvecklingen bidrar intresset för att ta skulptur och bild till hjälp för att sprida känslan av nationell samhörighet. En debatt startas under 1810-talet, då en falang kritiker och konstnärer ifrågasätter möjligheten att gestalta den nordiska mytens gudar inom konsten. Debatten har sin utgångspunkt i en konståvling som utlyses av Göthiska förbundet år 1817. Med sin tävling vill förbundet förmå de klassiskt bildade konstnärerna att uppmärksamma de nordiska myterna, de nationella festerna, den svenska historien och naturen. En utställning i Stockholm år 1818 visar de inlämnade tävlingsalstren tillsammans med en serie verk av konstnärer, som ansluter sig till det nordiskt-nationella programmet. Utställningen blir en stor succé, och leder till en kursändring inom svensk konst.

Det svenska 1800-talet har kallats "Statyresandets århundrade". Den nationella tanken ger inspiration och näring åt de många projekt som startas med ambitionen att genom statyer i övernaturligt format gestalta fornnordisk mytologi och den svenska historiens kungar och kulturpersonligheter. De fornnordiska gudar, som den götiskt inspirerade skulptören Bengt Erland Fogelberg skapar, *Oden* (1830), *Tor* och *Balder* (1844), blir inspirerande ikoner för vår uppfattning om den fornnordiska gudavärlden. Det är Karl XIV Johan som är den ende möjliga beställaren av de fornnordiska gudarna som skulptur. Kungen skulle också engagera skulptörerna Erik Gustaf Göthe, Johan Niclas Byström och Bengt Erland Fogelberg för att skapa ett nordiskt Pantheon av svenska kungar.

Tidigast är Göthes staty av *Carl XIII* i Kungsträdgården (1821). Fogelbergs ryttarstaty *Karl XIV Johan* (1854) kan ses av envar utanför Stockholms slott. Mindre uppmärksammas är Byströms *Carl XIII* (1830), befälhavaren under slaget mot Ryssland vid ön Hogland i Finska viken år 1788. Statyn är uppställd i Karlskronas Hoglands park på initiativ av Karl XIV Johan. Allmänt tillgängliga är också Byströms två statyer av *Gustav II Adolf* och *Karl XIV Johan* (1835), som nu flankerar podiet i Rikssalen på Stockholms slott. Efter en beställning från Göteborgs borgerskap, skapar Bengt Erland Fogelberg *Gustav II Adolf* (1854), som placeras på Gustav Adolfs torg i Göteborg. Genom privata insamlingar tillkommer Johan Peter Molins *Karl XII* (1868), med placering i Kungsträdgården.

Om 1800-talet ibland har kallats "Statyresandets århundrade", så skulle epoken med lika rätt kunna kallas "Bildskapandets århundrade". Det ökande användandet av bilder möjliggörs av en serie uppfinningar, som förbilligar trycktekniken och resulterar i stora upplagor för tidningar och böcker, där bilden kunde vara ett säljargument.¹⁸ År 1775 uppfanns *trägravyren*, som med sitt låga pris och sin detaljskärpa skulle dominera den bildmässiga trycktekniken till slutet av 1800-talet. Andra innovationer är *litografen*, stentrycket, som lanseras år 1796 och som får sin största användning efter det att metoden från år 1837 kunde användas för färgtryck, samt *stålsticket*, som genom sin möjlighet till detaljskärpa ersätter kopparsticket. Från slutet av 1830-talet skulle en helt ny avbildningsteknik lanseras, *daguerrotypien*, vilken leder fram till det moderna *fotografiet*, som kom att i grunden förändra villkoren för en genre som i det längsta tog oljemålningen i sin tjänst: porträttkonsten.¹⁹

Förutsättningarna för en avancerad tryckteknik är att råvaran, papperet, kunde framställas i ökade längder. En uppfinning av Louis Nicolas Robert leder till en maskin för tillverkning av papper, som förs till England, och förbättras genom bröderna Fourdrinier, för att nå sin tekniska mognad åren runt 1830, med anordningar för ångtorkning, glättning och skärning. Samtidigt intensifieras arbetet med att uppfinna bättre tryckpressar. Earl Charles Stanhope introducerar den första tryckpressen i järn år 1800, vilken några år senare skulle följas av sachsaren Friedrich Koenigs höghastighetspress, på svenska kallad "snällpress", och år 1860 ersätts av cylinderpressen.²⁰

Almänheten kom i hög grad att anamma de bilder, som framställs ned de nya teknikerna. Litografins möjlighet att synliggöra den nationella identiteten utnyttjas i "den försenade göten" Carl Wahlboms illustrationer av gymnastikläraren och poeten Pehr Henrik Lings hjältar i eposet *Asarne: Teckningar ur Asarne komponerade och etsade* (1835), av Michael Gustaf Anckarsvärd och Carl Johan Fahlcrantz, genom en folioutgåva av Frithiofs sagas landskap i Sognefjord: *Samling af svenska och norska utsigter, tecknade efter naturen* (1830), av Johan Gustaf Sandberg och Christian Forssell, *Ett år i Sverge* (1827), av Ulrik och Thora Thersner i *Fordna och närvarande Sverige* (1817-1867) samt i en serie porträttsamlingar av Johan Gustaf Sandberg och Johan Elias Cardon, *Galleri af utmärkta svenska lärde, vitterhetsidkare och konstnärer från Gustaf I:s tid till närvarande tid* (1835-1842).

Men också det traditionella måleriet skulle hävda sin plats vid sidan av alla de nymodigheter inom tryckkonsten, som lanseras i takt med industrialismens framväxt. Johan Gustaf Sandberg uppmärksammas under sin konstnärsbana med en suggestiv fornnordisk målning, *Valkyrior ridande till strid*, som visar hämndgudinnorna ritt bland molnen över ett slagfält. Han skapar också en serie målningar som visar allmogen i helg och söcken, där deras folkdräkter förstärker känslan av samband med traditionen. Dessutom är Sandberg en skicklig porträttmålare, i konkurrens med sin götiska kollega Olof Södermark. Båda avbildar de ett stort antal ledande svenskar.

Historiemåleriet har från början sin främste utövare i Carl Johan Fahlcrantz, som målar suggestiva landskap där borgar och anrika slott är huvudmotiven. Den senare delen av 1800-talet bevittnar en kraftig tillväxt av ett måleri som knyter an till de nationella värdena. Marcus Larssons dramatiska landskap, Bruno Liljefors djurstudier, Anders Zorns dalkullor och Carl Larssons dokumentation av det svenska hemmet, är de främsta representanterna för denna trend.

DEN NATIONELLA KONSTEN

DEN INTERNATIONELLA BAKGRUNDEN

I sitt arbete *Ars poetica* (Diktkonsten, ca. 20 f.Kr.) lanserar Horatius en teori om måleriets förhållande till litteraturen, som han sammanfattar med den latinska formuleringen *ut pictura poesis* – en åskådare och en läsare förhåller sig till konsten på ett likartat sätt. Horatius kände säkert till den mer precisa iakttagelse som greken Simonides från Keos presenterat redan på 500-talet f.Kr.: ”Poesi är en talande målning, en målning en stum poesi.”²¹ Horatius formulering skulle bli en doktrin bland renässansens konstnärer och deras efterföljare. Många av de främsta diktarna berömdes för sin förmåga att kunna dikta målande – det gäller Homeros och Vergilius, men senare även sådana storheter som Shakespeare och Milton. Varnande röster höjs mot Horatius konstsyn under 1700-talet. I *Plastics* (1712) hävdar Shaftesbury att jämförelserna mellan konsterna nästan alltid blir absurd och förlamande.²² Än strängare i sin kritik är den tyske konstteoretikern Lessing, som i *Laokoon* (1766) ser tillämpningen av Horatius tankar, som den huvudsakliga orsaken till all förvirring som uppkommer i konstvärlden under hans egen tid.²³

Den originelle gustavianen Carl August Ehrensvärd ägnar mycken tid åt att reflektera över den spänning som alltid är närvarande mellan nord och syd i Europa, inte minst när det gäller de konstnärliga uttrycken. I sin inflytelserika konstlära, författad under senare delen av 1700-talet, diskuterar Ehrensvärd den grekiska konstens förhållande till den nordiska.²⁴ De slutsatser han drar är inte ägnade åt att öka optimismen hos dem som vill skapa en inhemsk konst. Grekland hade haft den enda sanna smaken, menar Ehrensvärd. Att härma de antika idealen vore en lögn. ”En apande nation är ingen nation.” Men att fjärma sig från antiken blir i sin tur endast ett sätt att avlägsna sig från den sanna skönheten. Det är mot bakgrunden av sådana reflexioner som de nordiska konstnärernas arbete med det fornnordiska materialet måste bedömas. Eftersom de klassiska idealen inte får ifrågasättas lyser antiken nästan alltid igenom i deras skapelser. Ehrensvärd lämnar ändå ett förslag på hur de nordiska konstnärerna skulle kunna skapa något eget. Enkelheten måste ställas i första rummet, menar han, eftersom vi ”uti vårt verkliga nationala förstånd och vårt nationala hjärtelag äro de simplaste av alla nationer.”

Relationen mellan dikt och bild skulle aktualiseras av romantikens konstnärer. När de söker motiv i den fornnordiska mytologin, upptäcker de att den växelverkan som äger rum mellan bildande konst och litteratur under antiken, inte finns hos dem. Medan antikens gudar är närvarande inom alla genrer: i vasmålning och skulptur, i dikt, epik och dramatik, avbildas de fornnordiska gudarna sällan eller aldrig. Skalden skildrar i ord vad konstnären målar med penseln. När artisterna ger sig i kast med uppgiften att försöka återge den fornnordiska världen i bild och skulptur under romantiken, blir det teoretiska problemet omvänt: hur skall man i bild kunna skildra den fornnordiska mytvärlden? Författarna kunde gräva fram de gamla texterna och utnyttja dem för att förnya sin konst, men för artisterna upplevs saknaden av bildmässiga förebilder djupt. Därför blir också bildkonstnärerna beroende av den fornnordiska litteraturen för sin gestaltning.

De tidigaste avbildningarna av de nordiska gudarna finns i Johannes Magnus *Historia de omnibus gothorum sveonumque regibus* (Alla goters och svenska kungars historia, Romae 1554) och i Olaus Magnus *Historia de gentibus septentrionalibus* (Historia om de nordiska folken, Romae 1555).²⁵ Som vinjett till var sitt kapitel i de båda böckerna finns ett träsnitt av en anonym konstnär som föreställer Oden, Tor och Frigga. Vi finner att trion framträder som medlemmar i en medeltida högreståndsmiljö med attribut som skulle följa dem under de följande århundradena. Varianter på temat finns exempelvis i Richard Verstegans *A restitution of decayed intelligence: in antiquities* (Återupprättandet av förlorad kunskap om fornsaker, Antvverp 1605) och i Olof Rudbecks *Atlantica* (Uppsala 1675).²⁶ Efter hand som de fornnordiska texterna kommer i dagen framstår Oden som den förnämste guden. Det innebär att Oden byter plats med Thor i den ikonografiska koden. Oden tar plats på sin tron medan Thor försätts på stående fot.

Den främsta uppmuntran som en konstnär i Europa kunde få under 1700-talet, var ett stipendium för att resa till Rom. Självfallet står studiet av antik skulptur och renässanskonst i fokus under vistelsen i Italien. Den danske stipendiaten Johannes Wiedeweldt, som är bildhuggare, möter den berömda tyske konstfilosofen Johann Joachim Winckelmann i Rom. Den senare skulle med en berömd formulering om den antika skulpturens "ädla enkelhet och

stilla storhet”, bilda en norm för hur den antika världen skulle upplevas.²⁷ De båda kulturarbetarna uppehåller en korrespondens sinsemellan sedan de gått

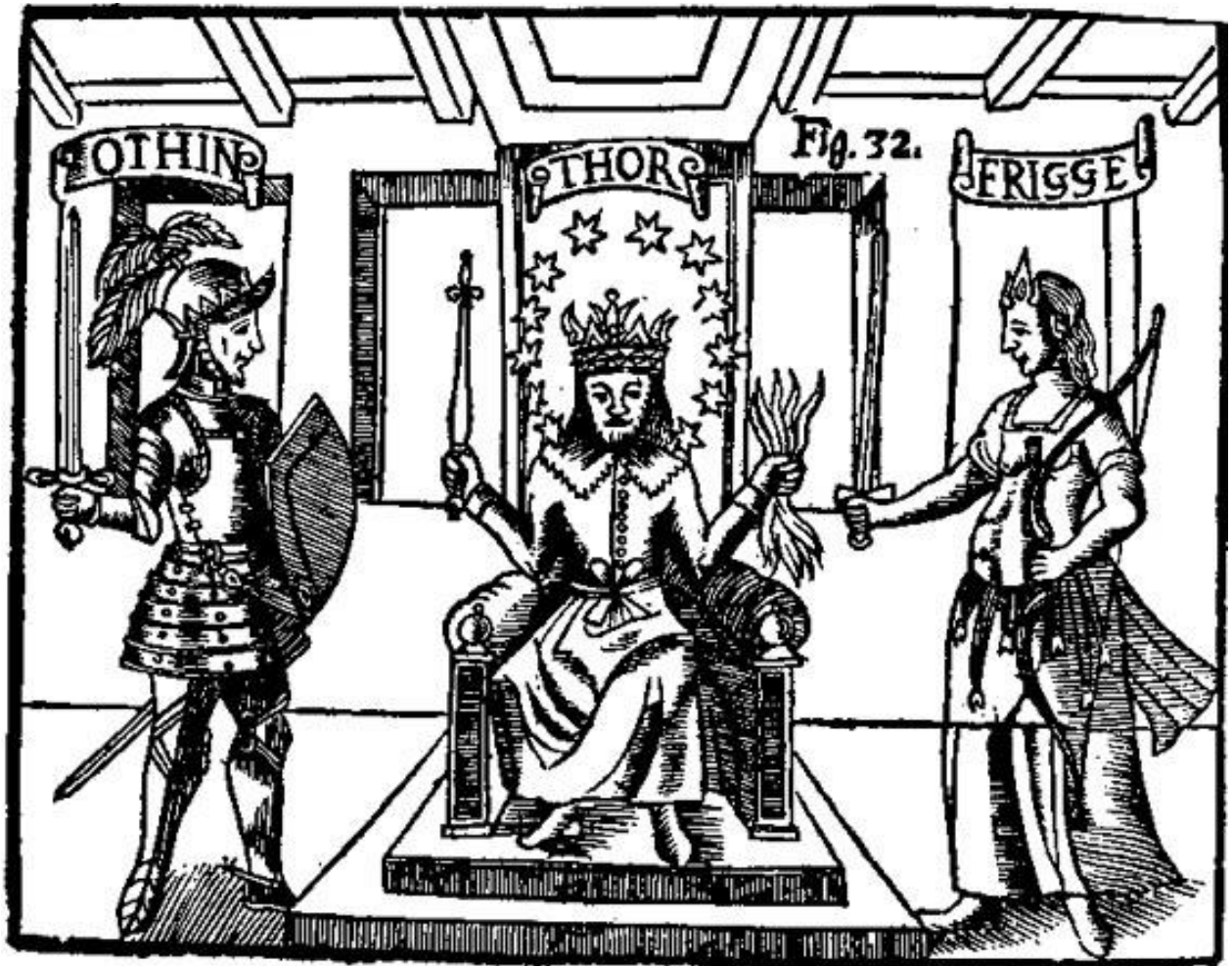
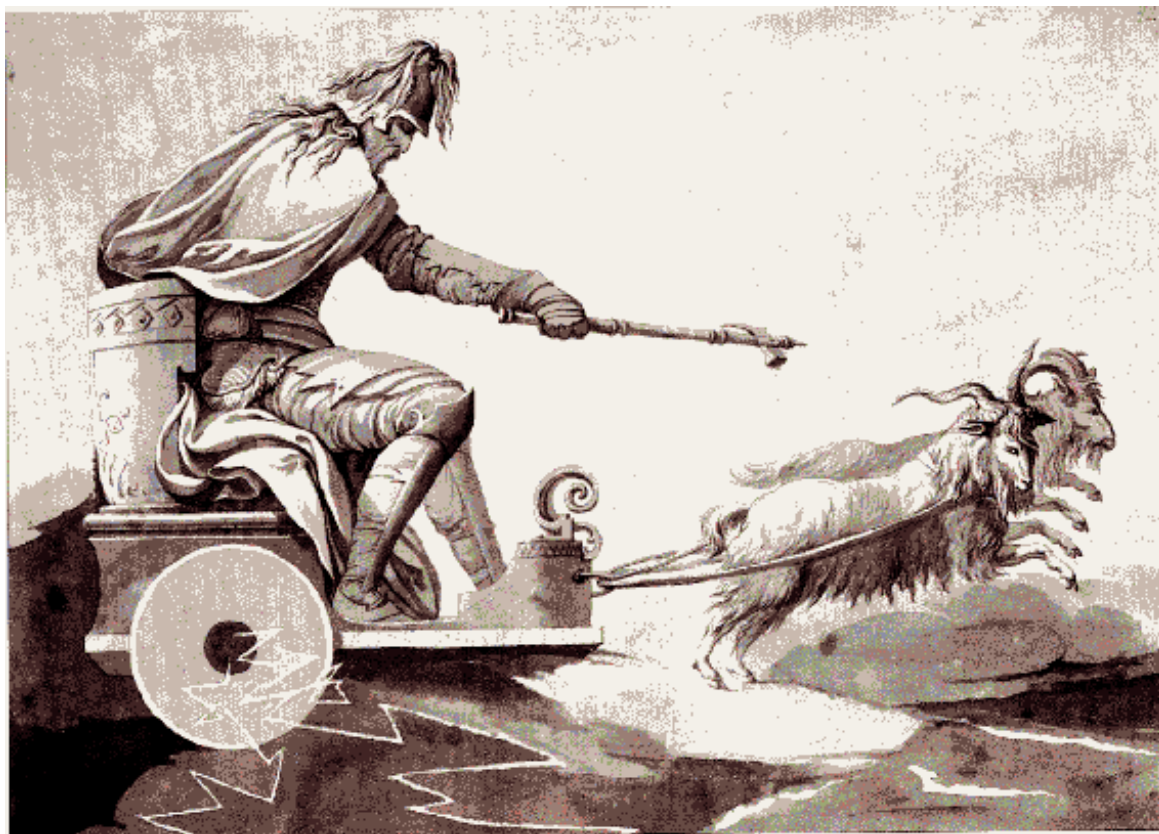


ILLUSTRATION UR OLOF RUDBECKS *ATLANTICA* (DEL 2, 1689).

skilda vägar. I ett verk från år 1762 diskuterar Wiedeweldt hur nordiska gudar och hjältar skulle avbildas: ”Hvorledes vilde man bilde *Odin*, de Nordiske Rigers *Jupiter*, *Thor* som *Vulcanus*, *Freya* som *Venus*, och *Thyr* som *Mars*, anderledes end som *Homerus* beskriver sine Guder. Jeg begriber den Følge, at *Figurerne* bleve Grækiske og *Navnene* Gothiske.”²⁸ Vi finner att Wiedeweldt delar Winckelmanns oreserverade beundran för antikens föreställningsvärld. Romantikens konstnärer, som ett halvsekel senare försöker bryta nya banor, skulle förklarligt nog uppleva klassicismen som en blockering. De antika gudarna står i vägen för de nordiska.



JOHANNES WIEDEWELDT, THOR (1773, AKVARELL OCH BLYERTSTECKNING PÅ PAPPER, KUNSTAKADEMIETS BIBLIOTEK, KÖPENHAMN).

Som är att vänta, visar de skisser som finns bevarade från Wiedeweldts försök att gestalta figurer ur den fornnordiska mytologin, en gudavärld draperad i romerska togor. På ett konkret sätt konfronteras Wiedeweldt med problemet hur den äldsta danska historiens idoler skulle kunna levandegöras, när den danske arvprinsen Christian Frederik låter honom bygga *Minneslunden* utanför sitt gods vid Jægerspris. Här skapas ett märkligt allkonstverk. Wiedeweldt låter en skulpturpark i fornnordisk stil växa upp runt en gammal gravhög, Julianehøj, som är uppkallad efter drottningmodern. Wiedeweldt gör monument över sju kungar från heden tid och reser femtiofyra stenar över bemärkta danska män. På så sätt inrättar han ett kunskapscentrum om Danmarks hedna tid kring Julianehøj.

Trots att konstnärerna gör heroiska ansträngningar för att bryta sig ur den klassiska tvångströjan, blir Wiedeweldts sätt att lösa de konstnärliga problemen gällande för kommande generationer. Wiedeweldt inspirerar i synnerhet sin landsman Nicolai Abildgaard, som vistas i Rom åren 1772-1777. Där träffar Abildgaard även vår svenske klassicistiske mästare Johan Tobias Ser-

gel, men också den schweiziske författaren och målaren Johann Heinrich Füssli.²⁹

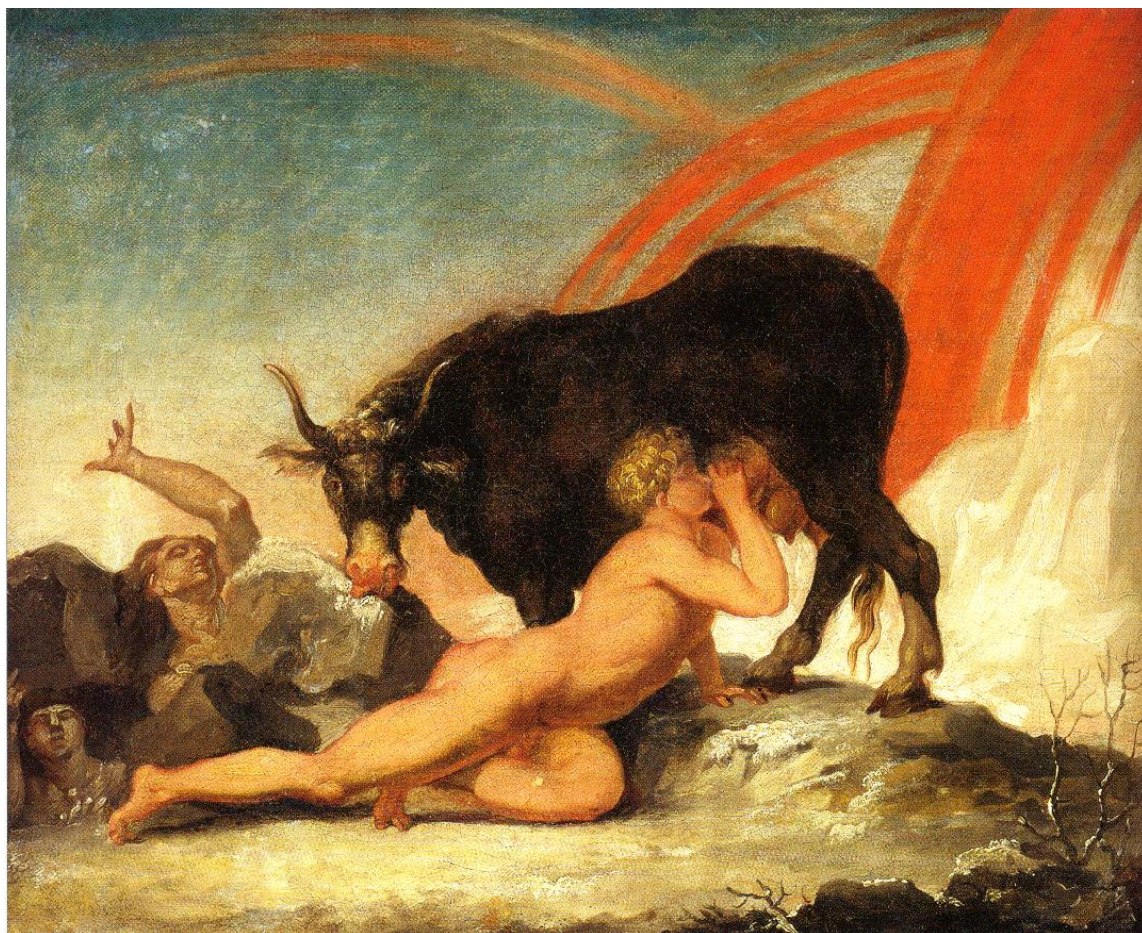


JULIANEHÖJ VID JAEGERSPRIS, DANMARK

Från Danmark hade den schweiziske gästprofessorn Paul Henri Mallet några årtionden tidigare sänt ut en bok, som är det första försöket att ge en samlad bild av den fornnordiska världen, *Monumens de la mythologie et de la poesie des Celtes, et particulièrement des anciens Scandinaves* (Minnesmärken från kelternas, och i synnerhet de gamla skandinavernas, mytologi och poesi, Copenhagen 1756), men det är osäkert om konstnärerna i Rom kände till hans arbete. Vad vi vet är att Abildgaard får sig tillsänd Saxo Grammaticus *Gesta Danorum* (Danmarks historia). Den är skriven på 1200-talet och berättar om vad Saxo anser sig veta om det gamla Danmark. Läsningen av Saxo inspirerar Abildgaard till en målning i historisk stil, *Svend Tveskæg løskøbes af de danske kvinder* (1778), som blir klar först efter hemkomsten till Köpenhamn.³⁰ Då har redan den inflytelserika läroboken om vikingatidens och medeltidens vapen och kläder kommit ut i England, Joseph Strutts *A compleat view of the manners, customs, arms, habits etc. of the inhabitants of England from the arrival of the saxons* (En fullständig bild av sätt, seder, vapen, kläder etc. hos Englands

invånare vid tiden för saxarnas ankomst, London 1774).³¹ Arbetet blir en utgångspunkt för teaterns och konstens män, när de utforskar de bildmässiga möjligheter som studiet av forntiden kunde erbjuda. Som var att vänta är bilderna i Strutts bok för få för den allra äldsta tiden. Det är först mot slutet av 1800-talet som arkeologerna skulle göra ett antal fynd som drastiskt förändrar uppfattningen av forntidens arbete och liv.

Som den första nordbon målar Abildgaard i Rom år 1777 ett motiv ur dikten *Völuspá*, som finns i Snorres *Edda*. I dikten beskrivs hur mötet mellan eld och is skapar två urtidsväsen, kon Audhumbla och jätten Ymer. Likt ett barn diar Ymer Audhumbla, som i sin tur söker näring genom att slicka stenens rimfrost. Med sin andedräkt värmer hon stenen som föder Bure, anfadern till Oden. På den lilla målningen med titeln *Ymer dier kuen Ødhumbla* skildrar Aabildgard skapelseundret, ett häpnads väckande och subliment ögonblick. Miljön är ett urtidslandskap där norrskenet glöder starkt i rött och förstärker den dynamiska diagonal som Bures kropp skapar i bildrummet.



NICOLAS ABILDGAARD, YMER DIER KUEN ØDHUMBLA (1777, OLJA PÅ DUK, STATENS MUSEUM FOR KUNST, KÖPENHAMN).

Såväl Abildgaard som Füssli beundrar Michelangelo och studerar hans verk i St. Peterskyrkan. Skillnaden mellan gestaltningen av Ymer på Abildgaards målning och någon biblisk eller antik figur från Michelangelos fresker, är obetydlig. Ändå är Abildgaards målning genom sitt försök att synliggöra myten, den främsta i sin genre bland de nordiska konstnärerna under sjuttonhundratalet.

FÜSSLIS NORDISKA TOLKNINGAR

Den engelske romantikerna Thomas Percys översättningar från isländskan, *Five pieces of runic poetry* (Fem rundikter, 1763) inspirerade Füssli, men också Percys diktarkollega Thomas Grays nästan samtidigt författade ode *The descent of Odin* (Oden i underjorden, 1761-1768). Enligt *Den äldre Eddan* beger sig Oden ner i underjorden för att utröna sonen Balders öde. Füsslis skapar en teckning, som fixerar det ögonblick då Oden tar emot valans spådom om Balders förtida död. Oden och hans häst är tecknade med Roms klassiska skulpturer som förebilder. I ett starkt förkortat perspektiv ser vi endast ryggen på Oden, när han med strama tyglar håller Sleipner, som stegrar sig i skräck för valan. I ett spöklikt töcken lyfter hon Balder uppför dödens flod.³²



JOHANN HEINRICH FÜSSLIS, ODEN I UNDERJORDEN
(1770-TALET, BLÄCK OCH TUSCH PÅ PAPPER, NATIONALMUSEUM).

Füssli skänker en kopia av sin lavering till Sergel, som har med sig den till Stockholm när han kallas hem år 1788. Vid Gustav III:s hov skulle Sergel fortsätta att utveckla den nyklassiska stilen, opåverkad av romantikernas försök att bryta koden. Abildgaard börjar å sin sida sitt livs projekt i Köpenhamn där han under tolv års tid gör målningar till Riddarsalen på kungens palats Christiansborg, med historiska motiv som hämtats framför allt från Saxos *Gesta Danorum*. Endast tre målningar räddas ur den katastrofala brand som bryter ut på slottet år 1794.

Füssli beger sig från Rom till London och lämnar där år 1790 in sitt inträdesprov till The Royal Academy of Arts, *Tors kamp med Midgårdsormen*. Det är en urtidsvision som Füssli i sin fantasimålning projicerar mot åskådaren, som plötsligt skräckslagen befinner sig bakom ryggen på Midgårdsormen när den slits upp ur havet av Tor. Ormen har lockats svälja agnet, en hammare fäst på järnkättingsreven. Via ormens väldiga dubbelslag på sig själv förs blicken mot hans hopknipna gap där Tors hammarslag träffat, så att blodet sprutar. Trots att den nakne pastellfärgade Tor har drag av de bibliska figurer som Michaelangelo målar, utstrålar han en kraft som gör honom trovärdig. Jätten Hymer drar sig skräckslagen förut i Tors båt. Tveksam är gestaltningen av Oden, som från en klippa överblickar händelseförloppet, mer i rollen som indisk tiggarmunk än som världens styresman. Över målningen sprider sig ett silverblått, vått skimmer. Den är ett koloristiskt lyckokast i Füsslis produktion.³³

DRAMATIKEN FÖRLÖSER

Medan konstnärerna famlar i sitt sökande efter något befriande nytt, som skulle kunna ersätta ett stelnande klassiskt koncept, kommer dramatiken till hjälp. Det är i dekor- och kostymateljéerna som de djärvaste forntidsmytologiska formexperimenten blir möjliga. Danmark går i spetsen för utvecklingen. År 1770 skriver Johannes Ewald ett drama med ett fornnordiskt motiv, *Rolf Krage*. Några år senare följer ett drama med tema från en av den fornnordiska mytologins mest upprörande händelser, *Balders död*. En första uppsättning av pjäsen sker på Hofteatret år 1775, men med bristfälliga resurser.



JOHANN HEINRICH FÜSSLI, *TORS KAMP MED MIDGÅRDSORMEN* (1790, OLJA PÅ DUK, THE ROYAL ACADEMY OF ARTS, LONDON).



JOHANNES WIEDEWELDT, FORNNORDISKA HUVUDBONADER FÖR SCENEN.

Målaren Peter Cramer inspireras till en målning med samma titel som Ewalds drama om Baldersmyten. Den är färdig år 1778. Den hjälmpryde Balder ligger död, omgiven av sin fru Nanna och Balders baneman Hother. Tre hjälmburna nornor står bakom i ridderlig drapering. På en molnbädd står Frigga bredvid den sittande Oden, bildskön med sitt vita skägg och med en kristen kungakrona på huvudet. Målningen speglar den totala okunnigheten om den fornnordiska världens dräktskick. Arkeologin hade, som vi vet, ännu inte utvecklats så långt att den kunde komma konstnärerna till hjälp.

År 1799 satsar Hofteatret på en ny uppsättning av "Balders död". Nu strävar man efter en större autenticitet än vad den tidigare uppsättningen hade förmått åstadkomma. Cramer gör en ny dekor och Konstakademiet anlitas för att leverera kostymteckningarna, med Abildgaard som primus motor. De efterlämnade räkenskaperna ger en bild av den satsning man nu gör, för att öka den sceniska verkningskraften. Här bokförs kostnader för skägg och sköldar, för en valkyriadräkt i grått silke, för en kåpa av vildkattskinn, för 22 vildmänsperuker och för en förgylld varg.³⁴



PETER CRAMER, *BALDERS DÖD* (1779, OLJA PÅ DUK, STATENS MUSEUM FOR KUNST, KÖPENHAMN).

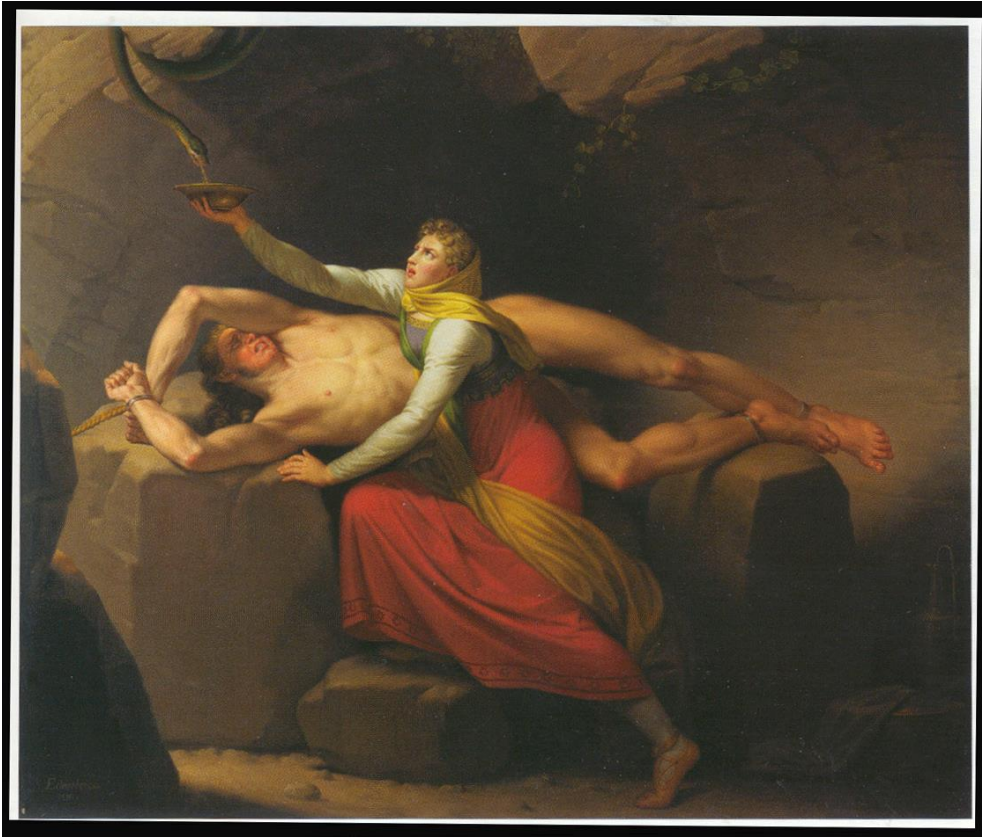
DEBATTEN OM DEN NORDISKA MYTEN I KONSTEN

Den nordiska renässans, som blomstrar upp i Europa i mitten av 1700-talet, hade lett till en serie praktiska försök att försöka besvara frågan om hur den fornnordiska mytologin skulle kunna användas i litteratur och konst. I Norden är danskarna tidiga med att uppmärksamma problemet också teoretiskt. År 1800 ställer således Köpenhamns universitet upp en prisfråga: "Var det gavnligt for Nordens skønne Litteratur, om den gamle nordiske Mytologi blev infört og almindeligt antaget, istedet for den græske?" Av de tre deltagarna i tävlingen svarar två ja på frågan, bland dem Adam Oehlenschläger. Men första pris går till Ludvig Stoud Platou, sedermera professor i historia i Kristiania i Norge. Han besvarar frågan med nej.³⁵ Under de kommande åren skulle emellertid en ny generation diktare träda fram i Danmark, som på ett lysande sätt tar sig an den fornnordiska världen. Deras insats skapar en guldålder i dansk litteratur.

År 1812 håller teologiprofessorn Jens Møller en föreläsning *Om den nordiske mythologies brugbarhed for de skønne tegnede kunster* i Kunstakademiet i Köpenhamn.³⁶ Møller har lånat titeln från en artikel av den tyske författaren Friedrich David Gräter, publicerad i tidskriften *Bragur* år 1802. Denne stöder sig i sin tur på ett samtida uttalande om den fornnordiska världen från Herder: ”Efter grekerna känner jag på hela jordklotet ingen mytologi och historia, som vore lämpligare och värdigare för konsten.”³⁷ Møller håller med, och menar i sin skrift, att konstverk som behandlar nationella ämnen är de som bäst uppskattas av folket. Eftersom mytologi är konstens centrala ämne, bör den som vill åstadkomma storartad konst välja de nationellt mytologiska ämnena. Den radikala omprövning av det konstnärliga uttrycket som man skulle kunna vänta sig som en följd av Møllers resonemang, äger trots allt inte rum. Denne föreslår i stället konstnärerna att gestalta de fornnordiska gudarna med antika ideal som förebild. I den danska konsten blir de fornnordiska gudarna och hjältarna följdriktigt förklädda greker och romare.

En samtida med Møller är konstnären Christoffer Wilhelm Eckersberg. Han söker motiv i den mytologiska händelsekedja, som följer efter Balders död. Som straff för sin illgärning blir Loke, enligt den fornnordiska mytologin, fastkedjad vid en klippa med en etterorm hängande över sig. Eckersbergs *Loke och Sigyn* (1810) visar en Michelangeloliknande Loke, som räddas från ormgiftet av makan Sigyn, draperad i en medeltida klänning där hon ligger i en dramatisk diagonal över Lokes kropp. Det är ett skräckscenario helt i tidens smak och åskådaren förfäras över det lilla kärlet, som Sigyn har till reds för att samla ormens gift. Snart blir hon tvungen att tömma sin skål. Snart kommer Loke att få ormens etter över sig och vrida sig i smärta.

Klassicismen behåller greppet om Eckersberg när han återvänder till den händelse, som Cramer gestaltat på 1770-talet. Han målar *Balders död* år 1817. Det är endast motivet som påminner om den fornnordiska miljön. Målningen skildrar det ögonblick av förstening som uppstår när den blinde Höder använt sin mistelpil, när han skjutit mot Balder. Det är Balder som upptar bildens fond. I bildens mittfält finns dramaets aktörer och åskådare i en halvcirkel runt honom: den hänleende Loke, den famlande Höder, de tre norrona, Oden, Tor och en samling bestörta och sorgsna festdeltagare. Händelsen äger rum i utanför en romersk *villa*: kläder, rustningar och vapen – allt har antik prägel.



CHRISTOFFER WILHELM ECKERSBERG, *LOKE OCH SIGUN* (1810, OLJA PÅ DUK, STATENS MUSEUM FOR KUNST, KÖPENHAMN).



CHRISTOFFER WILHELM ECKERSBERG, *BALDERS DÖD* (1817, OLJA PÅ DUK, DET KONGELIGE DANSKE KUNSTAKADEMI, KÖPENHAMN).

SENGUSTAVIANSK FORNTID

Under sin italienska resa träffar Gustav III ett konstnärsgeni i Rom år 1781. Det är Louis Jean Desprez. På stående fot ger Gustav honom ett tvåårigt kontrakt att verka som "dekorationsmålare" vid Kungliga teatern i Stockholm. Desprez dyker upp i Stockholm våren 1784, för att stanna där till sin död år 1804. Gustav III följer danskarna i försöken att inom dramatiken förnya konstens motivkretsar och bildvärldar. Han författar år 1782 en enaktskomedi om den nordiska kärleksgudinnan *Frigga*. Snart omarbetar Gustav III pjäsen till en opera, som sätts upp på det nyuppförda operahuset år 1787. Desprez får uppdraget att göra kulisser och kläder till operan. Den dekor som han skapar till *Frigga* är märklig. Mitt i den svenska tassemarken är ett tempel rest i klassisk stil. I scenens förgrund finns runstenar uppställda, och sångarna framträder i fornnordisk dräkt, i en miljö som sammansmälter klassiskt tempel, svenskt urberg och svensk urskog. Desprez presenterar en radikalt ny syn på den fornnordiska klädseln, en drastisk reducering av den traditionella klädprakten, som får oss att ana de ursvenska göterna på scenen.³⁸



LOUIS JEAN DESPREZ (1737-1804).



LOUIS JEAN DESPREZ, FRIGGAS TEMPEL. KULISS TILL GUSTAV III;S OPERA FRIGGA (1787, TECKNING, EREMITAGET, S:T PETERSBURG).

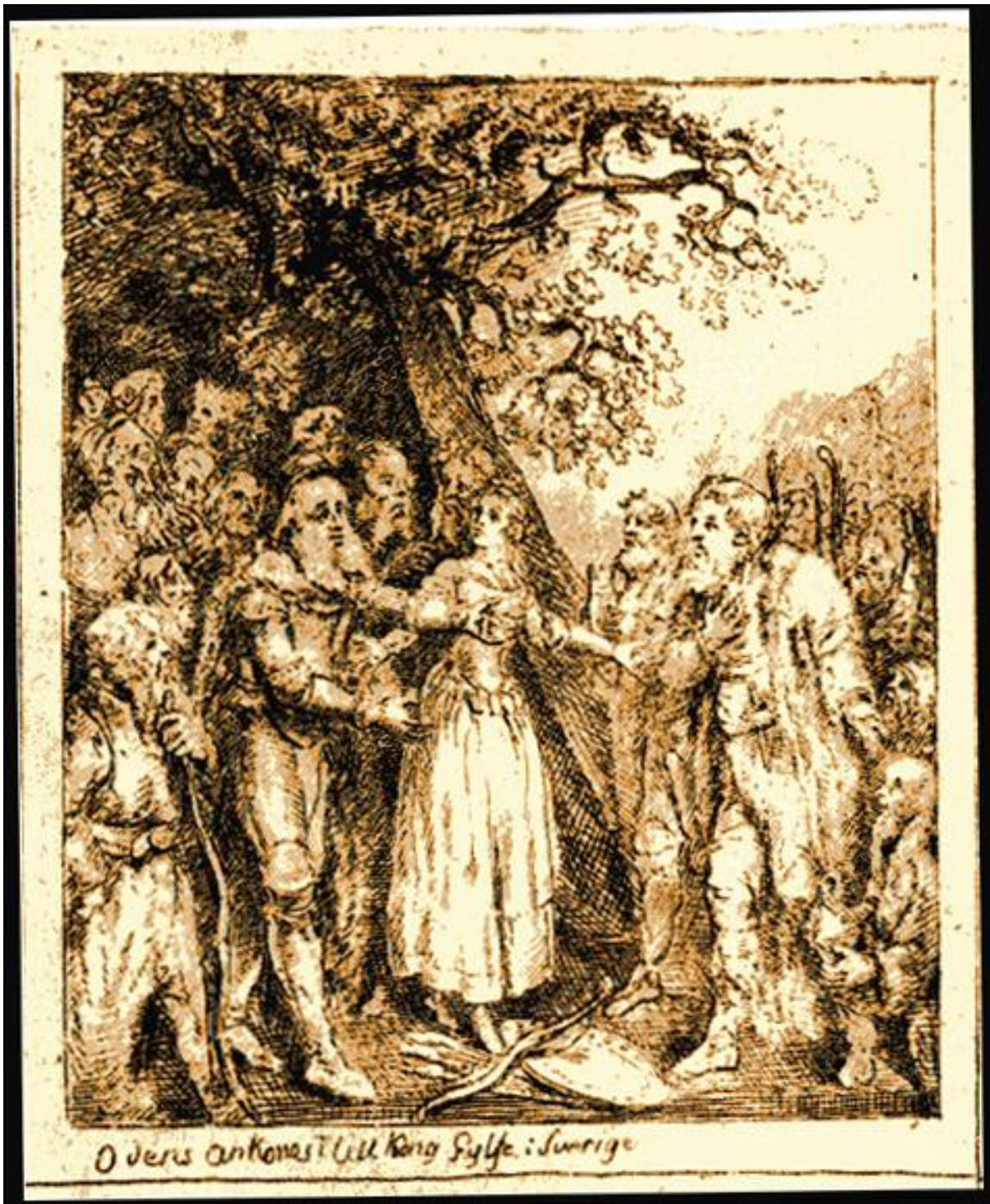
SCENSKA KUNSTEN



HANS GOTTLÖB HENSIGEN-PEHR ESTENBERG, FRIGGA, SCEN 1 (1787, AKVARELLERAD LINJEETSNING, DROTTNINGHOLMS TEATERMUSEUM).



LOUIS JEAN DESPREZ, GÖTISK HERDE (1787, FÄRGTECKNING, TEATERSAMLINGARNA VID STATENS MUSIKSAMLINGAR, STOCKHOLM).



ELIAS MARTIN, ODENS ANKOMST TILL KUNG GYLFE I SVERIGE
(1793, ETSNING, KUNGLIGA BIBLIOTEKET).

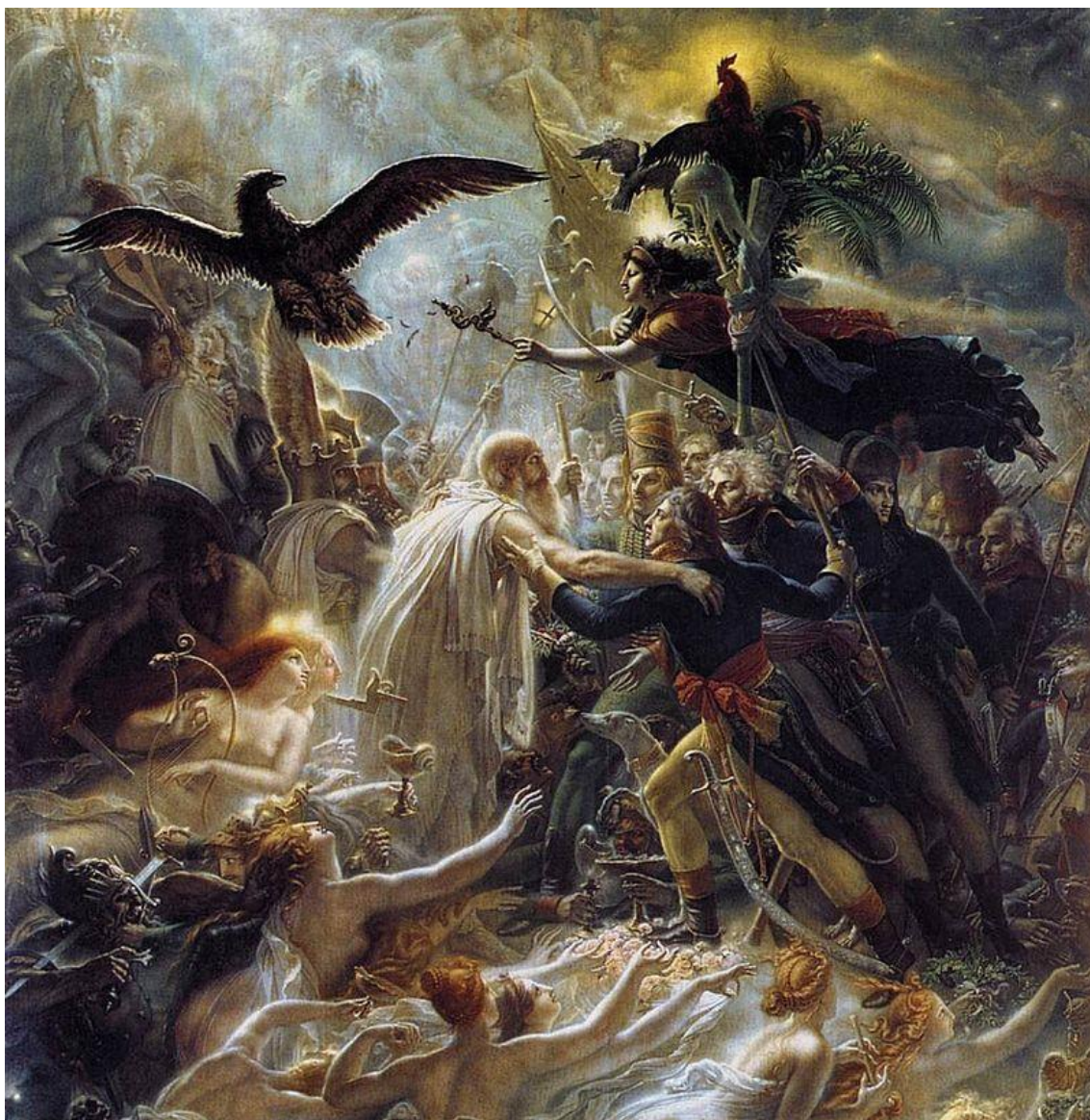
En möjlighet att utveckla den fornnordiska motivkretsen i bild får Elias Martin på 1790-talet, då han ombeds illustrera ett nytryck av den svenske historikerns Gustaf Lagerbrings *Swea rikets historia*. Hos Lagerbring finns en fantasifull utveckling av Odens tåg till Norden. Väl anländ till Fyn, sänder Oden en förlöperska till den svenske kungen Gylfe i Sverige. Gylfe skänker Själland till Oden. "Ett land mer eller mindre var inte något betydande föremål för en herre, som regerade över fler ödemarker än han kunde och ville uppodla", skriver Lagerbring.³⁹ Snart möts Oden och Gylfe, varvid Oden så småningom tar makten över Gylfes rike. Med en laverad pennteckning illustrerar Martin mötet mellan Gylfe och Oden. Dräktskicket är det medeltida.



YNGLINGAÄTTENS KUNG FJOLNER DRUNKNAR I MJÖD EFTER EN GENOMFESTAD NATT
(UR CARL AUGUST EHRENSVÄRD, SNILLET'S LEK I SVENSKA HISTORIEN, HS, LUNDS
UNIVERSITETSBIBLIOTEK).

Vintern 1795-96 får den mångfrestande Carl August Ehrensvärd lust att undersöka medaljkonstens förutsättningar, med den svenska historien som utgångspunkt. Han gör inte mindre än 406 små runda teckningar som han klistrar in i två volymer, med titeln *Snillet's lek i Svenska historien*.

När James Macpherson publicerar *The Poems of Ossian* (Ossians sånger, Dublin 1765), som påstås vara skapade av en keltisk skald, bryter en Ossianfeber ut i Europa. Kelterna är släkt med goterna enligt tidens historiesyn. Napoleon står fadder till Bernadottes första son, som döps till Oscar, samma namn som Ossians son bär. I sitt palats Malmaison låter Napoleon år 1802 Anne-Louise Girodet-Trioson måla en apoteos, *Les Ombres de Héros français reçus par Ossian dans le Paradis d'Oden* (De franska hjältarnas skuggor tas emot av Ossian i Valhall).⁴⁰



ANNE-LOUISE GIRODET-TRIOSON, OSSIAN TAR EMOT NAPOLEONS FALLNA HJÄLTAR
(1802, OLJA PÅ DUK, CHÂTEAU DE MALMAISON, FRANKRIKE).

Inför avfärden till Sverige får Bernadotte i gåva av Napoleon en stor målning av François Gérard, *Ossian évoque les fantomes au son de la harpe sur les*

bords de fleuve Lora (Ossian, sitter vid stranden av Lora, och frambesvärjer andarna vid harpans klang, 1801). Tavlan förstörs vid ett skeppsbrott på väg till Sverige, men Karl Johan låter omedelbart beställa en kopia. Som svensk kronprins blir det naturligt för Karl Johan att utnyttja den fornnordiska motivkretsens symbolvärden.⁴¹



FRANÇOIS GÉRARD, OSSIAN SITTER VID STRANDEN AV LORA OCH FRAMBESVÄRJR ANDARNA VID HARPANS KLANG (1801, OLJA PÅ DUK, CHÂTEAU DE MALMAISON, FRANKRIKE).

I Snorres Edda berättas hur Oden i uråldrig tid kommer till Svithjod med en skara asar och tas emot av Gylfe, den kung som då härskar i landet, men som överlämnar makten till Oden. Enligt historieskrivarna hette Oden egentligen Sigge Fridulfsson. Han hade levt i Svartahavsområdet, men blivit

borttvingad därifrån av konkurrerande stammar. Under förra delen av 1800-talet anser de nordiska forskarna, att Snorres Edda är en trovärdig källa. Den danske historikern Peter Frederik Suhm skriver år 1771 boken *Om Odin og den hedniske gudelære og gudstieneste i Norden*, där han räknar med att det har funnits tre generationer Oden i Norden.⁴² Så långt fram som år 1825 gör Geijer i sin *Svea rikets hävder* en utförlig redovisning av hur det går till när Oden kommer till Sverige.⁴³ På samma sätt tänker sig en annan göt, Arvid August Afzelius, att Oden är en historisk person när han skriver sina populära *Svenska folkets sago-häfder*, som börjar komma ut år 1839.⁴⁴

Redan under senare delen av 1700-talet hade historikerna i den tyska Göttingerskolan, företrädd av forskare som August Ludwig von Schlözer och Friedrich Rühls, framträtt med en stark kritik mot nordbornas godtrogna sätt att läsa de fornnordiska källorna. Samma skepticism utmärker den norske historikern Per Anders Munchs recension av Afzelius "Svenska folkets sago-häfder", publicerad i en norsk tidskrift år 1845. Munch menar, att den enorma mängd lärdom, som de äldre historikerna samlat, skymmer sikten för senare forskare. Han anser, att det knappast skulle löna mödan att undersöka varifrån alla de sägner som berättas av de svenska historieskrivarna hämtats. "Troligen kommer de flesta från Johannes Magnus och andra, visserligen högst patriotiska, men för en grundläggande historisk insikt, eller åtminstone grundlig historisk kritik, blottställda författare. Bland dessa sägner hör otvivelaktigt den om de många Erikarna, och i synnerhet berättelsen om Sigge Fridulfsson eller den egentlige Oden, som fortfarande finns i så gott som varje beskrivning av svensk historia." De pålitliga äldre källorna har inga uppgifter om dessa berättelser, menar Munch, och beklagar att Afzelius med sitt populärhistoriska arbete bidrar till att hålla villfarelserna vid liv.⁴⁵

Hans Hildebrand Hildebrands etnografiska avhandling från år 1866, *Svenska folket under hedna tiden*, utnyttjar den snabbt växande arkeologiska vetenskapen för att göra upp med Oden-myten. I den översättning han gör av Snorres kungasagor år 1869, påpekar Hildebrand, att Snorres försök att göra Oden till en historisk person saknar verklighetsbakgrund. Han har tagit till sig den kritik som Munch framfört: "Fortgången av Odens vandring visar sig vara lika godtyckligt uppdiktad som hans egenskap av historisk personlighet. Däri ligger blott ett uttryck för medvetandet av de germanska stammarnas ursprungliga enhet."⁴⁶

Samma år som Hildebrand publicerar sin översättning kommer Claes Theodor Odhner med sin *Historia för gymnasiet* (1869). Den blir ett standardverk i historieundervisningen för generationer framöver. Också Odhner tar avstånd från tanken, att Oden skulle ha varit en historisk person. Snorre har utnyttjat myten för egna syften, menar Odhner. Ynglingasagan ”känner vi blott genom en kort redogörelse hos den isländske hävdatecknaren Snorre Sturlasson, som dock omarbetat densamma efter sin uppfattning. I spetsen för Ynglingaätten låter han Oden, Njörd och Frö uppträda såsom konungar och ättens stamfäder, det blev nämligen efter kristendomens införande en sed att framställa de hedniska gudarna såsom människor, vilka efter sin död fått gudomlig dyrkan.”⁴⁷

Men så tidigt som år 1810, hade det vetenskapliga tvivlet på Odens ankomst till Sverige inte fått fäste i sinnena. Den nyanlände kronprins Karl Johan ser omedelbart parallellen mellan den svenska historiemyten och den roll han själv spelar. Så som Gylfe lämnar över makten till Oden, så kommer den åldrande Carl XIII snart att lämna över makten till sin kronprins, menar Karl Johan. Han utnyttjar de främsta svenska konstnärerna för att fästa allmänhetens uppmärksamhet på parallellen mellan de svenska historiska myterna och nuet. Artisterna Pehr Hörberg, Bengt Erland Fogelberg och Hjalmar Mörner skulle därför alla på kungligt uppdrag bidra till att visualisera Oden-Bernadottes ankomst till Sverige.

ROMANTIKENS KONSTNÄRER OCH DEN NORDISKA MYTEN

PEHR HÖRBERG

Bondemålaren Pehr Hörberg intresserar sig tidigt för den fornnordiska världen och har sannolikt genom kontakt med Sergel fått kunskap om den målning av Abildgaard, som visar Ymer diande Audhumbla. År 1799 gör han nämligen en tuschteckning med samma motiv⁴⁸ och också ett antal teckningar ur *Heraudr och Bósa saga* – en isländsk saga som finns i svensk översättning från 1660-talet, utförd av fornforskaren och filologen Olof Verelius. Ett bevarat ark från Hörbergs svit visar ett sjöslag, där kunskapen om de faktiska förhållandena under vikingatiden inskränker sig till avbildningen av en runsten i teckningens ena hörn.



PEHR HÖRBERG, *ILLUSTRATION TILL HERRAUDERS OCH BOSÅ SAGA* (1799, PENNA OCH BLÄCK PÅ PAPPER, NATIONALMUSEUM).



PEHR HÖRBERG, *ODIN BYGGER SIN HUFVUDSTAD SIGTUNA VID SJÖN MÄLAREN* (1812, PENNA OCH BLÄCK, LAVERING, PÅ PAPPER, NATIONALMUSEUM).

År 1812 utför Hörberg tolv skisser kring temat Odens ankomst till Sverige, med titeln *Odens sång*. Dessa presenteras för kronprinsen. Kontakten mellan

Karl Johan och Hörberg leder till att Hörberg år 1815 får Karl Johans uppdrag, dels att utföra en målning över Odens ankomst till Sverige, men också en målning som skulle skildra hur *Oden bygger sin Hufvud-Stad Sigtuna vid sjön Mälaren*.

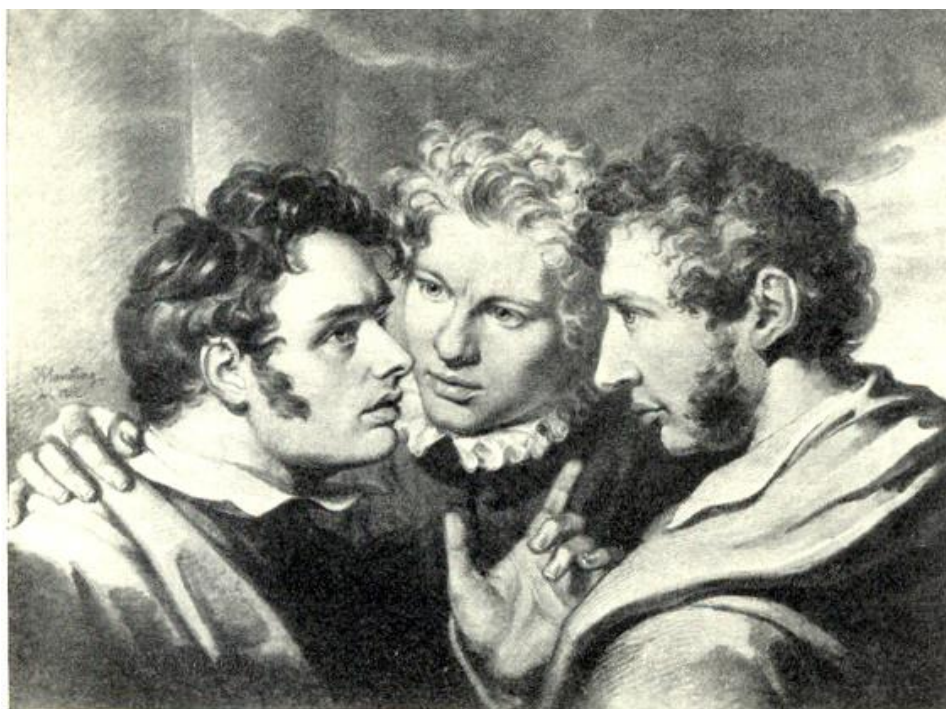
I rollen som handlingskraftig energisk riksbyggare, vill Karl Johan visa på ytterligare en parallell mellan Oden och honom själv. De målningar som Karl Johan beställt blir dock aldrig färdigställda. Hörberg tynar bort. En skiss av Sigtunamotivet finns emellertid bevarad och är anmärkningsvärd för sin avbildning av granar, det träd som Karl Johan sedan dess alltid ansåg representera det typiskt svenska. Oden bär Karl Johans anletsdrag på skissen.⁴⁹

DEN UNGA KONSTEN

Under 1800-talets början befinner sig den Kungl. Konstakademien i förfall. Undervisningen är sporadisk och lokalerna i oreda. Tre av de yngre lovande konstnärerna revolterar och startar en privat modellskola i lokaler som är belägna utanför akademien. Opponenterna är Johan Gustaf Sandberg, Bengt Erland Fogelberg och Johan von Breda. De är ännu inte fullvärdiga medlemmar av Konstakademien, men den sistnämnde har en berömd far, Carl Fredrik von Breda, som är en intagande och generös person och en stor tillgång i Stockholms konstliv. Breda den äldre anses vara tidens främste svenske porträttmålare. På lördagarna håller Carl Fredrik von Breda en salong i sin bostad och dit söker sig konstälskarna. Här kan de unga konstnärerna starta ”Sällskapet för konststudium”, med uppgiften att befrämja ett vidare intresse för konst. Den bildande konsten borde bli föremål för de intellektuellas uppmärksamhet på samma sätt som litteraturen var det, menar frondörerna. Konsten borde recenseras och diskuteras så som litteraturen kommenterades och debatterades. Två föredragshållare bjuds in till von Bredas salong. Det är Lorenzo Hammarsköld, som skulle utreda konstens utveckling genom tiderna. Det är Per Henrik Ling, som skulle föreläsa om de nordiska myterna. Föreläsningsserierna blir en startpunkt för ett livligare teoretiskt studium av konst i Sverige. Konstkritiken får nu också fäste i kulturdebatten.

Hammarsköld publicerar sin föreläsningsserie år 1817 under titeln *Utkast till de bildande konsternas historia*. Han stödjer sig på den historieuppfattning som renässanskritikern Giorgio Vasari formulerar i Florens i mitten av 1400-talet.

Enligt denne är antikens konst det oöverträffade idealet. Men Hammarsköld visar sig också ha läst verk av 1700-talets främsta konstteoretiker, bland dem Gotthold Ephraim Lessing och Ludwig von Winckelmann. Framför allt följer ändå Hammarsköld den tyske målaren och banbrytande konstteoretikern Johann Dominik Fiorillo. Denne skriver två konsthistoriska verk i början av 1800-talet, som Hammarsköld inte är sen att utnyttja.⁵⁰ Det största problemet för Hammarskölds trovärdighet är att han sett så försvinnande få original av de verk han behandlar i sin konsthistoria. Han lyckas ändå som den förste i Sverige att ta ett samlat grepp om den internationella konsthistoriska utvecklingen. Hammarskölds beundran för de klassiska mästarna gör honom tveksam till möjligheten att använda fornnordisk myt i det moderna konstnärliga skapandet. Han avslutar ändå sin framställning med några appeller av det radikala slag som de revolterande konstnärerna ville höra: "Om de gamla äro det skönas enda källa, varifrån hava då de gamla hämtat den? De hade ju inga antiker att efterhärma /- - -/" Slutsatsen blir att en nyordning i konstens värld är möjlig, att det skulle gå att göra uppbrott från gamla värderingar.⁵¹



GUSTAF SANDBERG, FOGELBERG, BREDÅ OCH SANDBERG (AKVARELL? PRIVAT ÄGO).

Hur detta uppbrott skulle äga rum i praktiken visar den andre av föreläsarna Per Henrik Ling. De synpunkter han lägger fram i "Sällskapet för konststudium" väcker starka känslor. Ling presenterar en radikalt ny upp-

fattning om vilken väg konsten borde ta i framtiden. Han framhåller det unika i den fornnordisk mytologin och anknyter till Snorres berättelse om asarnas invandring till Sverige: "Norden är, i hela Europa, det enda land, där historiska gudomligheter har levat, och vi är de enda av dess folkslag, som kan sägas ha en egen fulländad mytlära."⁵² De nordiska myterna hade förvanskats av skalderna, politikerna och de fanatiska kristna missionärerna, menar Ling. Hans ambition är nu att presentera den ursprungliga mytvärden och samtidigt skapa en fornnordisk förråds-kammare åt konstnärerna. Den skulle innehålla alternativa bilder till dem som fanns att hämta i Ossians sånger, den grekisk-romerska mytologin eller i de svenska historieböckerna. Med skärpt blick kunde man finna de fornnordiska myterna i det dagliga livets underströmmar, menar Ling:

Men säger man, dessa Nordmyter utgör ej mer någon folkstro, de kan ej upptagas av konstnären? Vilken konstnär i våra dagar gör en grekisk gudabild och tror på den själv? Den lever ju endast i hans tanke? /- - -/ Likväl är även våra fäders myter endast skendöda. Skuggor av Odinska läran vandrar ännu omkring oss hos vår menighet. Man återfinner dessa inte allenast i viss dagars och månaders namn, samt i många ord i vårt äldre och nyare språk, utan även som verkliga myter, fast under förändrade namn.

Ling avvisar invändningen att en kristen inte bör ägna sig åt hednisk myt. Fortidens naturbilder strider inte mot den kristna religionen. Därför är det rimligt att utnyttja dessa myter för konstnärlig gestaltning. I linje med göternas stävan blir Lings tolkning av nordisk myt en väg till nationell självsyn: "Efter denna måttstock blir även ett samhälle skattat: det är antingen självt, eller en skuggbild av andra. Skulle då Nordbon inte vara det vartill Gud ämnade honom: vara Nordbo?"⁵³

När det gäller sättet att framställa de fornnordiska gudarna, är det uppenbart att Ling inte förmår bryta sig ur det nyantika skönhetsidealet. Gudomligheterna skall avbildas i mänsklig gestalt, menar han. En visualisering av jättar och troll skall ges full människobild utan draksvansar." Till och med jättarna skall förskönas: de bör ha "vackrare och mindre grova former" än grekernas titaner. Att avbilda Oden med de nyklassiska idealen som utgångspunkt måste bli problematiskt, menar Ling. Oden anses vara enögd,

men Ling ”lämnar därhän om någon konstnär tror sig kunna våga framställa honom med ett öga tillslutet. Sinnebilden därav är djup; frågas blott om hans bild därigenom blir lika vacker.”⁵⁴

Den 22 mars 1815 avslutar Ling sina föreläsningar och samma dag skriver Jacob Adlerbeth i sin dagbok: ”På eftermiddagen slöt Ling sina föreläsningar över nordiska mytologien. Hans tal till åhörarna var kraftfullt och rörande.” Följande dag träffar Adlerbeth sin götiske broder, Arvid August Afzelius. Denne hade diskuterat med de konstnärer som lyssnat på Lings föreläsningar: ”Av A. Afzelius fick jag kunskap om de mäktiga verkningarna av Lings mödor”, skriver Adlerbeth i sin dagbok. ”Det samfund av konstidkare för vilket han läst, hade överenskommit att under sammanträden med kunnige män avgöra lämpligaste sättet att framställa varje till den nordiska mytologien hörande föremål, att till fots genomvandra sitt fädernesland för att skåda dess fornlämningar, avteckna och beskriva allt märkvärdigt, samt i en 4:o tryckt skrift utgiva sina beskrivningar och i koppar stuckne ritningar. Johan Breda hade svurit att alltid hädanefter ur nordiska myter hämta ämnen för sina målningar.”⁵⁵

Tyvärr skulle Johan von Breda, den mest hängivne nordisten bland de unga, bli den som minst lyckas förverkliga sina konstnärsdrömmar. Han hemfaller åt dryckenskap och dör en för tidig död år 1835. Det ungdomligt överdådiga projektet: att uppsöka det gömda och glömda Sverige, skulle inte komma att förverkligas av konstnärerna under deras stormiga ungdomsår. Fem år senare tar sig emellertid Sandberg an uppgiften och publicerar så småningom ett etnologiskt banbrytande arbete under titeln *Ett år i Sverge*. Det sker i samarbete med gravören Christian Forssell och författaren Anders Abraham Grafström.⁵⁶

Våren 1816 repriserar Ling sina föreläsningar om den fornnordiska mytologin. De hålls nu för offentligheten mot avgift på Lilla Börssalen. Liksom Hammarsköld publicerar Ling sina föredrag. Det sker år 1819 och arbetet får den demokratiska titeln *Eddornas sinnebildslära för olärde framställd*.



CARL WAHLBOM. *PER HENRIK LING* (1830-TALET, BLYERTSSKISS, GÖTEBORGS KONSTMUSEUM)

”I det vackra ansiktets uttryck har konstnären nedlagt den svärmiska idealitet, parad med oförskräckt viljekraft, som var den store banbrytaren egen.”
(Loos 1949, s 54).

I början av 1800-talet är Stockholm en småstad där endast ett tunt skikt av adel och borgare deltar i kulturlivet. De tre revolterande unga konstnärernas förehavanden blir snabbt kända i Konstakademien. Vid högtidssammanträdet den 24 januari 1815 hedras akademien av arvprinsen Oscars närvaro. Akademiens ordförande, Fredrik Silfverstolpe, håller sitt årliga tal, och den lyhörde märker att han riktar udden mot de unga konstnärernas ambitioner. Grekernas skönhetskänsla är beviset på en förädligad sinnlighet, som oändligt överträffar de råa och vidunderliga fostren av de äldsta nordiska folkslagets inbillningskraft, framhåller Silfverstolpe. Konstnärerna borde försöka flytta över den grekiska världen, med dess leende, ljuva bilder, till Skandinavien.⁵⁷

Silfverstolpes tal uppfattas som en stridssignal av de unga. De menar att Silfverstolpe dömer ut de möjligheter till en bildmässig förnyelse som Lings föreläsningar ställt i utsikt och som den nationella självkänslan kräver. Motdraget av Sandberg, Breda och Fogelberg blir, att de väntar med att lämna in sina bidrag till akademiens årliga utställning år 1815 till dess att utställningskatalogen tryckts och utställningstiden så när lupit till ända. Sedan den unga generationen väl presenterat sina verk uppträder nu Hammarsköld som självutnämnd ciceron i lokalerna, kritiserar de äldres verk och berömmar de yngres alster.

50 DUKATER

I juli 1817 skulle en dramatisk vändning inträffa i det svenska konstlivet. Göthiska förbundet får då ta emot en penninggåva, som består av 50 guldmynt. Den skulle användas som uppmuntran till de svenska och norska konstnärer som använde nordiska myter i sin konst. Gåvan finns bifogad ett brev ställt till Jacob Adlerbeth och Magnus af Tannström. Ett sigill i rött med bilden av ett lejon skulle garantera projektets seriositet. Att den i förbundet annars inte särdeles aktive medlemmen af Tannström finns som adressat på brevet, medför att bidragsgivaren bör spåras bland personer med anknytning till kungahuset. af Tannström hade varit arvprinsen Oscars lärare, och möjligen är det han eller kronprinsen själv som hemligen är bidragsgivaren.

Förbundsmedlemmarna åtar sig med glädje uppdraget och pristävlingen tillkännages i *Inrikes Tidningar* den 18 juni 1817. Målsättningen med konstutställningen är att skapa "Nordens självständighet även i bildande konst". Ambitionen är alltså att bryta med den förhärskande fransk-klassiska smaken och lägga grunden för en nationell konst. Bland de ämnen som föreslås för tävlan är "Oden som sitter på sin tron", "Tor som åker i sin vagn" och "Frej som lämnar sitt svärd åt nornorna". Konstnärerna uppmanas fortbilda sig genom läsning av Lings skrifter och av Eddorna. En tolvmannajury tillsätts, varav hälften är medlemmar i Göthiska förbundet och hälften i Konstakademien.

GEIJERS BETRAKTELSE

De unga konstnärernas entusiastiska ansträngningar att undersöka den fornnordiska motivkretsens möjligheter som bild och skulptur tar ett avgörande steg framåt genom göternas tävlingsidé. Men märkligt nog skulle också invändningarna mot tanken komma från en av de främsta göterna. Det är Erik Gustaf Geijer. Han befinner sig i Uppsala som nybliven professor sommaren 1817, när han får höra talas om göternas tävlingsplaner. I ett brev till Jacob Adlerbeth utvecklar Geijer sina tankar. Vi har för liten kunskap om de föreställningar som rådde om hur gudarna såg ut, menar Geijer. Därför lämpar de sig inte att avbildas. Avsikten var att Geijer skulle presentera sina resonemang i en artikel i *Iduna* under hösten 1817, men han hinner inte med att skriva ner sina synpunkter förrän i november samma år. Han sänder då första delen av sina "Betraktelser i avseende på de nordiska myternas användande i skön konst" till Göthiska förbundet. Geijer vidhåller nu den uppfattning han framfört till Adlerbeth i sitt brev ett halvår innan. Den fornnordiska mytologin borde inte göras till ämne för konsten. Myterna hade dött ut för tusen år sen. Skulle de levandegöras i samtiden blir de lösryckta ur sitt sammanhang. För varje gud följer ett människosläkte med, säger Geijer, "man gör ej mytologier på fri hand." Den fornnordiska mytologin är för symbolisk, och gudarnas individualitet för vagt tecknad för att kunna göras plastisk, anser Geijer. Han förordar i stället hjältesagan som utgångspunkt för konstnärlig gestaltning.⁵⁸

Den chock som Adlerbeth till en början med drabbas av vid studiet av Geijers uppsats, redovisas i dagboken: "Dess genomläsning skedde första

gången med ovilja, den andra med stort bifall.”⁵⁹ Adlerbeth hade alltid högt i tak när det gäller vännernas åsikter och Geijers synpunkter är dessutom inte så kategoriska, som de vid första påseendet kunde uppfattas vara. Främst ifrågasätter Geijer möjligheten att skapa fornnordiska gudar som skulptur. Den grekiska skulpturen är det oöverträffade mönstret och den är till sin syftning universell. Att skapa skulptur med nationella ambitioner skulle därför leda fel. Inom målarkonsten kvarstår möjligheten att utnyttja mytologin, menar Geijer. Måleriet kunde framställa händelser och det typiskt nationella. Men här gör Geijer nya svårigheter för den skapande anden. Handlande gudar är inte längre gudar utan hjältar. Geijer rekommenderar konstnärerna att lämna gudarna i fred och i stället utnyttja karaktärerna i de isländska sagorna som motiv för den nationella konsten. En avslutande fotnot till Geijers uppsats visar att han i sina ”Betraktelser” trots allt intar en preliminär ståndpunkt. Geijer säger sig gärna vilja bli överbevisad genom goda konstnärliga exempel.⁶⁰

Att de problem som finns vid gestaltningen av den fornnordiska mytologin, i lika mån hade existerat för den, som någon gång i mitten av sista årtusendet före Kristi födelse började hugga skulpturer med den antika mytologin som förebild, reflekterar inte Geijer över. Han är som många i sin samtid överväldigad av det absoluta i den klassiska konstens skönhet. Ling, å sin sida, intar en intellektuellt sett mer mogen ståndpunkt. Han ser parallellerna mellan det antika och det fornnordiska. Europa har två mytologiska centra, menar Ling, ett i Grekland och ett i Norden. Nordborna borde därför kunna gestalta sina gudar lika väl som grekerna visualiserat sina.

Lings och Geijers olika syn på den fornnordiska mytens användbarhet inom konsten skulle få konsekvenser för Göthiska förbundets inre liv. När Geijer infinner sig i Stockholm till förbundets stämma i december 1817 och själv läser upp den senare delen av sina ”Betraktelser”, lämnar Ling i vredesmod förbundet för gott. Adlerbeth står främmande för Lings agerande. Han menar, att man måste kunna acceptera att det finns olika ståndpunkter i en fråga. Men för Ling är det hela inte fråga om en intellektuell debatt bland många. Det är hela hans världsbild som står på spel. Geijer garderar sig å sin sida mot den skandal som hans föreläsning åstadkommit, genom att i senare kommentarer över Ling uttala sig starkt förlöjligande av honom. Den svepande karakteristiken var en genre som Geijer behärskade. I en ofta citerad

raljerande formulering framstår Ling för Geijer som ”ett Göthiskt förbund i sig själv”.⁶¹ Adlerbeth skulle emellertid snart engagera sig kraftfullt på den sida som samlar entusiasterna för det fornnordiska bildspråket. Det skulle också visa sig att den Lingska linjen är den som har bärkraft under det följande århundradet. Som inspiratör för konstnärerna skulle den fornnordiska världen och dess gudar vara en realitet ända fram till modernismens genombrott efter Första världskrigets slut år 1918.

Iduna 7 kommer ut tidigt våren år 1818. Geijers ”Betraktelser” publiceras i numret. Göthiska förbundet förmedlar därigenom ett dubbelt budskap till allmänheten. Dels uppmuntrar man genom sin tävling konstnärerna till att gestalta den fornnordiska mytologin i konsten, dels framför man i *Iduna* invändningarna mot att göra sådana försök.

GÖTHISKA FÖRBUNDETS TÄVLING

Utsikten till framgång med den tävling som göterna utlyst är inte given. Sista dagen för inlämning av bidrag är satt till den 17 januari 1818 och samma dag skriver Adlerbeth i dagboken: ”Av professor Westin inhämtade jag med ledsnad att ännu inga tävlande konststycken grundade på nordiska myter blivit på hans ateljé inlämnade. Min fruktan att all tävling skulle utebliva, blev dock snart skingrad genom de upplysningar jag sökt och fann hos herrar Ling och Fogelberg. Den senare hugnade mig med det löfte att så väl hans egna, som flera hans vänners försök i ovannämnda väg, skulle hos honom vara färdiga till besiktning fredags morgon den 23.”⁶²

När priskommittén samlas den 23 januari 1818 hade 27 arbeten lämnats in. Den 26 januari 1818 hålls prisceremonin. Agréerna Sandberg och Fogelberg får högsta beröm, men hade ställt upp utom tävlan, Sandberg med skisserna *Walkyrior* och *Skade*, Fogelberg med tre statyer i miniatyrmodell, *Oden*, *Thor* och *Frey*. Belönade blir Isak Salmsons *Thors strid med jättarna* med 15 dukater, och Pehr Berggrens *Frej*, med 5 dukater. För de två pristagarna blir belöningen en engångsföreteelse – de låter inte höra talas om sig i fortsättningen. Vi observerar att de sju främsta bidragen till tävlingen väljer ämnen ur den fornnordiska mytologin. Varken artisterna eller prisnämnden hade låtit sig övertygas om de åsikter som Geijer framfört i sina ”Betraktelser”.

På förbundets årsdag den 16 februari 1818, är *Orvar Odd* ordförande vid göternas stämma. Orvar Odd är stamgöten, den förre diplomaten och bruksägaren i Värmland Ludvig Heijkensköld. Han är i Stockholm på grund av den pågående riksdagen. Heijkenskölds inledningsanförande vid göternas stämma uttrycker känslan av att ett genombrott för en ny konst i skett i Sverige: ”På förbundets vägnar tolkade ordföranden den glädje, som enligt hans övertygelse borde vara gemensam för alla Nordens inbyggare över den framgång, varmed Sveriges unga konstnärer beträtt ett nytt sätt för sin tävlan.” Heijkensköld uppmanar konstnärerna till fortsatt aktivitet i samma anda.⁶³

Nu skulle ytterligare ett epokgörande beslut fattas för den svenska konstens utveckling. Två förbundsbröder, *Thorgöther*, expeditionssekreteraren Johan Gustaf Netzel, och *Swerre*, greven och ledamoten av Vetenskapsakademien och Krigsakademien, Carl Spens, föreslår att förbundet skulle ordna en utställning av de arbeten som lämnats in för tävling. Också andra konstnärer skulle kunna inbjudas till utställningen. Förslaget tas emot med entusiasm.⁶⁴

Tidpunkten för den planerade konstutställningen är förvisso väl vald. Nu hade ögonblicket kommit, då den nye Oden skulle ta över riket efter Gylfe. Konung Carl XIII hade nämligen dött den 5 februari 1818. Det stundar en kröning av kronprinsen Karl Johan och behovet av festivitas gör sig påmint. Sedan hösten 1817 finns dessutom rikets ständer i Stockholm med anledning av den urtima riksdag som pågår åren 1817-1818. Nu föreligger det bättre förutsättningar än någonsin, att få besökare till offentliga arrangemang i huvudstaden.

KONSTAKADEMIENS UTSTÄLLNING ÅR 1818

Kungl. Konstakademien hade enligt stadgarna en skyldighet att ordna årliga utställningar av lärares och elevers alster. Bristen på inlämnade arbeten får till följd att det inte hålls någon utställning i akademiens regi år 1817. Vid akademiens årsmöte följande år, den 24 januari 1818, aktualiseras frågan på nytt. Överintendenten får i uppdrag att sända ut en lista, där medlemmarna skulle anteckna vilka verk de avser att presentera vid 1818 års utställning.

Frågan tas åter upp den 25 mars, då hedersledamoten, utrikesstatsministern greve Lars von Engeström, efterlyser svaren på den kringstända listan. En generad överintendent bekänner då att han ännu inte sänt ut någon lista! Excellensen påpekar då att han från konungen nyligen hört uttryckas en "nådig" önskan att en allmän och så mycket som möjligt lysande exposition måtte anställas av akademien innevarande år. Nu begär en annan av hedersledamöterna, riksmarskalken friherre Fleming ordet. I tidningarna hade han läst att "ett sällskap, kallat Götiska förbundet", kungjort att det avsåg att hålla en utställning. Till denna hade de flesta av landets utmärktaste artister lovat sina arbeten. Därför var han förundrad över svårigheten att hålla en exposition inom akademien. Fleming kritiserar den kallsinnighet som åtskilliga av akademins ledamöter visat den stiftelse, där de fått sin utbildning. Trots att de nu är lärare på akademien erbjuder de sina arbeten åt en annan utställning, men nekar dem åt akademien.⁶⁵

Engeström understödjer Flemings synpunkter och meddelar att han inte kände till att ledamöterna lovat att delta i en annan exposition. Hur som helst är akademien enligt stadgarna förbunden att hålla en utställning, och Engeström erinrar åter om detta. Professor Carl Gustaf Gillberg värjer sig mot de hårda orden i Akademien och framhåller att det var allmänt bekant att konstnärerna blivit inviterade av ett aktningsvärt samfund, det Göthiska förbundet, och att flera av dem skriftligt lovat komma med bidrag. Gillberg ansåg för sin del inte detta vara något straffvärt.

Men som varande regeringens representant är Engeström obönhörlig. Det är här inte frågan om att blanda in främmande ämnen i debatten, menar han. Skyldigheten för Konstakademien att arrangera utställningar påbjöds enligt stadgarna. Ett nytt sammanträde måste snarast hållas, vid vilket så många som möjligt av "herrar artister" torde infinna sig. Det är lätt att förstå Engeströms bekymmer. Som kronprins hade Karl Johan visat viljan att utnyttja konsten för att stärka bilden av honom själv. Det fanns anledning att vänta att denna ambition skulle öka sedan kronprinsen väl blivit kung. Genom Göthiska förbundets tävling skulle Konstakademiens brist på kreativitet komma i öppen dag.

Nytt datum för sammanträde i Konstakademien sätts till den 7 april. När sammanträdet öppnar denna dag tar Engeström omedelbart till orda och meddelar att någon vidare diskussion om utställningsskyldigheten var överflödig. Det gällde nu endast att fastställa datum, när utställningen skulle äga rum. Efter palaver mellan artisterna kunde ordföranden föreslå datum för utställningens öppnande till måndagen den 20 april. Inlämningen av konstverk skulle ske senast lördagen den 18 april. Konstnärerna fick således elva dagar på sig! Bakom det drastiska beslutet ligger förstås påtryckningar från den nye konungen, Karl XIV Johan. Omedelbart sedan datum för expositionen fastställts låter utrikesstatsministern meddela att kungen "täckts" utnämna sin son, kronprins Oscar, till akademiens kansler. Trots den korta tid som står konstnärerna till buds, lyckas Konstakademin få in 145 målningar. Av dessa har endast en ett fornnordiskt motiv. Det är Gustaf Erik Hasselgrens stora tavla *Ragnar Lodbroks död*.

GÖTHISKA FÖRBUNDETS UTSTÄLLNING

Den allmänna uppfattningen är att den nästan samtidigt öppnade utställningen i göternas regi övertrumfar Konstakademiens. Nyblivne göten och diplomaten i disposition, Göran Ulrik Silfverhielm, bjuder in Karl XIV Johan och kronprins Oscar till utställningen. De kungliga hedrar också denna med sin närvaro. Jacob Adlerbeths berömde far Gudmund Jöran Adlerbeth dör våren 1818 och Jacob befinner sig av denna anledning på godset i Ramsjöholm under sommaren 1818. Dit anländer ett brev från Erik Gustaf Geijer den 11 augusti 1818. Geijer skriver: "Den Göthiska Expositionen varade till juli månads slut, visades sista dagarna gratis för allmänheten, då rummen var hela dagarna uppfyllda med folk av alla klasser. – Den har haft en lysande framgång".⁶⁶ Vi märker hur snabbt utställningen bidrar till att etablera de götiska idealen bland den breda allmänheten. Geijers positiva värdering av förbundets utställning är överraskande, eftersom den kommer från en man som så tydligt varnat för försöken att gestalta de nordiska myterna i konsten. Men såväl kungafamiljen som allmänheten hade gillat utställningen. Geijer anpassar sig till den rådande smaken. Kanske hade han också låtit sig överbevisas i sin negativa attityd mot de nordiska myternas användbarhet i konsten, genom de goda exempel på motsatsen som utställningen visar.

Minnena från utställningen dröjer sig kvar hos de konstnärer, som genom sin revolt mot den gamla skolan startar den process, som skulle förändra den nordiska konstens inriktning. Sandberg skriver således ett brev den 7 maj 1822 till Fogelberg i Rom: ”Aldrig få vi en sådan Exposition som Göthiska förbundets, det är alla ense om.”⁶⁷ Förbundets utställning blir en andlig islossning för det svenska konstlivet. Samtidigt är den en ekonomisk framgång. 4142 biljetter säljs till utställningen, katalogen över de utställda föremålen köps av 1153 personer. Intäkterna är 1375 Rdr. och behållningen 441 Rdr. Det är framför allt tre namn som bidrar till succé: Fogelberg, Sandberg och den i sammanhanget nye målaren Carl Johan Fahlcrantz.

GÖTISKT SILVER

Fogelberg väcker uppmärksamhet inom två genrer på utställningen. Dels ställer Erik Gustaf Geijer ut ett götiskt dryckeshorn, som Fogelberg skapat i samarbete med silversmeden Johan Petter Grönvall, dels presenterar Fogelberg miniatyrskulpturer som föreställer de fornnordiska gudarna Oden, Tor och Frey.

Geijer hade fått sitt horn som gåva av Värmlands nation våren 1816. Han var då docent i historia och nationens inspektör. Bakgrunden är det växande intresset för den götiska sfären bland studenterna i Uppsala. Kanske fanns redan traditionen att dricka mjöd ur horn vid Uppsala högar. Geijer kan också ha berättat för sina studenter om den hornkult som utvecklats vid sittningen efter Göthiska förbundets stämmor. I stadgarnas § 17 heter det: ”Sedan göterna stämma hållit, förblive de hos varandra i god välfägnad: framtaga då en var sitt dryckeshorn, fülle och tömme det på ärligt sätt. Därvid sjunges det bekanta kvädet: *Göterna fordomdags drucko ur horn etc.*”

Dryckesseden blir en sätt att få del i de gamla göternas seder och bruk. I förbundets stiftelseurkund heter det: ”Vi vågade att tillägga oss namn efter nordiska kämpar, att efterbilda de horn, de vid sina dryckeslag nyttjat, för att även under våra dagar genom symboler återförsätta oss i det tidevarv då Bragebägaren tömdes av modiga hjältar.” Göthiska förbundets Bragebägare gick laget runt när förbundssången sjöngs. Sedan förbundet upplösts har Bragebägaren gått förlorad. Vi vet därför inte hur den sett ut. Men varje förbundsbroder använde också egna dryckeshorn. Det är helt osmyckade kohorn

av enklaste slag. Några av dessa finns bevarade och visas på Nordiska museet i Stockholm.



FEM AV GÖTHISKA FÖRBUNDETS DRYCKESHORN (NORDISKA MUSEET).



BENGT ERLAND FOGELBERG OCH JOHAN PETER GRÖNVALL: DRYCKESHORN (1816).
FOTO: UPPSALA AUKTIONSVERK.

Fogelbergs horn är ett nyskapande bidrag till den svenska konsten. Hornen förebådar jugendstilens ambition att luckra upp det klassiska bildspråket, genom att söka sig till naturens former. Han använder samma grepp när det gäller att levandegöra den fornnordiska mytologin, som tidigare kronprinsen tagit, i sina försök att identifiera sig själv med den historiske Oden. I silverreliefen på Fogelbergs horn finns två bilder, som hämtats ur den fornnordiska mytologin. Den ena framställer ett par som sitter vid världsträdet Yggdrasil. Den manliga parten symboliserar Geijer. Han framställs som skaldekonstens gud, Brage, spelande harpa för Idun, som skänker honom sina inspirerande och odödliggörande äpplen.

Men också det revanschistiska temat finns antytt i Fogelbergs reliefer. Det andra motivet visar nämligen Geijer som krigsguden Oden. Han tar emot ett dryckeshorn med mjöd från Saga, som är historiens gudinna. Runt pokalens övre kant löper en fornnordisk inskrift ur Volsungasagan. Det är de ord valkyrian Brynhild yttrar när hon räcker ett horn med mjöd till Sigurd Fafnebane:

Full är den med sång
och sällhetstecken,
galdrar och gammalrunor

Bakgrunden är myten om skaldemjödet som Oden rövar från jättarna för att ge till skalderna.

Det är i egenskapen av skald och historiker som Geijer får landsmännens gåva. Budskapet runt hornets mynning med dess högtidliga symbolik får sin skämtsamma epilog vid hornets spets. Där är ett manshuvud är skulpterat. Här kunde den mångkunnige erinra sig en saga som brukade läsas vid brasans sken under vinterkvällarna i Värmland, hämtad från Björners *Kämpa Dater*. I denna berättas om jätten Geirröd som har ett förtrollat dryckeshorn, Grim den gode. Alla som besökte jätten måste offra till hornet och dricka ur det, om möjligt i ett enda drag. I gengäld får gästen spådomar om framtiden. Men när hornet presenteras i göternas utställningskatalog, finner vi att man år 1818 tolkar det allvarliga huvudet på hornets spets annorlunda. Enligt "for-na bruket", heter det där, föreställer huvudet "Varsamheten". Göterna hade lämnat studentåren bakom sig och vill undvika att deras förbund skulle bli

betraktat som ett supgille. Fogelberg kallas för "Fågeln" i vänkretsen och han sätter sin signatur på hornet genom att ge det fågelfötter. Det står där lätt och elegant, färdigt till flykt.

Kritikerna skulle fästa uppmärksamheten på kvaliteten hos Fogelbergs horn. I Malla Montgomery-Silfverstolpes memoarer, berättas om utställningen, där Malla finner "ett skönt dryckeshorn av drivet silverarbete, vartill Ling givit idén och Fogelberg gjort ritningen. Flera ämnen till Geijers skaldestycken var därpå anbragta."⁶⁸ Göternas konstutställning blir föremål för en artikelserie i *Stockholmsposten*. Litteratören Gustaf Abraham Silverstolpe skriver om hornet att det är "en kostlig klenod, ej mindre hedrande för dem däri haft del, än för den, som fått det." Silverstolpe menar att dryckeshornet "förtjänar att mest komma under namn av Göthiskt, genom sitt sammanhang med Göthernas bruk och sedvanor, efter en av herr Fogelberg väl sammansatt ritning, är det med mycken skicklighet arbetat av en modern guldsmed, och vill granskaren ej bestrida möjligheten, att mjödet, drucket ur detta fornsymboliska kärl, kan innefatta en ganska livgivande kraft."⁶⁹

Också Geijer uppskattar gåvan från sina värmländska landsmän. Sommaren 1816 skriver han ett brev till *Anganthyr*, stamgöten Olof Nordenfeldt, bruksägare på Björneborg i Värmland. Hornet ett fulländat konstverk, menar Geijer. Han känner sig djupt hedrad över gåvan.⁷⁰ Samma sommar gifter sig Geijer, men träffar strax dessförinnan, Amalia von Helvig. Hon är en stark kulturpersonlighet som knyter en serie kontakter i Sverige. Återkommen till hemstaden Berlin hösten 1816, får hon ett brev med en teckning av Geijers horn från Fogelberg själv. Bifogad är också en redovisning av den symbolik som den mytologiska gestaltningen innehåller. Det är Per Henrik Ling som står för texten. Amalia bearbetar materialet och publicerar det i den ansedda tyska kulturtidskriften *Kunst-Blatt* år 1822.⁷¹

Visst är det motsägelsefullt att Geijers horn med sina fornnordiska gudamotiv finns på utställningen, när Geijer själv är en så uttalad kritiker mot sättet att använda dessa myter i konsten. Det spänningsfält som Geijers ambivalenta hållning alstrar, leder till att Fogelberg aldrig blir föreslagen till inval i Göthiska förbundet. Fogelbergs första horn skulle följas av ytterligare tre, också de med mytologiska motiv. Två beställs av Karl XIV Johan. Ett får

kronprins Oscar som gåva av studenterna i Uppsala år 1819. Geijers horn skulle också inspirera till fler silverarbeten, som utsmyckas med motiv från den nordiska mytologin.



BENGT ERLAND FOGELBERG OCH JOHAN PETTER GRÖNVALL, DRYCKESHORN (1820, DETALJ).

Under besöket på göternas konstutställning år 1818 blir även kungen förtjust i Geijers horn. Han ser här ännu en möjlighet att utnyttja den fornnordiska symboliken för egen del. Karl Johan gör en beställning av ett horn i samma stil som Geijers. Hornet utförs av silversmeden Johan Petter Grönvall efter Fogelbergs ritning och blir klart år 1820. Det är till övermått dekorerat med reliefer och delvis förgyllt. Locket kröns som sig bör med den kungliga kranan. Runt övre kanten löper en inskription hämtad från en dikt ur äldre Eddan, *Ríghula*, och därunder den symbolmättade fris, som enligt Fogelbergs ritning illustrerar hur "Oden anländer till Sverige och gör förbund med Gylfe." Oden (iförd frygisk mössa, den franska revolutionens symbol). och Gylfe möts med ett handslag framför ett altare vigt åt guden Tor.



BENGT ERLAND FOGELBERG-JOHAN PETTER GRÖNVALL, GÖTISKT HORN
(1820, MUSEUM GUSTAVIANUM, UPPSALA UNIVERSITET).

Bakom Oden står Saga med några åldrade asar. Gylfe möter upp med sina krigare med två drakskepp, där relingarna kantas av trekantiga sköldar. I havet finner vi tre skäggiga mytologiska figurer, Ägir, havets gud, som vilar mellan Nordsjön och Östersjön vilka bär upp Riksvapnet. Hornet vilar på en grip i guldbrons som ligger på en svart träsockel. Också detta horn har ett gubbhuvud på hornets spets. Till hornet hör ett etui i röd marokäng, med guldtryck och foder i blå sammet.

Detta götiska horn skulle femton år senare få en ny historia, när Karl XIV Johan år 1835 gör sitt fjärde besök hos studenterna i Uppsala. Han välkomnas vid Uppsala högar av studentkåren med mjöd, serverat i ett enkelt götiskt horn. Karl Johan lovar då studenterna ett dyrbarare horn. Det är Fogelbergs horn från 1820, som Karl Johan avser att ge bort. Sommaren nästa år har kronprins Oscar med sig hornet till studenterna i Uppsala.

KARL XIV JOHANS HORN ÅR 1837

Redan följande år, 1836, gör Karl XIV Johan en ny beställning av ett horn, för att ersätta det horn som han gett bort. Som tidigare utförs hantverket av silversmeden Grönvall och blir klar år 1837. Skillnaderna mellan det tidigare hornet och det nya är obetydliga, men reliefen saknar finish. Fogelberg har inte personligen kunnat övervaka reliefens färdigställande, eftersom han befinner sig i Rom. Devisen på hornet fjärmar sig från det fornisländskt krigsretoriska:

Den starke dricke det sköna till
Den sköna svare om hon det vill.

Sockeln är en annan än den tidigare – hornet flankeras av två lejon liggande på en svart ekplatta. Vi känner igen dem som miniatyrer till de lejon som ligger vid Erik Gustaf Göthes staty av Carl XIII i Kungsträdgården, vilka modellerats just av Fogelberg.



JOHAN WAY, KARL XIV JOHAN BESÖKER UPPSALA HÖGAR
(1836, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

GÅVORNA TILL KRONPRINS OSCAR ÅR 1819

Karl XIV Johan arbetar hårt för att etablera sin ställning i Sverige. Han har ambitionen att inta en position som landets ledare, och vill vara en länk i en rojalistisk tradition med uråldriga anor. Men kronprins Oscar har lättare än Karl Johan att bli en ikon för det götiska. Han är jämnårig med studenterna i Uppsala och han hör framtiden till. När kronprinsen studerar i Uppsala hösten år 1819 firas hans namnsdag den 1 december med en storslagen ceremoni i götisk stil. Två gåvor överlämnas till kronprinsen: ett götiskt horn och ett svärd.

Oscars horn är försvunnet, men en beskrivning av hornet finns i en skrift, som Atterbom författar om Oscars namnsdagsfest: "Hornet är inuti ända till spetsen beklätt med förgyllt silver, omvärves av en i silver arbetad eklövskrans, fullsatt med pilar. Ett svärd och en båge är i detta smycke sålunda instuckna, att bågens armar i sina ändpunkter utgöra ett par fötter, på vilket

hornet kan stödjas. Den tredje till detta ändamål nödvändiga foten bildas av en rund knapp som vid hornet fasthålls av en silverring, på vilken det står att läsa: 'Åt Oscar Uppsala Akademiens Kansler af den studerande ungdomen den 1 Dec. 1819.' Vid brädden förvaras, på en förgylld omlöpande bred silverkant, i gotiska bokstäver, följande inskrift ur Volsungasagan:

Dryck jag förer Dig
 Brynjornas hövding
 Blandad med mod
 Och gudars styrka

På hornets spets ses ett gyllne huvud föreställande Grimner, en av Odens otaliga benämningar, segerens fader och runornas läromästare." Atterbom fördjupar symboliken hos Fogelbergs nydanande skapelser.⁷²

SVÄRDET

Liksom hornet överlämnas svärdet till Oscar på namnsdagen den 1 oktober 1819 i Uppsala. I beskrivningen av svärdets utformning heter det: "Svärds-kavelns yttre sida visar Tors hammare, *Mjolner*, med dess ljungeldar; den inre åter Odins ring, *Draupnir*, med runan Tor inuti. Fästets form är tagen efter mönster, som nyttjades av forna nordiska och germanska folkslag. Den damascerade klingans utsida föreställer, i guld, Gamla Uppsala högar och kvarlevan av dess hedniska tempel, samt på avstånd det Nya Uppsala slott och domkyrka." Svärdets insida visar "den välgörande Freys bild" och på båda sidor ormslingor, med fornnordiska tänkespråk. Oscar bär svärdet vid sidan, när han tågar in i Uppsaladomens halvdunkel vid den efter festen följande gudstjänsten.



BENGT ERLAND FOGELBERG, SVÄRD MED SILVERFÄSTE (1819, H. M. KONUNGEN.
FOTO: ALEXIS DAFLOS, KUNGL. HOVSTATERNA).

ERIK GUSTAF GEIJERS POKAL

Pokalen överlämnas som en gåva till Erik Gustaf Geijer från kronprinsens adjutanter, de officerare som följde Geijers föreläsningar i historia, tillsammans med kronprins Oscar i Uppsala höstterminen 1819. Runt den nedre kanten läser vi: "Till E. G. Geijer av H. K. H. Kronprinsens Officerare Höstterminen 1819." Pokalen är också den utförd av silversmeden Johan Grönvall år 1821 och enligt traditionen komponerad av Fogelberg.

Gåvan är en klassisk urna i silver med fornnordiska motiv i kall vitmetall. På den ena sidan sitter Brage, skaldekonstens gud och spelar på en harpa, på den andra sidan Saga, historiens gudinna som föreläser för fem unga krigare. Det är alltså återigen Geijer i sin dubbla funktion som skald och lärare som symboliseras genom bilder ur fornnordisk mytologi. I ett brev till *Harald*, von Hartmansdorff, berättar *Ulf*, Olof Erik Bergius, att Geijers föreläsningar gör "ett osägeligt nöje utom för adjutanterna, dem H. K. H. stundom roar sig med att efteråt examinera, och vilka därvid finnas komma till korta."⁷³ Det är med kunskap om Bergius brev, som vi kan uppfatta humorn i det fornnordiska

citat, som finns graverat på pokalen: ”Sejer åt sönerna, talförmåga åt många och förstånd åt människorna. Skönast är livet för de människor som ej vet för mycket.”

WIDAR, JOHAN GUSTAF SANDBERG

Varken Sandberg, Fogelberg eller Johan von Breda lämnar in några bidrag till Konstademins tävling år 1818. Från de tre ungdomarna kommer det emellertid rikligt med bidrag till göternas exhibition. Flitigast är Sandberg som lämnar in hela 21 tavlor. Senare brev från honom visar att utställningen framstår som en höjdpunkt i hans liv som konstnär. Det av hans bidrag som skulle väcka mest uppmärksamhet är skissen *Valkyrior ridande till strid*. I den fornnordiska mytologin är valkyriorna Odens härjungfrur. Spjutbeväpnade och hjälmklädda rider valkyriorna de kämpande härarna till mötes och väljer ut dem som skulle komma till Valhall. Valkyriorna tillhör diserna, en skara kvinnliga gudar, som dyrkades intensivt i Uppsala under heden tid. Kulten av diserna var bildlös. Sandbergs skiss är unik genom att den för första gången synliggör gudinnorna i Sverige.

Utställningskatalogen uppmärksammar besökaren på Sandbergs täta anknytning till göternas forntidssvärmeri, genom att hänvisa till det litterära stoff som finns i en av Snorres kungasagor, *Håkon den godes saga*. Denna hade publicerats år 1816 i Sverige, såväl på isländska som på svenska. I sagan dyker valkyriorna upp i det ödesdigra ögonblick då Håkon gör sig redo att utkämpa vad som skulle bli hans sista strid mot hans bror Eriks söner.

Göndul då sade,
 Mot spjutskaftet stödd:
 Nu växer gudars samkväm
 Ty Håkan de hava,
 Med stora hären,
 Hem till sig bjudit.
 Konungen hörde
 Vad valkyriorna talte,
 De ridande mör
 Tankfulla de syntes,
 Och behjälmade sutto
 Och hade sköldarna för sig.

Lika aktuell är Tegnér's teckning av valkyriorna i hans stora dikt *Svea*. Dikten hade vunnit Svenska Akademiens stora pris år 1811, men den publiceras i *Svenska akademien's handlingar* först år 1817.

Jag ser en syn.
(O lyssnen till orden!)
det dånar i jorden,
Det flammar i skyn!
Valkyrior rida
På frustande hästar.
Hell, dödsjungfrur, hell!
I dag skall man strida.
I Vallhalla gästar
en skara i kväll.

Tegnér diskuterar några år senare i ett brev valkyrian Rota, som nämns i en romans i *Frithiofs saga*. Brevets adressat är en av översättarna av *Frithiofs saga* till tyska, Amalia von Helvig. Tegnér refererar till valkyriorna på "Sandbergs sköna tavla".⁷⁴

Museibesökarna flockas framför Sandbergs skräckinjagande skiss på utställningen. En recensent berättar vad han beundrar: "Dispositionen av detta mästestycke är stor, det hela poetiskt, karaktärerna lyckligt framställda, hästarna fulla av eld. Man berättar att konstnären utför denna tavla i olja. En sådan målning, jämte hr Fogelbergs statyer, är ensamma redan en säker borgen för den Nordiska konstens bestånd och fulländning."⁷⁵ Den färdiga målningen visar att Sandberg har lyckats fånga det ljusdunkel, som gjort så starkt intryck på läsarna av Macphersons *Ossians sånger*. På slagfältet pågår den vilda kampen när valkyriorna dyker upp bakom en molnstod. Odens storm förebådar valkyriornas entré i töcknet. De skiftande molnbilderna skulle bli den färdiga målningens främsta behållning. Valkyriorna störtar ner mot de stridande, med fällda spjut och fladdrande mantlar. De tunga olycksbådande molnen vältras undan. Hemsökelsen faller över kämparna när gudarna tar sitt. En ensam ridande gudinna balanserar bilden i tavlans övre vänstra fält. Det är Freja i rollen som krigets gudinna. Enligt myten skulle hon få hälften av de fallna stridande på sin lott.



NICOLAI ABILDGAARD, OSSIAN S SVANESÅNG
(CA 1782, OLJA PÅ DUK, STATENS MUSEUM FÖN KUNST, KÖPENHAMN).

För göterna är Sandberg tidigare mest känd för att ha skapat vinjetten till Geijer-Afzelius *Svenska folkvisor*. Uppenbart är att Sandberg den gången haft målningen *Ossian* av Nicolai Abildgaard som förebild för sitt teckning. I Sandbergs *Valkyrrior* känner vi också igen den Ossianska stämningen: vi upplever det Abildgaardska ljusdunklet.



JOHAN GUSTAF SANDBERG, VALKYRIOR RIDANDE TILL STRID
(CA 1820, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

Också den konstsamlande expertisen visar stort intresse för Sandbergs *Valkyrior*. Tavlan köps in till ett högt pris av greve Gustav Trolle-Bonde på Säfstaholm. Kontakten mellan samlaren Trolle-Bonde och konstnären Sandberg, skulle leda till en livslång vänskap. På herrgården hamnar Sandbergs målning i den kanske främsta tavelnsamlingen i Sverige. Här hängs *Valkyrior* bland mästare som Rubens, Hals, van Dyck och Tizian.⁷⁶ Men Trolle-Bonde drabbas av ett bittert öde för en konstsamlare: han blir blind. Men minnesbilderna av hans älskade tavlor lever kvar hos honom. Han visar runt bland sina målningar också sedan han blivit blind, och beskriver deras kvaliteter för de häpna besökarna på Säfstaholm.

BENGT ERLAND FOGELBERG

Bengt Erland Fogelberg börjar som lärling i sin fars mässingsgjuteri i Göteborg. Han kommer sedan till Stockholm där han fortsätter sin hantverksutbildning. Fogelberg går samtidigt i Konstakademiens lägre klasser. År 1807 uppmanar Sergel honom att utbilda sig till skulptör. I mitten av 1810-talet befinner sig Fogelberg bland Konstakademins revolutionära ungdomar. Han är den som bäst lyckas ta vara på de bildmässiga uppslag som erbjuds i Göthiska förbundets konstittävling år 1818. Fogelberg gör tre små skulpturer till göternas tävling. De är avsedda som modeller till statyer i kolossalformat. Han gestaltar Oden, Tor och Frej och följer de rekommendationer för hur gudarna bör se ut, som Ling lämnat i sina föreläsningar. Recensenterna av Göthiska förbundets konstitställning är överens om att Fogelbergs gudar ger en idealiserad bild av den svenska folksjälen. Vad grekerna en gång lyckats med i sitt konstnärliga skapande fanns nu inom räckhåll också för nordborna.⁷⁷

För Fogelberg är det viktigt att gestalta Oden sittande. Han är världens styresman och en övergud till Thor och Frej. Traditionen att framställa en vördnadsbjudande härskare som sitter på en tron går tillbaka till de gamla egyptierna. Vi finner den också i grekernas Zeus-framställningar. Enligt Ling skulle Oden en gång ha visat sig med en blå kappa. Det blir denna kappa som Fogelberg använder för sin karakteristik av guden. Den draperade Oden är originell i jämförelse med de vanligtvis helnakna klassiska gudabilderna. Fogelbergs Oden är skäggprydd och representerar den världsvise, åldrande härskaren. På huvudet bär han en egenartad kronliknande hjälm. Fogelberg kan ha funnit den på avbildningar av romerska reliefer som visar barbarer i strid med romare.

Den välklädde Oden, som skyddar sig mot nordens kyla, har en kontrast i gestaltningen av Tor. Han visas upp naken och med spelande muskler. Tors klassiskt behärskade former är utformade i Sergels anda. Men en större mästare kan ha funnits som avgörande inspiratör. Det är Michelangelo och hans staty *David*. Fogelbergs originella bidrag till den klassiska konventionen är Tors ansikte: skäggprytt och med en nordiskt drömmande blick. Göternas utställningskatalog ser honom som en ”sinnebild av den fysiska kraften, stående färdig till anfall, hållande uti högra handen stridshammaren Mjölner

(Förkrossaren) och uti den vänstra starkhetsgördeln Meginjörd./- - -/
Bakom honom synes hans bockar och ett hjul, för att beteckna hans vagn.”⁷⁸

Den siste av de fornnordiska gudar som Fogelberg gestaltar är Frej. För Pehr Henrik Ling är Frej motsatsen till Tor. Frej borde enligt Ling framställas ”med ungdomligt milt ansikte och med kärlig blick.” En ekkvist i handen skulle röja Frejs fredliga avsikter. Vilande bredvid bör åkerbrukets symbol, galten Gullingborst ligga, menar Ling. Attributen finns med hos Fogelbergs Frej. Skulpturen ger ett feminint intryck, inte minst genom den korta tunika som han bär. Den påminner om en kjol och röjer samtidigt skulpturens förebild i antika kvinnostatyer. En recensent påpekar också att draperingen är ”mer passande för en grekisk än en nordisk figur.”⁷⁹

Mer positiv är Lars August Ekmarck, som i sin ”Betraktelser” över utställningen menar att Freijs ansikte är ”idealt och erinrar likväl om Nordisk individualitet; här har man således ett prov på möjligheten att individualisera vår natur lika väl som den grekiska.”⁸⁰ Kontrapostställningen och den korta tunikan hos Freij, har likheter med Pasiteles skulptur *Atalanta*, som finns i Vatikanen. Den kn ha varit känd som gipskopia i Stockholm.

I Fogelbergs statyetter med dess amalgamering av antikt och fornnordiskt börjar präglingen av vår uppfattning av de fornnordiska gudarna. Problemet för tidens konstnärer är att det saknas köpare till den konst som de producerar. När det gäller Fogelbergs miniatyrer, som är avsedda att utföras i kolossalformat, framstår kungen som den ende tänkbare beställaren. Karl Johan förklarar också sitt intresse för statyetterna. Han köper in dem med ett löfte åt Fogelberg att han skall få hugga dem i stort format.



BENGT ERLAND FOGELBERG, *ODEN* (1818, SKISS, NATIONALMUSEUM).



BENGT ERLAND FOGLEBERG, *TOR* (1818, SKISS, NATIONALMUSEUM).



BENGT ERLAND FOGELBERG, *FREJ* (1818, SKISS, NATIONALMUSEUM).



PASITELES, ATALANTA (1: A ÅRH. F.KR., MARMOR, VATIKANEN, ROM).

CARL JOHAN FAHLCRANTZ

Under hela 1800-talet skulle en betydande del av den svenska konsten skapas utomlands. Därför är det glädjande att de konstnärer, som djupast drabbas av den nationella tanken, resonerar som Gunnar Lidarände i *Njals saga* : "för mig finns ingen väg från hemmets dörr." Det gäller de fyra göterna Thersner, Limnell, Sandberg och Fahlcrantz.

Den av de svenska målade konstnärerna som anses vara mest originell och som skulle kunnat spela en internationell roll, är landskapsmålaren Fahlcrantz. Han får ett resestipendium stort nog att bekosta en resa till Rom. Men Fahlcrantz vill stanna i Sverige. I ett brev till Konstakademien motiverar han utförligt sin begäran om att få använda resestipendiet inom landet. Det främsta skälet är att det svenska landskapet "genom sin rikedom på na-

turskönhet av alla slag tillbjuder konstnären så ymniga tillfällen att idka och uppöva sig i landskapsmålning.⁸¹ Fahlcrantz gör endast två korta utlandsresor i sitt liv, en till broderfolket Norge och en till Danmark.

Fahlcrantz är tio år äldre än de revolterande unga konstnärerna, men via Breda den äldre kommer han i kontakt med den yngre generationen och börjar umgås i deras kretsar. Hans sätt att protestera mot den klassiska inriktningen vid Konstakademien är inte lika uppseendeväckande som de yngre kollegornas. Han visar helt enkelt vad man kan åstadkomma genom att välja andra utgångspunkter än de antika idealen och målar svenska landskap, ofta med ett historiskt minnesmärke som huvudmotiv.⁸² Fahlcrantz är jämnårig med Ling. Men medan de yngre konstnärerna tar till sig den fornnordiska gudavärld som Ling på olika sätt synliggör, ser Fahlcrantz andra sidor hos honom. Han beundrar de Lingska landskapsbeskrivningarna. När den forne göten *Thidrekr*, Bernhard von Beskow, år 1866 skriver ett företal till Lings samlade dikter, gör han läsaren uppmärksam på fenomenet: ”Man vet hur högt värde Fahlcrantz sätter på Lings skildringar av Nordens natur.”⁸³

Fahlcrantz gör karriär i Konstakademien och får efter landskapsmålaren Elias Martins död år 1818 den så kallade landskapsmålarlönen av Akademien. Till den omdiskuterade och frampressade utställning som Konstakademien håller våren år 1818 levererar Fahlcrantz pliktskyldigast två målningar. Men till Göthiska förbundets exposition, som äger rum en månad senare, bidrar han med inte mindre än fjorton målningar.

De båda göter som kom upp med tävlingsidén, *Thorgöter* (Johan Gustaf Netzel) och *Sverre* (Carl Gustaf Spens) lämnar också en berättelse om utställningen och kommenterar de inlämnade bidragen. De betonar särskilt Fahlcrantz insats: ”namnet Fahlcrantz var det första som prydde vår lista.”⁸⁴ I den kritiska analys som Geijer gör över möjligheterna att skapa fornnordisk konst går Fahlcrantz fri: ”Varje god landskapsmålning uttrycker genom en egen magi, en sinnesstämning. Fahlcrantz landskap är härliga lyriska poem”.⁸⁵ Också recensenterna är entusiastiska över Fahlcrantz målningar. Ekmarck skriver om tavlan *Utsikt av första fallet vid Huskvarna i Småland*. ”Var och en som sett naturoriginalet till denna tavla, får intrycket därav fullkomligt förnyat vid åsyn av kopian, och detta vittnar mer än något annat om den djupa känsla, varmed konstnären uppfattar den i varje naturscen in-

neboende anda: en förmåga som så få artistiska snillen i hans genre delat med honom.”⁸⁶

När Fahlcrantz deltar i utställningarna år 1818, hade han sedan länge funnit sin stil, sitt sätt att hävda den nordiska egenarten. Han kan inte ha upplevt samma känsla av konstnärligt genombrott som hans yngre kolleger erfar. Fahlcrantz målningar förmedlar spänningen mellan ett historiskt då och dagens nu. Han avstår från den frestelse som samtida målare ofta faller för, när de fogar in historiska fantasigestalter och föremål i målningarna. Den samtida och långt mer berömde tysk-svenske målaren David Caspar Friedrich, binder oftast sina målningar i tiden genom en dominerande figur i förgrunden, oftast honom själv, som med ryggen mot åskådaren står försjunken i tankar över landskapets symboliska oändlighetsperspektiv. Men Fahlcrantz originalitet visar sig genom att han inte ens låter staffagefigurer ta plats i bilden. Att detta är en konstnärlig princip för Fahlcrantz framgår av ett brev från år 1820 till Fogelberg: ”jag begriper ej att en landskapsmålare som ser det sköna naturen, skall av fri vilja kunna tillåta några figurer, att där göra pretention på uppseende.”⁸⁷ Fahlcrantz väljer inte sällan motiv där mytomspunna byggnader ingår, sådana som Stäket, Gripsholms slott eller Bohus fästning. Målningarna förmedlar känslan av historisk distans och ger åskådaren möjlighet att reflektera över det historiska skeendet. Det är därför som Fahlcrantz skapande utövar en suggestiv lockelse för göterna.

Fahlcrantz föreslås till inval i Göthiska förbundet sommaren 1818 och tar sitt inträde där i oktober år 1819. Men han antar aldrig något fornnordiskt namn och har förmodligen inte funnit sig till rätta i sällskapet.



CARL JOHAN FAHLCRANTZ, UTSIKT AF FÖRSTA FALLET VID HUSKVARNA I SMÅLAND
(1810-TAL, OLJA PÅ DUK).



CARL JOHAN FAHLCRANTZ, STEGEBOTGS SLOTTSRUIN (CA 1830, OLJA PÅ DUK, PRIVAT ÄGO).

KONSTDEBATTEN I DANMARK

Danmark upplever några svåra år efter Napoleonkrigen ur ekonomisk synpunkt. Inte mindre än 250 företag går konkurs i sviterna efter Napoleonkrigen, då bland annat Norge går förlorat för danskarna. Trots de ekonomiska motgångarna, visar det danska kulturlivet en förvånande styrka. På samma sätt som i Sverige, är det kungamakten som befrämjar konstutvecklingen. Redan år 1808 blir prins Christian Frederik preses för *Kunstakademiet* i Köpenhamn och han ivrar för att sprida kunskap om den fornnordiska konsten. Om professorn i historia heter det, att denne ”skall föredra det märkvärdigaste inte endast i den allmänna historien utan också i konsthistorien samt i den grekiska, romerska och nordiska mytologin.” Bristen på kunskap och lärare inom den nordiska sfären är stor, men på plats finns en islänning, Finn Magnusen, som från år 1815 håller föreläsningar vid Köpenhamns universitet. Prinsen inser att denne är användbar också för *Kunstakademiet*. Från oktober 1819 undervisar så Magnusen de danska konstnärerna. Liksom Ling publicerar Magnusen sina föreläsningar under titeln *Bidrag til nordisk arkæologie med-*

delte i forelæsninger (1819-1820). Som titeln avslöjar handlar föreläsningarna huvudsakligen om arkeologi.⁸⁸ Den nordiska mytologin presenterar Magnusen som en inledning till arbetet. Han uppmuntrar sitt auditorium att börja utnyttja fornnordiska teman i det konstnärliga arbetet. Idéer fanns att hämta i de båda Eddorna. Magnusen publicerar själv nyöversättningar till danska av Eddorna under åren 1819-1824.

Parallellen med händelseförloppet i Sverige finns också i den kritik som Magnusens tankar möter från de danska klassicisterna. Det är främst de två bröderna Torkel och Gustav Ludvig Baden, som går till attack. År 1820 ger Torkel Baden ut *Professor Finn Magnusens Beviis for, at vore Kunstnere ved Rejser til Iisland kunde naae det Samme, som ved at rejse til Italien eller Rom*. Samtidigt kommer Gustav Ludvig Baden ut med skriften *Om den nordiske mythologies ubrugbarhed for de skjønne tegnende kunster*. Vad bröderna Baden vänder sig mot, är Magnusens ambition att likställa den nordiska mytologin med den grekiska. Den nordiska mytologierna och de gamla sagorna är råa och oanständiga. Något självständigt värde har de inte, eftersom de är ett hopkok av grekisk mytologi och av Bibelns berättelser, menar bröderna Baden.⁸⁹

Nu blandas händelserna kring Göthiska förbundets exposition år 1818 in i debatten. I Sverige skriver Johan Magnus Stjernstolpe en verssatir med titeln "Mytologierna eller gudatvisten", som förlöjligar de nordiska gudarna i jämförelse med de grekiska. Den publiceras i *Allmänna Journalen* i februari år 1820. Torkel Baden översätter satiren till danska och publicerar den i tidskriften *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* hösten 1820. En dikt som vänder sig mot Stjernstolpes dikt, "Mytologierna eller gudatvisten. Andra dagen", finns införd i den svenska tidningen *Anmärkarne* i juni 1820. Denna dikt blir utförligt refererad i danska *Telegraf* den 3 oktober 1821 av Finn Magnusen. Några veckor senare publicerar denne delar av Göthiska förbundets utställningskatalog i samma tidning.

Reflexer av den danska debatten märks också i Sverige. Klassicisterna ser till att få Torkel Badens uppsats, "Om den nordiska mytologins oanvändbarhet för de sköna konsterna", översatt till svenska och publicerad i fyra nummer av *Allmänna Journalen* 1821. Nu rycker Jacob Adlerbeth ut till det fornnordiskas försvar och bokar spaltutrymme i *Journalen*. Han refererar den danska debatten och sympatiserar naturligtvis med Magnusens tankar. Ad-

lerbeth vidgar perspektivet, då han påpekar att den ansedde tyske fornforskaren David Friedrich Gräter förhållit sig positiv till den fornnordiska mytologin, genom ett brev han publicerat, med titeln ”Nordiska mytologien och de nordiska gudomligheternas artistiska framställning.” Gräter hade tidigt engagerat sig för den fornnordiska saken genom tidskrifterna *Bragur* och *Idunna und Hermode* under åren 1791-1816. Adlerbeth avslutar sin hyllning av den tyske vetenskapsmannen med följande ord: ”Gräter, denne Germaniens ypperlige fornforskare, är ännu i oavbruten verksamhet. Han ämnar utgeva en ny tidskrift, vars ändamål bland annat skall bliva att rättfärdiga Nordens forntid och visa dess myters användbarhet i bildande konst.”⁹⁰ Någon ny tidskrift dyker inte upp från Gräters sida. Däremot publicerar denne åren 1829-1831 ett tvåbandsverk med titeln *Versuch einer Einleitung in die nordische Alterthumskunde, vorzüglich für Dichter und Künstler* (Försök till en inledning i nordisk fornkunskap, i synnerhet för diktare och konstnärer). När den senare delen av verket kommer ut, är författaren redan död.⁹¹

Den danska debatten genererar ett 80-tal artiklar åren 1820-21, innan den ebbar ut. Det synliga resultatet av det intensiva idéutbytet blir en konståvling år 1821, som inspireras av göternas aktiviteter i Stockholm. Vi påminns om den samtida konstens litterära beroende, genom att *Det Skandinaviske Litteraturselskab* ställer sig bakom arrangemanget. Tävlingen inspirerar Hermann Ernst Freund till att åstadkomma den nordiska romantikens enda verkligt nyskapande fornnordiska skulptur. Den föreställer den bedräglige Loke. Han är samtidigt den inställsamme vännen och den djävulskt listande svikaren. Smygande dyker han upp, försedd med slängkappa och vingar. Tvetydigheten i hans karaktär avslöjar sig i det hukande kroppsspråket, där vänstra handen är stödd mot hakan.



HERMANN ERNST FREUND, *LOKI* (1822, SKISS9,
NY CARLSBERG GLYPTOTEK, KÖPENHAMN).

KARL XIV JOHAN OCH FOGELBERG

Erik Gustaf Göthe anses vara tidens främste skulptör i Sverige, sedan Ser-
gel dött år 1818 och Niclas Byström rest till Rom. Göthe blir den förste som
engageras i ett projekt som Karl Johan skulle driva under hela sin livstid: att
göra de gamla svenska kungarna synliga för nationen. En skulptur av Karl
Johan själv borde avsluta serien och placera in kungen i den svenska his-
toriska traditionen. Karl Johan beställer en staty av Carl XIII från Göthe.⁹²
Beställningen ger också arbete åt Fogelberg som får uppdraget att skulptera
fyra vilande lejon som skulle ligga runt skulpturen. Fogelberg arbetar på
beställningen före sin stipendieresa till Paris och Rom år 1821. Kungen hedrar
Fogelberg med ett besök i ateljén. Fogelberg får nu tillfälle att påminna
kungen om dennes löfte att beställa de fornnordiska gudabilder, som visats
som skisser på konstutställningen år 1818. Karl Johan uttrycker under sam-
talet önskemål om förändringar i gudastatyernas utseende.⁹³ Men även om
Fogelberg uppfattar synpunkterna som en bekräftelse av uppdraget, skulle
kungen i själva verket visa sig vara en opålitlig och lynnig beställare. De
många turerna kring skapandet av de tre fornnordiska gudarna, inleder en
lång lidandets historia för Fogelberg. Trots allt leder de slutligen till viktiga
konstnärliga segrar.

Fogelberg reser strax efter sitt möte med kungen till kontinenten.⁹⁴ Gra-
vören Christian Forssell blir hans ombud i Stockholm. När Forssell besöker
kungen och tar upp frågan om hur Fogelbergs statyer skulle utformas, så
minns kungen inte ens att han gjort någon beställning! Forssell lyckas trots
allt utverka löften om ett ekonomiskt förskott på 100 riksdaler per månad åt
Fogelberg.⁹⁵ Men Karl Johan infriar inte detta löfte.

”Det är nu mer svårt än förr att av honom få pengar”, skriver konstnärs-
kollegan Sandberg om kungen i ett brev till Fogelberg i maj 1822.⁹⁶ Julen år
1823 gör Forssell ett nytt försök att få Karl Johan att bestämma sig för att låta
Fogelberg få göra de fornnordiska skulpturerna. Han begär audiens hos kung-
en, fast besluten att inte ge sig förrän kungen bestämt sig för att bekräfta sin
beställning. Men nu är kungen inte längre ens intresserad av de fornnordiska
gudarna. Karl Johan hade fortsatt sitt projekt, att låta göra statyer av de
svenska kungarna. Stora pengar hade gått till Niclas Byström i Rom. Kungen
anser sig inte ha råd att beställa ytterligare skulpturer. Forssell lägger sig nu

ut för Fogelberg. Han framhåller att Fogelberg har mycken kunskap och talang, men nödvändigtvis behöver kungen som mecenat. Forssell hade tillbringat lång tid i Frankrike som gravör. Han citerar nu den franske kungen Henrik IV:s ordspråk: ”Det är viktigt att hela världen lever.” Kungen svarar: ”Ni vill visst ruinera mig monsieur Forssell, men kanske har ni rätt, det är viktigt att hela världen lever. Fogelberg skall få göra en staty åt mig – han skall göra en staty av min son!” En häpen Forssell frågar underdånigt om det i så fall inte vore bäst att Fogelberg fick vänta med arbetet, tills han på plats kunde studera den levande modellen. Det inser också kungen och ber att få återkomma med ett nytt förslag på motiv till skulpturer för Fogelberg.⁹⁷

ODEN

Ett par veckor senare träffar Karl Johan ett avgörande beslut när det gäller Fogelbergs gudar. Fogelberg skall nu få starta arbetet på de tre gudarna från utställningen år 1818. Karl Johan vill att Fogelberg börjar med Oden.⁹⁸ Forssell meddelar per brev det glädjande beskedet till Fogelberg och ber honom skyndsammast sända skisser, kostnadsförslag och besked om beräknad leveranstid för arbetet. Fogelberg uppfyller Forssells begäran, men tiden går. Forssell lyckas inte förmå kungen att underteckna något kontrakt. Den 12 december 1824 är Forssell åter på audiens hos kungen, och påminner honom om de lejon som Fogelberg gjort till Göthes staty av Carl XIII. Kungen hade ogillat statyn men uppskattat Fogelbergs lejon. Kungen säger: ”Forssell, tro mig, jag vill så gärna göra Er till viljes. Jag är mycket nöjd med Fogelberg och allt vad Ni sagt mig övertygar mig alldeles, han är både en skicklig och hederlig artist. Han skall arbeta för mig, han skall bli min skulptör, men jag måste först avsluta mina beställningar hos Byström.”⁹⁹ Kort därefter blir Forssell ånyo kallad till kungen. Nu tar Karl Johan emot det kontrakt som Forssell presenterar och lovar att behandla frågan med sin kassör, krigsrådet Ulrich. När så frågan åter aktualiseras nyåret 1825, backar åter kungen från sina löften. Forssell tröttnar nu på Karl Johan, sedan han ”nära nog exponerade sig för kungens onåd” och ”blivit genomledsen och riktigt mjältsjuk”, efter att ha ”sprungit sig benen kortare i hovtrapporna”, som han skriver till Fogelberg.

Det blir kungens adjutant Michael Gustaf Anckarsvärd som får ta över stafetten från Forssell, när det gäller att föra projektet med de fornnordiska gudaskulpturerna i mål. Anckarsvärd är amatörmålare och god vän med Fogelberg, sedan deras "Sturm und Drang"-period åren runt år 1815.¹⁰⁰ Då hade de gemensamt varit medlemmar i "Sällskapet för Konststudium" i Stockholm. Anckarsvärd hade också besökt Fogelberg i Rom och suttit modell för en byst. Efter Forssells misslyckade förhandlingar med kungen, misströstar Fogelberg av förklarliga skäl om att få beställningar av kungen, sedan Byström, som Fogelberg uttrycker det, "snott åt sig allt".¹⁰¹ Ett brev från Anckarsvärd till Fogelberg våren 1826 är knappast ägnat att stämna den senare på bättre tankar: "Det är olyckligt här i landet, att det ej är känslan för konsten, som livar vår Monark, man måste intrigera för att väcka fåfängan, ty det är därigenom allt skall gå. Här hemma passerar intet som kan glädja en fattig artist i Rom. Penningbrist och i år stor missväxt är summan av tillståndet."¹⁰² Men mot alla odds tar Anckarsvärd med sig en bunt teckningar som Fogelberg sänt honom, och presenterar dem för kungen. Nu visar Karl Johan ett genuint intresse för Fogelbergs Oden. En ny begäran om priser och leveranstid når Fogelberg.¹⁰³

Vid det svenska hovet initierar Karl Johan samtidigt en diskussion om Oden-skulpturens utseende. Som krigets gud, eller som konung för en krigisk nation, bör Oden vara stående och ej belastad med kläder som minskar hans rörelser, menar kungen. Fogelberg har stöd av Ling i sin uppfattning att Oden skall sitta på en tron och försöker kompromissa genom att presentera en knästående Oden för Karl Johan. Det är en position som intas av en bekant skulptur i Rom, *Poseidon* i Lateranmuseet. Men kungens förtrogne, generalmajor Emile Lewenhaupt, skriver i ett brev till Fogelberg den 26 oktober 1826, att kungen vill se "Oden som en krigsledare, i högra handen hållande en lans, i den andra en sköld som når ner till marken, med en kontemplativ attityd, tänkande på sina forna stordåd."¹⁰⁴ Det är så som Karl Johan upplever sig själv. Han hade vunnit sin position genom krigiska bragder. Fogelbergs staty skulle bli ett allegoriskt självporträtt av en handlingskraftig kung, inte av en passivt tillbakadragen och dömande härskare.

Löften, "bedrägliga som irrbloss", fortsätter att gäcka Anckarsvärds ansträngningar för att ro affären med Oden-statyn i hamn. Sedan Fogelberg

sänt en ny skiss till Karl Johan, i enlighet med de detaljerade önskemålen, skriver slutligen kungen under ett kontrakt den 21 april 1828. Det är "Odin som Härgud skådande från någon bergspets in uti det gamla Skandinavien" som Fogelberg skall göra. Kungen preciserar sina önskemål om statyn utseende i kontraktet. Statyn skall föreställa: "Odin som stridens gud med skölden på armen." Karl Johan ville att statyn skulle vara klar två år senare, det vill säga i början av år 1830.¹⁰⁵

Så snabbt går nu inte arbetet fram. Det skulle dröja till den 4 september 1831 innan statyn anländer till Stockholm med båt. Kungens arkitekt Axel Nyström får uppdraget att transportera Oden upp till slottet, där den skulle uppställas i det museum som en gång Gustav III låtit iordningsställa, det så kallade Stenmuseet. Stundens märkvärdighet får Nyström att omedelbart skriva ett brev till Fogelberg om Odens ankomst till Sverige: "I detta ögonblick drager han uppför Logårdstrappan och jag må väl med Fredman säga: 'det var en tung kund, ta i med bägge händerna'."¹⁰⁶ Konkurrenten om kungens gunst, *Waulunder*, göten och skulptören Niclas Byström, har just anlänt till Stockholm från Rom med några av sina kungastatyer. Han hjälper till med att packa upp och resa statyn. Kungen vill omedelbart se Oden, men det hinner bli kväll innan Karl Johan kommer loss från ämbetsplikterna. Fogelberg hade uttryckt önskemål att statyn skulle belysas så "att ej huvudet faller helt och hållet uti skuggan." Renoveringsarbeten hade medfört att alla andra statyer i Stenmuseet var bortflyttade. Oden står där i ensamt majestät. Kungen hade sänt ner ett antal bronsljusstakar till Stenmuseet för att belysa statyn, men Nyström ville ha en mer primitiv belysning. Han hittar ett par bräddor med ljuspipor och placerar dem med trettio ljus till vänster om statyn. I det fladdrande ljusskenet kommer så kungen ner till det öde och mörka Stenmuseet klockan sju på kvällen och får för första gången se Oden.

Fogelberg hade i brev uttryckt sin oro över den gamle gudens "debut på Kungl. hovteatern", men Nyström kan meddela Fogelberg att kungen blivit "i högsta grad intagen" av statyn. Anckarsvärd citerar i ett brev kungens lovord, att han funnit den "utsökt, magnifik, häpnadsväckande". Karl Johan anser sig ha "sett det allra vackraste". Vad är det kungen blir så exalterad över? Är det statyn som konst eller sättet att uttrycka honom själv i symbolisk form? Det är en öppen fråga. Sandberg meddelar i ett brev till Fogelberg: "Din Oden har varit några veckor exponerad för publiken, som var en kung-

lig idé av hans majestät, ty därigenom har litet var fått tillfälle fägna sig åt dess åskådande. – Du kan tro vad Ling är förtjust!”¹⁰⁷ Fahlcrantz skriver till Fogelberg samma år: ”Odin går fram som fordom och besegrar allt som möter honom – med sin styrka eller sin höga ande nedslår han sina motståndare. Jag har ej hört någon som icke hyllar den nya Odin.”¹⁰⁸



BENGT ERLAND FOGELBERG, ODEN (1830, MARMOR, NATIONALMUSEUM).

I sin slutliga utformning blir Oden en kompromiss mellan det ursprungliga förslaget draperade, sittande Oden och den stående lättklädde krigare, som Karl Johan önskade se framställd. I sin mytologiska lärobok menar Ling att Oden bör bära guldpansar och guldhjälm samt ha spjutet Gagner i sin hand. Hur Oden skall vara klädd är Ling mer osäker om. ”Det bör bero av konstnären att själv bestämma formen av Odens rustning. Likväl tror jag att den armatur, som vi har från de äldsta riddartiderna, ej vore opassande, ty den är av egen götisk stil.”¹⁰⁹ Vi känner igen den Lingske Oden från de första framställningarna av honom i Olaus Magnus utgåvor från 1500-talet.

Men Fogelberg går sin egen väg när han gör sin Oden. Han letar upp framställningar av barbarer hos romerska skulptörer och myntmakare. Ett exempel på hans skapande aktivitet finns i ett brev till Anckarsvärd.¹¹⁰ Fogelberg beskriver hur han tänker sig Odens hjälm: ”för att ej falla in uti det grekiska eller romerska har jag ej givit kasken panache, varken fjädrar eller hästtagel tror jag därtill passande, även bliver den därtill för stor. Kaskens form har jag tagit från sarmatiska folkslag varav avbildningar finns på Trajani och Antonini monumenter.” Trajanuskolonnen står på Trajanus forum i Rom och Antoniuskolonnen finns fragmentariskt bevarad i Vatikanen.

En betraktare i dag invänder, att Fogelbergs togaförsedde Oden ändå blir alltför klassisk. Men det är den vördnadsjudande togan i ett släp bakom honom, med den uppskörtade krigardräkten framtill, som ger Oden hans karaktär. Dräkten förenar värdighet och vildhet och så upplever vi också Odens karaktär, när vi söker hans bortvända djupt skuggade blick, i ett ansikte som domineras av skägget som böljar i djupa långa vågor. Fogelberg undviker att fästa uppmärksamheten på vad som brukar anses som det mest karakteristiska för Oden : hans enögdhet. Som emblem på den ståtliga hjälmen sitter Odens korpar Hugin och Munin. På fötterna har guden rävskinnsstövlar. I sina tankar kring Oden, anser Ling att en sköld symboliserar svaghet, något som inte är passande för Oden. Men skölden finns, som vi vet, med som ett villkor i det kontrakt kungen skrivit med Fogelberg. Kungen hade velat ha en lång sköld som skulle gå ända ner till marken. Fogelberg undviker den obalans som en alltför stor sköld skulle kunna ge åt skulpturen. Han gör i stället en rundsköld försedd med ornament.

I samtiden i Stockholm finns en person som känner igen en förebild till Fogelbergs Oden. Det är den franske envoyén Napoléon Hector Soult de Dalmatie. Han menar att Oden gör samma intryck på honom som Michelangelos skulptur *Moses*, som är placerad framför påve Julius II:s gravkor i Rom. Det är en skulptur som få personer i Sverige hade sett.¹¹¹ Lika obekant för svenskarna är det mest beundrade Zeus-porträttet, *Zeus Otricoli*, som finns i Vatikanen, Rom. Det visar ett grubblande majestätiskt huvud, en urbild av olympisk visdom. Ansiktet till Fogelbergs Oden lånar drag från denna byst.

När det gäller Odens utstyrsel i Fogelbergs version, har *Mars Ultor* på Capitolium i Rom varit den främsta inspirationskällan. Det maktutövande kroppsspråket, den kontrapostiska hållningen, hjälmen, spjutet, skölden och den uppseendeväckande fotbeklädningen, som Mars Ultor bär, känner vi igen hos Fogelbergs nordiske gud. I sin ambition att presentera Oden som en lagstiftande världshärskare, samtidigt som en germansk barbarhövding, förmår Fogelberg endast delvis frigöra sig från sina antika förebilder.

Recensenterna i Stockholm är emellertid av uppfattningen, att det är något helt nytt som Fogelberg lyckats åstadkomma. I *Heimdall* skriver Johan Erik Rydqvist : ”och särskilt hålla vi Hr Fogelberg räkning för det vi ej i hans arbete kunnat upptäcka denna förkärlek för antiken, detta antikiserande, som vi äro vana att återfinna hos största delen av de yngre konstnärer, vilka i Italien vunnit sin utbildning. /- - / vi älska framför allt, att se en konstnär bana sig en egen stråt, och detta är ett bemödande, som vi hos Hr Fogelberg trott oss omisskänneligen finna.”¹¹² I *Svenska Minerva* skriver Fogelbergs vän och supporter Axel Nyström, att Oden äger en ”häftighet, vilken synnerligen gör sig gällande på den plats statyn innehar i Museum, mitt ibland antika statyer, och som vid första anblicken avlägsnar all idé om en grekisk gud.”¹¹³

Framför allt finner recensenterna en kvalitet som de antika skulpturerna ofta saknar, genom att den förmedlar ett känslouttryck. Fogelberg och Byström framstår nu som konkurrenter om att vara landets främsta skulptör. Rydqvist jämför Byströms stil med Fogelbergs. Byström, menar han, ”söker det sköna i formens renhet, i det överallt jämna och passande, han går utifrån och in: han är *klassisk*. Hr Fogelberg är häftig, stark och – om vi så får säga –

mera modern; han söker framför allt uttrycka idéen med kraft och livlighet; han går inifrån och ut, han är *romantisk*".¹¹⁴

BALDER

Sedan Fogelberg triumferat med sin Odenskulptur var det att vänta att kungen ville fullfölja sina avsikter att låta Fogelberg göra de båda återstående fornnordiska gudar, som han presenterat som skisser på Göthiska förbundets utställning år 1818. Men nu uppkommer nya komplikationer. Kungen gör i stället beställningar av andra skulpturer från Fogelberg. Karl XIV Johan anser att Göthe misslyckats med den Carl XIII-staty som ställdes upp i Kungsträdgården i Stockholm. Fogelberg får uppdraget att göra en ny. Han får dessutom en beställning av två statyer med klassiska motiv, *Apollo* och *Venus*. Våren 1834 levererar Fogelberg Carl XIII-statyn till Sverige och tar därefter itu med att hugga de klassiska statyerna. Arbetet blir fördröjt eftersom Fogelberg inte lyckas finna felfria marmorblock i brottet i Carrara. Först år 1839 kan Fogelberg leverera sina statyer. Väl färdiga betraktas de som mästerverk och Karl Johan fortsätter att ha Fogelberg i "nådig åtanke". Denne uppmanas nu av kungen att själv komma med förslag till statyer.

Nu visar det sig, att den långvariga vistelsen i Rom tagit ut sin rätt och Fogelberg hamnar i tveksamhet om han skall föreslå klassiska eller fornnordiska statyer för kungen. "Nordens gudar är ett rikt fält för konsten och lycklig den konstnär som har nog kraft att röja detsamma", skriver han till Anckarsvärd. Att få göra "en stark manlig figur" står högst på Fogelbergs önskelista. Han föreslår kungen en klassisk figur, Poseidon.¹¹⁵ Men Karl Johan håller fast vid tanken, att Fogelberg skall göra sina fornnordiska gudar. Fogelbergs miniatyrer på göternas konstutställning år 1818 föreställer, som vi vet, förutom Oden, gudarna Tor och Frej, men kungen ändrar nu den ursprungliga planen. De två gudar som skall flankera Oden blir Tor och Balder. Fogelberg får delta i Karl Johans rollspel, som syftar till att framställa kungen själv som gudarnas like. Karl Johan vill att Fogelbergs tre skulpturer skall ge en samlad bild av honom själv som den handlingskraftige härskaren, som vunnit sina lagrar genom styrka, men som nu bringat fred åt det folk han är satt att styra.¹¹⁶

Hur skulle Balder gestaltas? Flera i samtiden kom med goda råd. Redan på 1810-talet hade Atterbom karakteriserat Balder i nyromantikernas tidskrift *Phosphoros*: ”en skön yngling i skimrande dräkt, med långlockigt blont hår och milt anlete.”¹¹⁷ I ett brev till Fogelberg i december 1839 ger Sandberg uttryck för en liknande tanke: ”Balder är en skön mytisk figur uti vilken bör vara förenat allt ädelt och gott, det är en karaktär som icke finns hos greken.”¹¹⁸ Det är också så, som Ling beskriver Balder för de unga konstnärerna i sina föreläsningar år 1814-15.

Några månader innan han tar emot Sandbergs brev, skriver Fogelberg till Anckarswärd och säger att ”vad Ling skrivit känner jag.” Vi finner också att Fogelberg följer sin mentor när han hugger sin Balder. Ling skriver: ”Det högsta uttryck av skönhet och mildhet tillhör Balder, ty han var så skön och ljus, att det lyste om honom, och han var den skönaste, visaste, värtaligaste och den barmhärtigaste av alla asar. Balder må måhända vara utan klädsel; ty därigenom visas han i sin högsta betydning, nämligen i den stund, då hela naturen svurit, att ej skada honom. Han äger inga attribut. Förstår man vad Balder betyder, då förstår man att han bör, som det högsta ideal, vara utan bisak. Hans kropp beskrivs som den allra skönaste bland gudarna.”¹¹⁹

Som vi funnit, är Balders död ett tema som konstnärerna i Danmark intresserat sig för. Baldersmyten är central också för den danske författaren Grundtvig i hans försök att finna paralleller mellan kristendom och asatro. Balder blir i hans tolkning den fornnordiske Kristus, den oskyldigt rene, som offerar sig för andra. Danmarks främste romantiske diktare, Adam Oehlenschläger, ser Balder som den milde, fridfulle guden, som bär på en hemlig kraft: ”Såg han på Tor, då måste själva Tor slå ögat ner.”¹²⁰

I Rom inträffar år 1820 en sensationell konsthändelse, när Fogelberg är på plats. Då anländer en skulptur, som nyss grävts fram i den grekiska övärlden. Det är Venus de Milo. Den nyupptäckta statyn ansågs representera det absoluta skönhetsidealet. Fogelberg införskaffar en replik av Venus de Milo, och denna finns ständigt i hans närhet i ateljén då han arbetar med sin Balder. I Fogelbergs tolkning tar Balder ett steg framåt, så som Venus de Milo gör. Klädet faller ner till höfterna hos Balder, på samma sätt som de gör på Venus de Milo. Ansiktet bär samma drag hos gudinnan som hos Balder.

Venus de Milo är en torso. I samtiden försiggår en livlig diskussion, om hur armarnas ställning varit på den ursprungliga skulpturen. Problemet är

levande för en nordbo i försakingringen, den skandinaviska kolonins ledande gestalt i Rom, den danske skulptören Bertel Thorvaldsen. På 1820-talet avslutar Thorvaldsen arbetet på den skulptur, som skulle bli hans *magnum opus*,



BERTEL THORVALDSEN, DEN UPPSTÅDNE KRISTUS
(1838, VÅR FRUE KIRKE, KÖPENHAMN).

Den uppståndne Kristus. Den värdiga stilla storhet, som Thorvaldsens staty förmedlar, med togan som blottar hans sår i sidan och med de öppna armarna som en inbjudande gest, blir den bild som nordborna för alltid skulle förknippa med Jesus. Med sin lugna värdighet och sina utsträckta arma, blir Fogelbergs Balder en yngre bror till Kristus. Medan den uppståndne Kristus visar sitt sår, skildrar Fogelberg hur Balder med tillit och oskuld väntar på att drabbas av den pil som skulle döda honom. Samtidens konstnärer väljer vanligtvis att visa den döde Balder, som motiv på sina målningar. Fogelbergs skulptur blir därför en konstnärlig vinst och nyhet. Balder är en skulptur som gör ett starkt intryck på varje åskådare. Men speglar den för tydligt antik skönhet och kristen kärlek för att vara trovärdig som en gestaltning av en fornnordisk gud?



ALEXNDROS FRÅN ANTIOKIA, VENUS DE MILO (CA 150-101 F.KR. MARMOR, LOUVREN).



BENGT ERLAND FOGELBERG, *BALDER* (1845, MARMOR, NATIONALMUSEUM).

Nu är det Tors tur. För Fogelberg var denna staty av särskild vikt. Han gör en serie studier till den tänkta skulpturen. ”Jag kan ej neka, att jag med största nöje skulle omfatta detta tillfälle att få verkställa en kraftfull naken figur uti action uti den karaktär som Tor, ehuru detta är ett företag, som kanske är det svåraste bildhuggarkonsten kan framvisa”, skriver Fogelberg till Anckarswärd år 1839.¹²¹ Han medsänder två skisser, varav en visar Tor kämpande mot Midgårdormen, med Laokoongruppen som förebild. Uppslaget har Fogelberg hämtat från den danske skulptören Hermann Ernst Freund, som år 1828 arbetar på en beställning av en fris som skulle sättas upp i Christiansborgs slott i Köpenhamn.

Genom att Fogelberg associerar Midgårdormen med Laokoongruppens giftorm, ger hans skiss av Tors kamp en närmast parodisk karaktär. Karl XIV Johan accepterar inte denna skiss. Han föredrar den andra modell som Fogelberg skickat hem. Den framställer en Tor, som vilar efter striden, och har en starkt antikiserande prägel. Fogelberg arbetar vidare på temat och har år 1840 två nya gipsmodeller färdiga, som visar på en fortskridande väg bort från antikberoendet. Den position som Thor intar i dessa skulpturer har en förebild i den grekiske skulptören Polykleitos *Lansbäraren*. Själva gestalten är ändå en realistisk tolkning av en barbar, sådan vi kan se honom på de romerska relieferna. Det skäggiga ansiktet med sitt raka långa hår med sin yxa på axeln, har samtidigt drag av den svenska arbetaren, så som han gestaltas i Geijers *Odalbonden* eller *Bergsmannen*. Det är ett skäggytt porträtt som Fogelberg modellerar, en människa och inte en gud. Vi kan endast beklaga att inte denna karakteristik av en nordbo kom att utföras, eftersom den skulle varit en fullständig nyhet i den svenska konsten.

Den gud som Fogelberg slutligen utmejslar har en stegrad energi. Fogelberg har gjort Tor muskulösare än i grundskissen. Kraften blir synlig genom att överkroppen är blottad. Tor står kontrapostiskt, med en kraftig vridning av kroppen, som blir förlängd av den jättelika hammaren, som han bär över axeln. Samtidigt har Fogelberg utlämnat mycket av de realistiska karaktärsdrag, som fanns med i de ursprungliga planerna. Den innebär till dels en återgång till de antika förebilderna, muskelspelet finner vi hos Glykons skulptur *Herakles* och hos Lysippos *Poseidon*, vilka finns att beskåda som

kopior i Neapel och i Vatikanen. Genom att trycka ihop ansiktet och skjuta fram underläppen på Tor får Fogelberg honom att likna den klassiska epokens gestaltning av germanerna. I september 1839 bekräftar Fogelberg i ett brev till Anckarswärd att den nordiska mänskotyp som han velat framställa hämtar ”ledning i romerska monumenter och antika mynt.”¹²²



BENGT ERLAND FOGELBERG, TOR (SKISS 1840, NATIONALMUSEUM).

I ett brev från Rom i slutet av april 1845 kan Fogelberg meddela Anckarswärd, att såväl Balder som Tor nu är färdiga att transporteras hem till Sverige. Den 27 juli 1845 anländer fregatten Josephine till Stockholm med skulpturerna ombord och ankrar upp på Strömmen. Då hade redan Karl Johan varit död sedan ett år tillbaka. Han skulle aldrig få se den komposition han

beställt, sig själv till ära, i fulländat skick. Som Oden en gång, transporteras Balder och Tor till Stenmuseet där de veckan därefter kunde beskådas av den nykrönte kung Oscar I, av änkedrottningen, av den diplomatiska kåren och därefter också av allmänheten.

Fogelbergs ursprungliga idé hade varit att skapa två stående gudar som karaktärsmissiga kontraster till en sittande hövdingagud. Oden skulle genom sitt intellekt balansera Tors kraft och Frejas känsla. Det mystiska heliga tretalet blir en samverkande kraft för den konstnärliga helheten, avsedd att ge en karakteristik av det djupast nationella i Sverige. Den växling från Frej till Balder som Karl Johan gör i sin beställning, förändrar inte den övergripande konstnärliga principen. Men Karl Johans bjudande önskan att Oden skulle presenteras stående rubbar grundtanken i Fogelbergs komposition.

Under den tid som Fogelberg arbetar med sina nordiska gudar i Rom, pågår planerna på att åstadkomma ett offentligt museum i Stockholm. Betecknande för att en ny tid brutit in är, att Kongl. Museum, Stenmuseet, byter namn till Nationalmuseum, när byggnaden står klar för invigning år 1866. Fogelbergs centrala roll i den nationella identifikationsprocessen visas av, att hans ansikte finns avbildat bland nationens stora män i frisen på byggnadens utsida. Hans marmorgudar får representera museets själ genom att de ställs upp i förhallen. Där placeras Balder i gruppens mitt, som en försonare mellan stridiga viljor. Det innebär samtidigt att effekten av Fogelbergs konstnärliga budskap ytterligare tunnast ut.

År 1960 detroniseras Fogelbergs gudar. De flyttas från Nationalmuseum till Historiska museet i Stockholm.¹²³ Men därmed är inte gudarnas resa avslutad. En ny destination skulle de nå år 1988, då de placeras i skulpturmuseet i Orangeriet vid Ulriksdals slott. Genom de positioner gudarna där intar är Fogelbergs ursprungliga intentioner äntligen tillvaratagna. Oden är den centrala figuren med Balder och Tor på vardera sidan av honom. Men skulpturernas symbolik har förlorat sin verkan på den moderne betraktaren. När Nationalmuseum återöppnar efter ett långvarigt renoveringsarbete hösten 2018, återbördas Fogelbergs skulpturer till sin ursprungliga hemvist. Balder återtar nu sin roll som centralfigur.



BENGT ERLAND FOGELBERG, TOR (1845, MARMOR, NATIONALMUSEUM).

Fogelberg tillbringar hela sitt vuxna iv i Rom. Bland de konstentusiaster som besöker hans ateljé hör fransmannen, ingenjören och blivande järnvägsgeneralen Casimir Leconte, som tidigt köper en av hans skulpturer i den nyklassiska genren, *Amour de la coquille* (Amor i snäckan) år 1826, och presenterar den på Parissalongen år 1827. Fogelbergs staty blir hans enda officiella framträdande inför en internationell publik, och han möts med entusiasm.

Sedan den efter hand allt mer berömde franske författaren Henri Beyle (under pseudonymen Stendhal) blivit konsul i Italien år 1831, utvecklar han en nära vänskap med Fogelberg. Henry Beyle är bland annat konstkännare och konstkritiker, och publicerar flera böcker om konstlivet i Italien.¹²⁴ Beyle anser Fogelberg vara den bästa skulptören i Rom, även i jämförelse med den i Norden så högt uppskattade Bertel Thorvaldsen. Till sin kusin, målaren Ernest Hébert, skriver Beyle år 1840: "Rom har endast två konstnärer efter Ingres, Fogelberg och Tenerani."¹²⁵ Beyle nämner också Fogelberg i sin fiktiva historiska roman *Kartusianerklostret i Parma*, när han beskriver markisen Crescenzis upprustning av sitt palats, i samband med sitt giftermål med Cleila Conti: "Fogelberg, den store svenske bildhuggaren, Tenerani från Rom och Marchesi från Milano hade under ett helt års tid arbetat på tio basreliefer som framställde lika många av Crescentii nobla bedrifter."¹²⁶

På återbesök i Rom kom göten och porträttmålaren Olof Södermark i kontakt med Beyle och porträtterar honom år 1840.¹²⁷ Sedan Beyle dött år 1842, hamnar porträttet hos Beyles släktingar i Paris och därefter i konstsamlingarna på slottet i Versailles. Efter Fogelbergs död ger Casimir Leconte ut ett praktverk av alla Fogelbergs skulpturer som han publicerar i Paris år 1856. Verket är subskriberat av 56 målare skulptörer och skulpturpersonligheter i Frankrike och dediceras till den svenske kungen Oscar I.

Trots den uppskattning som Fogelberg får utomlands, kommer han aldrig att göra en internationell karriär. Hans bundenhet vid den svenske kungen och dennes nationella projekt är stark och han saknar möjlighet att frigöra sig, på grund av sin svaga ekonomi. Det förefaller som om de officiella kraven och de väntans tider som Fogelberg fick uthärda i Rom, samtidigt förstenade honom. De skisser han gör till sina skulpturer ter sig för senare tiders betraktare som mer levande och omdebbara än de färdiga alstren.

JOHAN NICLAS BYSTRÖM

Samtidigt som Fogelberg vankar i Rom i väntan på skulpturuppdrag från Karl XIV Johan, färdigställer den flyhänte Byström en serie skulpturer, som han fått som beställningar från kungen. År 1828 står de tre Karlarna, Karl X, Karl XI och Karl XII och väntar på att få åka hem. Samtidigt blir två skulpturer av berömda svenskar klara. Det är en staty av Linné och en byst av Bellman.

Sensommaren år 1828 kommer briggen Två Bröder till Medelhavsområdet och Byström kan transportera sina bjässar till hamnen i Livorno för ilastning med destination Sverige. Briggen ger sig på hemväg men går i vinteride i Le Havre i Frankrike. Våren 1829 beger sig så Byström själv till fäderneslandet och anländer till Stockholm den 10 maj, i god tid för att se Två Bröder ankra upp på Strömmen den 6 juni. De båda skulpturerna av Bellman och Linné, som finns med i den dyrbara lasten, inleder en ny fas i det svenska nationsbygget. Det är första gången som allmänheten finansierat monument, som föreställer privatpersoner och som skall placeras i offentlig miljö. Invigningarna av skulpturerna utvecklas till nationella manifestationer.

BELLMANDAGEN

Mest anslående är iscensättningen av Bellmansbystens avtäckning.¹²⁸ I centrum står medlemmarna i ordenssällskapet Par Bricole och Göthiska förbundet, som samlat in pengar till statyn. Festen äger rum på Djurgården söndagen den 26 juni. En folkmängd ”större än ögat kunde överse” samlas, skriver en journalist. Vagnar med åskådare av ”vad huvudstaden ägde vackrast” hade mött upp. På kullarna runt statyn syntes massor av folk. Klockan 18 samlas de 300 bidragsgivarna och tar plats tillsammans med hederståderna. Till de senare hör de kungliga, men också fru Bellman och några efterlevande vänner, bland dem den berömde skådespelaren Lars Hjortsberg och läkaren Anders Blad, som fått Bellmans *Epistel 81*, ”Märk hur vår skugga – märk Movitz mon frère” sig tillägnad. Också Bellmans ende kvarlevande son, kramhandlaren Adolf Bellman, välkänd innehavare av boden nr 57 vid Västerlånggatan, hörnet av Tyska Brinken, är närvarande. Festen inleds med att valthorn uppstäms från berget till höger om bysten. Melodin är Bellmans ”Opp Amaryllis” och den besvaras från vänstra sidan av Svea gardes regementsmusik. I en halvcirkel framför monumentet upp-

ställs en fyrstämmig kör, bestående av 46 sångare ur Harmoniska sällskapets ledamöter som sjunger en på en med Bellmans melodi författad dikt, av skalden och akademiledamoten Johan David Valerius, "Näckar ur vassen undrande stiga". Direktören för Kungl. Teatern, sedermera statsrådet friherre Gustaf Fredrik Åkerhjelm håller sedan invigningstalet. Efter talets slut faller täckelset från bysten. "Liksom en gnista av hänryckning for genom församlingen", skriver en av de närvarande. Till Bellmans "Storm och böljor" sjunger så kören åter en dikt av Valerius, "Yverborna diktens svan."

Nu är det dags för de kungliga att bekanta sig med festens övriga honoratiories. När fru Bellman föreställs för kungligheter, lyckönskar drottningen henne till att ha varit den, som närmast kommit i åtnjutande av den store skaldens snille och älskvärdhet. "Säg inte det, ers majestät", lär fru Bellman ha svarat, "salig människan var mycket tråkig när han var hemma." När invigningsceremonin är avslutad, beger sig de inbjudna gästerna ner till de tält som rest på slätten nedanför kullen med statyn. Här startas nu ett orgiastiskt kalas, som inte slutar förrän sent på natten. I mitten av det största tältet syns Sergels bekanta Bellmansmedaljong, som för övrigt varit skulptören Byströms förebild när han gjorde bysten, eftersom han aldrig sett Bellman i livet. Medaljongen är omsluten av en riklig lagerkrans och ovanför syns en gyllene lyra med friska druvor. Vid minnesvårdens fot ligger Bellmans egen luta, omvirad av murgröna.

"Aldrig såg man kanske", skriver reportern från tidningen *Heimdall*, "i Sverige en så stor samling av utmärkte män i litteratur och konst." Göten *Thidrekr*, kammarherren von Beskow, föreslår kungens skål på vers, och hade även skrivit verser åt fru Bellman med son. En av fosforisterna, skalden Per Adolf Sondén, är närvarande på festen. Han hade så tidigt som år 1813 publicerat en samling Bellmans dikter, under titeln *Fredmans handskrifter*. År 1835 skulle han börja publicera den första vetenskapligt inriktade utgåvan av skaldens *Samlade skrifter*. Nu sjunger sällskapet en av honom författad dikt "Ulla Winblads epistel till Fredman samma dag då Bellmans minnesstod avtäcktes."

Vid midnatt går hela sällskapet, med gardesmusiken i spetsen, tillbaka till Bellmansbysten och slår sig ner i ring runt denna för att "ta avsked av Bellman." Allmänheten stannar också kvar på Djurgården till långt in på natten.

Från små slupar, som lagt till invid stränderna och var dekorerade med flaggor i allsköns färger, avlossades under aftonen täta kanonskott, vet *Stockholms Dagblad* att berätta: "Ända till långt på natten var samlingen talrik och levernet muntert, men anständigt."



JOHAN NICLAS BYSTRÖM, CARL MICHAEL BELLMAN (1829, BRONS).



GÖTEN HJALMAR MÖRNER'S AKVATINT AV INVIGNINGEN AV BELMMANSTATYN. LÄNGST TILL HÖGER REGISSÖREN SJÄLV, JACOB ADLERBETH

LINNÉSKULPTUREN

Att Byström skulle göra en Linnéskulptur var på tal redan år 1814, men intresset hade svalnat. När Byström kommer hem till Sverige år 181, besöker han Uppsala för att, som han uttrycker det, ”sporra upp” entusiasmen. Han talar främst med Geijer. Först år 1822, då Geijer blir universitetets rektor, startar en insamling, för att få ihop pengar till statyn. Tillvägagångssättet är minst sagt märkligt.

Varje student, som inte var medellös, måste lämna en extra avgift till sin nation på 32 skilling. Det tar hela sju år att få fram de nödvändiga 10 000 riksdalerna åt Byström, för att denne skulle bli i stånd att leverera en Linnéskulptur. År 1827 är det femtioårsdagen av Linnés död, och önskemålet var att statyn skulle resas då. Men den blir försenad.



JOHAN GUSTAF SANDBERG, ERIK GUSTAV GEIJER (1828, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

Parallellt med Byströms arbete på Linnéskulpturen i Rom, börjar *Widar*, Johan Gustaf Sandberg, att måla den 45-årige Geijers porträtt. Det skulle bli det första målade porträttet av Geijer, sedan den lilla medaljong han låtit

måla åt sin fästmö i London år 1810. Beställare är Uppsala studentkår, som skänker porträttet åt Geijer, ett tack för hans insats för att förverkliga tanken på en Linnéskulptur. I Malla Silfverstolpes memoarer läser vi, att hon ”med glädje sett Geijers vällyckade porträtt”, och Geijer är själv fåfängt belåten med Sandbergs starkt idealiserande porträtt. I ett brev till hustrun år 1828 talar han om att han sitter modell: ”Jag har tvenne förmiddagar suttit för Sandberg, nämligen i går och i dag. Porträttet blir mycket lyckat. När skall jag få visa min söta hustru det?” Något senare heter det: ”Efter ännu en seans är porträttet färdigt. Alla anse det mycket likt. Det är förträffligt målat.”¹²⁹ Sandbergs porträtt är det mest kända av alla avbildningar av Geijer. När Byström kommer till Uppsala, börjar också han att använda Geijer som modell. Det sker sedan han tagit en ansiktsmask av honom, en procedur Geijer fann ”högst obehaglig”. Den porträttbyst av Geijer, som finns bevarad av Byström, bär just årtalet 1829.

Linnéskulpturen framställer Linné som sittande, när han håller en föreläsning ur *Systema Naturae*, med sin favoritblomma *Linnea borealis* liggande i boken. Runt om sig har han slängd den kappa som är Byströms signatur och den ger arbetet en sluten helhet. Det är studenterna, som beställt en bild av sin idol, och det är en ung Linné vi ser, inte den mognade berömde mannen som Sergels porträttmedaljonger avbildar. Knappast är det heller den älskade blomsterkungen som vi får möta, utan mer filosofen, systematikern. Eftervärlden har uttalat sig kritiskt om skulpturen, framför allt mot det opersonliga romerska ansikte som Linné bär.

Klockan 11 den 12 oktober år 1829 samlas studenterna i den forna Botaniska trädgården. Sedan en sång sjungits, beger de sig till den lärosal i Orangeribyggnaden som kallades Linnés Tempel. Akademistaten och samhällets stöttepelare hade samlats, liksom Linnés tre efterlevande döttrar. Stockholms kurator håller ett tal i ungdomens namn. När täckelset faller från minnestoden ljuder starka hurrarop, fanfarer blåses och kanonskott avfyras. Akten avslutas med en sång till Linnés ära. Vid den efterföljande måltiden på Gillet, sjungs en skål för skulptören Byström, som hedrar församlingen med sin närvaro. På kvällen är hela Botaniska Trädgården upplyst. Också Linnéskulpturen står i vacker belysning. Sedan studenterna gått till sina illuminerade nationer, uppsöker också Byström sina landsmän. Han är född i Filipstad och det är till Värmlands nation han beger sig. Dit kommer under

kvällen deputerade från de övriga nationerna, för att frambära den studerande ungdomens tillfredsställelse med den minnesstod han skapat. Samtidigt överlämnar nationernas kuratorer Sandbergs porträtt till Geijer. Det är "ett verdmäle av den studerande ungdomens tacksamhet, för det professorn givit anledningen till upprättandet av Linnés minnesstod och ombestyrt utförandet därav."



JOHAN NICLAS BYSTRÖM, *CARL VON LINNÉ* (1829, MARMOR).

HYLLNINGSDIKTEN TILL BYSTRÖM

Byström blir föremål för hyllningar under Linnéfesten i Uppsala. Sannolikt är det vid nachspielet på Värmlands nation, som en dikt läses upp för Byström.¹³⁰ Det är en landsman som skrivit dikten. Han talar nämligen om Värmland som "vår fosterbygd". Dikten lyder:

Från kullarna vid Tiberns strand,
 så sagokrönt som de,
 välkommen till ditt fosterland
 med Segern och Linné!
 O! Minns du än de blåa fjäll –
 de vita forsars brus?
 O, minns du sommarsolens ljus
 omkring din moders tjäll?

Där stelnade ur jordens barm
 dess ådror brytas upp:
 där mod är friskt, och kärlek varm,
 och kraftfull själ och kropp:
 där trasten sina toner slår
 i dunkla granars skygd,
 och mellan ljung Linnæa står:
 där är vår fosterbygd.

Ung viking, blev dig trångt i Nord
 då undersången ljöd
 ifrån den hulda södra jord,
 och dig till Roma bjöd? –
 Dig lade på odödlig arm
 Naturen öm och mild,
 liksom på Junos gudabarm
 den unga Herkulsbild.

Hell dig! Hell dig! Du hjälte god!
 Det skönas riddersman!
 Som dig en evig ärestod
 med eget snille vann.
 Så länge Carlanamnet står
 i Sveas hävder kvar,
 och blomma finns i nyfödd vår
 din ära strålar klar.

Geijer är en huvudman för Linnéprojektet. Som värmlänning är han landsman med Byström och dessutom förbundsbroder med honom i Göthiska förbundet. Att Geijer skulle ta till orda när Byström anländer till Uppsala, är något som alla inblandade förväntar sig. Är den citerade dikten en hittills okänd dikt av Geijer? Mycket tyder på det.

Dikten är inte en traditionell hyllningsdikt utan ett personligt tilltal, framfört av en person som känner Byström väl. Författaren syftar exempelvis i dikten inte endast på de två statyer som finns i Uppsal, gjorda av Byström: gudinnan Juno och Linné, utan också på de Karl-statyer som Byström fört med sig från Rom. Den första strofens formulering ”med Segern och Linné” blir kryptisk för den, som inte vet, att Byström från Rom hade med sig en ännu icke färdig staty med titeln *Segern*. Kontrasten mellan södern och Norden är ett tema i dikten. Inledningen appellerar till konstnärens barndomsminnen och ger så diktaren anledning att teckna den värmländska natur, som diktaren upplevt gemensamt med Byström. Frågan, om Byström minns sin ”moders tjäll”, har sin grund i att Byström blev faderlös vid åtta års ålder. Under ungdomsåren arbetar han i familjens kombinerade bostads- och handelshus. Sedan modern dött år 1803 säljer Byström allt vad han äger i Filipstad och startar med egna medel sin konstnärskarriär i Stockholm. Slutstrofen betonar att Byström ”en evig ärestod/ med eget snille vann”. Det är en formulering gjord av den som vet att Byström, mitt bland all uppskattning till geniförklaringens gräns, från början var en *self made man*.

Diktens versmått är välbekant för en Geijerläsare. De växlande fyrtaktiga och tretaktiga jamberna finns i en av skaldens mest kända dikter, *Odalbonden*. Rimmen i Byström-dikten är inte originella och det är vanskligt att utifrån dem försöka bestämma en författare, i all synnerhet som Geijers lyriska produktion är så begränsad. Några synpunkter bör ändå framföras.

Rimställningen strand/land i diktens inledning finns i *Manhem* (SS II, 21, stränder/länder). Första strofens fjäll/tjäll finner vi på flera ställen hos Geijer. Så i *Den siste skalden* (SS II, 14, tjällen/fjällen) och i *Skål* (SS II, 108, fjällen/tjällen). I *Odalbonden* finner vi den gamle mannen sittande med sina söner i ”sitt tjäll.” (SS II, 36). Inledningen till andra strofen har ett bildspråk som kan vara svårt för en ovan läsare att forcera: ”Där stelnade ur jordens barm/dess ådror brytas upp.” Skalden syftar på bergsbruket i Värmland.

Rimställningen barm/varm återfinner vi i *Odalbonden*, när Geijer talar om jordemodern:

Hon närer mig ur sin hulda barm
den tid som mig ödet gav.
Hon fattar mig säkert,
hon håller mig varm,
Då jag dör, uti djupan grav. (SS II, 34)

Med samma ordval som i *Byströmdikten*, skildrar diktens jag i Geijers dikt *Bergsmannen*, hur det nere i djupet ”strömma/ de ådror, som tömma/ metal- lernas svall ur sin levande famn.” (SS II, 57). Här talar skalden också om jordemoderns barm:

Som evig vård
Ikring jordens barm
Står kopparen hård,
Och järnet är kraft
uti senor och arm (SS II, 57)

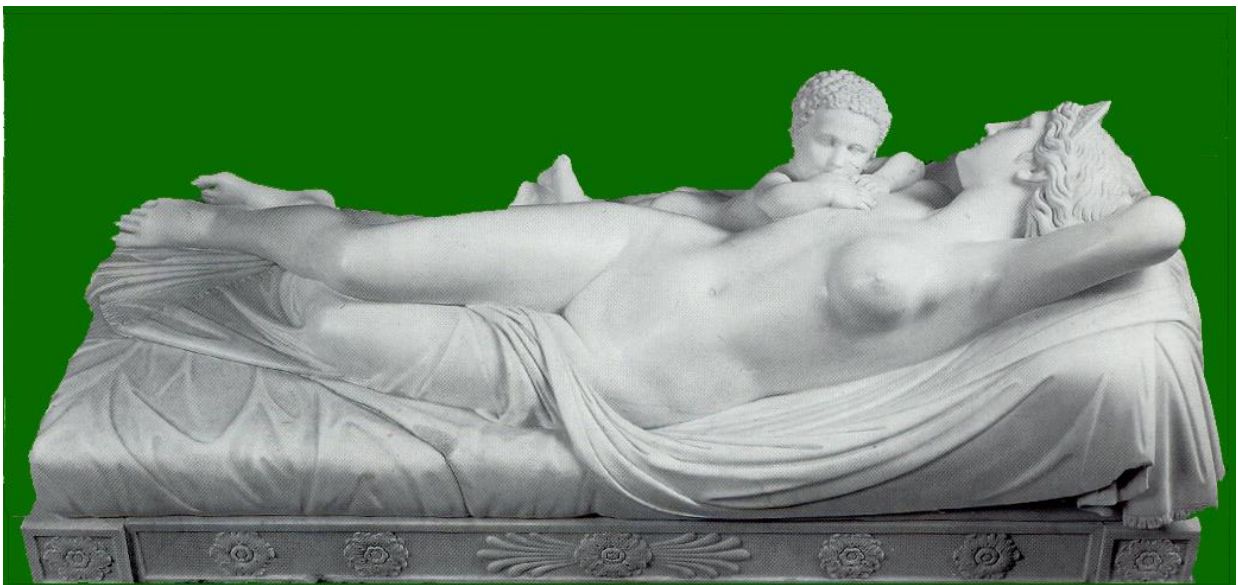
Den beskrivning av fosterlandets natur, som ges i *Byström-dikten*, fäster sig vid forsar, det nordiska ljuset, bergsbruket och de djupa skogarna. Samma summariska naturbeskrivning finner vi i flera Geijerdikter. I den dikt, som Göthiska förbundets ledamöter får uppläst för sig när de introduceras, *Invig- ningen*, heter det om göten:

Han land drog ej Söderns yppiga färg:
Med svett gror blott skörden i Norden.
Han levde bland strömmar och skogar och berg;
Men dristig han trängde till fjällets mærg:
Med järnet han övervann jorden. (SS II, 55)

Samma rekvisita ingår i den dikt, som åhöraren får sig till livs, när Geijer ut- bringar sin *Skål* till Karl Johan år 1814:

Jag vet ett folk, vid havets bröst uppammat,
I dalens vagga uti järnets land,
Av hjältefäders gudasläkt härstammat –
från bergen härskar det med mäktig hand,
Av skogen, klippan, böljorna hörsammat,
Och har sitt rykte sträckt till fjärran land. (SS II, 108)

Inledningen av den tredje strofen i dikten till Byström, kan läsas som en parafra på Geijers dikt *Vikingen*. Jämför Byström-diktens "Ung viking, blev dig trångt i Nord" med *Vikingens*: "Vid femton års ålder blev stugan mig trång." Så som vikingen i Geijers dikt ger sig Byström ner till den klassiska världen. Här rimmar diktaren "nord" med "jord". Det är också ett av de vanligaste rimmen i Geijers diktning. Vi återfinner dem i *Gustav Eriksson* (SS II, 25), *Karl den tolfte* (SS II, 46), *Wilhelm Schwerin* (SS II, 87), *Majsång* (SS II, 91), *Lagen och profeterna* (SS II, 96), *Gjukungarnes fall* (SS II, 107), *Ord till Karl XII:s marsch vid Narva* (SS II, 136), *På morgonen av Oscarsdagen* (SS II, 143).



JOHAN NICLAS BYSTRÖM, *JUNO MED HERCULESBARNET* (1870), MARMOR, ORANGERIMUSEET PÅ URIKSDAL.

Skalden ser Byström anlända till södern, för att vila på den moderliga naturens arm. Han jämför med en scen ur den romerska mytologin där Hercules vilar på Junos arm. Det är en av de mest populära skulpturerna i Byströms produktion som diktaren syftar på. Den ingår i den halvpornografiska genre som han ofta odlar, liggande nakna kvinnor, som gör herrarna lystet förtjusta men får tidens damer att klädsamt rodna. Byströms skulptur heter just *Juno med Herkulesbarnet* och visar en slumrande, förföriskt lättdraperad kvinna, med en Herkules som diar ett av bröstet. Skulpturen hade som kopia donerats till Uppsala universitet av mecenater.

Motivet med modern och barnet som vilar vid barmen förekommer flerstädes också i Geijers diktning, mest som en bild för döden. Så sker redan i det citerade avsnittet ur *Odalbonden* (SS II, 34). I *Bergsmannen* läser vi:

Den modern älskar, han går till dess barm;
 Där lär han sig tåla, där vilar han varm
 Som i vaggan eller graven. (SS II, 58)

Rent morbid är beskrivningen av döden som hämtar hem en ung flicka som dör samtidigt som sina föräldrar i dikten *Till Matilda Floderus*:

Uti min kyss hon oskuldsvarm
 Får andas ut sin sista smärta
 Och slumrar in uppå min arm
 Och vaknar upp vid faders hjärta (SS II, 138)

Den fjärde och avslutande strofen i Byström-dikten inleds med en invocation: "Hell dig! Hell dig! Du hjälte god!" Vi känner igen det patetiska tilltalet från Geijers hyllningsdikt till Karl Johan *Den 3 juni 1814*:

Hell frihetens vän
 KARL JOHAN, hell! (SS II, 110)

Dikten slutar med en allusion på de tre Karlstatyer som Byström hade med sig från Rom. Så länge deras namn står kvar i Sveas hävder kommer också Byströms ära att fortleva, menar författaren. Vi erinrar oss förordet till historieverket *Svea rikets hävder* som Geijer publicerar 1825: "Början till detta arbete i Sveriges hävder överlämnar jag härmed åt mina landsmän" (SS IV, 3).

Dikten till Byström är skriven under en invigningshögtidlighet, där Geijer är en av huvudfigurerna. Att han har framträtt i någon form under ceremonierna kan vi ta för givet. Sannolikt är den här återgivna dikten hans *pièce de résistance*, identifierad efter snart två sekler!

DE TRE KARLARNA

Karl Johans beställning av statyer av svenska kungar, sker i avsikten att öka den historiska medvetenheten och den nationella självkänslan hos svenskarna. Den sista beställning, som Karl Johan gör från Byström, gäller en skulptur av honom själv.

Sändningen av fosterlandets stora söner blir kraftigt försenad, genom den fördröjda islossningen i Östersjön. Först sent på våren 1829 ankrar briggen Tre Bröder upp på Strömmen med sin i flera avseenden tunga last. När statyerna lossas minns säkert många fortfarande den storartade fest som arrangerades när Sergels staty av Gustav III vid Skeppsbron invigdes år 1808. Då var det första gången som ett monument fullt ut lanseras som en kultbild i Sverige. Omgiven av riter och ceremonier blir Sergels Gustav III föremål för en nästan religiös dyrkan.

Problemet med de Byströmska Karlarna är, att de inte har någon på förhand bestämd placering i ett offentligt rum. Tidningspressen engagerar sig för att finna en lämplig lokal för de tre kungarna. Bland förslagen är en tempelbyggnad, där de tre gemensamt skulle kunna få en hemvist. Men förslaget faller. I stället får Brunnssalongen i Kungsträdgården ge marmorkungarna tak över huvudet. ”Man förmodar endast tills vidare”, suckar *Stockholms Tidning* kursivt, hösten 1829.¹³¹ I parken fanns redan Göthes Carl XIII uppställd.

I Brunnssalongen ordnas en stor nationell fest för Byström den 29 september år 1829.¹³² Det är *Thidrekr*, Bernhard von Beskow, som håller i trådarna. Festen blir en medborgarfest på franska revolutionens manér med deltagare ”från alla klasser, ledamöter av riksständen, högre ämbetsmän, litteratörer, artister m. fl.” Poeter hade förstås inkallats för att bringa Byström sin hyllning. De församlade får höra Valerius, Beskow och Tegnér läsa dikter till skulptörens ära. Deras tre dikter trycks för utdelning och försäljning, med titeln *Skålar. Den 29 september 1829*. Dagen efter festen finns dikterna dessutom införda i tidningen *Heimdall*.

Tegnér gör en korrekturändring innan trycket, som han sänder till von Beskow. Denne replikerar: ”Tusende tack för /—/ den högst lyckade förändringen. Nu trotsar poëmet, liksom dina övriga, Odödligheten och – fyllhundarna i Brunnssalongen om tisdag.”¹³³ Tegnér's dikt lyder:

För Byström

Vad störst och ädlast Minnet äger
vad skönast som Naturen har,
det dör och vissnar, men Du säger.

Träd fram i marmorn och bli kvar.
 Då stanna Styrkan och Behagen
 ett folk av Gudar i din sal.
 Till evighet du adlar dagen
 och skönheten till ideal.

Hur leva de i stenen alla,
 vad former i olympisk glans.
 Lyd, ty du hör *Kung Carl* befalla
 och böj dig, det är *Segrens* krans.
 Gå tyst, det är *Linné* som grunnar
 blomstervärldens stilla gång.
 Väck ej *Bacchanten* upp som blundar,
 och stör ej *Bellman* i hans sång!

Förunderliga konst att skåda,
 som jorden fast, som himlen ren!
 Du medlar bäst emellan båda,
 ty du försmälter dem till en.
 Det är ej jordens låga söner,
 som gå i *Sergels* sal igen:
 Odödligheten pannan kröner,
 foten rör vid stoftet än.

Du Nordens son,
 hugg Nordens minnen,
 giv hjältedrag och majestät
 åt tjugo seklers hjältesinnen,
 en väldig basrelief blir det.
 Och när du ej har fler att skära
 i yverboren marmorhäll,
 som underskrift på Nordens ära
 din egen bild i raden ställ.¹³⁴

Tegnér kontrasterar den förgängliga världen mot den odödliga marmorns värld, som Byström skapar. Andra strofen syftar på en rad skulpturer som Byström gjort. Vi känner redan *Karlstatyerna*, *Bellman* och *Linné*. *Den sovande Bacchanten* är Byströms genombrottsverk från år 1812 och *Segern* heter hans senaste skulptur. Tidningen *Heimdall* citerar den 29 september 1829 ett brev från en besökare i Byströms ateljé, som ger en uppfattning om "Segern": "Bildens visar sig i en lätt, nästan svävande, högst graciös ställning. I den

högra handen, vilken hon håller framsträckt, bär hon en lagerkrans, den hon tyckes bjuda hjälten till lön för ärofulla värv, under det hennes vänstra hand vilar omkring palmen, sinnebild av segerns skönaste mål – freden.” Åt vem ”Segern” skulle lämna sin krans kunde allmänheten för inte stunden ana. Men Byström lämnar ”Segern” som gåva åt sin gynnare Karl XIV Johan – statyn blir ytterligare en förstärkning av det arbete på den nationella självförgudning, som Karl XIV Johan så intensivt arbetar med under sina regeringsår. Tegnér fullföljer sin hyllning till Byström, genom att tillämpa den romantiska estetiken på hans arbete: Byströms konst är en förmedlare mellan det sinnliga och det jordiska. I slutstrofen anlägger Tegnér det götiska perspektivet. Han uppmanar Byström att göra skulpturer över de förflutna tjugo seklernas svenska hjältar. Till och med marmorn blir fosterländsk under Byströms mejsel; med ett uttryck från Olof Rudbecks *Atlantica*, kallar Tegnér den ”yverboren”. De ”yverborna” är göterna, ordet är en försvenskning av ett forntida sagofolk, som antikens författare kallade ”hyperboréer”. På 1600-talet hävdade Rudbeck att dessa hyperboréer kom från Sverige.

I den kungatrogne Hans Axel Lindgrens tidning *Granskaren* för den 18 augusti, får vi en beskrivning av den stimulerande effekt, som den Byströmska utställningen förväntades ha på allmänheten. Det har varit lika kärt som förvånande att få skåda sådana mästerverk, som Byströms skulpturer är, menar redaktören: ”Vi skall inte uppehålla oss med någon framställning av det förtjänstfulla i detta stora arbete, inte bjuda till att tecknandet ädla och imponerande i bildernas hållning, de vackra attityderna, de luftigt fladdrande draperierna m.m. Sådant allt tillhör konstdomaren, och kan således i detta Blad inte komma i fråga.”

Trots tidningarnas smickrande omdömen, blir inte uppskattningen av Byströms kungastatyer allmän. Den år 1820 hemsände Carl XIII får så småningom en offentlig placering i Hoglandsparken i Karlskrona. Karl XI placeras i västra valvet på Kungl. Slottet, medan Karl X och Karl XII hamnar på Artillerimuseum, där, som en kritiker uttrycker det, ”det eviga halvdunklet skyddar dem från en alltför närgången granskning.” Tiden håller på att löpa ut för Byström, hans nyklassiska nationella projekt konfronteras med de krav som samtiden reser på en större grad av verklighetstrohet hos statyer. Karl XII-statyn visar också, att Byström börjar beträda en väg mot en högre grad av realism. Byström avslutar sin svit av kungastatyer med två nya beställ-

ningar, som han åker ner till Rom för att färdigställa. Det är en staty över Gustav II Adolf samt en som skall föreställa Karl XIV Johan själv. Uppkomlingen från Napoleonkrigens turbulenta år skulle nu ta plats i raden av svenska hjältar med anor från fornstora dar.¹³⁵



JOHAN NICLAS BYSTRÖM, KARL XIV JOHAN (1835, MARMOR, KUNGL. HOVSTATERNA).

Väl anländ till Rom, kommer en kontraorder från den nyckfulle Karl XIV Johan. Han vill ändra det ursprungliga förslaget när det gäller statyn av honom själv, med en detalj som genom åren blivit Byströms specialitet att utföra – en mantel. Den redan i kolossalformat planerade skulpturen skulle bli än mer voluminös. Byström börjar frakta ett jätteblock från ett stenbrott som han själv är ägare till. Han skriver till von Beskow: ”Den Kongl. Manteln har ej gett mig litet göra. Blocket har också därigenom varit ansenligt och varit ett satans bråk att få hit det från marmorbrottet som ligger något över ½ svenska mil uppåt Apenninerna. 40 oxar har därmed utför backe stjälp två gånger och sönderbrutit kärran eller vagnen, så att jag måste upp i berget för att borthugga en 30 skålpund. En hel vecka har gått åt med detta Herkuliska arbete, nu är det reducerat till 110 svenska skålpund och förminskar varje dag emedan 3 à 4 personer hacka därpå oupphörligt.¹³⁶ År 1835 är de båda statyerna färdiga. Den sista av Byströms kungaskulpturer - Karl XIV Johan - är tveklöst hans bästa. Borta är försöken till den antikisering, som de tidigare kungarna bär prägeln av. Karl XIV Johan befinner sig i samtiden, där han poserar med pondus under en mantel, som utför ett veckrikt spel kring hans person.

KONSTNÄREN SOM NATIONSBYGGARE

EILIF GAUTSKE, ULRIK THERSNER

Göternas konstutställning år 1818 får efterverkningar i hela 1800-talets konstliv, såväl nationellt som internationellt. Fahlcrantz' landskap, Sandbergs *Valkyrrior* och Fogelbergs gudar sänder stafetter ut över nationen, som växlas från generation till generation. Genom Göthiska förbundets konståvling möter vi den första manifestationen av en nationell konst. Också arkitekter bjuds in att tävla och ambitionen är att via arkitekternas tävlingsbidrag skapa ett nytt Valhall i Norden, där den mytologiska konsten skulle kunna visas och de fornnordiska skulpturerna få en hemvist. Denna strävan skulle aldrig komma att infrias, men målet för en nationell konst låg närmre till än vad man vid första anblicken kunde ana. Den nordiska naturen med dess storslagna skönhet blir en fullödlig alternativ till den götiska gudavärldens krigiska och pompösa framtoning. Skogar och forsar ses som hemvist för folktrons alla naturmytiska varelser. Men i det svenska landskapet blir konstnärerna också varse den enkla, vanliga människan. Genom att

iaktta och avbilda henne i sin miljö och som porträtt, skapar konstnärerna bilden av svensken i helg och söcken.

Att Ulrik Thersner skulle bli göt var skrivet i stjärnorna. Sedan Ulriks far dött när sonen var 3 år, hamnar familjen i fattigdom. Ulrik placeras som sexåring i skeppsgosseskolan på Sveaborg. När kriget mellan Sverige och Ryssland bryter ut år 1788, hamnar därför Ulrik redan som nioåring i stridslinjen. En ren slump gör att unge Thersner överlever sjöslaget vid Hogland 1788, eftersom ryssarna spränger skeppet "Björn Järnsida", där Thersner befinner sig bland manskapet. Thersner skulle sedan deltaga såväl i det svensk-ryska kriget år 1808-09, som i kriget mot Napoleon och Danmark på kontinenten år 1813-14.

Slaget vid Hogland betraktas av svenskarna som en seger. Den som för befälet är hertig Carl, sedermera kung Carl XIII. Hemkommen till Stockholm, möts hertig Carl av borgerskapets officerare, som spänner hästarna från hertigens vagn och drar den upp till slottet. I sina memoarer skriver von Fersen: "och pöbelns fröjderop följde honom uppför trappan, upp till hans rum och varade inne på borggården, intill dess polismästaren föste pöbeln utur slottet".¹³⁷ Hertigens ankomst till slottet firas påpassligt av Bellman med en sång på melodin "Gustafs skål":

Tappre prins
allt andas glädje i vårt läger!
där du finns
en tropp sin hjälte äger.
Båd' ditt blod
och dina tappra dater
oss soldater
oss soldater
ge ett dubbelt mod.¹³⁸

Hertig Carl hade blivit en folkhjärte och den annars så reserverade von Fersen, ger honom en sammanfattande karakteristik som fältherre hösten 1788: "Han förde ett stadigt, ordentligt och rättrådigt befäl, och ägde arméns förtroende, tillgivenhet och kärlek."¹³⁹

De militära ingenjörerna har ett naturligt intresse för terrängen. Ibland kunde kartografens yrkeskunskap förenas med en konstnärlig begåvning.¹⁴⁰ Så är fallet med Thersner, som år 1816 presenterar några tecknade landskapsvyer för den åldrige kung Carl XIII. Det bör ha blivit ett festligt möte de båda krigsveteranerna emellan. Göten Thersner har säkert fått berätta om sitt rysshät och sina skräckupplevelser under sjöslaget vid Hogland. Carl XIII har inte behövt hamna i förlägenhet. Självt hade han riskerat livet när han under slaget stått placerad på flaggskeppets hytt, rökandes pipa. Han tvingas ducka då kanonkolor stryker tätt över honom under den häftiga eldgivningen. Carl XIII fattar ett för Thersner och hans familj livsavgörande beslut, då han ger honom i uppdrag att ge ut ett arbete med svenska landskap i bild.

Förebilder saknades inte. Carl XIII ser framför sig en uppföljning av det stora arbete, som militären och arkitekten Erik Dahlberg skapat i *Suecia antiqua et hodierna* (Det forna och närvarande Sverige). Det är en samling kopparstick över svenska slott och herresäten, som publiceras år 1717, strax efter upphovsmannens död. Också Carl von Linnés resor i de svenska landskapen under förra delen av 1700-talet, bidrar att väcka nyfikenheten på landets natur och människor. På kontinenten börjar samtidigt en ny konstnärlig genre växa fram. I takt med den ökande turismen erbjuder den landskapsvyer som minnen från resan, ofta sådana med dramatiskt innehåll.¹⁴¹ Det är naturligt att det är i Schweiz som dessa natursköna vyer, *vues pittoresques*, får sin första blomstring under senare delen av 1700-talet. I Sverige söker Anders Fredrik Skjöldebrand de sublimes effekterna i våra nordligaste miljöer i sitt stora planschverk *Voyage pittoresque au Cap Nord* (Naturskön resa till Kap Nord, Stockholm 1801-1802). Bröderna Martin, Elias och Johan Fredrik, arbetar under denna tid på att förverkliga en plan, som går ut på att skapa ett svenskt arbete med landskapsutsikter, fragmentariskt utgivna som *Svenska vuer* (Stockholm 1793-1805).

Arbetet är i ett förberedande stadium då en fransman överraskande dyker upp i Sverige, arkitekten Francois Joseph Belanger. Denne bildar ett bolag med ambitionen att ge ut en *Voyage pittoresque de la Scandinavie* (Naturskön resa i Skandinavien). Han beger sig också i väg på ett antal resor och samlar motiv. Men Belanger går konkurs i början av 1800-talet och projektet avbryts. Endast ett tjugotal etsningar ges ut i London år 1802.¹⁴² Som sina föregångare

har Belanger en förkärlek för det dramatiska i landskapet i tidens smak. ”Vue des Chutes de Trollhaetta” (Vy över Trollhättefallen) är ett exempel ur hans portfölj.

Den svenske reseskildraren Johan Carl Linnerhielms *Bref under resor i Sverige* (Stockholm 1797-1816), innehåller skriftliga vyer över svenska landskap. Hans resor skulle kunna kallas ”Voyages pittoresques” på prosa och skulle bli en inspirerande läsning för dem, som söker iögonfallande motiv i det svenska landskapet. Bélangers bild av Trollhättefallen har en parallell i Linnerhielms skildring av naturfenomenet som turistupplevelse: ”Det är alldeles förskräckligt, bölja på bölja, oupphörligt; fall, på fall: allt störtar sig i en omätlig avgrund. Jag satt nyss på en klippa vid starkaste fallet; jag kunde knappast uthärda det, och hela mitt väsende är ännu uppfyllt med fasa.”¹⁴³

Bland de kartritande militärerna börjar en ny gravyrteknik med vattenfärg, akvatint, att användas på 1820-talet. Det är i denna teknik Thersners bilder till att börja med kommer att utföras. En ny tryckteknik när det gäller bilder, litografin, ger dessutom helt nya förutsättningar för att nå ut till allmänheten med det nationella budskap, som konstnärer och vetenskapsmän önskar förmedla. I Sverige går Jacob Adlerbeth och Göthiska förbundets tidskrift *Iduna* i spetsen på det vetenskapliga planet, genom att publicera bilder på fornminnen och fornfynd. Sedan *Iduna* lagts ner år 1824, skulle traditionen fullföljas i Vitterhetsakademiens skrifter. Ur allmänhetens synpunkt blir den tidskrift, som fornforskaren Rickard Dybeck ger ut från år 1842, än viktigare. Han publicerar bilder över runstenar och fornminnesplatser i sin tidskrift *Runa*, som ges ut i stort format i brutna serier ända till år 1874. Efter hand skulle också Thersner anamma litografitekniken för sina bilder över svenska landskap.

Titeln på Thersners arbete blir *Fordna och närvarande Sverige*. Första delen publiceras år 1817.¹⁴⁴ När Thersner startar sitt jättearbete, söker han omedelbart skaffa sig dugliga medarbetare. En sådan kunde han finna i överstelöjtnanten Vilhelm Maximilian Carpelan, bördig från Finland. Han hade sökt sig till fältmätningsskåren i Stockholm år 1807. Carpelan är kamrat med Thersner och hade före honom publicerat egna vyer i schweiziskt manér under en resa bland fjällen i Norge, *Pittoresk resa til norska fjellen*, (även fransk titel, *Voyage pittoresque aux alpes norwégiennes*, Stockholm 1821-1823), och med-

verkar också i den första svenska illustrerade veckotidningen, Fredrik Boyes *Magasin för konst, nyheter och moder* (Stockholm 1823-1844).¹⁴⁵ Den andre medarbetaren i projektets initialskede är Carl Fredrik Akrell.¹⁴⁶ Denne hade arbetat på staben under kronprins Karl Johan under kriget i Tyskland och deltagit i stormningen av Leipzig, där han blivit allvarligt sårad av ett skott i bröstet. År 1829 blir han chef för Ingenjörskårens fältmättningsbrigad.

Akrell lyckas år 1831 avskilja brigaden från Ingenjörskåren och göra den till en självständig enhet, under namnet Topografiska kåren. Omorganisationen leder till vidsträckta resor över hela Sverige för Akrells del. Akrells resande skulle efter hand komma att öka ytterligare, då han får ett dubbelt uppdrag: dels skulle han rita ut stambanornas sträckning för det svenska järnvägsnätet, dels skulle han lämna förslag om hur de svenska telegraflinjerna skulle dras genom riket. Akrell blir senare också chef för Telegrafverket. Utbyggnaden av telegrafnätet leder till att den svenska telegrafen på 1860-talet har 70 stationer med 280 mil trådar.

Den geografiska rörlighet som Akrell och hans kartritande militärer har, blir en förutsättning för att Thersners arbete skulle kunna utföras med nationell bredd. Projektet drabbas av motgångar, eftersom Thersner dör redan år 1828 och Carpelan år 1830. Nu kommer en ny medarbetare in som blir redaktör för arbetet, nämligen Michael Gustaf Anckarsvärd. Det var han som slutligen förmår Karl XIV Johan att beställa de fornnordiska gudarna av Fogelberg. Anckarsvärd hade själv ägnat sig åt landskapsteckning, i första hand som ruinmålare med arbetena *Wisby ruiner, litographierade* och *Sweriges märkwärdigaste ruiner, litographierade*,¹⁴⁷ men sedan också tillsammans med göten Carl Johan Fahlcrantz, genom en *Samling af svenska och norska utsigter tecknade efter naturen*.¹⁴⁸ Thersners dotter Thora hade tidigt visat konstnärliga anlag, men är blott 10 år då fadern dör. Efter 1845 blir det hon som tar över ansvaret för planschverket och också bidrar med egna teckningar. När Thersners arbete avslutas 1867, hade 91 häften getts ut. Totalt består innehållet av 364 planscher.

Thersners "Fordna och närvarande Sverige" har en avgörande betydelse för den som vill sätta sig in i den romantiska epokens sätt att betrakta landskapet. Här ligger inte tonvikten på de pompösa slotten, som den gör i Erik Dahlbergs planschverk från 1700-talets början, utan på det öppna landskapet

och den naturanpassade engelska parken. Här finns också människor skildrade i sina förhållningssätt till landskapet: strövande, arbetande, konver- serande. Patron ses på väg att rida ut och möter *à propos* sin förvaltare, sam- tidigt som en bonde med sin kärra med hö passerar förbi. Barnen leker på en grusgång. Parker, lundar, sjöar och utsikter är något, som vår tids människor vill värna om och skydda. För en intresserad park- eller naturvårdare blir Thersners arbete en vägvisare för förståelsen av de möjligheter landskapet har att erbjuda. Men främst är detta stora arbete ett nationellt projekt. I sin utförliga dokumentation blir "Fordna och närvarande Sverige" något långt mer än de traditionella turistvyerna. Det är Thersners och hans medarbetares ambition att visa oss alla Sveriges sevärdheter och få oss att upptäcka och älska landets natur, byggnader och människor.¹⁴⁹



ULRIK THERSNER, TULLGARN (1824, LITOGRAFI).



ULRIK THERSNER, EKENÄS (1820, LITOGRAFI).

SANDBERG SOM ALLMOGEMÅLARE

Jakten på folksjälén hade lett till en inventering av folkets visor, lekar och danser. Det folkliga material som allmogen producerar lämnas över till en akademisk elit, som sedan återför materialet till allmänheten i form av tryckta samlingar med texter och noter. För bildkonstnärerna blir framför allt allmogens klädedräkter ett kärt studium. Folkdräkternas fantasifulla och färgsprakande mångfald är tacksamma motiv, som lyfter fram den förborgade nationella kulturen.¹⁵⁰

Den av de konstutövande göterna som främst tar sig an uppgiften är Johan Gustaf Sandberg. Bland målarna ser han Pehr Hilleström (1732-1816) som en föregångare. Hilleströms skildringar av bondeliv, dräkter och landskap har ett stort etnografiskt värde, låt vara att de ofta är hastigt och konstlöst utförda.¹⁵¹ En litterär motsvarighet är Linnés reseskildringar. Linné beskriver under sina resor såväl allmogens seder som deras dräkter. I sin *Skånska resa 1749*, motiverar han sitt studium av allmogekläderna genom dess tidlösa karaktär: ”Klädedräkten bör icke förbigås av dem, som resa att bese främmande land

och seder. En Tournefort /fransk botanist/ har för världen beskrivit och avritat de grekiska invånarnas klädnad, och andra resande andras. Jag får här tillfälle att beskriva de gamla göters klädedräkt hos ett folk, som så litet blivit ändrat ifrån de gamla göters moder som deras kropp.”¹⁵²

För göterna står Dalarna som det ideala svenska landskapet. Det är här som Gustav Vasa hade startat det uppror som leder till att Sverige blir en nation. Här finns en folklig kultur utvecklad och synlig för envar. I Stockholm har borgarna ofta kontakt med dalkullor och dalkarlar, som under lågsäsong söker arbeten som roddarmadammer och byggnadsarbetare. En Bibel för den som i samtiden intresserade sig för Dalarna är Abraham Abrahamsson Hülphers *Dagbok öfwer en resa igenom de, under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande lähn och Dalarne år 1757* (Wästerås 1762). Han dokumenterar böndernas liv i detalj och fäster sig inte minst vid den rika variationen av klädedräkter när han reser från socken till socken. Så här skriver Hülphers, när han kommer till Malung: ”Klädesdräkten såg vi i dag på Helgdagsvis. Karlarna hade dels grå dels gröna rockar. Kvinnfolken brukade mest gula, några svarta, men de hederligare röda tröjor. Svarta, blå eller gröna kjortlar av rask eller klädeskjersing /grovt ylletyg/. Rask förkläden av samma färg, med ett nedantill ungefär 1/4 cm från fällan, tvärs över fästas iden eller annat brokigt band. I huvudet var de flätade, men övertäckta med ett kläde (huckle). Hustrur och de ogifta utmärkes därigenom, att de gifta hade en kant av ett vitt band, men de andra en lika snibb av ett svart och rätt, som hängde något nedan om mössan. Alla hade bälten om livet. Då de skola vara väl klädda, bör alltid linnetyget synas under den yttre kjorteln. Mödrarna hade sina små barn med sig i kyrkan, som de förde med sig i kassar, eller näverkorgar, utsirade med flera slags klädeslappar.”¹⁵³

Ett inspirerande bildverk kommer från den svenska kolonin i Rom. Dit hade den svenske konstnären Hjalmar Mörner anlänt år 1818 och tagits om hand av Byström, som just köpt sitt konstnärshus Villa Malta. År 1820 trycker Mörner 29 etsade blad under titeln *Il Carnevale di Roma*.¹⁵⁴ Som titeln förråder framställer etsningarna ett myller av folk, utklädda, spexande stöjande och dansande längs Roms gator. Det är i grunden samma koncept som Sandberg skulle utnyttja i sina folklivsmålningar, låt vara att han håller en lägre profil än Mörner. Intresset för en kontakt med det folkliga märks också

i de svenska högreståndsmiljöerna. Det är i deras salonger som konstnärerna opererar för att få avsättning för sina verk. När överklassen bjuder till fest kunde de gustavianska herdedräkterna i Rousseaus anda bytas ut mot ”bondkostymer”, naturligtvis anpassade efter koketteriets fordringar. Balettens och lustspelens scener skulle nu befolkas av allehanda nationalklädda svenskar: lappar, dalkarlar, kullor samt gummor från Vingåker.



JOHAN GUSTAF SANDBERG, ÖSTERÅKERSKULLA (1822, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

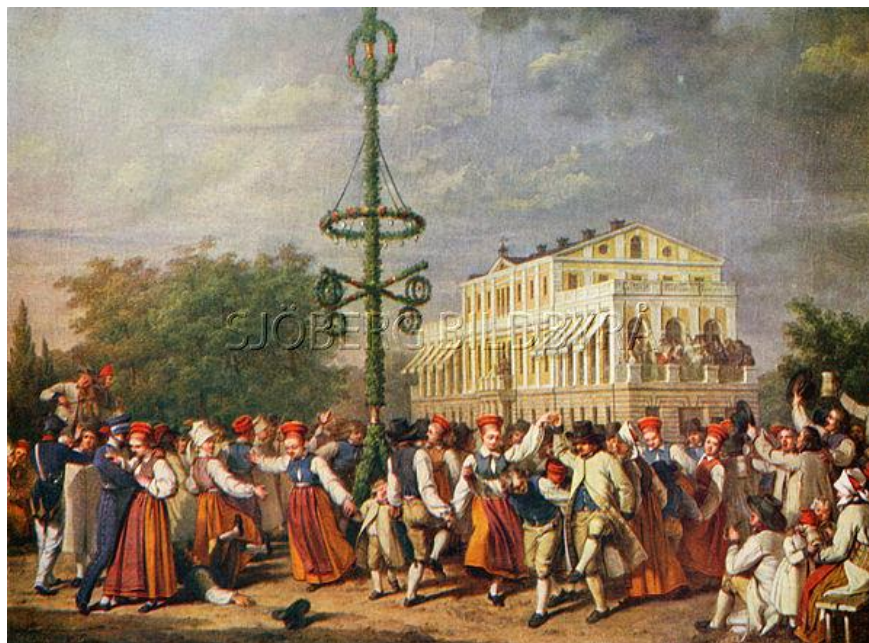


JOHAN GUSTAF SANDBERG, ÖSTERÅKERSGOSSE (1822, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

Det är också motiv från Österåker, en grannort till Vingåker, som Sandberg utnyttjar när han år 1822 inleder sitt folkdräktnmåleri på uppdrag av greve Trolle-Bonde på Säfstaholm. Två porträtt blir resultatet, *Österåkerskulla* och *Österåkersgosse*. Flickan har avbildats i festdräkt med minutiöst avbildade detaljer medan gossen gör ett ledigare intryck : han bär på italienskt manér en korg på huvudet.

Sandbergs mest kända målningar med folkdräktsmotiv skulle komma några år därefter, *Midsommardans på Säfstaholm* (1825), *Bröllop och begravning i Vingåker* (1825) samt *Allmoge omkring Gustav Vasas staty* (1828). För Sandberg blir kontakten med greve Trolle-Bonde livsavgörande. Han skulle vistas hos sin greve varje sommar i trettio år, oftast med hustru och barn.

Midsommardans är en rytm- och färgsprakande målning där inte endast huvudtemat, dansen "Väva vadmal" intresserar åskådaren, utan även en rad sidomotiv. Några gubbar skålar med ölkrusen, ett litet barn får läskedryck av sin mamma, en överförfriskad kavaljer dröser i backen under dansen, en ung mö håller på att bli förförd av en knekt på gästspel. Den vackert lövade majstången står som lodlinje mitt i den böljande dansen. Som fond ser vi Säfstaholms herrgård i kvällssolen, där det passivt hopträngda herrskapsfolket agerar åskådare.



JOHAN GUSTAF SANDBERG, MIDSOMMARDANS PÅ SÄFTSTAHOLM (1825, OLJA PÅ DUK).

Allmoge omkring Gustav Vasas staty är ett beställningsarbete av militären, bruksägaren och baronen Gustaf Ridderstolpe. I ett brev till Fogelberg i oktober berättar Sandberg att han fått en beställning av "en vy av Riddarhustorget och den store Gusaf I:s staty, omgiven av alla svenska provinsdräkter, vingåker, dalkarlar, skåningar, blekingebor, lappar, västgötar m.fl. Den kommer att kosta mycket besvär men nog härom." Av besväret märks inget i denna suveränt behärskade målning där hela Sveriges befolkning presenteras. De har samlats i eftermiddagssol för att uppleva gemenskapen med landsfadern Gustav Vasa. Riddarholmskyrkan och Riddarhuset är den betryggande inramningen. I bildens högra hörn syns en festklädd Sandberg själv med hustru. Vid Riddarholmskyrkan i bildens motsatta hörn skymtar Karl XIV Johan på promenad. Så som är fallet på Midsommardanstavlan marginaliseras överheten till förmån för folket.¹⁵⁵



JOHAN GUSTAF SANDBERG, SVENSK ALLMOGE FRÅN ÅTSKILLIGE PROVINSER SAMLADE KRING GUSTAF I:S STATY PÅ RIDDARHUSTORGET (1828, OLJA PÅ DUK, STOCKHOLMS UNIVERSITETS SAMLINGAR).

När Sandberg målar sin allmoge runt Gustav Vasa-statyn är han väl förberedd. År 1824 hade han inlett ett samarbete med en person med ett brokigt förflutet: Christian Forssell. Denne föreslår Sandberg att de gemensamt skulle göra en inventering av den svenska allmogens liv i helg och söcken genom att ge ut en bok med titeln *Ett år i Sverge*.¹⁵⁶

Forssell är gravör. Han börjar sin konstnärliga utbildning i Holland och hamnar mitt i revolutionstidens omvälvningar. Den framryckande franske medborgargeneralen Jean-Charles Pichegru kommer år 1802 till Zeist i Holland, där Forssell bor. Generalen behöver en tolk och hantverksskolan sänder fram den då 17-årige Forssell, som hade lärt sig såväl franska som holländska.

Generalen godkänner till en början inte den småväxte och skägglöse Forssell. Men denne ger sig inte utan ber att få berätta en anekdot för generalen: ”Vid ett tillfälle skickade kung Karl V en ung ambassadör till påven Pius III. Denne uppfattade sig som utsatt för ringaktning och framhöll vid audiensen att han åtminstone borde fått en ambassadör med skägg. `Hade min herre och kejsare vetat`, svarade då ambassadören, `att Ers Helighet trodde förståndet sitta i skägget, hade han säkert skickat en bock i stället för mig.`” ”Bravo, bravo”, lär Pichegru ha utropat ”om de nu bjöd mig tjugo tolkar, så valde jag ingen annan än er.”¹⁵⁷

Så börjar Forssell ta stegen bort från sin alltför bundna klostertillvaro under läroåren. Han gifter sig och hamnar först i Amsterdam och sedan i de förnämsta konstnärskretsarna i kejsartidens Paris. Där utvecklar han sina kunskaper i gravyren till mästerskap. Han får ett grundmurat rykte genom sina gravyrer till Dantes *Inferno* och genom ett porträtt av ärkebiskop Fénelon. Forssell förordnas år 1809 att bli chef för Egyptiska kommissionen. Med 19 artister sig underställda, skulle han gravera planscher till det av Napoleon igångsatta projektet att åstadkomma ett praktverk över Egyptens antikviteter. Här får Forssell inblick i och kunskap om en kulturhistorisk inventeringsverksamhet.



JAQUES-EDME DUMONT (1761-1844), JEAN-CHARLES PICHEGRU (1761-1804).
(SKISS. STATYN FÖRSTÖRD ÅR 1830).

Det är dessa erfarenheter som han skulle omsätta i praktiken, när han anländer till Sverige. I Frankrike anlitas Forssell att göra gravyrer av Napoleon och hans marskalkar och blir personligen bekant med Napoleon. Men Napoleons välde går under. De allierade motståndarna anfäller slutligen Paris våren 1814. Forssell deltar som korpral i försvaret av Paris! Karl Johan kommer för sent med sin Norra armé, för att hinna vara med vid de allierades intåg i staden. Forssell gör ett kopparstick av den nye konungen Ludvig XVIII. Det är Ludvig som grusar Karl Johans förhoppningar om att göra en karriär som kung av Frankrike.

Trots Forssells kontroversiella position i Paris har Karl Johan uppenbarligen fått sin uppmärksamhet fäst på honom, när han denna sista gång är i

Paris. År 1816 inser Forssell att ett uppbrott från det oroliga Paris är nödvändigt. Han hade dessutom råkat ut för en svårbotad sjukdom – hemlängtan. Kronprins Karl Johan inbjuder honom att komma till Stockholm och besätta en tjänst som vice professor vid Konstakademien. Med sitt kopparstick av Karl XIV Johan, som har en målning av François Gérard som förebild, befäster Forssell efter hemkomsten till Stockholm sin ställning, som en av sin tids främsta kopparstickare. Han kommer tillika att bli den siste av sin sort. Litografin håller på att göra sitt segertåg på bokmarknaden och det tidsödade graverandet faller ur modet. Under arbetet med ”Ett år i Sverge” tillämpar Forssell en ny teknik – punktgravvren. Den stämmer utmärkt väl samman med Sandbergs pastellteckningar, eftersom de graverade punkterna ger färgen möjlighet att komma till sin rätt.

En förebild till ”Ett år i Sverge” är Carl Wilhelm Svedmans *Costume of Sweden* (London 1823).¹⁵⁸ Svedman är hovmålare och lärare vid Akademien. Han gör sig mest känd som målare av altartavlor. Men hans färglitografier över sin tids svenskar är inte hämtade från söndagsskolan. Såväl som porträtt som till kostymering och detaljiakttagelse, hör Svedmans etsningar till de första realistiska bilderna från det tidiga 1800-talets Sverige. De får Sandbergs allmogevärld att framstå som naiv och troskyldig.

Bland landskapen i *Ett år i Sverge* är Dalarna och Södermanland väl representerade i urvalet av teckningar, liksom Forssells hembygder Blekinge och Skåne. Sandbergs målningar är intressanta genom det lätta handlaget. Han lämnar endast skissartat miljöer runt de avbildade personerna. Vi kan helt fokusera på dräktskicket som redovisas i detalj. Underrubriken ger upplysningar om bokens innehåll: *Tavlor av svenska allmogens klädedräkt, levnadssätt och hemseder, samt de för landets historia märkvärdigaste orter*. Allmogekulturen var en oupptäckt och oanfrätt värld, som kunde bekräfta den nationella identiteten. Sandberg och Forssell ökar svenskens förmåga att se sambandet mellan äldre släktled och nuet.

Men ”Ett år i Sverge” är inte enbart bild. Arbetet beledsagas av en text, som förstärker de bildmässiga bidragen. Forssell hade vidtalat historikern och skalden Anders Grafström att skriva texten. Denne kommer från Sundsvall till Uppsala år 1809 och blir tio år senare docent i historia under E. G. Geijer.

Betydelsefull för hans karriär blir äktenskapen med två av biskopen och akademiledamoten Frans Michael Franzéns vackra döttrar.



CARL WILHELM SVEDMAN (1762-1840) TVÄTTERSKOR (COSTUME OF SWEDEN, LONDON 1823).



CARL WILHELM SVEDMAN (1762-1840) PIGA (COSTUME OF SWEDEN, LONDON 1823).



CARL WILHELM SVEDMAN (1762-1840), *BRANDVAKTER I STOCKHOLM* (*COSTUME OF SWEDEN*, LONDON 1823).



DALKULLA FRÅN RÄTTVIK (CHRISTIAN FORSELL, ETT ÅR I SVERGE, 1827-1829).



LAPPAR (CHRISTIAN FORSELL, *ETT ÅR I SVERGE*, 1827-1829).

När Grafström skriver sin text till "Ett år i Sverge" är han sedan några år lektor vid Karlbergs krigsakademi. Sedan han låtit prästviga sig år 1830, flyttar han till Franzéns biskopsstad Härnösand, där han blir lektor vid stadens gymnasium. Grafström fungerar som hjälpreda åt den opraktiske Franzén, enligt den allmänna uppfattningen som "en andra biskop". Snart byter Grafström också katedern mot katedralen. Han blir kyrkoherde i Umeå år 1836 och stannar där till sin död. I sin samtid uppskattas Grafström mycket för sin poesi, för sin talekonst och för sina översättningar av utländsk skaldekonst. Som kunglig festpoet belönas han av Svenska Akademin år 1825 och blir slutligen också invald i Akademin. Relationen till Franzén är väsentlig för framgångarna.¹⁵⁹

Det är således ett säljande namn som Forssell attraherar till sitt projekt. Grafström skulle också komma att bidra med originella folkloristiska iakttagelser i sin text. Den *Anmälan* till projektet som han formulerar har en starkt nationellt götisk ton:

"Den som forskar över försvunna tider och vill reda ut deras dunkla tavlor, kan med stor vinst för sitt studium betrakta de bilder, som ännu någon gång lantbons gömda hyddor framställa. I avlägsna provinser, där ej en falsk odling hunnit giva nya behov åt levnadssättet eller ingjutit förakt för gamla av förfädren ärvda seder och bruk, finner ännu fornälskaren rika ämnen för sin forskning. Bland deras invånare vandrar han gärna. Han betraktar dem såsom levande monument av förgångna tider. I deras språk hör man ännu någon gång ljuda emot sig toner av hans fosterlands äldsta modersmål, annars förvarat blott i sagans dunkla skrifter, i deras boningar, lekar, levnadssätt eller klädedräkt, möta honom drag, vilka väcka erinringar om vad historien förmäler från längesen förgångna tider. Den vördnad, med vilken son efter fader bevarar, i den ärvda hyddan, ärvda bruk och vanor, förklarar möjligheten av en sådan genom sekler fortgående tradition. Sverige är ännu, kanske mer än något annat land i Europa, rik på dessa, vilka jag ville kalla levande fornminnen."¹⁶⁰

Den fiktiva vandringen genom Sverige börjar som sig bör i Dalarna, av Grafström kallad "svenska frihetens fosterjord". Ornässtugan, som Sandberg tecknar, bildar utgångspunkten i verket. Det är därifrån Gustav Vasa flyr, sedan han blivit förrådd av en gammal vän. Stugan ses som startpunkten för Gustav Vasas ambitioner att ena Sverige. Framställningen behandlar också

fortsättningsvis ett antal kända svenska historiska byggnader, som omväxling till de många folkdräkterna. Bland byggnaderna finner vi Grips-holms slott, Kalmar slott och Lunds domkyrka. Grafström skildrar de kungliga mänsko-öden som blivit förknippade med byggnaderna. Också när det gäller den avbildade allmogen blir texterna oftast en perspektivvidgande kommentar till teckningarna. Författaren förklarar allmogens liv och seder, deras religiösa tro, bruk av namn och dialekt, deras musikaliska kultur. Suggestiv är Grafströms redovisning för svensk folktro. Här ger framställningen ett fantasi-eggande bidrag till den konstnärliga behandlingen av forntidens smågudar:

”Hos Hälsinglands allmoge, synnerligen i de övre socknarna såsom Färilla, Ljusdal och Järvsö, kvarlever ännu mången urgammal folktro och mytisk föreställning. Det har gått med dessa, som med Nordens urinvånare, de har undanträngts till skogarna och bergen. Kristendomen har jagat dem undan, enligt den folksaga, som påstår, att trollen flyr, så länge de hör en kyrkklocka. Här och var driver ännu jordandarna sin lek. Näcken spelar ännu i vassen, skogsfrun förvillar vandrarens väg i skogen, älvorna dansa på ängen och tomten stökar osynlig i bondgården.”¹⁶¹

Efter en vandring upp till Lappland återvänder Grafström och hans målände konstnärer till Vingåker, Västergötland, Småland, Blekinge och Skåne. Framställningen slutar med att Grafström lämnar ordet till Forssell. Vandrarna har nått till Allerum i Skåne, Forssells barndomsbygd. ”Omgivningarna hör till de skönaste jorden erbjuder” skriver han. ”Den lilla urgamla staden Helsingborg ligger icke fullt en halv mil från Allerum. Något längre söder ut möter oss det berömda Ramlösa, där en mäktig hand, liksom med Moses stav, framkallat ur den hårda klippan välgörande hälsokällor.”¹⁶² Så blir Forssells ”Ett år i Sverge” inte bara nationens resa tillbaka till sina rötter, den blir också en privat resa, Forssells resa hem till sig själv.

”Ett år i Sverge” är det första försöket som görs, att genom noggrant studium av allmogen i bild och text, rädda ett antal nationella minnesmärken av ännu så länge levande fornminnen. Den blir en förebild för ett otal kostymböcker som ges ut under 1800-talet. År 1857 ger således Adolf Hårdh ut ett stort anlagt verk *Svenska folkdräkter* och år 1864-65 kommer *Svenska folket sådant det ännu lefver vid elfvorn, på berg och i dalom: tjugofyra taflor tecknade af J. W. Wallander, beskrifne af Onkel Adam*. Det är endast något årtionde kvar till

dess att Anders Zorn skulle börja sin folkloristiska bildproduktion med motiv från Dalarna, eftertraktad av den allt förmögnare borgarklassen, som ansåg sig ha det för naket på väggarna i sina våningar.

SANDBERGS FRESKER

År 1827 skriver Sandberg ett brev till Fogelberg då denne befinner sig i Rom. Sandberg berättar: "Jag håller nu på att måla mina samtida skickligaste artister, musiker och lärda. Forssell har i tanke att gravera dem."¹⁶³ Forssell och Sandberg är som bekant samtidigt sysselsatta med att publicera sitt arbete "Ett år i Sverge" under dessa år.

Bokutgivningen medför att det Sandbergska porträttskapandet inte kommer igång på allvar förrän i slutet av 1820-talet. Då hade den tidigare samtidsaktuella planen utökats och fått en historisk dimension. Till Fogelberg skriver han nu: "Jag har tid efter annan i mindre format målat porträtt av namnkunniga svenskar, i närvarande stund är ateljén prydd med omkring 40 porträtt, men som ej sträcka sig längre än till Gustav III:s tid; även saknas en och annan av våra samtida. För att draga parti härav tänkte jag utgiva dessa som litografier *Galleri af utmärkta svenska lärde, vitterhetsidkare och konstnärer från Gustaf I:s tid till närvarande tid*, ritas av Cardon, elev av Forssell, antalet porträtt blir något över 100, snart kommer första häftet."¹⁶⁴ Utgivningen startar år 1835 och sedan 25 häften publicerats samlas porträtten i ett praktband i folioformat år 1842. Även sedan projektet avslutats fortsätter Sandberg att måla porträtt, som han samlar i sin ateljé. Bland dem märks porträtt av Atterbom, Fredrika Bremer och Jenny Lind. Det blir ett stort antal porträtt som Sandberg lyckas skapa. Fram till sin död år 1845 hade han hunnit med att avbilda 225 personer.¹⁶⁵

Genom sitt porträttmåleri hör Sandberg till de konstnärer, etsare och illustratörer, som skulle bidra till den nationaliseringen av Sverige genom att lyfta fram och synliggöra landets mest utmärkta kvinnor och män. Under åren 1822 till 1850 skulle, förutom Sandbergs, tio stycken porträttsamlingar publiceras. Antalet utgåvor ger en klar uppfattning om vilken väsentlig roll denna genre spelar, i arbetet på att identifiera den ideale svensken. Mest omfattande är Gustaf Henrik Mellins *427 porträtter af namnkunniga svenske män och fruntimmer* (1847) och *Sveriges store män, snillen, statsmän, hjeltar och fos-*

terlandsvänner samt märkvärdigaste fruntimmer framställda i tvåhundrafyrtio bilder jemte lefnads-teckningar (1849).

Betecknande för den götiska ideologin är dess ambition att hävda det förflutnas storhet. Manande exempel ur det förgångna lyfts fram, för att visa hur svenskar utmärkt sig för mod och kraft. I samtiden skulle denna ideologi visa sig vara problematisk. De krigiska svenska kungarna Gustav II Adolf och Karl XII, fungerar inte som rättesnören i det nya Europa, som håller på att skapas efter Napoleonkrigen. Karl XIV Johan upplever sig ständigt som den, som sitter på en vacklande tron. Av ren självbevarelsedrift aktar han sig för att utsätta omvärlden för demonstrativa politiska utspel. En svensk historisk hjälte, som ligger utanför den storpolitiska sfären är Gustav Vasa. Med honom kunde Karl Johan riskfritt identifiera sig. Gustav Vasa är mannen som med folkets stöd slår sig fram till den yppersta positionen i samhället. Han bygger Sverige. I samma tradition ville också Karl XIV Johan ta en plats.

Flera händelser bidrar till att aktualisera Gustav Vasa åren runt 1830. Sandberg börjar måla sin folkloristiska *Allmoge kring Gustaf Wasas staty* år 1825. Den blir färdig år 1828 och visas upp år 1829. Redan 1823 startar Anders Fryxell publikationen av sina *Berättelser ur svenska historien*. Arbetet ges ut i häften och skulle komma ut i 49 delar. Fryxells historia skulle utöva ett djuplodande inflytande på den svenska allmänhetens uppfattning av nationens historia. Det banbrytande nya sätt att se på historien och på undervisningen i ämnet, som Fryxell skulle visa under hela sin livsgärning, kommer tydligt fram i programförklaringen till berättelsernas första del. Historieämnets element är händelser och karaktärer, ej årtal och namn, hävdar han. Den rätta undervisningen på det elementära stadiet skulle därför bestå i "levnadsmålningar av män, vilkas karaktär mäktigt inverkat på händelsernas gång och tidevarvets lynne."¹⁶⁶

Det låter götiskt så det förslår och Jacob Adlerbeth är inte sen med att, som sekreterare i den sittande Uppfostringskommittén, rekommendera arbetet: "ej mindre genom dess redliga anordning, än dess enkla och tydliga framställningssätt, funnits vara väl beräknat för det därmed åsyftade ändamål, har kommittén ansett detsamma, både vid den allmänna och enskilda undervisningen, bliva så mycket mera användbart, som en hittills med skäl överkla-

gad brist på läroböcker i fäderneslandets historia, avpassade efter den späda barndomens fattningsförmåga, därigenom blivit undanröjd.”¹⁶⁷ År 1828 publiceras den tredje delen av Fryxells arbete, som handlar om Gustav Vasa. Några år senare kommer den andra delen ut av Erik Gustav Geijers historieverk, *Svenska folkets historia* (1834). Den inleds med ett kapitel om Gustav Vasa. Men Geijer skulle ha betydligt svårare än Fryxell, att nå fram till en publik med sitt arbete.

Från tyska målare i Rom kommer nu impulsen att måla storslagna muralmålningar med nationella motiv. Under sin resa till Rom år 1818, hade Atterbom kommit i kontakt med kretsens ledare, Peter Cornelius, och hyser en stark beundran för honom. Cornelius skulle snart göra München till den tyska konstens centralort genom att skapa *al fresco*-målningar i de offentliga rummen. I sina *Minnen från Tyskland och Italien* nämner Atterbom att Cornelius börjar skissa på serie målningar med teman från *Nibelungenlied*. Han hoppas att någon av de tre ”götiska” konstnärerna skulle få möjligheten att se mer internationell konst:

”Om vi ägde en sådan målare i Sverige! Om den anda, det poetiska liv, de grundliga kunskaper kunde transporteras till våra unga svenska konstnärer, som utmärka de bättre bland de här befintliga tyska! – Få se vad som kan ske i framtiden. Komme blott t.ex. Breda, Sandberg och Fogelberg, som onekligen av Gud och Naturen blivit väl begåvade, ut i det sydliga Europa på någon tid, att se verkliga konstverk! Men vad kan det hjälpa att gå hemma i Stockholm, göra porträtter och studera kopparstick?”¹⁶⁸

Ryktet om de tyska muralmålarna sprider sig bland de litterära kretsarna i Uppsala och ”den siste fosforisten” Johan Börjesson, som en tid var syssloman i Uppsala domkyrka, väcker tanken att dekorera det Gustavianska koret i kyrkan med *al fresco*-målningar.

I Uppsala hade Sandberg blivit studenternas och universitetslärarnas man genom sitt beundrade porträtt av Geijer, som färdigställts till Linnéfesten år 1829. Han hade, som vi funnit, också tidigare hämtat motiv från Vasatidens historia. Det blir naturligt att Sandberg anförtros uppdraget att utföra målningarna. Våren 1831 beviljar Kungl. Maj:t anslag till projektet, som kom att omfatta sju målningar: *Västerås riksdag*, *Gustav inför rådet i Lübeck*, *Gustav*

landstiger på Stensö, Gustav talar till folket vid Mora, Slaget vid Västerås, Gustavs kröning i Uppsala och Avskedet till ständerna. Arbetet blir det största officiella konstprojekt, som genomförs under hela Karl Johanstiden. Det startar sommaren 1831 och slutförs år 1838. Själva uppgiftens egendomlighet och svårighet ligger i, att ingen i Sverige behärskar *al fresco*-måleriet. Sandberg får brevlades ta råd av Fogelberg i Rom.

När Sandberg håller på att avluta sina målningar, skriver han ett självrannsaksakande brev till Fogelberg år 1836: "Just nu då det hela lider mot slutet, blir jag illa till mods och skulle gärna vilja börja om igen, ty när man betänker eftervärldens stränga dom över ett dylikt opus, så är det förmätet av mig att ha vågat företaga detsamma." Sandbergs egen uppfattning om sitt arbete som till dels ett misslyckande, upprepas i ett brev som Sandberg skriver till Fogelberg ett år senare: "denna genre av målning fordras mycket praktik innan någon erfarenhet förvärfvas, och då man som jag sent börjar, så blir icke heller mycket gjort, ty åldern sätter ett mål för vår strävan. Lycklig den som från ungdomen får ägna sig åt studiet av konsten, ty livet är kort men konsten lång."¹⁶⁹

Bildcykeln i Uppsala domkyrka blir ett typiskt uttryck för tidens Vasavurm. Freskerna förenade samtidens intresse för genremässiga folklivsskildringar och en fosterländsk dyrkan av nationens enande gestalt, Gustav Vasa. I Domkapitlets protokoll för år 1838, anses Vasakoret vara hela svenska folkets "dyrbara minnesvård", den hade blivit ett nationalmonument och en kultplats.¹⁷⁰ Även om allmänhetens intresse för målningarna var så stort att ett galler fick byggas, för att hindra närkontakten med dem, skulle kritiken av Sandbergs fresker inte utebli. Språkmannen och publicisten Johan Erik Rydkvist menar visserligen, att freskerna "har mycken förtjänst genom allvar och samvetsgrannhet, svenskhet och åtskilligt annat", men Fredrika Bremer verkar tala för fler, när hon skriver att målningarna är "vackra men de flesta, som mig tycktes icke väl och djupt tänkta. Huvudpersonen (Gustaf Wasa) är nästan överallt mindre lyckad."¹⁷¹

Som en motvikt till den tunga kritik, som Sandbergs fresker belastats med under årens lopp, må Johan Knutssons avslutande omdöme i *Upplands fornminnesförenings och hembygdsförbunds årsbok* anföras: "Oavsett de domar som fällts är det ett obestridligt faktum att freskerna, under flera generationer,

präglat bilden av Gustav Vasa som folkledare, ständigt beredd att försvara sitt land och sitt folk.”¹⁷²



JOHAN GUSTAF SANDBERG, GUSTAV VASA TALAR TILL DALKARLARNÄ I MORA (1836, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM. UTFÖRD SOM FRESK I UPPSALA DOMKYRKA).

CARL JOHAN FAHLCRANTZ

Redan före förbundets konstutställning år 1818, hade tre konstnärer invalts i förbundet, Olof Södermark (1812), Ulrik Thersner (1812) och Johan Niclas Byström (1816). Den 30 oktober 1818 väljs Carl Johan Fahlcrantz in, samtidigt som hovmålaren och professorn i teckning vid Konstakademien Per Limnell. Under 1820-talet skulle ytterligare tre konstnärer väljas in: Gustaf Hasselgren, Gustaf Sandberg och Hjalmar Mörner.

Fahlcrantz besöker endast en av förbundets stämmor. När han år 1825 skriver ett brev till Fogelberg i Rom, uttalar han sig kritiskt mot den götiska konströrelsen: ”Av de åsikter om konsten, varuti du uppväxte, var kanske det envisa strävandet efter götiskhet, vilken man ville som en klostered avfordra de unga konstnärerna, det mest oriktiga, och det som mest skulle kontrastera med den ande som råder i den romerska konstvärlden.”¹⁷³

Det landskapsmåleri som Fahlcrantz skapar behöver inga litterära referenser i gestaltningen. Ändå bygger mycket av den spänning hans målningar förmedlar på betraktarens historiska och litterära kunskap. Tydligast blir detta när Fahlcrantz ger sig ut på sin enda längre utlandsresa. Den bär till Norge i sällskap med den för den svenska konstutvecklingen så betydelsefulla bröderna Anckarsvärd. Året är 1827, dvs. två år efter det att Tegnér's *Frithiofs saga* publicerats i sin helhet. Färden går till de trakter där Frithiofssagan enligt traditionen utspelar sig.¹⁷⁴ Han besöker Framnäs och Balestrand vid Sognefjord, Frithiofs och Ingeborgs hem. Där gör han också skisser av de gravhögar där enligt sägnen två av Frithiofssagans huvudpersoner kung Bele och Torsten Vikingsson ligger begravda. Fahlcrantz målar fyra dukar av motiven, när han kommer hem. De ges ut som litografier av Anckarsvärd. I sina målningar skildrar Fahlcrantz stämningen från en förgången tid. Men här finns inga utvecklingar från nuets perspektiv, som Tegnérbeundrarna kanske väntat sig. Staffaget på tavlan med vyn från Framnäs är inte ett vikingaskepp utan en modern nordlandsjakt.

Samtidigt som Fahlcrantz återvänder till Sverige publicerar förbundsbrodern Ulrik Thersner ett arbete, som skulle bli det sista han åstadkom före sin död. Det är ett teoretiskt arbete om landskapskonsten som bär titeln *Om Landskaps-målning*. Att ett enskilt arbete kunde ägnas åt landskapsmåleri visar, att genren fått en dominerande roll bland konstnärer och allmänhet i försöken att identifiera det svenskt nationella. Thersner indelar landskapen i fyra grupper: heroiska, pastorala, den enkla naturens avbildning samt sjöstycken.

Men Thersners intresse för det svenska landskapets motiviska rikedom är större än så. Han är ute efter de sublimes effekterna. Det gällde att måla "naturens största besynnerligheter." Konstnären bör måla "den vilda naturen i sina jätteformer; brådstörtande vattenfall, från skyhöga klippor, dystra skogar, världsgamla." Men jakten på fantasins landskap pågår inte endast i trolleskogarna, utan också is den svenska Bergslagen: "I gruvor, grottor och underjordiska kulor, mötes han än av konstens, än av naturens förvånande storverk: under de förres utvidgade valv, brutna i hundra former, och vilande över mörka bråddjup och dystra gångar, är han stundom färdig att tro varje steg vara hans sista; under sin vandring upptäcker han då och då i ber-

gets mörka håligheter halvnakna Cykloper med eldbloss, som med sitt blod-röda sken färga de närmaste föremålen; stundtals hör han från olika trakter dessa åskor som sönderspränga den hårda malmen, och vilkas från flera håll upprepade hemska och uthållna ekon ingiver honom en ovillkorlig rysning, men samtidigt livar hans beundran och eldar hans känsla /- - -/.”¹⁷⁵

Fahlcrantz låter sig inspireras av Thersners fantasivärld och målar 1830 ett landskap som inbjuder oss att uppleva ett gåtfullt och hotfullt sceneri i ossianskt götisk anda. En mörk tavla, med en konkav klippa som hänger ut i höger bildkant, som visar ett öde fjälllandskap där en fors virvlar fram belyst av ett rött månsken. Fahlcrantz har gett en bildmässig tolkning av inledningsstrofen i Lings dikt *Gylfe*:

Bakom fjällets skäggiga topp
Blodiga månen skred
Och stormvinden fällde sin vinge ned
Och vredfull, lik en vålnad, lopp
Över den dammande hed.

Med sin målning av den vilda svenska naturen runt år 1830, avslutar Fahlcrantz sitt nydanande måleri. Under de följande årtiondena skulle han fullfölja sitt arbete med att beskriva och tolka svensk natur och dess historiska minnesmärken, som beställningsmålare. Han blir en resande i konst, med uppdraget att avbilda svenska slott och herrgårdar. Fahlcrantz tillhör de drivande krafterna bakom den för konstens spridning och nationalisering så viktiga *Sveriges allmänna konstförening* år 1832.¹⁷⁶

Efter hand blir Fahlcrantz en väl sedd person i samhällets societet. Han får beställningar av Karl XIV Johan och Oscar I. Målningar med norska motiv hamnar hos kung Fredrik IV av Danmark. Genom inköp från diplomater i Stockholm kommer Fahlcrantz tavlor att hänga hos kung Ludvig I av Bayern och hos kejsar Nikolaj I av Ryssland. När Fahlcrantz tavlor når USA, kallas han till hedersledamot av konstakademierna i New York och Philadelphia. Fahlcrantz dör först år 1861. Hans konstnärliga uppdrag skulle komma att influera det slutande 1800-talets nordiska landskapsskildrare, det nordiska ljusets målare.

Södermark tillhör det tiotal göter som är militärer med anknytning till den efter revolutionen 1809 nybildade Ingenjörs- och Fältmätningsskåren. Yrkesgruppen skulle genom sitt intensiva landskapsstudium, spela en stor roll för upptäckten av den svenska naturen och dess nationella värden.¹⁷⁷

Södermark väljs in i Göthiska förbundet i februari 1812. Som officer kommer han att delta i striderna mot Napoleon på kontinenten och beordras därefter till Norge, för att tillsammans med Västra armén kväsa det norska uppror som brutit ut våren 1814. I truppen finns den blivande göten *Guttorm*, Johan Peter Lefrén, då major vid Ingenjörsskåren. Göten *Harald*, von Hartmansdorff, är stationerad i Norge under våren 1814 för att medverka vid genomförandet av unionen mellan Sverige och Norge. Han skriver senare en kort biografi över Södermark och berättar om vad som händer när göten *Sigurdr*, Södermark, och Lefrén hamnar i slaglinjen:

”Vid den av norrmännen upprivna Tistedalsbron sammanträffade på förmiddagen Södermark och majoren (sedermera general) Lefrén, bägge för dagen tjänstgörande hos general Brändström, som fått order att gå över Tistedalsälven. Lefrén, uttröttad av omgivningens rekognoscerande, bad Södermark bära sin väska med kartor, ritplån och andra förnödenheter. Det bifölls, men Lefrén hade inte väl hängt väskan över Södermarks bröst, förrän denne, under det att kulor ven från de på andra sidan bron liggande norska jägarna, sade: ’nu fick jag!’ Men han föll ej, och det befanns, att den väl måttade kulan träffat väskan, dock utan att förmå genomborra plånen. Kulan sänkte sig mot dem, följde bröstet och magen efter, samt gick ut åt sidan genom kläderna. Södermark lät sig därav inte bekomma, rådförde inte ens någon läkare om beskaffenheten av den kontusion han fått, utan vägledde strax därefter de första svenska bataljonerna över Tistedalsälven genom samma vad, där Karl XII:s gossar blå i sin tid gått över. Befallningen därom fick Södermark alldeles oförberedd och företog i sin iver övergången något för långt ned. Älven syntes djup och mörk. Trupperna tvekade, om de skulle kunna ha armarna över huvudet och värja sig mot norrmännen, som sköt från motsatta stranden. Södermark, som var liten, ville med sitt eget exempel visa att det gick an. Han skyndade själv först och sa: ’när jag når bott-

nen, så gör ni det också.’ Med detsamma skuffade han ett par soldater i vattnet och tåget började. Vattnet steg honom där det var djupast under armarna, och han var nära att följa med strömmen, då en soldat fattade honom i kragen och höll honom uppe. Flera kulor genomborrade hans kläder och mössa, men han kom med livet i land och truppen med honom. Övergången var gjord.”¹⁷⁸

För sina insatser under fälttåget i Norge får Södermark guldmedaljen för tapperhet i fält. Hans bedrift uppmärksammas förstas också av Göthiska förbundet, som nu är i sin krafts dagar. Jacob Adlerbeth sänder ett utdrag av förbundets protokoll den 8 oktober 1814 till *Sigurdr*: ”Göthiska förbundet beslöt, att genom sin skriftvårdare försäkra förbundsbrodern Sigurdr om den utmärkta tillfredsställelse, varmed förbundet mottagit underrättelsen om de tapperhetsprov, som nämnde förbundsbroder vid svenska krigshärens inbrott i Norge i början av augusti månad 1814 ådagalagt.”¹⁷⁹

Södermark hade gjort sig känd som en utomordentlig fältmätningsofficer och sedan kriget mot Norge avslutas, får han uppdraget att utföra rekognosceringar för den nya fästning som planerades på Vanäs udde vid Karlsborg. Sverige bedömdes vara omöjligt att försvara enbart från de långsträckta kusterna, utan skulle som en igelkott avvakta fienden inne i landet. Södermarks underlag blir vägledande för den fästning, som blir ett av försvarsmaktens viktigaste byggprojekt under hela 1800-talet.

Snart skulle Södermarks konstintresse ta överhanden. Det första försöket att måla porträtt i olja gör Södermark år 1824, med en av stamgöterna som modell. Det är kammarherren och blivande bruksägaren av Björneborg *Orwar Odd*, dvs. Olof Nordenfeldt. Strax därefter beger sig Södermark på sin första konstresa utomlands och befinner sig snart i Rom. Han möter där en kollega från militärtiden, Hjalmar Mörner.¹⁸⁰ Denne hade, som vi vet, vistats i Rom sedan 1816 för att slå sig fram som konstnär. Södermark och Mörner blir oskiljaktiga vänner, när de båda bor hos Johan Niclas Byström i dennes storslagna Villa Malta. I Rom utvecklar Södermark sin talang som porträttmålare.

Hösten 1828 är Södermarks pengar slut och han beger sig hem till Sverige igen. Mörner följer med och kan vid hemkomsten introducera Södermark bland konstnärerna i Stockholm. Södermark presenterar å sin sida Mörner för de götiska förbundsbröderna. Den 16 februari 1829 tar Mörner sitt inträde i Göthiska förbundet med namnet *Hjalmar Romfarare*. I stället för det inträdes-tal, som det ålåg nyinvalda medlemmar att hålla, levererar Mörner ett utkast till en fris med teman från Lings *Asarne*. Det är de favoritscener, som Karl XIV Johan sätter i samband med sin egen roll i Sverige: *Oden tas emot av Gylfe när han anländer till Sverige, jättarna besegras av gudarna och staden Sigtuna grundläggs*.¹⁸¹



HJALMAR MÖRNER, ODENS INVANDRING TILL SVERIGE (1830, FRIS I ROSENDALS SLOTT).

Mörner får också en beställning av frisen från Karl XIV Johan. Den uppförs i det lustslott som kungen håller på att uppföra i Rosendal. För att ingen skall förbli okunnig om sambandet med frisens symbolik och honom själv placerar Karl XIV Johan ett porträtt av sig själv under frisen i slottets röda salong. Det är Södermark som får uppdraget att utföra målningen. Den korta tid som de båda vännerna Mörner och Södermark tillbringar i Stockholm åren runt 1830, blir på så sätt för alltid befast i Rosendals slott. Senare tiders konstförståndiga ser de bondskt tunga gudarna på Mörners fris, som ett konstnärligt misslyckande.

Medan Sandberg och många i den götiska kretsen söker folksjälen i det förgångnas seder och dräkter, företräder Mörner samtidigt ett annat ideal. Han är livsnjutaren som intresserar sig för nuet i dess skiftande former, ute bland

folk på gator och krogar. I samtiden kunde förstås många känna igen sig och skratta åt de komiska och burleska scener, som Mörner hade sådan förkärlek för i sina teckningar. Men han får inte avsättning för sina alster och beskriver sig som en ”vilsefarande, som Noaks ark på syndafloedens böljor.” Sedan han publicerat sin uppfattning av den svenska – eller snarare den stockholmska – nationalkaraktären i sina *Stockholmska scener tecknade och lithografierade*, år 1830, tackar Mörner för sig och beger sig till London, för att söka sin lycka med nya litografiska verk. Han beger sig därefter till Paris, där han dör år 1837. För senare tider har Mörners verk ett betydande kulturhistoriskt värde och han får en rad efterföljare. Ferdinand Tollin ger ut *Stockholmsbilder* år 1842 och Anders Dahlström, *Teckningar ur svenska folklivet* år 1856. Den konstnärligt självständiga formen av genren skapades av Fritz von Dardel i *Minnen*, antecknade och nedtecknade åren 1833 till 1861, men utgivna först på 1900-talet.

När kompanjonerna Mörner och Södermark anländer till Stockholm hösten 1828, är Sandberg den främste porträttmålaren i landet. Han hade tagit över scenen sedan Carl von Breda dött år 1818, och är dessutom lärare och professor på Konstakademien. Sandberg har just färdigställt sitt allmänt beundrade porträtt av Erik Gustaf Geijer. Som helt oprövad konstnär gör Södermark sensation när han deltar i Konstakademiens utställning år 1829, med fyra porträtt. Bland dem är ett av riksståthållaren Baltzar von Platen och ett av Södermarks förre militäre chef, guvernören vid Krigsakademien och göten *Guttorm*, Johan Peter Lefrén. Den ofta stängt kritiska tidskriften *Heimdalls* recensent, fäster sig främst vid porträttet av von Platen och ger en allmängiltig karakteristik av Södermarks måleri: ”Porträttet av greve von Platen tro vi oss tryggt kunna benämna ett av de bästa konstalster av sitt slag som frambragts av svensk pensel. Enkelt och karakteristiskt uppfattat i det hela, som i de minsta detaljer, ådrager sig detsamma ej ögat genom en briljant färgton eller genom detta ytliga och flärdfulla sätt, som så ofta fått tjäna till mantel för de inneboende bristerna. Men har en gång ögat stannat därpå, anslås känslan och reflexionen med allvar och kraft.”¹⁸²

Framgången med de fyra porträtten vid Konstakademiens utställning medför, att Södermark i ett slag blir societetens målare. Vid 1830 års utställning kan han låta sig representeras med inte mindre än 24 porträtt. Fram till sin

död år 1855 skulle Södermark ha avbildat ett hundratal av det svenska samhällets toppar, däribland flera medlemmar av kungahuset. Kändast på den manliga sidan är porträtten av Jöns Jacob Berzelius och August von Hartmansdorff och bland de kvinnliga Fredrika Bremer och Jenny Lind.



OLOF SÖDERMARK, *KAROLINA BYGLER*
(JOHAN NICLAS BYSTRÖMS SVENSKA MODELL, 1835, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).



OLOF SÖDERMARK, *AUGUST VON HARTMANSDORFF* (1843, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

ARVTAGARNA

De bild- och skulpturskapande göternas nationella ideologiproduktion skulle få efterföljare. Bland bildkonstnärerna bör främst Carl Wahlbom och Nils Jakob Blommér nämnas, bland skulptörerna Carl Gustaf Qvarnström och Johan Peter Molin.

CARL WAHLBOM

Göthiska förbundet upphör att hålla sammanträden år 1833. Men beslutet innebär inte, att den götiska rörelsen slutar att vara en verksam kraft i det svenska samhället. Tvärtom höjs nu allt fler stämmor, som manar det svenska folket att bli nationellt medvetet. Esaias Tegnér's *Frithiofs saga* börjar sitt enastående segertåg i Sverige och ute i världen. År 1831 ankrar en fregatt upp vid Skeppsbron i Stockholm med Fogelbergs Oden i lasten. Skulpturen som visas offentligt, anses som ett mästerverk för alla tider. Samma år startar som vi funnit Sandberg sitt uppdrag i Uppsala domkyrka, där han i sju stora väggmålningar skall illustrera Gustav Vasas historia. Tvåhundraårsdagen av Gustav II Adolfs död i Lützen firas intensivt i hela landet i november 1832. Pehr Henrik Ling hade som bekant lämnat Göthiska förbundet redan 1817, men fortsätter oförtrutet sitt arbete med att sprida den götiska ideologin i rollen som lyriker, dramatiker och kanske framför allt, som lärare vid sitt *Gymnastiska Centralinstitut*. År 1833 är han klar med sitt livs största litterära satsning, *Asarne*, ett invandrarepos med Odenmyten som bakgrund. Den är en versberättelse i trettio sånger, som omfattar hela 900 sidor i Lings samlade skrifter. Verket kan ses som ett episkt kompendium till den fornnordiska mytologin.

Den som främst lockas att visualisera Lings litterära visioner är Carl Wahlbom.¹⁸³ Han har kallats "en försenad göt". Född år 1810, kommer han redan som fjortonåring i kontakt med de götiska idealen då han enrollerar sig vid Karlbergs kadettskola under den tid då Lefrén bygger upp institutionen till en pedagogisk mönsteranläggning. Wahlbom överger dock officerskarriären när hans konstnärsådra kommer i dagen. Ändå släpper han inte kontakten med den fornnordiska sfären, eftersom han för sin försörjning tar ett arbete som lärare vid Lings gymnastiska institut. Under 1820-talet introduceras som nämnts, en revolutionerande ny tryckteknik för bilder i Sverige: stentrycket,

litografen. Den används nu flitigt i tidningar och tidskrifter och blir ett sätt att sprida bildmässiga idéer till en bred krets av läsare. När Wahlbom vid några och tjugo år presenterar sig för sin publik med motiv ur Lings *Asarne*, dröjer han kvar vid den äldre tekniken, etsningen.



CARL WAHLBOM, VIKINGASLAG (ETSNING. *TECKNINGAR UR ASARNE*, STOCKHOLM 1833-36).

Vår tids läsare av Per Henrik Lings versepos "Asarne" upplever en besvärande brist på klarhet och åskådlighet hos Lings karaktärer och det händelseförlopp han gestaltar. När Wahlbom tar sig an uppgiften att illustrera "Asarne" koncentrerar han sig på stridsskildringar. De halvnakna akrobatiska kropparna och rekvisitan av spjut, svärd och sköldar, förstärker den bild av rörelse och dramatik som skulle bli Wahlboms strävan och signum. Etsningarna görs i en konturstil, som blivit högsta mode i England. Resultatet av arbetet publiceras under titeln *Teckningar ur Asarne komponerade och etsade af C. Wahlbom* (1833-1836). Den form av reportage som Wahlbom presenterar, fokuserar på människan, medan miljön oftast är vagare tecknad. Därmed undgår konstnären de fallgropar som så många av hans samtida kolleger skulle ramla i, när de utan arkeologiskt kunnande försöker gestalta fornnordiska dräkter och miljöer. Bristen på personkaraktäristik är ett gemensamt drag hos Wahlbom och Ling. Det blir ytan som består i Wahlboms götiska testamente.

Wahlbom skulle snart överge motivkretsen och koncentrera sig på att bli historiemålare. Det är som sådan han når störst framgång. År 1855 lyckas han skapa den målning, som många anser vara den väsentligaste för det svenska nationalmedvetandet i dess utveckling under 1800-talet: *Gustav II Adolfs död i slaget vid Lützen*.¹⁸⁴ Den är föga förvånande målad i Rom – staden där så många av vår kulturs nationella ikoner skapats.



CARL WAHLBOM, *GUSTAV II ADOLFS DÖD VID LÜTZEN* (1855, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

BLOMMÉR

När Konstnärsgillet bildas i Stockholm år 1846, sker det för att skapa ”ett ädlare nationellt konstliv.” Dit söker sig Nils Jakob Blommér, som är elev vid Konstakademien sedan 1839. Han skulle bli en av de mest aktiva medlemmarna under gilletts två första år.¹⁸⁵ Samtidigt har flera målade göter nu en position i Akademien för de fria konsterna, och tävlingsämnet för året 1846 väcker minnen från göternas konstutställning år 1818: *Heimdal överlämnar till Freja smycket Brising*. Behandlingen av motivet förutsätter kunskap i den fornnordiska mytologin, såväl hos konstnär som åskådare – Freja ansågs i de

gamla skrifterna för att vara lättfotad och Freja får smycket av den kärleksranke Heimdall, för sina vackra ögons skull. Blommér ger sig i kast med motivet och vinner pris och snart resestipendium. Med utgångspunkt i de inlämnade tävlingsbidragen, håller en av Konstnärsgilletts eldsjälar, Gustaf Olof Hyltén-Cavallius ett föredrag över ett ämne, som vållat så mycken diskussion i Sverige och Danmark några årtionden tidigare: ”De nordiska myternas användande i bildande konst.” Talaren gratulerar akademien till att ha valt ett nationellt ämne och förhåller sig odelat positivt till möjligheten, att utveckla en speciellt nordisk konst med hjälp av mytologin.¹⁸⁶

Blommér följer upp sitt tävlingsbidrag med ytterligare en målning med fornnordiskt motiv, *Idun och Brage*, det vill säga de två fornnordiska gudar som betytt mest för den götiskt-romantiska rörelsen. De båda tavlorna som Blommér målar, kan sägas vara typiska för sin tids uppfattning om hur den fornnordiska miljön såg ut och hur den skulle befolkas. Personerna framträder som nybadade i maskeradkostymer av antikt och medeltida snitt.¹⁸⁷

Sommaren 1847 startar Blommér den utlandsresa från vilken han aldrig skulle återvända. Med sig i ränslan har han Tegnér's ”Frithiofs saga”, Afzelius *Svenska sagohäfder från forntiden* och också den dikt som Afzelius under så stor diskussion fått publicerad i *Iduna* 3 år 1812: *Näckens polska*. På resan till Paris kommer Blommér i kontakt med flera av de främsta tyska målarnas verk, i synnerhet den folkloristiskt intresserade Moritz von Schwind, som bland annat illustrerat *Bröderna Grimms sagor*. I en anteckning bland Blommér's efterlämnade papper läser vi: ”Såg en akvarell i Düsseldorf av Schwind över en folkvisa.” Här får Blommér uppslaget till ett måleri, som skulle förnya den svenska bildkonsten.¹⁸⁸ I ett brev till fästmön i mars 1849 skriver Blommér: ”Om du läst Afzelius Svenska folkets sagohäfder, han gör en liten beskrivning om Älvorna, har du troligen funnit ett ställe där det står: Om vandraren i sommarkvällen lägger sig vid Älverhög att vila får han snart höra harposlag och ljuvlig sång.”¹⁸⁹ Ett halvår senare har Blommér's omvälvande visioner klarnat. Han skriver till fästmön den 11 september: ”Jag ämnar måla 4 lika stora tavlor som skola föreställa de 4 årstiderna.”¹⁹⁰ Blommér skulle lyckas färdigställa tre av sina årstidsmålningar, *Älvdrömmen*, *Näcken* och *Ägirs döttrar*, samt *Ängsälvor*.



NILS JAKOB BLOMMÉR, *HEIMDAL ÖFVERLEMNAR TILL FREYA SMYCKET BRYFING*
(1846, OLJA PÅ DUK, MALMÖ KONSTMUSEUM).



NILS BLOMMÉR, *IDUN OCH BRAGE* (1846, OLJA PÅ DUK, MALMÖ KONSTMUSEUM).



NILS JAKOB BLOMMÉR, ÄNGSÄLVOR (1850, OLJA PÅ FUK, NATIONALMUSEUM)

Den fjärde av de planerade målningarna ville Blommér endast framställa som en skiss, så länge han bodde i utlandet. I ett brev till fästmän skriver han: "Vinternatten tänker jag föreställa med Asgårdsreia, eller det i luften under Julnatten förbifarande folk, varom lantfolket vet att berätta; därtill skulle kunna passa att använda norrsken." ¹⁹¹ Blommér beklagar, att han inte har tillgång till den svenska naturen eller det nordiska norrskenet i Paris. Den skiss som finns bevarad gör Blommér till en expressionist ett drygt halvsekel innan rörelsen uppkommit. I förgrunden ser vi en strand med förvridna träd. Längs den låga horisontlinjen jagar ett långt tåg med ridande asar, där kappor och hästmanar fladdrar. Tåget belyses av en väldig flammande norrskensbåge. Skissen skulle ha kunnat inspirera såväl Carl Kylberg som Edvard Munch.



NILS JAKOB BLOMMÉR, ASGÅRDREIA
(1849, SKISS, KONSTMUSEET SINEBRYCHOFF, HELSINGFORS).

Det kan synas egendomligt, att Blommér skapar sina folkvisemålningar i Paris, samtidigt som 1848 års revolutionärer är i fullt uppror på Paris gator. Men en av Konstnärsgilletts initiativtagare, Hyltén-Cavallius, träffar Blommér i Paris och skriver i en minnesskrift: "För honom var fädernes-landet allt och en konstresa till södern icke annat än en bisak, ett medel för att kunna återgiva det självständiga konstideal som han förde med sig hemifrån."¹⁹²

Samtidigt som Blommér sänder två av de färdigställda tavlorna till Akademien, postar han ett brev till Akademien med sin nationella programförklaring: "Vad jag i allmänhet menar med sagan är de levande bilder i ett folks poesi, som tillhöra ingen bestämd tid och inga bestämda personer, utan utgör en hel nations naturintryck och som sådana stå i närmaste förening med folkets karaktär."¹⁹³ Även om Fahlcrantz är positiv till Blommér, vars

målningar innehåller mycket av det ljusdunkel som var Fahlcrantz specialitet, behåller den nyklassiska falangen inom Akademien sitt grepp över sinnena. Akademien framhåller att Blommér måste vinnlägga sig att ”få stil i sina arbeten.” Vid åsynen av en av Blommérs tavlor, låter professor Per Krafft d.y. undslippa sig : ”vid första påseende undrade jag hur en konstnär har kunnat kasta sin tid åt ett så lågt ämne.”¹⁹⁴ Stilen finns i de antika idealen menar Akademien, och som stipendiat uppmanas nu Blommér att rätta in sig i ledet.



ANNIBALE CRRACCI, IL TRIOMFO DI BACCO E ARIANNA (1597-1600, FRESK, PALAZZO FARNESE, ROM).

Resultatet blir att Blommér överger sin banbrytande konstnärskarriär, för att söka sig till Rom och bli klassicistisk imitator. Hans sista större verk *Freja* (1850), visar hur gudinnan far fram i sin kattburna vagn bland molnen, omgiven av en skara renässansputti. Måningen uppskattas av den svenska Konstakademien, men ter sig i dag som parodisk. Uppslaget till målningen, med en gud som dras i en vagn av kattdjur, har Blommér fått från en storlagen fresk, utförd av Annibale Carracci, *Il trionfo di Bacco e Arianna* (1597-1600, Backus och Ariadnes triumftåg, Palazzo Farnese, Rom).



NILS JAKOB BLOMMÉR, FREJA SÖKANDE SIN MAKE (1850. OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

Blommér dör i den eviga staden endast 37 år gammal.

JOHAN PETER MOLIN

Den som har att bringa den sorgliga tidningen om Blommérs död till hemlandet, är Johan Peter Molin, som var nära vän med Blommér. Molin vistas i Rom periodvis från 1846 men återvänder till Sverige efter Blommérs död år 1853. Ett gripande brev till arkitekten Axel Nyström den 17 mars år 1853, vittnar om Molins förtvivlan, sedan vännen gått bort:

”Vid åsynen av alla hans saker, påbörjade och halvfärdiga, hans vackra studier från Venedig, som skulle bära så rika frukter, hans stora duk med utkast i krita till de tre nornorna, vid genombläddrandet av hans teckningar i blyerts etc., kände jag rysning genom märmg och ben som om någon övernaturlig makt hade stött på mig eller omgivit mig och talat till mig i opåtvivliga ord, ’detta och hundra gånger detta skall ej mera bliva färdigt’, och allt för väl och allt för djupt kände jag, att inte al-

lenast detta, men även mycket av vad jag skulle kommit att göra, låg nu för evigt nedmyllat mellan fyra bräder ute vid Monte Testaccio.”¹⁹⁵

Att Blommér och Molin var syskonsjälur redan innan de träffats, visar inledningen till en dikt, som Molin skriver för att fira sin skulpturlärare Herman Wilhelm Bissen i Köpenhamn år 1843:

Det gick en saga i det gamla Norden
I mina barndomsda'r, den går där än,
Om havet kung, om trollen uti jorden,
Om gruvans dvärgar och om skogens män,
om harpolekaren, den gamle Näcken,
som slår sin klagan på gullharpanns sträng,
om alfers dans vid klara silverbäcken
kring tomtebissen på den gröna äng.¹⁹⁶

I Rom skulle Molin ägna sig åt att skulptera motiv ur Tegnér's "Frithiofs saga". Molin är bördig från Göteborg och en skulptur av *Ingeborg* köps in av den gö-teborgske industrimannen Alexander Keiller. Till att börja med hade Molin svårt att göra sig gällande bland etablissemanget i Sverige, men Keiller blir hans mecenat och från honom kommer idén, att han skall söka sin lycka på de stora internationella scenerna. För detta syfte presenterar Molin en idé, som han hämtat från en svensk sägen. Två bröder strider på liv och död om en flicka, fastspända vid varandra med ett bälte runt midjorna. Molin har kunnat läsa om sägnen i Ernst Moritz Arndts *Resa genom Sverige år 1804*,¹⁹⁷ och ser uppenbarligen striden som en fornnordisk sedvänja. Han beskriver händelseförloppet med runor på sockelns friser. Skulpturen kallas *Bältespännarna*. Stridens utgång kan redan en åskådare ana, med tanke på skulpturens starka dynamik och oerhörda kraftutveckling. De jämnstarka bröderna hugger ihjäl varandra och flickan får ensam sörja de båda.

Redan på världsutställningen i Paris 1849 gör skulpturen lycka, då den ännu inte är gjuten och Molin skriver till en vän i Sverige i maj: "Min grupp är som du tror färdig och längesedan placerad ståtligt nog mitt på en gräsplan i det stora ofantliga industripalatset. För själva utförandet har jag fått smickrande eloger, och vad som gläder mig mera är, att jag hört oväntat berömt yttrat av de utmärktaste konstnärer till alldeles främmande personer."¹⁹⁸ Efter

en sejour med statyn i Stockholm, avser Molin att visa den på världsutställningen i London våren 1862. Han sänder "Bältespännarna" för gjutning hos zinkgjutare Moritz Geiss i Berlin. Gjuteriets gård blir ett friluftsmuseum dit alla konstförståndiga vallfärdar. Vid den berlinska konstföreningens möte i mars framhåller en föredragshållare, att om Molins staty hade ställts upp på ett torg i det antika Grekland, hade det så varit Athén, Sparta eller Korint, så skulle hela det bildade Hellas beundrat den och överräckt åt konstnären en krans.¹⁹⁹

När skulpturen anländer till London i april är hänförelsen utan gräns. Innan statyn hunnit placeras på sockel hade *The Times* kallat den "en av de bästa och mest levande skulpturer som kan förekomma"²⁰⁰ och vännen och konstnären Edvard Bergh skriver: "Jag har de gladaste nyheter att förkunna dig; din groupe Bältespännarna har gjort *furore*, den uppackades i förrgård och sedan dess har en ständig folksamling varit omkring den; av alla klasser, som få inträde i Palatset, samlas folk omkring, gentlemen och arbetare, över allt hör man *very well indeed, very fine, beautiful etc.*"²⁰¹

Bland en serie positiva recensioner kan några rader i *The Illustrated London News* anföras: "Det finns ingen skulptur på den Internationella utställningen som har tilldragit sig, och förtjänat att tilldra sig, så mycket uppmärksamhet, och som har uppväckt så mycket och så oförställd beundran. Kritiker från de mest motsatta läger har enats om att prisa dess styrka. Vi känner ingenting i modern skulptur som kan jämföras med denna dödskamp."²⁰² Molins skulptur, med den engelska titeln *The Grapplers*, såldes i England, men skulle som kopia få en plats såväl i Stockholm som i hemstaden Göteborg. I Göteborg placeras statyn ursprungligen i Brunnsparken, men ställs upp på sin nuvarande plats vid Kungsportsavenyn i maj år 1863. Efter åverkan tas skulpturen bort år 1872 för renovering och omgjutning i evig brons. Återinvigningen sker i mars år 1914. Originalen i zink ställs samtidigt upp utanför Vänersborgs museum, men blir efter hand så hårt angripet av väder och vind, att det fick ersättas av en nygjutning i brons år 1964.²⁰³ Utanför Nationalmuseum i Stockholm står en bronskopia av Molins "Bältespännarna" och även i Mästarnas park i Hällefors, Örebro län.



JOHAN PETER MOLIN, BÄLTESPÄNNARNA (1867, BRONS, NATIONALMUSEUM).



JOHAN PETER MOLIN, BÄLTESPÄNNARNA (1867, 1964, BRONS, VÄNERSBORGS MUSEUM).

I Sverige är man knappast medveten om att landet i mitten av 1800-talet har en skulptör med rykte om sig, att vara kanske världens främste. Men Molin kunde trösta sig med de uppdrag han snart får av svenska folket. Han skapar nu två skulpturer med hedersplaceringar i Kungsträdgården i Stockholm. Invigningen av den första skulpturen, *Karl XII*, utvecklas till ett storlaget nationellt spektakel.

Såren från Sveriges nederlag mot Ryssland vid Poltava år 1709, rivs upp genom ett utspel av den ryske tsaren Alexander II. Våren år 1862 utfärdar han en lag, som förbjuder det rysk folket att fira alla historiska minnesdagar utom en enda: den ryska segern mot svenskarna vid Poltava. Den svenska pressen reagerar omedelbart för den svenska nationens bästa. Den 1 juli 1862 publiceras ett upprop i *Aftonbladet*, *Nya Dagligt Allehanda* och *Post och Inrikes Tidningar*, som uppmanar läsarna att ansluta sig till en Poltavafest för att högtidlighålla de svenska män, vilka med död och fångenskap beseglade sin trohet till den "världshistoriska tanken", att barbarerna skulle hållas borta från Europa. Samtidigt skulle en insamling äga rum, för att resa en minnesstod "åt honom, vars bild aldrig förbleknat i svenska hjärtan."²⁰⁴

Poltavafesten äger rum på Mothanders manege ute på Djurgården den 9 juli år 1862. Lokalen dekoreras med vapen, sköldar och flaggor, samt med Karl

XII:s namnchiffer – symboler för den patriotiska uppslutningen kring kungen i början av 1700-talet, som nu fick sin bekräftelse genom den nationella enigheten om kungens storhet. En ny syn på Karl XII:s fälttåg håller på att växa fram, som en följd av den svenske krigshistorikern Julius Mankells forskning. Mankell sätter kungens till synes planlösa irrande i Europa, i ett meningsfullt sammanhang. Karl XII är den som försöker pressa barbarerna ut ur Europa, menar Mankell.²⁰⁵ Hans tolkning av det historiska skeendet får en samtidshistorisk laddning. Insamlingen till Karl XII-statyn, som äger rum på Mothanders manege, ger 11 000 riksdaler, men kraften i svaret på tidningarnas appell visas av, att den fortsatta insamlingen ökar summan med 50 000 riksdaler ett år senare.

Nu inbjuds bildhuggare till en tävling om att skapa en Karl XII-staty. Inte mindre än 38 sakkunniga engagerar sig i juryarbetet. Till slut enas juryn om att Johan Peter Molin skulle få göra skulpturen. Hans förslag inspireras av en skulptur som huggits av Johan Niclas Byström i Rom på 1820-talet. Molins staty blir färdiggjuten till 150-årsdagen av Karl XII:s död. Det är ingen tvekan om att det är mot öster, mot Ryssland, som Karl XII pekar, när han på krigiskt manér drar sin värja, på väg ut ur Kungsträdgården. Den samtida åskådaren uppfattar med sympati det revanschistiska budskapet.

Kontrasten mellan den statyinvigning, som nu äger rum och göternas högtidlighållande av hjältekonungens död i Stockholm år 1818, är slående.²⁰⁶ Då drog sig samhällets stöttepelare undan. Nu tävlar alla i stället om att få vara med. Kungahuset, diplomatiska kåren, militärer och ämbetsmän – alla tackar ja till Karl XII-kommitténs inbjudan, inte minst representanter för regering och universitet. Avtäckningen av Karl XII-statyn utförs av konung Karl XV vid en ceremoni mitt på dagen, men festligheterna fortsätter hela eftermiddagen och senare på kvällen.

Uppsalastudenterna strömmar under tiden in till Stockholm och när de mot kvällen formerar sig till ett fackeltåg, uppgår de till 1 000 personer. Studenterna fick, som *Dagens Nyheter* formulerar sig, ”säkerligen icke utan stor svårighet” bana sig väg till Karl XII-statyn. Där samlas de runt sin fanborg och sjunger Tegnér's *Kung Carl den unge hjälte* och Geijers *Viken tidens flyktiga minnen*. Studentkårens ordförande utropar ett ”leve för minnet av hjältekonungen”, vilket besvaras med ett fyrfaldigt hurra från massan, som var så

stor och bullrande, att ”till och med de lyckliga, som fått plats på ett enda stenkasts avstånd från sångarna, endast med möda kunde urskilja vilka stycken som sjöngs.” *Post och Inrikes Tidningar* väcker frågan om någonsin tidigare en större folkmassa varit i rörelse i Stockholm. Studenterna ledsagas av sin högtidstalare, en av samtidens främsta män, journalisten, författaren och politikern August Blanche. Gående i fackeltåget insjuknar Blanche och får lämna porcessionen. Han dör en halvtimme senare på apoteket Ugglan. Även Blanche förutan, produceras det en stor mängd minnestal, teaterpjäser, böcker och tidningsartiklar i samband med Karl XII-jubileet. Alla poängterar att Karl XII:s bästa egenskaper var typiskt svenska, att Karl XII var ”den svenskaste svensk som någonsin funnits”, som redaktören för *Aftonbladet*, August Sohlman, uttrycker sig i ett tal.²⁰⁷

Att ordna internationella utställningar blir högsta mode under 1800-talets senare del i Europa, en följd av behovet att visa allt nytt som den framrusande industrialismen producerar. Molin hade via utställningar i Paris och London, nått framgång hos en ny publik med sin skulptur. Han ombeds på hemmaplan att engagera sig med en skulptur till 1866 års *allmänna industriutställning i Stockholm*. Molin väljer ett tema från den fantasivärld, som hans gamle avlidne vän Blommér gärna vistades i. I ett brev till sin fästmo skriver Blommér: ”Höstaftonen vill jag framställa med en stormig sjö och Ägirs döttrar utgörande vågorna – du vet kanhända icke att de hade kvar sitt namn, som t.ex. Himingläffa, den mot himlen strävande, Blodughadda, den blodgiriga, Häfring, den jäsande, Bylgia, den stormande, Rann, den rovgiriga, Dufa, den djupa, Dobna, den brusande, Kolga, floden och Unu, undergång.”²⁰⁸ Molin studerar Snorres Edda för mer precisa fakta, och ger sin skulptur titeln *Näcken som spelar för Ägirs döttrar*. Namnligheten med Blommérs tavla *Näcken och Ägirs döttrar* är slående. Såväl stämningläge som gestaltning av motiv och idé förenar Molins skulptur med Blommérs tavla.²⁰⁹

Fontänen utförs i gips och blir så älskad, att en nationalinsamling startar, för att gjuta fontänen i brons. *Molins fontän*, som den hädanefter skulle komma att kallas, är en innovation i svensk skulpturkonst, genom dess imitation av naturens former och genom att figurerna sammansmälter med sin bakgrund. Den kan ses som den första jugendskulpturen i Sverige. Den 11 november 1866 hålls en konsert ”till förmån för den Molinska fontänens avgjutning”. Konserten blir en

kraftsamling av nationen och valet av sånger visar, hur den götiska strömningen nu är en angelägenhet för ett helt folk. Ur körens repertoar märker vi Gunnar Wennerbergs *Hör oss Svea* och Per Daniel Amadeus Atterboms och Johan Haeffners *Vikingasäten*. Konserten avslutas med C. V. A. Strandbergs och Otto Lindblads *Kungssången*. Sångerna framförs av den största sångkör som dittills uppträtt i Sverige. Den består av 1062 man, varav 214 första tenorer, 265 andra tenorer, 327 förstabasar och 256 andrabasar.²¹⁰

Molins fontän gjuts år 1871-1872, varefter den följande år placeras i Kungsträdgården. Det sker den 25 september. Då hade Molin avlidit samma år i slutet av juli. Genom att konstnären inte kunde vara med om konstverkets slutliga iscensättning, kom fontänen att ställas på en sockel. Som lätt inses hade Molin velat att Näcken och hans döttrar skulle befinna sig i vattenbrynet, i samklang med naturelementen, så som Blommér en gång visat den svenska naturens besjälning.²¹¹ Den viktiga korrigeringen av Molins fontän, i enlighet med konstnärens avsikt, återstår att göra.

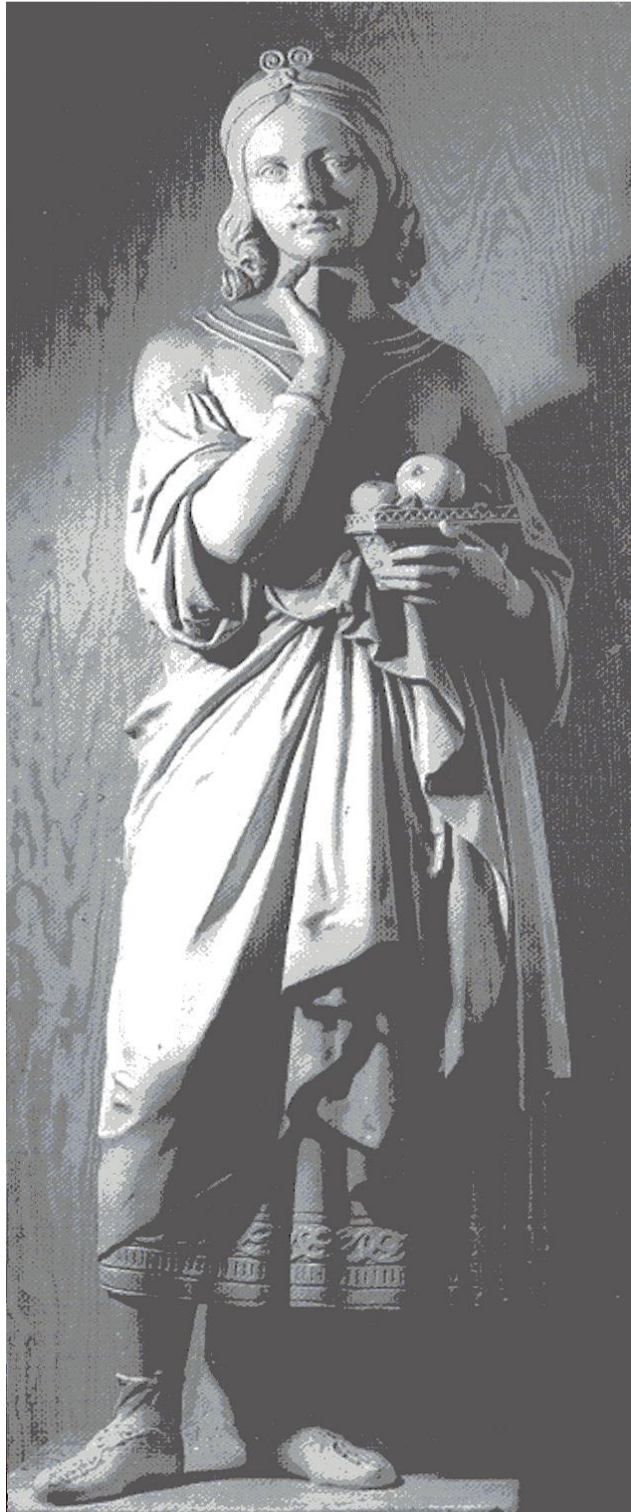
Den 25 september år 1873 beskriver Aftonbadet avtäckningen av skulpturen, ”som skedde i dag tidigt på morgonen utan några ceremonier. Det i solens glans strålande konstverket med dess spelande vatten, har under hela förmiddagen beskådats av en beundrande folkmassa.”



JOHAN PETER MOLIN, NÄCKEN SOM SPELAR FÖR ÄGIRS DÖTTRAR
(1873, BRONS, KUNGSTRÄDGÅRDEN STOCKHOLM).

QVARNSTRÖM

Carl Gustaf Qvarnström blir elev till Byström, när denne kommer till Sverige på visit från Rom år 1829, men det är först när han som stipendiat anländer till Rom, som den fornnordiska motivkretsen aktualiseras för honom.²¹² I Rom befinner sig förutom Byström också Fogelberg och det är den senare som uppmanar Qvarnström att satsa på fornnordiska teman. Qvarnström färdigställer en staty över asaguden *Uller som jägare* år 1841. Hemkomsten till Stockholm presenterar han en skulpturidé för Fredrika Bremer, kvinnorörelsens främsta representant i Sverige i mitten av 1800-talet. Qvarnström vill framställa *Iduna*, skaldekonstens – men också göternas – speciella gudinna.



CARL GUSTAF QVARNSTRÖM, *IDUNA* (1843, GIPS, ÅRSTA SLOTT).

Fredrika Bremer diskuterar hur Iduna borde framställas med sin porträttör Olof Södermark. Gustav Vasas Dalarna hade sedan länge intagit positionen som något ursvenskt och via Fredrika Bremer uppmanar Södermark följdriktigt Qvarnström, att låta Iduna få ett drag av dalkulla ”i väsen och dräkt”

över sig.²¹³ Statyn är originell genom att den blir den enda kvinnofigur, som kompletterar det fornnordiska Pantheon som Fogelberg åstadkommit. Så blir *Iduna* en dalkulla, med kunskapens och inspirationens äpplen liggande i en skål som attribut. Det veka och oskuldfulla framhävs hos den unga *Iduna*, klädd med ett diadem på huvudet i en vikingatida folkdräkt med drakslingor och med näbbskor på fötterna. Qvarnströms skulptur står i bjärt kontrast till de sensuella nakna kvinnoskulpturer, som Byström och den klassiska skolan hade sådan förkärlek till. *Iduna* bör ha tilltalat Fredrika Bremer och lärarinna i den skola som fick hysa gudinnan inom sina väggar, Högre Lärarinneseminarier i Stockholm. Skulpturen skulle bli känd av envar i Sverige, när den tas upp till massproduktion som gipsminiatyr (parian) hos keramikfabriken Gustavsberg under åren 1868-1911. Som symbol för kunskapen finns Qvarnströms *Iduna* som vinjett till varje del av det första större uppslagsverk, som börjar publiceras i Sverige år 1876, *Nordisk familjebok*. I dag finns skulpturen uppställd i Fredrika Bremer-museet på Årsta slott i Södermanland.²¹⁴

I slutet av sitt liv återvänder Qvarnström till den fornnordiska världen. Skulpturen *Loke och Höder* (1863) ansluter till den utveckling av skulpturkonsten, som Molins "Bältesspännarna" initierat, genom att den åskådliggör ett händelseförlopp med psykologiska komplikationer. Vi ser den listige förrädaren *Loke* instruera den blinde och troskyldige *Höder*, hur denne skall lyckas döda *Balder*, som tror sig vara odödlig. Bland Qvarnströms allra sista verk finner vi ett, som uttrycker den syn på sig själv som han vill lämna åt eftervärlden. Titeln är *Valkyrior förande en fallen kämpe till Valhall*.

Att resa statyer över berömda män, blir ett signum för 1800-talets Sverige. Qvarnström anlitas för att tillfredsställa denna nationella entusiasm. Ett av dessa verk är den välkända Tegnérstatyn i Lund, som avtäckts år 1853. En annan beställning gäller skulpturen över den store kemisten *Jöns Jacob Berzelius*, som hört till de tongivande kulturpersonligheterna i Stockholm under Karl Johans-tiden. *Berzelius* är framför allt känd för sina banbrytande insatser som kemist. Det är han som skapar tanken om de kemiska grundämnena, och själv hinner namnge 56 stycken. Vissa anser honom, *Linné* till trots, vara den mest kände svensken i världen.



GUSTAF QVARNSTRÖM, LOKE OCH HÖDER (1863, SKISS I TERRAKOTTA, NATIONALMUSEUM).



CARL GUSTAF QVARNSTRÖM, JÖNS JACOB BERZELIUS,
(1858, BRONS, BERZELII PARK, STOCKHOLM).

Statyn över Berzelius reses i den park vid Berns salonger i Stockholm, som därefter skulle få namnet Berzelii park. Invigningen av statyn den 16 juli 1858 blir dock inte den offentliga manifestation, som var så vanlig i tiden. Uppståndelsen kring statyinvigningarna hade nått sådana höjder, att man beslutar att inviga statyn på natten! Berzelius framställs i Qvarnströms skulptur i en magnifik position, blickande ut mot vattnet, med en rulle vetenskapliga anteckningar i handen. Han är klädd i modern bonjour, men är samtidigt kringsvept i den togaliknande mantel som annars var Byströms specialitet. Här visas bilden av en suverän, världsberömd svensk, en person att vörda och känna stolthet inför.

Qvarnströms mest spektakulära skulpturuppdrag skulle få en direkt anknytning till den götiska ideologin, låt vara att beställningen kommer långt efter det att Göthiska förbundet avtynat. I Örebro bor under 1850-talet den som skulle bli den siste överlevande göten, *Kjartan Olofsson*, kyrkoherden Gustaf Wilhelm Gumaelius. Dennes väsentligaste insats i Göthiska förbundet är den översättning av den stora medeltida dikten *Hertig Fredrik av Normandie*, som endast bevarats i nordiska källor. Översättningen upptar en stor

del av det nionde och tionde numret av förbundets tidskrift *Iduna*. (1822-1824). Över Örebro svävar Engelbrekts ande och år 1858 inspireras Gumaelius till att skriva en diktsvit över frihetshjälten, *Engelbrekt : sånger*. Intressantare än själva dikten är egentligen den efterskrift, som bifogas diktsviten. Den är en vision, som har sin upprinnelse i den ödeläggande brand som Örebro råkar ut för år 1854. Nu ser Gumaelius en dröm en ny stad växa fram, med torget som centrum, prytt av en staty av stadens store man, Engelbrekt. Denne uppfyller alla rekvisit för att inte endast vara Örebros, utan jämväl nationens hjälte: hans idealitet och frihetslängtan, hans orädda kamp mot förtryckets krafter, hans förmåga att entusiasmera stora skaror för sina ideal.

Gumaelius får Svenska Akademiens pris för sin dikt. Efterskriften leder till ett upprop i Aftonbladet om en insamling till en staty, undertecknat av 44 av landets ledande män från olika verksamhetsfält.²¹⁵ Pengar strömmar in och Qvarnström kan starta sitt arbete med statyn. Den 14 oktober år 1865, invigs Engelbrektstatyn i närvaro av den kungliga familjen och tusentals skarp-skyttar, som rest till Örebro.²¹⁶ Den kraftiga nationella våg som sveper över landet, påverkar riksdagsledamöterna att godkänna representationsreformen endast några dagar senare. Därmed är det första steget taget på den väg mot det svenska samhällets demokratisering, som många göter velat anträda redan år 1811.

Eftervärlden har inte alltid varit nådig mot Qvarnströms Engelbrektstaty. I *Svenska dagbladet* menar Axel Lundegård i juli 1920 att skulpturen är "En fantasiskapelse kalkerad på en missuppfattning, en samvetsgrann efterbildning av en obefintlig verklighet."²¹⁷

EN NATIONELL KONST

All bildning står på ofri grund till slutet,
 blott barbarit var en gång fosterländskt;
 men vett blev plantat, järnhårt språk blev brutet,
 och sången stämd och livet mänskligt njutet,
 och vad Gustaviskt var blev därför även svenskt.²¹⁸

Esaias Tegnér's ord i dikten vid Svenska akademiens femtioårsjubileum år 1836, kan vara värda att hålla i minnet, för den som vill erövra kunskap om, hur den svenska nationella konsten växer fram under adertonhundratalet. De ansluter sig till en omvärldsuppfattning som vi möter än idag. Det centrala Europa framstår som världens medelpunkt, kulturellt och politiskt. Sverige är en randstat. Allt som är viktigt händer någon annan stans. Nationalismen blir den räddande ängeln i försöket att skapa den livsnödvändiga egna identiteten.

Det nya med Tegnér's dikt är, att den ser den gustavianska tidsåldern som så betydelsefull för utvecklingen av det nationella. När Göthiska förbundet en gång bildades 25 år tidigare, var drivkraften inte minst att ta avstånd från gustavianernas förkonstlade värld. I Tegnércitatet är det språket, dikten och den götiska livshållningen som är centrala i förändringsarbetet. Tegnér nämner inte bildkonsten i sin suveräna sammanfattning av den process som håller på att skapa en svensk nation. Men i inledningen till sin akademidikt blir vi ändå påmind om vilken roll den offentliga skulpturen har som en symbol för nationens identitet. Det är kväll och skalden står ensam framför Sergels staty av Gustav III på Skeppsbron:

Jag stod på stranden under kungaborgen,
 när dagens oro äntlig somnad var,
 och öde voro gatorna och torgen,
 och på kung Gustafs stod sken månen klar.
 Där låg ett uttryck i en fredlig dal,
 och hjälten var där, men jämväl behagen,
 en segerkrans, men som bland blommor tagen,
 en blick till hälften örn, till hälften näktergal.

Förunderliga makt, som konstnärn äger!
 Se anden färdig så till strids som sångs,
 en bild, som oss sin egen saga säger,
 en levande Gustaviad i brons!
 Ja, sådan var han, när han kom ur striden,
 men sådan även, när han göt sin själ
 i folket in, bland konsterna och friden,
 ty store andar ge sin form åt tiden,
 och Gustafs tidevarv bär Gustafs drag jämväl.

När Tegnér i sin exposé över rikets stora män når till Bellman, skulle Byströms nyligen resta byst bli utgångspunkt för karakteristiken:

Djurgårdsekar, susen vänligt över
 den störste sångarns bild, som Nordens bar!
 Det finns ej tid, som dessa toner söver,
 det finns ej land, som deras like har.

En sång, som växer vild och likväl ansad,
 bär konstens regel, men försmår dess tvång,
 till hälften medvetlös, till hälften sansad,
 en gudadans på gudaberget dansad
 med faun och gratie och sångmö på en gång!

De klassiska skulptörerna och de italienska renässanskonstnärerna framstår i början av seklet som oöverträffade. Ändå kändes det viktigt, att imitera och tävla med de gamla mästarna. Många av de främsta svenska konstnärerna tillbringar därför en stor del av sin kreativa tid i Rom. Därmed drar de sig också undan från den moraliska skyldigheten, att inspirera och påverka mindre lyckligt lottade kolleger på hemmafronten. I mitten av århundradet växer den tyska staden Düsseldorf fram som en oas för artisternas kunskapstörst och denna stad ersätter bildkonstnärernas längtan till Italien. Vid seklets slut framstår Paris som staden framför andra, för alla som ville utöva kreativa yrken.

Men trots alla frånvarande gudar i Sverige växer konsten fram och etablerar sig under seklet. Det sker bland entusiastiska kännare, men även hos en

bredare allmänhet. Göthiska förbundets konstutställning år 1818, skapar ingångar till ett nytt förhållningssätt till en nationell konst. Här erbjuds de tillströmmande åskådarna nya sublima motiv att hänföras och uppröras inför. Hög och låg samlas i stora skaror framför Sandbergs skräckskildring av de fornnordiska valkyriorna, stannar i beundrar framför Fogelbergs visualisering av de främsta fornnordiska gudarna och häpnar inför Fahlcrantz suggestiva svenska landskapsmålningar. En serie skickliga porträttmålare skulle därefter väcka lusten hos den välbärgade delen av svenskarna, att lämna sitt bidrag till nationens ansikte. Det är ett uppdrag i elfte timmen. Snart skulle fotografikonsten ta upp konkurrensen med det tidsödande och dyrbara porträttmåleriet. I sin tur gör fotografiet snart sagt alla svenskar synliga på bild och förstärker på så sätt den nationella samhörigheten. ”Varje människa är berömd i femton minuter”, lär den amerikanske konstnären Andy Warhol ha hävdat en gång. För många 1800-talssvenskar var besöket hos fotografen dessa femton minuter, ett unikt tillfälle att bli sedd och att få ett fruset bevis på att det oväntade hänt.

Målarna reser land och rike runt med sina stafflier och färgburkar, för att dokumentera allmogens liv i helg och söcken och för att kunna presentera bilder av de svenska landskapen. Publicerade i ett sammanhang, med hjälp av en ny tryckteknik ger konstnärernas planscher, med sin fascinerande variationsrikedom, ändå bilden av en enad nation. Men de nationella entusiasterna skulle också finna nya vägar in i det konstnärliga landskapet. Naturmåleriet utvecklas till en alltmer raffinerad konstform och genremåleriet finner ständigt överraskande vinklar, under sin beskrivning av den svenska människan i samspel med miljö och arbete. Till dessa nyvinningar sällar sig historiemåleriet, som fördjupar svenskens samhörighet med sitt storvulna förflutna.

När Fogelbergs fornnordiska gudar anländer från Rom till Stockholm mellan åren 1831-1845 väcker de stor sensation då de visas för allmänheten. Gudarna skulle bli portalfigurer i den manifestation för det svenska, som skapelsen av Nationalmuseum innebär. Den starka beundran som väller Fogelberg till mötes, när han kommer till Sverige efter en tjugoårig exil, resulterar i att han själv får en plats bland de odödliga : hans ansikte muras in bland Sveriges genom tiderna mest framstående kulturbärare i frontfasaden på Nationalmuseum.

De konstnärer, som varit medlemmar i Göthiska förbundet, lämnar arenan i mitten av seklet. Men nu hade konstlivet funnit sin form. Konstföreningar samlar entusiaster till möten. Tidskrifter och böcker ger möjligheter för konstnärerna att nå ut på en marknad. Allmänheten möter bilder i sitt dagliga liv på ett allt intensivare sätt. Fascinationen för det fornnordiska är levande. Två tavlor väcker störst uppmärksamhet hos besökarna i Stockholms nya konsttempel, Nationalmuseum. Det är August Malmströms *Kung Heimer och Aslög* (1857)²¹⁹, samt Märten Wings *Tors strid med jättarna* (1872).



AUGUST MALMSTRÖM, KUNG HEIMER OCH ASLÖG (1856, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).



MÅRTEN WINGE, TORS STRID MED JÄTTARNA (1872, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

Från Sandbergs historiska fresker i Uppsala, kan historiemålare som Gustaf Cederström finna inspiration. Betecknande nog är det Sandbergs bildvärld som möter i *Gustav Vasas intåg i Stockholm*, iscensatt av Carl Larsson år 1908 i *al fresco*, i Nationalmuseums övre trapphall. Efterföljare till det Fahlcrantzka landskapsmåleriet blir Marcus Larsson, Alfred Wahlberg, Richard Bergh, Bruno Liljefors, Carl Larsson och Anders Zorn. Det nordiska ljus, som konstnärerna kring sekelskiftet nittonhundra lär sig fånga, skulle bli den svenska konstens stora bidrag till den internationella bildgemenskapen.

När Carl Larsson får sin skiss till ytterligare en fresk, *Midvinterblot* (1915), refuserad av Nationalmuseum, ebbar den hundraåriga fornnordiska vågen ut i den svenska konsten. "Midvinterblot" visar en episod ur hovskalden Tjodof av Hvins *Ynglingatal* (900-talet). Där berättas hur kung Domalde offeras av sitt folk i ofärdstider för att blidka gudarna. För Carl Larsson blir den fornnordiska seden samtidigt en bild av konstnärens utsatthet, inte minst hans egen position i en värld, som är stadd i förändring.²²⁰



CARL LARSSON, *MIDVINTERBLLOT* (1915, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

"Midvinterblot" är en märkligt mångtydig bild, expressionistisk trots sin avsaknad av det moderna formspråket. För Carl Larsson framstår "Midvinterblot" som hans viktigaste verk. Därför blir bitterheten över att bli refuserad överväldigande.

I den postumt utgivna memoarboken *JAG* (1931), skriver Carl Larsson: "Midvinterblotets öde knäckte mig! Med dov vrede erkänner jag detta". Och dock var det nog det bästa där skedde, ty nu säger mig min intuition – igen! – att denna målning, med alla sina svagheter, skall en gång, sedan jag är borta, hedras med en vida bättre plats. Nu ligger den hoprullad /- - -/ på min

garagevind, därur jag hoppas att mina barn och barnbarn en dag skall ta fram den, och visa den för ett senare släkte svenskar.”²²¹

Visst hade Carl Larsson en säker intuition! Föga anade han ändå, att målningen sjuttio år senare skulle säljas på auktion hos Sotheby's i London, för drygt 10 miljoner kronor och fraktas till Japan år 1987, för att därifrån återbördas till Sverige och Nationalmuseum för 14,6 miljoner privat insamlade kronor. År 1992 kunde tavlan hängas upp i Nationalmuseums övre hall, på den plats där Carl Larssons fresk ursprungligen skulle ha målats.

Beviset för att det nationella formspråket är något som ständigt berör och ständigt slår an en ton i svenska hjärtans djup, får den som studerar nutida auktionskataloger över svensk kvalitetskonst. Trots alla moderna ”ismer” hävdar den solida nationella konsten sin position, med utropspriser för målningarna, som för en vanlig medborgare för länge sedan passerat det sannolikas gräns.

GODS OR MEN? THE SCANDINAVIAN RENAISSANCE IN ART

The statement/question in the title of Ingmar Stenroth's latest collection of essays was originally posed by the young generations in early 19th century Sweden. To portray and in some manner invigorate, the attempt to revive the Old Norse Mythology and a new, nationalist historiography was an enticing alternative in order to strengthen Swedish self-esteem, faulting after the humiliating defeat against Russia in 1809, when Finland seemed lost forever.

In order to assess the talents and abilities of the artists, the nationalistically inclined Gothic Federation (Göthiska förbundet) in 1817 arranges an art contest with Scandinavian themes and in 1818 an art exhibition; all the young leading artists take part in the exhibition. The sculptor Bengt Erland Fogelberg displays miniatures of the ancient gods Oden, Thor and Frey and also a libation horn with Old Norse reliefs, the painter Johan Gustaf Sandberg exhibits a sketch of a painting with three Old Norse goddesses, *Valkyries riding into battle*, and the landscape painter Carl Johan Fahlcrantz shows a series of suggestive paintings in historical settings. The exhibition becomes a success with the public and may be described as introducing a new era in Swedish art history.

Early on in his royal career, Crown Prince Karl Johan (later King Karl XIV Johan), reveals his ambitions to become an integral link in the ancient chain of Swedish royal institutions. Snorre Sturlasson's story of Oden's migration to Sweden, confirming his take-over of the country with a hand-shake with the ageing King Gylfe, was at the time taken literally by Swedish historians. The Crown Prince sees the obvious parallel between the historical myth and his own arrival, taking over the reign of the realm from the frail King. Karl Johan honors the Gothic art exhibition 1818 with a visit, he even buys Fogelberg's models of the Old Norse gods, promising the sculptor that he will be commissioned to make them in dimensions "larger than life". This will, however, turn into a long story of suffering in Fogelberg's case, his quest to raise money to this grandiose project. *Oden* is finished in 1830, but the other two, *Thor* and *Balder* (which replaces Frey), arrive to Stockholm

from Rome first after Karl XIV Johan's death in 1844. When Fogelberg arrives from Rome to Stockholm a year later, he is celebrated like a hero for his Old Norse gods. Even more intense is the acclaim when he returns to Sweden 1854 with three new works, the statues *Earl Birger* (Birger Jarl), *Gustavus Adolphus the Great* (Gustav II Adolf) and the equestrian statue *Karl XIV Johan*. The celebrations in connection to the unveiling of the statues are too excruciating for Fogelberg, and he dies on his way back home to Rome. But his statues live on: his three ancient gods received a place of honor in the entrance hall of the National Museum, and remained there for almost a century. After World War II, the Swedish public's interest in Old Norse motifs had, for obvious reasons, faded considerably. In 1960, Fogelberg's statues were transferred to the foyer of the State Historical Museum, and were later moved to the gardens of Ulriksdal Palace outside Stockholm. In conjunction with the reopening of the National Museum in 2018, the trio of statues were returned to their original abode in response to a renewed public interest in Fogelberg's life and works. The equestrian statue of Karl XIV Johan stands on top of the Castle Slope outside the Royal Palace in Stockholm and Birger Jarl at Birger Jarl's Square in Stockholm. The statue of Gustavus Adolphus is situated prominently in Gustav Adolf's Square in central Gothenburg.

Johan Niclas Byström, who was considered the foremost Swedish sculptor since Sergel and before Fogelberg, did not take part in the Gothic art exhibition in 1818, but he was the one to be appointed by Crown Prince Karl Johan to realize the project of sculpturing the most prominent rulers in the Swedish royal lineage. The colossal statues Byström delivers from his home in Rome are archaizing and received with a passing enthusiasm. The original intention was to create a Swedish Pantheon at Rosendal Palace after designs by Fredrik Blom, one of the debutants at the Gothic art exhibition, later to become the King's personal architect, but the plans were consigned to oblivion when the Parliament began to project the National Museum. King Carl XIII stands in Hoglandsparken in Karlskrona. A movement to a more realistic ideal can be found in the two statues that complete the commission, *Gustavus Adolphus* and *Karl XIV Johan*. They now flank the Silver Throne in Hall of State at the Royal Palace in Stockholm, the setting of Ceremonial Opening of Parliament until 1974.

Johan Gustaf Sandberg did not continue with the horrifying Old Norse style of painting that he had begun with in 1818, but would contribute to strengthen the way the Swedish look at themselves through a series of paintings, mirroring the country-style culture, and also through a work *A Year in Sweden* (*Ett år i Sverge*), a (partly fictional) road story, together with the graphic artist Christian Forssell and the writer Anders Grafström. The book with ample illustrations of the different provinces' peasant costumes also offers stimulating stories of country folk's manners and customs. Carl Johan Fahlcrantz declines travelling to Rome for the funds he received from the Art Academy College and is allowed to use his scholarship in Sweden, in order to paint Swedish landscapes with historical memories. His paintings were brought inter alia by representatives of the diplomatic corps in Stockholm and he becomes recognized internationally: Fahlcrantz becomes a honorary member of the Art Academies in Copenhagen, New York and Philadelphia.

The national assignment that many of the early 19th century artists feel they have received and discharged, is taken over by the following generations, with representatives such as Nils Jakob Blommér, who dies young, yet revives and renews Swedish art with themes from Swedish popular beliefs. Most renowned is the *Meadow Elfs* (*Ängsälvor*) at the National Museum.

Among Byström's and Fogelberg's heirs in sculptural art, especially Johan Peter Molin and Carl Gustaf Qvarnström are to be distinguished. Molin's break-through work *The Grapplers* (*Bältespännarna*) portrays an Old Norse duel, with two men braced together at the waist. It was acclaimed as the best sculpture at the world exposition in London 1862. Now it stands at Kungshuset in Gothenburg, outside Vänersborgs Museum, outside the National Museum in Stockholm and in the Park of Masters (*Mästarnas park*) in Hällefors in the province of Västmanland. Molin continues in Blommér's imagery with the great fountain the *Necken water-sprite playing for the Ägir's daughters* (*Näcken spelar för Ägirs döttrar*), situated at Kungsträdgården, Stockholm, where we also find the sculptor's statue of *Karl XII*, unveiled with pomp and circumstance on the 150th anniversary of the hero king's death, yet another remainder of the revanchism against Russia during the second half of the 19th century. Among Qvarnström's most noticed statues are *Jöns Jacob Berzelius* in Berzelii Park, Stockholm, *Esaias Tegnér* in Lund's Tegnér Park, and *Engelbrekt Engelbrektsson* at Stortorget, Örebro. Qvarnström

creates a number of works based on themes from Old Norse mythology, foremost amongst these is perhaps *Iduna*, the goddess of knowledge, now in Årsta Castle, Södermanland.

Toward the end of the 19th century several virtuosi appear, renowned for using themes that mirror the national identity. The so-called ABC-painters – Anders Zorn with the beaming Dalecarlian women, Bruno Liljefors, intensive observer of landscape and fauna, and Carl Larsson, drawer and painter of idyllic interiors from a happy family with children – are among the most prominent. With the controversy surrounding Carl Larsson's *Midvinter Sacrifice* (Midvinterblot), which was not accepted by the National Museum in Stockholm, the history of the long 19th century's nationalistic art based on Old Norse saga and myth comes to an end. It would take almost a century until Carl Larsson is righted and his monumental painting is hanged up in the entrance hall of the National Museum.

The 19th century's nationalist art project is an interesting, exciting and instructive world to study. In spite of Modernism's revolutionary language and abundance of forms, the interest for the art of the 19th century remains, not least to be seen at contemporary art auctions, where the prices of works of the most skilled artists continue to rise, higher for each year.

English translation by Carl Fredrik Gildea

- ¹ Döbeln 1810
- ² Döbeln 1856, s 97 f.
- ³ Geijer 1931, s 100
- ⁴ Skjöldebrand 1904, s 182
- ⁵ Engman 2009a, s 11
- ⁶ Hornborg 1941, s 68 ff.; s 98 ff.; Klinge 2009, s 157 ff.
- ⁷ Stenroth 1972, s 113 ff.; Stenroth 1981, s 27 ff.; Sandström 2008a, s 225 ff.; Sandström 2008b, s 386 ff.; Henrik Edgren fäster uppmärksamhet på, att tidningarna åren efter fredsslutet år 1810, så litet diskuterar Finlands förlust och möjligheten till en återförening med Sverige (Edgren 2005, s 90 f., s 223 f.; Edgren 2010, s 30 f.). Han underskattar den censur, ofta informell, som rådde trots den nyvunna tryckfriheten. År 1811 dömdes Adolf Regnér till 3 års fängelse, sedan han publicerat en artikel om Finlands möjliga återförening med Sverige i *Allmän politisk journal*, och hans tidning förbjöds (Ahnfelt 1879, s 372 ff.; Reinhold 1935, s 7 ff.; Stenroth 1996, s 37 ff.). Den grundlagsstridiga tryckfrihetsförordningen av år 1812, lanserade indragningsmakten, ett fruktat instrument, som attackerade tidens tidningsutgivare, vilka i värsta fall kunde tvingas upphöra med sin verksamhet för gott. Om det latent, men på 1840-talet uppblående rysshätet, se Stenroth 2011, s 220 ff.
- ⁸ Johnson 1985, s 99 ff.
- ⁹ Stenroth 2005, s 106 ff.
- ¹⁰ Söderlind 2008, s 7 ff.
- ¹¹ Söderhielm 1944, s 370 ff.; Ulvros 2007, s. 237 ff.
- ¹² Hellstenius 2008, s 9 ff.
- ¹³ Stenroth 2005, s 71 ff.
- ¹⁴ *Svenska Tidningen* 30 mars 1855; Söderhielm 1944, s 391
- ¹⁵ Wrede 1999, s 227 ff.; Engman 2008, s 421; Engman 2009a, s 9 ff.; Engman 2009b, s 11 ff.; Jansson 2009, s 9 ff.; Villstrand 2009, s. 265 ff., s 317 ff.
- ¹⁶ Jensen 2009, s 159 ff.
- ¹⁷ Walette 2004, s 38 ff.; s 223 ff.; Clunies-Ross 2001, s 23 ff.
- ¹⁸ Bringéus 1981, s 1 ff.
- ¹⁹ Söderlind 1993a, s 163 ff.
- ²⁰ Ridderstad 1986, s 14 ff.; Jerkeman 2000, s 50 ff.
- ²¹ Horatius 1992, s 34 f.; Simonides tidigast citerad hos Plutarchos (46-120 e.Kr.); Plutarchos 1985, 3.346 f.
- ²² Shaftesbury 1914, s. 89 ff.
- ²³ Lessing 1974, s 7 ff., s 555 ff.; Lessing 2005, s vii ff.; Babbit 1910, s 48 ff.
- ²⁴ Ehrensvärd 1923, s 240; Josephson 1934, s 25; Cederlöf 1997, s 8 ff.
- ²⁵ Magnus 2010; Magnus 2018
- ²⁶ Rudbeck 1939
- ²⁷ Winckelmann 2007, s 27
- ²⁸ Wiedewelt 1973, s 33; Wilson 1997, s 25 ff.
- ²⁹ Andersen 1989, s 9 ff.; Kragelund 1999, s 11 ff.; Grandien 1987, s 38 ff.
- ³⁰ Saxo 2005, s 640 ff.
- ³¹ Strutt 1774
- ³² Schiff 1973, bd 1:1, s 111, s 456 f.; bd 1:2 s 115; Cavalli-Björkman 1990, s 73 ff.; Füssli 1982, s 208 f.
- ³³ Schiff 1973, bd 1:1, s 129, s 488 f.; bd 1:2, s 164

-
- ³⁴ Krogh 1932, s 250 ff.
- ³⁵ Johansen 1907, s 49 ff.
- ³⁶ Möller 1812, s 225 ff.
- ³⁷ Herder 1796, s 1 ff.; Gräter 1802, s 86 ff.; Grandien 1992, s 115 ff.
- ³⁸ Wollin 1956, s 44 ff.; Allzén 1990, s 22; Cederlöf 1992, s 82 f.; Stribolt 1993, s 167 ff.
- ³⁹ Lagerbring 1769, s 53; Martin 1965, s 31
- ⁴⁰ Bellenger 2005, s 234 ff.; Libby 2005, s 137 ff.
- ⁴¹ Tavlan var som original beställd av Napoleon för slottet Malmaison och en kopia skänktes av honom år 1810, när Bernadotte var på väg till Sverige. I James Macphersons *Ossians sånger* omtalas Skandinavien som Lochlin, ett land med många fjäll, talrika klippor, snö och mörka dagar. I tavlans vänstra fält syns Ossians son Oscar, omslingrad av sin älskarinna Malvina. Sedan Bernadottes tavla gått förlorad i ett skeppsbrott under transporten till Sverige, beställer Karl Johan en kopia. Genom ett arvsskifte inom kungahuset kommer tavlan ut på marknaden och finns år 1908 i den göteborgske ämbetsmannen och donatorn Robert Dicksons samlingar. Tavlan skänktes år 1910 till Hamburger Kunsthalle av affärsmannen Ludwig F. Hansing (Ossian 1974, s 105). Ett brunt band fladdrar fritt som en dekor på Ossians harpa på den målning som hänger i Malmaison. På varianten som finns i Hamburger Kunsthalle slokar ett svart band som är fäst vid Ossians harpa. Ger det svarta bandet på den tavla, som levererades till Karl Johan, en signal om att den är skapad efter Kejsardömetts fall?
- ⁴² Suhm 1771, s 1 ff.
- ⁴³ Geijer 1926, s 227 ff.
- ⁴⁴ Afzelius 1839, s 37 ff.
- ⁴⁵ Munch 1873, s 164
- ⁴⁶ Hildebrand 1866, s 5 ff., s 67 ff.; Hildebrand 1869, s 10, not 3
- ⁴⁷ Odhner 1869, s 11; Söderlind 1998, s 157 ff.
- ⁴⁸ Wilson 1997, s 33
- ⁴⁹ Cnattingius 1937, s 146 ff.; Lindqvist 1998, s 83 ff.
- ⁵⁰ Fiorillo 1798; Fiorillo 1815.
- ⁵¹ Hammarsköld 1817, s 440 ff.
- ⁵² Ling 1819, s 7
- ⁵³ Ling 1819, s 10 f., s 16
- ⁵⁴ Ling 1866, s 446 ff.
- ⁵⁵ J. Adlerbeths dagbok 5/11 1817, UUB
- ⁵⁶ Forssell 1979
- ⁵⁷ Nordensvan 1925, s 212, Söderberg 1986, s 33
- ⁵⁸ Geijer 1931, s 288 ff.; Geijer 1923, 423 ff.
- ⁵⁹ J. Adlerbeths dagbok 5/11 1817, UUB
- ⁶⁰ Geijer 1923, s 454, noten. Jfr Kuhn 2004
- ⁶¹ Geijer 1930, s 184
- ⁶² J. Adlerbeths dagbok 17/1 1818, UUB; Molin 1997, s 52
- ⁶³ Göthiska förbundets protokoll den 16/2 1818, KVHAA
- ⁶⁴ Netzel 1845, s 82 ff.
- ⁶⁵ Looström 1887, s 425 ff.; Nordensvan 1925, 210 ff.
- ⁶⁶ Geijer 1931, s 299 f.
- ⁶⁷ G. Sandberg till B. Fogelberg 7/5 1822, KB
- ⁶⁸ Silfverstolpe 1910, s 15
- ⁶⁹ Stockholms Posten 1818, nr 139; Lönnroth 1992, s 100 f.; Stavenow 1928, s 123 ff.
- ⁷⁰ Stiernstedt 1963, s 196 ff.

-
- ⁷¹ Lönnroth 1992, s 105 f.; Helvig 1822, s 245 f.; Stiernstedt 1950, s 229, 426
⁷² Atterbom 1819, s 10 ff.
⁷³ O. E. Bergius till A. von Hartmansdorff 1/11 1819, RA
⁷⁴ Tegnér 1954, s 260
⁷⁵ Ekmarck 1818, s 11 f.
⁷⁶ Tavlornas äkthet har ifrågasatts.
⁷⁷ Josephson 1922, s 83 ff.; Thordeman 1961, s 15 ff.; Melin 1982, s 7 f.;
Lindwall 1991, s 41 ff.
⁷⁸ Förteckning 1818, s 12
⁷⁹ Josephson 1922, s 100
⁸⁰ Ekmarck 1818, s 11 ; Nordensvan 1925, s 224 f.
⁸¹ Looström 1887, s 390 f., s 521 ff.
⁸² Widman 1957, s 169 ff.
⁸³ Beskow 1861, s XXIV
⁸⁴ Netzel 1845, s 84
⁸⁵ Geijer 1923, s 446, noten
⁸⁶ Ekmarck 1818, s 7
⁸⁷ Friedrich utnyttjar repousoir-effekten, genom att placera föremål eller personer i
förgrunden för att tränga tillbaka bildens centrum. Brev: C. F. Fahlcrantz till B. E.
Fogelberg 5/12 1820, KA.
⁸⁸ Magnusen 1820
⁸⁹ Salling 1992, s 74 ff.
⁹⁰ Allmänna Journalen 20/10 1821; Allmänna Journalen 23/10 1821
⁹¹ Gräter 1829
⁹² Millroth 1975, s 36 ff.
⁹³ Melin 1982, s 11
⁹⁴ Pettersson 1998, s 93 ff.
⁹⁵ Melin 1982, s 11
⁹⁶ Melin 1982, s 11
⁹⁷ Melin 1982, s 12
⁹⁸ Josephson 1922, s 103 ff.; Thordeman 1961, s 30 ff.; Melin 1982, s 13 ff.
⁹⁹ Melin 1982, s 12 f.
¹⁰⁰ Pettersson 2003, s 149 ff.
¹⁰¹ Melin 1982, s 13
¹⁰² M. G. Anckarsvärd till B. E. Fogelberg 15/10 1826, KA
¹⁰³ Melin 1982, s 13 f.
¹⁰⁴ Josephson 1922, s 104 ff.
¹⁰⁵ Bernadotteska familjearkivet: Konungens enskilda byrå. Dossier angående Fogelberg.
¹⁰⁶ A. Nyström till B. E. Fogelberg 4/10 1831, KB; Josephson 1922, s 109 f.; Melin 1982,
s 14 f.
¹⁰⁷ G. Sandberg till B. E. Fogelberg 1/11 1831, KB.
¹⁰⁸ C. J. Fahlcrantz till B. E. Fogelberg 26/11 1831, KA.
¹⁰⁹ Ling 1862, s 446
¹¹⁰ B. E. Fogelberg till M. G. Anckarsvärd 31/8 1931, KA.
¹¹¹ Josephson 1922, s 107 f.
¹¹² Rydqvist 1831, s 165
¹¹³ A. Nyström, "Bengt Erland Fogelberg" (*Svenska Minerva* 1835, nr 2-4, Stockholm 1835).
¹¹⁴ Rydqvist 1831, s 165
¹¹⁵ B. E. Fogelberg till M. G. Anckarsvärd 23/8 1839, KA.

- ¹¹⁶ Söderlind 2003, s 236 ff.; Widén 2013, s 322 ff.
- ¹¹⁷ Atterbom 1811, s 11
- ¹¹⁸ G. Sandberg till B. E. Fogelberg 10/12 1839, KB.
- ¹¹⁹ Ling 1862, s 451
- ¹²⁰ Josephson 1955, s 94 ff.
- ¹²¹ Melin 1982, s 19; Melin 1958, s 92 ff.; Thordeman 1961, s 19 ff.
- ¹²² B. E. Fogelberg till M. G. Anckarsvärd 26/9 1839, KA.
- ¹²³ Thordeman 1961, s 10 f.; Odelberg 1983, s 38 ff., s 48 ff.
- ¹²⁴ Stein 1952, s 335 ff.
- ¹²⁵ Stendhal 1968, s 322. Bildhuggaren Pieter Tenerani (1789-1869) var elev till Antonio Canova och Bertel Thorvaldsen.
- ¹²⁶ Stendhal 2014, s 374. Crescentius, far och son, var konsuler i Rom åren runt 1000
- ¹²⁷ Martineau 1950, s 365
- ¹²⁸ Nyman 1939, s 106 ff., s 115 f.; Fehrman 1995, s 195 ff.
- ¹²⁹ Geijer 1923a, s 229 f.
- ¹³⁰ Dikten återfinns band konstnärens efterlämnade papper. Nyman 1939, s 116 ff.
- ¹³¹ Stockholms Tidning 1829:1, nr 46
- ¹³² Stockholms Tidning 1829:2, nr 26
- ¹³³ Beskow 1937, s 119; Josephson 1948, s 12 ff.
- ¹³⁴ Tegnéer 1990, s 110 f.
- ¹³⁵ Söderlind 2003, s 236 ff.
- ¹³⁶ J. N. Byström till B. von Beskow 31/8 1835, SA; Nyman 1939, s 130. 1 skålpund 0,425 kg.
- ¹³⁷ Fersen 1871, s 78. En ny syn på Carl XIII, Lönnroth 1986, s 124 ff.
- ¹³⁸ Bellman 1974, s 146
- ¹³⁹ Fersen 1871, s 78
- ¹⁴⁰ Carpelan 1830, s 23 ff.; Werner 1907, 301 ff.; Lundström 1999, s 169 ff.
- ¹⁴¹ Frost 1997, s 17 ff.
- ¹⁴² Belanger 1802; Hazelius 1921, s 45 ff., s 91 ff.
- ¹⁴³ Linnerhielm 1797, s 42
- ¹⁴⁴ Thersner 1946; Lundström 1999, s 172 ff.
- ¹⁴⁵ Boye 1823, Lundström 1999, s 277
- ¹⁴⁶ Lundström 1999, s 172 ff., s 273
- ¹⁴⁷ Anckarsvärd 1828a; Anckarsvärd 1828b
- ¹⁴⁸ Anckarsvärd 1830; Frost 1997, s 96 ff.
- ¹⁴⁹ Sjögren 2004, s 175 ff.; Gunnarsson 2004, s 207 ff.
- ¹⁵⁰ Beijerstein 1928, s 54 ff.
- ¹⁵¹ Cederblom 1929, bild 49-82
- ¹⁵² Linné 1751, s 41. Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708) var en fransk botanist.
- ¹⁵³ Hülphers 1957, s 210
- ¹⁵⁴ Winqvist 1972:1, s 46 ff.; Winqvist 1971:2, s 61 ff.
- ¹⁵⁵ Bland uppföljarna av det folkloristiska och etnologiska studiet hör *Nils Månsson Mandelgren* (1813-1899), se Stavenow 1972, Jacobsson 1983, och *Gunnar Olof Hyltén-Cavallius* (1818-1889), se Bringéus 1966.
- ¹⁵⁶ Forssell 1979
- ¹⁵⁷ Rudbeck 1861, s 18 f.; Åberg 1939, s 24 ff.
- ¹⁵⁸ Svedman 1823
- ¹⁵⁹ Lundström 1967, s 203 ff.
- ¹⁶⁰ Forssell 1979, s 2 f.
- ¹⁶¹ Forssell 1979, s 48

- ¹⁶² Forssell 1979, s 135
- ¹⁶³ G. Sandberg till B. E. Fogelberg 9/1 1827, KB.
- ¹⁶⁴ G. Sandberg till B. E. Fogelberg 30/10 1835, KB.
- ¹⁶⁵ Söderlind 1990, s 85 ff.
- ¹⁶⁶ Fryxell 1823, "Företal".
- ¹⁶⁷ Adlerbeth 1823
- ¹⁶⁸ Atterbom 2002, s 442. Den Breda som åsyftas är Carl von Bredas son, Johan.
- ¹⁶⁹ Beijerstein 1928, s 90
- ¹⁷⁰ Knutsson 1957, s 95
- ¹⁷¹ Bremer 1915, s 501
- ¹⁷² Knutsson 1987, s 98
- ¹⁷³ C. J. Fahlcrantz till B. E. Fogelberg 1/11 1825, KB.
- ¹⁷⁴ Frost 1997, s 26 ff.
- ¹⁷⁵ Thersner 1828, s 59
- ¹⁷⁶ Nordensvan 1925, s 310 f.
- ¹⁷⁷ Lundström 1999, s 206 ff.; Söderlind 1993a, s 302 ff.
- ¹⁷⁸ Hartmansdorff 1849, s 372 f.; Looström 1879, s 444
- ¹⁷⁹ Göthiska förbundets protokoll den 8/10 1814, KVHAA.
- ¹⁸⁰ Winqvist 1972:1, s 39 ff.
- ¹⁸¹ Winqvist 1972:1, s 133 ff.; Winquist 1972:2, s 41 ff.
- ¹⁸² Heimdall 1829, s 99
- ¹⁸³ Loos 1949. s 32 ff.
- ¹⁸⁴ Loos 1949, s 154 ff.; Nodin 1997, s 29 ff.; Cederlöf 1959, s 38 ff.
- ¹⁸⁵ Thomaeus 1922, s 29 ff.; Pettersson 2000, s 90, s 98, s 192
- ¹⁸⁶ Stockholms Figaro 1846, s 118; Gauffin 1921, s 33 f.
- ¹⁸⁷ Allzén 1990, s 84 ff.
- ¹⁸⁸ Thomaeus 1922, s 36
- ¹⁸⁹ Gauffin 1921, s 38; Reutersvärd 1996
- ¹⁹⁰ Gauffin 1921, s 40; Thomaeus 1922, s 50
- ¹⁹¹ Thomaeus 1922, s 50
- ¹⁹² Hyltén-Cavallius 1853, s 227 (skall vara 327).
- ¹⁹³ Gauffin 1921, s 42 ff.; Reutersvärd 1986, s 207 ff.; Grandien 1987, s 146 ff.
- ¹⁹⁴ Thomaeus 1922, s 40 f.
- ¹⁹⁵ J. P. Molin till A. Nyström 17/3 1853, KA; Högeslätt 1952, s 12; Monte Testaccio: Protestantiska kyrkogården i Rom.
- ¹⁹⁶ Molin 1875, s 152 f.
- ¹⁹⁷ Arndt 1808, s 109 f.; jfr Borelius 1928, s 212 f. (not 7).
- ¹⁹⁸ J. P. Molin till L. T. Neijber 1859; Borelius 1928, s 201 ff.
- ¹⁹⁹ Törnebladh 1875, s 157; Borelius 1928, s 200
- ²⁰⁰ The Times 25/4 1862
- ²⁰¹ E. Bergh till J. P. Molin 26/4 1862, KB.
- ²⁰² The Illustrated London News 1/7 1862
- ²⁰³ Uppgift år 2009 från dåvarande 1:e antikvarien vid Vänersborgs museum, Peter Johansson.
- ²⁰⁴ Rodell, 2002, s 135 ff.
- ²⁰⁵ Mankell 1867, s 553 ff.; Svensson 2001, s 45 ff.; Rodell 2002, s 147
- ²⁰⁶ Stenroth 2005, s 88 ff.
- ²⁰⁷ Rodell 2002, s 155
- ²⁰⁸ N. Blommér till Edla Gustava Jansson 11/9 1849; Gauffin 1921, s 40; Högeslätt 1952, s 16

-
- ²⁰⁹ Grandien 1987, s 155 ff.
²¹⁰ Molin 1942, s 356
²¹¹ Högeslätt 1952, s 16 ff.
²¹² Eichhorn 1880, s 307 f.; Bengtsson 2003, s 181 f.
²¹³ Fredrika Bremer till C. E. Fahlcrantz 6/11 1845, Bremer 1916, s 484 f.; Redelius 1992, s 79 f.
²¹⁴ Jfr. Bengtsson 2003, s 182 ff.
²¹⁵ Rodell 2002, s 89 ff.
²¹⁶ Ruhnbro 1965, s 37 ff.; Rodell 2002, s 106 ff.; Hellstenius 2008, s 104 ff.
²¹⁷ Lundegård 1920
²¹⁸ Tegnér 1992, s 68 ff.
²¹⁹ Björk 1997, s 84 f., s 125 ff.
²²⁰ Bjurström 1995
²²¹ Larsson 1931, s 335; Piltz 1998

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Adlerbeth 1823 "Yttrande" (A. Fryxell, *Berättelser ur svenska historien*, 1, Stockholm 1823).
- Afzelius 1839 A. A. Afzelius, *Svenska folkets sago-häfder, eller Fäderneslandets historia sådan hon lefwat och till en del ännu lefwer i sägner, folksånger och andra minnesmärken. Till läsning för folket*, 1 (Stockholm 1839).
- Ahnfelt 1879 A. Ahnfelt, L. F. Rääf af Småland och hans litterära umgängeskrets. *Bilder från flydda dagar* (Stockholm 1879).
- Allmänna Journalen 1821 *Allmänna Journalen* 1821 (Stockholm 1821).
- Allzén 1990 Britta Allzén, *Tid för vikingar. Vikingatid lanseras i nordisk konst* (Malmö 1990).
- Anckarsvärd 1828a M. G. Anckarsvärd, *Wisby ruiner, lithograferade* (Stockholm 1828).
- Anckarsvärd 1828b M. G. Anckarsvärd, *Sveriges märkvärdigaste ruiner lithografierade*, 1-7 (Stockholm 1828-1829).
- Anckarsvärd 1830 M. G. Anckarsvärd, *Samling af svenska och norrska utsigter tecknade efter naturen af C. Fahlcrantz, August och Michael Anckarsvärd, lithografierade* (Stockholm 1830-1837).
- Andersen 1989 J. Andersen, *De år i Rom. Abildgaard, Sergel, Füssli* (København 1989).
- Andrén 2006 A. Andrén et. al., "Old norse religion. Some problems and prospects" (A. Andrén et. al. /red./ *Old Norse religion in long term perspectives. Origins, changes and interactions. An in-*

-
- ternational conference in Lund, Sweden, June 3-7 2004, Lund 2006).
- Arndt 1808
E. M. Arndt, *Resa genom Sverige år 1804*, 4 (Carlstad 1808).
- Atterbom 1811
P. D. A. Atterbom, "Uppllysningar" (*Phosphoros. Månadsskrift. Januar.-Februar. 1811*, Upsala 1811).
- Atterbom 1819
/P. .D. .A. Atterbom/, *Oscars-dagen. Den 1 December 1819. Firad i Upsala af den studerande ungdomen* (Upsala 1819).
- Atterbom 2002
P. D. A. Atterbom, *Minnen från Tyskland och Italien, I* (/red./ B. Lewan, Stockholm 2002).
- Babbitt 1910
I. Babbitt, *The new Laokoon. An essay on the confusion of the arts* (Boston 1910).
- Beijerstein 1928
M. Beijerstein, *Johan Gustaf Sandberg 1782-1854* (Lund 1928).
- Belanger 1802
L. Belanger, *Voyage pittoresque de Scandinavie* (London 1802).
- Bellenger 2005
S. Bellenger, *Girodet, 1767-1824* (Paris 2005).
- Bellman 1974
C. M. Bellman, *Carl Michael Bellmans skrifter. Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet, XII, Dikter till enskilda V* (Stockholm 1974).
- Bengtsson 2003
Eva-Lena Bengtsson, "Europeiskt kulturarv och svensk nationalism – Carl Gustaf Qvarnström, antiken och Italien." (*Inspirationens skatkammer: Rom och skandinaviske kunstnere i 1800-tallet*, /red./ Hannemarie Ragn Jensen, Solfrid Söderlind & Eva-Lena Bengtsson, København 2003).

-
- Berefelt 1971 G. Berefelt, *Med konsten för fosterlandet: en studie över konstlivet i Sverige på konung Karl XIV Johans tid* (Stockholm 1971).
- Beskow 1861 B. von Beskow, "Förord" (P. H. Ling, *Samlade arbeten*, 1, Stockholm 1861).
- Beskow 1937 B. von Beskow, "Bernhard von Beskows brev till Esaias Tegnér, I, 1822-1835" (*Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886*, 46, Stockholm 1937).
- Bjurström 1995 P. Bjurström, "Vad berättar Midvinterblot?" (*Konsthistorisk tidskrift*, 64 (Stockholm 1995).
- Björk 1997 T. Björk, *August Malmström. Grindslantens målare och 1800-talets bildvärld* (Stockholm 1997).
- Borelius 1928 A. Borelius, "Molins Bältespännare och den eftergötiska riktningen i svensk konst" (*Studier i konstvetenskap tillägnade Ewert Wrangel av yngre lärjungar*, Lund 1928).
- Boye 1823 F. Boye, *Magasin för konst, nyheter och moder. En månadsskrift* (Stockholm 1823-1844).
- Bremer 1915 Fredrika Bremer, *Fredrika Bremers brev*, 1, 1821-1838 (Stockholm 1915).
- Bremer 1916 Fredrika Bremer, *Fredrika Bremers brev*, 2, 1838-1846 (Stockholm 1916).
- Bringéus 1966 Bringéus, N. A., *Gunnar Olof Hyltén-Cavallius som etnolog. En studie kring Wärend och Wirdarne* (Stockholm 1966).
- Bringéus 1981 Bringéus, N. A., *Bildlore: studiet av folkliga bildbudskap* (Stockholm 1981).
- Carpelan 1830 W. M. Carpelan, "Åminnelse-tal öfver öfverste-lieutenanten och riddaren af Kongl.

-
- Svärdorden Ulrik Thersner" (*Tal, hållne i Kongl. Krigs-vetenskapsakademien år 1830, Stockholm 1830*).
- Cavalli-Björkman 1990 G. Cavalli-Björkman-N. G. Hökby /red./, *Füssli*.
- Cederblom 1929 G. Cederblom, *Pehr Hilleström som kulturskildrare II* (Uppsala 1929).
- Cederlöf 1959 O. Cederlöf, "Vapen och konsthistoria. Wahlbom och Leonardo-traditionen" (*Svenska vapenhistoriska sällskapets skrifter. Nya serien 6, Stockholm 1959*).
- Cederlöf 1992 U. Cederlöf /red./, *Louis Jean Desprez: tecknare, teaterkonstnär, arkitekt* (Stockholm 1992).
- Cederlöf 1997 U. Cederlöf, "Ehrensverd tecknaren" och S.-Å. Nilsson, "Ehrensverd - arkitekten" (U. Cederlöf /red./, *Carl August Ehrensverd 1745 - 1800. Tecknaren och arkitekten*, Stockholm 1997).
- Clunies Ross 2001 Margaret Clunies Ross-L. Lönnroth, "Den fornnordiska musan. Rapport från ett internationellt forskningsprojekt" (Chatarina Raudvere /red./, *Myter om det nordiska. Mellan romantik och politik*, Lund 2001).
- Cnattingius 1937 B. Cnattingius, *Pehr Hörberg* (Stockholm 1937).
- Colding 1976 T. Holck Colding, "Mindelunden ved Jaegerspris" (*Dansk kunsthistorie. Bd. 3, Billedkunst og skulptur. Akademiet og Guldalderen 1750-1850, København 1976*).
- Döbeln 1810 E. G. von Döbeln, *Tal till finska trupperne, den 8 oktober 1809* (Stockholm 1810).

-
- Döbeln 1856 E. G. von Döbeln, *Några anteckningar om och af general von Döbeln*, 3 (Stockholm 1856).
- Edgren 2005 H. Edgren, *Publicitet för medborgsmannavett. Det nationellt svenska i Stockholmstidningar 1810-1831* (Uppsala 2005).
- Edgren 2010 H. Edgren, "Traumakonstruktionen. Svensk historieskrivning om rikssprängningen 1809" (*Scandia* 2010, Lund 2010).
- Ehrensvärd 1923 C. A. Ehrensvärd, "En ny philosophie" (Gunhild Bergh /utg./, *Skrifter av Carl August Ehrensvärd*, I, Stockholm 1923).
- Ehrensvärd 1978 C. A. Ehrensvärd, *Resa till Italien, 1780, 1781, 1782. Skrifven 1782 i Stralsund* (1786; faks. Stockholm 1978).
- Eichhorn 1879 C. Eichhorn, "Carl Gustaf Qvarnström" (*Svenskt Biografiskt Lexikon. Ny följd* 8, Stockholm 1879-1881).
- Ekmarck 1818 L. A. Ekmarck, *Betraktelser över de år 1818 i Stockholm för allmänheten exponerade konststycken, jemte några deraf föranledda reflexioner öfver sjelfständig nordisk konst och vår mytologis användbarhet såsom grund för en sådan* (Stockholm 1818).
- Engman 2008 M. Engman, "Den unge falkens flykt. Brott och kontinuitet kring Finland 1809" (M. Engman-N. E. Villstrand, *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Stockholm 2008).
- Engman 2009a M. Engman, "1808-1809 i eftervärldens ögon", (M. Engman /red./, *Fänrikens marknadsminne. Finska kriget 1808-1809 och dess följder i eftervärldens ögon*, Helsingfors-Stockholm 2009).

-
- Engman 2009b M. Engman, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809* (Stockholm 2009).
- Fersen 1871 F. A. von Fersen, *Historiska skrifter*, 7 (Stockholm 1871).
- Fehrman 1995 C. Fehrman, "Så blev Bellman nationalmonument" (C. Fehrman, *Vinglas och timglas i Bellmans värld*, Lund 1995).
- Figaro 1846 *Stockholms Figaro 1846* (Stockholm 1846).
- Fiorillo 1798 J. O. Fiorillo, *Geschichte der zeichnenden Künste von ihrer Wiederauflebung bis auf die neuesten Zeiten 1-5* (Göttingen 1798-1808).
- Fiorillo 1815 J. O. Fiorillo, *Geschichte der zeichnenden Künste in Deutschland und den vereinigten Niederlanden 1-4* (Hannover 1815-1820).
- Forssell 1979 *Ett år i Sverge – ny utgåva: C. D. Forssell, Ett år i Sverige: taflor af svenska almogens klädedrägt, lefnadssätt och hemseder, tecknade af J. G. Sandberg, beskrifne af A. Grafström och utg. af C. Forssell* (Stockholm 1979).
- Frost 1997 Ulla Frost, *Till Norrige! En voyage pittoresque år 1827* (Eskilstuna 1997).
- Frykenstedt 1978 H. Frykenstedt, "Efterskrift" (C. A. Eherensvärd, *Resa till Italien 11780, 1781, 1782. Skrifven 1782 i Stralsund* (faks. Stockholm 1978).
- Fryxell 1823 A. Fryxell, *Berättelser ur svenska historien*, 1 (Stockholm 1823).
- Füssli 1982 H. J. Füssli, *The collected english letters of Henry Fuseli* (/ed./ H. Weinglass, London 1982).

-
- Förteckning 1818 *Förteckning öfver de af svenska konstnärer och konstälskare på Göthiska förbundets inbjudning, uppställda konstarbeten* (Stockholm 1818).
- Gauffin 1921 A. Gauffin, "Blommérs ängsälvor. Ett blad ur den svenska romantikens historia." (*Nationalmusei årsbok* 3, Stockholm 1921).
- Geijer 1923a E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 1 (Stockholm 1923-1931).
- Geijer 1926 E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 4 (Stockholm 1926).
- Geijer 1930 E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 11 (Stockholm 1930).
- Geijer 1931 E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 13 (Stockholm 1931).
- Grandien 1987 B. Grandien, *Rönndruvans glöd. Nygöticistiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet* (Stockholm 1987).
- Grandien 1992 B. Grandien, "Fornnordiskt i konsten" (*Natur och nationalitet. Nordisk bildkonst 1800-1850 och dess europeiska bakgrund* /red./ J. Weibull och P. J. Nordhagen, Höganäs 1992).
- Grundtvig 1808 N. F. S. Grundtvig, *Nordens mytologi eller Udsigt over Eddalaeren for dannede maend der ei selv ere mythologer* (København 1808).
- Grundtvig 1832 N. F. S. Grundtvig, *Nordens mytologi eller sinnebilledsprog, historisk-poetisk udviklet og uplyst* (København 1832).
- Gräter 1802 F. D. Gräter, "Ideen über die Brauchbarkeit der nordischen Mythologie für die redenden und zeichnenden Künste" (F. D. Gräter /hrsg./, *Bragur. Ein literarisches Magazin der*

-
- Teutschen und Nordischen Vorzeit, Siebenter Band, Erste Abteilung, Leipzig 1802).*
- Gräter 1829 F. D. Gräter, *Versuch einer Einleitung in die Nordische Alterthumskunde, vorzüglich für Dichter und Künstler, 1-2* (Dresden 1829-1831).
- Gunnarsson 2004 A. Gunnarsson, "Träd och trädgårdar som minne och myt" (Åsa Berggren et. al., *Minne och myt. Konsten att skapa det förflutna*, Lund 2004).
- Hammarsköld 1817 L. Hammarsköld, *Utkast till de bildande konsternas historia, i föreläsningar* (Stockholm 1817).
- Hartmansdorff 1849 /A. von Hartmansdorff/, "Olof Johan Södermark" (*Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män, 16*, Upsala 1849).
- Hazelius 1921 F. Hazelius. "Louis Belanger och hans Voyage Pittoresque de la Suède, 1-2" (*Tidskrift för konstvetenskap 1921*, Lund 1921).
- Hellstenius 2008 M. Hellstenius, *Skjutande borgerliga revolutionärer. Skarpskytterörelsen och 1800-talets liberala moderniseringsprojekt* (Malmö 2008).
- Herder 1796 J. G. Herder, "Iduna, oder der Apfel der Verjüngung" (F. Schiller /hrsg./, *Die Horen. Eine Monatsschrift, Jahrgang 1796, I*, Tübingen 1796).
- Hildebrand 1866 H. Hildebrand, *Svenska folket under hedna tiden : etnografisk afhandling* (Stockholm 1866).
- Hildebrand 1869 H. Hildebrand /övers./, Snorre Sturleson, *Konunga-boken eller sagor om Ynglingarne och Norges konungar intill år 1177, 1* (Örebro 1869).

-
- Hoffman 1974 W. Hoffman /hrsg./, *Ossian und die Kunst um 1800. Hamburger Kunsthalle 9. Mai bis 23. Juni 1974* (München 1974).
- Horatius 1992 Horatius, *Diktkonsten: Ars poetica* (Partille 1992).
- Hornborg 1941 E. Hornborg, *Sverige och Ryssland genom tiderna. Politiska relationer och krigiska konflikter* (Stockholm 1941).
- Hülphers 1957 A. A. Hülphers, *Dagbok öfver en resa igenom de, under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande lähn och Dalarne år 1757* (Falun 1957).
- Hyltén-Cavallius 1852 G. O. Hyltén-Cavallius, "Historiemålaren Nils Johan Olsson Blommér. Föredrag i Konstnärsgillet" (*Nordisk Tidskrift 1852-53*, Stockholm 1852-53).
- Högeslätt 1952 E. Högeslätt, "Molins fontän" (R. Josephson, et. al. /red./, *Svenska skulpturidéer*, 1, Malmö 1952).
- Jacobsson 1983 B. Jacobsson, *Nils Månsson Mandelgren : en resande konstnär i 1800-talets Sverige* (Höganäs 1983).
- Jansson 2009 T. Jansson, *Rikssprängningen som kom av sig. Finsk-svenska gemenskaper efter 1809* (Stockholm 2009).
- Jensen 2009 O. W. Jensen, "' Fornforskning är att vilja upplyfta nationalespriten.' Om forntidsuppfattning och minnesvård i 1800-talets nationalisering av Sverige" (S. Edquist et. al. /red./, *Tankar om ursprung. Forntiden och Medeltiden i nordisk historieanvändning*, Stockholm 2009).
- Jerkeman 2000 P. Jerkemann, *Papper. En mänsklig historia* (Stockholm 2000).

-
- Johansen 1907 P. Johansen, *Nordisk oldtid og dansk kunst* (København 1907).
- Johnson 1985 S. Johnson, "1812 års politik" (*Scandia* 1985, Lund 1985).
- Josephson 1922 R. Josephson, "Fogelbergs nordiska gudar" (*Nationalmusei årsbok* 4, Stockholm 1922).
- Josephson 1934 R. Josephson, "Konsten och nationalkänslan" (*Ord & Bild* 1934, Stockholm 1934).
- Josephson 1948 R. Josephson, "Tegnér och konsten" (*Tidskrift för konstvetenskap* 1948, Lund 1948).
- Josephson 1955 R. Josephson, *Konstverkets födelse* (4 uppl., Stockholm 1955).
- Klinge 2009 M. Klinge, *Napoleons skugga. Baler, bataljer och Finlands tillkomst* (/övers./ G. Stenius, Helsingfors 2009).
- Knutsson 1987 J. Knutsson, "Till minnet av Gustav Vasa i Geijers och Karl Johans tid – om Gustaf Sandbergs fresker i Uppsala domkyrka" (*Uppland. Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnes-förening och hembygdsförbund* 1985-86, Uppsala 1987).
- Kragelund 1999 P. Kragelund, *Abildgaard : kunstneren mellem oprørerne, 1* (København 1999).
- Krogh 1932 T. Krogh, *Danske teaterbilleder fra det 18de Aarhundrede. En teaterhistorisk undersøgelse* (København 1932).
- Kryger 1985 Karin Kryger et. al. /red./, *Johannes Wiedeweldt* (Sophienholm 1985).
- Kuhn 2000 H. Kuhn, "Greek gods in Northern costumes : visual representations of Norse my-

-
- thology in 19th century Scandinavia" (11th international saga conference, 2-7 July 2000, Sydney 2000).
- Lagerbring 1796 S. Lagerbring, *Svea rikets historia, ifrån de äldsta tider till de närvarande* (Stockholm 1796).
- Laine 2003 C. Laine, "Lustslottet på Djurgården" (C. Laine /red./, *Rosendals slott*, Stockholm 2003).
- Larsson 1931 C. Larsson, *Jag* (Stockholm 1931).
- Leconte 1856 C. Leconte, *L' Oeuvre de Fogelberg publié par Casimir Leconte et dédié a sa majesté Oscar I, roi de Suède et de Norwège* (Paris 1856).
- Lessing 1974 G. F. Lessing, "Laokoon oder über die Grenzen der Malerei und Poesie" (G. F. Lessing, *Werke*, 6, München 1974).
- Lessing 2005 G. F. Lessing, *Laokoon. An essay upon the limits of painting and poetry* (New York 2005).
- Libby 2005 Susan Libby, "' I prefer the bizarre to the flat'. Ossian and originality." (S. Bellenger /ed./, *Girodet: 1767-1824*, Paris 2005).
- Lindeblad 1829 H. A. Lindeblad, *Granskaren 1829* (Stockholm 1829).
- Lindqvist 1998 G. Lindqvist-Marian Ullén, *Pehr Hörberg. Konstnär – bonde* (Stockholm 1998).
- Lindwall 1991 B. Lindwall, "Karl XIV Johan och hans konstnärer" (Barbro Hovstadius /red./,

-
- Karl Johan. *Konst, inredningar och teknik i Empirens Sverige*, Stockholm 1991).
- Ling 1819 P. H. Ling, *Eddornas sinnebildslära för olärde framställd* (Stockholm 1819).
- Ling 1862 P. H. Ling, *Samlade arbeten*, 2 (Stockholm 1862).
- Linné 1751 C. von Linné, *Carl Linnaei Skånska resa* (Stockholm 1751).
- Linnerhielm 1797 J. C. Linnerhielm, *Bref under resor i Sverige*, 1 (Stockholm 1779).
- Loos 1949 V. Loos, *Carl Wahlbom* (Malmö 1949).
- Looström 1879 L. Looström, *Olof Joh. Södermark: hans lif och verk* (Stockholm 1879).
- Looström 1887 L. Looström, *Den svenska konstakademien under första århundradet af hennes tillvaro 1735-1835: ett bidrag till den svenska konstens historia* (Stockholm 1887).
- Lundegård 1920 A. Lundegård, "Engelbrektsminnet" (*Svenska dagbladet* 27/7 1920, Stockholm 1920).
- Lundström 1967 G. Lundström, "Anders Abraham Grafström" (*SBL* 17, Stockholm 1967-1969).
- Lundström 1999 B. Lundström, *Officeren som arkitekt och konstnär i det svenska 1800-talet* (Uppsala 1999).
- Lönnroth 1986 E. Lönnroth, "Hertig Carl och kriget 1788" (G. Dahlström et. al. /red./, *Vetenskap och omvärdering. Till Curt Weibull på hundraårsdagen 10 augusti 1986*, Göteborg 1986).

-
- Lönnroth 1992 L. Lönnroth, "Eliten och folket. Nationalromantik i Norden c:a 1800-1850." (*Natur och nationalitet. Nordisk bildkonst 1800-1850 och dess europeiska bakgrund*, /red./ J. Weibull-P. J. Nordhagen, Höganäs 1992).
- Magnus 2018 J. Magnus, *Goternas och svearnas historia* (Stockholm 2018).
- Magnus 2010 O. Magnus, *Historia om de nordiska folken* (Hedemora 2010).
- Magnusen 1820 F. Magnusen, *Bidrag til Nordisk archæologi meddelte i forelaesninger* (København 1820).
- Magnusen 1822 F. Magnusen, *Föreläsningar öfver nordiska archaeologien* (J. G. Liljegren /ed./, *Fornnordiska häfder, H. 1*, Stockholm 1822).
- Mankell 1867 J. Mankell, "Om Carl XII såsom fältherre." (*Kongl. Krigs-Vetenskaps Akademiens handlingar och tidskrift. År 1867, 1*, Stockholm 1867).
- Martin 1956 E. Martin, *Teckningar till Sveriges historia*, /ed./ Å. Davidsson (Malmö 1956).
- Martineau 1950 H. Martineau, *Le calendrier de Stendhal*, avec le collaboration de J. Lefranc et de Marion Lièvre (Paris 1950).
- Melin 1982 Karin Melin-Fravolini, "Kungliga konstaffärer: Karl XIV Johan och skulptören Bengt Erland Fogelberg: högtidsföredrag den 11 maj 1977" (*Carl Johans förbundets handlingar, Uppsala 1976/1980*. Uppsala 1982)
- Millroth 1975 T. Millroth, *Eric Gustaf Göthe : Kungl. statybildhuggare och professor* (Stockholm 1975).
- Molin 1875 J. P. Molin, "Bissens saga" (R. Törneblad,)

-
- "Johan Peter Molin", *Svenskt Biografiskt lexikon*. Ny följd 7, Stockholm 1875-1877).
- Molin 1942 H. Molin, "Kring Johan Peter Molin och hans fontän" (E. Malmberg /red./, *Hågkomster och livsintryck* 23, *Konstnärnsfolk. Personliga minnen av bortgångna svenska konstnärer, berättade av 21 författare*, Uppsala 1942).
- Molin 1997 T. Molin, "Göthiska förbundet och expositionen år 1818" (*Kunskapsarv och museum: rapport från museidagarna 1995 och 1996 i Umeå*, Umeå 1997).
- Munch 1873 P. A. Munch, "Anmeddelse. Svenska folkets sago-häfder /- - -/ af A. A. Afzelius" (P. A. Munch, *Samlede afhandlinger* /ed. G. Storm/, 1, Christiania 1873).
- Möller 1812 J. Möller, "Om den nordiske mythologies brugbarhed for de skjønne tegnende kunster" (*Det skandinaviske litteraturselskabs skrifter*, 8, Kjøbenhavn 1812).
- Netzel 1845 G. Netzel-C. G. Spens, "Berättelse angående den af Göthiska förbundet anställda konstexposition 1818." (*Iduna XI*, Stockholm 1845).
- Nilsson 1996 S. Å. Nilsson, *1700-talets ansikte. Carl August Ehrensvärd* (Stockholm 1996).
- Nodin 1997 A. Nodin, *Att måla upp en historia. Svenskt historiemåleri under 1800-talets andra hälft* (Göteborg 1997).
- Nordensvan 1925 G. Nordensvan, *Svensk konst och svenska konstnärer i nittonde århundradet*, 1 (Stockholm 1925).

-
- Nordensvan 1932 G. Nordensvan, *Sveriges allmänna konstförening 1832-1932 : en historik och jubileumsskrift* (Stockholm 1932).
- Nyman 1939 T. Nyman, *Johan Niklas Byström : ett konstnärssöde* (Uppsala 1939).
- Nyström 1835 A. Nyström, "Bengt Erland Fogelberg" (*Svenska Minerva* 1835, nr 2-4, Stockholm 1835).
- Odelberg 1983 Maj Odelberg, *Fyra temperament : Bror Marklund, Bengt Erland Fogelberg, Carl Frisendahl, Robert Nilsson : den konstnärliga utsmyckningen i Statens historiska museum* (Stockholm 1983).
- Odhner 1869 C. T. Odhner, *Lärobok i Sveriges, Norges och Danmarks historia för skolans högre klasser*, Stockholm 1869).
- Ossian 1974 *Ossian und die Kunst um 1800. Hamburger Kunsthalle 9. Mai bis 23. Juni 1974* (München 1974).
- Pettersson 1998 L. Pettersson, "Johan Niklas Byström och Bengt Erland Fogelberg – samtida svenska skulptörer i Rom" (*Konsthistorisk tidskrift*, 67, Stockholm 1998).
- Pettersson 2000 L. Pettersson, *Konstnärsgillet. Konstnärsliv och föreningsväsende vid mitten av 1800-talet* (Umeå 2000).
- Pettersson 2003 L. Pettersson, "Bengt Erland Fogelberg och Michael Gustaf Anckarsvärd – vänner med hundratals mil emellan" (*Inspirationens skatkammer. Rom och skandinaviske kunstnere i 1800-tallet*, /red./ Hannemarie Ragn Jensen, Solfrid Söderlind & Eva-Lena Bengtsson/, Köbenhavn 2003).

-
- Piltz 1998 Elisabeth Piltz, "Arte et prohibitate – 'Midvinterblot' och konstkritiken" (Elisabeth Piltz- P. Åström, /eds./, *Kairos: studies in art history and literature in honour of professor Gunilla Åkerström-Hougen*, Jonsered 1998).
- Plutarchos 1985 Plutarchos, *De gloria Atheniensium* (Paris 1985).
- Ramel 2006 S. Ramel, "1812 års politik som den var tänkt och som den blev" (*Carl Johans förbundets Handlingar för åren 1999-2005*, Uppsala 2006).
- Redelius 1992 G. Redelius, *Årsta i Österhaninge* (Haninge 1992).
- Reinhold 1935 K. Reinhold, *De svenska oppositionstidningarna och indragningsmakten. Tidningskriget 1812-1844. Historisk studie* (Göteborg 1935).
- Reutersvärd 1996 P. Reutersvärd, "Två fullödiga verk av Nils Jakob Blommér: 'Ängsälvor' och ett makalöst porträtt (*Konsthistorisk tidskrift*, Stockholm 1996).
- Ridderstad 1986 P. S. Ridderstad, "Den grafiska tekniken under 500 år" (Marianne Landqvist /red./, *Det tryckta ordet. Artiklar om svensk tryckeriteknik under 500 år*, Stockholm 1986).
- Rodell 2002 M. Rodell, *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* (Stockholm 2002).
- Rudbeck 1939 O. Rudbeck, *Olaus Rudbecks Atlantica, svenska originaltexten*, 2 (/ed./ A. Nelson, Stockholm 1939).

-
- Rudbeck 1861 T. G. Rudbeck, *Forssell, den siste kopparstickaren, eller en svensk konstnär i utlandet: biografiskt utkast* (Stockholm 1861).
- Ruhnbro 1965 C. Ruhnbro, "Hundra år på Stortorget" (/red./, Birgit Laquist, *Från bergslag och bondebygd : Örebro läns hembygdsförbunds årsbok*, Örebro 1965).
- Rydqvist 1829 J. E. Rydqvist, *Heimdall 1829* (Stockholm 1829).
- Rydqvist 1831 J. E. Rydqvist, *Heimdall 1831* (Stockholm 1831).
- Salling 1992 Emma Salling, "Akademiet i Köbenhavn mellem det hjemlige og det internationale" (*Natur och nationalitet. Nordisk bildkonst 1800-1850 och dess europeiska bakgrund*, /red./ J. Weibull - P. J. Nordhagen, Höganäs 1992).
- Sandström 2008a A. Sandström, *Det stora nederlaget. När Sverige och Finland delades 1808-1809* (Örebro 2008).
- Sandström 2008b A. Sandström, "Sökandet efter en ny svensk identitet. Om svensk självsyn och synen på Finland 1808-1860" (M. Engman - N. E. Villstrand, *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Stockholm 2008).
- Saxo 2005 Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum. Danmarks-historien, 1* (København 2005).
- Schiff 1990 G. Schiff, *Johann Heinrich Füssli, 1-2* (Zürich 1973).
- Shaftesbury 1914 A. A. C. Shaftesbury, "Plastics or the original progress and power of designatory art" (B. Rand /ed./, *Second characters or the*

-
- language of forms* (Cambridge 1914).
- Silfverstolpe 1910 Malla Silfverstolpe, *Malla Montgomery Silfverstolpes Memoarer*, 3 (Stockholm 1910).
- Sjögren 2004 Karin Sjögren, "Landskap och plats mellan minne och myt" (Åsa Berggren et. al. /red./, *Minne och myt. Konsten att skapa det förflutna*, Lund 2004).
- Skjöldebrand 1904 A. F. Skjöldebrand, *Excellensen grefve A. F. Skjöldebrands memoarer*, 3 (Stockholm 1904).
- Sohlman 1862 A. Sohlman, *Bengt Erland Fogelberg : ett litet bidrag till Nordens konsthistoria och till historien om "nordisk konst"* (Örebro 1862).
- Stavenow 1928 Å. Stavenow, "Götiskt silver" (*Konstvetenskapliga essayer och studier tillägnade August Hahr på 60-årsdagen*, Stockholm 1928).
- Stavenow 1972 Å. Stavenow, *Nils Månsson Mandelgren* (/utg./ Elisabet Stavenow-Hidemark, Stockholm 1972).
- Stein 1952 M. Stein, "Omkring Stendhal og B. E. Fogelberg" (*Ord och Bild* 1952, Stockholm 1952).
- Stendhal 1968 Stendhal, *Correspondance III, 1835-1842* (Paris 1968).
- Stendhal 2014 Stendhal, *Kartusianerklostret i Parma* (Stockholm 2014).
- Stenroth 1972 I. Stenroth, *Götiska förbundet*, 1 (Göteborg 1972).
- Stenroth 1981 I. Stenroth, *Götiska förbundet*, 2 (Hovås 1981).

-
- Stenroth 1996 I. Stenroth, *Järnåren i svensk litteratur. En pamflett* (Hovås 1996).
- Stenroth 2005 I. Stenroth, *Sveriges rötter. En nations födelse* (Stockholm 2005).
- Stenroth 2011 I. Stenroth, *Romantikens nationalism* (Stockholm 2011).
- Stiernstedt 1950 W. G. Stiernstedt /utg./, *Amalia von Helvigs brev till Erik Gustaf Geijer* (Stockholm 1950).
- Stiernstedt 1963 W. G. Stiernstedt, *Ur Erik Gustaf Geijers liv. Skildringar och brev, 1, 1805-1817* (Stockholm 1963).
- Stockholms Figaro 1846 *Stockholms Figaro 1846* (Stockholm 1846).
- Stockholms Tidning 1829 *Stockholms Tidning 1829* (Stockholm 1829).
- Stribolt 1993 Barbro Stribolt, "On Desprez as a set designer in Sweden : an orientation." (*Gustav III and the Swedish stage*, /ed./ B. H. van Boer, New York 1993).
- Strutt 1774 J. Strutt, *A compleat view of the manners, customs, arms, habits etc. of the inhabitants of England, from the arrival of the Saxons, till the reign of Henry the Eight; with a short account of the Britons, during the government of the Romans, 1-2* (London 1774-1776).
- Suhm 1771 P. F. Suhm, *Om Odin og den hedniske gudelære og gudstienste udi Norden* (Kjøbenhavn 1771).
- Suominen 2002 T. Suominen, *Sverige i fred. Statsmannakonst eller opportunistik? En antologi om 1812 års politik* (Stockholm 2002).

-
- Svedman 1823 C. W. Svedman, *Costume of Sweden: illustrated by twenty-two engravings* (London 1823).
- Svenska Tidningen 1855 *Svenska Tidningen 30 mars 1855* (Stockholm 1955).
- Svensson 2001 A. Svensson, /red./, *Karl XII som fältherre* (Stockholm 2001).
- Söderberg 1986 R. Söderberg-G. Söderström /red./, *De sköna konsternas akademi. Konstakademien 250 år* (Stockholm 1986).
- Söderhielm 1944 A. Söderhielm-C. F. Palmstierna, *Oscar I* (Stockholm 1944).
- Söderlind 1990 Solfrid Söderlind, "Bilder av svenska berömdheter: Johan Gustaf Sandbergs porträttserie på Gripsholms slott." (*Personhistorisk tidskrift* 1990, Stockholm 1990).
- Söderlind 1993a Solfrid Söderlind. *Porträttbruk i Sverige 1840-1865. En funktions- och interaktionsstudie* (Stockholm 1993).
- Söderlind 1993b Solfrid Söderlind, "Från Kongl. Museum till Nationalmuseum" (Solfrid Söderlind /red./, *Kongl. Museum. Rum för ideal och bildning*, Stockholm 1993).
- Söderlind 1998 Solfrid Söderlind, "Karl Johan mellan nordiskt och klassiskt i svensk bildkonst" (Antoinette Ramsay Herrhelius /red./, *Karl XIV John - en europeisk karriär*, Stockholm 1998).
- Söderlind 2003 Solfrid Söderlind, "Asars och Karlars ättling" (C. Laine /red./, *Rosendals slott* (Stockholm 2003)).

-
- Söderlind 2008 Solfrid Söderlind, "Introduction. Bernadotte reconsidered." (M. Alm-Britt-Inger Johansson /eds. /*Scripts of Kingship. Essays on Bernadotte and dynastic formation in an age of revolution* (Uppsala 2008).
- The Illustrated London News 1862 *The Illustrated London News* 1/7 1862 (London 1862).
- Tegnér 1954 E. Tegnér, *Brev II, 1818-1823* (Lund 1954).
- Tegnér 1990 E. Tegnér, *Samlade dikter, 5, 1825-1830* (Lund 1990).
- Tegnér 1992 E. Tegnér, *Samlade dikter, 6, 1831-1840* (Lund 1992).
- Törnebladh 1875 R. Törnebladh, "Johan Peter Molin" (*Svenskt biografiskt lexikon. Ny följd, 7, Stockholm 1875-1877*).
- Thersner 1946 U. Thersner, *Fordna och närvarande Sverige, 1-91* (Stockholm 1817-1867. Ny uppl., Stockholm 1946).
- Thersner 1828 U. Thersner, *Om landskaps-målning* (Stockholm 1828).
- Thomaeus 1922 G. Thomaeus, *Nils Jakob Blommér* (Lund 1922).
- Thordeman 1961 B. Thordeman, *Göternas gudar i Fogelbergs gestaltning* (Stockholm 1961)
- Times 1862 *The Times* 25/4 1862 (London 1862).
- Ulvros 2007 Eva Helen Ulvros, *Oscar I. En biografi* (Lund 2007).
- Verstegan 1605 R. Verstegan, *A restitution of decayed intelligence: in antiquities* (Antvverp 1605).

-
- Villstrand 2009 N. E. Villstrand, *Riksdelen: stormakt och rikssprängning 1560-1812* (Helsingfors 2009).
- Wahlbom 1835 C. Wahlbom, *Teckningar ur Asarne komponerade och etsade* (Stockholm 1835-1856).
- Walette 2004 Anna Walette, *Sagans svenskar. Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år* (Malmö 2004)
- Werner 1907 K. F. Werner, "Ulrik Thersner" (*Svenskt biografiskt lexikon. Ny följd, 10*, Stockholm 1907).
- Widén 2009 P. Widén, *Från kungligt galleri till nationellt museum. Aktörer, praktik och argument i svensk konstmuseal diskurs ca 1814-1845* (Hedemora 2009).
- Widén 2013 P. Widén "Odin and the Charleses – A Royalist Monument That Never Came to Pass" (*Konsthistorisk tidskrift 2013*, Stockholm 2013).
- Widman 1957 D. Widman, "Carl Johan Fahlcrantz och den götiska nationalromantiken" (*Ord och Bild 1957*, Stockholm 1957).
- Wiedewelt 1973 J. Wiedewelt, *Tanker om smagen udi konsterne i almindelighed* (1762, faks. København 1973).
- Wilson 1997 D. M. Wilson, *Vikinger og guder i europeisk kunst* (Højbjerg 1997).
- Winckelmann 2007 J. J. Winckelmann, *Tankar om imitationen av de grekiska verken inom måleriet och skulpturen /övers. och efterskrift S.-O. Wallenstam/* (Göteborg 2007).

-
- Winqvist 1972 Margareta Winqvist, Hjalmar Mörner. *Kosmopolit, folklivsskildrare, litograf, 1-2* (Stockholm 1972).
- Wollin 1956 N. G. Wollin, *Desprez i Sverige. Louis Jean Desprez' verksamhet 1784-1804* (Stockholm 1956).
- Wrede 1999 J. Wrede, "Folksjälen, folkeposet och national-skalden" (J. Wrede /utg./, *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: åren 1400-1900* (Stockholm 1999).
- Åberg 1939 G. Åberg, "Christian Didrik Forssell – den siste kopparstickaren" (*Kullabygd XII, 1939*, Engelholm 1939).

NAMNLISTA

Abildgaard, Nicolai, målare	21-25, 27, 65
<u>Adlerbeth</u> , Gudmund Göran, statsråd	52
Adlerbeth, Jacob, expeditionsssekreterare	44, 46-49, 52, 77, 78, 100, 116, 135, 142
Afzelius, Arvid August, folklorist	38, 44, 65 150
Akrell, Carl Fredrik, grafiker	117
Alexander I, kejsare	12
Alexander II, kejsare	160
Alexandros från Antiokia, skulptör	90
Anckarsvärd, Michael Gustaf, grafiker	16, 82, 83, 85, 87, 117, 139
Arndt, Ernst Moritz, författare	157
Atterbom, Per Daniel Amadeus	60, 61, 88, 134, 136, 163
Baden, Gustav Ludvig, historiker	77
Baden, Torkel, konsthistoriker	77
Belanger, Francois Joseph, grafiker	115, 116
Bellman, Adolf, kramhandlare	97
Bellman, Carl Michael, diktare	97-100, 110, 114, 171
Bellman, Lovisa Fredrica, fru	97, 98
Berggren, Pehr, konstnär	49
Bergh, Edvard, målare	158
Bergh, Richard, målare	175
Bergius, Olof Erik, ämbetsman	62
Bernadotte, Jean Baptiste, marskalk	12, 36, 37, 39, 182
Berzelius, Jöns Jacob, kemist	145, 166, 168, 179
Beskow, Bernhard von, kulturpersonlighet	73, 98, 109, 113
Beyle, Henri pseud. Stendhal), författare	96
Birger Jarl, jarl	178
Bissen, Herman Wilhelm, skulptör	157
Björner, Erik Julius, fornforskare	55
Blad, Anders, läkare	97
Blanche, August, skriftställare	162
Blom, Fredrik, arkitekt	178
Blommér, Nils Jacob, målare	147, 149-157, 162, 163, 179
Boye, Fredrik, författare	117
Breda, Carl Fredrik von, konstnär	41, 73, 144
Breda, Johan von, konstnär	41, 42, 44, 45, 63, 136
Bremer, Fredrika, författare	134, 137, 145, 164-166
Brändström, Pehr, generallöjtnant	141
Bygler, Karolina, modell	145
Byström, Johan Niklas, skulptör	passim
Börjesson, Johan, författare	136
Cardon, Johan Elias gravör	17, 134
Carl XIII, kung	12, 15, 50, 59, 79, 80, 86, 109, 111, 114, 115, 178
Carpelan, Wilhelm Maximilian, gravör	116, 117
Carracci, Annibale, konstnär	155

Cederström, Gustaf, historiemålare	175
Christian Frederik, dansk prins	75
Conti, Cleila, stiftsfröken	96
Cornelius, Peter, konstnär	136
Cramer, Peter, målare	27-29
Crescentius, konsul	96
Crescenzi, markis	96
Dahlberg, Erik , arkitekt	115, 117
Dahlström, Anders, konstnär	144
Dante, Alighieri, diktare	124
Dardel, Fritz von, tecknare	144
Desprez, Louis Jean konstnär	31-33
Dumont, Jaçues-Edme, skulptör	125
Dyck, Anthonis van, målare	66
Dybeck, Rickard, fornforskare	116
Döbeln, Georg Carl von, befälhavare	8, 9, 11
Edelfelt, Albert, konstnär	9, 10
Ehrensvärd, Carl August, sjömilitär	18, 35
Eckersberg, Christoffer Wilhelm, konstnär	29, 30
Ekmarck, Lars August, kritiker	68, 73
Engelbrektsson, Engelbrekt, rikshövitsman	169, 179
Engeström, Lars von, utrikesstatsminister	51, 52
Engman, Max, historiker	12
Estenberg, Pehr, konstnär	32
Ewald, Johannes, dramatiker	25, 27
<u>Fahlcrantz</u> , Carl Johan, målare	passim
Fénelon, François, författare	124
Fiorillo, Johann Dominik, konsthistoriker	42
Fleming, Claes Adolph, greve	51
Fersen, Axel von, militär	114
Fogelberg, Bengt, skulptör	passim
Forssell, Christian, gravör	16, 44, 80-82, 124-126, 130-134, 179
Fourdrinier, Henry, företagare	16
Fourdrinier, Sealy, företagare	16
Franzén, Frans Michael, skald	127, 132
Frederik, Christian, dansk arvprins	21, 76
Freund, Herman Ernst, skulptör	78, 79 92
Friedrich, David Caspar, målare	74
Fryxell, Anders, historiker	135, 136
Füssli, Johann Heinrich, konstnär	22, 24-26
Geijer, Erik Gustaf	pssim
Geiss, Moritz, industriman	158
Gérard, François, målare	37, 126
Gillberg, Carl Gustaf, professor	51
Girodet-Trioson, Anne-Louise, målare	36

Glykon, skulptör	92
Grafström, Anders Abraham, författare	44, 126, 132, 133, 179
Gray, Thomas, poet	24
Grimm, Jacob, språkforskare	150
Grimm, Wilhelm, språkforskare	150
Grundtvig, Nikolaj Frederik Severin, författare	88
Gräter, Friedrich David, författare	29, 78
Grönvall, Johan Petter, silversmed	53, 54, 57-59, 62
Gumaelius, Gustaf Wilhelm, litteratör	168, 169
Gustaf I (Gustav Vasa), kung	120, 122-124, 132, 133, 135-138, 147, 165, 175
Gustav III, kung	25, 31, 32, 83, 109, 134, 170, 171
Gustav II Adolf, kung	15, III, 135, 147, 149, 178
Göthe, Eric Gustaf, skulptör	15, 59, 80, 81, 87, 109
Hals, Frans, målare	66
Hammarsköld, Lorenzo, författare	41, 42, 44, 46
Hartmansdorff, August von, ämbetsman	62, 141, 145, 146
Hazelius, Johan August, överste	14
Hasselgren, Gustaf Erik, konstnär	52, 138
Hébert, Ernest, målare	96
Heijkensköld, Ludvig, bruksägare	50
Helvig, Amalia von, författare	56, 64
Henrik IV, fransk kung	81
Herder, Johann Gottfried, filosof	29
Hensingen, Hans Gottlob, konstnär	32
Hildebrand, Hans Hildebrand, arkeolog	38, 39
Hilleström, Pehr	119
Hjortsberg, Lars, skådespelare	97
Homeros, skald	18
Horatius, Quintus Flaccus, poet	18
Hülphers, Abraham Abrahamsson, skriftställare	120
Hyltén-Cavallius, Gustaf Olof	150, 154
Hårdh, Adolf, gravör	133
Haeffner, Johan, kompositör	163
Hörberg, Pehr, konstnär	39-41
Ingres, Jaean-Auguste-Dominique, målare	96
Julius II, påve	86
Karl V, kung	124
Karl X, kung	97, 110, 111
Karl XI, kung	97, 110, 111
Karl XII, kung	13, 16, 97, 107, 110, 135, 160-162
Karl XIV Johan, kronprins, kung	passim
Karl XV, kung	161
Keiller, Alexander, affärsman	157
Knutsson, Johan, professor	137
Krafft, Per d. y., målare	155

Kylberg, Carl, målare	153
Koenig, Friedrich, uppfinnare	16
Lagerbring, Sven, historiker	35
Larsson, Carl, målare	17, 175, 17, 180
Larsson, Marcus, målare	17, 175
<u>Leconte</u> , Casimir, direktör	96
Lefrén, Johan Peter, militärteoretiker	141, 144, 147
Lewenhaupt, Emile, generalmajor	82
Lessing, Gotthold Ephraim, kritiker	18, 42
Liljefors, Bruno, målare	17, 175, 180
Limnell, Per, konstnär	72, 138
Lind, Jenny, sångerska	134, 145
Lindblad, Otto, tonsättare	163
Ling, Pehr Henrik	passim
Linné, Carl von	97, 100-105, 110, 115, 118, 136, 166
Linnerhielm, Johan Carl, författare	116
Ludvig I av Bayern, kung	140
Ludvig XVIII, kung	125
Lundegård, Axel, författare	169
Lysippos, skulptör	92
Lönrot, Elias, folklorist	14
Macpherson, James, diktare	36, 64
Magnus, Johannes	18, 37
Magnus, Olaus	18, 84
Magnusen, Finn	76-78
Mallet, Paul Henri, professor	22
Malmström, August, målare	173
Mankell, Julius, historiker	161
Marchesi, Pompeo, skulptör	96
Martin, Elias, gravör	34, 35, 73, 115
Martin, Johan Fredrik, gravör	115
Mellin, Gustaf Henrik, konstnär	134
Michelangelo Buonarroti, konstnär	24, 29, 67, 86
Milton, John, diktare	18
Molin, Johan Peter, konstnär	13, 16, 147, 156-164, 166, 179
Montgomery-Silfverstolpe, Malla	56, 102
Mothander, Carl Petter, mskinmästare	160, 161
Munch, Edvard, målare	153
Munch, Per Anders, historiker	38
Møller, Jens, professor	29
Mörner, Hjalmar, konstnär	39, 100, 120, 138, 142-144
Napoleon, kejsare	12, 36, 37, 76, 108, 112, 114, 125, 135, 141, 182
Netzel, Johan Gustaf, expeditionsskreterare	50, 73
Nikolaj I, kejsare	140
Nordenfeldt, Olof, bruksägare	56, 142

Nyström, Axel, arkitekt	83, 86, 156
Odhner, Claes Theodor, historiker	39
Oscar, svensk arvprins, kronprins och kung	passim
Pasiteles, skulptör	68, 72
Percy, Thomas, poet	24
Pichegru, Jean Charles, general	124, 125
Pius III, påve	124
Platen, Balzar von, amiral	144
Platou, Ludvig Stoud, professor	28
Polykleitos, skulptör	92
Qvarnström, Carl Gustaf, skulptör	147, 164-169, 179
Ridderstolpe, Gustaf, baron	123
Robert, Louis Nicolas, ingenjör	16
Rousseau, Jean-Jaques, filosof	121
Rubens, Peter Paul, målare	66
Rudbeck, Olaus, professor	20, III
Runeberg, Johan Ludvig, författare	9, 10, 13
Rühs, Friedrich, historiker	38
Rydqvist, Johan Erik, språkvetare	86
Salmson, Isak, konstnär	49
Sandberg, Johan Gustaf, målare	passim
Saxo Grammaticus, historieskrivare	22, 25
Schlözer, August Ludwig von, historiker	38
Schwind, Moritz von, målare	150
Sergel, Johan Tobias, konstnär	25, 39, 67, 98, 102, 109, 110, 170, 178
Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, filosof	18
Shakespeare, William, dramatiker	18
Silfverhielm, Göran Ulrik, diplomat	52
Silfverstolpe, Fredrik, överintendent	46
Silverstolpe, Gustaf Abraham, litteratör	56
Simonides från Keos, poet	18
Skjöldebrand, Anders Fredrik, general	11, 115
Sohlman, August, redaktör	162
Sondén, Per Adolf, skald	98
Soult de Dalmatie, Napoléon Hector, diplomat	86
Spens, Carl, greve, militär	50, 73
Stanhope, Charles, uppfinnare	16
Stjernstolpe, Johan Magnus, författare	77
Strandberg, C. V. A., diktare	163
Strutt, Joseph, antikvarie	22, 23
Sturlasson, Snorre, historiker	23, 37-39, 43, 63, 162, 177
Suhm, Peter Frederik, historiker	38
Svedman, Carl Wilhelm, konstnär	126-129
Södermark, Olof, målare	17, 96, 138, 141-146, 165

Tannström, Magnus von, tjänsteman	46
Tegnér, Esaias, skald	passim
Tenerani, Pietro, skulptör	96
Thersner, Tora, gravör	16, 117
Thersner, Ulrik, gravör	16, 72, 113-119, 138-140
Thorvaldsen, Bertel, skulptör	89, 90, 96
Tizian, målare	66
Tollin, Ferdinand, konstnär	144
Topelius, Zacharias, författare	14
Tournefort, Joseph Pitton de, botanist	120
Trolle-Bonde, Gustaf, mecenat	66, 122
Ulrich, Johannes, krigsråd	81
Valerius, Johan David, diktare	98, 109
Vasari, Giorgio, konstteoretiker	42
Verelius, Olof, fornforskare	39
Vergilius, Publius Maro, diktare	18
Verstegan, Richard Rowland, antikvarie	19
Wahlberg, Alfred, målare	175
Wahlbom, Carl, konstnär	16, 45, 147-149
Wallander, Josef Wilhelm, konstnär	133
Warhol, Andy, konstnär	172
Way, Johan, konstnär	60
Wennerberg, Gunnar, diktare	163
Westin, Fredric, konstnär	49
Wetterbergh, Carl Anton (pseud. Onkel Adam), författare	133
Wiedeweldt, Johannes, skulptör	19-21, 27
Winckelmann, Johann Joachim, konsthistoriker	19, 18, 42
Winge, Mårten Eskil, målare	173, 174
Zorn, Anders, målare	17, 133, 175, 180
Åkerhjelm, Gustaf Fredrik, teaterman	98
Oehlenschläger, Adam, diktare	28, 88



INGMAR STENROTH

GÖTHISKA FÖRBUNDET

DET NATIONELLA GENOMBROTTET I
SVENSK KULTUR

KAPITEL 6

FORNFORSKNINGEN SOM NATIONELLT PROJEKT

2019

INGMAR STENROTH

FORNFORSKNINGEN SOM NATIONELLT PROJEKT

©Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T
413 24 Göteborg
Sverige

mail: steinwurzel@spray.se

Omslag: Nils Henrik Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 1, Plansch 4,
fig. 7.

INNEHÅLL

FORNLÄMNINGARNA	7
IDUNA OCH FORNFORSKNINGEN	10
LEONHARD FREDRIK RÄÄF	14
NILS HENRIK SJÖBORG	15
MAGNUS BRUZELIUS	19
VITTERHETSAKADEMIEN	24
JOHAN WALLMAN	28
NILS JOHAN EKDAHL	30
SVENSKT DIPLOMATARIUM	32
FORNMINNESFÖRORDNINGEN	34
LILJEGRENS DÖD	37
”DEN SISTE GÖTHEN”	43
NOTER	46
KÄLLOR OCH LITTERATUR	47
NAMNLISTA	53

FORNFORSKNINGEN SOM NATIONELLT PROJEKT

FORNLÄMNINGARNA

Redan under stormaktstiden utfärdar myndigheterna bestämmelser om hur fornlämningar skulle bevaras i Sverige. Efter hand avtar intresset och vården av allt som var gammalt och fornt råkar i förfall. Missförhållandena uppmärksammas år 1797 i en skrift av Nils Henrik Sjöborg, professor i historia i Lund och invald i Göthiska förbundet år 1812 med namnet *Baldur*. Titeln på hans lilla bok är *Inledning til kännedom af fäderneslandets antiquiteter*.¹ Sjöborg gör ett försök att kategorisera de svenska fornlämningarna och lägger fram ett förslag om hur de skall bevaras. Under början av 1800-talet skulle arkeologerna allt oftare öka sin kunskap om äldre tider genom att göra utgrävningar. Men hos Sjöborg dröjer sig ännu en äldre kunskapssyn kvar. Det är främst skriftliga källor han fäster vikten vid.

Trots sina metodiska brister är Sjöborgs bok ett pionjärarbete. Boken väcker uppmärksamhet bland de intellektuella – bibliotekarien och bokförläggaren Carl Christoffer Gjörwell kallar den en ”behovsbok”. En effekt av Sjöborgs arbete blir att regeringen och statsmakten arbetar ut en ny författning gällande fornminnens bevarande. Den läggs fram den 9 april 1805 och sänds som en cirkulärskrivelse till landshövdingarna.

I början av 1800-talet skulle Danmark hamna i en kris när det gäller bedömningen av förmågan att bevara fornlämningar. På 1600-talet hittar en piga ett guldhorn i en åker i Gallehus, Sönderjylland. Följande århundrade finner en bonde ännu ett horn i närheten av den tidigare fyndplatsen. De båda hornen är unika bland all världens arkeologiska fynd och dateras till 400-talet e.Kr. Hornen finns utställda på det danska kuriosakabinettet *Kunstkammeret* i Köpenhamn när de stjäls år 1802. Tjuven kunde spåras, men hade redan hunnit smälta ner de oersättliga dyrgriparna. Som väl var hade noggranna teckningar gjorts av de rikt dekorerade hornen. Adam Oehenschläger låter sig inspireras av den traumatiska stölden och skriver sin enastående dikt *Guldhornerne* år 1803. I dikten hävdar han att de nedsmälta hornen endast är en symbol för forn-tidens andliga värld. Oehenschläger kritiserar forskarnas grubblande ängslan som ändå är fäst vid tingen:



J. L. LUND, ADAM OEHLENSCHLÄGER (, 1809, OLJA PÅ DUKDET NATIONALHISTORISKE MUSEUM, FREDERIKSBORG SLOT, HILLERØD, DANMARK).

De letar och söker
 i gamla böcker
 i öppnade högar
 med ögon som hökar
 på sköldar och svärd
 i en multnande värld
 på runor i sten
 bland vittrande ben.

De antikvariska lärde når inte fram till sanningen, vill Oehlenschläger säga. Endast några få utvalda förunnas att förstå den religiösa värld som hornen representerar och kunskapen består, även om guldhornen är försvunna.²



GALLEHUSHORNEN, KOPIOR (NATIONALMUSEUM, KÖPENHAMN).

Trots sin elitistiska hållning blir Oehlenschlägers dikt populär. Den aktualiserar frågan om hur fornsaker bäst skulle bevaras i Danmark. Det stod snart klart att Kunstkammeret, med dess sammelsurium av prylar från världens alla hörn, inte var en lämplig miljö att välja om man ville visa upp danska fornfynd. Valar, strutsägg och kokonötsskal fick här dela rum med stenyxor och gravurnor. Besökarna kunde finna de unika guldhornen bland elefantöron och det obligatoriska mänskliga missfostret i sin spritflaska.

År 1806 trycker professor Rasmus Nyerup sin *Oversyn over faederneslandets mindesmaerker fra Oldtiden*.³ Nyerup är delvis inspirerad av Sjöborgs skrift från 1797, men hans terminologi är klarare och han kan tydligare än Sjöborg dra en gräns mellan heden tid och medeltid. Nyerups skrift inspirerar professorn i kyrkohistoria Friederich Münter, som övertalar kronprins Frederik att ta initiativet till att starta en fornsakskommission. Den 22 maj 1807 instif-

tas *Den Kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring*, populärt kallad *Oldsagskommissionen*. När sällskapet sammanträder första gången ställer den sig fem frågor:

1. Vilka fornlämningar förtjänar att bevaras?
2. Hur skall kyrkans konstskatter bevaras?
3. Hur skall allmogen bringas till insikt om värdet av fornfynd?
4. Hur skall ett museum kunna byggas?
5. Hur skall detta bäst användas?

En rikstäckande inventering av fornsaker kommer till stånd genom att en frågelistas i tolv punkter sänds ut till prästerna i landet. Svaren skulle bilda stommen i det danska Nationalmuseets rika arkiv.⁴ Redan år 1807 lyckas kommissionen få till stånd ett antikvariskt museum i *Runde Taarn* i Köpenhamn och år 1812 startar kommissionen en antikvarisk tidskrift, *Antiquariske Annaler*, som kommer ut med fyra nummer från år 1812 till år 1827.

IDUNA OCH FORNFORSKNINGEN

Att studera det förflutna är en av Göthiska förbundets centrala uppgifter. I historiens spegel skulle nationen förvandlas och förnyas, menade stiftarna. Anslutningen till det vedertagna antikvitetsbegreppet är tydlig i förbundets stadgar: "Till forskning i de gamle göters sagor och hävder vare varje förbundsbroder ovillkorligen förpliktad." På samma sätt som i Sjöborgs skrift om fornlämningar är det alltså ett skriftligt material som anbefalls för studium. I den suggestiva "Anmälan" som Erik Gustaf Geijer författar till första numret av den tidskrift som förbundet börjar ge ut, *Iduna*, framgår att den svenska Stormaktstiden är hans ideal. På drottning Kristinas tid studerades de gamles skrifter flitigt. Nu skulle göterna åter aktualisera de nordiska gudarna, den nordiska sången och sagan.

Innehållet i de första numren av *Iduna* är till största delen litterärt och mytologiskt. Men när Geijer lämnar redaktionen och hans lyriska bidrag börjar tryta, får Jacob Adlerbeth tillfälle att utveckla *Iduna* till Sveriges första antikvariska tidskrift. Redan i andra häftet av *Iduna* författar Adlerbeth tidskriftens första arkeologiska bidrag, "Om några fornlemningar i nordvästra delen av Småland."⁵ Det är en undersökning av en gravplats som Adlerbeth, av hänsyn till gravskicket, med Snorres terminologi daterar till Bränneål-

dern. I Idunas tredje häfte bidrar Adlerbeth med en notis som har titeln ”Chemisk utredning av ett föremål för nordisk fornforskning.”⁶ En gravhög hade öppnats och bland resterna av ben och kol hade en klump av ett okänt ämne med mörk färg hittats. Adlerbeth ber sin studentkamrat, den sedermera världsberömde kemisten Jöns Jacob Berzelius, att göra en kemisk undersökning av den funna klumpen. Berzelius kan konstatera att ämnet är hartsliknande, en ”rökelseblandning”. Undersökningen bildar epok i svensk arkeologi. Det är första gången någon redovisar en naturvetenskaplig iakttagelse som del av den metodiska arkeologiska undersökningen.

I det fjärde Iduna-häftet finns det två artiklar med arkeologiskt innehåll. Det första bidraget kommer från *Björn Järnsida*, Gustaf Emanuel Dillner, militär och krigsplacerad i Jämtland. Artikeln redovisar fynd av förhistoriska bronssaker, funna vid en utgrävning i Medelpad. Också vid detta tillfälle utförs en kemisk analys, denna gång av mineralogen Edmund Rothoff, så småningom *Geschwornen* (Bergmästarens närmaste man) och medlem av Vetenskapsakademien år 1815. Det andra bidraget i det aktuella numret av tidskriften är en beskrivning av några stensättningar i Ydre härad, Östergötland, utförd från hembygden av *Harald*, August von Hartmansdorff.⁷

När Idunas femte häfte kommer ut år 1814 ökar det arkeologiska stoffet i tidskriften. *Fornjother*, Pehr Wilhelm Tholander, hade redan gjort debut i det fjärde Iduna-numret genom att presentera den isländska dikten *Sólarljóð* för svenska läsare. Nu publicerar han tre korta arkeologiska artiklar, en med ett runologiskt ämne, en med titeln ”Anmärkningar om ättehögar” och en om ett förmodat medeltida dryckeshorn. När Tholander behandlar ättehögarernas ålder finner vi att han, på samma sätt som Adlerbeth, använder den terminologi som finns hos Snorre. Tholander efterlyser förteckningar över befintliga fornsakssamlingar och vill öka deras antal.⁸ Den danska förebilden för svenskt fornstudium märks genom att Tholander flera gånger citerar danskarnas arkeologiska tidskrift *Antiquariske Annaler*. Tholander dör redan år 1815 och förbundet går därigenom miste om en av sina pionjärer inom fornforskningen.

Ex. A
I D U N A.

En Skrift

för

den Nordiska Fornälderns Ålfskare.



Första Häftet.

SEDELHOLM,

Tryckt hos Henrik N. Nordström, 1811.



JOHAN GUSTAF SANDBERG, JÖNS JACOB BERZELIUS
(1827, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

LEONHARD FREDRIK RÄÄF

I det femte numret av Iduna skulle emellertid två nya fornforskare presentera sig, Leonhard Fredrik Rääf och Nils Henrik Sjöborg. Dör Tholander för tidigt skulle motsatsen kunna sägas om Rääf. När han går bort sommaren 1872 hade han överlevt sig själv. Men år 1814 befinner han sig i sin krafts dagar. Rääfs bidrag till Iduna har titeln "Tankar om sättet att uppsöka och vårda fäderneslandets fornlemningar".⁹ Det är en uppsats som griper över mångahanda ting. Framställningen lider av oklarheter. Rääf gör således ingen skillnad mellan "fornlämning" och "antikviteter." Bristen på systematik i Rääfs framställning har ett samband med att han är fångad av tidens modefilosofi, schellingianismen. Enligt Schelling är tillvaron en organism. Allt hänger samman och det gäller endast för människan att upptäcka och studera valfrändskaperna. Hos Rääf är såväl fasta som lösa fornminnen med i bilden: byggnader, konstföremål, bruksföremål, dräkter, inredningar, väggmålningar, konsthantverk, handskrifter och böcker. Folktraditionerna blir en föreningslänk mellan den kulturfördärvade människan och hennes lyckligare urtillstånd. Därför kommer såväl muntligt framförda som nedtecknade berättelser att räknas in bland fornlämningarna.

Rääfs artikel visar honom i de roller som han fortsättningsvis skulle spela i svenskt kulturliv: den engagerade samhällsdebattören och den pietetsfulle fornminnesbevararen. Han gör en översikt över lagstiftningen när det gäller fornminnen i Sverige. Rääf konstaterar att tillämpningen av bestämmelserna i hans egen tid har stora brister. Det är ett veritabelt skräckscenario som Rääf målar upp i sin beskrivning av tillståndet för fornminnen och antikviteter i landet. Runstenar används som byggmaterial, mynt och medaljer smälts ner, åldriga dokument och sällsynta böcker lånas ut, kyrkor byggs om utan hänsyn till deras ursprungliga arkitektur, värdefulla medeltida målningar målas över.

Uppsatsen utformas som ett kulturpolitiskt handlingsprogram. Bland annat belyser Rääf frågan om i vilken mån fastighetsägare och markägare är skyldiga att freda de kulturminnen de har inom sina revir. Rääf föreslår att ett Antikvitetsarkiv och ett Antikvitetskollegium skulle inrättas för att rädda landets fornminnen. Märkligt nog tar Rääf inte hänsyn till de kulturbevarande institutioner som redan finns i landet. Han nämner visserligen Riks-

arkivet, Kungliga Biblioteket och Vitterhetsakademien, men någon plan för hur dessa ämbetsverk skulle samordnas med de båda institutioner som han själv föreslår finns ej. Rääfs program blir ett fantasiprojekt, som i sin tvärvetenskapliga ambition att förena folkloristik, arkeologi, numismatik och diplomatik, snart skulle stöta på patrull bland tidens moderna vetenskapsmän, med deras krav på specialisering.

Frågelistan som den danska Oldsagskommissionen sänder ut till landets präster, har en bättre systematik än listan som Rääf presenterar. Ändå framstår Rääfs Iduna-uppsats som en pionjärinsats sett ur svensk synvinkel. I det tal han håller i samband med Göthiska förbundets upplösning år 1844 säger Rääf: "Fäderneslandets talrika, men misshandlade fornlämningar blev genom Förbundets bedrivande satta under ett strängare skydd av lag och ett verksammare av vårdare."¹⁰ Den är ett steg på vägen mot den nya kungliga förordning om fornminnenas bevarande som stadfästes år 1828, delvis tack vare den publicistiska verksamheten i Iduna, men i än högre grad genom Jacob Adlerbeths energiska arbete i Vitterhetsakademien.

NILS HENRIK SJÖBORG

Lundaprofessorn Nils Henric Sjöborgs artikel i Idunas femte nummer låter sig inspireras av de danska arkeologerna.¹¹ Artikeln har titeln "De i Danmark ådagalagde bemödanden och widgetagne författningar till Antiquiteters upptäckande, wård och bibehållande, jemförde med swenskars åtgärd wid denna del af Nordens historia", och finns också tryckt som en separat broschyr.¹² Framför allt orienterar Sjöborg i sin artikel om Oldsagskommissionens arbete och om den museisamling som påbörjats i *Runde Taarn* i Köpenhamn. Han nämner vidare att danskarna börjat fridlysa ett ökat antal av sina fornlämningar.

Såväl Rääfs som Sjöborgs artiklar blir recenserade i *Swensk Literatur-Tidning* av den unge blivande biblioteksmannen Johan Henrik Schröder, invald i Göthiska förbundet år 1816 med namnet *Skjölde Svensk*. Rääfs artikel får större bifall än Sjöborgs, vars självgoda ton irriterar.¹³ I den danska tidskriften *Athene* anlägger Christian Molbech år 1814 samma perspektiv på Sjöborgs framställning. Molbechs recension är i stort en översättning av Schrö-



PER LINDHBERG, NILS HENRIK SJÖBORG (PASTELL, 1830-TALET, SVENSKA PORTRÄTTARKIVET).

ders artikel i Svensk Literatur-Tidning. Förutom flera direkta felaktigheter gällande förhållandena i Danmark tycker Molbech att "den prålande tonen minst av allt klär en historiker."¹⁴

De allt tydligare signalerna från Köpenhamn, Lund och Stockholm om att något måste göras åt Nordens fornlämningar, resulterar i att Sjöborg i april 1814 får ett omfattande och ansvarsfullt uppdrag av regeringen: att göra sig underrättad om alla fornlämningar, beskriva och avteckna alla dem, som hittills är oanmärkta och se till att alla antikviteter behörigen vårdas.¹⁵ Sjöborg får två års tjänstledighet för att kunna fullfölja sitt uppdrag, men skulle i praktiken aldrig återvända till sin professur i Lund. Han dör i Stockholm år 1838. Jacob Adlerbeth är i hög grad involverad i Sjöborgs mission. Via sin far, statsrådet Gudmund Jöran Adlerbeth, kan han förmedla råd om hur instruktionen till Sjöborg bör utformas.

En bild av hur en yngre generation kunde se på Sjöborgs verksamhet får vi genom några brev. Tegnér skriver således till Jacob Adlerbeth den 28 oktober 1813: "Av Sjöborg ar ingenting att vänta varken för Iduna eller något annat. Han är till kropp och själ enerverad och ständigt sjuk."¹⁶ Iduna-uppsatsen kommenteras i ett brev från Clas Livijn till Rääf den 28 juli 1814. Sjöborg hade "låtit trycka ett betänkande till excellensen Engeström om danskarnas tag-



"SKYDDSPELARE" - ENLIGT SJÖBORG TRODDE HEDNINGARNA ATT EN SKYDDSGUD BODDE I STENARNA (SAMLINGAR FÖR NORDENS FORNÄLSKARE, 1, PLANSCH 4, FIG 7).

na åtgärder till fornlämningarnas fredande, varuti berättas saker så allmänt kända och så ytliga att blott Hans excellens, författaren och en eller annan mindre försigkommen gymnasist kan förvånas över den däri utbredda lärdomen. I vår tid borde sådant göra verkan. Den uteblev ej heller. Sjöborg fick 200 rd. årligen i respengar under 2 år för att genomresa fäderneslandet och beskriva samt avteckna dess monument. Hade detta varit i hans yngre år, hade sådant kunnat medföra mycken nytta. Håg felar honom ej, men hans kropp är genom för stark njutning förslöad, han står kvar på den punkt han förr stått /- - -/.”¹⁷

En senare rapport från fornhistorikern och professorn Anders Otto Lindfors till Lorenzo Hammarsköld hösten 1815, vittnar om att Sjöborg piggnat till. Han är nu ”alldeles som i sina unga dar, livlig och intresserad för allt gott.”¹⁸ Bevisen på Sjöborgs uppräckning lämnas genom de två manualer för vården av fornlämningar som han nu ger ut, *Uppgift på fornlemningars kännetecken* samt *Försök till en nomenklatur för Nordiska fornlemnningar*. Språket vacklar hos Sjöborg och Jacob Adlerbeth får regeringens uppdrag att förbättra svenskan i manuskripten innan texten trycks.¹⁹ Med en svassande stil tillägnas Nomenklaturan arvprinsen Oscar, ”vars i Norden uråldriga namn (Oskar eller Ossur), ristat med mosstäckta runor, ännu kan uppvisas på flera av Sveriges snart tusenåriga Stenvårdar.” Nomenklaturans terminologi är förvirrad och innehållet svåröverblickbart. Sjöborg vill enligt sin tillskapade terminologi undersöka Ättstupor, Offerhögar, Tings- eller Idavallshögar, Ätthögar, Stenrör, Kummelgrottor, Offerhällar, Skyddshällar, Skyddspelare, Hällkistor, Valplatser, Tingsplatser och Envigesbanor.

Skrifterna som Sjöborg publicerar vållar strid med den man som hade ansvaret för fornminnesvården i Sverige, riksarkivarien Johan Hallenberg. Han hade skrivit ett historiskt pionjärverk om Gustav II Adolf i slutet av 1700-talet, men delar med Sjöborg tidens oförmåga att tolka arkeologiska kvarlämningar. De båda herrarnas lärda gräl om några arkeologiska fynd, funna i Motala ström, ökar inte kunskapen om det forntida Sverige.

MAGNUS BRUZELIUS

Uppfattningen om forntiden är starkt beroende av den litterära traditionen under tidigt 1800-tal. Forskarna har inget klart begrepp om att de fynd som görs av föremål, som består av flinta och sten, brons och järn, härrör från olika epoker. Successivt växer emellertid en ny syn på sambanden fram. Göternas tidskrift *Iduna* går i spetsen för en utveckling som leder till konstruktionen av det arkeologiska treperiodsystemet, som i mitten av 1800-talet blir internationellt vedertaget. Vägen till klarsyn vinnas med naturvetenskapens hjälp, samtidigt som uppfattningen om det historiska skeendet bibehåller arvet från Snorre. Arkeologerna talar om en för-Odinsk och en Odinsk period. Det är dansken Christian Thomsen som svarar för det slutliga genombrottet för en ny syn på den äldre kronologin. Men förarbetena är många. Inte minst gäller det den insats som görs i Lund genom Magnus Bruzelius.²⁰

Fornforskning var tradition i den Bruzeliuska släkten, men Magnus Bruzelius inleder sin akademiska bana i Lund som naturvetenskapsman. Han riktar emellertid snart sitt intresse mot arkeologin och kan överföra den naturvetenskapliga metodiken på sitt nya ämnesområde. Esaias Tegnér och Carl Adolph Agardh rekommenderar Bruzelius som medlem i Göthiska förbundet, och han ansluter sig till sällskapet våren 1816 med namnet *Svipdager*. Samlingar av fornsaker, som är nödvändiga för att se kronologiska samband hos äldre epoker, finns ej att tillgå i Bruzelius värld. Han får anskaffa en egen fornsakssamling och får tag på föremål av sten och brons från Sydsåne. Med hjälp av fynden tas nu de första stegen i Sverige mot treperiodsystemet. Stenföremålen anser Bruzelius vara äldst, och dem behandlar han i en doktorsavhandling åren 1816 -1818.

Äldre generationens forskare betraktar de flesta av de föremål som de hittar i gravarna som offergåvor. Flintspetsar kallas för "Tor-viggar" – i folktron anses de vara nerstungade vid åskväder. 1700-talets vetenskapsmän ansluter sig till vidskepselerna, genom att hävda att flintspetsarna skapats genom att bergarter smälts samman på platser där åskan slagit ner. Bruzelius empiriska metod leder honom till insikten att flintspetsarna är praktiska redskap. Det är inte Tor som gett människan hammaren, som många forskare hävdar. Att guden Tor får en hammare som attribut i myterna, beror på att människorna vill ge honom den kraft som en hammare har, menar Bruzelius.

Bronsföremålen som Bruzelius funnit, ger upphov till en uppsats i *Iduna* 6 våren 1816. Uppsatsen har titeln ”Beskrifning på några antiquiteter af koppar, funna i Skytts härad, Malmöhus län.” När Bruzelius redovisar forskningsläget framgår det att han läst det väsentligaste av den internationella litteraturen. Som kemist kunde Bruzelius gå i god för bronsens sammansättning: den är en legering av koppar och tenn. Han anser att bronsföremålen hör till den period som följer på stenföremålens era, och bidrar därigenom ytterligare till utvecklingen av ett nytt sätt att se på de kronologiska sammanhangen. Yxorna, som ingår bland fynden, menar Bruzelius vara praktiska redskap och han delar inte den gängse uppfattningen, att de använts som vaser eller offer-skålar. Bilagorna i *Iduna* visar kopparstick av föremålen, som dittills varit helt okända för läsarna.²¹ De två följande uppsatserna av Bruzelius hand i *Iduna* 7 (1817) och *Iduna* 8 (1820), har båda rubriken ”Nordiska fornlemningar.”²² Med Danmark och England som förebilder ivrar Bruzelius i sina uppsatser för att ett Nationalmuseum skulle skapas, där Sveriges samlade fornlämningar kunde visas.

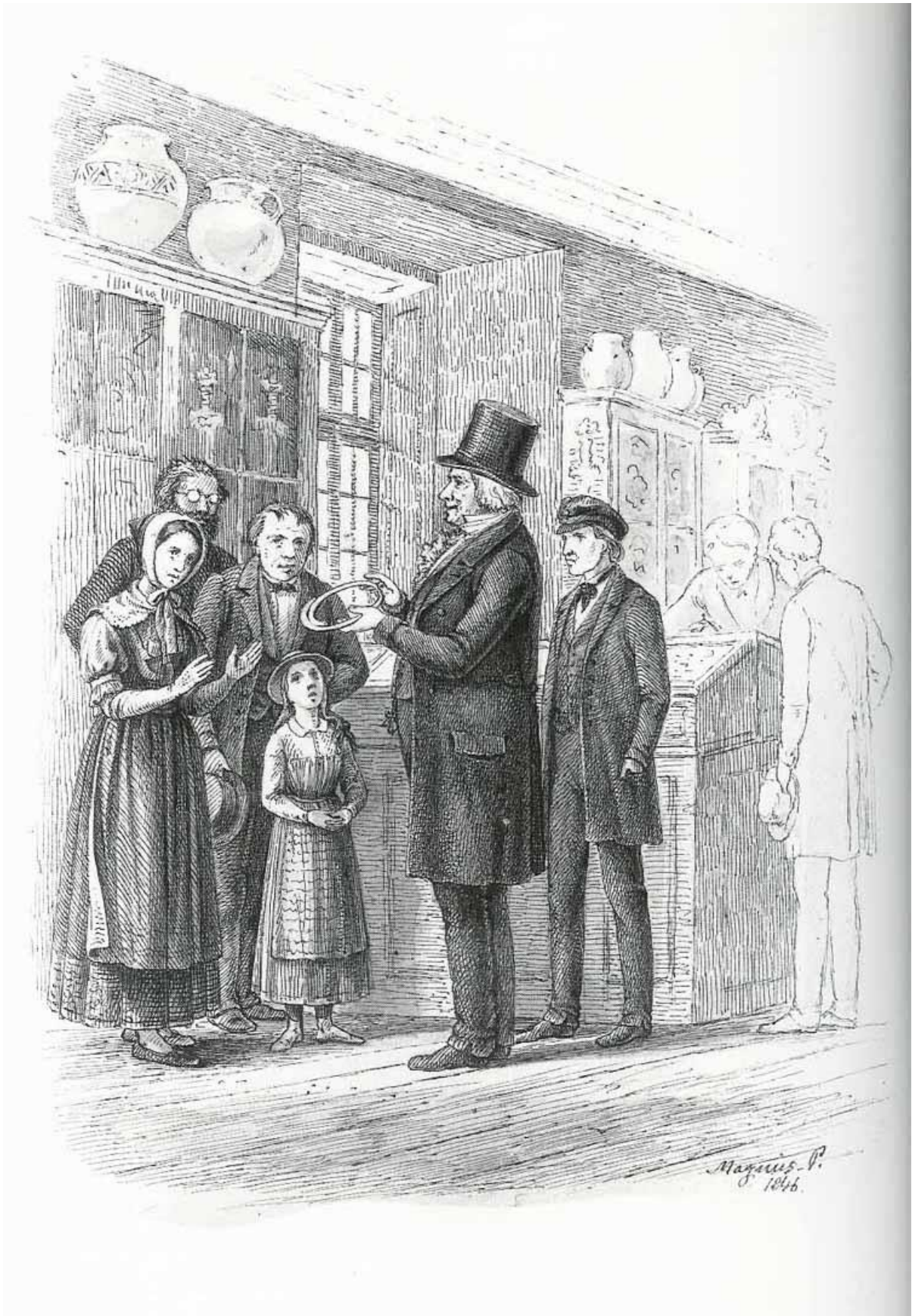
En avslutande uppsats i *Iduna* 9 (1822), ”Nordiska fornlemningar från Skåne”, innehåller flera häpnadsväckande bevis på Bruzelius nytänkande. I centrum står en utgrävning av en grav, ”Åsahögen”, i Kvistofta socken i Skåne. Bruzelius anlitar två kolleger från Lund under utgrävningen, professorn, läkaren och anatomen Arvid Henrik Florman och professorn och zoologen Sven Nilsson. De undersöker människokranier och fossila djurben i graven. År 1823 skulle Florman ge ut en lärobok i benkunskap, en osteologi, vilken inleder den nordiska människokunskapens – antropologiens – historia.²³ I ”Åsahögen” hittar Bruzelius flintknivar. Hallenberg och Sjöborg företräder uppfattningen, att de knivar man finner i forntida gravar är offergåvor. De förstärks i sin tro, genom att det förefaller som om knivarna aldrig hade använts. Nu kan Bruzelius triumferande konstatera att han i ”Åsahögen” hittar en ”flintvigg”, som har tydliga skador på eggen. Bruzelius hävdar att hammaren, klubban och viggan är de äldsta skandinaviska invånarnas förnämsta vapen och verktyg. Vi möter hos Bruzelius för första gången i Sverige det epokbegrepp för den äldsta civilisationen som vi i våra dagar uppfattar som självklart: *stenåldern*.

Grunden för Bruzelius resonemang är en jämförande etnografi. Medan forskarna i Bruzelius samtid konstruerar skeenden i äldsta tider med hjälp av

legender och sagor, blir epoken för Bruzelius en förhistorisk tid: ”Om det i historien finnes ett tidevarv, som kunde utmärkas med namn av sten-åldern, under vilket ett släkte levat i bildning fullkomligt likt med de invånare på Söderhavets öar, vilka i senare tid så ofta blivit beskrivna, så skulle man utan tvekan hänföra Åsahögen till denna mest avlägsna fornålder. I brist på metaller var flintan i vårt land det tjänligaste ämne både till vapen och verktyg.”²⁴ Bruzelius fortsätter sin jämförelse med de tidiga nordborna och andra primitiva folk: ”Då fråga är om en tid, över vilken historien icke lämnar oss minsta upplysning och under vilken ett släkte levat, som sannolikt stått på ett av den mänskliga odlingens lägsta trappsteg, torde det ej vara olämpligt att jämföra detta uråldriga folks sedvanor med andra folkslags, som, ehuru i rummet långt avskilda från detsamma, troligen varit det alldeles lika i bildning.” Vi känner igen vår tids sätt att gå till väga för att få kunskap om de allra äldsta kulturerna. År 1816 startar Bruzelius de betydelsefulla arkeologiska utgrävningar som han redovisar i *Iduna*. Då han tillträder en prästtjänst och flyttar från Lund år 1824, lämnar han samtidigt vetenskapen.



JOHAN ILHELM GERTNER, CHRISTIAN JÜRGENSEN THOMSEN (1849, OLJA PÅ DUK, DANMARKS NATIONALMUSEUM).



MAGNUS PETERSEN, CHRISTIAN JÜRGENSEN THOMSEN FÖREVISAR OLDNORDISK MUSEUM PÅ CHRISTIANSBORG (PENNTECKNING, 1846).

Ledetraad

til

Nordisk Oldkyndighed,

udgivet

af

det kongelige

Nordiske Oldskrift-Selskab.

Kjøbenhavn.

Trykt i C. F. Møllers Bogtrykkeri.

1836.

Samma år som Bruzelius börjar skriva för Iduna, blir en 30-årig mynt- och konstsamlare sekreterare i Oldsagskommissionen i Danmark. Han heter Christian Thomsen. Denne skulle snart söka kontakt med de svenska fornforskarna, i första hand de som bor i grannstaden Lund, en stad som Thomsen besöker vid upprepade tillfällen. Thomsen har stort utbyte av Bruzelius, vars Iduna-artiklar i han läser med spänd uppmärksamhet. Under sina besök i Lund kommer Thomsen också i kontakt med universitetets historiska museum och kan ta del av dess trevande försök att datera de förhistoriska epokena. På 1820-talet skulle Thomsen börja bygga upp ett fornsaksmuseum i Köpenhamn. Materialet är pedagogiskt ordnat i de tre epoker han föreslår som indelningsgrund: stenålder, bronsålder och järnålder. Terminologin skulle snabbt bli internationellt accepterad.

VITTERHETS-AKADEMIEN

Göthiska förbundets och Jacob Adlerbeths kontakter med Erik Gustaf Geijer avtar successivt, sedan den senare nått sin tryggade position i samhället som historieprofessor i Uppsala. Avgörande för fortsättningen av förbundets tidskrift blir Tegnér's medverkan. I början av 1820-talet hade Tegnér publicerat verseposet *Axel*, som blivit en stor succé. Nu ser han en möjlighet att som yrkesförfattare förbättra sin skrala ekonomi. Ett antal romanser ur *Fritiofs saga* återfinns i Iduna i början av 1820-talet och diktcykeln kommer ut i sin helhet år 1825. Samtidigt som Tegnér beslutar sig för att slå mynt av sin talang, börjar hans lyriska produktion att minska drastiskt. I dikten *Mjeltsjukan* beskriver Tegnér hur en "svartalf" tar greppet om hans själ och leder honom in i en depression. I ett brev till Adlerbeth år 1824 framför Tegnér åsikten, att tidskriften Iduna borde läggas ner. Så sker också. Utan poetiska bidrag skulle Iduna blivit en strikt vetenskaplig tidskrift och därmed förlora mycket av sin attraktionskraft hos allmänheten. Adlerbeth hade ekonomi god nog för att kunna fortsätta att ge ut en tidskrift, även om den var olönsam. Men nu kommer Vitterhetsakademiens publikationsverksamhet in i bilden som en möjlig förmedlare av det nationella budskapet.²⁵

Jacob Adlerbeth väljs in i Vitterhetsakademien år 1818 och håller året därefter sitt inträdestal i sällskapet med titeln "Anmärkningar om källorna och utsikterna till en säker kännedom af Sveriges forntida tillstånd". Det är en

kvalificerad kritisk genomgång av det äldre svenska källmaterial, som så ofta missbrukats och feltolkats under de föregående århundradena. I talet finns tankar, som skulle bli vägledande för Vitterhetsakademiens framtid. Adlerbeth presenterar således ett program för hur fornlämningar skulle bevaras och framför önskemål om att antikvariska museer borde byggas.



JACOB ADLERBETH (SAMTIDA MÅLNING, STATENS HISTORISKA MUSEUM, HELSINGFORS, FINLAND).

Efter en konflikt med utrikesstatsministern Lars von Engeström avgår Akademiens sekreterare Hallenberg år 1819. von Engeström hade stöttat göten och fornforskaren Sjöborg i den meningsbrytning som uppkommit mellan Hallenberg och Sjöborg i frågor rörande vår äldsta historia. Erbjudandet att bli Vitterhetsakademiens sekreterare går nu till Jacob Adlerbeth. Han avböjer, vilket kan synas märkligt. Men Adlerbeth är en tillbakadragen man – han skulle senare också avstå från att ta ledningen över Ecklesiastikexpeditionen, en tjänst som han erbjuds sedan dess chef Nils von Rosenstein avlidit år 1824. När det gäller Vitterhetsakademien, finns det trots allt andra skäl än ren blygsamhet som kan ha spelat roll för Adlerbeths tvekan inför ledarskapet över den ärevördiga institutionen. Som framgår av rapporterna i dagboken, befinner sig Akademien i en period av förfall när Adlerbeth börjar besöka sammanträdena hösten år 1819. Adlerbeth skriver: "Witterhets Akademiens sammanträde bevistades. Det utgjorde en verklig parodi på vittra samfunds överläggningar. Tiden upptogs endast till småaktiga anmärkningar vid en av Statssekreteraren Leopold föreslagen inskrift på Excellensen greve Adlercreutz gravsten i Riddarholmskyrkan. Beslut hann dock icke vidtagas." Följande sammanträde är det tidigare likt. Adlerbeth skriver: "Witterhets Akademiens sammankomst förflöt utan att ett enda beslut fattades."

Tävlingsämnena som Akademien regelbundet utlyser, resulterar i skrifter av minst sagt tvivelaktigt innehåll. Ett av ämnena har ett samband med det nymornade intresset för statistik i Sverige. Gjørwell ger från år 1793 ut *Historiska och Statistiska Tidningar i Stockholm* och den ökände smädeskrivaren Carl August Grevesmöhlen tidskriften *Åskådaren. Medborgerlig weckoskrift i Statistiska och Politiska ämnen* åren 1810 och 1811. Det första försöket till en systematisering kommer år 1816 med publicisten Per Adolf Granbergs *Utkast till en svensk statistik*. Samma år inflyter ett svar på ett tävlingsämne med statistisk anknytning som Akademien haft utlyst i fem år. Titeln lyder: "Undersökning om folkmängden i Sverige före digerdöden." Författaren, en lagman G. Lindh, vinner Akademiens pris för sin skrift, som trycks år 1822.²⁶ Arbetet har en lovande inledning: "Om folkmängden i Sverige före Digerdöden lämna urkunderna ingen direkt upplysning; allt stannar vid sannolikhet, och denna är så nära besläktad med gissningen, att gränsen ofta blir omärklig."²⁷

Av denna sunda skepsis märker vi ingenting, när Lindh sätter igång med att skriva sin avhandling. Med hjälp av den isländska sagohistoriska skildringen *Fundinn Noregr* (Upptäckten av Norge) kommer Lindh fram till att Sverige ”med sannolikhet” haft 69 600 människor vid tidpunkten för Odens invandring, vilken skulle ha ägt rum år 60 f.Kr. Invandringen leder till en befolkningsökning på 27 720, vilket medför att befolkningen vid denna tidpunkt uppgår till 97 320 invånare.²⁸ När det gäller befolkningens storlek under 1300-talet, utgår Lindh från bevarade siffror som anger storleken på den avgift, Peterspenningen, som gavs åt påven i Linköpings stift år 1333. Efter diverse manipulationer beräknar Lindh att Sveriges befolkning vid denna tid var 2 639 434 personer.²⁹ För en nutida läsare ter sig förstås denna kombination av fria fantasier och exakta tal som komisk.

Jacob Adlerbeth har, som vi funnit, en klar uppfattning om bristfälligheten i det källmaterial som ofta var gångbar valuta inom Akademien, och anser att Akademiens sammanträden är meningslösa i den form de hölls. Sekreterare i Adlerbeths ställe blir nu medicinalrådet Carl Birger Rutström, som har hela sju statliga ämbeten att svara för. Det står klart att hans insats för Akademien skulle bli marginell. Just när Rutström blivit utnämnd, kommer det emellertid ett brev till Akademien från ledamoten Nils Henrik Sjöborg i Lund. Denne rekommenderar adjunkten Johan Gustaf Liljegren som sekreterare i Akademien. Liljegren hade gjort sig känd som översättare av isländska sagor. Än intressantare för Akademien är det verk som Liljegren börjar publicera år 1819 med titeln *Nordiska fornlemningar*, ett planschverk som avslutas år 1823 och presenterar 100 stycken litograferade teckningar av äldre svenska minnesmärken.³⁰

Liljegren kommer för sent med sin ansökan till Akademien. Tillsammans med hedersledamöten von Engeström börjar nu Jacob Adlerbeth att arbeta på att få Liljegren som amanuens i samfundet.³¹ Under dessa sonderingar får Liljegren ett stipendium för en resa till Köpenhamn. Engeström har ordnat fram pengarna med förstärkning av medel från Adlerbeths handkassa. Avsikten med resan var att Liljegren skulle sondera det vetenskapliga läget i den danska huvudstaden. Han avger en rapport i form av två resebrev till sin gynnare von Engeström. Utdrag ur breven publiceras snart i *Idunas* åttonde nummer.³² Den person som Liljegren främst intresserar sig för i Köpenhamn är

Christian Thomsen, som kommer att läsa Liljegrens välvilliga artikel. Den fungerar på så sätt som brobyggare de båda ländernas arkeologer emellan.

Liljegren beger sig efter Köpenhamnsbesöket till Stockholm och tar inträde i Göthiska förbundet i oktober 1821. Han kallar sig *Ingemund den gamle*. Med utgångspunkt i den götiska cell som Adlerbeth och Liljegren bildar, inleds nu ett omdaningsarbete i Vitterhetsakademien. När det gäller Akademiens hedersledamöter, lyckas man behålla den tidigare höga standarden, genom inval av en rad representativa personer, kända för sina kulturinsatser i det offentliga livet. Medlemmen i Svenska Akademien, poeten och biskopen Frans Michael Franzén, väljs in år 1820, liksom teologen och universitetsläraren Samuel Ödman. Tegnér tar sitt inträde år 1821 och Geijer år 1824. Skalden och blivande ärkebiskopen Johan Olof Wallin väljs in år 1826, kemisten Jöns Jakob Berzelius år 1829, politikern, ämbetsmannen och skriftställaren Hans Järta år 1832, konungens förtrogne Magnus Brahe och kronprinsens handsekreterare Bernhard von Beskow år 1834.

Hedersledamöterna Tegnér, Geijer och von Beskow är göter. Nu gäller det att också introducera arbetande göter i Akademien. År 1826 väljs kronprinsens gamle lärare af Tannström in, men denne skulle aldrig infinna sig till sammanträdena. Mer aktiva blir de följande göterna. Professorn i arkeologi och litteraturhistoria vid Uppsala universitet, Johan Henrik Schröder, intar således sin plats år 1827 och två år senare såväl Leonhard Fredrik Rääf som Johan Wallman. Intensivast arbetar kanske den korresponderande ledamot som samtidigt med göterna ansluts till Akademien, kyrkoherden Nils Johan Ekdahl. Under hela den tid som Jacob Adlerbeth är medlem i Vitterhetsakademien, använder han sin privatförmögenhet till att stötta forskarna i deras arbete på att kartlägga Sverige såväl ovan som under jord. De främsta förmånstagarna är Wallman och Ekdahl.

JOHAN WALLMAN

Vitterhetsakademiens kontakt med Wallman inleds år 1819 då denne söker stöd för en antikvarisk resa med hög ambitionsnivå. Det bidrag kronprinsen lämnat honom var otillräckligt, varför Wallman vänder sig till Jacob Adlerbeth.³³ Denne går i borgen för de 200 Rdr som Wallman äskar. Wallmans beskrivning av den resa han tänkte genomföra är typisk för pionjärtidens sätt

att utforska det dolda Sverige. Han skulle leta rätt på platsen för Bråvalla slag, han skulle samla folkvisor och folklekar, han skulle uppspåra mytologiska, romantiska, vetenskapliga och historiska folkminnen, han skulle ägna sig åt språkforskning genom att avlyssna dialekter och dokumentera ortnamn, men också benämningar på redskap, djur och örter. Att undersöka fornlämningar var också av vitalt intresse.

Projektet som Wallman driver, speglar ambitionen att genomföra nationaliseringen av Sverige. Tanken att ”inom Sveriges gräns erövra Finland åter”, formulerad i Tegnér's *Svea*, har sin tillämpning i ämbetsmännens och de intellektuellas fördjupade intresse för det svenska landskapet. Från 1800-talets början äger en landskapsomvandling rum i Sverige. Gårdar slås samman, vattennivåer i sjöar sänks, diken grävs, ny mark bryts och vägar förbättras. Vid 1800-talets mitt bidrar Göta Kanal, ångbåtstrafiken, järnvägsnätet och telegrafan till att binda samman de olika svenska landsdelarna. Det gällde att konstruera ett gemensamt Sverige av de i så många avseenden vitt skilda landskapen i ”vårt avlånga land”. En rad vetenskapliga discipliner växer fram, som sysslar med svensk natur: geologi, geografi, botanik, zoologi och ekologi. Samtidigt utvecklas arkeologin i kampen för att rädda så mycket som möjligt av kunskapen om forntiden till eftervärlden.

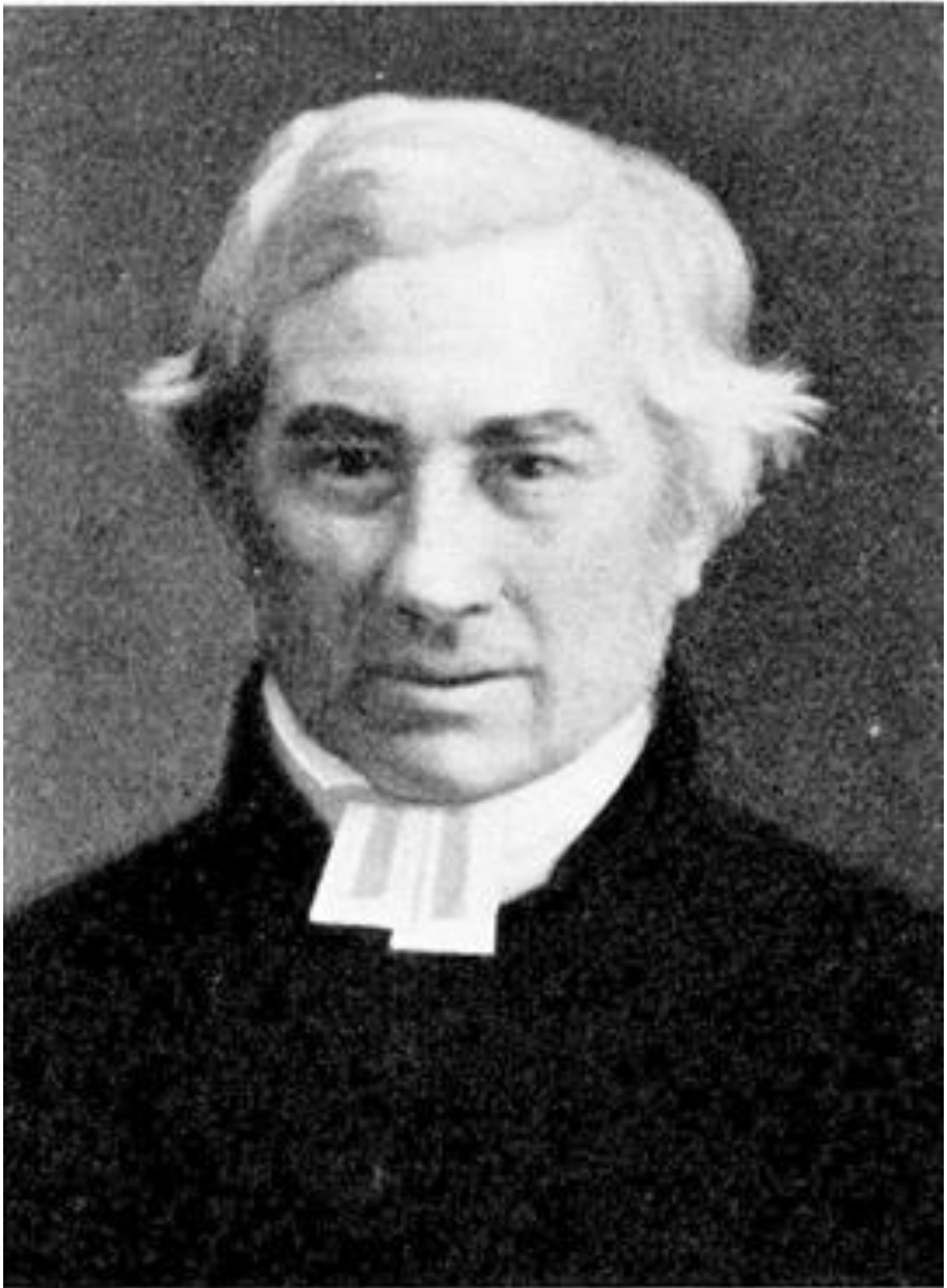
Wallman blir invald i Göthiska förbundet vid jultiden 1821 och tar namnet *Helge*. Han skulle publicera flera lärda avhandlingar i Iduna och vinner pris i Vitterhetsakademien. På förslag av Adlerbeth blir Wallman år 1826 vald till Akademiens förste svenske korrespondent. Med valet möter en ny tanke i arbetet på att knyta samman nationen. Ett nätverk av svenska korrespondenter skulle skapas. Det skulle fånga in och rapportera märkvärdigheter från varje hörn av riket. Tyvärr blir det inte så mycket av Wallmans många vidlyftiga forskningsprojekt. Flertalet av de upptäckter och iakttagelser han gör under sina resor finns undangömda i den omfattande korrespondens han utvecklar med sin mecenat Jacob Adlerbeth. ”Det kunde tyckas”, skriver han i ett av breven, ”av den mängd av ämnen jag bearbetar, som jag icke ämnade avsluta något. Men det är icke så. Mitt författarliv kan liknas vid en i knoppning varande skogspark, där träden, understödde av varandra, samtidigt utvecklar sig.”³⁴ Uppenbarligen låter sig Adlerbeth duperas av Wallmans beskrivning av den lärda park han hade under uppodling. Han sänder ständigt pengar till nya träd.

NILS JOHAN EKDAHL

Nils Johan Ekdahl kommer från Skåne, men skulle i slutet av 1820-talet söka sig till Stockholm. Hans liv blir stormigt. Redan i den första kontakten med Vitterhetsakademien ligger en konflikt inbyggd. Sommaren år 1826 företar Ekdahl en resa till Gotland på eget initiativ, där han undersöker gravstenar, run- och klockinskrifter, kyrkoinventarier och fornfynd. Han öppnar 150 gravhögar i jakten på föremål. Utgrävningarna var, Ekdahl möjligen ovetandes, helt olagliga. När uppgifter om Ekdahls framfart blir kända, sänder Riksantikvarien honom de föreskrifter som sedan 1666 gällde i Sverige för skydd av fornminnen. Trots allt förhåller sig Akademien välvillig till Ekdahls insats och ger honom en gratifikation för den gotländska reseberättelse på 150 sidor, som han skrivit och lämnat till Akademien. En beskrivning av de observationer som Ekdahl gjort på Gotland visar, att han förmår systematisera sina iakttagelser och kan fokusera på sin uppgift bättre än Wallman:

- Om guldfyndet i Lindö.
- Om kyrkorna på Gotland.
- Om gildessigillen i Visby.
- Om Gotlands fördelning och bebyggande.
- Om gotlänningarnas konstflit.
- Om gotlänningarnas språk och hur de bemöta främlingar.
- Om gotlänningarnas vördnad för Gud och därav härflytande moraliska värde.
- Om gotlänningarnas medborgerliga tänkesätt.
- Om gotländska komplekarna.
- Om Gotlands nöjen.

Akademien ser i Ekdahl en person som arbetar med kraft och hängivenhet och som har forskarens nyfikenhet och spårsinne. Han skulle kunna utnyttjas i arbetet på att bygga en nation. Den 15 februari 1827 får vi en inblick i hur Adlerbeth själv ser på Göthiska förbundets samröre med Vitterhetsakademien. Adlerbeth redovisar en utgrävning som Rääf gjort av Alvastra kloster-ruin: ”om denna förrättning har han blivit anmodad av Kongl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, ett samfund som i flera avseenden äger med Göthiska förbundet gemensamma syftemål.”



Nils Johan Ekdahl.

Oljemålning. Adolf Fredriks förs., Stockholm.

Det är naturligt att Ekdahl väljs in i Göthiska förbundet. Protokollet för den 30 april 1827 rapporterar ett förslag till inval av adjunkten Ekdahl ”om vars outtröttliga nit Ingemund (Liljegren) förmälte sig äga den säkraste kändedom.” Ekdahl kallar sig *Arnljot*, enligt myten en jämtsk viking. Namnet förebådar Ekdahls pionjärinsats som Norrlands utforskare. Den ökande kunskapen om de svenska landskapen, ger landet en ny nationell självbild. Särskilt fascinerad är Vitterhetsakademien av de utforskade norra delarna av Sverige. 1827 utrustas Ekdahl med ekonomiska medel för att kunna ge sig i kast med att förverkliga vad Adlerbeth i ett anförande i Göthiska förbundet kallar hans ambition, att skaffa sig ”fullständiga underrättelser om det vidsträckta Norrlands hittills föga bekanta Ålderdoms minnesmärken.” Den första resan går till Västerbotten och sker inte utan mödor: ”Nu äntligen har jag genomtråkat det 70-mila Västerbotten, förföljd av den obehagligaste väderlek”, skriver han på väg hem, men ”hoppas Kgl. Akademien ej skall få anledning till missnöje med sin resande det första året, ehuru ej hans resa i verkligheten kunnat bli så lång som den var i tanken.”³⁵

Att Ekdahls fyndsamling hade tillfredsställt Akademien, bekräftas av att han följande år sänds ut till Ångermanland och Jämtland, och åren 1829-1830 till landskapen Medelpad, Hälsingland och Gästrikland. Ekdahl lämnar en enastående samling anteckningar i arkeologiska och kulturhistoriska ämnen till Akademien, men också insamlade handlingar. Antalet pergamentbrev han lyckas fånga in har en kronologisk spännvidd från 1200-talet till 1700-talet och består i runda tal av 1500 brev, en insamlingsbragd som saknar motstycke i Sverige.

SVENSKT DIPLOMATARIUM

I april år 1826 drabbas Vitterhetsakademiens sekreterare Rutström av ett slaganfall, som ändrar hans liv. Den självskrivne efterträdaren till tjänsten är göten *Ingmund den gamle*, Johan Gustaf Liljegren. Nu inleds en period av uppyckning i Akademiens historia. Sin främste bisittare har Liljegren i förbundsbrodern Adlerbeth. Fram till Liljegrens död år 1837 styr de båda göterna praktiskt taget ensamma Sveriges ledande sammanslutning för fornforskning. Göthiska förbundet hade under Vitterhetsakademiens svaghetsperiod kunnat fylla ett tomrum inom den svenska fornforskningen. Nu yppas möjligheten för Liljegren och Adlerbeth att tillsammans med sina götiska medarbetare få

verka i ett officiellt sammanhang. I Vitterhetsakademien är förutsättningarna för att kunna leda utvecklingen mot en ökad förståelse av det som var gammalt och fornt långt större än i den slutna förbundskretsen.

Liljegren vinner pris i Akademien inte mindre än fem gånger på 1820-talet, men ingen av hans prisskrifter blir tryckt. Intressantast är hans runforskning. Med bidrag av Akademien trycks en teoretisk skrift år 1832, *Run-lära*, som dock aldrig kom att få den betydelse för runstudiet som den handbok får, som Liljegren publicerar följande år med titeln *Run-urkunder*. Ambitionen är att fånga in samtliga kända runinskrifter och publicera dem med svensk översättning. Liljegren offentliggör således inte endast svenska inskrifter utan även norska, danska, isländska, grönländska och färöiska. När det gäller de svenska runinskrifterna har Liljegren kunnat utnyttja de runor som den legendariske svenske runforskaren Johannes Bureus hade samlat under tidigt 1600-tal, men aldrig publicerat. Liljegrens *Run-urkunder* används än i dag som uppslagsbok av runforskare.

Många av Johannes Bureus forskningsprojekt förblir oavslutade. Han lämnar en serie handlingar efter sig, som nu förvaras på Kungliga biblioteket. Bland dessa finns ett material som utgör en stor utmaning för Liljegren, eftersom han ville publicera alla de medeltida pergamentbrev som Bureus buntat ihop i oordnat skick. Totalt är det fråga om 16 000 brev! Kostnaden för att ge ut dessa handlingar i en serie skulle bli dryg, men en mecenat uppenbarar sig i den egendomliga skotten Alexander Seton.³⁶

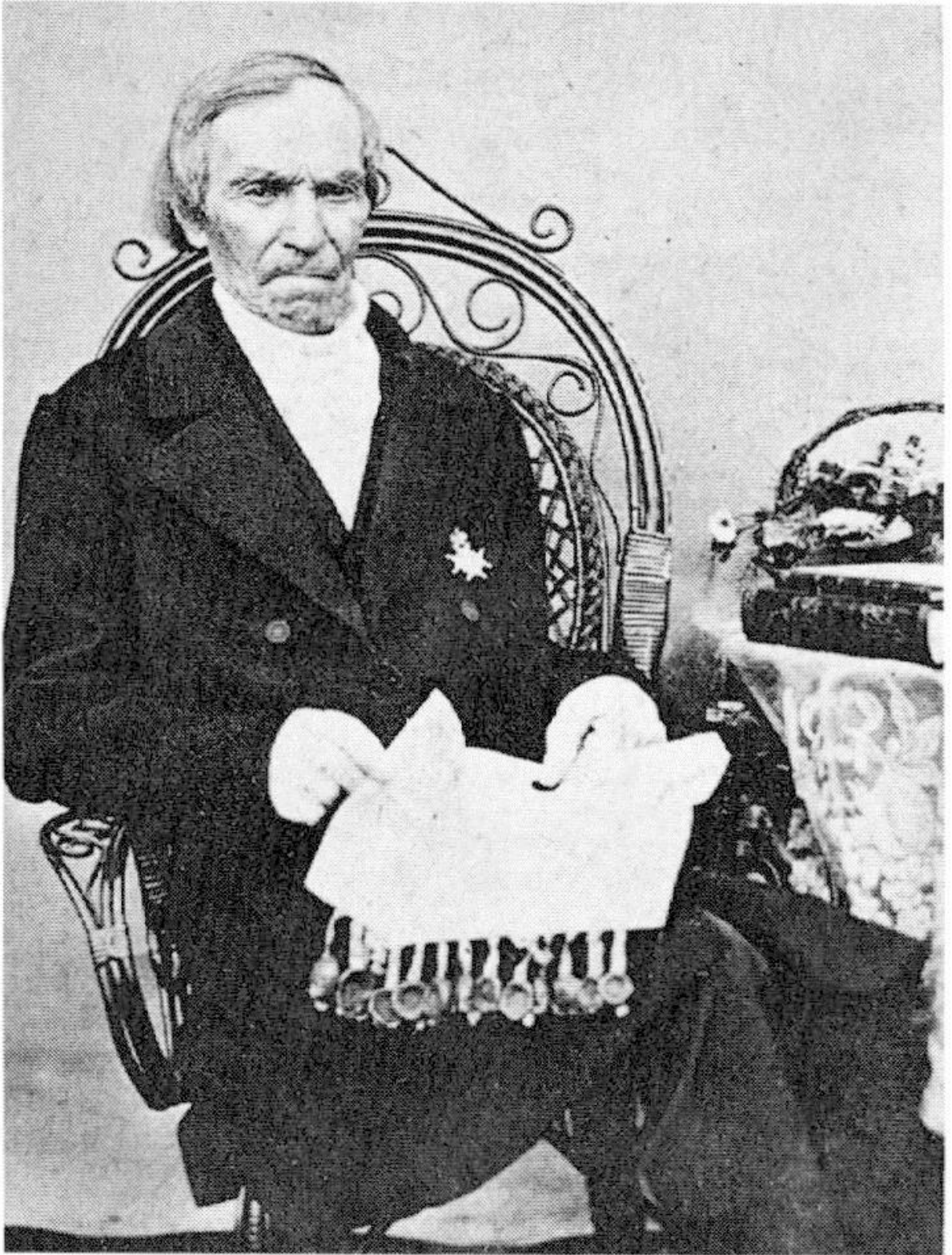
Seton var från en förmögen släkt, men hade blivit inspärrad på sinnessjukhus i Skottland av sin broder, som ensam ville behålla det stora arvet efter deras far. Nu hade Alexander lyckats rymma från sitt fängelse och dyker upp i Stockholm för att processa om sitt arv. Liljegren rekommenderar honom Clas Livijn som jurist. Som tack för hjälpen lovar nu Seton att bli förläggare för den planerade urkundsutgåvan, som skulle få namnet *Svenskt Diplomatarium*. Våren år 1827 sammanställs en ”pergamentskommitté”, bestående av generallöjtnanten och presidenten i Krigskollegium, Gustaf Vilhelm af Tibell, juristen Clas Livijn samt göterna Leonard Fredik Rääf och Jacob Adlerbeth.³⁷ Redaktör för projektet skulle Liljegren vara. Avsikten med arbetet redovisar Liljegren i sitt förord till första delen av diplomatariet. De brev som publiceras: kungliga stadganden, dombrev, köpebrev, gåvobrev, bytesbrev och

testamenten från äldre tider, visar samhällslivet som det var, när handlingarna upprättades. Här beskrivs hur lagarna tillämpas, vilka tankesätt och seder varje tidevarv har, vilken varuhandel som pågår och vilka myntförhållanden som råder.

För Liljegren blir publikationen en idealisk möjlighet att blottlägga de nationella svenska karaktärsdragen. Utgivningsarbetet råkar emellertid ut för svårigheter. Avsikten var att Rääf skulle samarbeta med Liljegren under arbetets gång. Rääf försöker nu att inom ramen för Svenskt Diplomatarium ge ut de pergamentsbrev som han själv samlat. Tanken kan inte Liljegren acceptera, varför Rääf i vredesmod lämnar såväl kommittén som dokumentarbetet. Än mer drabbande är att Seton under en sjötur ådrar sig en lunginflammation, som är så allvarlig att han avlider i oktober 1828. Nu kommer hela utgivningsarbetet i gungning. Liljegren får ta på sig alla Setons förpliktelser när det gäller utgivningen av diplomatariet och får utvidga sitt redaktörskap till att också omfatta förläggarens ansvar. De ekonomiska problemen medför att Liljegrens arbete blir försenat. Först i början av år 1829 kommer första delen av Svenskt Diplomatarium ut. Arbetet tas mycket väl emot, såväl nationellt som internationellt, och anses vara ett storverk. Nu är emellertid Liljegrens kassa slut. Ett upprop från riksdagsmän, bland dem Erik Gustaf Geijer, resulterar i att regeringen beviljar bidrag till en fortsatt utgivning av diplomatariet. Liljegren kunde fortsätta detta sitt älsklingsprojekt oberoende av de osäkra fordringarna i dödsboet efter Alexander Seton. Del 2:1 av Svenskt Diplomatarium publiceras år 1834 och del 2:2 år 1837. Senare delen av del två fullföljs av en ung medarbetare till Liljegren, Bror Emil Hildebrand.

FORNMINNESFÖRORDNINGEN

Ekdahls razzia på Gotland år 1826 hade sänt kalla kårar längs ryggen på Akademiens sekreterare. Den flinke Ekdahl hade rannsakat allt gammalt och fornt som kom i hans väg på Gotland med stor grundlighet, utan hänsyn till det sedan år 1666 gällande Fornminnesplakatet, som förbjöd alla privata initiativ vad gäller undersökningar av fornminnen. En bestämmelse fanns om att plakatet skulle uppläsas från predikstolarna i riket vartannat år, men den hade fallit i glömska. Fornminnesplakatets ålderdomliga språk skulle ändå ha varit obegripligt för den allmoge som besöker kyrkan i Sverige på 1820-talet.



LEONHARD FREDRIK RÄÄF

Hösten 1826 börjar Akademien förbereda en skrivelse till regeringen med en anhållan om föreskrifter i arbetet på att förnya 1666 års Fornminnesplakat. Skrivelsen sänds i början av år 1827 till Ecklesiastikexpeditionen, där Jacob Adlerbeth är sekreterare. Resultatet blir en ny stadga, som undertecknas av den nyutnämnde statssekreteraren vid Kammarexpeditionen Magnus Georg Danckwardt. Att Adlerbeth haft lätt att intressera denne för frågan förstår vi, eftersom Danckwardt hade ansvar för den sedan 1827 pågående utskiftningen av jord i riket, som går under namnet "Laga skifte". Projektet att bevara fornminnen står i intimt samband med de omdanande jordreformer som just höll på att genomföras i landet. När bygemenskapen bryts upp blir det befintliga landskapets värde satt i fråga. Tjänstemän genomkorsar riket för att skipa rätt och för att mäta ut åker och äng åt nybyggare.

Den nya *Fornminnesförordningen*, daterad den 17 april år 1828, medför en fullständig förändring av Vitterhetsakademiens uppgifter. Från att ha varit ett sällskap som utlyser tävlingar, delar ut priser och har hand om statens mynt- och medaljsamling, blir den nu främst ett ämbetsverk för bevarande av fornminnen. Enligt 1666 års Fornvårdsplakat skulle landshövdingar och biskopar vara de, som såg till att bestämmelserna efterlevdes. Nu skjuts dessa helt åt sidan till förmån för Vitterhetsakademiens tjänstemän. De praktiska, utåtriktade uppgifter, som Akademien tar sig an, skulle gjuta nytt blod i det tidigare så anemiska samfundet. Även om Fornminnesförordningen skulle uppläsas vartannat år i kyrkorna, ville Akademien aktualisera sitt budskap än mer. Den vänder sig till Vetenskapsakademien, sällskapet som hade privilegiet att ge ut den årliga almanacka, som var den näst Bibeln mest lästa boken i Sverige. Akademien begär att i almanackan få införa en kort erinran om vilka skyldigheter som åligger lantmännen vad gäller fornminnen. Vetenskapsakademien gillar förslaget och publicerar årligen en vägledning i almanackan om hur de gamla svenska minnesmärkena skulle bevaras.³⁸

Väsentligast i den nya stadgan är förbudet att rubba eller förstöra "Ålderdomsminnesmärken". Med sådana förstås: "Ruiner, murar och lämningar efter gamla slott, borgar, kloster, kyrkor, kapell och andra märkliga byggnader; vård- eller så kallade bautastenar och runstenar, jämte lämningar efter forntidens domaresäten, offerställen och begravningsplatser; ävensom ätthögar, griftrör, eller ock andra större eller mindre föremål, som till åminnelse av forntidens heliga bruk eller någon märklig historisk bedrift, person eller ort

kunna bidra.” En inventering av kyrkornas och kyrkogårdarnas skatter skulle göras i hela riket vid 1830 års slut och sedan förnyas vid varje ny kyrkoherdes tillträde. Nu fästs allmänhetens uppmärksamhet på den mångfald av värdefulla föremål som rymts i kyrkans hägn: ”gamla bilder, skrudar, klenoder, kärl, redskap och klockor”.

Skyldigheten att rapportera fornyfynd är en allvarlig förpliktelse: ”En var, som finner gammalt mynt, eller äldre arbeten i guld, silver, koppar, metall, sten och trä, eller andra konststycken, det vare sig i jorden eller vattnet, vare, jämlikt 48 cap. 2. § i Missgärnings-balken /- - -/ skyldig oss och Kronan det fynd hembjuda /- - -/”. Handlingar och dokument som tillhör Kronan, dvs. staten, anbefalles noggrann vård. Vitterhetsakademien erbjuder inlösen av fynd av äldre handlingar och förbehåller sig rätten att teckna avskrifter av handlingar, om samfundet inte finner fynden värda att införlivas med dess samlingar.

Hur skulle efterlevnaden av den nya förordningens bestämmelser kunna kontrolleras? Det var givetvis omöjligt för riksantikvarien att själv bevaka hela landet. Liljegren och Adlerbeth hittar en självsvåldig lösning: de utser ombud ute i landet, ofta flera i varje landskap, som skulle kontrollera vårderna av det som tillhör det gamla Sverige. Så skulle den nya förordningen, och dess över hela riket spridda korrespondenter, ge en kraftig förstärkning av det nationsbygge som nu i olika former höll på att förverkligas i landet.

LILJEGRENS DÖD

Under åren 1818-1837 har göterna ett dominerande inflytande på Vitterhetsakademiens arbete. Liljegren är inte endast riksantikvarie utan från år 1835 också riksarkivarie, dvs. chef för Riksarkivet.³⁹ Sedan Jacob Adlerbeth blivit invald i Akademien år 1818, aktiverar han Sjöborg, Wallman och Ekdahl i fältarbeten och medverkar till att Tegnér, von Beskow, af Tannström och Geijer med sina kända och aktade namn ger värdighet åt Akademiens arbete. Från sin position som chef för *Carolina Rediviva*, universitetsbiblioteket i Uppsala, som höll på att uppföras, kunde göten Johan Schröder externt bidra till att höja Akademiens status.

Fältarbetet, Fornminnesförordningen och Svenskt Diplomatarium utgör de förnämsta resultaten av Akademiens uppvaknande ur sin långa slummer. Men det hårda arbete som Liljegren underkastat sig hade ett pris. Han drabbas av en depression och tar sitt liv. Amanuensen Bror Emil Hildebrands berättelse om vad som hände återges av personhistorikern Bengt Hildebrand: ”Den hade kommit, fredagen den 2 juni 1837, en svart dag i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens hävder. Det var akademiens högtidsdag och valdag. Bror Emil Hildebrand arbetade på morgonen i myntkabinettets lilla rum i den kungliga slottsflygeln. Strax efteråt kom kanslirådet Liljegren dit. Han hade länge varit nedstämd till lynnet, obeslutsam, ängslig och grubblande över minsta småsaker. Denna morgon verkade han jämnare, men var dock som vanligt bedrövad ända till tårar och talade med bekymmer om åtskilligt, bl. a. rörande Akademiens räkenskaper för förra året. Där förekom en utgift på 17 riksdaler banco för några böcker, som han på auktion inropat åt Akademien, men varpå auktionskammarens kvitto förkommit. Han trodde sig nu ha upptagit summan något för hög, ’sig till faveur’, varför han ville omskriva räkenskaperna; verifikationen hade han redan utrivit.

Hildebrand sökte lugna honom och visa, att om han möjligen av glömska skulle upptagit summan något högre än den borde varit, så vore detta obetydligt, gällde högst 2 riksdaler – han kunde ju ge Akademien någon bok av motsvarande värde; emellertid ville Hildebrand påminna sig, att summan ej var för högt tilltagen. Dessutom hade Liljegren av egna medel betalat åtskilligt bokbinderi som egentligen skett för Akademien. Hildebrand lyckades till synes lugna honom, liksom han ofta hade gjort i andra frågor, som tyngt honom. Liljegren sade även, att han tänkte hålla sig hemma och ej gå på Akademiens sammanträde, om Hildebrand ville åta sig föredragningen. Emellertid uppmanade Hildebrand honom dock att infinna sig på sammankomsten och han föreföll senare ha beslutat sig härför.

Kl. 12 infann sig Hildebrand i Riksarkivet, också i slottet. Han arbetade där i ett rum beläget strax bredvid chefens. Hildebrand skrev färdigt Akademiens protokoll och övriga handlingar för dess blivande session på aftonen. Liljegren kom flera gånger in. Hildebrand var även inne på hans rum, hjälpte honom att genomse en uppsats på en halv sida rörande förflyttningar, som företagits inom myntkabinettet, och som han ville läsa upp i Akademien. Han satte sig sedan att renskriva uppsatsen och Hildebrand gick till sitt ar-

bete igen. Kl. 2 var Hildebrand åter på hans rum: Liljegren var utgången. Klockan blev närmare 3 – han kom ej tillbaka, ehuru nyckeln satt i dörren. Hildebrand trodde, att han gått hem, tog ut nyckeln och gick bort till hans bostad, huset nummer 6 i kvarteret Pegasus vid Slottsbacken, där nu Överståthållarämbetets byggnad är belägen. Hildebrand ville lämna nyckeln och rådgöra om Akademiens sammanträde.

Professorskan Marie Liljegren, född Engel, var hemma, men hennes make hade ej återkommit, sedan han gick ut på morgonen. Professorskan och Hildebrand väntade förgäves hela eftermiddagen. 'Med hans ordentlighet', skriver Hildebrand till kollegan Thomsen i Köpenhamn, 'var detta något högst ovanligt, och vi började misstänka, att allt icke stod rätt till. Hildebrand gick tillbaka till Riksarkivet. På Liljegrens rum fann han vid närmare iakttagelse på bordet allt, som hörde till aftonens akademisammankomst. Nyckeln till hans låda i Akademiens sessionsbord, där voteringskulorna förvarades, var uttagen ur hans nyckelknippa och framlagd. På bordet låg även Akademiens räkenskaper och den utrivna verifikationen samt en biljett till Hildebrand, vittnande om Liljegrens djupa oro över den lilla penningaffären och en slags uppmaning att bevittna hans oskuld samt slutligen en förklaring, att han skänkte de ifrågavarande böckerna till Akademien. Det var tydligt att Liljegren inte tänkt återvända.

Kvällen kom och Akademien samlades. Landhövding Järta förde presidiet. De övriga närvarande var blott fem: H. Exc. Justitiestatsministern greve Rosenblad, H. Exc. Riksmarskalken greve Brahe, professorn friherre Berzelius, kanslirådet Wallmark och förste expeditionssekreteraren friherre Adlerbeth. Hildebrand anmälde för preses och greve Rosenblad, vad som skett. I anseende till sekreterarens sjukdom, säger dagens protokoll, anmodades Akademiens andre amanuens, mag. Hildebrand, att föredraga dagens ärenden och att däröver föra anteckning.

När sammanträdet var över, gick Hildebrand ut i staden på nya spaningar – Intet spår. Fru Liljegren, hennes broder, löjtnanten vid Flottans konstruktionskår Abraham Engel, och Hildebrand tillbragte halva natten tillsammans. Lördagen kom och gick, en ny natt, och söndagen den 4 juni var inne. Fru Liljegren ville ej tro på självmord utan sökte trösta sig med, att hennes make i hemlighet verkställt sin så livligt önskade resa till fädernebygden i Småland.



JOHAN GUSTAF LILJEGREN PORTRÄTT AV OKÄND KONSTNÄR
(KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN).

Som Liljegren bar museinycklarna på sig, gav Hildebrand order till vakt-posten att icke i Antikvitetsarkivet och myntkabinettet insläppa någon, vem det vara månne. Dörren förseglades med sigill av en bland Akademiens le-damöter, löjtnant Engel och Hildebrand. /---/.

Söndagsaftonen kom. Hildebrand satt hos fru Liljegren. Han blev utkallad av en vaktmästare, som berättade, att en kypare på källaren Castenhof om-talat, att han kl. 4 på lördagens morgon hittat en hatt och en svart frack på en lastbrygga vid framlidne excellensen Wetterstedts stallbyggnad vid Djur-gårdsbrunnsviken, nära Sirishof. Hildebrand skyndade till Castenhof, igen-kände hatten och fracken, i vars fickor låg Liljegrens snusdosa och musei-nycklarna. Hildebrand samlade folk och båtar, man draggade hela natten i Brunnsviken men förgäves. Först måndag afton, den 5 juni, hittades den döda kroppen långt ute på djupet.

Den medicinska förståelsen av själens sjukdomar är en sen kulturprodukt. Därför var också de juridiska bestämmelserna om den som förgjort sig själv, länge stränga och hårda. När Liljegrens lik upplagts på Veterinärinrättningens anatomisal på Ladugårdslandet, företog stadsläkaren, assessor Nils Wil-helm af Grubbens, obduktionen. Hildebrand förde protokollet. Det ansågs att Liljegrens inre var så desorganiserat, att detta tydde på själsrubbing. Från modern medicinsk synpunkt är protokollet i själva verket, psykiatriskt sett, föga upplysande. Ett helt annat värde för diagnosen har Hildebrands lång-variga iakttagelser om skiftningarna i Liljegrens själsliv, hans tilltagande svaghet och de uttryck denna tagit sig under tiden före och samma dag som självmordet. Obduktionsprotokollets intyg, att döden sökts i ett anfall av sin-nesrubbing, beredde emellertid polisen möjlighet att låta kanslirådet 'ärli-gen, men i tysthet begravas'.

Jordfästningen verkställdes i Storkyrkans gravkor av hovpredikanten E. Tegnér. Hildebrand anskaffade en grav på Maria kyrkogård. Liljegrens änka uppsatte flera år senare en där ännu befintlig vård i form av en runsten. Hil-debrand, som hjälpte henne, lät inhugga en ormslinga med en runskrift, som förekommer på en sten i Liljegrens födelseprovins och som intagits i hans "Run-Urkunder", i Liljegrens egen översättning: 'Thy månd det goda omför-mält varda, så länge stenen varar och runodragen.'"⁴⁰



JOHAN GUSTAF LILJEGRENS GRAVSTEN PÅ MARIA KYRKOÅRD, STOCKHOLM.
(FOTO: DAVID STENROTH).

”DEN SISTE GÖTHEN”

Efter Liljegrens död fortsätter Adlerbeth sitt arbete i Akademien, men initiativet glider alltmer över till den energiske unge riksantikvarie som utses omedelbart efter Liljegrens död, Akademiens amanuens Bror Emil Hildebrand.⁴¹ Han är endast 31 år när han får sin tjänst. När Hildebrand dör år 1884 hade han innehaft sitt ämbete i 47 år. Den inventering av Akademiens alla dokument och föremål som traditionsenligt skulle göras vid varje ny riksarkivaries tillträde, utförs efter Liljegrens död av bibliotekarien Pehr Adam Wallmark och Jacob Adlerbeth. Liljegrens bristande ordningssinne medför att arbetet blir omständligt och tidskrävande. En försummad del av Akademiens arbete under Liljegrens senare år var publikationen av Akademiens handlingar. Diplomatariet hade tagit all hans tid. Senast något arbete i *Handlingar* sett dagens ljus var år 1830, då del nummer 13 publicerats. Järta och Adlerbeth åtar sig redaktörskapet för de följande delarna. Så kommer nummer 14–16 ut åren 1838–1841.

1840-talets mitt är en mörk period för den svenska humanismen. Adlerbeth dör år 1844, sedan han varit sjuklig åren dessförinnan, med nedsatt arbetsförmåga. Karl XIV Johan dör också han år 1844, följd av Tegnér år 1846, Geijer, Järta, Franzén och Carl Gustaf von Brinkman år 1847. Bland de kvarvarande göterna dör Wallman år 1853 och Schröder år 1857. Mer långlivad är den sista trion göter. I den befinner sig Rääf, som gör en storartad insats i Akademien som samlare och vårdare av medeltida handlingar. Sitt inträdestal håller han 1831 – det hör till de bidrag som trycks i Akademiens Handlingar år 1839 under Järtas och Adlerbeths redaktörsskap. Talet är 100 sidor långt och bär titeln *Om beskaffenheten av Sveriges offentliga handlingar under medeltiden*. Rääfs bidrag är det första som behandlar svensk diplomatik, dvs. arbetet med att beskriva de medeltida brevens formella uppbyggnad. Åren 1856–1865 ger Rääf ut ett etnografiskt storverk i fyra delar, *Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergöthland*. Ytterligare ett band kommer ut sedan författaren avlidit.⁴² Första delen av arbetet avslutas med en publikation av 230 diplom från åren 1274–1622. Det är alltså dessa diplom som Rääf velat ge ut under eget namn i Svenskt Diplomatarium.⁴³



GUSTAF VILHELM GUMÆLIUS, "DEN SISTE GÖTHEN" (1789-1877).

Sent invald i Akademien är *Arngrimur*, Arvid August Afzelius. Han tar plats år 1842 och håller ett inträdestal år 1843, som anknyter till ungdomsårens Götiska ideal. Det har titeln "Om sagans och folksångens geografi". Afzelius dör år 1871.

En göt som gör sitt inträde i Vitterhetskademien långt efter Adlerbeths död är *Kjartan Olofsson*, Gustaf Wilhelm Gumaelius.⁴⁴ Han hade valts in i Götiska förbundet år 1818, men blir Akademiens hedersledamot först år 1862. Talet, som han håller i Akademien år 1863, bär rubriken "Några anmärkingar rörande fornforskningens gång och nuvarande tillstånd med avseende på Nordens äldsta historia", och är den enda vetenskapliga principutredningen under Hildebrands långa ämbets tid. Tyvärr förblir talet otryckt och Gumaelius manuskript är förkommet. Efter Rääfs död år 1872 kunde Gumaelius, fram till sin egen död fem år senare, kalla sig "Den siste göthen".

NOTER

-
- ¹ Sjöborg 1797
- ² Oehlschläger 1979, s 77 ff. Översättning Ingmar Stenroth
- ³ Nyerup 1806; Adamsen 1995 a, s. 147 ff.
- ⁴ Adamsen 1995 b
- ⁵ Adlerbeth 1811, s 20 ff.; Landen 1997, s 31 ff.; Hildebrand 1937, s 193 f.
- ⁶ Adlerbeth 1812, s 91; Hildebrand 1937, s 194 f.; Odelberg 1995, s 5 ff.
- ⁷ Dillner 1813, s 174 f.; Hartmansdorff 1813, s 175 ff.; Hildebrand 1937, s 195
- ⁸ Tholander 1814:1, s 36 ff. ; Tholander 1814:2, s 43 ff.; Tholander 1814:3, s 61 ff.; Hildebrand 1937, s 195 f.
- ⁹ Rääf 1814, s 111 ff.; Hildebrand 1937, s 196 ff.; Wretö 1990, s 141 ff.
- ¹⁰ Rääf 1845, s 92
- ¹¹ Hildebrand 1937, s 198 ff.; Molin 2003, s 124 ff.
- ¹² Sjöborg 1813; Sjöborg 1814, s 20 ff.
- ¹³ Schröder 1814, spalt 606 ff.; spalt 639 ff.
- ¹⁴ Molbech 1814, s 473 ff.
- ¹⁵ Schück 1932:7, s 352 ff.
- ¹⁶ Tegnér 1953, s 252
- ¹⁷ Livijn 1909, s 219
- ¹⁸ Lindfors 1815
- ¹⁹ Sjöborg 1815:1; Sjöborg 1815:2; Adlerbeth 1809, 11/2 1815.
- ²⁰ Weibull 1948, s 1 ff.; Hildebrand 1937, s 314 ff.; Gräslund 1987, s. 31 ff.; Thomsen 1988, s 11 ff. ; Molin 2003, s 247 ff. 1
- ²¹ Bruzelius 1816, s 45 ff.
- ²² Bruzelius 1817, s 189 ff.; Bruzelius 1820, s 89 ff.
- ²³ Bruzelius 1822, s 285 ff.; Florman 1823
- ²⁴ Bruzelius 1822, s 305, s 311; Nicklasson 2011 a, s 61 ff.
- ²⁵ Stenroth 2011, s 35 ff.; Nicklasson 2015, s 335 ff.; Jensen 2018, s 119 ff.
- ²⁶ Lindh 1822, s 27 ff.
- ²⁷ Lindh 1822, s 28
- ²⁸ Lindh 1822, s 56
- ²⁹ Lindh 1822, s 139
- ³⁰ Liljegren 1819
- ³¹ Schück 1932:7, s 391 ff.; Schück 1946, s 20 ff.
- ³² Liljegren 1820
- ³³ Schück 1932:8, s 194 ff., s 283 f., s 442 ff.; Molin 2003, s 204 ff.; Nicklasson 2011 b, s 68 ff.
- ³⁴ Schück 1932:8, s 204
- ³⁵ Hallström 1929, s 73 ff. ; Schück 1932:8, s 236; Molin 2003, s 213 ff.
- ³⁶ Schück 1932:8, s 110 ff.; Selling 1945
- ³⁷ Schück 1932:8, s 143 ff.
- ³⁸ Schück 1932:8, s 272 ff.
- ³⁹ Schück 1932:8, s 3 ff.; Bachman 1969, s 17 ff.; Bachman 2003, s 63 ff.
- ⁴⁰ Hildebrand 1938 s 742 ff.; Schück 1932:8, s 456 ff.
- ⁴¹ Bachman 1969, s 93 ff.
- ⁴² Rääf 1856
- ⁴³ se s 32

⁴³ Armenius 1967, s 407 ff.; Rodell 2002, s 89 ff

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Adamsen 1995 a C. Adamsen, "Praesteindberetningerne til Oldsagskommissionen i København 1808-1809" (E. Baudou - J. Moen /red./, *Rannsakningar efter antikviteter – ett symposium om 1600-talets Sverige*, Stockholm 1995).
- Adamsen 1995 b C. Adamsen-Vivi Jensen /red./, *Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807, 1-5* (Højbjerg 1995-2003).
- Adlerbeth 1809 J. Adlerbeth, *Dagbok F 850 a*, UUB
- Adlerbeth 1811 J. Adlerbeth, "Om några fornlemningar i Nordvästra Delen af Småland (*Iduna* 2, Stockholm 1811).
- Adlerbeth 1812 J. Adlerbeth, "Chemisk utredning af ett föremål för Nordisk fornforskning" (*Iduna* 3, Stockholm 1812).
- Adlerbeth 1819 J. Adlerbeth, "Manuskript till inträdestal i Vitterhetsakademien" (S. Östergren, *Förteckning över Götiska förbundets och Jacob Adlerbeths arkiv*, Stockholm 1984).
- Armenius 1967 R. Armenius, "Gustaf Wilhelm Gumaelius" (SBL 17, Stockholm 1967-1969).
- Bachman 1969 Marie-Louise Bachman, *Studier i Kungl. Vitterhets-, historie och antikvitetsakademiens historia* (Stockholm 1969).
- Bachman 2003 Marie-Louise Bachman, *Vitterhetsakademiens bibliotek 1786-2000. Från liten boksamling till stort specialbibliotek* (Stockholm 2003).
- Bruzelius 1817 M. Bruzelius, "Beskrifning på några antiquiteter i koppar, funna i Skytts härad, Malmöhus län" (*Iduna* 6, Stockholm 1816).

-
- Bruzelius 1817 M. Bruzelius, "Nordiska fornlemningar" (*Iduna* 7, Stockholm 1817).
- Bruzelius 1820 M. Bruzelius, "Nordiska fornlemningar" (*Iduna* 8, Stockholm 1820).
- Bruzelius 1822 M. Bruzelius, "Nordiska fornlemningar från Skåne" (*Iduna* 9, Stockholm 1822).
- Dillner 1813 E. G. Dillner, "Fornlemningar 1. I Medelpad." (*Iduna* 4, Stockholm 1813).
- Florman 1823 A. H. Florman, *Anatomisk handbok för läkare och zoologer. Första delen. Osteologien, som beskriver benen uti människokroppen, jemte deras förhållande hos de vertebrerade djur i allmänhet* (Lund 1823).
- Gräslund 1987 B. Gräslund, *The birth of prehistoric chronology. Dating Methods and dating systems in nineteenth-century Scandinavian archaeology* (Cambridge 1987).
- Hallström 1929 G. Hallström, "N. J. Ekdahls norrländska resor och samlingar 1827-1830 (T. Hellman /utg./, *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning utgivet av föreningen för norrländsk hembygdsforskning*, Härnösand 1929).
- Hartmansdorff 1813 A. von Hartmansdorff, "Fornlemningar 2. I Öster Götthland, och Ydre Härad på Torpön." (*Iduna* 4, Stockholm 1813).
- Hildebrand 1937 B. Hildebrand, *C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816-1837: bidrag till den nordiska forn- och hävdaforskningens historia, I* (Uppsala 1937).
- Hildebrand 1938 B. Hildebrand, *C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816-1837: bidrag till den nordiska forn- och hävdaforskningens historia, II* (Uppsala 1938).
- Jensen 2018 O. W. Jensen, *På spaning efter det förflutna. En historia om arkeologiskt fältarbete i Sverige 1600-1900* (Stockholm 2018).

-
- Landen 1997 L. Landen, *Jacob Adlerbeth* (Stockholm 1997).
- Liljegren 1819 J. G. Liljegren-C. G. Brunius, *Nordiska fornlemningar*, 1-2 (Stockholm 1819-1823).
- Liljegren 1820 J. G. Liljegren, "Utdrag af tvenne bref till Hans Excellence Stats-Ministern för Utrikes Ärenderne, m. m. Herr Grefve L. v. Engeström från Professorn magister J. G. Liljegren" (*Iduna* 8, Stockholm 1820).
- Liljegren 1820 J. G. Liljegren, *Run-lära* (Stockholm 1832).
- Liljegren 1833 J. G. Liljegren, *Run-urkunder. Aftryck för runforskningens vänner* (Stockholm 1833).
- Lindfors 1815 A. O. Lindfors till L. Hammarsköld 9/11 1815, Ep H 2:IV:2, Kungliga Biblioteket, Stockholm.
- Lindh 1822 G. Lindh, "Undersökning om folkmängden i Sverige före digerdöden." (*Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens Handlingar* 11, Stockholm 1822).
- Livijn 1909 J. Mortensen /utg./, C. Livijn, *Bref från fälttågen i Tyskland och Norge 1813 och 1814* (Stockholm 1909).
- Molbech 1814 C. Molbech, "Rec. af Sjöborg 1813" (C. Molbeh /utg./, *Athene, et maanedsskrift*, bd. 3, Kjøbenhavn 1814).
- Molin 2003 T. Molin, *Den rätta tidens mått. Göthiska förbundet, Fornforskningen och det antikvariska landskapet* (Umeå 2003).
- Nicklasson 2011 a P. Nicklasson, "Magnus Bruzelius, Jacob Adlerbeth and the Invention of the Stone Age" (*Lund Archaeological Review*, 17, Lund 2011).
- Nicklasson 2011 b P. Nicklasson, *Att aldrig vandra vill. Johan Haquin Wallman, Sveriges förste arkeolog* (Lund 2011).
- Nicklasson 2015 P. Nicklasson, *Baronens tårar. Arkeologi och passion i Götiska förbundet* (Lund 2015).

-
- Nyerup 1806 R. Nyerup, "Oversyn over faedernelandets mindesmaerker fra Oldtiden, saaledes som de kan taenkes opstillede i et tilkommende Nationalmuseum. Et forsøg." (*Historisk-statistisk skildring af tilstanden i Danmark og Norge i aeldre og nyere tider, bd 4, Kjøbenhavn 1806*).
- Odelberg 1995 W. Odelberg, "Jacob Berzelius and antiquarian esearch" (*Laborativ arkeologi, 8. Journal of Nordic archaeological science, Stockholm 1995*).
- Rodell 2002 M. Rodell, *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsforme-ring i Sverige vid 1800-talets mitt* (Stockholm 2002).
- Rääf 1814 L. F. Rääf, "Tankar om sättet att uppsöka och vårda fäder-neslandets fornlemningar" (*Iduna 5, Stockholm 1814*).
- Rääf 1845 L. F. Rääf, "Protokoll hållet i Göthiska förbundet, då Beslut fattades att det skulle upplösas" (*Iduna 11, Stockholm 1845*).
- Rääf 1856 L. F. Rääf, *Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergöthland, 1-5* (Linköping 1856-1875).
- Schröder 1814 J. H. Schröder, *Swensk Literatur-Tidning 1814* (Upsala 1814).
- Schück 1932 H. Schück, *Kgl. Vitterhets historie och antikvitets akademien. Dess förhistoria och historia, 1-8* (Stockholm 1932-1944).
- Schück 1946 A. Schück, "En humanistisk vetenskapsakademi och dess anor" (/A. Schück et al., red. /*Ad patriam illustrandam. Hyllningsskrift till Sigurd Curman 30 april 1946, Uppsala 1946*).
- Selling 1945 Dagmar Selling, *Alexander Seton (1768-1828) som fornforskare* (Stockholm 1945).

-
- Sjöborg 1797 N. H. Sjöborg, *Inledning till kännedom af fäderneslandets antiquiteter* (Lund 1797).
- Sjöborg 1813 N. H. Sjöborg, *De i Danmark ådagalagde bemödanden och vdtagne författningar till antiquiteters upptäckande, vård och bibehållande, jemförde med svenskars åtgärd vid denna del af Nordens historia* (Lund 1813).
- Sjöborg 1814 N. H. Sjöborg, "De i Danmark ådagalagde bemödanden och widtagne författningar till antiquiteters upptäckande, vård och bibehållande, jämförd med svenskars åtgärd wid denna del af Nordens historia" (*Iduna* 5, Stockholm 1814).
- Sjöborg 1815:1 N. H. Sjöborg, *Uppgift på fornlemningars kännetecken* (Lund 1815).
- Sjöborg 1815:2 N. H. Sjöborg, *Försök till en nomenklatur för nordiska fornlemningar* (Stockholm 1815).
- Sjöborg 1822 N. H. Sjöborg, *Samlingar för nordens fornälskare, innehållande in-skrifter, figurer, ruiner, verktyg, högar och stensättningar i Sverige och Norrige, med plancher, 1-3* (Stockholm 1822-1830).
- Stenroth 2011 I. Stenroth, *Romantikens nationalism. Essayer* (Göteborg 2011).
- Tegnér 1953 N. Palmberg /red./, *Esaias Tegnér's brev I, 1793-1817* (Malmö 1953).
- Tholander 1813 P. W. Tholander, "Sólar Ljód" /övers./ (*Iduna* 4, Stockholm 1813).
- Tholander 1814:1 P. W. Tholander, "Anmärkningar rörande Göranssons Bautil" (*Iduna* 5, Stockholm 1814).
- Tholander 1814:2 P. W. Tholander, "Anmärkningar om ättehögar" (*Iduna* 5, Stockholm 1814).
- Tholander 1814:3 P. W. Tholander, "Försök till beskrifning öfwer ett gammalt dryckeshorn" (*Iduna* 5, Stockholm 1814).

-
- Thomsen 1988 J. Jensen, "Christina Jürgensen Thomsen og Treperiodesystemet"; J. Street-Jensen, "Thomsen og tredelingen – endnu en gang" (Ulla Lund Hansen, /red./ "Christian Jürgensen Thomsen 1788 - 29. december - 1988", *Aarbøger for Nordisk oldkyndighed og historie* 1988, København 1988).
- Weibull 1948 L. Weibull, *Nordisk historia. Forskningar och undersökningar, I, Forntid och Vikingatid* (Lund 1948).
- Wretö 1990 T. Wretö, *Ydre kungen: en bok om Leonhard Fredrik Rääf* (Hedemora 1990).
- Oehlenschläger 1979 A. Oehlenschläger, *Digte*, /udg. / P. Ingerslev-Jensen (København 1979).

NAMNLISTA

Gudmund Jöran Adlerbeth, statsråd	17
Adlerbeth, Jacob, expeditionsskreterare	passim
Adlercreutz, Carl Johan, greve	26
Afzelius, Arvid August, folklivsforskare	45
Agardh, Carl Adolph, teolog	19
Berzelius, Jöns Jacob, professor	11, 13, 28, 39
Beskow, Bernhard von, sekreterare	28, 37
Brahe, Magnus, hovman	28, 39
Brinkman, Carl Gustaf von, diplomat	43
Bruzelius, Magnus, arkeolog	19-21, 24
Bureus, Johannes, runforskare	33
Danckwardt, Magnus Georg, statssekreterare	36
Dillner, Gustaf Emanuel, militär	9
Engel, Abraham, löjtnant	39, 41
Engeström, Lars von, utrikesstatsminister	17, 26, 27
Ekdahl, Nils Johan, forskare	28, 30-32, 34, 37
Florman, Arvid Henrik, anatom	20
Franzén, Frans Michael, biskop	28, 43
Frederik, dansk kronprins	9
Geijer, Erik Gustaf, professor	10, 28, 34, 37, 43
Gertner, Johan Vilhelm, konstnär	21
Gjörwell, Carl Christoffer, bibliotekarie	7, 26
Granberg, Per Adolf, publicist	24
Grevesmöhlen, Carl August, publicist	26
Grubbens, Nils Wilhelm af, assessor	39
Gumaelius, Gustaf Wilhelm, fornforskare	44, 45
Gustav II Adolf, svensk kung	18
Hallenberg, Johan, riksarkivarie	18, 20, 26
Hammarsköld, Lorenzo, författare	18
Hartmansdorff, August von, kanslist	9
Hildebrand, Bengt, personhistoriker	38
Hildebrand, Bror Emil, sekreterare	34, 38, 39, 41, 43, 45
Järta, Hans, landshövding	28, 39, 43
Karl XIV Johan	43

Leopold, Carl Gustaf af, statssekreterare	26
Liljegren, Johan Gustaf, sekreterare	27, 28, 32-34, 37-43
Liljegren, Marie, professorska	39, 41
Lindhberg, Per, konstnär	16
Lindh, G., lagman	26, 27
Lindfors, Anders Otto, professor	18
Livijn, Clas, jurist	17, 33
Lund, J. L., målare	8
Molbech, Christian, historiker	15, 17
Münter, Friederich, professor	9
Nilsson, Sven, zoolog	20
Nyerup, Rasmus, professor	9
Oscar, arvprins	18
Petersen, Magnus, konstnär	22
Rosenblad, Mathias, justitiestatsminister	37
Rothoff, Edmund, mineralog	9
Rutström, Carl Birger, medicinalråd	26, 32
Rääf, Leonhard Fredrik, fornforskare	14, 15, 17, 28, 30, 33, 34, 43, 45
Schelling, Friedrich von, filosof	17
Schröder, Johan Henrik, bibliotekarie	15, 28, 37, 43
Seton, Alexander, fornforskare	33, 34
Sjöborg, Nils Henrik, professor	passim
Stenroth, David, fotograf	40
Sturlasson, Snorre, historiker	8, 9 17
Tegnér, Esaias, professor	17, 19, 24, 28, 29, 37, 41, 43
Tannström, Magnus af, pedagog	28, 37
Tholander, Pehr Wilhelm, fornforskare	9, 12
Thomsen, Christian, museiman	19, 21-24, 28
Tibell, Gustaf Wilhelm af, general	33
Wallin, Johan Olof, biskop	28
Wallman, Johan, forskare	28-30, 37, 43
Wetterstedt, Gustaf af, utrikesstatsminister	41
Ödman, Samuel, teolog	28
Oehlenschläger, Adam, skald	7-9



INGMAR STENROTH
GÖTHISKA FÖRBUNDET
DET NATIONELLA GENOMBROTET I
SVENSK KULTUR

KAPITEL 7

MOLBECHS SVENSKA LITTERATURHISTORIA

2019

INGMAR STENROTH

MOLBECHS SVENSKA LITTERATURHISTORIA

©Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T
413 24 Göteborg
Sverige

mail: steinwurzel@spray.se

Första sidan: Fritz von Dardel (1817-1901), *Bellmansfesten vid Bellmansro på Djurgården*
den 26 juli (Akvarell, okänt år, Stockholms stadsmuseum).

INNEHÅLL

BERNADOTTE	7
DEN DANSKE SPIONEN	9
”BREVE FRA SVERRIGE”	12
”ILDGNISTER”	13
MOLBECHS SVENSKA LITTERATURHISTORIA	14
ATTERBOM	15
MOLBECH OCH GÖTHISKA FÖRBUNDET	18
GAMLA OCH NYA SKOLAN	21
INTERNATIONELLT	23
1812	24
NOTER	25
KÄLLOR OCH LITTERATUR	26
NAMNLISTA	29



C. A. JENSEN, CHRISTIAN MOLBECH (PENNTECKNING, 1820, DET NATIONALHISTORISKE MUSEUM PAA FREDERIKSBORGS SLOT, HILLERØD, DANMARK).

MOLBECHS SVENSKA LITTERATURHISTORIA

BERNADOTTE

I början av året 1844 anländer ett brev till Köpenhamn. Ett kungligt svenskt sigill säkrar brevet innehåll åt mottagaren, Christian Molbech, en ledande humanist i Danmark. Det är Karl XIV Johan som skrivit brevet, som ett svar på ett tackbrev från Molbech. När Molbech var i Stockholm år 1842 hade Karl Johan beviljat honom en kort audiens på Kungliga slottet. Innehållet i den svenske kungens brev är inte uppseendeväckande, utan är mest att se som en gest i umgänget nobla män emellan. Ändå är brevet märkligt. Karl XIV Johan drabbas nämligen av ett slaganfall kort efter det att han sänt sitt brev och avlider någon månad senare. Kanske har Molbech rätt i sin tro, att brevet är det sista som den svenske kungen någonsin undertecknade.¹

Tankarna går till det ögonblick då den blivande kronprinsen Jean Baptiste Bernadotte trettiofem år tidigare anländer med båten från Helsingör till Helsingborg. Det är i oktober år 1810. Snart är han Sveriges kronprins och i praktiken landets regent. I Helsingborg blir välkomstceremonin en fars. De eleganta ordnar som herrarna ömsesidigt bepantrat sig med hakar fast i varandra under omfamningarna. Bernadotte ser en poäng i incidenten: den blir ett förebud om hur nära han skulle komma att fästas vid nationen. Landshövdingen Gustaf Fredrik von Rosen från Malmö blamerar sig i ett tal, där han ber Gud bevara tronpretendenten för de faror som regenter vanligtvis är underkastade. Bernadotte replikerar ironiskt: "När det gäller attacker mot tronen, så är jag förberedd. Jag väntar mig dem."²

Det är något självsäkert och samtidigt hemlighetsfullt över Bernadotte när han dyker upp i Sverige. Han har en egen plan för hur Sverige skall styras, och tänker utforma en utrikespolitik som går stick i stäv med den som han förväntas föra. Avsikten med valet av Bernadotte som tronföljare var, att han skulle bilda en allians med Napoleon, som kunde ge möjligheten för Sverige att få tillbaka Finland från Ryssland. Men kronprinsen sluter i stället en pakt med ärkefienden. Ryska diplomatiska akter visar att Bernadotte redan före avresan från Frankrike till Sverige tagit kontakt med den ryske kejsaren Alexander, för att försäkra sig om dennes vänskap.

De hemliga förhandlingar, som Karl Johan sedan för med Ryssland, när han väl anlänt till Sverige, kunde synas vara äventyrliga improvisationer. Men de är ett led i en utstuderad realpolitik, utformad av en kondottiär, som i sin jakt på egna fördelar endast förefaller att vara på tillfälligt besök i ett främmande land.



FRANÇOIS GÉRARD, KRONPRINS KARL JOHAN I SVENSK GENERALSUNIFORM
(1811, OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

DEN DANSKE SPIONEN

Kronprins Karl Johans hemligt ryssvänliga orientering isolerar Danmark. Den danska oron över händelseutvecklingen leder till att vi första gången möter Molbech i Sverige ett drygt år efter Bernadottes ankomst till landet. Liksom Karl Johan bär Molbech på hemligheter när han den 11 april 1812 tar samma tur från Helsingör till Helsingborg som den blivande kronprinsen gjort ett år tidigare. Molbech reser till Sverige på uppdrag av den danske kungen för att som spion rapportera om trupprörelser och militära installationer, men också för att sondera stämningar vid universitet och på herrgårdar.³

Molbechs första mål blir lärdomsstaden Lund. Det är också därifrån han den 3 maj sänder ett brev till Lorenzo Hammarsköld i Stockholm. Han introducerar sig och ber om litterära nyheter.⁴ I Danmark är Hammarsköld redan ett namn genom sin tidskrift *Lyceum*, som kommit ut med två nummer år 1810, och presenterat dansk litteratur för svensk publik. Hammarsköld svarar omgående på Molbechs brev.⁵ Fler brev skulle växlas innan de båda möts den 11 juli på Tuna herrgård, det Hammarsköldska Familjegodset, där Lorenzos bror Åke residerar.

På väg till Tuna besöker Molbech en annan av de unga romantikerna, Leonhard Fredrik Rääf, nybliven godsägare av Tomestorp i Östergötland. Väl anländ dit slår blixten ner. Molbech blir förälskad i Rääfs syster Malin, som emellertid försmår honom. Att Christian och Lorenzo i Werthers anda fört samtal kring kärlekens väsen på Tuna herrgård får anses som säkert. Lorenzo hade själv varit hopplöst förälskad i Rääfs andra syster, som haft den dåliga smaken att gifta sig med Lorenzos bror! Också en annan bekymmersam relation bör ha ventilerats de båda ämbetsmännen emellan: den till chefen. I Sverige är Hammarskölds kontroversiella förhållande till sin överordnade på Kungliga biblioteket, den gustavianska smakens hängivne företrädare Pehr Adam Wallmark, väl känd. Mindre bekant är kanske att också Molbech hade samarbetssvårigheter med föreståndaren för Det Kongelige Bibliotek, Erik Christian Werlauff. Sittande på var sin sida av arbetsbordet lär umgänget de båda lärde emellan ha bestått i en notisväxling.⁶

Samtalen mellan Molbech och Hammarsköld har förstås ändå mest cirkulerat kring litterära ämnen. Nu börjar idéerna formas till de arbeten om den svenska litteraturens historia som de båda bibliotekarierna skulle skriva kort därefter. Redan innan han mött Molbech personligen uttrycker Hammarsköld sin entusiasm över honom. I ett brev till Clas Livijn den 15 juni menar han att Molbech har ”mer skapande geni, än både Nyerup och Rask, och Gud vet om ej mera, än själva Oehlenschläger, åtminstone är hans arbeten renare och mindre affekterade än den senares.”⁷ Till en vän i Danmark skriver Molbech den 3 augusti att Hammarsköld är ”en man som inte bara har ett mer än vanligt huvud och poetiskt geni – men också en för hans ålder ovanlig lärdom och därtill så mångahanda kunskaper och ett så ovanligt minne att umgänget med honom inte kunde vara annat än i högsta grad intressant. Jag vet ingen i Sverige, som jag lärt och fått reda på så mycket av, som genom honom.”⁸ Efter hand skulle de bådass omdömen om varandra nyanseras, men vänskapen dem emellan består fram till Hammarsköldss död år 1827.

Molbechs reskassa sinar under sensommaren 1812 och han återvänder hem för att avlägga rapport om sitt spioneri till den danske kungen Frederik VII. Denne befordrar honom omgående till bibliotekssekreterare, som tack för de insatser han gjort för sitt land. Det allt spändare politiska läget mellan Danmark och Sverige leder till att den danske kungen beordrar Molbech att göra ytterligare en resa till Sverige.⁹ Färden ställs till Stockholm och den ger Molbech möjligheten att fördjupa kontakterna med de litterära koterierna i huvudstaden och i Uppsala. Bekantskapen med Hammarsköld mognar till en vänskap. Under sin stockholmsvistelse bor Molbech hemma hos Hammarsköld. Ute i Europa ökar den politiska oron. Hösten 1812 återvänder Napoleon med de svårt nerkylda spillrorna av sin här efter sitt misslyckade erövrings-tåg genom Ryssland. Samtidigt förbereder sig Sverige för ett deltagande i uppgörelsen med Napoleon. Alla utlänningar som vistas i Sverige ombeds åka hem. Molbech håller just på att lämna Sverige då den svenska hemliga polisen kommer honom på spåret. I ett brev till Molbech rapporterar Hammarsköld om vad som inträffat: ”i går kom nämligen hit en polisbetjänt för att undersöka om du verkligen vore avrest från Stockholm. Han påstod länge och ivrigt att du var kvar i staden, oaktat du uttagit pass, och då han äntligen blivit övertygad om att denna föreställning var chimerique /en inbillning/, började han en efterfrågan vad ändamålet varit för din härvaro, vad du



ANDERS LUNDQVIST, LORENZO HAMMARSKÖLD 1785-1827 (OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

här företagit o. s. v. – Och sedan han härpå erhållit de svar som kunde honom angå, tog han avträde. – Sådana uppträden är nya i Stockholm.”¹⁰ Den a-ningsslösa verklighetsuppfattning som Hammarsköld avslöjar i sitt brev, måste ha stått i skarp kontrast till det scenario som Molbech kunde utmåla för sig. Han hade med knapp nöd undsluppit ett polisförhör som kunde ha blivit ödesdigert för honom. Hemliga polisens brutala metoder var kända sedan upploppet i Stockholm år 1810, då greve von Fersen mördades.¹¹ Hammarskölds brev kan vara förklaringen till att det skulle dröja 30 år innan Molbech vågar sig upp till Stockholm igen.

Napoleons välde går under år 1814. Danmark, som hållit fast vid sin allians med Napoleon fram till det bittra slutet, dras med i katastrofen. Sverige kompenserar sig med stormakternas goda minne för Finlands förlust genom att skapa en union med Norge, som frigörs från Danmark. De politiska relationerna mellan Sverige och Danmark blir av naturliga skäl frostiga en lång tid framöver. Men Molbech låter sig aldrig påverkas av den politiska krisen. Han menar att kultur står över politiska värderingar, och behåller de kontakter som han upparbetat under sina vistelser i Sverige.

”BREVE FRA SVERRIGE”

Den dagbok som Molbech tecknar ner under sin tid som spion i Sverige ger han ut i bokform. Molbech har förstås rensat den från de militära observationer som han gjort och som skulle kunnat avslöja honom. Del ett av tre kommer ut år 1814 och har titeln *Breve fra Sverrige i aaret 1812*. Molbech vill vara objektiv och sätter den latinske författaren Tacitus motto ”Sine ira et studio” – utan vrede och partiskhet – på bokens titelblad. Den första delen av Molbechs resebeskrivning översätts till svenska år 1815 och publiceras med den felaktiga titeln *Resa i Sverige åren 1812 och 1813*.¹²

Dagbokens följande delar skulle inte komma ut i Danmark förrän år 1817.¹³ Totalt omfattar arbetet hela 1100 sidor, och är den första utförliga beskrivning av Sverige som görs av en dansk. Inte minst intressanta är ögonblicksskildringarna och de folkpsykologiska och geografiska iakttagelser som Molbech gör, när han möter människor och miljöer under sin resa. Den statistiska information om Sverige, som Molbech lämnar, visar att hans omvärldsanalys är mer djuplodande än vad som var vanligt bland tidens

svenska humanister. I förordet till sin svenska utgåva lämnar Molbech motiven till sitt författande: ”Det önskar jag under intet villkor måtte för-qvist glömmas, att jag, på en tid, då de stormar som redan uppgingo över Skandinavien, begynte förmörka den politiska horisonten, i Sverige åtnjöt ett så välvilligt, gästfritt och vänskapligt bemötande, att minnet därom tillhör mitt livs gladaste hågkomster.”¹⁴ Men Molbechs resejournal har knappast en gynnsam position på den svenska bokmarknaden. I Sverige betraktar inflytelserika kretsar Molbechs reportage mest som en förolämpning. De två sista delarna av hans arbete skulle heller aldrig komma att publiceras i Sverige.

”ILDGNISTER”

År 1815 får Molbech i ett brev från Hammarsköld en efterlängtd uppsats i sin hand, som behandlar det senast förflutna skedet i den svenska litteraturen. Uppsatsen är en omarbetning av ett manuskript som Hammarsköld haft liggande i flera år. Att han sänder sitt alster den 21 december, det vill säga dagen efter Svenska Akademiens årliga högtidssammanträde, illustrerar Hammarskölds bitterhet över att aldrig bli accepterad på den svenska parnassen. I brevet med manuskriptet skriver Hammarsköld: ”Mina Eldgnistor, vilka icke på svenska varit tryckta och troligen icke, åtminstone ej på flera år blir det, lämnas nu i dina händer att med dem schalten und walten (handskas) efter ditt behag. Troligen vore bäst om du bara begagnade dem såsom grundstenar eller hjälpmedel för en av dig, självständigt uppförd byggnad, om svenska litteraturen.”¹⁵ Men Molbech väljer att översätta Hammarskölds arbete för publikation i tre nummer av den danska månadstidskriften *Athene* hösten år 1816. Titeln blir ”Ildgnister, stroede over den nyere svenske litteratur”, och presenteras märkligt nog anonymt. Uppsatsen blir en förövning till den omdiskuterade litteraturhistoria med titeln *Svenska vittelser* som Hammarsköld skulle publicera åren 1818–1819. Hammarsköld visar sin uppskattning av Molbechs insats för ”Ildgnister” i ett brev daterat den 24 oktober 1816, sedan han just fått *Athene* med posten: ”Naturligtvis drev min nyfikenhet mig först till läsandet av mina *Eldgnistor*, dem du så ypperligen översatt. Hade allt vad jag skrivit kommit fram för allmänheten i en sådan form, så skulle jag längesedan haft ett betydligt Auctorsrykte.”¹⁶

MOLBECHS SVENSKA LITTERATURHISTORIA

Som nämnts kommer de två sista delarna av Molbechs *Breve fra Sverrige* aldrig ut i Sverige. Undantaget är de hundra sidor som avslutar arbetets tredje del. På danska heter avsnittet ”Kort udsigt over epokerne i den svenske nationallitteraturs historie.” Den svenska översättningen kommer ut år 1817, och bär titeln *Kort öfversigt af de serskildta epokerna i svenska nationallitteraturens historia*.¹⁷ Allt tyder på att Molbech planlagt sitt arbete redan under vistelsen i Sverige. Han nämner det litteraturhistoriska avsnittet i första delen av reseberättelsen. Väl hemkommen följer Molbech upp framställningen till modern tid. Ett brev till Hammarsköld den 30 maj 1816 meddelar: ”Jag har under våren efter hand läst mycket svenska och utarbetat ett kort utkast till den svenska (framför allt den estetiska) litteraturens gestalt och historia.”¹⁸

Molbech är en intellektuell av en kaliber som i lärdom och beläsenhet överträffar flertalet svenska akademiker. I Danmark uppträder han som förespråkare för en nationell romantisk litteratur och möter samma motstånd från en äldre generation som de svenska romantikerna. Programförklaringen till den svenska litteraturhistorian framhåller Molbechs ambition att beskriva den svenska nationallitteraturen, ”eller yttringen av nationens anda i språket och av dess egentligt inhemska verk i poesi, historia och filosofi”. Hösten 1816 är Molbech färdig med sitt verk. Han presenterar då en uppsats i *Det Skandinaviske Literaturselskab*, samtidigt som Hammarskölds ”Ildgnister” publiceras i Athene. Det egendomliga inträffar alltså att danskarna genom Molbechs och Hammarskölds skrifter har bättre information om den svenska litteraturens historia än svenskarna själva under hösten 1816! Vi kan se den svenska litteraturhistoria som Molbech skriver som ett försök att spåra den svenska folksjälen, men den ger i lika mån Molbech en möjlighet att hävda Danmarks särställning som kulturnation. Att Sverige ligger efter Danmark i kulturellt hänseende anser Molbech vara bevisat redan genom att jämföra bokbeståndet i de svenska respektive danska biblioteken. *Kungliga Biblioteket* i Stockholm har således 40 000 böcker, medan *Det Kongelige Bibliotek* i Köpenhamn äger hela 300 000 exemplar.¹⁹ Molbech menar att Sverige är underlägset Danmark kulturellt sedan Medeltiden. Den äldre svenska litteraturen förmår inte hävda sig mot den danska. Förhållandet manifesterar sig också i nuet genom att romantikens idéer hade fått sitt genombrott i Danmark tio år före Sverige.

Inledningen till Molbechs litteraturhistoria är magnifik i sitt snabba avfärdande av dem som hävdar att den svenska kulturen är av urgammal hävd: ”När vi, vid betraktande av den svenska litteraturens första uppkomst, går tillbaka till medeltiden, så finner vi ända till Wasa-konungarnas tid, en nästan fullkomlig brist så väl på vetenskapliga inrättningar, som på skriftliga minnesmärken.”²⁰ Sverige har ingen Saxo eller Snorre, menar Molbech. Haquin Spegels voluminösa versepos från 1600-talet, *Guds verk och vila*, kan inte jämföras med den samtida dansken Anders Christenson Arrebos *Hexaameron*. Olof von Dalins svenska historia från 1700-talet håller inte samma standard som Ludvig Holbergs danska, något som bevisas genom att Holbergs arbete nått upp till fyra upplagor, medan Dalins endast trycks en gång.²¹ I de svenska romantikernas anda betraktar Molbech Gustav III:s akademi och den gustavianska tidens intensiva samröre med fransk kultur som en katastrof. Även om Kellgren, Lidner och Bellman är utmärkta poeter, överskuggas dessa av den totalt misslyckade gustavianske författaren Leopold.²²

Egentligen är det endast två författare som Molbech finner vara sant nationella. Den förste är Bellman, den andre Atterbom. Dessa ställs nu i verkningsfull kontrast mot tidigare generationers författare. Bellman lyfts fram med en beundransvärd känsla för skaldens originalitet: ”I allmänhet är Bellman icke blott den första av svenska poeter, när måttstocken bliver övervägande förtjänster i ett visst versslag, utan ock den enda fullkomligt originella och nationella, kanske även den, som hittills med den högsta genialitet har öppnat poesin en egen bana på det svenska språket.”²³ Molbechs litteraturhistoria bidrar verksamt till att Bellman växer fram som en centralgestalt i svensk litteratur. Han blir älskad också i Danmark.

ATTERBOM

I sin litteraturhistoria konstaterar Molbech att ett epokskifte ägt rum i Sverige under tidigt 1800-tal. De nya författarna ansluter sig till den äldre skandinaviska litteraturen. Att de därigenom lagt grunden till en nationallitteratur ”måste var och en se, som ej med flit blundar”, skriver Molbech.²⁴ Den svenska romantikens fixstjärna är Atterbom. Hos Molbech får han en enastående position: ”Bland de poeter, som i senaste tid framträtt i Sverige och först begynt skriva med poesins hela frihet och



JOHAN GUSTAF SANDBERG, PER DANIEL AMADEUS ATTERBOM (OLJA PÅ DUK, NATIONALMUSEUM).

efter en högre åskådning av konstens väsende, är efter min övertygelse ingen, som i den sanna konstnärens egenskaper kan mäta sig med Atterbom. Knappt har någon av de yngre svenska författarna, i estetiskt avseende, verkat mer för sin nations litteratur än han, genom sina arbeten och den genom dem väckta anda och interesse.”²⁵

Molbeck vädjar till den svenska allmänheten att rädda Atterbom ur den kreativa förlamning som han hamnat i. En bildningsresa till de europeiska kulturländerna skulle kunna förlösa hans skaparkraft. Bönen hörsammas av några av Atterboms vänner, som har ekonomiska resurser. Hösten 1817 beger sig Atterbom ut i vida världen. Resan sammanfaller med tioårsjubiléet av den första sammankomsten i den litterära förening som sett Atterbom debutera, Auroraförbundet. Hem till Uppsala sänder Atterbom en minnesdikt:

Säg, mins du, glada Sångförbund!
 Hur modigt, hand i hand,
 För tio år se'n, denna stund,
 Det knöts, vart brödraband?
 O hvilken tjusnings vår!
 Hvad verlden dock ser herrlig ut
 När man är sjutton år!²⁶

Jubiléet ger Atterbom anledning att reflektera över förspilda år. Han fruktar att den romantiska rörelsen skulle sluta i ett fiasko i Sverige. Drömmarna om stora förändringar i det kulturella skeendet överges. Atterbom koncentrerar sig fortsättningsvis på sin personliga utveckling, för att åtminstone rädda sin egen situation.

MOLBECH OCH GÖTHISKA FÖRBUNDET

Göthiska förbundet bildas år 1811 i Stockholm av en akademisk elit, med syftet att fånga upp och utveckla tanken på nationen och det nationella. Det är en ideologi som just håller på att omdana Europa. Molbechs målsättning, att söka den nationella egenarten i den svenska litteraturen, stämmer överens med göternas ambitioner. Slutorden i Molbechs svenska litteraturhistoria skulle ha kunnat varit skrivna av göterna själva. Där hävdar Molbech att oviljan mot den ”dåraktiga hågen efter utländskt glimmer och det usla efterapandet av främmande, onordiskt skick och smak, måste väckas för erkännandet av den gedigna malm i nordens språk, poesi, historia och nationalitet, innan Sverige kan vinna en litteratur, som skall kunna framstå som national vid sidan av de övriga europeiska nationers.”²⁷

Det blir också göterna som kraftfullast engagerar sig i att lyfta fram Bellman och Atterbom, de båda nationalskalder som Molbech lanserar. August von Hartmansdorff är den som ställer sig i spetsen för en insamling av medel till Atterboms utländska resa. När Atterbom dignar under det förväntans tryck han känner och tvekar att ta emot de erbjudna pengarna, får von Hartmansdorff ingripa. I ett brev anlägger han ett materialistiskt perspektiv på problemet med reskassan: ”Du är fordringsägare hos *Fäderneslandet*, och vi är gäldenärer. Du inkasserar en del av din fordran, vi avbörda oss en del av vår skuld. Därmed är räkningen kvitterad och saken klar.”²⁸ Atterbom låter sig övertalas. Men de farhågor han hyser om sig själv besannas. Han lyckas inte prestera en rimlig litterär förräntning av det kapital som han anförtrotts.

Också Carl Michael Bellman blir föremål för ett insamlingsprojekt, trots att han varit död sedan tjugo år. Initiativet kommer från göterna. Från en stämma den 31 mars 1817 antecknar således Jacob Adlerbeth: ”Efter kvällsvar den blev fråga om en staty åt Bellman, men intet beslut vidtogs.”²⁹ När Johan Niclas Byström vid sitt besök i Sverige år 1821 är med på en efterfest i Göthiska förbundet, lovar han att gratis hugga en byst av Bellman som skulle kunna placeras på Djurgården. Ordenssällskapet *Par Bricole*, där flera göter är medlemmar, går några år senare i författning om att samla in medel till ”en Bellmans bröstbild i vit marmor”, och Jacob Adlerbeth hör till dem som utses att organisera insamlingen. År 1824 skriver Rolf, Jacob Adlerbeth, och Hjalmar,



JOHAN NICLAS BYSTRÖM, CARL MIKAEL BELLMAN (1829, BYST I BRONS, DJURGÅRDEN, STOCKHOLM).

stamgöten Erik Adolf Kjellin, gemensamt till *Vaulunder*, göten och skulptören Johan Niclas Byström, som vistas i Rom. De ber honom göra "Bellmans bröstbild". Adlerbeth skriver dessutom till Riksmarskalksämberet för att tinga en plats ute på Djurgården åt statyn. Hans begäran bifalles snart av konungen. När Adlerbeth den 1 maj samma år dricker mäg i benen med vännerna på Djurgården, kan han notera i sin dagbok: "För ökandet av min insamling till Bellmanska minnesvården var tillfället gynnande." Arkitekten Carl Fredrik Sundvall gör ett förslag till hur monumentet skulle kunna utformas. Det kompletteras av göten *Vale*, professorn vid Konstakademien Per Linnell. I sin dagbok från den 30 september antecknar Adlerbeth att man enats om att "i tackjärn gjuta skaldens bröstbild omgiven av ett göthiskt tempel."

Nu kommer Byström hem från Rom och börjar arbetet med resa den Bellmanbyst, som han huggit i marmor och låtit gjuta i brons i Rom. Kronprinsens handsekreterare Bernhard von Beskow, en göt med namnet

Thidrekr, blir mannen som leder projektet fram till invigningen av bysten den 26 juli 1829. De insamlade medlen täcker inte kostnaden för att uppföra det planerade götiska templet, utan bysten ställs fritt på en sockel bland Djurgårdens ekar. Festen, som von Beskow iscensätter vid invigningen, blir en nationell manifestation, med konungen och kronprinsen som deltagare, båda i galauniform till häst, omgivna av 20 000 åskådare. Bellmans änka är på plats och hyllas som en drottning.³⁰ Ragnar Josephson ger en karakteristik av Byströms skapelse: "Särskilt hans bronsbyst av Karl Mikael Bellman på Djurgården (uppsatt 1829), med sin hållning av mild nordisk vingud, är ett verkligt fynd, och den har vuxit samman med sin kulle och sina ekar så som endast i lyckligaste fall en skulptur växer samman med en miljö."³¹ *Bodvar Bjarke* (Esaias Tegnér) är med på Djurgården år 1829 och meddelar i ett brev till sin hustru att festen var "den vackraste jag ännu sett i Sverige." Tegnér berättar att han själv smög sig bort från festen kl. 10, medan de "flesta stannade kvar till morgonen under tält, där det lär druckits skarpt. Byström och Adlerbeth blev kvar på platsen."³²



HJALMAR MÖRNER, INVIGNEN AV BYSTRÖMS BELLMANSBYST VID BELLMANSRO PÅ DJURGÅRDEN 27 JUNI 1829 (FÄRGLITOGRAFI).

GAMLA OCH NYA SKOLAN

När Molbechs svenska litteraturhistoria kommer ut i översättning vintern 1817, skriver Hammarsköld ett brev till Molbech den 21 december – återigen dagen efter Svenska Akademiens högtidssammanträde! Vi läser: ”Mången skall visserligen läsa denna skrift med förargelse, men varje billig skall otvivelaktigt tacksamligen erkänna dess värde, då den är den enda översikt av vår litteraturs historia, som vi hittills äga på svenska.”³³

Förargelsen är naturligtvis störst bland företrädarna för de äldre litterära idealen. När Hammarsköld publicerar första delen av *Svenska vitterheten*, blir hans och Molbechs arbeten utsatta för en synnerligen besk recension av en portalfigur för den gamla skolan, Pehr Adam Wallmark. Recensionen löper i ett antal nummer i den nystartade tidningen *Allmänna journalen* under december månad år 1818.³⁴ Att Wallmark, som han uttrycker saken, uppväckt Molbechs litteraturhistoria från de döda i samband med sin recension av Hammarskölds ”Svenska vitterheten”, har sin givna förklaring. Båda arbetena bör ses som en samlad attack mot den bestående litterära ordningen. Wallmark uppehåller sig utförligast vid Hammarskölds bok. Men när han bemöter den kritik som framförs mot Carl Gustaf af Leopold, får även Molbech stå till svars. Wallmark använder en ton som känns hotfull och illavarslande. Negativa värderingar av levande personer är ett brott, inte bara mot de estetiska spelreglerna, utan också mot samhället i stort, menar Wallmark. Han åtar sig uppgiften att för samhällets del slå tillbaka, och talar om hat mot de åsikter de båda historikerna framfört, och utlovar hämnd.

Hammarsköld ger i ett brev till Molbech uttryck för sitt bekymmer över de krafter som satts i rörelse för att stoppa honom, sedan han år 1819 publicerat den andra delen av ”Svenska vitterheten”: ”Man gjorde till och med försök att få den av HofCanzlersämbetet aktionerad, och då det icke ville lyckas, har man utspritt en mängd med handskrivna paskiller mot mig, i vilka den högsta poängen är den anmärkningen att man borde ge mig kroppsligen stryk, emedan annat icke biter på mig.”³⁵

Utan att veta om det skulle också Molbech utsättas för förföljelser för sina åsikter om svensk kultur och natur. I februari 1818 sänder således utrikesstatsministern Lars von Engeström ett brev till Esaias Tegnér. Enge-

ström hade hört talas om att Tegnér sedan länge haft för avsikt att recensera Molbechs reseberättelse. Han uppmanar nu Tegnér att göra slag i saken. Recensionen skulle vara viktig för regeringen och för nationen: ”Den skulle bli en minnesvård av herr professors patriotiska tänkesätt, som straffar en utlännings djärvhet, vilken skildrat lika okunnigt som ointressant Nordens litteratur, Nordens berg och Nordens folk, för vilket intet danskt hjärta klappar.” Regeringen skulle lämna bidrag till tryckningen och hålla Tegnér i åtanke för framtida befordran.³⁶

Men trots det grova smickret och den muta som Engeström erbjuder Tegnér, skulle denne inte komma att skriva någon recension av Molbechs svenska resa. Tegnér vill stå neutral i den strid som blossat upp i Sverige mellan nya och gamla estetiska ideal. Han är dessutom personligen bekant med flera av de författare som Molbech behandlar i sin litteraturhistoria.³⁷ I ett brev till vännen af Lundblad talar Tegnér om att han avstår från att skriva, men vill ändå hålla dörren öppen: ”Det kunde väl också vara möjligt att jag en munter kväll satte mig ner och gjorde litet narr av den danske Hammarschöld.”³⁸ Någon sådan munter kväll har inte lämnat spår efter sig. Irritationen mot Molbechs reseskildring klingar så småningom av.

Den svenska kulturens seniorer upplever Molbechs resedagbok som ett hot mot Sverige. Ändå är Molbech inte ensidigt positiv till den opposition som den yngre svenska generationen levererar mot den gustavianska kulturen. Morgonrodnaden, som Atterbom bebådade, hade förvisso inte vänts i dagsljus än, menar Molbech. De stora verken återstår fortfarande att skriva, ”allt är ännu i sin första upprinnelse”, vad vi hittills sett är endast ”den späda brodden” av enskilda individers bemödanden. En skärpning krävs för att komma bort från det kritiska grälet: ”Man har så mycket att göra med kritik och teori, att man i konstens utövning ännu ej hunnit mycket långt, och man har måhända hittills i det hela visat sig på en mera lysande sida att riva ned, än att uppbygga.”³⁹

Kritiken framförs av en man som är sympatiskt inställd till den svenska romantiken och måste tas på allvar av den nya skolan. Molbechs litteraturhistoria skulle därför inte bara beskriva, utan också påverka den litterära utvecklingen i Sverige. Den nya skolan ändrar strategi och börjar inta en mer

försonande hållning såväl mot gustavianerna som mot sina jämnåriga litterära meningsmotståndare.

INTERNATIONELLT

Trots den svenska kritiken av Molbechs reseskildring, uppmärksammas verket på kontinenten. Snart skulle arbetet publiceras såväl på tyska som holländska. Den holländska översättningen som ges ut i Amsterdam 1819 med titeln *Herinneringen uit mijne Reize door Zweden, 1-3*, innefattar trots sina tre band blott reseskildringens två första delar.⁴⁰ Därigenom kommer inte den svenska litteraturhistorian att publiceras i Holland. I Tyskland skulle däremot Molbechs bild av vår svenska litteratur bli förmedlad. Molbechs arbete heter där *Briefe über Schweden im Jahre 1812* och kommer ut i Aaltona åren 1818-1820.⁴¹ Redan 1816 hade den danskspråkiga första delen av Molbechs resebeskrivning fått en utförlig recension i kulturtidskriften *Allgemeine Literatur-Zeitung*.⁴²

Under sin utländska resa vittnar Atterbom om den danska insatsen för den svenska romantikens rykte utlandet. I Dresden skriver Atterbom ett brev till Tegnér den 23 oktober 1817: "Svenska språket och svenska litteraturen är härute icke så obekanta, som man därhemma föreställer sig; likväl känner man mera till den i Sverige så kallade nya skolan än till den gamla, sannolikt genom danskarnas berättelser."⁴³ Några dagar senare sänder Atterbom en artikel till Uppsala, avsedd att vara ett företal till *Poetisk kalender* för år 1818: "Genom vara danska grannars underrättelser är det nämligen numera i Tyskland allmänt bekant, att vår stela, mumielika vitterhet, under de senare årens förlopp blivit genomträngd av en levande anda, och nyfikenheten efter fullständigare bekantskap med karaktären och fortgången av denna metafysikt-estethiska revolution, med de skrifter i vilka den egentliga uttrycker sig, stiger beständigt högre och högre."⁴⁴

Atterbom belyser i sina *Minnen från Tyskland och Italien*, hur intresset ökat för nyare svenska litteraturen ute i Europa. I april år 1818 blir han presenterad för kronprinsen av Bayern i Rom: "och genast började han fråga mig om framgången av de yngre svenska litteratörernas bemödanden att i Norden avskudda det Fransyska barbariet och återväcka ett nationellt och poetiskt liv, samt om ej dessa adla bemödanden löpte fara att kvävas därigenom, att vi hade en *Fransysk Konung*?"⁴⁵ Den positiva värdering av den

nyare svenska litteraturen, som Atterbom möter vid sin entré på den internationella arenan redan våren 1818, skulle förstärkas när Molbechs litteraturhistoria blir översatt till tyska år 1820.

1812

Vad våldet må skapa, är vanskligt och kort – år 1812 är det år då Tegnér's formulering i dikten *Det eviga* visar sig vara mer än en poetisk sanning. Napoleons expansionsplaner hejdas i Moskva, och början till slutet av hans välde kan skönjas. I skuggan av världshändelserna blir året 1812 ett livsavgörande år för Christian Molbech. Det bekräftas i ett brev som han år 1852 som sjuttioårig skriver till Atterbom: "Jag tänker ibland på 1812 när jag ser på och talar med min äldste son, ty den gången var jag inte bara lika ung som han i ålder, utan till och med 1-2 år yngre. Men vilken rik skörd för mitt hela liv tog jag inte hem från Sverige 1812! – Mitt hjärta och mitt sinne hämtar näring från denna tid ännu i ålderdomens vinter, ty jag kan aldrig utan värme minnas vad jag har att tacka svenska vänner och väninnor."⁴⁶

-
- ¹ Molbech 1956:2, s 294 f., s 298, s 302, s 305
- ² Tegnér 1953, s 190
- ³ Meddelelser 1892, s 314 ff.; Ekedahl 1906, s 1 ff.; Nørregaard 1942, s 253 ff.; Borup 1954, s 131 ff.
- ⁴ Molbech 1956:1, s 1 ff.
- ⁵ Molbech 1956:1, s 3 f.
- ⁶ Bruun 1906, s 25
- ⁷ Ljunggren 1890, s 353
- ⁸ Molbech 1956:1, s XXVIII
- ⁹ Meddelelser 1892, s 323 f.
- ¹⁰ Molbech 1956:1, s 54 f.
- ¹¹ Staf 1950, s 319 ff.
- ¹² Molbech 1814:1; Molbech 1815
- ¹³ Molbech 1817:1
- ¹⁴ Molbech 1815, s VI
- ¹⁵ Molbech 1956:1, s 134
- ¹⁶ Hammarsköld 1816, s 105 ff., s 247 ff., s 321 ff.; Molbech 1956:1, s 156
- ¹⁷ Molbech 1817:2
- ¹⁸ Molbech 1956:1, s 143
- ¹⁹ Molbech 1817:1, del 2, s 74
- ²⁰ Molbech 1817:2, s 1
- ²¹ Molbech 1817:2, s 18 ff., s 28
- ²² Molbech 1817:2, s 69 ff.
- ²³ Molbech 1817:2, s 59 ff.
- ²⁴ Molbech 1817:2, s 145
- ²⁵ Molbech 1817:2, s 106
- ²⁶ Atterbom 1818:2, s 133 f.; Vinge 1978, s 148
- ²⁷ Molbech 1817:2, s 127 f.
- ²⁸ Vinge 1978, s 145
- ²⁹ Adlerbeth 1809
- ³⁰ Atterbom 1863, s 148 ff.; Carlén 1879, s 44 f.; Fehrman 1995, s 195 ff. ; Nyström 1995, s 252 ff.
- ³¹ Josephson 1927, s 20 f.
- ³² Tegnér 1956, s 229
- ³³ Molbech 1956:1, s 192
- ³⁴ Wallmark 1818, n:o 294, 295, 296, 299, 300, 301, 302
- ³⁵ Molbech 1956:1, s 227; *aktionerad*: dragen infor rätta; *paskiller*: smädeskrifter
- ³⁶ Tegnér 1882, s 99
- ³⁷ Tegnér 1954, s 18 ff.
- ³⁸ Tegnér 1954, s 20 ff.
- ³⁹ Molbech 1817:2, s 104
- ⁴⁰ Molbech 1819
- ⁴¹ Molbech 1818

⁴² Literatur-Zeitung 1816, nr 107-109; se även Brink 1954, s 152 f.

⁴³ Tegnér 1882, s 90

⁴⁴ Atterbom 1818:1, s XVIII; Vinge 1978, s 149 f.

⁴⁵ Atterbom 2002, s 439

⁴⁶ Molbech 1956:3, s 105

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Adlerbeth 1809 J. Adlerbeth, *Dagbok F 850 a*, UUB.
- Atterbom 1818:1 P. D. A. Atterbom, "Till Callowai" (*Poetisk kalender för år 1818*, Upsala 1818).
- Atterbom 1818:2 P. D. A. Atterbom, "Pilgrims-helsning. Den 10 oct. 1817" (*Poetisk kalender för år 1818*, Upsala 1818).
- Atterbom 1863 P. D. A. Atterbom, *Svenska siare och skalder eller grunddragen af svenska vitterheten. Intill och med Gustaf III:s tidehvarf*, 6:1 (andra upplagan, Örebro 1863).
- Atterbom 2002 B. Lewan /red./, P. D. A. Atterbom, *Minnen från Tyskland och Italien*, I (Stockholm 2002).
- Brink 1954 S. E. Brink, *Itineraria svecana: bibliografisk förteckning över resor i Sverige fram till 1950* (Stockholm 1954)
- Carlén 1879 J. G. Carlén, *C. M. Bellman. En lefnadsteckning* (Stockholm 1879).
- Bruun 1906 C. Bruun, *Erindringer fra det gamle Kongelige Bibliothek. Efterladt manuskript* (Kjøbenhavn 1906).
- Ekedahl 1906 J. Ekedahl, *Molbech den äldre och Sverige (Ur de litterära förbindelsernas häfder*, Lund 1906).
- Fehrman 1995 C. Fehrman, "Så blev Bellman nationalmonument" (C. Fehrman, *Vinglas och timglas i Bellmans värld*, Lund 1995).
- Hammar-sköld 1816 / L. Hammar-sköld/ "Ildgnister stroede over den nyere svenske litteratur" (C. Molbech /utg./, *Athene et maanedsskrift*, bd 7, Kiøbenhavn 1816).

-
- Josephson 1927 R. Josephson, "Johan Niclas Byström" (SBL 7, Stockholm 1927).
- Literatur-Zeitung 1816 *Allgemeine Literatur-Zeitung* 1816 (Halle 1816).
- Ljunggren 1890 G. Ljunggren, *Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död*, 4 (Lund 1890).
- Meddelelser 1892 *Meddelelser fra Krigsarkivene. Udgivne af Generalstaben*, 5 (Kjøbenhavn 1892).
- Molbech 1814 C. Molbech, *Breve fra Sverrige i aaret 1812*, 1 (Kiøbenhavn 1814).
- Molbech 1817:1 C. Molbech, *Breve fra Sverrige i aaret 1812*, 2-3 (Kiøbenhavn 1817).
- Molbech 1817:2 C. Molbech, *Kort öfversigt af de serskildta epokerna i svenska nationallitteraturens historia* (Stockholm 1817).
- Molbech 1818 C. Molbech, *Briefe über Schweden im Jahre 1812. Aus dem Dänischen übers. /Th 1-2: mit Anmerkungen und Zusätzen des Verfassers* (Altona 1818-1820).
- Molbech 1819 C. Molbech, *Herinneringen uit mijne reize door Zweden: Uit het Deensch*, 1-3 (Leeuwarden 1819).
- Molbech 1956 M. Borup /red./, *Christian Molbechs brevveksling med svenske forfattere og videnskapsmaend*, 1-3 (Lund 1956).
- Nyström 1995 Marianne Nyström, *Lovisa Bellman född Grönlund. En bok om Carl Michael Bellmans hustru* (Västervik 1995).
- Nørregaard 1942 G. Nørregaard, "Christian Molbech og Sverige" (*Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*, 17, Stockholm 1942).
- Staf 1950 N. Staf, *Polisväsendet i Stockholm 1776-1850* (Stockholm 1950).

-
- Tegnér 1882 E. Tegnér, *Ur Esaias Tegnér's papper. Urval af samtidas bref till Esaias Tegnér* (Stockholm 1882).
- Tegnér 1953 E. Tegnér, N. Palmborg /red./ *Esaias Tegnér's brev, I, 1793-1817* (Malmö 1953).
- Tegnér 1954 E. Tegnér, N. Palmborg /red./, *Esaias Tegnér's brev, II, 1818-1823* (Malmö 1953).
- Tegnér 1956 E. Tegnér, N. Palmborg /red./ *Esaias Tegnér's brev, V, 1828-1829* (Malmö 1956).
- Vinge 1978 Louise Vinge, *Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807-1821* (Lund 1978).
- Wallmark 1818 P. A. Wallmark, *Allmänna journalen 1818* (Stockholm 1818).

NAMNLISTA

Adlerbeth, Jacob, expeditionsskreterare	17, 18
Alexander, kejsare	7
Arrebo, Anders Christenson, biskop, skald	15
Atterbom, Per Daniel Amadeus, skald	15-18, 22-24
Bellman, Carl Michael, skald	15, 18-20
Bellman, Lovisa Fredrica, änka	20
Beskow, Bernhard von, handskreterare	19, 20
Byström, Johan Niclas, skulptör	18-20
Dalin, Olof von, författare	15
Dardel, Fritz von, konstnär	4
Engeström, Lars von, utrikesstatsminister	21-22
Fersen, Axel von, greve	12
Frederik VII, dansk kung	10
Gérard, François, konstnär	8
Gustaf III, kung	15
Hammar-sköld, Lorenzo, författare	passim
Hammar-sköld, Åke, kammarjunkare	9
Holberg, Ludvig, dramatiker	15
Hartmansdorff, August von, statsman	18
Jensen, C. A., konstnär	6
Josephson, Ragnar, professor	20
Karl Johan, kronprins, kung	7-9
Kellgren, Johan Henric, diktare	15
Kjellin, Erik Adolf, professor	19
Leopold, Carl Gustaf af, diktare	14, 21
Lidner, Bengt, skald	15
Limnell, Per, professor	19
Livijn, Clas, författare	10
Lundblad, Johan Fredrik, diplomat	22
Lundqvist, Anders, konstnär	11
Molbech, Cristian, historiker	passim
Mörner, Hjalmar, konstnär	20

Napoleon, kejsare	7, 10, 12, 24
Nyerup, Rasmus, biblioteksman	10
Rask, Rasmus, språkvetare	10
Rosen, Gustaf Fredrik von, landshövding	7
Rääf, Leonhard Fredrik, fornforskare	8
Rääf, Malin, syster till ovanstående	8
Sandberg, Johan Gustaf, konstnär	16
Saxo Grammaticus, historiker	15
Snorre Sturlusson, historiker	15
Spegel, Haquin, ärkebiskop, diktare	15
Sundvall, Carl Fredrik, arkitekt	19
Tegnér, Esaias, biskop, skald	20-22, 24
Wallmark, Pehr Adam, bibliotekarie	9, 21
Werlauff, Christian, bibliotekarie	9
Oehlenschläger, Adam, författare	10



INGMAR STENROTH

GÖTHISKA FÖRBUNDET
DET NATIONELLA GENOMBROTET I

SVENSK KULTUR

KAPITEL 8

RASK DEN RASKE

2019

INGMAR STENROTH

RASK DEN RASKE

©Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T
413 24 Göteborg
Sverige

mail: steinwurzel@spray.se

Första sidan: Staty av Gautma Buddha vid Budh Gaya,
buddhistvärldens centrum, i Indien.

INNEHÅLL

JACOB ADLERBETHS EDDA-ÖVERSÄTTNING	7
RASMUS RASKS FÖRSTA BESÖK I SVERIGE	10
RASMUS RASKS ANDRA BESÖK I SVERIGE	13
KUNGLIGA BIBLIOTEKETS HANDSKRIFTER	17
DEBATTEN I RIDDARHUSET	21
INGVAR VIDFARNE	20
OMRÖSTNINGEN I RIDDARHUSET	21
DEBATTRN I BONDESTÅNDET	21
TEGNÉRS ÖVERSÄTTNING AV VAFPRÚÐNISMÁL	23
LANDSFÖRRÄDAREN	26
RASKS RECENSIONSVERKSAMHET	29
RASKS SISTA KONTAKTER MED SVERIGE FÖRE RESAN	32
PARADIGMSKIFTET	33
WALLMANS INDIENFORSKNING	40
RASKS DÖD	42
SVENSK SPRÅKVETENSKAP ETABLERAR SIG	44
RASMUS RASK – ETT INPIRERANDE GENI	45
NOTER	46
KÄLLOR OCH LITTERATUR	49
NAMNLISTA	60



RASMUS RASK I STOCKHOLM ÅR 1818

JACOB ADLERBETHS EDDA-ÖVERSÄTTNING

Språkliga argument är vanliga bland de folk som söker en nationell identitet. Sextonhundratalets språkpatrioter ser svenskan som ett av världens äldsta språk, bevarat i sin renaste form på Island, en ö som hade koloniserats av utvandrande göter. Att publicera gamla isländska handskrifter i svensk översättning blir en central uppgift för de lärde. Ett unikt tillfälle att starta arbetet erbjuder sig under Sveriges krig med Danmark på 1650-talet. Svenska flottan uppbringar ett danskt fartyg, som har islänningen Jón Rugman ombord, med ett bagage som består av en samling isländska handskrifter, med sagor av gotiskt innehåll. Svenskarna tar luntorna i beslag och sätter Rugman i arbete med att översätta dem.¹ Som utgivare av isländska handskrifter skaffar sig Sverige nu ett långvarigt försprång framför danskarna. I Antikvitetskollegiet, bildat år 1667, utvecklas idén att kontinuerligt ha en isländsk medarbetare till hands vid översättningen av de svårtydda texterna. Den siste islänning som utför sysslan, är Gudmund Olafsson. Han dör år 1695 och hade enligt kollegiets eftermäle arbetat bra ”då han varit nychter”.² Den isländska kunskapen hålls därefter vid liv av svenska översättare. Eric Julius Biörner publicerar en samling isländska sagor år 1737, Johan Göransson ger ut en översättning av Snorres Edda år 1746 och Johan Ihre presenterar år 1769 en etymologisk ordbok, där ljudskridningslagarna i de germanska språken för första gången antyds.³ De lärda ansträngningarna är, trots allt, punktinsatser. Vurmen för det götiska blir passé i det mondäna 1700-talets Sverige, när de äldre fornfantasternas vetenskapliga resultat utsätts för kritisk granskning.

Drottning Lovisa Ulrikas *Vitterhetsakademi*, som organiserades i mitten av 1700-talet och ombildades av Gustav III till *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* år 1786, väckte förhoppningen om ett intensifierat fornnordiskt studium i Sverige. Men därav blir intet. Under den gustavianska tiden förfaller studiet av de fornnordiska språken. I början av 1800-talet aktualiserar akademien emellertid de isländska handskrifterna, genom att utlysa en tävling om hur dessa skulle kunna systematiseras. De tävlande ålades att upprätta en ”Fullständig förteckning över de isländska sagor, som röra nordiska historien, med uppgift om deras ålder och författare”. Valet av ämne ”antyder akademiens egen obekantskap med dess vidd och svårighet”,



GUSTAF LUNDBERG, JOHAN IHRE (PASTELL PÅ PAPPER, 1780, FINSKA NATIONALGALLERIET).

skriver Henrik Schück i en historik.⁴ Inget bidrag kommer in till akademien, varför ämnet utlyses än en gång år 1806. Endast ett bidrag lämnas in detta år, med en kvalitet som akademien underkänner. Granskningskommittén föreslår därför en begränsning av ämnet till att lyda: ”Critisk förteckning öfver de i Sverige utgifne isländska sagor med undersökning om deras ålder, beskaffenhet och historiska värde.” Nu har emellertid komplikationen i ämnesvalet gått upp för akademien, och sekreteraren Hallenberg, ansedd som sin tids främste svenske historiker, håller ett timslångt anförande, som mynnar ut i ett ämnesförslag med titeln ”Critisk afhandling om de isländska sagor, som isynnerhet till mer eller mindre del kunna upplysa svenska historien.”

Inte ens denna bantning av uppdraget faller en utmattad akademi i smaken. År 1811 översätter och publicerar Jacob Aderbeth delar av Snorres Edda. I företalet lanserar han en tanke, som skulle vitalisera studiet av de fornnordiska texterna under de kommande årtiondena och bilda grunden för det moderna studiet av nordiska språk: ”Länge har man inom vårt fädernesland varit van att åt glömskan eller föraktet överlämna den nordiska fornålderns hävder”, menar han. Nu skulle de kommande generationerna genom studiet av de gamla skrifterna kunna återvinna den självständiga kraft som inte fanns i samtiden.⁵

Adlerbeth sitter som sekreterare i den uppfostringskommitté som tillsätts år 1812. När denna lägger fram sitt förslag till en ny skolordning år 1817, finner vi att den rekommenderar historielektorn att undervisa i nordisk mytologi, med utgångspunkt i Snorres Edda.⁶ Det är en märklig nyhet i ett undervisningssystem som annars i prästerlig anda prioriterar studiet av latin, grekiska och hebreiska. I den skolordning som stadsfästs år 1820, har Adlerbeth lyckats flytta fram positionerna ytterligare. Studiet av fornnordisk mytologi blir ett obligatorium i gymnasiet. Historieämnet skulle ge sina elever en fullständig kunskap om den nordiska mytologin, heter det i anvisningarna. Redan de lägre klasserna skulle kunna ta del av den fornnordiska världen i ”smärre valda stycken”. Som kursbok rekommenderas ”den år 1811 utgivna svenska översättningen av professor Nyerups Edda eller Skandinavernas hedniska gudalära.”⁷ Att det är Adlerbeth själv som utfört den anonyma översättningen av Eddan, framgår förstås inte av hans skrivning. Adlerbeths Edda skulle nå en andra upplaga år 1816 och en tredje år 1829.

RASMUS RASKS FÖRSTA BESÖK I SVERIGE

När Rasmus Nyerup ger ut sin Edda-översättning har han själv obetydliga kunskaper i isländska, men får hjälp av en ung student, Rasmus Rask, som han är ”glad att kunna anmäla inför vår lärda republik, såsom en blivande mystagog i den isländska litteraturens innersta helgedomar.”⁸ Att Rask var en mystagog, en vishetslärare, skulle han inom kort visa, då han år 1811 ger ut sin *Vejledning til det islandske eller gamle nordiske sprog*. Rasks sätt att fokusera språkstudiet på grammatiken är epokgörande. Titeln innehåller ett påstående, som länge skulle styra Rasks tankar, nämligen att isländskan är det äldsta nordiska språket. Danskarna får ett ökat behov av kunskap om Sverige under den politiska oron i världen våren 1812. En stab av spioner mobiliseras av den danska regeringen för att sondera stämningarna i grannlandet.⁹ Ledaren för gruppen blir Rasmus Nyerup. Resan finansieras officiellt av ”mecenaten” Johan von Bülow och den läggs upp som en studieresa. Christian Molbech skulle ha Lund som främsta resmål och ta kontakt med professorerna där, medan Nyerup och Rask skulle bege sig till Stockholm. I instruktionen heter det att Molbech skulle besöka de största städerna och de bästa gästgivargårdarna, pejla stämningarna och försöka få fram den allmänna opinionen. Han skulle vidare lägga märke till alla trupp- och transportrörelser och notera alla resande av betydelse. I Stockholm skulle ”studenten med den isländska grammatiken”, Rasmus Rask, fiska upp nyheter och köpa upp alla utkommande politiska skrifter. Nyerups uppdrag blir att följa den svenska riksdag, som skulle sammankallas under sommaren.

Göterna får nu en personlig kontakt med danska kulturbärare och kan ta del av deras starka intresse för allt som är nordiskt och fornt. Nyerup hade redan år 1810 besökt Stockholm som spion, och då gjort bekantskap med Carl Ulric Broocman, en reformpedagog som var nära lierad med göterna.¹⁰ När Nyerup återvänder till Stockholm i mitten av april år 1812, finner han till sin bestörtning att Broocman just avlidit.¹¹ Nyerup får arbeta upp nya kontakter. I den dagbok han skriver kan vi studera det nätverk han skapar. Den 18 april möter Nyerup således Arvid August Afzelius och Lorenzo Hammarsköld. Två dagar senare gör Nyerup bekantskap med ”översättaren av min Edda, herr Adlerbeth, sön till diktaren G. Adlerbeth, och med herr pastor Dillner, översättaren av Oehlenschlägers Axel och Valborg.” Den 30 april bevistar han göternas stämma. I dagboken läser vi

att han om aftonen var ”hos Afzelius i sällskap med det så kallade Götiska förbundet, där vi drack mjöd ur horn.”¹² Det pinsamma inträffar således, att en dansk spion sitter som gäst i det svenskaste av svenska sällskap sommaren år 1812!

För göterna blir Rasks ankomst ett unikt tillfälle att tillägna sig kunskaper i isländska. Afzelius får hjälp med ett djärvt projekt: att översätta och publicera den fornisländska dikten *Völuspá*, från ett manuskript som finns på Kungliga biblioteket. Afzelius läser upp dikten vid den förbundsstämma där Nyerup är närvarande, och meddelar att han övertalat Rask att granska översättningen. Att detta är befogat, förstår man av det brev som Rask sänder till von Bülow den 19 maj 1812: ”Jag har haft mycket att göra med *Völuspá*, som en av mina bekanta skall ge ut med översättning, och jag har måst genomgå arbetet med honom två-tre gånger, en tröttsam syssla, som föranlett mig att påpeka för honom att om han ville börja öva sig i det isländska språket så borde han ha valt vilken annan text som helst än denna.”¹³

När *Völuspá*-översättningen publiceras sommaren 1812, har Rask redan lämnat Sverige. Men han bevarar kontakten med svenskarna i ljust minne, inte minst för de vetenskapliga erövringar som han beretts möjlighet att göra. Till den tyske språkforskaren Wilhelm Grimm skriver han den 28 maj 1812: ”mitt vistande i Sverige, har varit mig utomordentligt intressant, i synnerhet har jag undersökt og nagelfarit den Upsaliska handskriften af den prosaiska Eddan.”¹⁴ Genom Afzelius översättning av *Völuspá* börjar den isländska fornvärlden att bli synlig för samtiden i en modern och språkriktig dräkt, och kan sägas inleda en ny epok i svensk litteratur. Säkert kände många igen sin egen tid i de undergångsstämningar, som dikten med suggestiv kraft projicerar mot läsaren. Ett världskrig rasar. Napoleon hade börjat sin marsch mot Moskva. Ambitionen att förmedla fornnordisk dikt till allmänheten fortsätter i Göthiska förbundet, genom att fornforskaren Per Wilhelm Tholander publicerar en kritisk utgåva av *Sólarljóð* i *Iduna* 4 år 1814.¹⁵ Den baserar sig på ett manus som just upptäckts i Strängnäs av den sedermera så framgångsrike biblioteksmannen Johan Henrik Schröder. Dikten är en kristen isländsk dikt, men skriven på Eddaversmåttet ljóðaháttur. *Sólarljóð* innehåller en samling moraliska råd, sådana som vi finner i *Háva-*

mál, och visioner som påminner om dem i Völuspá. I samtiden ansågs dikten därför tillhöra Eddan.



RASMUS NYERUP (1759-1829).
(ETSNING 1886, EFTER EN PASTELL AV CHRISTIAN HORNE MANN, 1828).

RASMUS RASKS ANDRA BESÖK ISVERIGE

Under de år som följer vistelsen i Sverige år 1812, är Rasks ambition att besöka Island. Svårigheten att genomföra planen under Napoleonkrigens politiska oro är stor. Det dröjer till år 1814 innan Rask kan få en plats på ett handelskepp med destination Island. Rask stannar på Island i två år och lär sig behärska isländskan som en infödd. När han återvänder till Köpenhamn har han författat en prisskrift, *Undersøgelse om det gamle nordiske eller islandske sprogs oprindelse*. Det är Rasks vetenskapliga huvudarbete, som bland annat förklarar de germanska ljudskridningslagarna. Rask möts emellertid med oförståelse i den lärda världen i Danmark, och arbetet blir tryckt först fyra år senare.

Rasks brinnande forskariver driver honom att försöka hitta de nordiska språkens ursprung. Fortfarande betraktades Snorres beskrivning av Sveriges äldsta kungar i *Heimskringla* som en historisk sanning. I Snorres arbete berättas hur Oden med sina Asar lämnar boplatserna vid slätterna mellan Don och Kaukas norr om Svarta havet, för att bege sig till Norden. Målsättningen för Rask blir alltså att på plats studera de kaukasiska språken, sedda som grenar i ett stort stamträd, där också de nordiska språken finns med. Ännu hade ingen besökt Sydryssland eller "Tartariet" med kompetens i fornnordiska eller isländska, menar Rask i ett brev till Lorenzo Hammarsköld den 12 februari 1816.¹⁶

Inspirerande för Rasks projekt är Finnur Magnússons föreläsningsserie om den fornnordiska mytologin vid universitetet i Köpenhamn år 1816, en parallell till Per Henrik Lings föreläsningar över fornnordisk mytologi i Stockholm året dessförinnan.¹⁷ I inledningen till sin föreläsningsserie orienterar Magnússon om det internationella studiet av persiska och sanskrit. När den orientaliska språkvärlden presenteras som anfader till de europeiska språken, blir 1600-talets fantasifulla etymologier åter gångbar vetenskap. "Asar eller Osseter" kallar Magnússon folken som bor norr om Svarta havet. En flyktig namnlighet får vittomfattande konsekvenser för synen på de historiska sammanhangen. Magnússon uttrycker en stark önskan om att få veta mer om osseternas språk och refererar till tysken Julius von Klaproths *Reise in den Kaukasus und nach Georgien* (1807-08), som har ett bihang med titeln *Kaukasische Sprachen*.



ÉMILE LASSALLE, *FINNUR MAGNÚSSON* (1781-1847), (LITHOGRAFI, 1842)

Magnússon låter trycka sitt inledningsanförande i den ledande danska kulturtidskriften *Athenes* februarinumner år 1816.¹⁸ Detta medför att Rasks välgörare Johan von Bülow uppmärksammar tankarna. Han förmår Rask att sätta sin resplan till Kaukasus i verket. Rask får löfte om ett penningbidrag av von Bülow och nås i april år 1816 samtidigt av ett brev från Afzelius, med en inbjudan att komma till Stockholm. Där skulle Rask kunna försörja sig genom att undervisa i isländska.¹⁹ Erbjudandet får som resultat att resrutten till de okända språkkulturerna nu utstakas i en nordlig bana. Rask tänker sig att via Stockholm och S:t Petersburg ta sig ner till "Tartariet" vid Svarta havet.

Återstår att ordna de praktiska detaljerna. Rask är bibliotekarie på Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn och måste begära tjänstledighet för att kunna resa. Först i september år 1816 kommer ett beslut som beviljar Rask några års tjänstledighet, så att han skulle kunna bege sig i väg. När Rask anländer till Stockholm i november år 1816, saknar han tillgångar. von Bülow hade ännu inte kunnat utanordna sitt utlovade pekuniära bidrag och Köpenhamnsuniversitetets resebidrag kunde Rask inte disponera för egen räkning redan i Stockholm. Men Afzelius tar hand om Rask och ger honom mat och husrum hemma hos sig. Nu startar en kreativ aktivitet mellan Afzelius och Rask av sällan skådad intensitet.

Under några år kommer fem böcker ut som ett resultat av parets arbete. Först i raden av skrifter är en engelsk grammatik, Rasks *Angelsaksisk sproglære tilligemed en kort laesebog* (Stockholm 1817),²⁰ publicerad i en tid då engelskan kommer allt mer i fokus vad gäller kultur och ekonomi. *Den poetiska Eddan* och *Snorres Edda* hade länge varit föremål för de lärdes intresse i Sverige, men det är först genom Rasks och Afzelius insatser som de isländska originalen för första gången publiceras i sitt fullständiga skick. Det är som sig bör Rask som står för utgivningen av grundtexterna.²¹ Afzelius presenterar en översättning till svenska av den poetiska Eddan.²² År 1819 skulle också en översättning av Snorres Edda komma på svenska, utförd av Anders Jacob Cnattingius, som är god vän med Afzelius och Rask.²³ Cnattingius poängterar det götiskt-pedagogiska syftet med sin översättning, när han i företalet framhåller "det förökade ljus denna upplaga skall sprida över våra förfäders tro, vishet och idrotter."²⁴ Synpunkten är tillämpbar på hela det Rask-Afzeliuska utgivningsprojektet. En översättning av Rasks isländska grammatik börjar tryckas, när denne redan lämnat Sverige. Arbetet, som har titeln *An-*

visning till isländskan eller nordiska fornspråket, anses i dag vara ett av Rasks huvudarbeten.²⁵ År 1819 kommer så det sista arbetet ut av Rasks hand i Sverige, en isländsk läsebok med titeln *Sýnishorn af fornum og nýjum norraenum ritum i sundrlausri og samfastri raedu* (Exempel på gammal och ny isländsk litteratur som poesi och prosa).²⁶ Afzelius ställer ekonomiska garantier, som gör det möjligt för Rask att publicera sina skrifter. Finansieringen leder till ett genombrott för studiet av fornnordisk kultur under 1800-talet, och befordrar på ett dramatiskt sätt tillväxten av kunskapen om den fornnordiska världen i Norden. Radarparet Rask-Afzelius framstår för eftervärlden som omistliga aktörer i det nordiska kulturlivet, den korta tid de samarbetar under 1800-talets andra årtionde.

Sedan Rask publicerat Snorres Edda på isländska i Sverige, skulle det dröja 30 år innan den Arnamagnaeanske kommission ger ut sin version av Eddan, i linje med de förhoppningar som Afzelius framfört i sitt brev till Rasmus Nyerup år 1818.²⁷ Rasks utgåva blir en förebild för flera internationella översättningar. En engelsk edition publiceras i Stockholm av Georg Dasent år 1842. Denne hade tidigare fått kontakt med den tyske språkvetaren Jacob Grimm, som uppmanat honom att fördjupa sig i den skandinaviska litteraturen och mytologin, vilket han får tillfälle att göra när han vistas fyra år i Stockholm, som sekreterare vid Brittiska ambassaden.²⁸ En tysk Edda-utgåva vilar på Rasks översättning, det är Karl Simrocks *Die Edda* från år 1851, publicerad i ett dussintal upplagor, senast år 1944.²⁹ Med Rask som förebild publicerar Guillaume Bergmann en fransk version av Gylfaginning, *La fascination de Gulfi* (1861).³⁰ Den översättning till svenska som Cnattingius gör av Snorres Edda redan år 1819, får senare efterföljare i Björn Collinders *Snorres Edda* från år 1958, i Åke Ohlmarks *Eddan* (1964) samt i Karl G. Johanssons och Mats Malms *Snorres Edda* (1997).³¹ Till skillnad från Cnattingius och Collinders översättningar innehåller de båda senare en fullständig text. Också Rasks utgåva av Den äldre Eddan skulle få ett antal efterföljare, i första hand genom att den danska Arnamagnaeanske kommission färdigställer sitt arbete (1787-1828). Standardutgåvan i våra dagar är Gustav Neckel-Hans Kuhn, *Edda: die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern* (Edda. Dikterna i Codex Regius tillsammans med besläktade källor, Heidelberg 1914; 5 uppl. 1983). Arvid August Afzelius översättning till svenska får en serie efterföljare, senast genom Åke Ohlmarks (1948- 1956) och Björn Collinder



KOPPARSTICK AV CHRISTIAN FORSELL.

KUNGLIGA BIBLIOTEKETS HANDSKRIFTER

Jacob Adlerbeth drivs vidare i ambitionen att föra ut de isländska texterna till offentligheten. En ny möjlighet yppas när den urtima svenska riksdagen samlas i Stockholm åren 1817-1818. Adlerbeth griper nu chansen att göra göticismen till en officiell angelägenhet. Tidpunkten för utspelet är förvisso väl vald. Rask och Afzelius håller just på att publicera sina Edda-utgåvor och *Iduna 7* kommer ut, med Tegnér's översättning av *Vafthrúðnismal* ur den äldre Eddan.

Som adelsman företräder Jacob Adlerbeth sin ätt under riksdagen. Den 5 januari 1818 läser han upp ett memorial i Ridderskapet och Adeln. Varje folk, som inte är känslolöst, borde inse vikten av att få kunskap om de tider då grunden till landets självständighet lades, menar Adlerbeth. Denna kunskap finns gömd i de isländska och fornsvenska handskrifter som förvaras i Kungliga biblioteket. Adlerbeth anser det vara utsiktslöst för en svensk att försöka översätta de isländska handskrifterna. Det krävs en islänning för att knäcka den språkliga koden. Han yrkar därför att riksdagen skall anslå 3000 Riksdaler banco för att inkalla ”en lärd isländare”, med uppgiften att ta sig an översättningsarbetet.

Redan hösten 1817 hade Adlerbeth varit i kontakt med Rask för att hitta en lämplig kandidat, vilken kunde bearbeta de isländska handskrifter, som fanns i Stockholm. Rask tillskriver den isländske prästen Árni Helgason och får ett positivt svar från denne. Men egentligen är det en annan person som Adlerbeth helst skulle vilja se som översättare, en person som trots sina kunskaper i isländska inte alls är en ”isländare”. Det är Rasmus Rask själv. I ett brev till sin uppdragsgivare Peter Erasmus Müller, berättar Rask i januari 1818 om ett besök av Adlerbeth, som ”förhörde sig om jag alldeles inte skulle vara att övertala, när jag hade avslutat min resa, varpå jag svarade bestämt nej; men önskade annars lycka till med förslaget, och bidrog med allt vad som stod i min makt för att främja saken, liksom jag redan tidigare hade erhållit brev/svar från den påtänkte personen i Island ”att han inte skulle vara ovillig. Personen är Helgason.”³²

I ett brev från S:t Petersburg ett halvår senare ger Rask en annan syn på hur han uppfattade situationen.³³

DEBATTEN I RIDDARHUSET

Lorenzo Hammarsköld är, liksom Jacob Adlerbeth, adelsman och riksdagsledamot. Men framför allt är han bibliotekarie på Kungliga biblioteket. Att Adlerbeths propå i riksdagen skulle kännas som en förolämpande underskattning av bibliotekets verksamhet och dess personal, var att frukta. Hammarsköld bemöter Adlerbeths proposition den 10 januari. Argumenten är diletantiska. Skulle pengar anslås för översättning av isländska handskrifter, så borde de i så fall användas till fortbildning av de fyra tjänstemän som arbetar på biblioteket, menar Hammarsköld. Ett allt för intensivt intresse för en sida

av litteraturen kunde dessutom skapa ett löjets skimmer över densamma, menar Hammarsköld. Han har dessutom ett trumfkort att spela ut. På eget bevåg hade nämligen lundamagistern Johan Gustaf Liljegren ett år tidigare sökt – och fått – ett kungligt uppdrag att översätta de isländska sagor, som fanns på Kungliga biblioteket. Man borde, menar Hammarsköld, avvakta resultatet av Liljegrens mödor innan ”man inkallar en utlänning, att göra om vad en lands-man redan gjort förut.”³⁴

Liljegren var en person som stod under beskydd av Lunds universitetskansler Lars von Engeström. Han är alltså en man som inte lät sig viftas bort. Adlerbeth hade påmint om Liljegrens uppdrag genom ett brev från Tegnér redan den 24 april 1817. Hade han nu glömt detta brev eller räknar han med att Liljegrens engagemang ligger nere? Tegnér skriver: ”Är det sant vad jag hört, men ej vill tro, att Liljegren blivit Rask föredragen såsom translator för Isländska manuskript? Det synes mig alltför absurt. Liljegren känner jag av gammalt.”³⁵ Tegnér borde annars vara van vid hur det gick till i Lund när von Engeström hade sitt finger med i spelet. Han drog sig inte ens för nepotism. I Tegnérns egen kamratkrets, Härberget, fanns Lars von Engeströms nära släkting Albin Engeström, sedan år 1812 som 25-årig utnämnd till professor i kemi vid universitetet. Hans kunskaper i ämnet tjänade enligt Tegnér bäst syftet att blanda toddy.

Att Adlerbeth var beredd på Hammarskölds negativa inställning till det memorial han presenterat, visar han i det svar som omedelbart följer på Hammarskölds inlägg. Han skärper tonen i debatten med några torroliga formuleringar. Adlerbeth hänvisar till en recension av en utgåva av *Jómsvíkinga saga*, som haft Hammarsköld som översättare: ”Denna recension är författad av danske bibliotekarien Rask, ostridigt en av tidevarvets lärdeste språkkännare, och upplyser, att herr Hammarsköld med mera nit än framgång behandlat sitt ämne.” Det vore önskvärt, menar Adlerbeth, att Hammarsköld skaffade sig intyg från Rask eller någon lika sakkunnig om sina kunskaper i ”det nordiska forn-språket” innan han tog itu med de isländska handskrifterna. Adlerbeth vidhåller att svenskarna inte förmår översätta de svårlästa fornisländska handskrifterna. Det hade gått alltför lång tid sedan någon studerat isländska i Sverige. Han invänder också med kraft mot Hammarskölds påstående att ett allt för intensivt studium av en sida av litteraturen skulle kunna kasta ett löjets skimmer över densamma.

Vtenskapen i sig förblir oberörd av en enskild forskares misstag, menar Adlerbeth.³⁶

I den fortsatta debatten i riksdagen hävdar Adlerbeth att Liljegren har ett så litet anslag för sin syssla, att han skulle vara i behov av den förstärkning, som en språkkunnig islänning kunde erbjuda. Memorialet remitteras till Statsutskottet, som lägger fram alternativa förslag, båda defensiva. Med hänsyn till rikets finanser kunde man antingen välja att skjuta frågan på framtiden eller be Kungl. Maj:t att i mån av tillgång tilldela extra medel till den föreslagna tjänsten. Det uppstår ett dödläge i frågan, eftersom Adeln och Bondeståndet stöder det första förslaget, medan Prästerskapet och Borgerskapet det senare. Frågan går åter till remiss i Statsutskottet.

INGVAR VIDFARNE

I Statsutskottet sitter stamgöten *Ingvar Vidfarne*, assessorn Pehr Lagerhielm. Som ägare till Bofors bruk hade denne sedan länge lämnat kamratkretsen i Stockholm. Nu kunde han göra en insats för att stötta den goda saken. Han bidrar med ett långt inlägg i utskottet, där han menar att det fanns ett dubbelt behov av att synliggöra de gamla skrifterna. Dels gällde det de isländska sagorna, dels de gamla svenska landskapslagarna.

Behovet av att tillkalla en infödd isländare motiveras av, att Sverige saknar en fullständig och tillförlitlig beskrivning av våra förfäders öden, bildning och bedrifter. Denna beskrivning måste grundas på isländsk språkkännedom och på en kunskap av hela den isländska litteraturen, som ännu till hälften låg fördold i handskrifter: "Vilken svensk har väl felfritt läst dessa handskrifter och från barndomen varit förtrogen med deras innehåll, eller hur skall det lyckas någon att bliva det utan en kunnig lärare?"³⁷ Lagerhielm menar också att det fanns prutmån när det gäller kostnaden för projektet: beloppet "synes mig tåla någon minskning." Någon förändring i den ursprungliga skrivningen av förslaget lyckas Lagerhielm dock inte åstadkomma. Statsutskottet återsänder ärendet till stånden för förnyad omröstning.

OMRÖSTNINGEN I RIDDARHUSET

Den 2 mars 1818 hålls omröstningen i Ridderskapet och Adeln, som fortfarande går emot Adlerbeths förslag i så motto, att ståndet beslutar att stödja tanken om att uppskjuta frågan till ett senare tillfälle, eftersom ekonomiska resurser saknades. Adlerbeth framträder då en sista gång i ärendet i riksdagen. Nu använder han nationalistiska argument. Adlerbeth spelar ut danskarnas forskning kring det fornnordiska materialet mot svenskarnas: "Är det väl billigt att vi skall förbli okunniga om innehållet av våra nordiska handskrifter, medan våra grannar oavbrutet fortsätta granskningen av vad de i detta avseende äga? Bör vi väl förkasta ett tillfälle, som nu erbjuder sig, att tillägna oss en man, som äger den grundligaste kännedom om det ämne, varom här är fråga? Jag har vågat hoppas, att det RiksStånd, som bland sina medlemmar räknat en Stiernhjelm, en von Stjernman och en Ihre, icke skall vägra skydd åt den Vetenskap de idkat, och som nu mera börjat utgöra ett föremål för Svenska Nationens allmänna nitälskan."³⁸

Adlerbeth måste ha missat rutinerna när det gäller handläggningen av ärendet, eftersom hans inlägg kommer först sedan omröstningen i frågan väl ägt rum. Talmannen betraktar därför hans yttrande som en reservation mot ett redan fattat beslut.

DEBATTEN I BONDESTÅNDET

I Bondeståndet äger en debatt i frågan rum den 2 mars 1818, där Bankofullmäktigen Anders Danielsson är den som stöder Adlerbeths förslag: Bondeståndet, som har sitt ursprung från de äkta uråldriga Odalmännen, delar äran av förfädernas bragder, menar han. Det skulle ha allt att vinna på att detta blir synliggjort genom en översättning av de uråldriga skrifterna.³⁹ Mot Danielsson invänder flera. Anders Joachimsson från Östergötland anser således att det kunde räcka att ge ut handskrifterna av trycket och därefter finansiera utgivningen genom prenumeration.⁴⁰ Anders Sandsten från Jönköpings län påpekar att magistern Liljegren från Lund redan kallats till Stockholm för att översätta de isländska manuskripten. Skulle vi inkalla en isländare så måste ju denne först lära sig svenska, och i så fall borde väl en svensk i lika mån kunna lära sig isländska, hävdar Sandsten. "För övrigt förmente Sandsten de

ifrågavarande handlingarna blott innehålla en hop sagor, vilkas kännedom kunde göra oss lika mycket.”⁴¹

Anders Danielsson tar åter till orda. Han påpekar att det var omöjligt att trycka fornisländsk litteratur med ekonomisk förtjänst i Sverige, och ser liksom i sitt tidigare anförande de isländska texterna som en yttring av den svenske bondens, ja hela nationens själ: ”Isländska språket, eller, som det rättare av andra kallas, Nordspråket, innehåller grunden för vårt modersmål, och det senare kan ej grundligt läras utan kännedom av det förra. Våra urgamla lagar finnas handskrivna i dyrbara samlingar på detta språk i det Kungl. biblioteket.” I arabiska, grekiska och flera språk har vi ”hoptals lärare”, påpekar Danielsson, medan det inte finns någon i landets eget språk. ”Hur önskligt vore ej, om en gång en sådan översättning av dessa sagor om vårt land och våra fäder kunde till sådant pris åstadkommas, att var lantbo kunde läsa den för sina barn”.⁴² Men Anders Danielssons plädering vinner inte gehör hos majoriteten av bönderna. Vid omröstningen ställs frågan om beslutet bor uppskjutas till ett senare tillfälle, varvid det ”svarades allmänt *Ja*, blandat med några få *Nej*.”⁴³ Resultatet av de nya omröstningarna i stånden förändrar således inte det tidigare dödläget. Ärendet hamnar hos regeringen, där ingen åtgärd vidtas.

Adlerbeths fortsatta, men resultatlösa, arbete för projektets framgång, följs med intresse av Rasmus Rask, sedan han börjat sin stora resa, och befinner sig i S:t Petersburg. I några brev under våren 1818 kommenterar Tegnér det inträffade, med den ironi som är hans särmärke. Först en fråga den 19 april 1818: ”Hur gick det med ditt förslag att få en isländare införskriven? Det är ju beklagligt om sagorna skall falla i Liljegrens eller Hammarskölds händer, som varken förstår isländska eller svenska.”⁴⁴ Sedan Adlerbeth förklarat att saken gått förlorad, fortsätter Tegnér den 5 juli samma år: ”Att Riksens Höglöfliga Ständer som ha pengar för så många behov, icke kunna anskaffa några tusen Rdr för isländska litteraturen, varpå dock hela var historia vilar, varvid alla våra minnen, allt det egentligen nationella hos oss är fästare – det är verkligen beklagansvärt, och bevisar mer andlig än lekamlig fattigdom. Jag längtar nu endast att se de stora upptäckter som Liljegren och Hammarsköld skall göra i de isländska manuskripten.”⁴⁵ Att Tegnér ironier var befogade visar Rasks recension av en sagaöversättning från Liljegrens och Hammarskölds hand i *Swensk Literatur-Tidning* år 1818.⁴⁶

TEGNÉRS ÖVERSÄTTNING AV VAFÞRÚÐNISMÁL

Våren 1816 befinner sig Tegnér i Stockholm, i första hand för att påverka sina befordringsmöjligheter som statens tjänsteman. Men han har också utvecklat en plan som kan betecknas som sensationell, med hänsyn till den avvaktande hållning han vanligtvis intar, när det gäller de litterära stridigheterna under den svenska romantikens utveckling från år 1810. Han tänker starta en polemisk litterär tidskrift!

För Götiska förbundets organ *Iduna* blir därför situationen brydsam. Alla visste, att det var tidskriftens lyriska alster som gjorde den attraktiv bland allmänheten. Det mer svårsmälta vetenskapliga materialet, fick läsaren med på köpet. Redan i tidskriftens fjärde nummer, publicerat år 1813, hade redaktionen tvingats släppa sin avgränsande underrubrik: ”En skrift för den nordiska fornålderns älskare”, för att poeterna Geijer och Tegnér skulle kunna leverera sina dikter. När det gäller planerna för *Iduna* 6, avsedd att komma ut år 1816, visar det sig att de pålitligaste leverantörerna av lyrik befinner sig i indisposition. Geijer börjar spela sin roll som universitetsman i Uppsala, och de lyriska infallen blir allt mer sällan återkommande. Afzelius hade fått kritik i förbundet för sina dikter och fått vika sig för Leonhard Fredrik Rääf, när det gällde att publicera folkvisor i *Iduna*. Nu går Afzelius sin egen väg, slutar att skriva lyrik och börjar i stället samla material till en egen folkvisesamling. Snart skulle han få Rasmus Rask som gäst i hemmet och absorberas av utgivningsarbetet med de isländska handskrifterna. I Lund ruvar Tegnér på den lyriska skatt han samlat, avsedd att användas till den planerade nya tidningen.

Iduna 6 kommer ut med möda våren 1816, och nu börjar den outtröttlige Adlerbeth att driva på, för att få Tegnér att lämna bidrag till nästa nummer av tidskriften. Sin dagbok anförtror han den 6 maj 1816, att han uppmanat Tegnér att trots allt stödja ”*Iduna*, vårt första barn.”⁴⁷ Då inträffar den för Götiska förbundets utveckling lyckliga händelsen, att Tegnér's tidskriftsprojekt går i stöpet. Därför sänder han nu Adlerbeth och *Iduna* de dikter, han skrivit under tiden som han planerat sin egen tidskrift.

I dagboken den 21 januari 1817 skriver Adlerbeth, att Tegnér berättat, att han dessutom bestämt en översättning av *Vafþrúðnismál* för *Iduna*. Denna

anländer till Stockholm i ett brev daterat den 27 februari 1817.⁴⁸ Med sin strikt genomförda talmystiska strofindelning kan *Vafþrúðnismál* sägas vara den bäst komponerade dikten i den äldre *Eddan*. Dikten skildrar hur Oden beger sig till jätten Vafþrúðnir för att utforska vad denne vet om de tider, då jättarna rådde över världen och asarna inte fanns. Som Odysseus en gång vid sin hemkomst till Ithaka, intar Oden en blygsam position när han kommer in i Vafþrúðnirs gästabadssal, stående längst ner, vägrande jättens trugningar att ta plats vid bordet, kallande sig Gangradr för att dölja sin rätta identitet. Nu inleds en frågetävling på liv och död mellan Vafþrúðnir och Gangradr. Jätten är den som först ställer frågor, men frågorna är fragmentariska, de rör sig mest om namn, och kräver ingen större ansträngning för Oden att klara. Så är det Odens tur. Först tolv frågor som handlar om världens skapelse, det vill säga om sådant som Vafþrúðnir kunde förväntas ha kunskap om. Men Odens frågor är svårare än Vafþrúðnirs, de förutsätter förmågan att se sammanhangen i tingen.

Därefter följer en dramatisk vändning i dikten. Oden ändrar sitt formelspråk, när han ställer nya frågor. Nu handlar det om vad som komma skall, om världens undergång. Jätten får allt svårare att svara. Slutligen får Vafþrúðnir frågan:

Hvad i Baldurs öra Oden sade,
när sin son han uppå bålet lade.

Den frågan kan bara *en* besvara. Vafþrúðnir inser att det är med Oden han tävlat, och att han svarat med dödsvigda läppar.

I det brev som bifogas *Vafþrúðnismál*, skriver Tegnér att han använt flera danska föregångares översättningar, men ändå är rädd att han misstagit sig på flera ställen: "Här i Lund är nu ingen som kunnat lämna mig någon upplysning. Av bröderna Grimm skall en tysk översättning vara utgiven, den jag ej haft tillfälle få se. För övrigt har min avsikt ej varit att lämna någon egentlig verbal översättning som den av *Völuspá* eller *Sólarljóð*, utan snarare en i poetiskt hänseende läsbar, dock så att originalets mening och anda bibehålles."⁴⁹ Svaret som Adlerbeth lämnar den 11 april 1817 ger en bild av den glädje och tacksamhet, som göterna hyser mot Tegnér, för de dikter han sänt: "Får jag på Göthiska förbundets vägnar och enligt dess beslut, egna Dig detta brev, såsom en förklaring av den brinnande glädje och det odelade, högljudda bifall,

varmed förbundet vid sin sist hållna Stämman avhörde de Skaldestycken, dem Du senast till mig översänt.”⁵⁰ Uppenbarligen känner Tegnér att det är hos göterna han har sina bästa läsare.

Svarsbrevet av den 24 april 1817 har ett sällsynt positivt förhållningssätt till den egna dikten. Han är på väg mot sin konstnärliga höjdpunkt i livet: ”Det gläder mig att de översända stycken ej alldeles ogillas. Känner du Rask? Jag önskade gärna att han före tryckningen ville genomläsa min översättning av *Vafþrúðnismál*; ty på flera ställen är jag osäker om jag träffat meningen rätt. Jag har här ingen som kunnat upplysa mig.”⁵¹

Adlerbeth följer Tegnérs instruktion och svarar i ett brev den 13 maj: ”Med det första ämnar jag tala med Rask om din *Vafþrúðnismál*”. Han lämnar enligt dagboken dikten till Rask den 25 juni,⁵² och skriver till Tegnér den 8 juli: ”Enligt din begäran har jag till Rasks granskning överlämnat din översättning från *Vafþrúðnismál*, men ännu icke kunnat få den åter. I morgon hoppas jag, att det dock skall ske.”⁵³ I dagboken av den 11 juli skriver så en lättad Adlerbeth: ”Af Biblioth. Rask erhöll jag de efterlängttade anmärkningarna vid Tegnérs översättning från *Vafþrúðnismál*.”⁵⁴

Avsikten var att de båda götiska bröderna skulle träffas i Växjö under sommaren för att diskutera de tegnérska bidragen till den kommande utgåvan av *Iduna*.⁵⁵ Men mötet blir inte av, varför Adlerbeth i stället sänder Rasks ändringsförslag till Tegnér den 9 augusti 1817, med en ursäkt för Rasks brådska. Han kommenterar var i vissa stycken oläsliga. Adlerbeth gör i sitt brev en egen sammanfattning av Rasks ändringsförslag till översättningen, över vilken Rask ”i allmänhet betygade en utmärkt tillfredsställelse.”⁵⁶

Den 29 augusti 1817 sänder Tegnér ett brev till Adlerbeth, som den senare kommenterar i sin dagbok: ”Brev från Tegnér var högst hugneligt. Han hade antagit nästan alla mina rättelseförslag vid *Vafþrúðnismál*”⁵⁷ Tegnér ber i sitt brev Adlerbeth framföra sin ursäkt till Rask för de tolkningar som han trots Rasks anmärkningar ändå behållit i sin översättning: ”Jag hoppas att Rask ej misstycker om jag på flera ställen varit av olika tanka med honom. Jag har vid alla sådana tillfällen anfört mina grunder. Detta bör så mycket mindre stöta honom som hans överlägsenhet i isländsk språkkunskap över oss alla, är så allmänt erkänd av hela Norden, att ingen lär vilja göra honom

den stridig. Tacka honom emellertid uppriktigt å mina vägnar för sin möda, och de upplysningar han meddelat mig.”⁵⁸

En sista fråga återstår, den ställs av Adlerbeth i ett brev den 5 september 1817: ”Vad skall översättningen av Vafþrúðnismál titel bliva? Blott Vafþrúðnismál ur Sämunds Edda? eller fri översättning ur Sämunds Edda?”⁵⁹ Tegnér svarar Adlerbeth i ett brev den 11 september 1817: ”Jag anser bäst att icke sätta någon annan titel än: Vafþrúðnismál ur Sämunds Edda. Titeln av fri översättning är så mycket missbrukad att den numera nästan alltid betyder det samma som perifras. Översättningen är väl också knappast mera fri än som behöves för att göra den Svensk. En verbal översättning som tillika skulle vara läsbar är väl här omöjlig.”⁶⁰

I slutet av september lämnas Vafþrúðnismál till tryckeriet, men det skulle dröja innan den når allmänheten. En orsak är problemet att över huvud taget hitta en ledig tryckpress i Stockholm. Den pågående riksdagen tar all tryckkapacitet i anspråk. Även om Iduna 7 har årtalet 1817 på sin titelsida, kommer numret ut först våren 1818.⁶¹

LANDSFÖRRÄDAREN

Rasks utmanande kreativitet i Stockholm blir uppenbar för Köpenhamnarna när Edda-utgåvorna annonseras för prenumeration i den officiella *Danske Statstidende* den 21 mars 1817. Här står det klart för envar att Rask på några månader lyckats med något som den i Danmark tillsatta *Arnamagnaeanske kommission* misslyckats med i 30 år, nämligen att publicera centrala isländska handskrifter. Rask talar i sin anmälan om ”den närstående uppfyllelsen av professor Nyerups innerliga önskan i inledningen av hans biblioteks-föreläsningar (publicerade i Athene), och den oförmodade avhjälpen av en saknad i litteraturen, som flera vetenskapsmän länge känt, nämligen en fullständig utgåva av hela Snorres Edda och Skalda efter danska och svenska Codices och med bidrag som utgivaren själv haft med sig från Island.”⁶²

Ett brev från Afzelius till Rasmus Nyerup en månad senare visar, att brevskrivaren inte anar vilka känslor Rasks upprop hade rört upp i Köpenhamn: ”Jag är viss att Professoren med alla vänner av Nordfolkens litteratur gläder sig att inom några månader se båda Eddorna i vackra typer och utan

egennyttan utkomma. Detta arbete var ändamålet med min hitbjudning till Rask, utan vars biträde även våra redige avskrifter av Eddiska sångerne blivit fulla av fel av mig utgivna. Nu får världen en ren, fast utan långa anmärkningar, felfri text. Rask får för egen del utgiva den prosaiska Eddan och Skaldan, vartill han med goda fick förläggare, sedan jag garanterat förläggaren mot all förlust inom en viss tid.”⁶³

I Danmark är förvisso inte glädjen så stor över det inträffade, som Afzelius föreställer sig. Danskarnas skepticism mot svenskarna är naturligtvis stark efter konflikten år 1814, då de tvingats lämna ifrån sig Norge. Att svenskarna nu skulle förekomma danskarna, när det gäller textkritiska utgåvor av de isländska texterna, vilka betraktades som en dansk nationalskatt, väcker ont blod. Den som får ta emot kritiken är Rask. Samtidigt som han publicerar det utmanande erbjudandet om prenumeration på Edda-utgåvorna i dansk press, skriver nämligen Rask ett brev till sin gynnare Peter Erasmus Müller, där han berättar hur stort intresset för det isländska språket är i Sverige, och hur man letar efter en språkkunnig islänning för fortsatt verksamhet.⁶⁴

Den 6 maj sänder emellertid Müller ett brev, som snabbt skulle kyla ner entusiasmen hos de båda kumpanerna Afzelius och Rask. För Müller är det av lättförståeliga skäl inte den svenska nationalismens framväxt, som översättningsarbetet med de isländska handskrifterna borde befrämja, utan i stället den danska. Müller är väl förberedd för att kunna ta upp en debatt i frågan, sedan han redan år 1800 i den danska tidskriften *Skandinavisk Museum* publicerat en uppsats med titeln ”Om faedreslandskierligheds moralske vaerd.”⁶⁵ Müller misstänker på goda grunder att den ”isländare” som svenskarna efterlyser, i själva verket är Rasmus Rask. Skulle Rask anta ett anbud från svenskarna, som syftade till att stärka deras nationalkänsla måste han anses vara en landsförrädare, menar Müller. Han fortsätter: ”Ni kanske kommer att svara mig att fäderneslandet inte har gjort något för er. Jag nekar inte till att vederbörande borde ha gjort mer för er, men jag frågar: hur har en bondes son från Fyn lyckats komma till positionen att hålla föreläsningar i Stockholm, och att göra sitt namn känt i den lärda världen? Var det inte för att fäderneslandets män understödde er i er hjälplösa barndom och ungdom, för att fäderneslandets inrättningar skaffade er bistånd att fortsätta era studier, för att fäderneslandets kung lät er resa till Island?”⁶⁶

Sannolikt har ingen i samtiden använt nationalismen som redskap för ett hårdare angrepp på en ung intellektuell, än vad som här sker. Müllers brev är ur en annan aspekt ännu allvarligare, ja rent av livsfarligt för Rask. Denne hade ju fem år tidigare arbetat som spion i Sverige och det hade endast krävts ett ord om saken från danskarnas sida för att Rasks öde skulle ha varit beseglat. Mot denna bakgrund skall Rasks svar till Müller ses, ett brev som i sin existentiella frihet överträffar vad man annars kan läsa från denna tid, då servilitet oftast var nödvändig för att nå framgång: ”/- - -/ om det är förräderi och tjänar till att fördunkla Danmarks ära vad en dansk man ger ut i ett främmande land, så är min synd stor och kanske svår och torde möjligtvis bli ännu större. /- - -/ Det är sant att fäderneslandet delvis satt mig i stånd att förvärva mina kunskaper, men det är också sant att det aldrig brytt sig om att utnyttja dem. /- - -/. Här är det ingen som skolmästrar mig, här aktar man mina kunskaper och vill innerligt gärna behålla mig som jag är och vill inte att jag skall resa vidare. Här har jag aldrig känt att jag arbetar för att kunna leva, vilket jag alltid gjorde i Köpenhamn. Här har jag fått förläggare och pengar till alla mina försök, och beställningar på många fler litterära arbeten än jag har kunnat åtaga mig. I Köpenhamn måste jag först skaffa pengar av regeringen för att kunna köpa en förläggare till ett arbete som har kostat mig flera års mödosamt insamlingsarbete. Var jag då inte galen, och tre gånger galen om jag försmådde tillfället att uträtta något? /- - -/ Jag önskar därför inte att något av det som hör hit skall vara ogjort eller glömt, men om mina landsmän på allvar lägger mig detta till last, då önskar jag hellre att omkomma i Rysslands öknar än att nånsin mer se mitt fädernesland. Varför skall jag för övrigt komma tillbaka? Skall jag var gång jag skriver en avhandling först svälta medan jag arbetar, och sedan tigga regeringen om pengar för att få en förläggare och därefter själv vara lika rik som förut? Detta får mig ibland att tänka tanken om det inte snarare vore en plikt att föra ett verksamt, härligt och ärofyllt liv hos sin fiende än att svälta och sova bort tid och kraft hos sin vän. Detta kan Försynen, om den finns, omöjligt ha bestämt livet till. Vad skulle för övrigt fäderneslandet förlora i mig, det kommer ju bara en bondknodd tillbaka!”⁶⁷

Rasks trotsiga svar får sinnen att ställas om i Köpenhamn. Hans lyckade sejour i Stockholm är i själva verket den avgörande orsaken till att man ser till att Rask efter flera års fördröjning får publicerat sin *Undersøgelse*

om *det gamle nordiske eller islandske sprogs oprindelse*, en avhandling som tillsammans med de tyska språkforskarna Jacob Grimms och Franz Bopps arbeten betecknar ett genombrott för förståelsen av de europeiska språkens sammanhang.⁶⁸

RASKS RECENSIONSVERKSAMHET

Samtidigt som göterna introducerar den fornnordiska diktningen för en bred publik i Sverige, kommer de isländska sagorna ånyo i fokus, publicerade såväl i original som i översättning. I samarbete med Lorenzo Hammarsköld ger kommerserådet Magnus Adlerstam ut *Jómsvíkinga saga* år 1815. Den blivande lagmannen Johan Gabriel Richert och kyrkoherden i Skara, Gabriel Guldbland, samarbetar för att under åren 1816-1829 presentera såväl originalutgåvor som översättningar av *Snorre Sturlasons kungasagor*.⁶⁹

Fornforskaren och magistern Johan Gustaf Liljegren offentliggör åren 1818–1819 ett två band starkt verk, *Skandinaviska fornålderns hjeltesagor*.⁷⁰ Richert och Guldbland hör inte till det litterära etablissemanget och därför skulle deras utgåvor inte bli föremål för en kritisk genomlysning. Annorlunda blir fallet med den utgåva som Adlerstam och Hammarsköld står för, och med det arbete som Liljegren publicerar i samarbete med Hammarsköld. *Swensk Litteratur-Tidning* hade startats år 1813 av Uppsalaromantikerna, och redaktionen vill ha Rasmus Rask som recensent i ämnen som rör den fornnordiska sfären. Rask accepterar. Ett brev från boktryckaren Gustaf Wilhelm Gumaelius våren 1817 vittnar om tidningens uppskattning av Rasks lärda kritik. ”Jag har nyligen råkat Palmblad. Han, ävensom de övriga som deltaga i Litteratur-Tidningens redigerande, har bett mig frambära deras tacksägelse för Hr bibliotekariens sakrika recensioner.”⁷¹

Några som inte var lika glada över Rasks verksamhet, är de som drabbas av hans analyser. Framför allt gäller det Hammarsköld och Liljegren. I sin dagbok beskriver Rask hur han fick uppdraget att recensera *Jómsvíkinga saga*: ”Hammarsköld anmodade mig själv om att anmäla hans *Jómsvíkinga saga* i Litteratur-tidningen, då jag inte ville acceptera en anmodan från Uppsalaherrarna. Jag sade honom att den inte kunde bli fördelaktig, men då han fortsatte att uppmana mig, recenserade jag den till sist, emot min vilja och så sanningsenligt som möjligt, och lämnade recensionen till honom själv vid ett

kvällsbesök. Hans otillfredsställdhet visade sig därvid att han inte sände den till Upsala för att tryckas. Långt senare, då mina Upsalavänner frågade efter den för att driva på mig, hänvisade jag dem till honom och han levererade omsider recensionen för att tryckas /- - -/.”⁷²

Den som läser Rasks recension har lätt att förstå, att skälet till att Hammarsköld håller inne med den är, att han försöker slippa att schavottera offentligt. Recensionen av utgåvan av *Jómssvíkinga saga* är nämligen en svindande vidräkning med alla de oklarheter, som översättaren och utgivaren skapat med sitt arbete. Varför, frågar Rask, ”har man till utgivande nästan ständigt tagit de sämsta och opålitligaste sagorna? Varför har man utgivit dem utan accenter (vilket är nästan detsamma som Hebreiska utan vokaler) och överhuvud så vårdslöst, att de omöjligen kunna läsas med nytta av någon som inte är infödd Isländare?” Arbetets avslutande försök att lämna etymologiska förklaringar till sagans ortnamn ses som ett misslyckande: ”Det var även det svåraste av arbetet, emedan de gamla namnen, på samma sätt som Nilen, gömmer bort sitt ursprung i de avlägsnaste åldrar och språkets djupaste helgedomar.” Rask avslutar den intellektuella massakern i ett försök att trots allt komma med något positivt. Berömmet sitter långt inne. Själva översättningen är det bästa med utgåvan, menar Rask, eftersom den ”likväl ger ett begrepp om innehållet av originalet.”⁷³

Under hösten 1818 publicerar så Liljegren tillsammans med Hammarsköld den första delen av sin *Skandinaviska fornålderns hjertesagor till läsning för Sveriges ungdom*.⁷⁴ Efter den animerade debatten om Kungliga bibliotekets isländska handskrifter i riksdagen under våren samma år, var det att räkna med att Liljegrens översättning skulle bli föremål för en närgående granskning. Som framgår av utgåvans rubrik, avser den att vända sig till ungdomen. Därmed undslipper Liljegren problemet med att försöka göra en bokstavstroget korrekt översättning. Sagan som först väljs av Liljegren heter *Gänge Rolfs saga*. Den är en fornaldarsaga, det vill säga en medeltida saga av fantasikaraktär. Utgåvan inleds med ett förord och en handskriftsförteckning, som är 59 sidor lång. Dessutom har sagan en lång kommentar, som ger sken av att sagan har ett trovärdigt innehåll och kan ge en inblick i isländsk kultur. Att kommentaren av utgåvan skulle vara läsvärd för ungdomen, måste betvivlas. Publikationen vacklar mellan två ambitionsnivåer, den populära och den vetenskapliga.

När Liljegrens bokutgåva publiceras, hade Rask redan lämnat Sverige. Svensk Literatur-Tidning skaffar en annan recensent, den tyske forskaren Rudolf von Schröter, som befinner sig i Uppsala. Han publicerar sin recension i februari år 1819.⁷⁵ Men så kommer oombedd ytterligare en recension av Liljegrens alster. Den är från Rask och är skriven i S:t Petersburg. Recensionen tas in i Litteraturtidningen i april.⁷⁶ Om Schröter håller en kritisk, men ändå positiv ton i sin recension, är Rask skoningslös i sina omdömen; recensionen kan ses som en uppgörelse med alla dem som inte ser skillnaden mellan kompetens och diletterantism i sättet att handha Kungliga Bibliotekets värdefulla manuskriptskatt. Det enda som Rask finner vara positivt med Liljegrens utgåva är förteckningen av de isländska handskrifterna. Inledningen, med sin översikt av den isländska litteraturen, lämnar mycket i övrigt att önska, menar Rask. Hammarsköld får sin kunnighet kraftigt ifrågasatt. Efter att ha räknat upp en rad arbeten, som inte finns med i översikten, skriver Rask: "Att intet av allt detta blivit upptaget i Hr Hammarskölds översikt förklaras ganska lätt därav, att litet eller intet därav funnits på Kungl. Biblioteket".

Även Liljegrens insats i arbetet får stark kritik: "att en lärd som gjort nordiska fornspråket till huvudstudium, som studerat i Lund, och som varit i tillfälle att besöka Köpenhamn, icke blivit uppmärksam på något dylikt namn som Arnas Magnaeus, Vídalín, Finnsson, Stephensen, Olafsson, Thorlacius, Thorkelin o.s.v. är mera underligt." Att vederbörande inte ens ger "en vink om deras tillvaro, /- - -/ det är ett fenomen som Rec. i förtvivlan lämnar åt läsaren eller utgivaren själv att förklara." Utgivarnas urval av saga hade kritiserats redan i Schröters recension. Nu döms sagan fullständigt ut av Rask: "Denna saga saknar därför, så vitt som recensenten kan inse, allt historiskt värde, och har även föga historisk förtjänst." Inte heller begriper Rask "av vilka skäl utgivaren anbefallt en bok såsom denna åt ungdomen, eller överhuvud vad därav är att lära. Boken och dess författare är "ett exempel, hur en isolerad människas Fantasi kan förvilla sig i brist av all kännedom om livet i verkliga världen." Recensionen avslutas med en anknytning till den debatt som Adlerbeths motion hade väckt till liv bland landets riksdagsledamöter: han vill "högeligen beklaga det Sverige icke nu för tiden äger någon skicklig lärd i Verelii ställe".

RASKS SISTA KONTAKTER MED SVERIGE FÖRE RESAN

Rasks vistelse i Stockholm åren 1816-1818 är en anhalt på vägen i ett större projekt. Han skulle ensam bege sig till Kaukasus för att där, med hjälp av komparativa språkliga iakttagelser, spåra de nordiska folkens och språkens ursprung. Hade Rask accepterat en tjänst och stannat i Stockholm för gott om han fått ett tillräckligt smickrande anbud? Han antyder själv möjligheten i sin dagbok, i samtida och senare brev. Till Müller skriver Rask i oktober 1818: ”dock vill jag inte göra mig heligare än jag är, utan uppriktigt tillstå, att jag kanske låtit mig övertalas, om mina välgörare i Stockholm hade gripit tag i saken på ett annat sätt, nämligen handlat mer och triumferat mindre från början, men detta kränkte min nationalkänsla och gjorde snart mitt beslut alldeles orubbligt.”⁷⁷ Vi får vara medvetna om, att det i brevet löst påhängda resonemanget om nationalkänslans betydelse för Rasks beslut att lämna Stockholm, framförs till den man som ett år tidigare i hårda ordalag ansett Rask vara på väg att bli landsförrädare på grund av sina översättningsarbeten i Stockholm.

Det råder inget tvivel om att inflytelserika kretsar gärna sett att Rask stannat kvar i Sverige, eller kunnat återvända dit efter sin planerade långväga resa. Rask nämner att man tänkt sig, att han skulle kunna tjänstgöra på Kungliga biblioteket. Debatten i riksdagen leder som vi vet till beslutet att inte inkalla någon utländsk förstärkning av bibliotekets personal. Ett annat förslag, som diskuterades med Rask, var att man skulle verka för att han fick en tjänst som professor i Uppsala. När vi besinnar vilka tidsödande kraftansträngningar som Adlerbeth tvangs till, för att kunna placera sin götiske förbundsbroder Erik Gustaf Geijer på en professorsstol i historia vid Uppsala lärosäte, ligger det knappast någon realism i denna tanke.⁷⁸ Rasks bedömning i brevet till Müller är riktig: det saknades seriösa förslag till en långsiktig försörjning av honom i Sverige.

I sin översättning till svenska av sin isländska grammatik, *Anvisning till isländskan eller nordiska fornspråket* (Stockholm 1818), skriver Rask ett företal tillägnat Afzelius: ”Det var Ditt nit för de Nordiska fornhävderna, samt Din vänskapliga och gästfria invitation, som bevekta mig, att denna gången taga vägen hit, utom vilket denna försvenskade omarbetning av min Isländska språklära aldrig skulle utkommit. Har därför detta lilla

arbete någon förtjänst, så tillhör den egentligen Dig. Jag erkänner detta med glädje, i det jag går att offentligen hembära Dig min tacksamhet. Om jag därför ännu kallar detta arbete mitt, så är det endast för att kunna lämna det som en avskedserinran från Din evigt förbundne vän Er. Chr. Rask.”⁷⁹ Så lämnar Rask för alltid Sverige. Han är på väg mot en ny mellanlandning på sin långa resa, denna gång i S:t Petersburg.

Samma dag som kung Carl XIII begravs, den 20 mars 1818, skriver Afzelius ett brev till Rask: ”Gode vän! Här har varit mycket tomt efter dig. Alla människor är nu ute att se Konungens begravning, men jag sitter hos min Edda och ger all ståt på båten; ehuru bjuden till processionen. Adlerbeth hälsar: han kämpar än för den isländska sakens seger.”⁸⁰ Från S:t Petersburg svarar Rask: ”Oändligen mycket längtar jag att höra ett par ord från bror om någonting intressant i Stockholm till exempel om Adlerbeths förslag om tryckningen av mina opera postuma (d. ä. efterlämnade arbeten).”⁸¹ Afzelius kan endast lämna två negativa besked, gällande ”den isländska saken”, dels den 5 juni: ”Saken som av Adlerbeth drevs vilar hos konungen till avgörande sedan greve prosten von Schwerin avstyrkte”⁸², dels den 1 juli: ”Adlerbeths riksdagsfråga, är halvt nekad och halvt vilande på kungens decision, och ännu har jag hopp. Hammarsköld och prosten greve Schwerin voro motarbetande och bonden Anders Danielsson nitisk medarbetare.”⁸³ Ytterligare några brev växlas mellan vännerna i Stockholm och Rask i S:t Petersburg. Sedan försvinner Rask ohjälpligt ur sikte från den svenska horisonten. Kontakten med svenskarna blir sporadisk när Rask återvänder från sin långa resa och dyker upp i Köpenhamn år 1823.

PARADIGMSKIFTET

I S:t Petersburg skulle Rask stanna i hela 18 månader. Upphållet i Stockholm kunde förklaras genom det gästfria bemötande som Rask får, och genom behovet av att få dröja i det skönt kreativa klimat som skapades åt honom. Den långvariga vistelsen i S:t Petersburg kan inte anses vara motiverad av samma skäl. Visserligen uppstår det problem som var svåra att lösa för Rask. Han har svag ekonomi och har brist på resesällskap på vägen ner till Kaukasus. Dåligt väglag förhindrar starten av resan. Men det finns ett skäl som väger tyngre för Rasks beslut att dröja kvar i S:t

Petersburg. Staden är en internationell kulturmetropol och här får Rask tillgång till de senaste vetenskapliga rönen i sitt ämne. En utveckling hade skett inom språkvetenskapen, som måste leda till omdispositioner i resplanen. Redan i S:t Petersburg kunde Rask således konstatera att det ossetiska språket är isolerat bland de kaukasiska språken, och att sannolikheten att finna förfädernas språkliga ursprung i Kaukasus därför var liten.

Samtidigt hade det skett en förskjutning av fokus österut när det gällde frågan om germanernas förmodade urhem. Paradigmskiftet äger rum redan år 1786, närmare bestämt i Calcutta den 2 februari. Den engelske filologen och juristen William Jones, som sedan år 1783 är överdomare i Calcutta, håller då ett föredrag i den av honom själv skapade stiftelsen *Asiatic Society of Bengal*, som behandlar språken i Indien. Jones koncentrerar sig på sanskrit, som han jämför med de europeiska språk han tidigare är fortrogen med: grekiska och latin. I sitt föredrag hävdar Jones att sanskrit som språk är mer fulländat än grekiskan, har en större rikedom än latinet och en utsöktare grad av förfining än de båda europeiska språken tillsammans. Ändå liknar de tre språken varandra, menar Jones, en likhet som inte kan bero på annat än släktskap. Kanske har de tre språken en utgångspunkt i ett språk som inte längre existerar. ”Det finns liknande skäl om än inte så starka, att tro att också gotiska och keltiska, även om de uppblandats med annorlunda idiom, har samma ursprung som sanskrit.”⁸⁴

Från år 1789 (trycket säger 1788), ger *Asiatic Society of Bengal* ut *Asiatic researches*, en tidskrift som skulle utöva ett djupt inflytande på europeisk tanke och forskning.⁸⁵ Översättningar av indiska urskrifter ser dagen. Orientalisten och tjänstemannen vid East India Company i Calcutta, Charles Wilkins, översätter således år 1785 dialogerna mellan gudarna Krishna och Arjun, *The Bhagavat-Gita*. Sedan han återvänt till London publicerar Wilkins fabelsamlingen *Hitopadesha* år 1787.⁸⁶

Jones presenterar själv år 1789 en översättning av den indiske författaren Kálidásas drama *Sacuntala* (som kom att influera Goethe och andra tyska romantiker), samt år 1794 kastväsendets bibel, ”Manus lagbok”, *Manava-Dharma śastra*. Den engelska titeln lyder *Institutes of hindu law; or, The ordinances of Manu*.⁸⁷ Blivande professorn i sanskrit vid Oxfords universitet Horace Hayman Wilson, kommer till Bengalen som läkare och blir år 1811 sekre-

terare i Asiatic Society of Bengal. År 1813 publicerar han Kálidásas dikt *Meghaduta*, med engelsk översättning och kommentar, samt år 1826 *Select specimens of the theatre of the hindus, translated from the original sanscrit* (Valda stycken ur hinduernas teaterrepertoar, översatta från originalet på sanskrit).⁸⁸



JOSHUA REYNOLDS (1723-1792)/JOHN LINELL (1792-1882), SIR WILLIAM JONES (1746-1794).(OLJA PÅ DUK).

Den franske orientalistpionjären Anquetil Duperron, som redan år 1771 hade publicerat en översättning av de persiska Avesta-texterna (vilka man länge trodde var de äldsta indiska texterna), kommer år 1801-1802 ut med en översättning till latin av ett antal av de indiska heliga böckerna, *Upanishaderna*, med titeln *Oupnek'hat*.⁸⁹ Utgivningsarbetet med de indiska fornskrifterna åtföljs av en serie vetenskapliga undersökningar av de nyupptäckta språken, framför allt av sanskrit. Redan år 1777 publicerar den engelske orientalist John Richardson ett persiskt-arabiskt-engelskt lexikon, *A dictionary, persian, arabic, and english*, som inleds med *A dissertation on the languages, literature and manners of eastern nations* (En avhandling om språket, litteraturen och sederna i de orientaliska staterna).⁹⁰ I London publicerar Charles Wilkins *A grammar of the Sanscrita language* (En grammatik för sanskritspråket) år 1808 och *The radicals of the Sanskrita language* (Grunderna till sanskritspråket) år 1815, medan Hayman Wilson ger ut en sanskrit-engelsk etymologisk ordbok i Calcutta år 1819.⁹¹

”Oriental” Jones hänförelse över sanskrit och de vetenskapliga arbeten som denna entusiasm utlöser i form av översättningar, ordböcker och grammatiska studier, utvecklas till en ”indomani” i Västeuropa, som grasserar inte minst bland de tyska intellektuella. Herder är den som först sprider drömmen om Indien till en vidare krets av litterärt intresserade. För honom ger beskrivningen av Indien en möjlighet att leverera en kulturkritik av Västlandet liknande den, som Montesquieu och Rousseau framfört några årtionden tidigare. Indierna kommer att tillhöra den skara exotiska folk, som västeuropéerna finner litet varstans i världen, en följd av de geografiska upptäckterna och den imperialistiska kolonisationen. I sina *Idéen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (Idéer till människohistoriens filosofi, 1784-91), skriver Herder: ”Onekligt är det även att Bramanerna bildat sitt folk till saktmod, hövlighet, måttlighet och kyskhet, eller åtminstone så stärkt det i dessa dygder, att Européerna däremot synas vara osnygga, drinkare och galningar. Indianernas språk och åtbörder är otvunget prydliga, deras umgänge är fredligt, de är renliga, enkla och menlösa. De uppfostras milt, och likväl felas dem icke kunskaper, ännu mindre en stilla flit och efterapande konster; även de lägre stammarna lära läsa, skriva och räkna.”⁹² Vi får intrycket av att Herder är en reporter på plats i Indien, men hans beskrivning är en idealiserad skildring, baserad på hörsägner. Herder finner sanskritspråkets skönhet särskilt

intressant. För honom är språket den främsta identitetsskapande faktorn för en nation: folksjälen framträder i sin renaste form hos den som talar.

Bland vetenskapsmännen blir Friedrich von Schlegel mer uppmärksammas än Herder. Schlegel publicerar år 1808 det första europeiska arbetet om Indiens kultur, *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier* (Om indiernas språk och vishet), influerat av William Jones skrifter. Hade Jones varit försiktig i sin förmodan om förekomsten av ett urspråk som en förklaring till likheten mellan de europeiska språken och indiskan, så är Schlegel mer säker. Han tillämpar den under romantiken gängse genetiska förklaringsmodellen: det måste vara så, att de europeiska språken härstammar från den indiska språkfamiljen. Följdriktigt är det i Indien som den västerländska kulturens vagga bör sökas. Eftersom man hittar indiska lånord exempelvis i hebreiskan, tyder detta på att såväl Egyptens som främre Orientens högkulturer ursprungligen härstammar från de brahmaner som i uråldrig tid utvandrat från Indien. De orientaliska kulturerna hade efter hand spritt sig till Europa.⁹³

Schlegels uppfattning påverkar den tyske professorn i filologi och fornhistoria, Georg Friedrich Creutzer, som i *Symbolik und Mythologie der alten volker, besonders der Griechen* (De gamla folkens symbolvärld och mytologi, 1810-1812), knyter an till Schlegels tes att den fornindiska religionen är en förfinad ljusreligion, där ljus och mörker står emot varandra som motsatta principer. Medarbetare i Creutzers arbete är Franz Joseph Mone, som bifogar en bilaga till Creutzers arbete, med titeln *Geschichte des Heidentums im nördlichen Europa* (Norra Europas hedendom, 1822-23), där han jämför den indiska religionen med den forngermanska. Båda de religiösa systemen är uppbyggda kring motsättningen ljus och mörker, menar Mone. Oden, som bland historikerna framstår som en historisk person, är i själva verket representanten för en religion med rötter i sydligare länder.⁹⁴

År 1810 föreslår den dansk-franske geografen Conrad Malte-Brun att den nyupptäckta språkfamiljen skulle kallas *indo-germanique*,⁹⁵ medan Rosettastestens förste uttydare Thomas Young å sin sida år 1813 lanserar den beteckning, som skulle bli gällande i framtiden: *indoeuropeiska språk*.⁹⁶ I ett hisnande perspektiv, vänt mot det förflutna, känner sig nu européerna som släktingar till indierna. Den tyske språkforskaren Franz Bopp publicerar år 1816 sitt

banbrytande arbete *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache: in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (Sanskritspråkets böjningssystem i jämförelse med grekiskans, latinskans, persiskans och tyskans). Jämförelserna leder Bopp till en slutsats, som var avsedd att dämpa den ohämmade entusiasmen hos de samtida språkforskarna. Sanskrit är endast att betrakta som ett språk, som har släktskap med de europeiska språken, utan att för den skull vara ett moderspråk till de andra.⁹⁷ Även om Bopps kritiska uppfattning stämmer överens med vår tids syn på de indoeuropeiska språkens förhållande till varandra, vinner hans teorier aldrig gehör i samtiden.⁹⁸ Den genetiska synen på sanskritspråket behåller länge greppet om sinnen. I läroböcker för gymnasiet finner vi än i dag varianter på det stamträd för de indoeuropeiska språken, som den tyske språkprofessorn August Schleicher ritar upp år 1861 i sitt *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Kompendium över en jämförande grammatik mellan de indogermanska språken).⁹⁹

Rask kommer till S:t Petersburg i april 1818 och redan i mitten av juni samma år sänder han ett brev till Peter Erasmus Müller, den man i Danmark som ansvarar för hans forskningsprojekt. I brevet konstaterar han, att resan till "Tartariet" vid Svarta havet skulle bli både farlig och mindre intressant i jämförelse med en resa till Indien. Efter studier av Buddhas religiösa skrifter och de fornindiska Vedaböckerna, skulle källan till vår hedniska religion och vårt språk kunna upptäckas, menar Rask, som lystrat till den genetiska språkforskningens signaler.¹⁰⁰ I brevet framställer sig Rask som en pionjär, beredd att ta itu med skrifter som ingen kände till i Europa. Han är uppenbarligen ovetande om den omfattande forskning kring de indiska språken, som redan satts igång av engelsmännen i Calcutta.

Emellertid är det inte endast engelsmän som befinner sig på plats i de språkvetenskapliga händelsernas centrum i Indien. Här finns sedan år 1806 också den danske botanikern och läkaren Nathanael Wallich, som under åren 1817 till 1846 är direktör för det Engelska ostindiska kompaniets botaniska trädgård i Calcutta. Wallich sänder år 1818 en stor samling handskrifter och tryckta böcker på sanskrit, persiska och arabiska till det danska universitetsbiblioteket. Donationen skulle komma att offentliggöras i *Dansk Literatur Tidende* år 1819, men redan i augusti 1818 kommer ett brev från Rasmus Nyerup

till Rask i S:t Petersburg. I brevet beskriver Nyerup innehållet i Wallichs försändelse.¹⁰¹



THOMAS HERBERT MAGUIRE, NATHANAEL WALLICH (1786-1854).
(LITHOGRAFI).

För Rask är brevet en sensationell nyhet och han försöker nu mer desperat än tidigare att få stöd för att ändra sin resrutt. I ett brev till sin mentor Müller menar Rask, att det vore bättre att han återvände till Köpenhamn, för att kunna studera böckerna i Wallichs donation.¹⁰² Rask räknar med att efter ett års studier ha fått så mycket fäste för sitt vetande, att han skulle kunna ge ut en sanskritgrammatik på danska. Därefter kunde färden till Indien anträdas, kanske per båt. I ett brev som Müller sänder från Köpenhamn den 27 augusti 1818, får Rask blankt nej på sitt förslag. Müller hade satsat hela sin prestige inför kungen och den danska regeringen, för att kunna sända iväg Rask. Om

Rask nu skulle dyka upp i Köpenhamn, förlorade han sin trovärdighet som vetenskapsman. Händelsen skulle få till följd att inte endast Müller tappade ansiktet utan jämväl Rask.¹⁰³

Så beger sig Rask i väg mot söder på sin äventyrliga resa över de ryska stäpperna, för att så småningom nå fram till Persiska viken. Därifrån beger han sig per båt till resans mål, Indien. Under strapatserna drabbas Rask av lungtuberkulos och utvecklar en sinnessjukdom, som leder till förföljelsetmani. När Rask så småningom återvänder till Köpenhamn år 1823, är det som en bruten man. Han för med sig ett antal värdefulla handskrifter från Orienten, men skulle själv i det stora hela lämna den forskningsuppgift som varit hans stora resas syfte: att efterforska de nordiska språkens ursprung.

WALLMANS INDIENFORSKNING

Medan Rask ger sig i väg på sin fantastiska resa, börjar också göterna delta i arbetet med att spåra skandinavernas ursprung från Orienten. I deras fall är slutsatserna förstås att se som rena skrivbordsprodukter. Jacob Adlerbeth gör en utvärdering av den svenska historieskrivningen i sitt inträdestal i Vitterhetsakademien sommaren 1819.¹⁰⁴ Trots en mycket sträng kritik av äldre generationers förhållningssätt till sina källor, visar det sig att Adlerbeth, i likhet med sin samtids nordiska forskare, accepterar Snorres berättelse om asarnas utvandring från Asien till Norden som en historisk sanning. Uppfattningen inspirerar Vitterhetsakademien till vetenskapliga ansträngningar under de följande åren.

Ett villigt redskap för Adlerbeths intentioner finns till hands genom lektorn vid Linköpings gymnasium, Johan Wallman.¹⁰⁵ Denne anses vara en man försedd med geniala utförsgåvor, och han placeras på det spår, som förväntas leda till asarnas urhem i Kaukasus eller Tibet. Wallman väljs in i Göthiska förbundet med namnet *Helge* och kommer år 1821 med ett tävlingsbidrag till Vitterhetsakademien som har titeln "Historisk undersökning om en asiatisk folkvandring till Norden."¹⁰⁶ Akademien menar att arbetet befinner sig i ett förberedande stadium och uppmuntrar Wallman att arbeta vidare med sitt ämne. Följande år presenterar Wallman så sitt färdiga manuskript, nu med titeln *Historisk och geografisk undersökning om Skandinaviens bebyggande efter orientaliska och vesterländska källor.*¹⁰⁷

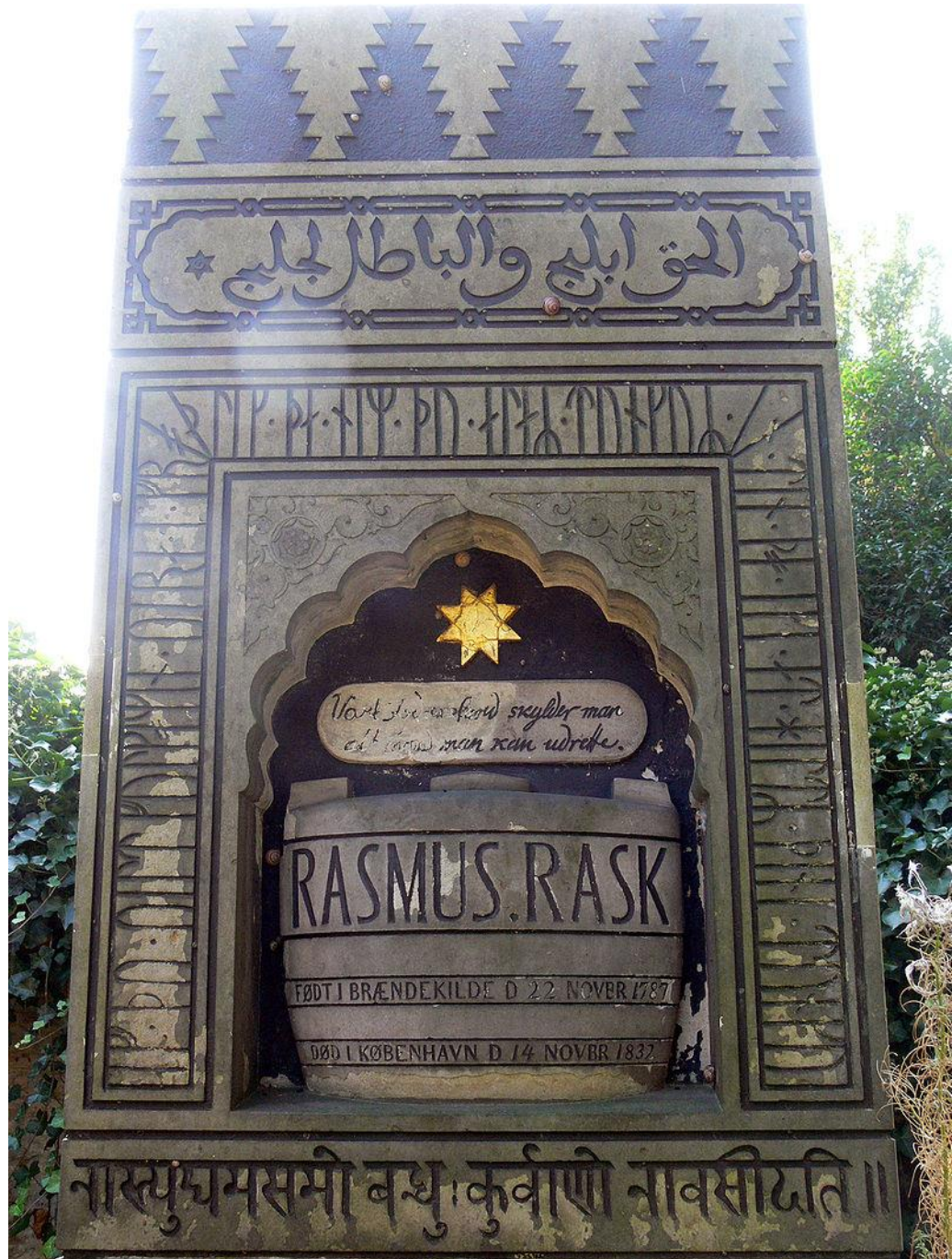
Tillsammans med Carl Gustaf von Brinkman, diplomat i disposition och en kulturpersonlighet, utses Jacob Adlerbeth som granskare av Wallmans alster. Ur granskarnas omdöme läser vi: "Med utmärkt skarpsinnighet och lärdom har författaren inom Asiens gränser uppsökt spåren av det folk som under Odin anses ha inflyttat till Norden." Författaren har, menar granskarna, anfört starka skäl för att våra förfäder varit stamförvanter med Indostans invånare, att Nordens mytologi är av indiskt ursprung och att Asgård är beläget "inom Högasiens område mellan Mindre Tibet och södra Kaschgar." Slutomdömet lyder: "Genom klarhet i framställningen, genom ett värdigt och uttrycksfullt språk utmärker sig även denna avhandling." I en kommentar till Wallmans skrift säger Henrik Schück, att "man måste anse att det varit lyckligare, om författaren ägt något mindre fantasi och mer kritik" – ett välvilligt omdöme om ett verk, som i dag saknar allt värde som utgångspunkt för kunskap om hur det verkligen förhöll sig med Odens invandring till Norden.¹⁰⁸

Nu kopplas också den genetiska språkforskningen till goternas strävan att nå kunskap om asarnas urhem. I *Iduna 9* och *Iduna 10* publicerar Wallman två undersökningar, som visar att han orienterat sig i samtidens filologiska debatt. Den ena uppsatsen, som Wallman skriver, heter "Ett indiskt skrifttecken bland runorna" och handlar om runan *Reid*, som Wallman på ett fantasifullt sätt finner ha en motsvarighet i tecknet *Aur* i det indiska alfabetet.¹⁰⁹ Göterna, som gjort en pionjärinsats i arbetet på att skapa en vetenskaplig hållning vid studiet av äldre tider, hamnar här i en spekulativ filologi. Den andra uppsatsen, "Om Odin och Buddha", byggs upp kring diffusa religionshistoriska resonemang, som leder till slutsatsen att Oden och Buddha egentligen är samma gud. Uppsatsen publiceras 1824 och innehåller endast ett prövbart påstående. Wallman upplyser läsarna att Rasmus Rask nu återvänt till Köpenhamn från Indien. Han hoppas samtidigt att Rask skall bringa klarhet i de många dunkla omständigheterna kring den släktskap mellan asar i öster och göter i norr, som Wallman själv inte förmått reda ut.¹¹⁰ Att denna förhoppning delas av flera lärda svenskar visas genom att Rask i december år 1825 blir invald som hedersledamot i den svenska Vitterhetsakademien.¹¹¹

RASKS DÖD

Rask skulle aldrig utveckla sin kunskap om Orientens språk i några nya och inträngande arbeten. Till den lärda världens förtvivlan ägnar han i stället större delen av sin energi åt att försöka reformera det danska språkets stavning. Kanske är det så, att Rask bättre än någon annan i sin tid, ser svårigheterna i de problem, som forskningen kring de indoeuropeiska språken erbjuder? En sinnessjukdom, som förebådats hos Rask redan i ungdomsåren, och som utvecklats under den stora resan, förvärras ytterligare efter hemkomsten till Danmark. Rask dör år 1832 vid blott 45 års ålder. I sitt arbete *Geni og sindsyge* skriver Mogens Ellerman: "Man har sørjt över hans tidiga död, som för alltid skrinlade de talrika förhoppningar man hade på honom – i verkligheten var det en välvilligt försonande Försyn, som klippte av hans livstråd vid en tidpunkt, då skuggorna i hans sjuka sinne ännu inte hade segrat, ännu inte hade fullbordat den ödeläggelse som skulle komma."¹¹²

Den svenske litteraturhistorikern Karl Warburg har en mer positiv syn på Rasks sista tid. Han föreställer sig vilka bilder som måste ha dykt upp för Rask när han låg på sin sista sjukbädd: "När den man, som en gång i sin fulla kraft nämndes 'Rask hin raske', i november 1832 ensam och utan kärleksfull vård låg där sjuk och fattig i sin studerkammare i Badstuestraede, kämpande sin sista kamp mot sitt bröstlidande, dök helt visst många minnen fram för honom, minnen från torparstugan i Brendekilde, från skolbänken i Odense, från studierummet i Regensen, från Islands jöklar, från kalmukkernas öknar, från Persepolis' ruiner och från Gangesdalen, men bland dem voro helt visst de vanliga hågkomsterna från Mälarstranden särskilt kära. Ty de minde honom om goda människors sympati." På en punkt kan Warburgs fantasifulla vision korrigeras: Rask var inte fattig när han dog. Han efterlämnade ett kapital på 4000 Rd., en ansevärd summa i sin tid. Att Rask hade en benägenhet att känna sig fattig, vet vi där emot.



RASMUS RASKS GRAVSTEN PÅ ASSISTENS KYRKOGRÅRD, KÖPENHAMN.
 INSKRIPTION PÅ ARABISKA, FORNSVENSKA, SANSKRIT OCH DANSKA: OM DU VILL
 BLI PERFEKT I DITT VETANDE, MÅSTE DU LÄRA DIG ALLA SPRÅK OCH ÄNDÅ INTE
 GLÖMMA DITT MODERSMÅL.

SVENSK SPRÅKVETENSKAP ETABLERAR SIG

Den kraftiga kritik som Rask levererat mot den sagautgåva som Johan Gustaf Liljegren och Lorenzo Hammarsköld börjat ge ut år 1818, medför att det till tio band planerade projektet kommer av sig. I Uppsala sitter emellertid år 1826 Johan Erik Rydqvist, en götiskt intresserad student, och översätter en isländsk fornaldarsaga, som tidigare transponerats av Olof Verelius på 1600-talet. Den har titeln *Götha konungarne Götriks och Rolofs historia*. Rydqvist träffar den tyske filologen Jacob Grimm under en resa i Tyskland år 1836–1837. Denne beklagar att det inte fanns någon svensk grammatik, som hade vetenskapliga anspråk. Samtalet inspirerar Rydqvist till språkstudier. År 1850 börjar han publicera sitt pionjärverk *Svenska språkets lagar*, som kommer ut i sex delar med avslutning år 1883.¹¹³

En förutsättning för framgång med Rydqvists arbete var, att han hade tillgång till de äldsta svenska skriftliga dokumenten, landskapslagarna. Adlerbeths motion i riksdagen år 1818, som äskar medel till att publicera isländska handskrifter, väcker också tanken att de gamla svenska lagarna borde komma till allmänhetens kännedom. Det är den götiskt inspirerade lagmannen Johan Gabriel Richert, som tar initiativet till att arbetet startar. Sittande i den efter revolutionen år 1809 utsedda juristkommittén, lyckas Richert förmå Kungl. Maj:t att skjuta till pengar för att framställa moderna utgåvor av de svenska landskapslagarna. Två juris doktorer från Lund, Samuel Collin och Carl Johan Schlyter, får uppdraget att utföra arbetet. Symboliskt nog står Jacob Adlerbeth som den förste private subskribenten av *Westgöta-Lagen*, det tidigast publicerade bandet, som ser dagens ljus år 1827.¹¹⁴

År 1859 tillträder Carl Säve den första professuren i nordiska språk vid Uppsala universitet. Nu författar han uppsatsen *Om språkskiljaktigheterna i svenska och isländska fornskrifter*.¹¹⁵ Ämnet knyter an till Vitterhetsakademiens frågeställningar från seklets början. Först tjugo år senare växer det fram en lingvistisk vetenskap värd namnet i vårt land, företrädd av forskare som Esaias Tegnér d. y., Frits Löffler, Karl Axel Kock och Adolf Noreen.

RASMUS RASK – ETT INSPIRERANDE GENI

Rasmus Rask är ett lysande geni i den nordiska romantiken. Ett skimmer dröjer sig kvar efter honom i svenskt kulturliv. Han står på toppen av sin förmåga just de femton månader som han bor i Stockholm, och hans insatser bidrar starkt till den humanistiska högkultur som utvecklas i staden åren runt 1820. Förutom att Rasks och Afzelius epokgörande utgåvor nu publiceras, tar statsmakten de första stegen mot ett nytt undervisningssystem. Ling håller föreläsningar i fornnordisk mytologi. Konstnärerna ger sig i kast med den vanskliga uppgiften att ge de fornnordiska gudarna ett ansikte. I Iduna publicerar Göthiska förbundet de första romanserna ur Tegnér's Frithiofs saga, som många snart skulle kunna deklamera utantill, på barders vis.

-
- ¹ Schüeck 1932:1, s 199 ff.
- ² Schüeck 1932:4, s 18
- ³ Biörner 1737; Göransson 1746; Ihre 1769
- ⁴ Schüeck 1932:7, s 163 ff.
- ⁵ Adlerbeth 1811:2, förordet
- ⁶ Förslag 1817, s 118
- ⁷ Skol-ordning 1820, Bihang, s 32; Nyerup 1808
- ⁸ Nyerup 1808, "Fortale"; Rask 2002
- ⁹ Meddelelser 1892, s 314 ff.
- ¹⁰ Avsikten var att också Rask skulle ha följt med på denna resa. Bjerrum 1956, s 375 ff., diskuterar skälen till att resan för Rasks del ställdes in, och menar att dessa väsentligen var ekonomiska. Rask hade inte råd. För sin bedömning saknar Bjerrum kännedom om att det yttersta syftet med Nyreups resa var spioneri, och att myndigheterna givetvis försett Rask med erforderliga medel, om de funnit att hans insats skulle bli meningsfull.
- ¹¹ Nyerup 1816, s 42 f.
- ¹² Nyerup 1816, s 49
- ¹³ Rask 1941:1, s 123
- ¹⁴ Rask 1941:1, s 124 f.
- ¹⁵ Tholander 1813, s 3 ff.; Geijer 1845, s 100, uppger felaktigt att Afzelius är översättaren. Se Hjärne 1878, s 40; Ljunggren 1952, s 239, not 98
- ¹⁶ R. Rask till L Hammarsköld, 12/2 1816, Ep H 2:5, KB; Bjerrum 1957, s 81 f.
- ¹⁷ Tegnér 1882, s 67 ff.
- ¹⁸ Magnussen 1816, s 101 ff.; Dyggve 1933, s 17 ff.; Hjelmlev 1933, s 445 ff.
- ¹⁹ Rask 1941:1, s 185 ff.; Rask 1941:1, s 192 f.; Hjelmlev 1933, s 452 ff.
- ²⁰ Rask 1817:1
- ²¹ Rask 1818:3; Rask 1818:4
- ²² Afzelius 1818
- ²³ Cnattingius 1819; Holm 1929, s 666
- ²⁴ Cnattingius 1819, förordet, s III
- ²⁵ Rask 1818:1; Bjerrum 1959, s 267 med sidhänvisningar; Bjerrum 1980, s 14
- ²⁶ Rask 1819:2
- ²⁷ Se s 26 f.
- ²⁸ Dasent 1842; Grape 1962, s 95 ff.; Kunitz 1964, s 171
- ²⁹ Simrock 1851
- ³⁰ Bergmann 1861
- ³¹ Collinder 1958; Ohlmarks 1964; Johansson 1997
- ³² RAP 1818:1, s 223 ff.; Rask 1941:1, s 285 f.. Den Helgason som Rask nämner är pastorn Árni Helgason, som var Rasks lärare i isländska när han besökte Island år 1814-1816.
- ³³ Se s 32
- ³⁴ RAP 1818:1, s 614 ff.
- ³⁵ Tegnér 1953, s 333
- ³⁶ RAP 1818:1, s 622 ff.
- ³⁷ Bihang 1818, s 320 ff., s 325
- ³⁸ RAP 1818:2, s 93 f.
- ³⁹ BP 1818, s 246
- ⁴⁰ BP 1818, s 246 f.

-
- 41 BP 1818, s 247
42 BP 1818, s 248 f.
43 BP 1818, s 250
44 Tegnér 1954, s 34 ff.
45 Tegnér 1954, s 58 ff.
46 Se s 30 f.
47 Adlerbeth 1809
48 Tegnér 1953, s 328 f.
49 Tegnér 1953, s 328 f.
50 Tegnérssamlingen, brev nr 242, LUB
51 Tegnér 1953, s 332 f.
52 Tegnérssamlingen, brev nr 243, LUB; Adlerbeth 1809
53 Tegnérssamlingen, brev nr 244, LUB
54 Adlerbeth 1809
55 Tegnér 1953, s 341 f.
56 Tegnér 1882, s 84 ff.
57 Adlerbeth 1809, 2/9 1817
58 Tegnér 1953, s 343
59 Tegnérssamlingen, brev nr 247, LUB
60 Tegnér 1953, s 345
61 Tegnér 1817, s 3 ff.
62 Statstidende 1817
63 Bjerrum 1957, s 86
64 Rask 1941:1, s 210 f.
65 Müller 1800, s 73 ff.
66 Rask 1941:1, s 230 ff.
67 Rask 1941:1, s 237 ff.
68 Rask 1818:2
69 Hammarsköld 1815; Richert 1816
70 Liljegren 1818
71 Rask 1941:1, s 188 ff. Felaktigt årtal i brevtgåvan.
72 Rask 1941:3:1, s 78
73 Rask 1817:2
74 Liljegren 1818
75 Schröter 1819
76 Rask 1819:1
77 Rask 1941:1, s 352 ff.; Bjerrum 1957, s 91 f.
78 Se projektets kapitel 4
79 Rask 1818:1
80 Rask 1941:1, s 300 f.
81 Rask 1941:1, s 310
82 Rask 1941:1, s 312
83 Rask 1941:1, s 323 f.
84 Jones 1799, s 423; Aarsleff 1967, s 115 ff.; Trautman 1997, s 28 ff.; Lincoln 1999, s 83 ff.
85 Asiatic researches 1788
86 Wilkins 1785; Wilkins 1787
87 Jones 1789; Jones 1794
88 Wilson 1813; Wilson 1826

-
- ⁸⁹ Duperron 1771; Duperron 1801
⁹⁰ Richardson 1777
⁹¹ Wilkins 1808; Wilkins 1815; Wilson 1819
⁹² Herder 1787, s 40; Herder 1815, s 31
⁹³ Schlegel 1808, s 3 ff; Schlegel 1975, s 114 ff.
⁹⁴ Mone 1822, s 230 ff.
⁹⁵ Malte-Brun 1810, s 577
⁹⁶ Young 1813, s 250 ff.
⁹⁷ Bopp 1816; jfr. Bopp 1827; Bopp 1847
⁹⁸ Renfrew 1990, s 109 ff.; Arvidsson 2000, s 304 ff.
⁹⁹ Schleicher 1861, s 7
¹⁰⁰ Rask 1941:1, s 313 ff.
¹⁰¹ Rask 1941:1, s 357 ff.; Rasmussen 1819; Nyerup 1821
¹⁰² Rask 1941:1, s 349
¹⁰³ Rask 1941:1, s 360 ff.
¹⁰⁴ Förteckning 1984 , s 15
¹⁰⁵ Nicklasson 2011, s 215 ff.
¹⁰⁶ Schück 1932:7, s 443
¹⁰⁷ Wallman 1826, s 1 ff.
¹⁰⁸ Schück 1932:7, s 446
¹⁰⁹ Wallman 1822, s 359 ff.
¹¹⁰ Wallman 1824, s 179 ff.
¹¹¹ Matrikel 1992, s 110; Schück 1932:7, s 397; Schück 1932: 8, s 191 f.
¹¹² Ellermann 1936, s 79
¹¹³ Rydqvist 1850
¹¹⁴ Holm 1976
¹¹⁵ Säve 1861

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Aarsleff 1967 H. Aarsleff, "Sir William Jones and The New Philology" (H. Aarsleff, *The study of language in England 1780-1860*, Princeton 1967).
- Adlerbeth 1809 J. Adlerbeth, *Dagbok F 850 a*, UUB
- Afzelius 1812 A. A. Afzelius /övers./, "Wölu Spá" (*Iduna* 3, Stockholm 1812).
- Afzelius 1818 A. A. Afzelius /övers./, *Saemund den vises Edda. Sånger af nordens äldsta skalder. Efter handskrifter från skandinaviska forn-språket* (Stockholm 1818).
- Arvidsson 2000 S. Arvidsson, *Ariska idoler. Den indoeuropeiska mytologin som ideologi och vetenskap* (Stockholm 2000).
- Asiatic researches 1788 *Asiatic researches or Transactions of the Society instituted in Bengal for enquiring into the history and antiquities, the arts, sciences, and literature of Asia* (Calcutta 1788).
- Bergmann 1861 F. G. Bergmann, *La fascination de Gulfi* (Gylfaginning). *Traité de mythologie Scandinave composé par Snorri fils de Sturla* (Strassborug 1861).
- Bihang 1818 *Bihang till samtliga Riksståndens protokoll, saml. 4* (Stockholm 1818).
- Björner 1737 E. J. Björner, *Nordiska kämpa dater, i en sagoflock samlade om forna kongar och hjältar* (Stockholmiae 1737).
- Bjerrum 1956 Marie Bjerrum, "Hvorfor kom Rask ikke til Sverige i 1810?" (*Festskrift til Peter Skautrup 21. januar 1956*, Aarhus 1956).
- Bjerrum 1957 Marie Bjerrum, "Hvorfor rejste Rask til Kaukasus og Indien?" (*Danske studier 1957*, København 1957).

-
- Bjerrum 1959 Marie Bjerrum, *Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog: bidrag til forståelse af Rasks taenkning* (Köbenhavn 1959).
- Bjerrum 1980 Marie Bjerrum, *Introduction /to/: Rasmus Rask's position in genetic and typological linguistics* (Copenhagen 1980).
- Bopp 1827 F. Bopp, *Ausführliches Lehrgebäude der Sanskrita-Sprache* (Berlin 1827).
- Bopp 1847 F. Bopp, *Glossarium sanscritum in quo omnes radices et vocabula usitatissima explicantur et cum vocabulis graecis, latinis, germanicis, lithuanicis, slavicus, celticis comparantur* (Berolini 1847).
- Bopp 1816 F. Bopp, *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache: in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (Frankfurt a. M. 1816; facs., /hrsg./ K. J. Windischmann, Hildesheim 1975).
- BP 1818:3 *Bondeståndets protokoll 1817-1818:3* (Stockholm 1818).
- Cnattingius 1819 A. J. Cnattingius, *Snorre Sturlesons Edda samt Skaldad. Öfversättning från skandinaviska fornspråket* (Stockholm 1819).
- Collinder 1958 B. Collinder /övers./, *Snorres Edda* (Stockholm 1958).
- Creutzer 1810 G. F. Creutzer, *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen, 1-6* (Leipzig und Darmstadt 1810- 1823).
- Dasent 1842 G. W. Dasent /ed./, *The prose or younger Edda, commonly ascribed to Snorri Sturluson, translated from the Old Norse* (Stockholm 1842).
- Duperron 1771 A. Duperron, *Zend-Avesta, ouvrage de Zoroastre /- - -/* (Paris 1771).

-
- Duperron 1801 A. Duperron, *Oupnek'hat (Id Est, Secretum Tegendum) /---/ (Argentorati /Strasbourg/ 1801-1802)*.
- Dyggve 1933 H. P:n Dyggve, "Finn Magnussen og Rask's store rejse" (*Danske studier 1933*, København 1933).
- Ellermann 1936 M. Ellermann, *Genie og sindssyge. Vincent van Gogh - Rasmus Rask - Ernst Josephson - Carl Fredrik Hill* (Köpenhamn 1936).
- Förslag 1817 *Förslag till en förbättrad skol-ordning, jemte betänkande och bilagor, i underdånighet upprättadt af den i nåder tillförordnade Uppfostrings-comité* (Stockholm 1817).
- Förteckning 1984 S. Östergren /utg./, *Förteckning över Götiska förbundets och Jacob Adlerbeths arkiv* (Stockholm 1984).
- Grape 1962 A. Grape /ed./, *Snorre Sturlasons Edda: Uppsala-handskriften DG II, 1* (Uppsala 1962).
- Göransson 1746 J. Göransson /utg./, *De yfverborna atlingars, eller sviogöters ok nordmännens Edda /- - -/* (Upsala 1746).
- Hammarsköld 1815 *Jómswikinga-sagan eller Historia om kämparna från Jomsborg. På isländska och svenska redigerad af M. Adlerstam och öfwersatt af L. Hammarsköld* (Stockholm 1815).
- Herder 1787 J. G. Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Th. 3* (Riga und Leipzig 1787).
- Herder 1815 J. G. Herder, *Ideer till mennisko-historiens filosofi, 3. Öfwersättning* (Stockholm 1815).
- Hjelmslev 1933 L. Hjelmslev, "Rasmus Rask og Sverige 1812-1818 belyst ved hans breve til A. A. Afzelius" (*Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*, 9, Stockholm 1933).

-
- Hjärne 1878 R. Hjärne, *Götiska förbundet och dess hufvudmän. Fosterländska teckningar, I* (1878).
- Holm 1929 R. Holm, "A. J. D. Cnattingius" (SBL 8, Stockholm 1929)..
- Holm 1976 G. Holm /ed./, *Westgöta-Lagen*. Ed. by H. S. Collin and C. J. Schlyter. Facsimile edition with an addendum by O. von Friesen. Our oldest manuscript in Old Swedish (Lund 1976).
- Ihre 1769 J. Ihre, *Glossarium suiogothicum, in quo tam hodierno usu frequentata vocabula, quam in legum patriarum tabulis aliisque aevi medii scriptis obvia explicantur, et ex dialectis cognatis, moesogothica, anglo-saxonica, alemannica, islandica ceterisque gothicae et celticae originis illustrantur, 1-2* (Upsaliae 1769).
- Johansson 1997 *Snorres Edda*, /övers./ K. G. Johansson-M. Malm (Stockholm 1997).
- Jones 1789 W. Jones, *Sacotalá; or, The fatal ring: an Indian drama* (Calcutta 1789).
- Jones 1794 W. Jones, *Institutes of Hindu law: or, The ordinances of Menu, according to the gloss of Cúlluca, comprising the Indian system of duties, religious and civil: verbally translated from the original sanscrit* (Calcutta 1794).
- Jones 1799 W. Jones, "On the hindus: the third discourse" (*Asiatic researches I*, piratupplaga London 1788).
- Klaproth 1812 J. H. von Klaproth, *Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808, auf Veranstaltung der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg, enthaltend eine vollständige Beschreibung der kaukasischen Länder und ihrer Bewohner* (Halle und Berlin 1812-1814; facs. Leipzig 1970).

-
- Klaproth 1814 J. H. von Klaproth, *Kaukasische Sprachen. Anhang zur Reise in den Kaukasus und nach Georgien*, 5-6 (Halle 1814; facs. Leipzig 1970).
- Kunitz 1964 S. J. Kunitz /ed./, *British authors of the nineteenth century: complete in one volume with 1000 biographies and 350 portraits* (New York 1964).
- Liljegren 1818 J. G. Liljegren /utg. och övers./, *Skandinaviska fornålderns hjeltasagor till läsning för Sveriges ungdom, efter isländska handskrifter utgifne med historiska upplysnisngar*, 1-2 (Stockholm 1818-1819).
- Lincoln 1999 B. Lincoln, "Mr. Jones' s Myth of origins" (B.Lincoln, *Theorizing myth: narrative, ideology and scholarship*, Chicago 1999).
- Ljunggren 1952 T. Ljunggren, *Lorenzo Hammar-sköld som kritiker* (Lund 1952).
- Magnussen 1816 F. Magnusen, "Inledning til forelaesninger over den aeldre Edda' s mythiske og ethiske digte" (C. Molbech /utg./, *Athene et maanedsskrift*, bd. 6, Kiöbenhavn 1816).
- Malte-Brun 1810 C. Malte-Brun, *Précis de la géographie universelle ou description de toutes les parties du monde, sur un plan nouveau, d' après les grandes divisions naturelles du Globe, précédée de l' histoire de la géographie chez les peuples anciens et modernes /- - -/* (Paris 1810).
- Matrikel 1992 *Matrikel över ledamöter av Kungl. Vitterhetsakademien och Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien* (/utg./ B. Hildebrand, Margit Engström och A. Lilliestam, Stockholm 1992).
- Meddelelser 1892 *Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udgivne af Generalstaben*, 5 (Kjöbenhavn 1892).
- Mone 1822 F. J. Mone, *Geschichte des Heidentums im nördlichen Europa. Erster Theil* (C. F. Creutzer, Symbolik und

-
- mythologie der alten Völker. Fortgesetzt von F. J. Mone, 5 teil, Leipzig und Darmstadt 1822).*
- Müller 1800 P. H. Müller, "Om faedrelandskierligheds moralske vaerd" (*Skandinavisk Museum. Ved et selskab. For aaret 1800. Andet hefte*, Kiöbenhavn 1800).
- Nicklasson 2011 P. Nicklasson, *Att aldrig vandra vill. Johan Haquin Wallman. Sveriges förste arkeolog* (Lund 2011).
- Nyerup 1808 R. Nyerup, *Edda eller skandinavernes hedenske gudelaere. Oversat ved R/asmus/ Nyerup* (Kjöbenhavn 1808).
- Nyerup 1821 R. Nyerup, *Catalogus librorum sanskritanorum, quos Bibliothecae Universitatis Havniensis vel dedit vel paravit Nathanael Wallich. Scripsit Erasmus Nyerup* (Hafniae 1821).
- Ohlmarks 1964 A. Ohlmarks /övers./, *Eddan. Snorre Sturlasons bok om det forntida Nordens gudar, sagor, hjältar och urgamla diktkonst* (Göteborg 1964).
- RAP 1818:1 *Ridderskapets och Adelns protokoll 1818:2* (Stockholm 1818).
- RAP 1818:2 *Ridderskapets och Adelns protokoll 1818:4* (Stockholm 1818).
- Rask 1811 R. Rask, *Vejledning til det islandske eller gamle nordiske sprog* (København 1811).
- Rask 1816 R. Rask till L. Hammarsköld 12/2 1816, Ep. H:2, KB.
- Rask 1817:1 R. Rask, *Angelsaksisk sproglære tillige med en kort læsebog* (Stockholm 1817).
- Rask 1817:2 R. Rask, "Anm. af Jómsvíkinga-sagan. Stockholm 1815", utg. af L. Hammarsköld (*Swensk Literatur-Tidning nr 14*, Upsala 1817).

-
- Rask 1818:1 R. Rask, *Anvisning till isländskan eller nordiska fornspråket* (Stockholm 1818).
- Rask 1818:2 R. Rask, *Undersøgelse om det gamle nordiske eller islandske sprogs oprindelse: et af det kongel. Danske Videnskabers-Selskab krönet prisskrift* (Kjöbenhavn 1818).
- Rask 1818:3 R. Rask /utg./, *Snorra-Edda ásamt Skáldu og þar með fylgjandi ritgjörðum. Eptir gömlum skinnbókum utgefin* (Stockholm 1818).
- Rask 1818:4 R. Rask /utg./-A. A. Afzelius /red./ *Edda Saemundar hinns fróða. Collectio carminum veterum scaldorum saemundia dicta. Quam, ex codicibus pergamenis cartaceisque cum notis et lectionibus variorum* (Holmiae 1818).
- Rask 1819:1 R. Rask, "Anm. af Liljegren, Skandinaviska fornålderns hjertesagor I, 1818" (*Swenk Literatur-Tidning nr 14 och 16*, Upsala 1819).
- Rask 1819:2 R. Rask, *Sýnishorn af fornum og nýjum norraenum ritum i sundrlausri og samfastri ræðu. Id est specimina literaturae islandicae veteris & hodiernae prosaicae & poëticae, magnam partem anecdota* (Holmiae 1819).
- Rask 1941:1 R. Rask, *Breve fra og til Rasmus Rask, 1* (København 1941).
- Rask 1941:3:1 R. Rask, *Breve fra og til Rasmus Rask 3:1. Brevkommentar og handskriftkatalog ved Marie Bjerrum* (København 1968).
- Rask 2002 Kirsten Rask, *Rasmus Rask. Store tanker i ett lille land* (København 2002).
- Rasmussen 1819 J. L. Rasmussen, "Underretning om og fortegnelse over den Wallichske donation af orientalske böger og manuskripter til universitetsbiblio-

-
- teket i Kbh.” (*Dansk Litteratur-Tidende* 1819, nr 7-10, Kiöbenhavn 1819).
- Renfrew 1990 C. Renfrew, *Arkeologi och språk: det indoeuropeiska ursprungets gåta* (översättning från engelskan, Stockholm 1990).
- Richardson 1777 J. Richardson, *A dictionary, persian, arabic and english. To which is prefixed a dissertation on the languages, literature and manners of eastern nations* (London 1777-1780).
- Richert 1816 J. G. Richert och G. Guldbrand, *Konunga-sögur af Snorra Sturlusyni, 1-3* (Holmiae 1816-1829).
- Richert 1816 *Konunga-sagor af Snorre Sturleson. Öfversättning, 1-3* (Stockholm 1816-1829).
- Rydqvist 1826 J. E. Rydqvist, *Götha konungarne Götriaks och Rolofs historia. Öfversatt från äldsta göthiska språket* (Stockholm 1826).
- Rydqvist 1850 J. E. Rydqvist, *Svenska språkets lagar: kritisk afhandling, 1-6* (Stockholm 1850-1883).
- Schlegel 1808 F. Schlegel, *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Altherthums-kunde. Nebst metrischen Uebersetzungen indischer Gedichte* (Heidelberg 1808).
- Schlegel 1975 E. Behler /hrsg./, *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe, bd 8* (Padeborn 1975).
- Schleicher 1861 A. Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, 1* (Weimar 1861).
- Schröder 1814 J. H. Schröder, *Svensk Litteratur-Tidning* 1814 (Upsala 1814).

-
- Schröter 1819 R. von Schröter, "Anm. af Liljegren, Skandina-
viska fornålderns hjeltesagor, 1, 1818" (*Svensk
Literatur-Tidning*, 9, Upsala 1819).
- Schück 1932 H. Schück, *Kungl. Vitterhets historie och antikvitets
akademien. Dess förhistoria och historia, 1-8*
(Stockholm 1832).
- Simrock 1851 K. Simrock /övers./, *Die Edda, die ältere und jung-
ere, nebst den mythischen Erzählungen der Skalda,
übersetzt und mit Erläuterungen begleitet* (Stuttgart
1851).
- Snorre 1812 Snorre Sturlasson, *Die Edda. Nebst einer Einlei-
tung über nordische Poesie und Mythologie und
einem Anhang über die historische Literatur der
Isländer von F. Rühls* (Berlin 1812).
- Statstidende 1817 *Danske Statstidende* 21/7 1817 (Köbenhavn 1817).
- Säve 1861 C. Säve, *Om språkskiljaktigheterna i svenska och
isländska fornskrifter: strödda anmärkningar* (Upp-
sala 1861).
- Tegnér 1817 E. Tegnér /övers./, "Vafthrudnismal (ur Sämun-
ders Edda)" (*Iduna* 7, Stockholm 1817).
- Tegnér 1953 N. Palmborg /red./, *Esaias Tegnér's brev I, 1793-
1817* (Malmö 1953).
- Tegnér 1954 N. Palmborg /red./, *Esaias Tegnér's brev II, 1818-
1823* (Malmö 1953).
- Tholander 1813 P. W. Tholander, "Sólar Ljód" /övers./ (*Iduna* 4,
Stockholm 1813).
- Trautman 1997 T. R. Trautman, *Aryans and British India* (Berke-
ley 1997).
- Wallman 1822 J. Wallman, "Ett indiskt skrifttecken ibland
runorna" (*Iduna* 9, Stockholm 1822).

-
- Wallman 1824 J. Wallman, "Om Odin och Budha" (*Iduna* 10, Stockholm 1824).
- Wallman 1826 J. Wallman, "Historisk och geografisk undersökning om Skandinaviens bebyggande, efter orientaliska och vesterländska källor" (*Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens handlingar*, 12, Stockholm 1826).
- Wallmark 1818 P. A. Wallmark /red./, *Allmänna journalen* 1818 (Stockholm 1818).
- Warburg 1888 K. Warburg, "Rasmus Rask och Sverige. Ett blad ur den litterära skandinavismens historia." (A. Hazelius /utg./, *Runa. Minnesblad från Nordiska museet* 1888, Stockholm 1888).
- Wilkins 1785 C. Wilkins /övers./, *The Bhagvat-geeta, or dialogues of Kreeshna and Arjoon, in eighteen lectures; with notes. Translated from the original, in the sanskreet, or ancient language of the brahmans* (London 1785).
- Wilkins 1787 C. Wilkins /övers./, *The Heetopades of Veesnoo-Sarma in a series of collected fables, interspersed with moral, prudential, and political maxims; translated from an ancient manuscript in the Sanskreet language. With explanatory notes* (London 1787).
- Wilkins 1808 C. Wilkins, *A grammar of the Sanscrita language* (London 1808).
- Wilkins 1815 C. Wilkins, *The radicals of the Sanskrita language* (London 1815).
- Wilson 1813 H. H. Wilson, *The Megha dūta, or, Cloud messenger; a poem in the sanscrit language, by Cálidása. Translated into english verse, with notes and illustrations* (Calcutta 1813).
- Wilson 1819 H. H. Wilson, *A dictionary in sanscrit and english, translated, amended and enlarged from an original*

*compilation, prepared by learned natives for the
College of Fort William (Calcutta 1819).*

Wilson 1826

H. H. Wilson, *Select specimens of the theatre of the
Hindus, translated from the original Sanscrit, 1-3*
(Calcutta 1826-27).

Young 1813

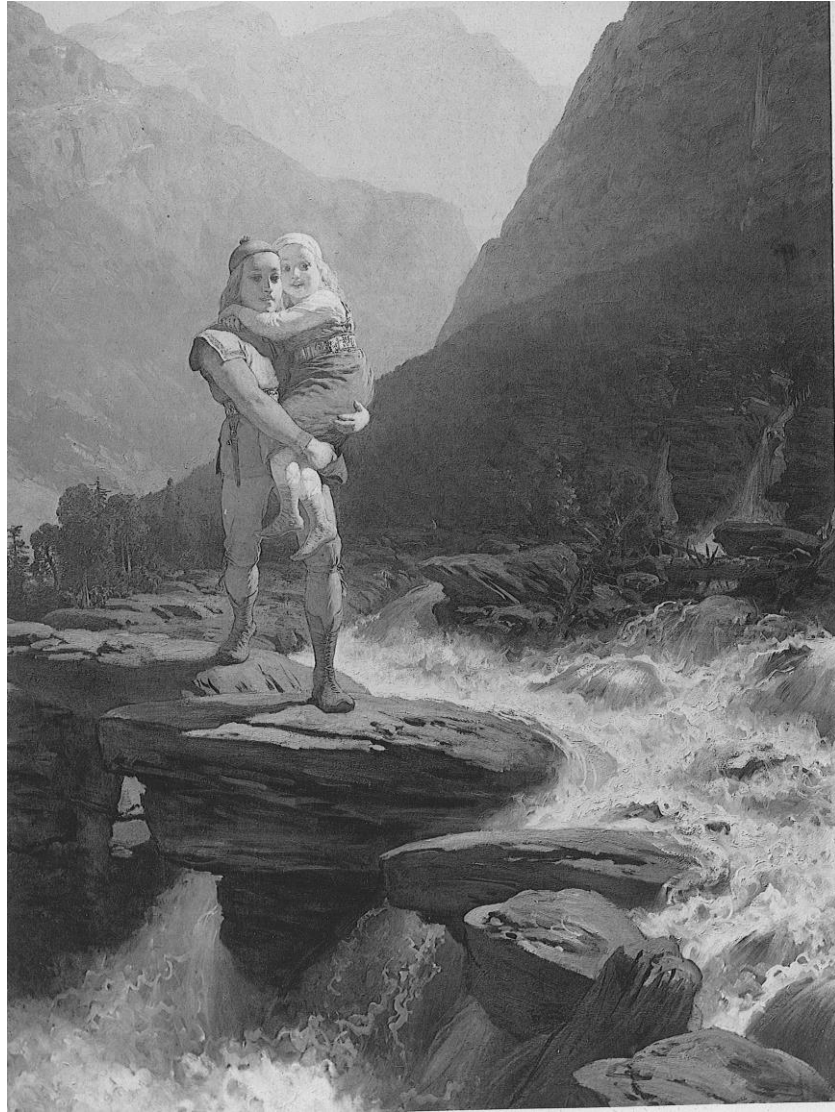
T. Young, "Review of Johan Christoph Adelung,
Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde"
(*Quarterly Review* X /2, nr 19 (London 1813)).

NAMNLISTA

Adlerbeth, Gudmund Jöran, statsråd	10
Adlerbeth, Jacob, expeditionsskreterare	passim
Adlerstam, Magnus, kommerseråd	29
Afzelius, Arvid August, fornforskare	passim
Bergmann, Frédéric-Guillaume, lingvist	16
Biörner, Eric Julius, fornforskare	7
Bopp, Frans, lingvist	29, 37, 38
Brinkman, Carl Gustaf, diplomat	41
Broocman, Carl Ulric, pedagog	10
Bülow, Johan von, hovman	10, 15
Carl XIII, kung	33
Cnattingius, Anders Jacob, pedagog	15, 16
Collin, Samuel, juris doktor	44
Collinder, Björn, lingvist	16
Creutzer, Georg Friedrich, språkvetare	37
Danielsson, Anders, bondetalman	21, 22, 33
Dasent, Georg, diplomat	16
Dillner, Johan, teolog	10
Duperron, Anquetil, orientalist	36
Engeström, Albin, professor	19
Engeström, Lars von, utrikesstatsminister	19
Ellerman, Mogens, psykiater	42
Finnsson, Hannes, biskop	31
Forssell, Christian, gravör	16
Geijer, Erik Gustaf, professor	23, 32
Grimm, Jacob, språkforskare	15, 24, 29, 44
Grimm, Wilhelm, språkforskare	24
Guldbrand, Gabriel, kyrkoherde	29
Gumaelius, Gustaf Wilhelm, boktryckare	29
Gustav III, kung	7
Göransson, Johan, fornforskare	7
Hallenberg, Jonas, historiker	9
Hammarsköld, Lorenzo, författare	10, 13, 18, 19, 21, 22, 29-31, 33, 44
Helgason, Árni, präst	18
Herder, Johan Gottfried, filosof	36, 37
Hornemann, Christian, konstnär	11

Ihre, Johan, språkforskare	7,8, 21
Joachimsson, Anders, riksdagsman	21
Johanson, Karl G., professor	16
Jones, William, domare	34-37
Kálidása, sanskritförfattare	34, 35
Klaproth, Julius von, språkvetare	12
Kock, Karl Axel, professor	44
Kuhn, Hans, språkforskare	16
Lagerhielm, Per, bruksägare	20
Lassalle, Émile, konstnär	14
Liljegren, Johan Gustaf, fornforskare	19-22, 29-31, 44
Linell, John, konstnär	34
Ling, Per Henrik, författare	13, 45
Lovisa Ulrika, drottning	7
Lundberg, Gustaf, konstnär	7
Löffler, Frits, språkvetare	44
Magnússon, Finnur, arkeolog	13-15
Malm, Mats , professor	16
Magnaeus, Arnas, filolog	31
Malte-Brun, Conrad, geograf	38
Molbech, Christian, historiker	10
Mone, Frans Joseph, historiker	36
Montesquieu, Charles Louis, författare	36
Müller, Peter Erasmus, biskop	18, 27, 28, 32, 38-40
Napoleon, kejsare	11, 13
Neckel, Gustav, filolog	15
Noreen, Adolf, språkvetare	44
Nyerup, Rasmus, historiker	9-12, 16, 26, 39
Ohlmarks, Åke, översättare	16
Olafsson, Gudmund, översättare	7, 31
Palmblad, Vilhelm Fredrik, tidningsman	29
Rask, Rasmus, språkvetare	passim
Reynolds, Joshua, konstnär	35
Richert, Johan Gabriel, lagman	29, 44
Richardson, John, orientalist	36
Rousseau, Jean-Jacques, filosof	36
Rydqvist, Johan Erik, språkforskare	44

Rugman, Jón, student	7
Rääf, Leonhard, fornforskare	23
Sandsten, Anders, riksdagsman	21
Schleicher, August, språkvetare	38
Schlegel, Friedrich, författare	37
Schlyter, Carl Johan, juris doktor	44
Schröder, Johan Henrik, biblioteksman	11
Schröter, Rudolf von, professor	31
Schwerin, Fredrik Bogislaus von, präst	33
Schück, Henrik, professor	8, 40
Simrock, Karl, germanist	16
Stephensen, Magnús, ämbetsman	31
Stiernhielm, Georg, språkforskare	21
Stjernman, Petrus, hovpredikant	21
Sturlusson, Snorre, historiker	7, 9, 13, 15, 16, 26, 29, 40
Sämund Frode, präst	26
Säve, Carl, språkvetare	44
Tegnér, Esaias, biskop	17, 19, 22-26, 45
Tegnér, Esaias d. y., språkvetare	44
Tholander, Per Wilhelm, fornforskare	11
Thorlacius, Skúli, fornforskare	31
Thorlekin, Grímur Jónsson, historiker	31
Verelius, Olof, runolog	31, 43
Vídalín, Páll, rättslärare	31
Wallich, Nathanael, botanist	38, 39
Wallman Johan, fornforskare	40, 41
Warburg, Karl, professor	42
Wilkins, Charles, indolog	34, 36
Wilson, Horace Hayman, indolog	34, 36
Young, Thomas, hieroglyftydare	37
Oehlenschläger, Adam, diktare	10



INGMAR STENROTH

GÖTHISKA FÖRBUNDET

DET NATIONELLA GENOMBROTET I

SVENSK KULTUR

KAPITEL 9

ESAIAS TEGNÉRS FRITHIOFS SAGA

2019

INGMAR STENROTH

ESAIAS TEGNÉRS FRITHIOFS SAGA

©Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T
413 24 Göteborg
Sverige

mail: steinwurzel@spray.se

Första sidan: "Frithiof och Ingeborg". Konstnären August Malmströms etsning till 1888
års utgåva av Tegnér's Frithiofs saga.

INNEHÅLL

GIG MIG LYRAN	7
”SKALDERNAS ADAM”	11
FRITHIOFSSAGAN	16
TEGNÉR OCH HANDSKRIFTERNA	18
KARAKTÄRERNA I FRITHIOFS SAGA	21
FRITHIOFS SAGA OCH MARKNADEN	26
RECEPTIONEN	35
FRITHIOF I TYSKLAND	36
KEJSAR WILHELM II:S FRITHIOF	40
FRITHIOFS SAGA I ENGLAND	44
GEORG STEPHENS ÖVERSÄTTNING	47
LONGFELLOW OCH TEGNÉR	51
NOTER	57
KÄLLOR OCH LITTERATUR	60
NAMNLISTA	66



EVALD HANSEN

L.H. Ross. 1816.

F. Wagner

TEGNÉRS FRITHIOFS SAGA

GIF MIG LYRAN

Den 9 mars 1820 är en märkesdag i den svenska litteraturen. Efter ideliga påstötningar sänder då Esaias Tegner ett paket från Lund med tio dikter till Jacob Adlerbeth och Iduna. Till dem hör de redan tryckta, revanschistiska *Karl XII* och *Götha lejon*, skrivna år 1818. Men här finns också några dikter, som är ett embryo till vad som skulle bli den främsta nationella hjältedikten i Sverige. Det är fyra romanser ur diktcykeln *Frithiofs saga*. Titlarna är: *Frithiof och Björn*, *Frithiof kommer till kung Ring*, *Isfarten* och *Frithiofs frestelse*. Dikterna publiceras som ”fragmenter ur en poetisk behandling af Frithiofs Saga.”¹

Bland de nyskrivna dikterna i Tegnér's sändning finns också *Vintern*. I Skåne var vintern ovanligt kall och snörik år 1820. Den stränga väderleken inspirerar Tegnér att skriva *Frithiofs saga*. I ”*Vintern*” skildrar Tegnér hur han i stugvärmen ser de lekande barnen i det skånska snölandskapet.

Jag vill med, jag vill se om er,
 drifvor, här på sydlig jord!
 Jag vill dricka luft, som kommer
 flygande ifrån min Nord.
 Glada barndomsminnen stiga
 rundtomkring ur fjerran blå,
 vinterliga,
 friska, pelsbeklädda små!

Tegnér söker sig i minnet tillbaka till sin barndoms vintrar

Och de gamla sagoskrifter
 läser jag vid spiseln's glöd.
 Hvilka väldiga bedrifter,
 vilket mod i lif och död!
 Lyssna! Genom stjerneklara,
 genom stilla nattens fred,
 underbara,
 djupa röster stiga ned.

Tegnér är beredd. Skapelsens timme närmar sig:

Gif mig lyran. Ack! förgäten
 länge på min vägg hon hang.
 Många äro dagens läten,
 låt oss höra nattens klang.
 Låt oss sjunga Valhalls throner,
 fosterland och hjeltars lag.
 Friska toner!
 klingande Nordmannaslag!

Arbetet med Frithiofs saga skulle pågå i fem år. Från mitten av sagan arbetar sig Tegnér vidare mot slutet av berättelsen. I oktober 1821 sänder Tegnér fem nya romanser till Jacob Adlerbeth. De har titlarna *Kung Rings död*, *Rings drapa*, *Kungavalet*, *Frithiof på sin faders hög* och *Försoningen*. Dikterna inflyter i *Iduna* 9 i juli år 1822.² Nu har Tegnér, som han uttrycker saken i ett brev till en vän, ”väl slutat men icke ännu börjat” Frithiofs saga.³

År 1823 blir biskopsstolen i Växjö överraskande ledig, och Tegnér hör till de sökande, med en meriteringsstrid som följd. Först sedan han blivit vald till biskop våren 1824 kan Tegnér fokusera på sitt lyrikprojekts femton första romanser. Hela sagan ligger färdig nyåret 1825, och i maj 1825 finns Frithiofs saga till salu i bokhandeln. Med diktcykeln når Tegnér sin höjdpunkt som diktare. Läst och beundrad av generation efter generation, ses Frithiofs saga som ett nationalmonument, och blir ett obligatorium i den svenska skolans undervisning fram till mitten av 1900-talet. Tegnér fullbordar sitt arbete i sista ögonblicket.

Snart drabbas han av en svår depression, gestaltad av honom själv i dikten *Mjeltsjukan*. ”Furierna lurar utanför hans tröskel”, skriver den danske kritikern Georg Brandes, ”men de synes likasom avvakta fullbordandet av hans största arbete, innan de överskrida den och gripa honom som byte.”⁴

Att Tegnér börjar skriva Frithiofs saga år 1821 är en stor överraskning för omvärlden, inte minst för Jacob Adlerbeth och hans göter. När Tegnér tackar för invalet i Götiska förbundet i november 1811, hade det nämligen

skett med stora reservationer. I ett brev till Jacob Adlerbeth menar han att svenskarna visserligen bör söka kraft och självständighet, men att det inte kan ske i götiska former. Forntidslivet som göterna önskar efterlikna ger ”blott hjältesidan av livet”, skriver Tegnér.⁵ Han hade redan i unga år utvecklat en kristen humanism. Att lösa moraliska problem genom götisk kämpakraft blir en alltför enkel utväg. Men inte heller ur litterär synpunkt är en diktning i fornnordisk anda en lycklig bana för poesin, hävdar Tegnér. En dikt skall vara ”ett idealiskt organ av Tiden” – den skall vara modern och debattera sin egen tids frågeställningar.⁶

Under förra delen av 1810-talet håller Tegnér fast vid tanken, att hans dikt skall vara aktuell. Även om han klär sina tankar i fornnordisk, antik eller kristen dräkt, är syftet att reflektera över tidens händelser. År 1812 blir Tegnér professor i grekiska språket och litteraturen i Lund. Studiet av Pindaros leder honom fram till en ny estetik. I sina föreläsningar över Pindaros år 1816, säger han att de ”flesta Oden behandla något mytiskt eller historiskt ämne. Behandlingen är utan tvivel lyrisk, men innehållet episkt. Pindarus skiljer sig därigenom väsentligen från våra moderna lyriker, som sällan ha något annat ämne än sina åsikter, reflexioner, känslor vid en sak; de krama alltjämt på den torra svampen av sin egen personlighet, sitt eget jag, och sällan kommer det annat än vatten därutur.”⁷ Det är en överraskande och generell dom över den samtida lyriken, som Tegnér fäller och han är väl medveten om att den drabbar också honom själv. En författare som vill spegla sin samtid avslöjar sina begränsningar när idéerna tryter. Svårigheterna accentueras om skalden upptäcker att han helt enkelt inte längre spelar med i sin egen tid. Det hade nu hänt med Tegnér. Han accepterar inte den politiska utvecklingen ute i världen, som sett Napoleon falla och Den heliga alliansen bildas, där hans ärkefiende Ryssland spelar en framträdande roll. Med slutstrofen i sin länge opublicerade dikt *Nyåret 1816* tar Tegnér avsked av sitt poetiska engagemang i samtiden:

Välkommen, nyår, med mörker och mord
och lögn, och dumhet, och flärd!
Jag hoppas du arkebuserar vår jord,
en kula kan hon vara värd.
Hon är orolig som mången annan,
men allting blir lugnt om hon skjuts för pannan.

Så börjar förvånande nog i stället den fornnordiska världen att koppla sitt grepp om Tegnér. Vi märker det, när han i juli 1816 publicerar dikten *Ättehögen* i *Lunds Veckoblad Nytt och Gammalt*. Ättehögarna hade fått en förnyad aktualitet när arkeologin börjar växa fram som vetenskap. Men det är de estetiska och symboliska värdena som är fokus för Tegnér när han beskriver sin ättehög:

Bygg en helgedom för sången opp,
lätt och luftig, uppå högens topp;
ty från ättehögen svingar
sången helst sig opp på starka vingar.

Dikten "Ättehögen" når Jacob Adlerbeth i mitten av mars 1817. Adlerbeth läser den på en av göternas stämmor, med stort bifall från förbundsbröderna.⁸ Den skulle publiceras i *Iduna* 7. Nu blir Tegnér alltmer en göternas man. På samma sätt som dessa ser han det förgångna som ett rättesnöre för samtiden.

Ett brev till vännen Carl Peter Hagberg i april 1820, visar hur Tegnér arbetar fram sin nya estetik genom att knyta dikten till natur och historia: "Svenska poesin är och förblir en naturpoesi i ordets egentligaste mening; ty den ligger i vår härliga natur, i våra sjöar och berg och vattenfall. Den ligger vidare i våra hävder och minnen, de härligaste som något land äger. Men vem väcker nu de store döde ur sina gravar? Ack den gamla, goda tiden är förbi, då Norden var en sköldborg inom vilken skalderna sjöng, en förgård till det höga Walhall."⁹

Kort därefter skulle Tegner skriva en av den svenska humanismens största dikter, *Epilog vid magister-promotionen i Lund 1820*. Där finns samma koppling mellan hjältar, dikt och natur som i brevet till Hagberg:

Så lefve ljuset! Sprides det af eder
i fosterbygden, i det kära landet
der barndomsvänner bo, och fädren hvila.
Frid öfver deras stoft! Ett minnets land,
en stor stamtafla är det höga Norden.
Hvart helst vi blicka står en hågkomst för oss.
I hjeltars aska gro de Svenska skogar,

om äfventyr från fordom sjunger vågen,
och Nordens himmel skrifves full hvar qväll
med gyllne runor om de store döde.

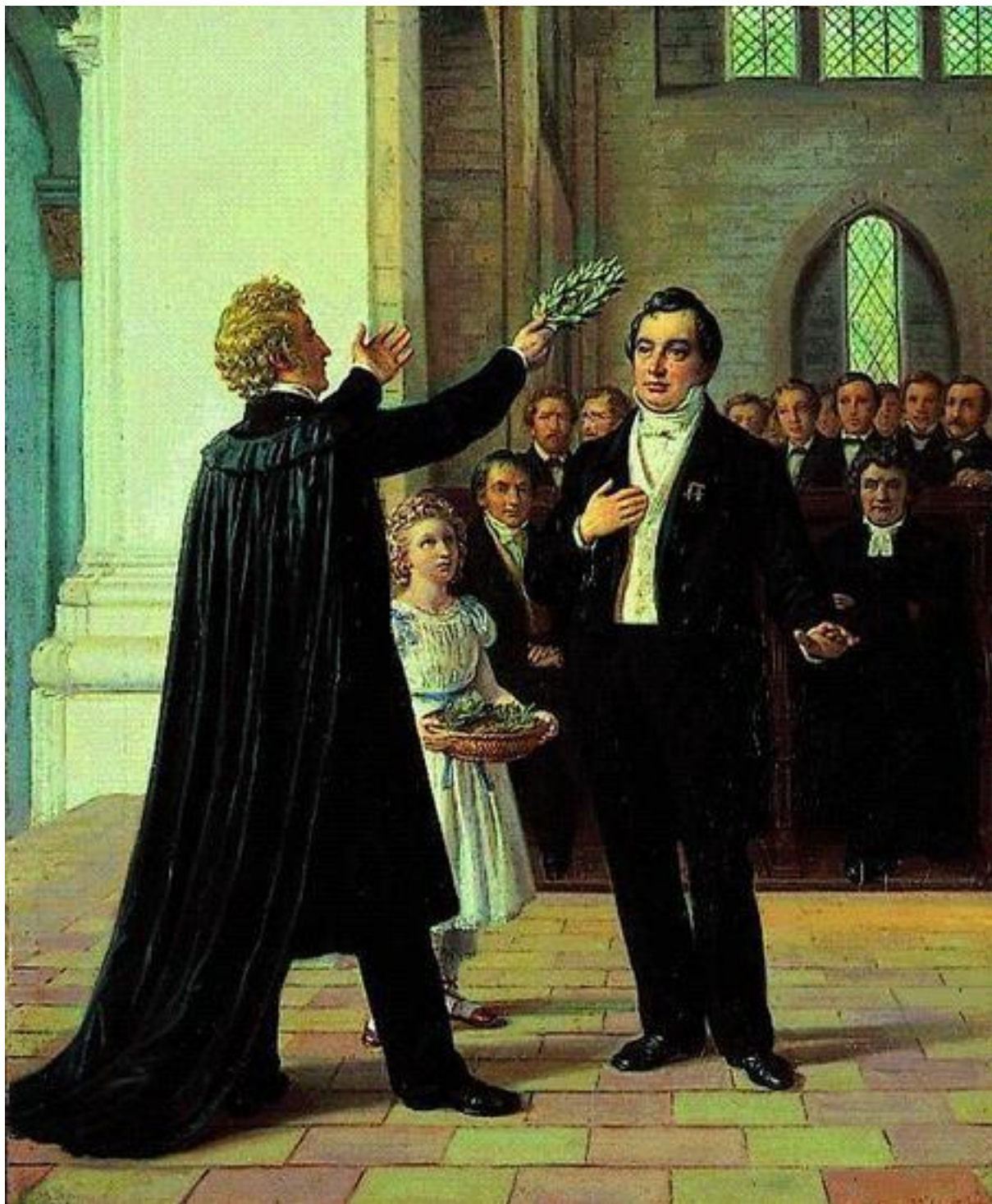
Nu bryter den fornnordiska världen fram med full styrka i Tegnér's diktning. I en *Tilläggnan av Frithiofs saga*, beskriver han den mystiska dragningskraft som fornvärlden nu utövar på honom. De samtida diktarna blir blott ekon av en svunnen värld:

Jag kan ej skilja mig från fädrens minne
min håg dras jemnt till denna hjeltevärl
med merg i ben, med härdadt stål i sinne
och eggen skarp på sina långa svärd.
Jag vet det väl, en annan tid är inne:
hon står för när, hon är ej sången värd.
Hur Skalden stormar, hur han gläds och klagar
han är ett genljud blott från fordna dagar.

”SKALDERNAS ADAM”

Vid magisterpromotionen i Lunds domkyrka sommaren år 1829 händer något oväntat. Tegnér, som sitter i den pågående riksdagen i Stockholm, hade trugats att göra den tröttande resan till Lund för att vara officiant vid promotionen, eftersom hans son hör till dem som skall lagerkransas. Inbjuden är också den danske skalden Adam Oehlenschläger. Han hade kommit från Köpenhamn till Lund via Malmö på den tidens tekniska underverk, ångbåten *Caledonia*. Innan promotorn fäster lagerkransarna på studenternas huvuden läser Tegnér en dikt till dem, och vänder sig till promotorn när han kommer till slutet:

Innan du börjar likväl din lagerfördelning, så skänk mig
en, den är icke för mig, men i en vill jag adla dem alla.
Skaldernas Adam är här, den Nordiske Sångarekungen,
Thronarfvingen i Diktningens verld, ty thronen är Göthes.



CONSTANTIN HANSEN, *TEGNÉR LAGERKRANSAR OEHLENSCHLÄGER I LUNDAKATEDRALEN 1829*
(1866, OLJA PÅ DUK, FREDRIKSBORG SLOT, HILLERØD, DANMARK).

Fanfarerna och kanonskotten som följer på lagerkröningen skrämmer slag på Oehlenschläger, som hör hur glaset från de spräckta rutorna i husen runt domkyrkan klirrar mot kullerstenarna i gränderna. Samtidigt är han överväldigad av uppmärksamheten som han får i Lund. Kontrasten är slående mot den kritik och nedvärdering som han samtidigt utsätts för i hemstaden Köpenhamn. Tegnér's lagerkröningsdikt har setts som en start för den skandinavistiska rörelsen, men dess politiska betydelse är säkert överdriven. Oehlenschläger hade föregått Tegnér i ambitionen att bana väg för ett vänskapsfullt förhållande mellan danskar och svenskar. En strof i Oehlenschlägers dikt *Dampskibsfarten*, införd i *Kiöbenhavnsposten* i september 1828, lyder:

Ei mödes Svensk och Danske meer som Fiender
de samles til en Sommerfest.
En venlig Vert i Svensken Dansken finder,
og Dansken er en venlig Giest.¹⁰

Lagerkröningen av Oehlenschläger i Lund 1829 är snarast att se som en gård av tacksamhet från Tegnér's sida. Han hade fått avgörande impulser från Oehlenschlägers diktning. I synnerhet gäller det lösningen av problemet hur hans fornnordiska projekt *Frithiofs saga* skulle utformas. Tegnér hade år 1818 lyckats skriva en episk dikt i balladens kortform, *Karl XII*. Men utmaningen att skapa en längre berättande dikt var större. Förebilderna, som finns i den antika epiken, i den tyska medeltidslitteraturen och i renässansens berättande dikt, använder alltid ett enda versmått. Per Henrik Ling, den götiske förbundsbrodern, gör flera försök i den kolossala stilen. Hans epos *Asar-ne*, som börjar publiceras år 1816, är skriven på medeltida knittel. Det är ett misslyckande som förskräcker Tegnér. I sitt fornnordiska versepos *Helge* från år 1814, låter emellertid Oehlenschläger handlingen fortskrida i en serie fristående romanser, och undviker på så sätt att göra den episka framställningen tröttande monoton. Epiken får en lyrisk form. Oehlenschlägers tekniska grepp förlöser också Tegnér. I *Helge* introducerar exempelvis Oehlenschläger Nibelungenstrofen i Norden genom de två dikterna *Helge reiser til Dronning Oluf* och *Jagten*.¹¹

Nibelungenstrofen är en åttafotig, parrimmad, jambisk dikt, som används i ett tyskt folkepos från 1100-talet, *Nibelungenlied*. Tegnér tar efter. Hans sagas

sjuttonde romans, *Frithiof kommer till kung Ring*, blir den första dikt, som skrivs med Nibelungenstrof i Sverige. Romansen inleds med att kung Ring sitter med sin hustru Ingeborg vid julbordet, samtidigt som Frithiof dyker upp i salen: ”Kung Ring han satt i högbank om julen och drack mjöd. Hos honom satt hans drottning så hvit och rosenröd.”

Under förra delen av 1810-talet hade Tegnér varit avvisande till de pågående formexperimenten i poesin. Nu slår han helt om. Acceptansen av ett historiskt tema öppnar fältet för lyriska stilexperiment av vitt skilda slag. Bland de fem Frithiofdikter som Tegnér sänder till Adlerbeth i oktober år 1821, finns *Rings drapa*. Dikten inleds:

Sitter i högen högättad höfding
slagsvärd vid sidan,
skölden på arm.
Gångaren gode
gnäggar därinne,
skrapar med gullhof
grundmurad graf.

”Rings drapa” skulle kunnat vara skriven av en vikingatida runristare. Tegnér anser den vara den bästa av dikterna i andra sändningen till Iduna. Han skriver till Adlerbeth: ”*Rings drapa* som är skriven i allitterationer, det mången torde anse för en barnslighet, är endast ett försök, gjort par curiosité, emedan det för mig är roligt att försöka sig i allehanda former.”¹²

Resultatet av Tegnérns experimentlusta blir slutligen en diktcykel som innehåller tjugofyra sånger, alla med olika versmått.¹³ Tegnérns ovan citerade brev till Adlerbeth kunde leda till slutsatsen att Tegnér med geniets lätthet lotsade sig igenom sin romanscykel. Men ingenstans i hans rika brevväxling möter vi honom i en sådan vända över sin diktning, som när det gäller *Frithiofs saga*. Sedan de första fyra romanserna lästs av allmänheten, hade förväntningarna stegrats på ett sätt som skrämmer Tegnér. I ett brev till Geijer i januari 1821, skriver han att ”Sagan är, som man säger i Wermland, hårdleken, och jag fruktar att hon blir mig övermäktig.”¹⁴

Ett brev till sin förtrogna Martina von Schwerin i maj 1822, visar att Tegnér anstränger sig att hålla ihop sin diktcykel. Formen leder till att varje dikt lätt blir ”ett poem för sig själv”, skriver han.¹⁵ Så sent som år 1824 talar Tegnér i ett brev till Carl Gustaf von Brinkman om att han känner sig frestad att ”kasta hela den poetiska *prov-Kartan* på elden.” Det är omöjligt, menar Tegnér, ”att med en sådan sönderhackad behandling få någon enhet i tonen.”¹⁶

Samtidigt återkommer det krav på modernitet som Tegnér haft som estetiskt rättesnöre för sin dikt under förra delen av 1810-talet. Svårigheten är att hitta en balans mellan samtiden och forntiden i framställningen. Den gamla sagan är ett vildsint och obändigt ting, menar Tegnér och ser det som nödvändigt att modernisera. Följden blir att han då riskerar att det karakteristiska och kolossala går förlorat.¹⁷

När Tegnér skrivit färdigt *Frithiofs saga* är han än hänsynslösare i sin självkritik. I ett brev till diktaren och akademiledamöten Isac Reinhold Blom skriver han i juli 1825: ”Att Frithiof är ett i det hela misslyckat försök, att den icke blivit, kanske heller inte kunde bli det som jag från början därmed åsyftat, att idén av det hela ytterst vilar på ett misstag – därom kan ingen vara fastare övertygad än författaren själv.”¹⁸ Hade han tänkt på samma sätt när han slutade, som när han började, så skulle aldrig projektet blivit av, menar Tegnér i ett brev till Brinkman: ”men jag hade gått för långt för att stanna och först vid målet ser jag rätt att jag gått vilse.”¹⁹ Några månader senare följer Tegnér upp sin syn på sagan med en rörande bild: ”Jag är som ett barn som ser hålen på sin söndagsklänning.”²⁰

Tegnér har säkert rätt i att allt blivit annorlunda för honom under de fem år som han ägnade sig åt att skapa *Frithiofs saga*. År 1820 börjar han skriva i en harmonisk stämning och får full utdelning av sin kreativa energi. År 1825 har den själsliga balansen gått förlorad för Tegner, missmod och sjukdomar förändrar synen på skapandet.

Det är inte endast formellt som Oehlenschläger är vägledaren för Tegnér när han diktar *Frithiofs saga*. Oehlenschlägers *Helge* är också ett tidigt exempel på den utveckling som det fornnordiska hjälteidealet genomgår i Norden under 1810-talet. *Helge* är den trotsige, ärlige och modige hjälten.

Som kontrastfigur ställer Oehlenschläger Kung Hroar, en kroppsligt vek men andligt stark antihjälte:

Hans mod opflammes ei ved Krigerluren;
 men Faedrelandet traenger til en Mand,
 som dyrker Kunst, som taenker hvor det gjaelder,
 som bygger atter op, vad Kampen faelder.

När den tragiske hjälten Helge går under i slutet av eposet, lever Hroar vidare.²¹

Redan under 1700-talet hade vikingatiden ansetts bilda en förutsättning för det medeltida riddarväsendet. I konsten och i dramatiken framträder de fornnordiska hjältarna i harnesk och hjälm på ridderligt manér. Romantikens hjälteuppfattning har som gemensam nämnare den homeriska epiken, det kristna kärleksbudskapet och den medeltida riddarkulten. Såväl hos Geijer som hos Atterbom möter vi detta förändrade, mildrade hjälteideal, som pekar fram mot kristendomen. Tegnéer gestaltar Frithiof som en romantisk hjälte. Vi får i Frithiofs saga följa en yngling som utvecklas från en hetsig trotsare till en mild försonare. Frithiof är en Helge som blir en Hroar.

FRITHIOFSSAGAN

När den danske språkmannen Rasmus Rask befinner sig i Stockholm åren 1817-1818, beklagar han att de svenska översättarna av isländska sagor har så dålig smak. De förefaller att vilja välja de sämsta sagorna, säger Rask. Man föredrar de fantastiska fornaldarsagorna i stället för de historiska sagorna och släktsagorna. Den sentimentala smaken var utbredd under romantiken och Rasks vetenskapligt grundade invändningar väger lätt i sammanhanget.

Frithiof Torstenssons saga eller, som den senare kom att kallas, *Frithiof den djärves saga*, är populär redan under medeltiden. Det visar det stora antal handskrifter som finns bevarade. De isländska sagorna börjar vanligen med en redogörelse för huvudpersonernas släktskapsförhållanden. Så också i Frithiofs saga. Sagan utspelas i Norge. Där bor kung Bele, som råder över Sognefylke. Han har två söner, Helge och Halvdan, samt dottern Ingeborg. I Sogn bor också en mäktig man, Torsten, som har en son, som

heter Frithiof. Denne har i sin tur två fosterbröder, Björn och Asmund. Björn blir Frithiofs vapendragare. Frithiof och Ingeborg uppfostras tillsammans hos en storbonde vid namn Hilding. Bele och Torsten dör nästan samtidigt och de gravsätts i var sin hög vid Sognefjorden. Frithiof friar nu till Ingeborg men får nej av de båda kungabröderna, eftersom Frithiof anses ha för låg börd. Följden blir att Frithiof vägrar att ställa upp som kämpe på de båda brödernas sida.

Kung Ring är en härskare som råder över Svithiod. När han får reda på att Frithiof dragit sig undan kung Beles söner, förklarar han krig mot Helge och Halvdan. Dessa drar ut i krig och placerar sin syster Ingeborg i tryggt förvar i guden Balders hage. Men Frithiof sjösätter sitt skepp Ellida och beger sig över Sognefjorden till Balders hage och sin Ingeborg. Där är han ofta tillsammans med henne under tiden som bröderna är borta. Kung Ring visar sig vara en övermäktig fiende för kung Beles söner. De når en förlikning med honom genom att underkasta sig och ge honom Ingeborg som maka.

Överenskommelsen förblir en hemlighet för Frithiof. När bröderna återvänt hem får de reda på vad som förevarit mellan Frithiof och Ingeborg. Bröderna förlikar sig med Frithiof, sedan denne accepterat att bege sig till Orkneyöarna för att inkräva en skatt från jarlen Anganthyr. Frithiof anar inte att han samtidigt utsätts för en list. När han återvänder hem med skattpengarna finner han att kung Beles söner bränt ner hans föräldrahem Framnäs och gift bort Ingeborg. Frithiof beger sig till Balders tempel där bröderna befinner sig för att blota. Han slår penningpungen i ansiktet på Helge och släpar hans hustru över golvet. Hon tappar den gudabild hon har i knät in i elden. Elden sprider sig och templet brinner upp. Helge försöker förfölja Frithiof, men misslyckas eftersom Frithiof borrar hål i hans båtar.

Nu planerar Frithiof en ny resa. Han skall besöka kung Ring och Ingeborg, men som förklädd. När Frithiof kommer till kung Ring blir han väl mottagen, men också igenkänd. Han vinner ändå kung Rings förtroende. När kung Ring dör ärver Frithiof såväl riket som drottningen. Då Helge och Halvdan får reda på att Frithiof gift sig med Ingeborg startar de ett nytt krig mot honom. Men Frithiof dödar Helge och erbjuder Halvdan en förlikning. Denne antar förlikningen och drar sina färde. Så lever Frithiof och Ingeborg lyckliga i alla sina dagar och får många barn.

TEGNÉR OCH HANDSKRIFTERNA

De bevarade handskrifterna av Frithiofssagan fördelar sig på en kortare och en längre variant. Med den kortare varianten som förebild har en diktare gjort en versbehandling av texten, som tidsmässigt ligger mellan den kortare och den längre varianten. Den kortare varianten är äldst och hör till slutet av 1300-talet. Hundra år yngre är den längsta varianten som alltså kan dateras till senare delen av 1400-talet. Den längre varianten har använt såväl den kortare varianten som den rimmade sagan som förlaga.²²

Manuskripten till den korta sagan och till verssagan finns på Kungliga biblioteket i Köpenhamn. Brottstycken av den kortare sagan finns på Kungliga biblioteket i Stockholm. En handskrift av den längre sagan finns också på Kungliga biblioteket i Stockholm. Det är denna variant som skulle bli känd ute i världen, eftersom den ingår i den "sagoflock" som den svenske fornforskaren Julius Biörner publicerar år 1737 under titeln *Nordiska kämpa dater*, med parallella texter på isländska, latin och svenska. Tegnér nämner i ett brev, att han läst kämpadaterna redan som barn framför brasan under vinterkvällarna i sin värmländska hembygd.²³ Men har han också läst den kortare versionen av sagan eller studerat den versifierade versionen? Det har man inte velat tro eftersom Tegnér i ett brev till sin vän Brinkman år 1825 uppger att han inte varit i Köpenhamn på tio år. Men just det år som Tegnér uppger att han varit i Köpenhamn, år 1815, går det att bevisa att han börjat skriva på Frithiofs saga.

På baksidan av en anteckning rörande ett myndighetscirkulär, daterat den 29/8 1815, finns några diktrader från Tegnér's hand:

Kung Ring han satt i högbänk om julen och drack mjöd.
Hos honom satt hans Drottning så hvit och rosen röd

och ovanför de dubbelrimmade raderna med versschemats streck och bågar:

Den ble ka Drott nings kin der de vex la färg så snällt".

I december 1814 hade Oehlenschlägers Helge kommit ut, där två dikter är författade på Niebelungenstrof. Nu får vi på Tegnér's triviala papperslapp läsa de första verserna med Niebelungenstrof på svenska.²⁴

Tegnér's Frithiofs saga avviker på många sätt från den långa sagan. På flera ställen är Tegnér's variant i stället i överensstämmelse med versberättelsen. Den utförliga barndomsskildring som Tegnér ger i sin saga, har sin motsvarighet endast i den rimmade varianten av sagan. I prosaversionerna av Frithiofs saga finns inte svärdet Angurvadel med bland de klenoder som Frithiof ärver sedan hans far dött, medan vi återfinner det i den rimmade sagan. Hos Tegnér har svärdet Angurvadel en central position. I den tredje dikten i cykeln, *Frithiof tager arv efter sin fader* berättar Tegnér på hexameter:

Tre ting skattades dock av all den rikedom ypperst:
svärdet som ärvdes från fader till son var främst av de trenne,
Angurvadel, så kallades det, och broder till blixten.

I Tegnér's diktcykel finns flera verser som har ordagranna paralleller med den korta prosaversionen och den isländska verstexten. Ett exempel: i den sextonde romansen i Tegnér's Frithiofs saga samtalar Frithiof med Björn. Han vill bege sig till hembygden igen: "Björn, jag ar ledsen vid sjö och våg." I den korta isländska versionen av sagan inleds avsnittet med att Frithiof på samma sätt säger: "Leiðis mer nu þessi idn" (Jag har blivit ledsen på dessa sysslor). Respekten för Tegnér's skaparkraft har varit så stor, att de lärde menat, att Tegnér rent intuitivt kan ha närmat sig den mer komprimerade versionen av sagan och verseposet.

Det är under åren runt 1820 som arkeologin börjar utvecklas som vetenskap och kontakterna mellan Köpenhamns och Lunds arkeologer är livlig. Tegnér umgås med sin götiske förbundsbroder och arkeologiske entusiast Magnus Bruzelius, men också med ett ungt geni med intresse för arkeologi och fornordisk litteratur: Sven Hylander. Danmarks främste företrädare vad gäller arkeologi är Christian Thomsen. Denne besöker Lund i september 1817. Thomsen möter Bruzelius men också Tegnér och Hylander.²⁵

Försommaren 1820 gör Thomsen och Hylander en månads lång exkursion i Sydsverige på jakt efter fornminnen. Thomsen besöker också denna gång

Lund och bor hos den Hylanderska familjen. Sven Hylander blir Thomsens bästa vän. Bland Hylanders efterlämnade brev finns inte mindre än 116 bevarade från Thomsen. Men den djävulska lungtuberkulosen hade fått sitt grepp om Hylander. Han dör vid blott 27 års ålder redan år 1825.

Sven Hylander skulle gå obemärkt förbi för eftervärlden, men förhoppningarna på honom var höga i samtiden, trots hans ungdom: ”Hade det någonsin skolat uppstå någon varaktig och sann förbindelse mellan Danmarks och Sveriges blivande historiker och älskare av de med historien förbundna vetenskaperna, var det genom honom och skulle någonsin våra manuskriptskatter till fullo kunnat bli utnyttjade av era landsmän, så var det genom honom”, skriver Thomsen i ett brev till göten Johan Henric Schröder i Uppsala sommaren 1825.²⁶

Thomsen är mycket intresserad av vad som skrivs i Iduna. Då han får tag i Iduna 7 i december 1818 skriver han till Hylander, att han vid läsningen ”blev högst överraskad av några högst förträffliga dikter, som finns i Iduna, som är undertecknade Tr. Det är länge sedan jag läst något som gjort sådant intryck på mig.”²⁷ Thomsen minns att han mött Tegnér vid en middag i Lund, men att han aldrig kunnat drömma om att ha blivit presenterad för en man, som i sin diktning kunde mäta sig med vem som helst.

Sommaren och hösten 1819 besöker Hylander Köpenhamn under fem månaders tid. Huvudsyftet är att studera isländska handskrifter i Det Kongl. bibliotek. Han umgås här med de främsta kännarna som fanns att uppbringa i Köpenhamn, förutom Thomsen också med fornforskaren och professorn Finn Magnusen och den äldre arkivarien Grimur Thorkelin. De båda sistnämnda är islänningar. I Hylanders arkiv i Lund finns ännu bevarade ett antal bearbetningar från isländska till svenska.

Tegnérns nära bekantskap med Sven Hylander och hans familj visas vid den minnesstund som hålls den 3 december 1825, med anledning av Hylanders död i lungsot. Den tillfällesdikt Tegner då skriver har betraktats som hans främsta i den nyklassiska stilen. I ett brev med dikten, adresserat Martina von Schwerin, skriver Tegnér: ”Hylander var en älskvärd yngling som jag höll verkligt av. Han var antiquarius och dog av hektik, varpå även versarna har avseende”²⁸

Det måste anses som säkert att Tegnér informerat sig om de isländska handskrifter, som han själv kanske haft kontakt med år 1815, och som Hylander studerat i Köpenhamn och delvis har med sig i avskrifter hem. Hylanders kontakter med fornforskningen i Köpenhamn bör ha ökat Tegnérns kunskaper om innehållet i de isländska Frithiofs-manuskripten i Det Kongl. bibliotek i Köpenhamn.

KARAKTÄRERNA I FRITHIOFS SAGA

I de föreläsningar som Tegnér håller över Homeros vid universitetet i Lund år 1812, visar han att han beundrar rikedomerna av karaktärer och den utmejslade personlighetsteckningen i Iliaden. ”En person utan ganska bestämd karaktär förekommer ej i Iliaden”, säger Tegnér.²⁹ Som bekant fanns den fornnordiska världens galleri av gamla hjältar tillgängligt i nya svenska översättningar på den svenska bokmarknaden under Tegnérns tid.

År 1815 gör islänningen Grimur Thorkelin sensation i Köpenhamn när han publicerar *Beowulfeposet*, efter ett manuskript som han funnit i England. Beowulf utspelar sig delvis i Norden och erbjuder ett rikt persongalleri. Thorkelins bok är en praktutgåva med parallell gammalengelsk och latinsk text. År 1820 blir epöset var mans egendom, då den danske författaren Nikolaj Frederik Severin Grundtvig ger ut en översättning till danska, *Bjowulfs drape*.

Isländska släktsagor är okända för romantikens författare, varför Tegnér får hålla till godo med att studera de vagare tecknade karaktärerna i fornalldarsagorna. Sverige hade få litterära karaktärer, som kunde tjäna som förebilder. Dramatiken är en källa för psykologisk kunskap, och i början av 1800-talet väcks Shakespeare ur sin tvåhundraåriga slummer. År 1813 skulle Geijer bli den förste att översätta ett drama av Shakespeare till svenska, *Macbeth*. Andra översättare tar sig samtidigt an *Julius Caesar* och *Kung Lear*. *Hamlet* får svensk språkdräkt år 1819 och pjäsen uppförs samma år i Stockholm. Även på det skönlitterära fältet hade den engelska litteraturen börjat konkurrera med den dominerande tyska. I ett brev till Martina von Schwerin i september 1820, diskuterar Tegnér Lord Byron ingående, och kallar honom ”en poetisk Napoleon”.³⁰ Av utlåningskatalogen i Lunds universitetsbibliotek framgår, att Tegnér intresserar sig för Lord Byron och Walter Scott. Lika viktig som de lit-

terära förebilderna måste Tegnér's egna erfarenheter och hans skarpa iakttagelseförmåga ha varit, när han skapar sin romanscykel. Han har själv levt ett hjälteliv bland skogskarlarna i Värmlands bergsbygder i sin ungdom. Han har haft möjlighet att studera ett vitt skiftande galleri av karaktärer i universitetsstaden Lund. Han har skaffat sig kunskap om kärlekens väsen och vådor under besöken hos damerna på herrgårdarna i den svenska landsbygden, när männen var bortresta.

Översiktliga framställningar brukar nöja sig med att se Frithiofs saga som en populär omdiktning av den gamla Frithiofssagan. Men Tegnér's ambitioner är större än så. Han vill ge en bred skildring av den fornnordiska världen, så som hans samtid föreställde sig den. Det innebär att han kan utnyttja sin stora beläsenhet i den isländska sagalitteraturen men också i medeltidslitteraturen. Tegnér vill samtidigt skapa en nationell hjältedikt, med sköna kvinnor, lömska skurkar och djärva hjältar. Frithiofs karaktär är sammansatt. Han är inte endast ädel, högsint och modig, utan har också drag, som Tegnér menar är typiska för den nordiska nationalkaraktären. Levnadsglädjen, trotsigheten och övermodet kontrasterar med vemod och tungsinne.

I den isländska Frithiofssagan finns konkreta konflikter uppmålade och ett persongalleri presenteras, där karaktärer ställs mot varandra. Tegnér ser också möjligheten att ta tillvara den klassiska epikens huvudteman, när han beskriver Frithiof. Iliaden är, liksom Frithiofs saga, komponerad i 24 sånger. Här finns samma huvudkonflikt som i Frithiofs saga. Akilles berövas sin kärlek och vägrar att gå i strid. Utvecklingen leder till, att han dras in i händelsernas mitt som hjälte och till att han slutligen försonas med sina fiender. Frithiofs farofyllda irrande sjöfärder och hans anonyma besök hos kung Ring, lånar drag av Odyssén. Men ambitionen att presentera ett samtida ideal, leder dock också Tegnér till djärva omtolkningar av den givna matrisen.

Den beskrivning som Tegnér ger av kung Rings rike finner vi endast hos honom. Det är en vision av det fria Sverige, som Tegnér haft som ideal sedan revolutionen 1809. År 1817 aktualiserar Tegnér sina tankar om den hävdvunna götiska friheten i sitt festtal i anledning av Lutherjubiléet: "Vad är det som folken fordra i Norr och Söder? De fordra endast vad statens natur självmant kräver, så vida den skall vara en bildningsanstalt

för mänskligheten och inte en negerplantage, med millioner slavar och en enda herre med sina underfogdar. De fordra att själva få stifta de lagar de skall lyda, att själva få bestämma de bördor de skall draga.”³¹

Det är karakteristiskt att Tegnér i sin ambition att måla upp den fria nordiska staten som ett föredöme för sin tid, skildrar möten på tinget två gånger i Frithiofs saga: dels i *Frithiofs frieri*, dels i *Kungavalet*. I de isländska Frithiofsagorna finns det över huvud taget inte någon beskrivning av sammankomster på tinget.

Det är två generationer som är aktörer i Tegnér's Frithiofs saga. Kung Bele och Torsten är fäder till de fyra huvudpersonerna. De dör tidigt i berättelsen, men deras moraliska storhet är hela tiden närvarande. I synnerhet gäller det Frithiofs far, Torsten. I romansen *Frithiof på sin faders hög* är det denne som från andra sidan graven får ge Frithiof ett livsavgörande tecken. Också den tredje personen i den tidigare generationens persongalleri, kung Ring, är en idealgestalt. Här får vi möta en person som genomgått livets skiftande skeden:

Livet är en strid från början, ungdomen dess bärsärkagång.
Klämmas skall hon mellan sköldar, tills det vilda mod är tömt.
Jag har provat och förlåtit, jag har ömkat och förglömt.

Ring har kvar det ungdomliga överdådet, då han i den artonde romansen, *Isfarten*, tävlar med Frithiof under slädfärden. Han är generös, glad och storsint. I den tjugonde romansen, *Kung Rings död*, får kung Ring samma moraliska resning i sitt dödsögonblick som de isländska sagornas hjältar kunde uppvisa:

Dödssång är sjungen
re' n i mitt öra.
Vad är det mer?
Den som föds han skall dö.

Den äldre generationen dör och en yngre träder till. Fritiofs saga är en saga om frid-tjuven Frithiofs olycka och lycka. Men den kan ur en annan synpunkt sägas vara en berättelse om kungasonen Helges oförmåga att

utöva ett rättvist ledarskap. Frithiof är den ofrälse frisinnade och ljusdyrkande hjälten. Helge är den bördsstolte, småsinte och svekfulle mörkermannen. Redan i dikten *Nyåret 1816* har Tegnér gjort en skiss av en Helge-gestalt:

Se han kommer. Du pöbel till jorden sjunk,
 hans häst räknar anor, giv rum!
 Hans höghet har klätt sig till tiggarmunk
 och hans blick är orolig och skum.
 Svärd förer han icke den adlige hjälte,
 men radband i hand och en dolk i bälte.

Halvdan och Helge ställs mot Frithiof och i deras konflikter och handlingar avslöjas karaktärsdragen. I den ursprungliga sagans slutuppgörelse dödar Frithiof Helge och underkuvar Halvdan, innan han får sin Ingeborg. Tegnér ambition att tona ner de brutala dragen i sagan gör, att han finner en annan lösning för att eliminera Helge ur handlingen. Denne dör genom egen förskyllan. I sin gestaltning av Helge får Tegnér tillfälle att vädra sitt förakt för den religiösa ortodoxin. Det är Helges religiösa fanatism som blir hans fördärv. Han omkommer när en hednisk gudabild faller över honom. Genom förändringen av sagans dramaturgi vinner Frithiofs försoning med Halvdan i psykologisk trovärdighet.

Frithiof och kung Ring är de främsta karaktärerna i Frithiofs saga. Det hade funnits skäl att vänta att också den enda kvinnliga personen i sagan skulle få en levande gestaltning, men så sker inte. I första romansen leker Ingeborg som barn tillsammans med Frithiof. I den fjärde romansen finner vi hur hon viskande anförtror Frithiof hur ledsamt hon har det på kungsgården. I den sjunde romansen, *Frithiofs lycka*, är Ingeborg med som åhörare till en enda lång monolog av Frithiof. Det är endast i den åttonde romansen, *Avskedet*, som vi får tillfälle att lära känna Ingeborgs karaktär. Hon är i fokus också i den följande romansen, *Ingeborgs klagan*. Därefter träder hon i bakgrunden. I romanserna som handlar om Frithiofs besök hos kung Ring finns det inte en enda replik av Ingeborg.

Dominerande i Ingeborgs karaktär är vekheten, känsligheten. Hon vägrar att följa med Frithiof till södern. Hon försakar sin kärlek genom att underkasta sig brödernas vilja. Tegnér menar i ett brev att Ingeborgs handlande

är i linje med ”den bättre kvinnans natur, som i alla tider måste bli sig lik.” Det begränsade utrymme som Ingeborg får i berättelsen, sammanhänger med att det kärleksförhållande, som många i samtid och eftervärld mest tjusats av i sagan, inte är det centrala temat i dikten. Handlingen söker sig fram till den stora uppgörelsen av religiös natur i sista romansen, *Försoningen*. I den isländska Frithiofsagan finns ingen försoning – den avslutande romansen i Tegnér's dikt är en originell skapelse. Det är uppenbart att Tegnér här vill presentera sin egen tolkning såväl av hednisk som kristen tro. Sedan Frithiof blivit orsaken till att Balders-templet brunnit ner, försonas han med gudarna på ett yttre plan genom att bygga ett nytt tempel. Men det är den inre försoningen som är av avgörande betydelse.

Tegnér är övertygad om att man i den nordiska mytologin kunde ana den sanning som är gemensam för alla religioner. Naturen har avfallit från det gudomliga. Religionen lär oss hur vi skall hitta hem igen. Från en sådan utgångspunkt blir Baldersmyten själva kärnan i asaläran. Skildringen av Balders död i *Völuspá* har en parallell i Kristi försoningsdöd, menar Tegnér. De båda gudarnas död symboliserar människans egen försoning med Gud. Genom döden når den renade själen till sitt ursprung. Ändå är försoningen människor emellan en grundförutsättning för själens salighet.

Prästen i Balders-templet är obeveklig i sin uppmaning till Frithiof:

Nu sitter Halvdan ensam på kung Beles stol,
 bjud honom handen, offra Gudarna din hämnd.
 Det offret fordrar Balder, fordrar jag, hans präst,
 till tecken att du icke gäckat fredsäll Gud.
 Förvägrar du det, då är templet fåfängt byggt
 och fåfängt har jag talat.

När den osäkre Halvdan kommer in i templet spänner Frithiof av sig sitt svärd och går Halvdan till mötes:

Och länge skilda händer slogo nu ihop,
 ett kraftigt handslag, trofast såsom fjällens grund.

Diktens sista handslag är vekare, det mellan Frithiof och Ingeborg:

Och över Gudens altar räckte hon sin hand
 åt barndomsvännen, åt sitt hjärtas älskade.

Tegnér's Frithiofs saga är ett konstverk med ett eget liv. Författaren utvidgar framställningen jämfört med sina förlagor, skapar fler dramatiska scener och utvecklar huvudkonflikten mellan Frithiof och Helge till en skarp motsättning. Samtidigt koncentrerar han sagan genom att utesluta oväsentliga bipersoner och episoder. Tegnér's Frithiofs saga kan ses som en omdiktning, eller en sista version av den gamla sagan.

FRITHIOFS SAGA OCH MARKNADEN

År 1818 träffar Tegnér kulturpersonligheten Carl Gustaf von Brinkman, som återvänt till Sverige efter en framgångsrik diplomatkarriär. Den brevväxling de inleder år 1822 skulle vara livet ut. Vänskapen med Tegnér ger Brinkman möjlighet att känna sig hemma i Sverige igen efter de många utlandsåren. Brinkman sänder inte mindre än 221 brev till Tegnér. Totalt rör det sig om 1400 sidor handskrivna text.

Brinkman är i Stockholm i mitten av februari år 1825, då ett paket från Tegnér anländer dit. Det är adresserat stamgöten *Hjorwader*, Gustaf Myhrman, men är egentligen avsett åt Gustafs bror Olof Myhrman, som är Tegnér's litterära kommissionär i Stockholm. Förmodligen räknar Tegnér med att Gustaf är mer stadd i kassa än Olof. I sin dagbok antecknar nämligen Jacob Adlerbeth den 28/2: "Av G. Myhrman fick jag veta att han från Tegnér erhållit hela manuskriptet till Frithiof, utgörande 189 kvartosidor, men måst lösa det i Posten, där det var anhållet såsom obehörigt fribrev." Portoavgifterna var höga i den tidens Sverige. Att Tegnér's fräcka chansning, att sända Frithiofs saga som tjänstebrev, inte skulle glömmas bort i brådrasket, framgår av ett brev från Olof Myhrman till Tegnér sex år senare, sedan Tegnér sänt över nya manuskript för tryckning: "Ditt första manuskript var under fribrev, för vilket vi kunnat få plikta, lika som 1825, då du sände Frithiof."³²

Redan den 17 februari hade Tegnér sänt ett brev till Brinkman och bett honom hjälpa till med att färdigställa Frithiofs saga för tryckning: "Hos Myhrman får du se manuskriptet i fall du så vill. Gå honom till handa

med råd och dåd i avseende på tryckning och korrektur. Jag vill gärna ha en hygglig upplaga. Det bör vara med böcker som med militären. De sämsta regementena är de bäst klädda.”³³ Uppdraget skulle Brinkman själv-mant utvidga till att omfatta ansvaret såväl för text som för tryckning. I ett brev till Tegnér den 25/2, som bär dateringen ”År 1. efter Frithiofs födelse”, skriver Brinkman: ”Sedan i förrgår är jag nu ägare av Din *heliga skrift*, som av Myhrman överlämnades mig, och ifrån denna stund tänka vi bägge på ingen ting annat än på *skräddare* och *skomakare* för vår ädla gäst, på det att han så fort sig göra låter, må kunna visa sig på torg och gator – till och med i *goda sällskap*.”³⁴

I sina svarsbrev lämnar Tegnér med glädje Brinkman fullmakten att bearbeta manuskriptet, men har en invändning: ”Du gör dig allt för mycket besvär, bäste Brinkman, med vårt sorgebarn, och jag tvivlar att det nånsin blir folk av honom.”³⁵ Som så ofta när det gäller Tegnér, bemöter han med ironi och missaktning sådant som han verkligen värderar högt.

Den 21 maj 1825 annonseras Frithiofs saga för första gången till salu i *StockholmsPosten*. Nu möter vi genom breven en nervös Tegnér. Han har en känsla av att allmänheten är likgiltig för hans arbete och tror att hans projekt skulle sluta i ett misslyckande. Men de pessimistiska föraningarna skulle snart vändas i sin motsats. Redan några veckor senare kan Tegnér belåtet konstatera att redan den första upplagan levererat 3000 riksdaler riksgälds i vinst (240 000 kr). Skälet till den oväntade framgången är inte minst att söka hos den som åtog sig uppdraget att marknadsföra och distribuera Frithiofs saga, Tegnérsvåger Olof Myhrman.

Olof Myhrman väljs in år 1812 i Göthiska förbundet med namnet *Torsten Wikingsson*, hämtat just ur Frithiofs-sagan. Från år 1809 är han advokatfiskal i kammarrätten och snart också en fullmäktig i Jernkontorets direktion. Ett studium av Olof Myhrmans energiska arbete med att lansera Frithiofs saga ger samtidigt en bild av de primitiva villkor som författare och förläggare hade att leva med under i början av 1800-talet. Någon organiserad paketpost fanns inte. Olof Myhrman får övertala resenärer från Stockholm att ta med sig en bunt Frithiofs saga som bagage, för att lämna till boklådan på orten. Längs kusterna kunde större bokpaket fraktas på skutor. När Jacob Adlerbeth fyller 40 år den 21 maj 1825 får han besök av göten *Sköl-*

der *Svenske*, litteraturdocenten och bibliotekarien Johan Henrik Schröder. Denne kan berätta att bokhandlaren Lars G. Berglund i Uppsala fått en försvarlig sändning av Frithiofs saga den 19 maj, som fraktats med ångbåt. Det hade varit sådan rusning efter boken att Berglund tvingats hålla öppet till klockan 23 på kvällen! Då hade Berglund inte ens hunnit annonsera att Frithiofs saga fanns till salu. Det sker först den 21 maj i *Uppsala Stads och Läns Tidning*. Därefter följer annonser i maj och i juni i *Calmar Tidning*, *Carlskrona Veckoblad*, *Göteborgs-Posten*, *Linköpings Stifts-Tidningar* och *Strängnäs Stifts-Tidningar*.

Sommaren 1825 beger sig Olof Myhrman till Lund på besök hos sin syster Anna och svåger Esaias. Han har naturligtvis med sig en packe Frithiofs saga. I juli annonseras boken i Lund och Växjö. Då finns också Frithiofs saga till salu i Malmö och Kristianstad, distribuerad som man kan förmoda med hemresande studenter från basen i Lund. När Myhrman återvänder till Stockholm i mitten av augusti år 1825, finner han att den del av upplagan, som varit till salu där, är slutsåld. Det blir dags att starta trycket av en ny upplaga. Tegnér läser själv korrekturet utan Brinkmans inblandning. Därför kan Frithiofs sagas andra upplaga, som publiceras hösten 1825, sägas vara originalutgåvan.

Till denna utgåva skulle också ett par tillägg fogas utöver korrekturändringarna. Göten *Widar*, Johan Gustaf Sandberg, gör en pennteckning som graveras och blir titelsida. Den föreställer ett troskyldigt par knäböjande framför Balders tempel. Bilden illustrerar en episod ur den sjunde romansen, *Frithiofs lycka*, där Frithiof säger till Ingeborg:

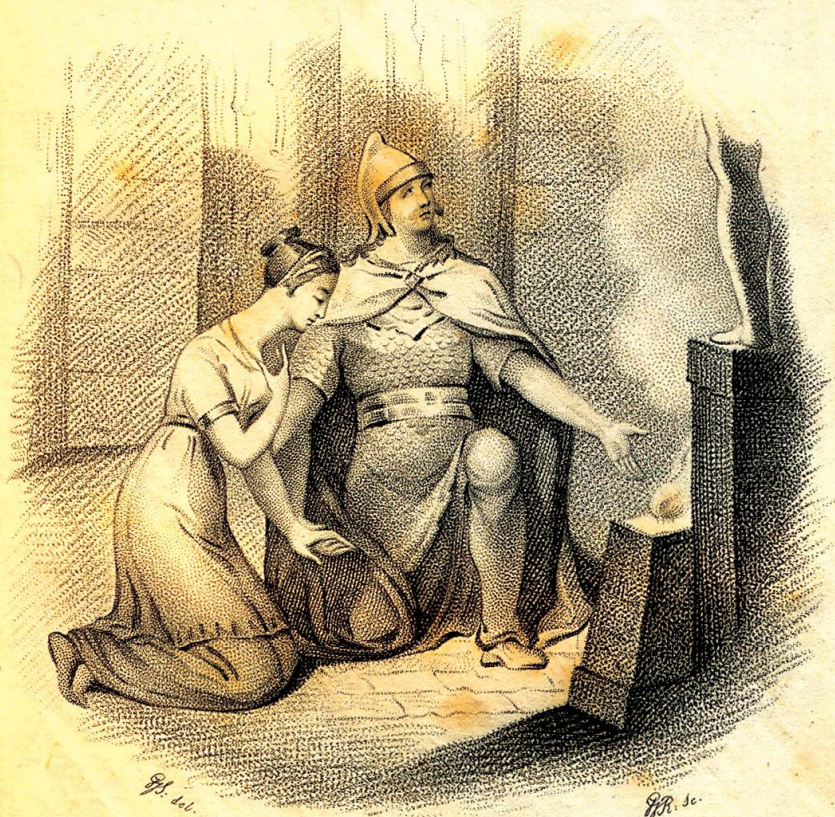
Böj knä med mig: ej bättre gåva
ej skönare för Balder fanns
än tvenne hjertan vilka lova
varann en trohet, fast som hans.

När Brinkman får andra upplagan av Frithiofs saga i sin hand, skriver han ett brev till Tegnér den 30 december där han framhåller: ”Titelvignetten är väl *ett slags* prydnad ehuru även däremot vore mycket att invända.”³⁶ Sedan Tegnérns förtrogna Martina von Schwerin brådstörtat begett sig till Stockholm hade Brinkman i februari 1824 nämligen fått ett brev från Tegnér

FRITHIOFS

SAGA

af

Esaias Tegner

Bøj knä med mig: ej bättre gäfva,
 ej skönare för Balder fans,
 än tvenne hjertan, hvilka lofva
 hvarann en trohet, fast som hans.

JOHAN GUSTAF SANDBERGS EDTSNING SOM OMSLAGSBILD
 TILL FRITHOFS SAGAS ANDRA UPPLAGA.

som ger en helt annan bild av vad som händer mellan Frithiof och Ingeborg i Balders tempel under deras nattliga möte. Friherrinnan hade önskat att de båda älskande skulle ha ett oskuldsfullt förhållande sinsemellan, men i besvikelsen över att Martina åkt till Stockholm, vill nu Tegnér hämnas genom att låta Frithiof förföra Ingeborg. Av hänsyn till könet och till friherrinnans böner, lovar Tegnér dock att låta förförelsen äga rum i en sådan *clair-obscur*, - ("sängskymning"), att läsaren inte märker vad som sker. "Med andra ord, Friherrinnan är skulden till hela olyckan som dock i sanning ej är större än att jag hoppas på Fruntimmrens förlåtelse", skriver Tegnér till Brinkman.³⁷ Han uppmanar honom att när han "knäböjer för henne som du bör, så säg henne att det sker med fyra knän och med två hjärtan." Liksom Tegnér var Brinkman känd som fruntimmerskarl – han uppfattar säkert Frithiofs vädjan till Ingeborg att böja knä i Balders tempel mer som en erotisk invit än en religiös. En antydan om att Sandbergs etsning varit föremål för debatt visar slutstrofen i den tackdikt som Tegnér lämnar till Sandberg i skiftet november-december år 1825. Tegnér kommenterar etsningen:

Sanna som i livet de på bladet stå,
som i livet, bägge kärleksfullt förente.
Lite avundsjuk, men mera glad ändå
suckar skalden: ack! så var det som jag mente.

Men i ett brev till den engelske översättaren av Frithiofs saga, Georg Stephens, skriver Tegnér i februari 1839: "Varför översätta 'Frithiofs lycka' med 'Frithiof's dreamed bliss'? Är det så säkert att saken stannade vid a Dream och icke övergick till vaken realitet? Därför vill jag åtminstone ej gå i borgen."³⁸

Ytterligare ett bidrag till ambitionen att försköna Frithiofs sagas andra upplaga, anmäler sig nu i ett brev från den finlandfödde klarinettisten och kompositören Bernhard Crusell. Denne är en av Stockholms mest populära konstnärprofilen. Crusell hade redan hösten 1811 gjort en (nu försvunnen) tonsättning av Geijers dikt *Manhem* och också blivit känd för sin tonsättning av Tegnér's *Flyttfåglarna*. Han väljs in i Götiska förbundet i april 1822 och antar namnet *Norna Gest*. Nu erbjuder Crusell Tegnér tonsättningar av *Ingeborgs klagan* och *Frithiofs frieri*.³⁹ I oktober 1825 skriver Tegnér till Bernhard von Beskow: "Jag blir Crusell på det högsta förbunden för hans godhet att

vilja låta sin musik medfölja den nya upplagan: det blir då det bästa i boken. Endast fruktar jag att det blir för dyrt och sålunda tvingar mig att öka upplagans pris som jag gärna ville undvika.”⁴⁰

Tonsättningen av Ingeborgs klagan hade Crusell haft klar redan i augusti och den blir omedelbart populär. Tegnér skriver om Crusell i ett brev till Bernhard von Beskow: ”Hans Ingeborgs klagan sjunges nu över hela Götha Rike; och skall ett sådant misslyckat stycke som Frithiof kunna få en blott tillfällig popularitet, så fordras därtill att en man som han tar den på sina vingar.”⁴¹ I december 1825 skriver Bernhard von Beskow till Tegnér: ”De romanser som Crusell nu lämnat, är tillräckliga för att karakterisera hans förmåga såsom kompositör till ett sådant stycke som Frithiof och kan tjäna som provstycken till hela samlingen, som han framdeles torde komma att trycka.”⁴²

Så sker redan år 1826, då Crusell ger ut ett häfte med *Tio sånger ur Frithiofs saga, satta i musik*, följande år kompletterad med ytterligare två sånger. I ett brev till Tegnér i juni 1826 presenterar Crusell sitt arbete för Tegnér. Han anser sig vara rikligen betald genom nöjet arbetet förskaffat honom: ”Vad den musikaliska behandlingen beträffar, har jag, med avseende på sanning i uttrycket, även sökt förena omväxling i sångerna sinsemellan. Således är styckena *Frithiof och Ingeborg*, *Schackspelet* och *Frithiofs lycka* försedda med lätta och behagliga melodier. De andra åter är mer kraftfulla. – *Frithiof kommer till kung Ring* och *Kung Rings död* har jag skrivit i en antik stil. *Frithiof går i landsflykt* är ämnad att till en del deklameras och till en del sjungas, men *Frithiof och Björn* har jag komponerat ända igenom. Gärna hade jag velat sätta musik till *Frithiof på havet*, men härtill behövdes kör och stor orkester. Kanske längre fram att jag gör ett försök med detta förträffliga stycke som är så passande för musikalisk målning.”⁴³ Någon orkestrering av ”Frithiof på havet” har dock inte Crusell lämnat efter sig.

Våren 1820 är Tegnér som vi vet promotor vid magisterexamen i Lund och ger då ut en programskrift om Platon. Enligt Platon, säger Tegnér, består poesin ”blott i flärd och sken, är så vitt som möjligt avlägsnad från sanning och verklighet, och bör därför snarare betraktas såsom skämt och barnlek än på allvar”.⁴⁴ I föreläsningen kallar Tegnér Platons åsikter ”förvända”.⁴⁵ Men under den depression som Tegnér drabbas av efter det an-

strängande arbetet med Frithiofs saga, brister de fördämningar som Tegnér lyckats bygga mot Platons förakt för poesin. Den tyske romantikern Schillers ljusestetik, som Tegnér anammat, går nu förlorad för honom.

I den bittra dikten *Mjältsjukan* heter det:

Och själva dikten! Dess lindansarmöda,
dess luftsprång har jag sett mig mätt uppå.
Dess gyckelbilder tillfredsställa ingen,
lösskummade från ytan utav tingen.⁴⁶

I ett tackbrev till Crusell för tonsättningarna av Frithiofsromanerna, sänt från kurorten Varberg i juli 1826, utvecklar Tegnér sin syn på poesi och musik. Det är ett viktigt brev, som visar hur snabbt han övervinner de tvivel på diktens mening och giltighet, som han hyst året innan. Tegnér redovisar nu en ny uppfattning om poesin. Han ser dess funktion som en folkets konst, som en nationell angelägenhet: ”Poesin blir i vårt land, och i allmänhet i vår tid, med varje dag mer och mer en blott *boklig* konst, och förfelar därigenom sitt ursprungliga, och rent populära ändamål. För att uppnå detta finnes intet annat medel än sång; skall poesin ha, som den bör ha, som den hade fordomdags, inte blott ett skenliv på bokhyllan, utan ett verkligt liv på folkets läppar, i folkets hjärtan, så kan det endast ske genom musik, kompositören måste vara poetens tolk inför nationen.”⁴⁷ Crusells tonsättningar i Frithiofs sagas andra upplaga, är ett lyckokast. Genom dem kommer romanserna in i den borgerliga salongs-kulturen och garanteras ett varaktigt liv.

”Om Frithiofs 2 upplaga hunne till boklådan före jul, så vore det den vackraste julklapp svenska vitterheten någonsin åtnjutit”, skriver Beskow i december år 1825 till Tegnér.⁴⁸ Boken hinner verkligen komma ut i Stockholm före jul år 1825. Kungliga bibliotekets pliktexemplar är inlämnat den 21 december och dagen efter annonseras boken till salu i *Stockholms Posten*. Till Syd- och Västsverige skulle boken inte komma ut förrän vinterisen bryter upp, eftersom distributionen sker på fraktskutor. I slutet av april anländer 200 exemplar till Malmö för vidare spridning, främst till Lund, och i början av maj har sagan också nått Göteborg.

Andra upplagan, som trycks i 2000 exemplar, blir slutsåld under året 1826. Efterfrågan är så stor att den nya stjärnan på bokhandlarhimlen i Lund, dansken Christian Gleerup, i januari 1827 skriver ett brev direkt till Tegnér, för att försöka förvärva ytterligare 50 exemplar. Gleerup skriver, att han får förfrågningar om Frithiof såväl från Christiania som från Köpenhamn.⁴⁹ Tegnér svarar att inte heller han har några exemplar kvar. En tredje, tekniskt sett avsevärt förbättrad upplaga av Frithiofs saga, kommer ut i september 1827. Vinjetten på titelbladet till den andra upplagan blir inte den bestående. Nu illustrerar Sandberg en scen ur *Ingeborgs Klagan*, en av de dikter som Crusell tonsatt, med noterna bilagda till den andra upplagan av sagan:

Andante doloroso
 Nu är det höst,
 stormande häfver sig hafvets bröst.
 Ack, men hur gerna jag sute
 ändå derute!
 Ack, men hur gerna jag sute
 ändå derute!

Fram till Tegnérs död skulle diktcykeln komma ut i nio upplagor. För Tegnérs del uppgår den sammanlagda förtjänsten till 15 000 riksdaler banco.⁵⁰ Det är en hög summa med tidens mått mätt (1,2 milj. i 2019 års penningvärde). Efter Tegnérs död följer ytterligare upplagor i en strid ström. Frithiofs saga skulle bli en av 1800-talets stora litterära succéer i Sverige. Vid sekelskiftet 1900 kommer den 27:e upplagan ut, och under hela 1900-talet trycks Frithiofs saga i skolupplagor, ständigt på nytt.

FRITHIOFS
SAGA
AF
ESAIAS TEGNÉR.



Länge jag såg
Seglet i vester, det flög på sin våg.
Ack det är lyckligt, får följa
Frithiof på bölja.

RECEPTIONEN

Redan när de första fyra romanserna av Frithiofs saga sänds till Jacob Adlerbeth år 1820, börjar sagan leva sitt eget liv hos de läsare, som ivrigt försöker komma över dikterna i avskrifter och så småningom får läsa dem i tryck. Jacob Adlerbeth skriver till Tegnér att dikterna ”måste försätta varje läsare i beundran och fosterländsk hänryckning.” Adlerbeth fortsätter: ”I Uppsala är hela studentkorpsen eldad av glädje och förtjusning över din skaldiska behandling av Frithiofs saga. Om också detta bifall av ynglingaskaran vid upplysningens äldsta helgedom inom vårt fädernesland vore *dig* likgiltigt, kan *jag* aldrig så anse det, då jag eftersinnar, att det innebär ett ojävaktigt vitsord om den fullständiga seger, som din sångmö genom skönhets oemotståndliga trollkraft vunnit över fordom mäktiga fördomar.”⁵¹ Franzén menar ett år senare att ”Alla glädja sig åt det hopp att snart se Frithiof fulländad. Det blir ett riktigt nationalpoem.”⁵² I maj 1825 skriver Bernhard von Beskow: ”Så har då Sverige även sin Iliad! Den dag skall komma – och den är till en del redan kommen – då främlingen skall lära sig vårt språk, för att läsa Frithiof på modersmålet.” Beskow fortsätter profetiskt: ”Allmänheten är på det högsta tacksam för denna din sångmöns sista och yppersta skänk. Namnen Frithiof och Tegnér sväva på alla läppar, och jag hoppas, att ropen på en ny upplaga snart skalla bevisa, att entusiasmen icke inskränker sig till blott beröm. Då boken är skriven för alla tider, och icke blott för våra dagars publik, skall intresset för densamma även dagligen mera till- än avtaga.”⁵³

Bekräftelsen på att Tegnér fått ett genombrott med sin diktcykel, kommer i det långa och hängivna brev som Carl Gustaf af Leopold skriver till honom den 12 juli 1825: ”Jag är galen i Frithiof, mera betagen än själva Ingeborg och tröttnar ej att betrakta och beundra den stormodige vikingen. /- - -/ Att Frithiof lämnar alla svenska poem efter sig, vore ett omdöme, självklart intill platthet. Jag går för min del något längre och frågar i vilken modern nations vitterhet man finner en poetisk stil av mera levande grönska, mera paradisk vegetation. Var gång jag läser eller genomtänker dessa tjugofyra mästerbitar, drömmer jag alltid samma dröm. Mig synes nämligen, liksom jag färdades i den grekiska arkipelagen och besökte ömsevis, nu den ena, nu den andra av dessa ryktbara öar, så förtjusande för inbillningen genom deras yppigt omväxlande natur och deras klassiska minnen. Korteligen: det är nu som man

kan tala om en *förgången sångarvärld*; ty i sanning kan jag ej betrakta hela vår forna vitterhet annorlunda än som en försjunken stad, varav blott en och annan av tornspetsarna ännu sticker fram ovan jord. Det blev mitt besynnerliga öde att befinna mig, på mer än ett sätt, levande begravnen. Således, när Atterbom yrade om den nya morgonstjärnan i poesin, som skulle uppgå hos oss, var han på visst sätt verkligen en *ropandes röst*. Blott var han själv icke den som komma skulle, varmed han dock smickrade sig. /- - -/ Icke heller var Upsala det heliga stället. Poesin blev kött och bodde i Lund. En ny tideräkning begynner för den svenska vitterheten /- - -/, och jag för min del tilltalar henne med Simeons ord: *nu låter tu tin tjenare fara i frid, ty mina ögon hafva sett tina härlighet.*"⁵⁴

Ett brev till Brinkman den 14 augusti samma år visar, att Tegnér denna gång tar åt sig det beröm, som kommer honom till del. Han kallar Leopolds brev ett "verkligt mästestycke, ett fulländat epistolariskt konstverk". Trots att han läst Voltaires brevväxling, anser sig Tegnér inte finna ett brev i världen som är vackrare än den 70-årige Leopolds.⁵⁵ I sitt svarsbrev till Leopold skriver Tegnér om dennes brev, att han "läser det ofta; och fast jag tänker olika vad innehållet angår, beundrar jag dock alltid ånyo dess skönhet, och älskar den välvilja som förestavat det. Jag vill testamentera det åt min son: och när snart mitt namn är förgätet, skall han trösta sig med detta brev och säga: 'så tänkte ändå Leopold om min fader'."⁵⁶

Såväl Beskow som Brinkman och Leopold är eniga om att Frithiofs saga är ett verk med internationell bärkraft. Deras uppfattning skulle besannas. I sin monografi över Tegnér från år 1946 menar Fredrik Böök att Frithiofs saga är "Sveriges största bidrag till världslitteraturen". Internationellt sett når Frithiofs saga sina främsta framgångar i Tyskland, England och USA.⁵⁷

FRITHIOF I TYSKLAND

I Tyskland skulle inte mindre än 20 översättare pröva lyckan att ge Frithiofs saga en inhemsk språkdräkt. Fram till första världskriget hade fler än 140 upplagor av diktcykeln sett dagens ljus. Den första översättningen till tyska görs i Uppsala, men det är de två följande som blir mest kända i Tegnérns samtid. En utförs av Amalia von Helvig och en annan kort därefter av en ämbetsman i Stralsund, Gottlieb Mohnike. Modern till Amalia von

Helvig är syster till Goethes stora passion Charlotte von Stein, och Helvigs familj kommer därför att bli nära knuten till hovet i Weimar. Amalia gifter sig år 1803 med den svenske översten Carl Gottfried Helvig och flyttar till Sverige år 1804, där hon stannar till år 1810. Hon håller en salong i Stockholm som blir vittbekant, och som frekventeras av den kulturella eliten. Sedan Amalia återvänt till Tyskland och Berlin blir hon känd som introduktör av svensk litteratur på tysk botten. Helvig börjar översätta Frithiofdikterna redan då de uppenbarar sig i Iduna. När Tegnér har hela sagan färdig får Helvig omedelbart de nyskrivna dikterna sig tillsända. Helvigs översättning tillägnas Goethe och denne skriver en utförlig presentation av ”den geniale Tegnér”, i sin i vida kretsar spridda tidskrift *Ueber Kunst und Alterthum*.

Översättningen som Amalia von Helvig presenterar är elegant och lätt, men den har nackdelen att den avlägsnar sig från originalet. Medan Tegnér försöker bringa det germanska och klassiska till en syntes, där formen hämtar näring från antikens värld och språket från den nordiska sfären, försvagar Amalia von Helvig de nordiska elementen och förstärker de klassiska. Under 1800-talet kommer Helvigs översättning ändå ut i nio upplagor. I ett brev till Geijer i september 1826, ger hon en ironisk kommentar till sin konkurrent Mohnikes översättariver: ”Nu har också en herr Mohnike i Stralsund på tre månader lärt sig svenska och med lexikon gjort en tredje översättning av Frithiofs Saga.”⁵⁸

På besök i Sverige våren 1826 lämnar Fredrik af Lundblad, generalkonsul i Stralsund, Tegnér några översättningar till tyska av de romanser ur Frithiofs saga som varit införda i Iduna. Översättare är den man som Amalia von Helvig ironiserat över i brevet till Geijer, Gottlieb Mohnike, präst och skolråd i Stralsund. Som tack för visat intresse sänder Tegnér ett exemplar av Frithiofs sagas andra upplaga till Mohnike. Snart översätter denne hela sagan och sänder översättningarna till Tegnér den 8 maj.⁵⁹ Tegnér besvarar inte Mohnikes brev. Skälet finner vi i ett brev till Brinkman av den 23 juni 1826: ”En Dr. Mohnike i Greifswald (sic !) har skickat mig en översättning av Frithiof i manuskript. Men vem står ut med att läsa allt sådant?”⁶⁰ Av ett nytt brev till Brinkman den 19 juli framgår att Tegnér ännu inte läst Mohnikes översättning som helhet. ”I allmänhet läser jag högst ogärna översättningar från mig själv. Det är värre att själv ligga på sträckbänk, än att se på andras tortyr.”⁶¹ Mohnike skulle sända ytterligare två brev till Tegnér, innan

den senare svarar den 6 juli 1829. I gengäld är det ett mycket erkännansamt brev som Tegnér nu skriver.⁶² Han uppskattar att Mohnike vill vidga diktcykeln läsekrets, särskilt som han finner de utförda översättningarna trogna, lediga, och jämför med Amalia von Helvigs Frithioföversättning, vars elegans och ”zirlighet” inte finns i originalet. Tegnér hade gett ut delar av sin tidigare produktion år 1828 under titeln *Smärre samlade dikter*. Nu erbjuder han Mohnike att göra en översättning av diktsamlingen för den tyska marknaden. Brevet blir inledningen till en fördjupad kontakt de båda skriftställarna emellan.

Trots att Tegnér därefter sänder inbjudningsbrev till Mohnike och ber honom komma till Sverige, dröjer det till sommaren 1833 innan de båda träffas. När den sjuklige Tegnér passerar Stralsund på väg till kurorten Karlsbad den 12 juni 1833, är visserligen Mohnike också sjuk och kan inte komma till den mottagning som ordnats för Tegnér. Men på återresan till Sverige i augusti, träffar Tegnér såväl Mohnike som hans fru, och uppehåller därefter en efter hand alltmer personlig korrespondens med dem. Resultatet av kontakterna blir en intensifierad översättarverksamhet från Mohnikes sida, vilken leder till att Mohnike lyckas ge ut Tegnérns samlade dikter på tyska i tre delar år 1840, alltså sju år före det att den första delen av Tegnérns samlade dikter kommer ut på svenska.⁶³

Tegnér skulle besöka Mohnike ytterligare en gång i Stralsund. Det är våren 1841, då Tegnér är på hemväg från hospitalet i Schleswig. Mohnike hade året dessförinnan hedrats med Svenska Akademiens stora guldmedalj för sina Tegnéröversättningar, och gör nu allt för att under tre veckor underhålla sin beundrade författare. Men Mohnike insjuknar under slutet av Tegnérns vistelse hos honom. När Tegnér anländer till Sverige från sin resa, nås han av budet om Mohnikes död den 6 juli. Tegnér sänder en parentationsdikt till Mohnikes son Otto, med anledning av sin översättares död, där han skriver:

Du var ett undantag, förenade
all Nordens grundlighet med söderns klarhet
och mensklig kunskap hade knappt en vrå
dit ej ditt spejaröga trängde in
och forskade och dagade och redde.
Du var mig Tyskland, men i öfversättning

en trogen öfversättning och en sann
 ej därför tung och krystad. Lätt som ljuset
 sin eterrymd igenomfar, som Iris
 sin båge hvälver öfver himlen, så
 du rörde dig, och språkets tunga bojor
 de centnertunga klingade kring dig.

Dikten *Mohnike* bär drag av det Tegnérskas sjukdomstillståndet, men innehåller också partier av originell och erkänningsam lyrik.⁶⁴

Den borgerliga tyska läsekretsen känner sig hemma i Mohnikes översättning av Frithiofs saga och får en känsla av närhet till den fornnordiska värld, som Tegnér vill skildra. Vad som brister i språkkunskaper, kan Mohnike som översättare kompensera genom viljan till texttrohet mot originalet. I jämförelse med von Helvig har han dessutom lättare för att välja ett folkligt språk. Genom Mohnikes översättning blir Frithiofs saga ett allmångods i tyskt kulturliv. År 1913 skulle hans tolkning nå sin trettionde upplaga.⁶⁵

Vid sidan av rena lyriköversättningar av Frithiofs saga växer det fram en serie bearbetningar i Tyskland, tryfferade med dikter ur Tegnérskas romanscykel. Så ger den välrenommerade bokförläggaren Emil Engelmann ut ett praktband med guldtryck år 1886, som har titeln: *Sången om Frithiof den djärve för den tyska familjen. Bearbetad efter gamla isländska källor och den Tegnérskas Frithiofs sagan*. Som hos Tegnér är sagan hos Engelmann komponerad i 24 sånger. För att skapa en högtidlig stämning är sagan genomgående berättad med stavrim. I ett efterord motiverar förläggaren valet av Frithiofs saga: "De härliga bilderna från den tyska nationens urtid, som sagan beskriver, skildringen av det fria förbundet mellan edsvurna män, de offentliga rättsförhandlingarna med likhet inför lagen, det stolta självständigheten som dock förenas med aktning för kungen och samhället /- - -/ gör att läsningen av en sådan bok stärker och förhöjer fosterlandskänslan hos gammal som ung."⁶⁶

År 1899 kommer förläggaren Hubert Schmetz ut med en starkt förkortad sagautgåva, som har titeln *Frithiof, der nordische Held* (Frithiof, den nordiske hjälten). Den är i huvudsak skriven på prosa och återger endast de absoluta höjdpunkterna på vers. Som titeln anger koncentrerar sig berättelsen på Frithiofs hjältedåd, vilket får till följd att kärlekssagan mellan Frithiof och

Ingeborg tonas ner. Schmetz utgåva läses flitigt under 1920-talet i Tyskland och behåller sin aktualitet även under nazitiden, då den isländska sagan blir en del av ungdomskulturen.⁶⁷

Vad är det som gör Frithiofs saga till en så stor succé i Tyskland? Knappast är det Tegnér's virtuosa versbehandling som spelar den största rollen, eftersom den i stort sett går förlorad genom översättningarna. Avgörande är i stället att sagan artikulerar den borgerliga världens förhoppningar och anspråk. En sentimental kärlekssaga mellan två barn, som växer upp tillsammans, men är av olika börd, är ett välkänt och uppskattat tema i triviallitteraturen. Sagan är också en berättelse om Frithiofs "naturliga adel", om hur han förmår dra de etiskt rätta slutsatserna av sina felhandlingar och hur han lyckas nå framgång i samhället tack vare sin talang. Frithiof blir en modell i det karriärssamhälle som håller på att växa fram i Tyskland.

Diskussionen mellan högkyrkliga och lågkyrkliga ideal, som Frithiofs saga initierar, är levande såväl i Tyskland som i Sverige. Med sin moraliska integritet kunde Frithiof, sedd som "den ädle hedningen", anses förebåda en o-konstlad kristendomstro. Den religiösa försoningen i sagans sista romans har en parallell på det sociala planet det moderna samhället. När drottning Ingeborg slutligen gifter sig med en ofrälse, blir hon en symbol för den ståndsutjämning som pågår i Tyskland.

KEJSAR WILHELM II:S FRITHIOF

Frithiofs saga är trots allt inte enbart ett verk för en borgerlig läsekrets. Dess tema skulle i hög grad också attrahera samhällets stöttepelare i Tyskland, kejsaren och hans kamratkrets. Kejsar Wilhelm utvecklar en nära vänskap med greve Philip von Eulenburg. Det är denne som intresserar Wilhelm för den nordiska sfären. "Att Hans Kunglig Höghet älskar den nordiska världen med dess kraftfulla sagor gläder mig mycket", skriver Eulenburg i ett brev till kejsarens son i maj år 1886.⁶⁸ På götiskt vis ställer Eulenburg den fornnordiska sagan i en verkningsfull kontrast såväl till den franska salongskulturen som till romantikens sentimentala världssmärta.

Eulenburg diktar själv romanser i fornnordisk anda. Kejsar Wilhelm är en entusiastisk läsare och lyssnare till dessa dikter, med titlar som *Hokans Wacht*

(Håkans vakt) och *Nordischer Streitgesang* (Nordisk stridssång), presenterade som *Skaldengesänge* (Skaldesånger) i ett praktband år 1892.⁶⁹ Wilhelm II använder själv pseudonymen ”greve Håkan” under sina resor till Norge. Han skulle också skriva en större dikt i Frithiofs sagas anda, *Sang an Aegir* (Sången om Ägir).⁷⁰ Dikten om havsguden Ägir, som figurerar i den fornnordiska mytologin, väcker stor uppmärksamhet när den uruppförs vid en hovkonsert i Potsdam år 1894 och gör skandalsuccé när den framförs på *Drury Lane Theatre* i London, som ett inslag i underhållningen vid den engelske kung Georg V:s kröning år 1910.⁷¹ Kejsarens intresse för den fornnordiska mytologin speglas också i namnen som hans fartyg får: *Sleipner*, *Gefion* och *Ran*.

Flera strömningar i tiden bidrar till att förstärka den längtan till Norden och till midnattssolens land, som nu blir allmän i Tyskland. Vitalismen hör till dem, en dyrkan av det unga, friska och nya. Jugendstilen, den unga konstens stil, blir symbolen för det nya tyska kejsardömet och dess unge kejsare. Vikingatiden är utgångspunkten för jugendstilens inredningskonst. Runstenarnas drakslingor blir dekorativa element i den borgerliga vardagsmiljön. Imitationer och variationer av de fynd från vikingatiden, som arkeologerna bringar i dagen, dekorerar privata och offentliga rum.

På diplomatiskt uppdrag i Stockholm träffar Eulenburg greve Joseph Arthur de Gobineau, som är diplomat i fransk tjänst i Sverige under åren 1872-1877. Han hade tjugo år tidigare publicerat en *Essai sur l'inégalité des races humaines* (En essä om människorasernas ojämlikhet).⁷² Enligt Gobineau är germanerna den ariska folkstam som har störst överlevnadskraft i världen. För germanerna gäller det att hålla samman och utvecklas gemensamt. Gobineaus uppfattning övertygar Eulenburg och han förmedlar den till Wilhelm II. År 1894 skulle Eulenburg ställa sig i spetsen för en Gobineau-förening, tillsammans med bland andra engelsmannen Houston Stewart Chamberlain. Den senare ger år 1899 ut sitt inflytelserika verk *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (1800-talets grundvalar).⁷³ Hade Gobineau uttryckt sig pessimistiskt i sina resonemang om möjligheterna att bevara den germanska ”rasens” renhet, är Chamberlain optimistisk. För honom är det centralt att ingen blandning av ”raserna” sker. Liksom Gobineau anser Chamberlain att germanerna måste göra gemensam sak med varandra för att kunna hävda sig. De tankar Chamberlain framför i sin bok skulle få stort gensvar. ”1800-talets grundvalar” når sin tjuogoandra upplaga år 1937.⁷⁴

Wilhelm II:s Nordlandsresor kan ses som ett försök att stödja och förstärka de idéer om germanernas överlägsenhet, som var i svang i tiden.

Sedan han krönt till kejsare år 1888 och begett sig på statsbesök till Stockholm, ger Wilhelm II uttryck för den verklighetsfrämmande idealisering av vikingatiden som han skulle utveckla och förstärka under sin kejsartid. I ett brev till vännen Eulenburg skriver Wilhelm: "För mig föreföll hela Stockholm vara som en dröm, ty jag levde under tiden i Eriks, Håkons och Frithiofs tid och glömde under tiden nästan av de levande."⁷⁵ Wilhelm II:s fascination över Frithiofs saga får honom att uppsöka romanshjältens hembygd vid Sognefjorden. Från år 1889 till år 1914 reser Wilhelm II varje sommar till de norska fjordarna med sin lustjakt *Hohenzollern*.⁷⁶

Ytligt sett sker resorna för nöjes skull, men de kunde också upplevas som politiska utspel. Wilhelm försöker få till stånd ett förbund mellan Tyskland och de nordiska länderna. Kejsarens bäste vän greve Eulenburg är förstas med på resorna. I dennes dagboksanteckningar för juli år 1889, får vi en inblick i hur Frithiofs saga blir en viktig följeslagare på färden. Sedan Eulenburg själv läst några av sina dikter efter kvällsvarden, börjar ett långt och djupsinnigt samtal om den nordiska dikten mellan kejsaren och hans gäster. "Slutligen hämtade kejsaren Tegnér's Frithiof och läste för oss med stor begeistring de underbara raderna ur den andra sången 'Kung Bele och Thorsten Wikingsson'. Han är förtrogen med varje vers, de fungerar som rättesnören för honom. Det var märkvärdigt att se hur diktens kraftfulla språk, befriat från all slags sentimentalitet, så väl passade till hans väsen. Det var en fröjd att se honom så! Han var förtjust i skönheten hos det enkla och okonstlade i Tegnér's dikt. En vers läste kejsaren två gånger och med stort eftertryck, som om den var hans valspråk:

Och hållen I tillhopa, I söner tre,
er överman – det vet jag – skall Nord ej se,
ty kraft till kungahöghet osvikligt sluten
hon är som mörkblå stålrand kring guldsköld gjuten.⁷⁷

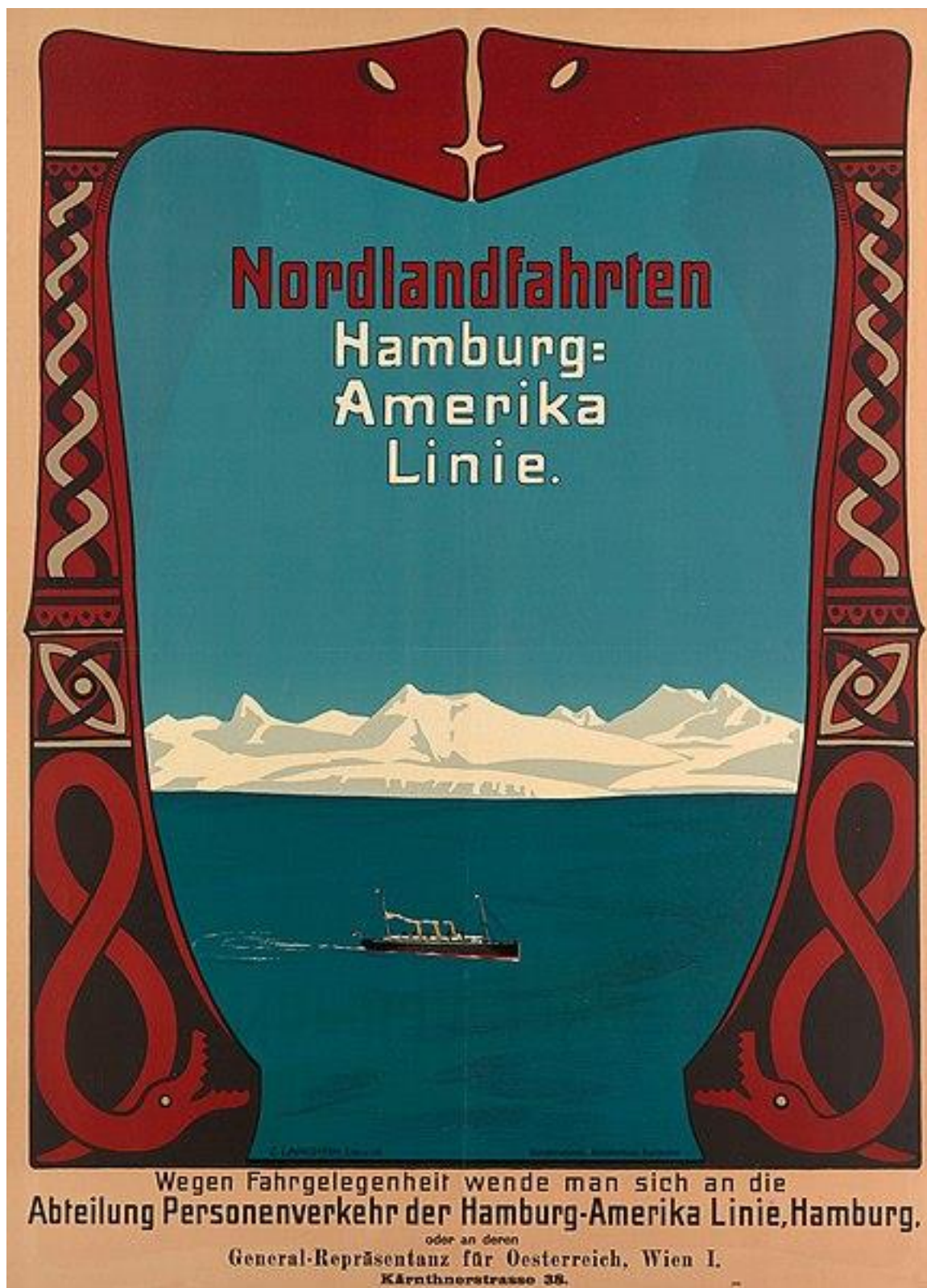


MAX UNGER, FRITHIOFSSTATYN VID SOGNEFJORDEN I NORGE (1913).

Wilhelm II:s resor till Norge harmonierar med entusiasmen över Frithiofs saga och med den begeistring för Skandinavien och det nordiska, som håller på att växa fram i Tyskland vid århundradets slut. Nu anordnas det Nordlandsresor för den turistande övre medelklassen. Den beger sig till de norska fjordarna i förhoppning att få syn på kejsaren och hans herrklubb, som gärna vistas på Kviknes hotell vid Balestrand. Hotellet blir centrum för Frithiofturismen och får byggas ut i omgångar. Balestrand utvecklas till en fashionable turistort. Så trollbunden av äldre världar blir efter hand Wilhelm II, att han låter uppföra såväl en stavkyrka som ett jaktlott i fornnordisk stil på sitt lantställe i Preussen. Som en manifestation av de förbindelser, som Wilhelm II menar sig ha etablerat mellan det tyska och norska folket, låter han resa ett monument över Frithiof i dennes hembygd vid Sognefjorden. Till statyn skulle också fogas en skulptur över kung Bele, symbolen för kungamakten och manlighetskulten i Frithiofs saga.

Två kända tyska skulptörer anförtros uppdraget, professor Max Unger och kungens förtrogne Emil von Schlitz. Varnande röster höjs i den tyska statsledningen över detta demonstrativa inslag av tyskhet i norrmännens vardag. Också den norska pressen förhåller sig kritisk. Men Wilhelm II genomför projektet med full energi. När Norgeresorna firar 25-årsjubileum i juli 1913, kan han inviga Ungers jättestaty av Frithiof. Den är 12 meter hög och står på en sockel som är 14 meter hög. ”Till norrmännen från kejsar Wilhelm år 1913” – det är så kejsaren i sin dedikation vill att hans Frithiof-staty skall uppfattas.

Utanför kejsarens drömvärld knackar samtiden allt hårdare på dörren. år 1913 följer den tyska flottan i kölvattnet på lustjakten Hohenzollern i de norska farvattnen. Officiellt förklarar man att flottan är ute på en manöver. En allt högljuddare opinion växer nu fram i Norge mot den kejsarliga tilltagsenheten. Man upplever den tyska militära närvaron som spioneri. Norsk press protesterar samtidigt mot att tyskarna reser segermonument på norsk jord. Frithiofs saga och statyn av honom hade blivit ett redskap på den världspolitiska arenan. När Första världskriget bryter ut den 28 juli 1914, får kejsaren brådstörtat avbryta den Nordlandsresa, som skulle bli hans sista.



AFFISCH MED REKLAM FÖR RESOR TILL NORGE MED ÅNGAREN METEOR ÅR 1911
(DSM ARCHIV, BREMERHAVEN, TYSKLAND).

I december 1914 samlas Sveriges, Danmarks och Norges konungar i Malmö. Vid trekungamötet förklarar sig länderna neutrala i den pågående världskonflikten. Wilhelm II:s förhoppningar om en tysk gemenskap med Norden grusas. Hans fantasifulle diplomati leder inte till det avsedda målet, semesterresor och Frithiofs-monument till trots.

FRITHIOFS SAGA I ENGLAND.

Också i England är intresset stort för Frithiofs saga, vilket bekräftas av att den finns översatt fjorton gånger på engelska. Intressantast är kanske den första översättningen, som utförs år 1833 av kungen Georg IV:s personlige kaplan, fader William Strong. Titeln är *Frithiof's saga: a Scandinavian legend of royal love*. Fader Strong dedicerar sagan till kronprinsessan Alexandrina Victoria, som fyra år senare skulle bli drottning Victoria. I förordet till översättningen försäkrar fader Strong läsarna att Victoria "personifierar behagen och charmen med den omutliga rättrådigheten, den fina känsligheten, den upphöjda värdigheten och den patriotiska hängivenheten", egenskaper som Tegnér tillskriver den norska kungadottern Ingeborg. Hon är vacker men blyg, lydig mot sina bröder, sätter plikten mot familj och fädernesland före den personliga lyckan. Fader Strong hoppas att kronprinsessan Victoria skulle utvecklas vidare i linje med dessa ideal, som också är samtidens.

I England kommer Frithiofs saga att upplevas som kronprinsessan Victorias saga.⁷⁸ Är det läsningen av Frithiofs saga som leder till att drottning Victoria utvecklar en kärleksrelation med mannen av folket från de skotska högländerna, den virile stallmästaren John Brown, sedan hennes man prins Albert dött år 1861? När John Brown i sin tur dör vid 56 års ålder, reser Victoria en staty i mansstorlek över sin Frithiof på sitt skotska slott, ett minnesmärke som kungafamiljen omsorgsfullt utplånar efter drottningens död år 1901.

Utanför den kungliga kretsen finns det andra läsarter av sagan som attraherar engelsmännen. Frithiofs våldsamt stormande färd till Orkneyöarna har en initierad läsekrets bland dem, liksom besöket hos jarlen Angantyr på Orkneyöarna och skildringen av livet där. Tegnér's Frithiof är stark, djärv, tapper och pålitlig. Han är en skicklig skald, är respektfull mot sin far, artig mot kvinnor och en kyelig men kamratlig ledare för sina män. Frithiof represen-

terar den robusta manlighet som engelsmännen ville förknippa med vikingatiden och med sina förfäder, som en gång kommit till England som erövrare.

GEORGE STEPHENS ÖVERSÄTTNING

I december 1838 skriver Tegnér ett brev till vännen Bernhard von Beskow med en fråga: ”Känner du en engelsman, Stephens, som kallar sig professor i engelska språket och litteraturen och lär bo i Stockholm? Han har skickat mig en alldeles fullfärdig översättning av Frithiof. Vi ha nu 3 sådana från England och en från Amerika så jag tycker vi kunde vara belåtna. Översättningen är trogen; men han rimmar engelskan både tungt och illa.”⁷⁹ Tegnér känner sig ansatt av Stephens, som utber sig en inledning till översättningen, en begäran som Tegnér avslår. Men Stephens ger inte upp sin plan, utan övertalar Tegnérns vän, ledamoten i Svenska Akademien, Frans Michael Franzén, att skriva en biografi över Tegnér, som inledning till översättningen. ”Franzén plågar han även med att skriva min levernesbeskrivning”, säger Tegnér, och menar att vad som egentligen borde sägas om honom själv i biografiskt hänseende ändå inte fick omtalas. Resonemanget avslutas i sedvanlig stil: ”Gud bevara dig för översättare. Det är det tråkigaste människoslag av alla.” Samma kritiska hållning intar Tegnér i ett brev till den blivande ärkebiskopen Carl Fredrik af Wingård i januari 1839. Han har invändningar mot Stephens översättning, som visserligen är trogen, ”men det är med översättningar som med fruar: de trognaste är sällan de vackraste.”⁸⁰

Den för Tegnér okände George Stephens hade kommit till Stockholm år 1834 och levde på att skriva artiklar om Sverige i engelska tidningar och genom att ge lektioner i engelska.⁸¹ Stephens hade studerat språk och fornkunskap vid University College i London och kom att göra karriär i Danmark, där han blir lektor i engelska språket vid Köpenhamns universitet från år 1851 fram till sin pension år 1893. I Stockholm medverkar Stephens till att *Svenska fornskriftsällskapet* bildas år 1843, och bidrar till att sprida kunskap om den svenska folkloristiska traditionen genom att publicera *Svenska folksagor och äfventyr* (1844-49), i ett samarbete med Gunnar Olof Hylltén-Cavallius. Genom en serie arbeten vill Stephens göra den fornnordiska världen känd i England. Hans vetenskapliga storverk är *The old-northern runic monuments of Scandinavia and England*, som publiceras i fyra delar med början år 1866.

Genom ett brev som han skriver i januari 1839, tar Stephens en förnyad kontakt med Tegnér. Han sänder en översättning av den isländska sagan om Frithiof, som Tegnér returnerar med gillande. Stephens vill trycka prosan parallellt med sin lyriköversättning av Tegnér's verk. Denna idé avvisar Tegnér, men gör samtidigt en serie kommentarer till sin saga. Sångerna 2, 3, 5, 15, 21, 23 och 24 har ingen, eller endast avlägsen, anknytning till sagan, menar Tegnér, och framhåller att hans ambition aldrig varit att blott ge en versifierad översättning av Frithiofs saga. Avsikten var i stället att skapa en poetisk bild av det gamla nordiska hjältelivet.⁸² Stephens finner Tegnér's synpunkter så intressanta att han i ett nytt brev ber att få översätta och trycka brevet tillsammans med sagaöversättningen.

I ett svarsbrev från mitten av februari 1839, vill Tegnér i stället återkomma med en mer sammanhängande redovisning om bakgrunden till Frithiofs saga. Här sker en märklig förändring med den Tegnér, som brukar vara så njuigg med uppgifter om sig själv och sin dikt. Han sänder i mars och april dels sin självbiografi till Franzén, som underlag för dennes biografi om honom, dels de efterfrågade anmärkningarna över Frithiofs saga till Stephens.⁸³ Samtidigt bifogar Tegnér en lista över de översättningar av sagan som han känner till, vilken visar att det finns fyra tyska, fyra engelska, tre danska och en fransk. Tegnér har även noterat ett antal "partiella" översättningar, musikalier och gravyrer. Listan bifogas Stephens utgåva i översatt skick. Stephens är den man, som för sista gången lyckas locka fram de ljusa sidorna hos Tegnér. Genom Stephens ihärdighet och övertalningsförmåga får vi ett bidrag från skalden själv till förståelsen av hans verk. År 1840 drabbas Tegnér av ett slaganfall och blir sinnesförvirrad. Intagen på ett sjukhus i Schleswig, skriver Tegnér den 8 oktober 1840 ett brev till hustrun från vad han själv kallar "Dårhuset i Schleswig".⁸⁴ Tegnér repar sig aldrig från krisen år 1840.

George Stephens översättning, *Frithiof's saga: a legend of the north*, publiceras år 1839 genom ett samarbete mellan förlaget Bonniers i Stockholm och "drottningens bokleverantör", förlaget Black and Armstrong, i London.⁸⁵ Stephens utvecklar Frithiofs saga till ett påkostat vetenskapligt projekt på 300 sidor. Förutom sagan och Tegnér's dikter, finns här tonsättningar av Mathilde Montgomery, Bernhard Crusell och George Stephens. Antikvarien Bror Emil Hildebrand bifogar ett mytologiskt lexikon. Teckningar av sagans landskap

finns interfolierade, men också av platser som har arkeologiskt intresse: en tingsplats, ett fornnordiskt slagfält, en runsten. Det är den sedermera internationellt kände stockholmare Egron Lundgren som utför teckningarna. Stephens ger dessutom Lundgren fria händer att skapa ett antal bilder som visar föremål och miljöer i sagan – de tjänar syftet att vara ett fornnordiskt Skansen i bild. Vi ser Thorsten Wikingssons hall, skeppet Ellida, Ingeborgs harpa, ett fornnordiskt dryckeshorn och Kung Rings släde. Märkligast är den stora teckningen av Ingeborgs armring, en fantasiskapelse efter den förre riksantikvarien Johan Gustaf Liljegrens skisser, som får oss att inse att den källkritiska arkeologin ännu inte fått sitt genombrott år 1839.⁸⁶

Trots allt låter sig Tegnér inte blidkas av Stephens voluminösa verk. Med bibehållen kritik ser han på själva kärnan i utgåvan, översättningen av Fritiofs saga. I ett brev till Franzén den 18 april 1839 heter det: ”Att jag är missnöjd med Stephens översättning skall du själv inte finna underligt när du läst den. Jag erkänner dess trohet, och det är verkligen på få ställen han misstagit sig om meningen: och på dessa har jag gjort honom uppmärksam. Detta hade han likväl och långt bättre kunnat visa genom en översättning på prosa. Där emot har jag aldrig känt, inte ens bland själva Fosforisterna, en sådan obeskrivlig svårighet för att rimma, en sådan svårighet att behärska det visserligen usla, utfattiga och ömkliga språket.”⁸⁷

Vad Tegnér inte tar med i räkningen är, att Stephens översättningsarbete har en språkfilosofisk utgångspunkt. I den danske språkvetaren Rasmus Rasks anda anser han att det funnits ett gemensamt nordiskt urspråk. Stephens menar att rester av detta språk fortfarande lever kvar i de norra delarna av Storbritannien. Han gör ett försök att med arkaismer närma Tegnérs saga till detta urspråk. I USA skulle fyra tryck av Stephens översättning dyka upp med början år 1867. En faksimilutgåva publiceras i England så sent som år 1994.⁸⁸



HENRY WADSWORTH LONGFELLOW

LONGFELLOW OCH TEGNÉR

Genombrottet för etableringen av skandinavisk litteratur i USA kan sägas ske genom en artikel, som professorn och poeten Henry Wadsworth Longfellow skriver om Tegnér's Frithiofs saga i julinumret av tidens ledande amerikanska kulturtidskrift *The North American Review* år 1837.⁸⁹ Longfellow hade varit på långvariga resor i Europa vid två tillfällen och är just hemkommen från ett besök i Sverige år 1835. I sin dagbok från vistelsen i Stockholm skriver han "Sverige har en stor poet, och endast en. Det är Tegnér, biskop i Växjö, och fortfarande vid liv. Hans förnämsta arbete är Frithiofs saga, en hjältedikt som går tillbaka på gamla traditioner."⁹⁰ Artikeln om Frithiofs saga i *The North American Review* är 62 sidor lång. Den inleds med en biografi över Tegnér samt en etnologiskt geografisk beskrivning av Sverige. Longfellow slutar sin beskrivning av landet med en skildring av midsommarnatten i en svensk småstad: "Och nu kommer den lövrika midsommaren med blommor och näktergalars sång! Johannes har tagit över blommorna och festen från den hedniske Balder och i varje stad finns där en majstång, femtio fot hög, med kransar och rosor och band som fladdrar i vinden och en skrikig vädertupp på toppen, som talar om för stan från vilket håll vinden kommer och går. Solen går inte ner förrän klockan tio på kvällen, barnen leker på gatorna en timma därefter. Alla fönster och dörrar är öppna och du kan sitta och läsa till midnatt utan ljus. Å, så vacker sommarnatten är, den är inte en natt utan en sollös dag men ändå utan moln, som övergår till morgon med dagg och skuggor och en uppfriskande svalka! Så underbar den långa milda skymningen, som lik ett silverspänne förenar dagen med gårdagen! Så underbar den tysta timman, då morgon och kväll sitter tillsammans, hand i hand, under midnattens stjärnlösa himmel! Från kyrktornet på torget slår klockan timmarna, med en mjuk musikalisk klang, och vaktmannen vars vaktorn är klocktornet, blåser en signal i sitt horn och sjunger:

Hå! Vaktare, hå!
Klockan är tolv slagen!
Gud bevare var stad
från eld och brand,
från fiendens hand!
Klockan är tolv slagen!

Från sitt svalbo i klocktornet kan han se solen hela natten lång, och längre bort står prästen i dörröppningen i den varma midnatten och tänder sin pipa med ett vanligt brännglas. Och allt detta medan den gode biskopen av Wäxjö står och väntar med sin dikt i handen. Och vilken dikt det är! Ack, vi är allt för väl medvetna om att vår korta analys och några valda diktutdrag endast kan ge en vag uppfattning om originalet.”

Longfellow anser Tegnér's Frithiofs saga vara ett av tidevarvets mest anmärkningsvärda litterära verk. Skälet är inte minst det nya grepp Tegnér tar genom att förvandla berättelsen till romanser. Den presentation som Longfellow gör av sagan är egentligen ett referat, interfolierat med översättningar av tio av sångerna.

Av Longfellow's reseberättelse förefaller det som om han befunnit sig i Växjö och träffat Tegnér under midsommaraftonen år 1835. Longfellow's dagbok från Sverigeresan avslöjar emellertid att det är Linköping som han besöker under midsommaren. Han skulle aldrig få möta sin beundrade förebild personligen. I slutet av augusti 1835 reser Longfellow från Stockholm via Göta kanal ner till Göteborg. Med sig har han ett rekommendationsbrev till den framgångsrike affärsmannen Olof Wijk på Bokedal i Jonsered. Han söker upp honom i hemmet. Longfellow's besök äger rum den 2 september. Det är en ödets ironi att Tegnér lämnat det Wijkska familjebostället dagen innan! Efter en vecka i Göteborg beger sig så Longfellow till Köpenhamn och därifrån vidare ner till Holland. Longfellow bor i Rotterdam under två månader, där hans fru, som är med på resan, insjuknar och dör den 29 november.

Under den två månader långa vistelsen i Holland ägnar sig Longfellow åt bokliga studier och börjar ta del av det exemplar av femte upplagan av Frithiofs saga, som han hade fått med sig från Sverige. Redan efter läsningen av de första sångerna inser Longfellow diktverkets kvalitet. Tegnér har ”en diktares själ”, anförtror han sin dagbok den 5 oktober, och menar att sagan ”kommer att få ett långt och ärorikt liv”. Den 9 oktober fortsätter Longfellow läsningen och vidhåller sin uppfattning att Frithiofs saga är ett storslaget poem, även om han reserverar sig mot att Tegnér använder alltför många metaforer. Nu köper han också den första engelska översättningen,

som fader William Strong utfört år 1833, och dessutom en anonym översättning, som nyligen kommit ut i London.

När det gäller Strongs verk, menar Longfellow, att denne saknar kraften att göra en övertygande översättning av Tegnér's dikter. Han har ett alldeles för blomstrande språk. Dedikationen till kronprinsessan Victoria vittnar dessutom om dålig smak. Vad beträffar den anonyma Frithioföversättningen från år 1835, kan vi följa Longfellow's läsning genom de anmärkningar han gör i marginalen till Frithiofssagan. Sidorna fylls med förskräckta och indignerade utrop. På bokens titelsida blir Longfellow's slutomdöme om de översatta dikterna: "De är allihopa urdåliga!" Då Longfellow kommer till mitten av den anonyma utgåvan slutar han sina kritiska anteckningar. Han fattar ett beslut att själv börja översätta sagan. Det fanns dubbla skäl. Dels skulle han stärka sin position som specialist på skandinavisk litteratur vid universitetet i Harvard i USA, där han hade sin tjänst, dels skulle han rädda Tegnér från de inkompetenta översättarna. I ett brev anser Longfellow att Tegnér är "en av de mest anmärkningsvärda männen i vår tid."⁹¹

Som professor i Harvard skriver Longfellow ett brev till Tegnér den 21 februari 1838 och bifogar två exemplar av julinumret 1837 av *The North American Review*. Han sänder paketet med ett av Olof Wijks amerikanska fraktskepp till dennes adress i Jonsered. När Wijk får paketet den 5 augusti samma år, skriver han omedelbart ett svarsbrev till Longfellow och tackar för det exemplar av tidskriften som var ägnat åt honom.⁹² Egendomligt nog, skriver Wijk, var Tegnér på middag hos honom just när paketet anlände, varför han omedelbart kunde förmedla såväl brev som tidskrift till adressaten! "Det är med största beklagande jag fick lämna ert land, vid mitt besök där 1835, utan att få tillfälle att träffa er", skriver Longfellow till Tegnér. "Era skrifter var bland de första som jag läste på svenska, och jag behöver knappast säga att de är de som jag bäst tycker om." I brevet ursäktar sig Longfellow för sin tilltagsenhet att översätta Frithiof, men finner den ändå motiverad, eftersom det i USA endast finns en bedrövlig anonym översättning. Skandinaviska språk är i stort sett okända i USA, menar Longfellow, varför en läsning av originalet vore omöjlig. Longfellow gratulerar Tegnér till att hans berömmelse nu också nått Longfellow's eget avlägsna land. Nykterhetskämpen Olof Wijk och Tegnér dricker Longfellow till med två bräddfyllda glas portvin i glädjen över att ha blivit ihågkomna. I Olof Wijks svarsbrev lovar Tegnér att

höra av sig snarast. Så skulle inte ske. Tegnér har en svår tid framför sig, eftersom en sinnessjukdom bryter ut och förlamar hans handlingskraft.

Tegnér uppskattar omedelbart Longfellow's översättningar. I ett brev till Mohnike i oktober 1838 berättar Tegnér om Longfellow, ”som rest här i Sverige och lärt språket, med vars litteratur han även visat mycken bekantskap. De översatta fragmenten är vällyckade, och utan jämförelse det bästa jag sett i den vägen på engelska.”⁹³ Samma tankar verbaliserar Tegnér i ett brev till Frans Mikael Franzén ett halvår senare: ”Av alla mina 12 Frithiofsöversättare (så många är de nu) är det endast två som förråda någon poetisk gåva. Den ena är Mohnike, den andra en amerikanare, Longfellow, vars översättning dock är blott fragmentarisk och tillfällig i en recension i *American Review*.”⁹⁴ Tegnér känner sig samtidigt förföljd av all uppmärksamhet: ”Jag tror att djävulen och ingen annan har satt alla dessa imbeciller på mig, från hela Europa.”

Uppenbarligen är det vid sitt besök hos den Wijkska familjen sommaren 1841, som Tegnér blivit påmind om sitt löfte att höra av sig till Longfellow. Brevet som Tegnér till slut skriver till Longfellow är nämligen daterat ”Bokedal vid Götheborg d. 10 Juli 1841.” Tegnér skriver: ”För 3 år sedan då jag var här på Bokedal hos Wijk och hans sköna Fru, den skönaste kvinnan i Sverige, emottog jag här det brev, recension och fragmentariska översättning varmed herr professorn hedrat mig.”⁹⁵ Tegnér berömmar Longfellow's översättningar. Det enda han har emot dem är att de inte är kompletta och han uppmanar nu Longfellow att återuppta översättningsarbetet på Frithiofs saga. Avslutningen av brevet röjer att Tegnér befinner sig mitt i sin sjukdomsperiod. Han meddelar Longfellow att han under vintern skall påbörja utgivningen av sina skrifter i fyra serier, vardera innehållande 20 a 30 band, varav större delen av innehållet är otryckt. Tegnér lovar att sända arbetena till Longfellow efter hand som de kommer ut. Men Longfellow skulle få vänta förgäves. Det blir inget av med de gigantiska planerna.

Redan innan Tegnér's brev anländer till Longfellow hade dennes vänner, kompositören Samuel Ward och professorskollegan vid Harvard, Cornelius Felton, försökt påverka honom att fullfölja sina översättningar av Frithiofs saga. Den 26 maj 1841 skriver Ward: ”Jag beklagar tillsamman med Felton din ovillighet att översätta Frithiof. Det skulle bli ett ädelt och framgångsrikt fö-

retag. Tänk på det igen. Jag ifrågasätter, då man besitter en så superb gåva som du har, om man har rätt att förvägra andra att få ta del av den.” Longfellow svarar i ett brev den 6 juni, att det redan finns fyra engelska översättningar. ”Inte desto mindre skall jag inte lättvindigt kasta bort rådet från så goda vänner, utan ta det under noga övervägande.”⁹⁶

Den oförtröttlige Samuel Ward hade fått ett exemplar av Tegnér's *Nattvardsbarnen* från den svenske ministern i Washington, baron Gustaf Nordin. Ward gör ett besök på Harvard hos Longfellow i oktober, och försöker då förmä honom att översätta ”Nattvardsbarnen”. Den 24 oktober skriver Longfellow till Ward: ”Så underligt! Medan du försöker övertala mig att översätta Nattvardsbarnen kommer ett brev från självaste biskop Tegnér, som säger att av alla översättningsförsök han sett, är mina de enda försök som han till fullo kan acceptera.”⁹⁷ Hans brev är högeligen smickrande för mig, skriver Longfellow, och berättar om Tegnér's högtflygande planer att ge ut sina samlade skrifter. ”Efter detta vänliga brev, vad kan jag göra mindre än att översätta Nattvardsbarnen?”, skriver Longfellow. Han arbetar intensivt med projektet och kan följande månad presentera sin översättning. Vännernas enträgna böner, att Longfellow skulle översätta Frithiofs saga, kom han emellertid aldrig att hörsamma. Förklaringen ligger sannolikt mindre i de svårigheter som alla översättare brottas med, att vara originalet trogen och ändå prestera en levande text, som att Longfellow kom att använda Frithiofs saga för egna syften. Hans hexameterrepos *Evangeline*, publicerat år 1847, har lånat sin form från Tegnér's *Nattvardsbarnen*, men intrigen är hämtad ur Frithiofs saga, låt vara att det inte är i en vikingavärld som *Evangeline* lever i: eposet utspelar sig på 1600-talet, bland européer som invandrat till Amerika.⁹⁸

Först år 1876 uppenbarar sig en komplett översättning av Frithiofs saga i USA, som har den anakronistiska titeln *Fridthiofs' s saga; a norse romance, by Esaias Tegnér, bishop of Wexiö*. Tegnér dör i slutet av år 1846 och hade således sedan länge lämnat sin biskopsstol, när den amerikanska översättningen publiceras. Arbetet utförs av makarna Martha och Thomas Holcomb i Chicago. Ingen av dem hade någon genuin kunskap i svenska, men får hjälp av en svensk-amerikan, baron Carl von Liewen. Makarna Holcombs översättning blir populär i USA och kommer ut i sju upplagor.⁹⁹

Frithiofs saga skulle bli det mest kända svenska skönlitterära verket i världen under 1800-talet. Inte endast läsare av de nordiska språken faller tårar vid läsningen av Ingeborgs klagan, utan även tyskar, engelsmän, spanjorer, ungare, tjecker, ryssar och armenier.¹⁰⁰

-
- 1 Tegnér 1820, s 27 ff.
 - 2 Tegnér 1822, s 3 ff.
 - 3 Tegnér 1954:1, s 186
 - 4 Brandes 1878, s 122
 - 5 Tegnér 1953, s 209 f.
 - 6 Tegnér 1953, s 201
 - 7 Tegnér 1919a, s 354
 - 8 Tegnér 1968, s 176 f.; s 363
 - 9 Tegnér 1954:1, s 129 f.
 - 10 Oehlenschläger 1860, s 121 ff.; Ørbaeck 1996 s 49; Palmborg 1996, s 74 ff.
 - 11 Oehlenschläger 1976, s 87 ff., s 112 ff.
 - 12 Tegnér 1954:1, s 200
 - 13 Svensson 2018, s 98 ff.
 - 14 Tegnér 1954:1, s 169
 - 15 Tegnér 1954:1, s 248
 - 16 Tegnér 1954:2, s 19
 - 17 Tegnér 1954:2, s 185
 - 18 Tegnér 1954:2, s 273
 - 19 Tegnér 1954:2, s 185
 - 20 Tegnér 1954:2, s 208
 - 21 Oehlenschläger 1976, s 59
 - 22 Hedin 1931, s 22 ff.
 - 23 Tegnér 1970, s 158
 - 24 Tegnér 1954:2, s 262; Årsbok 1946, s 816; Tegnér 1986, s 163
 - 25 Hildebrand 1937, s 291 ff.
 - 26 Hildebrand 1937, s 500
 - 27 Hildebrand 1937, s 296
 - 28 Tegnér 1954:2, s 357
 - 29 Tegnér 1919b, s 271
 - 30 Tegnér 1954:1, s 141 ff.
 - 31 Tegnér 1982, s 36
 - 32 Tegnér 1986, s 168
 - 33 Tegnér 1954:2, s 19
 - 34 Tegnér 1986, s 168
 - 35 Tegnér 1954:2, s 199 ff., s 202 f.
 - 36 Tegnér 1986, s 179
 - 37 Tegnér 1954:2, s 33
 - 38 Tegnér 1969, s 40 f.
 - 39 Crusell 1918, s 23 f.
 - 40 Tegnér 1954:2, s 321
 - 41 Tegnér 1954:2, s 329
 - 42 Beskow 1937, s 40 f.
 - 43 Crusell 1918, s 24 f.
 - 44 Tegnér 1920, s 292
 - 45 Tegnér 1920, s 299

-
- 46 Fehrman 1996, s 136 ff.; Svensson 2012
47 Tegnér 1955, s 103
48 Beskow 1937, s 41
49 Wrangel 1926, s 63 f.
50 Tegnér 1986, s 185 f.
51 Tegnér 1882, s 135 ff.
52 Tegnér 1882, s 164
53 Tegnér 1882, s 227
54 Tegnér 1882, s 230 ff.
55 Tegnér 1954:2, s 282 ff.
56 Tegnér 1954:2, s 286 ff.
57 Bööck 1946, s 409; om receptionen i Sverige, Danmark och Schweiz: Lundquist 1996,
s 33 ff.
58 Helvig 1950, s 491
59 Brennecke 1975, s 28 ff.
60 Tegnér 1955, s 95
61 Tegnér 1955, s 112 ff.
62 Tegnér 1956, s 220 ff.
63 Tegnér 1840
64 Tegnér 1996, s 242 ff.
65 Tegnér 1913
66 Lexikon 1982, s 522
67 Lexikon 1982, s 522
68 Marschall 1991, s 29
69 Eulenburg 1892
70 Wilhelm 1894
71 Wawn 2000, s 126 f.
72 Gobineau 1853
73 Chamberlain 1899
74 Chamberlain 1937
75 Marschall 1991, s 82
76 Marschall 1991, s 80 ff.
77 Eulenburg 1931, s 55 f.
78 Wawn 2000, s 134 ff.
79 Tegnér 1963, s 313 f.; Eriksson 2008, s 29 ff.
80 Tegnér 1969, s 14 ff.
81 Tegnér 1969, s 333
82 Tegnér 1969, s 26
83 Tegnér 1969, s 44 f., s 53 f.
84 Tegnér 1969, s 292
85 Tegnér 1839; Benson 1926, 149 f.; Wawn 2000, s 117 ff.
86 Tegnér 1839, bilaga, s 70-71
87 Tegnér 1969, s 58
88 Tegnér 1994
89 www.altavista.se: *The North American Review in Cornell University's making of America*
90 Hilen 1947, s 47 ff.
91 Hilen 1947, s 49
92 Hilen 1947, 51
93 Tegnér, s 287

-
- ⁹⁴ Tegnér 1969, s 49 ff.
⁹⁵ Tegnér 1970, s 49 ff.
⁹⁶ Longfellow 1966, s 303 f.; Hilen 1947, s 53
⁹⁷ Longfellow 1966, s 336 f.; Hilen, 1947 s 54
⁹⁸ Thostenberg 1908, s 301; Appelman 1914, s 165 ff.
⁹⁹ Benson 1926, s 154 ff.
¹⁰⁰ NUC 1978, s 465 ff.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Appelman 1914 A. Appelman, "The relation of Longfellow's *Evangeline* to Tegnér's *Frithiofs saga*" (*Publications of the Society for the advancement of Scandinavian study, vol II, Urbana Ill. 1914*).
- Benson 1926 A. B. Benson, "A list of English translations of the *Frithiofs saga*. A retrospect at the Centenary" (*The Germanic review. Issued quarterly by the department of Germanic languages of Columbia university, vol. 1, New York 1926*).
- Beskow 1937 B. von Beskow, *Brev till Esaias Tegnér, 1, /utg./ C. Santesson (Stockholm 1937)*.
- Brandes 1878 G. Brandes, *Esaias Tegnér: en litteraturpsychologisk studie. (Kjøbenhavn 1878)*.
- Brennecke 1975 D. Brennecke, *Tegnér in Deutschland: eine Studie zu den Übersetzungen Amalie von Helvigs und Gottlieb Mohnikes (Heidelberg 1975)*.
- Böök 1946 F. Böök, *Esaias Tegnér: en levnadsteckning utarbetad på uppdrag av Svenska akademien. Förra delen (Stockholm 1946)*.
- Chamberlain 1899 H. S. Chamberlain, *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts, 1-2 (München 1899)*.
- Chamberlain 1937 H. S. Chamberlain, *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts, 1-2 (München 1937)*.
- Crusell 1918 B. Crusell, *Brev från Bernhard Crusell, /utg./ D. Fryklund (Sundsvall 1918)*.
- Eriksson 2008 Karin Eriksson, "George Stephens. Samlare, fornforskare och skandinavist" (Gunilla Byrman /red./, *En värld för sig själv: nya studier i medeltida ballader, Växjö 2008*).

-
- Eulenburg 1892 P. zu Eulenburg und Hertefeld, *Skaldengesänge: Dichtungen* (Braunschweig 1892).
- Eulenburg 1931 P. zu Eulenburg, *Mit dem Kaiser als Staatsmann und Freund auf Nordlandsreisen. Erster Band* (Dresden 1931).
- Fehrman 1996 Fehrman, Carl, "Esaias Tegnér inför psykiatrin. Ett stycke medicinsk litteraturhistoria" (Ulla Törnqvist /red./, *Möten med Tegnér*, Lund 1996).
- Gobineau 1853 A. de Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines* Paris 1853-55).
- Hedin 1931 Greta Hedin, "Tegnér's Fritjofs saga" (*Tegnér's Fritjofs saga. Fyra studier av Greta Hedin*, E. Hellquist, O. Sylwan och E. Wallén, Stockholm 1931).
- Helvig 1950 Amalia von Helvig, *Brev till Erik Gustaf Geijer*, /övers. och utg./ W. G. Stiernstedt, Stockholm 1950).
- Hildebrand 1937 B. Hildebrand, C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige: bidrag till den nordiska forn- och hävdaforskningens historia, I (Uppsala 1937).
- Hilen 1947 A. Hilén, *Longfellow and Scandinavia: a study of the poet's relationship with the northern languages and literature* (New Haven 1947).
- Lexikon 1982 Hannelore Daubert et al. /red./, *Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur. Ergänzungs- und Registerband. Erarbeitet im Institut für Jugendbuchforschung der Johann Wolfgang Goethe-Universität in Frankfurt am Main* (Weinheim und Basel 1982).
- Longfellow 1966 A. Hilén /ed./, *The letters of Henry Wadsworth Longfellow, II* (Cambridge Mass. 1966).
- Lundquist 1996 Å.K. G. Lundquist, "Frithiofs saga på väg" (Ulla Törnqvist /red./, *Möten med Tegnér*, Lund 1996).
- Marschall 1991 Birgit Marschall, *Reisen und Regieren: die Nordlandfahrten Kaiser Wilhelms II* (Hamburg 1991).

-
- NUC 1978 *The National Union Catalog. Pre-1956 Imprints, vol. 585*
(Mansell 1978).
- Palmborg 1996 N. Palmborg, "Diktarkröningen i Lund 1829" (Ulla
Törnqvist /red./, *Möten med Tegnér*, Lund 1996).
- Svensson 2012 Christina Svensson, *Diktaren på dårhuset: om Esaias*
Tegnér's sjukdom och sjukdomsdiktning (Möklinta 2012).
- Svensson 2018 J. Svensson, "Att kunna omvexla versformen efter det
särskilda innehållet": om versifikatorisk ikonicitet i
Frithiofs saga (*Efter Tegnér: experiment med traditionen*,
A. Sjödin-J. Svensson /eds./, Lund 2018).
- Tegnér 1820 E. Tegnér, *Dikter* (*Iduna* 8, Stockholm 1820).
- Tegnér 1822 E. Tegnér, *Dikter* (*Iduna* 9, Stockholm 1822).
- Tegnér 1833 E. Tegnér, *Frithiof's saga: a Scandinavian legend of royal*
love: with copious notes, illustrative of ancient manners and
northern mythology, transl. by W. Strong (London 1833).
- Tegnér 1839 E. Tegnér, *Frithiof's saga, a legend of the North; revised*
and illustrated with an introductory letter by the illustrious
author himself; translated from the original Swedish by G. S.
*/George Stephens/(*Stockholm 1839).
- Tegnér 1840 E. Tegnér, *Sämmtliche Gedichte von Esaias Tegnér I-III*
(Leipzig 1840).
- Tegnér 1877 E. Tegnér, *Fridthiof's saga; a Norse romance, by Esaias*
Tegnér, bishop of Wexjö. Translated from the Swedish by
Thomas A. E. Holcomb and Martha A. Lyon Holcomb
(Chicago 1877).
- Tegnér 1882 E. Tegnér, *Ur Esaias Tegnér's papper. Urval af samtida*
bref till Esaias Tegnér (Stockholm 1882).

-
- Tegnér 1913 E. Tegnér, *Die Frithiofs Sage. Aus dem Schwedischen übersetzt von Gottlieb Mohnike* (Offenbach am Main 1913).
- Tegnér 1919a E. Tegnér, "Öfver Pindarus. (Inledning till lectioner hösttermin 1816.)" (E. Wrangel-F. Böök /utg./, Esaias Tegnér, *Samlade skrifter*, 2, Stockholm 1919).
- Tegnér 1919b E. Tegnér, "Inledning till föreläsningar öfver Homers Iliad. 1812." (E. Wrangel-F. Böök /utg./, Esaias Tegnér, *Samlade skrifter*, 2, Stockholm 1919).
- Tegnér 1920 E. Tegnér, "Plato och poesien" (E. Wrangel-F. Böök /utg./, Esaias Tegnér, *Samlade skrifter*, 3, Stockholm 1920).
- Tegnér 1953 *Esaias Tegnér's brev I, 1793-1817*, /red./ N. Palmborg (Malmö 1953).
- Tegnér 1954:1 E. Tegnér, *Esaias Tegnér's brev II, 1818-1823*, /red./ N. Palmborg (Malmö 1954).
- Tegnér 1954:2 E. Tegnér, *Esaias Tegnér's brev III, 1824-1825*, /red./ N. Palmborg (Malmö 1954).
- Tegnér 1955 E. Tegnér, *Esaias Tegnér's brev IV, 1826-1827*, /red./ N. Palmborg (Malmö 1954).
- Tegnér 1956 E. Tegnér, *Esaias Tegnér's brev V, 1828-1829*, /red./ N. Palmborg (Malmö 1956).
- Tegnér 1963 E. Tegnér, *Esaias Tegnér's brev VIII, 1836-1838*, /red./ N. Palmborg (Malmö 1963).
- Tegnér 1968 E. Tegnér, *Samlade dikter II* (Lund 1968).

-
- Tegnér 1969 E. Tegnér, *Esaias Tegnér's brev IX, 1839-1840*, /red./ N. Palmborg (Malmö 1969).
- Tegnér 1970 E. Tegnér, *Esaias Tegnér's brev X, 1841-1845*, /red./ N. Palmborg (Malmö 1970).
- Tegnér 1975 E. Tegnér, *Samlade dikter III* (Lund 1975).
- Tegnér 1982 E. Tegnér, "Tal, hållet på Kongl. Carolinska lärosalen i Lund, vid jubel-festen 1817" (/red./ Ulla Törnqvist, *Esaias Tegnér's tal. Akademiska tal. Skoltal* (Stockholm 1982).
- Tegnér 1986 E. Tegnér, *Samlade dikter IV* (Lund 1986).
- Tegnér 1994 E. Tegnér, *Frithiof's saga: a legend of Norway; translated from the Swedish into English verse, with an introduction, copious notes, and a mythological and antiquarian glossary by George Stephens* (Felinfach 1994).
- Tegnér 1996 E. Tegnér, *Samlade dikter VII* (Lund 1996).
- Thostenberg 1908 E. Thostenberg, "Is Longfellow's 'Evangeline' a product of Swedish influence?" (*Poet lore*, XIX, Boston, Mass. 1908).
- Wawn 2000 A. Wawn, *The vikings and the victorians. Inventing the Old North in nineteenth-century Britain* (Cambridge 2000).
- Wilhelm 1894 Wilhelm II, *Sang an Aegir* (Berlin 1894).
- Wrangel 1926 E. Wrangel, *C.W. K. Glerup och det Glerupska förlaget* (Lund 1926).
- Årsbok 1946 N. Palmborg, "Bidrag till en förteckning över Esaias Tegnér's bevarade manuskript" (*Lunds universitets årsskrift, ny följd, avd. 1, bd 42*, Lund 1946).

- Oehlenschläger 1860 A. Oehlenschläger, *Poetiske skrifter*, 21, /udg./ F. L. Liebenberg (Kjøbenhavn 1860).
- Oehlenschläger 1976 A. Oehlenschläger, *Helge. Et digt*, /ny udgåva, komm./ P. Ingerslev-Jensen (København 1976).

INTERNET

www.altavista.se: *The North American Review in Cornell University's making of America.*

NAMNLISTA

Adlerbeth, Jacob, expeditionsskreterare	passim
Atterbom, Per Daniel Amadeus, poet	16, 36
Albert av Sachsen-Coburg-Gotha, engelsk prins	46
Berglund, Lars G. bokhandlare	28
Beskow, Bernhard von, författare	30-32, 35, 36, 47
Biörner, Julius, fornforskare	18
Blom, Isac Reinhold, författare	15
Bonnier, Albert, förläggare	48
Brandes, Georg, kritiker	8
Brinkman, Carl Gustaf von, diplomat	15, 18, 26-28, 30, 36, 37
Brown, John, stallmästare	46
Bruzelius, Magnus, arkeolog	19
Byron, Lord, poet	21
Böök, Fredrik, författare	36
Chamberlain, Houston Stewart, filosof	41
Crusell, Bernhard, kompositör	30-33, 48
Engelmann, Emil, förläggare	39
Eulenburg, Philipp von, diplomat	40-42
Elton, Cornelius, professor	54
Franzén, Frans Michael, skald	35, 47-49, 54
Geijer, Erik Gustaf, professor	14, 16, 21, 30, 37
Georg IV, kung av Storbritannien	46
Georg V, kung av Storbritannien	41
Gleerup, Christian, bokhandlare	33
Gobineau, Joseph Arthur de, diplomat	41
Goethe, Johann Wolfgang von, författare	37
Grundtvig, Nikolaj Frederik Severin, präst	21
Hagberg, Carl Peter. vältalare	10
Helvig, Amalia von, författare	36-39
Helvig, Carl von, militär	37
Hildebrand, Bror Emil, riksantikvarie	48
Holcomb, Martha, översättare	55
Holcomb, Thomas, översättare	55
Homeros, skald	21
Hylander, Sven, arkeolog	19-21
Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof, folklivsforskare	47

Karl XII, kung	7, 13
Liewen, Carl von, baron	55
Liljegren, Johan Gustaf, riksarkivarie	49
Lundblad, Fredrik af, generalkonsul	37
Lundgren, Egron, konstnär	49
Luther, Martin, reformator	22
Longfellow, Henry Wadsworth, diktare	50-55
Magnusen, Finn, fornforskare	20
Malmström, August, målare	4
Mohnike, Gottlieb, översättare	36-39, 54
Mohnike, Otto, vetenskapsman	38
Montgomery, Mathilde Orosco, sångerska	48
Myhrman, Gustaf, kansliråd	26
Myhrman Olof, advokatfiskal	26-28
Napoleon, kejsare	9, 21
Nordin, Gustaf, diplomat	55
Pindaros, diktare	9
Platon, filosof	31, 32
Rask, Rasmus, språkvetare	16, 49
Sandberg, Johan Gustaf, konstnär	28-30, 33
Schlitz, Emil von, skulptör	44
Schmetz, Hubert, förläggare	39, 40
Schröder, Johan Henrik, bibliotekarie	20, 28
Schwerin, Martina von, kulturpersonlighet	15, 20, 21, 28
Shakespeare, William, dramatiker	21
Stein, Charlotte von, författare	37
Stephens, Georg, språkvetare	30, 47-49
Strong, Wilhelm, kaplan	46, 53
Unger, Max, skulptör	43, 44
Tegnér, Anna, maka till Esaias	28
Tegnér, Esaias, författare	passim
Thomsen, Christian, museiman	19, 20
Thorkelin, Grimur, arkivarie	20, 21
Victoria, drottning av Storbritannien	46, 53
Ward, Samuel, kompositör	54, 55
Wijk, Hilda, gift med Olof Wijk	54
Wijk, Olof, affärsman	52-54

Wilhelm II, kejsare	40- 42, 44, 46
Wingård, Carl Fredrik af, ärkebiskop	47
Oehlenschläger, Adam	11-13, 15, 16



INGMAR STENROTH

GÖTHISKA FÖRBUNDET

DET NATIONELLA GENOMBROTET I

SVENSK KULTUR

KAPITEL 10

BILDEN AV GÖTHISKA FÖRBUNDET

2019

INGMAR STENROTH

BILDEN AV GÖTHISKA FÖRBUNDET

©Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T
413 24 Göteborg
Sverige

mail: steinwurzel@spray.se

Första sidan: Carl Gustaf Qvarnström, *Iduna* (1843, gips), Årsta slott.

INNEHÅLL

FÖRBUNDETS UPPLÖSNING	7
GEIJER OCH JACOB ADLERBETH	8
JACOB ADLERBETH I HISTORIENS LJUS	10
GEIJERS "BERÄTTELSE" OCH SKANDINAVISMEN	11
REAKTIONEN	16
KUNGENS BUDBÄRARE	17
NOTER	24
KÄLLOR OCH LITTERATUR	25
NAMNLISTA	27



RUDOLF HJÄRNE
Teckning av I Richert 1847
Foto SPA

BILDEN AV GÖTHISKA FÖRBUNDET

FÖRBUNDETS UPPLÖSNING

Göthiska förbundet bildas i Stockholm den 16 februari år 1811. Efter fjorton år av livlig verksamhet klingar aktiviteterna av. Sedan Tegnér publicerat sina snart världsberömda dikter om Frithiof och Ingeborg i förbundets tidskrift *Iduna* i början av 1820-talet, och därefter meddelar att han gjort sitt för förbundet, finns det ingen värdig poet som kan axla hans mantel. De arkeologiska och etnologiska undersökningar som förbundet presenterat med *Iduna* som forum, kanaliseras nu till Vitterhetsakademiens *Handlingar*. Jacob Adlerbeth hade blivit medlem i Akademien år 1818 och startat en uppryckning av institutionen. Sedan *Iduna* kommit ut med sitt sista löpande nummer år 1824, blir motiven att hålla sammanträden i förbundet allt svagare. Efter tjugotre års verksamhet ställer så förbundet in sina stämmor år 1833. Sällskapet förklaras vara vilande.

Signalen till att avveckla förbundet slutgiltigt ges när den ständige sekreteraren Jacob Adlerbeth avlider i september år 1844. Jacob Adlerbeth är den siste av sin ätt. Den 21 september krossas hans vapensköld i S:ta Clara kyrka i Stockholm. Adlerbeth var en av de tolv som stiftat Göthiska förbundet och tolv är också antalet bröder som samlas den 10 november år 1844, för att besluta om förbundets upplösning. Av stamgöterna är då redan hälften döda. Endast en av dem är närvarande vid det sista sammanträdet, nämligen *Thorgny*, Carl Fredrik Geijer, Erik Gustaf Geijers bror. Ordförande vid mötet blir en av Jacob Adlerbeths tidigaste vänner, Leonhard Fredrik Rääf. Han tog sig namnet *Refr* i Göthiska förbundet, knappast fornnordiskt, men accepterat, eftersom Rääfs släkt, enligt honom själv, var urgammal. Rääf håller ett anförande där han hyllar Jacob Adlerbeth och lyfter fram en för omvärlden okänd sida hos den döde: hans mecenatskap åt litteratörer och forskare.¹

Rääf deltar aldrig aktivt i Göthiska förbundets verksamhet och därför blir den beskrivning som han gör av förbundets liv inte av primärt värde. Honom anförtros ändå uppdraget att ta hand om Adlerbeths kvarlåtenskap. Man hade anledning att vänta att Rääf skulle handha Adlerbeths papper med varsamhet och respekt eftersom han själv var en inbiten samlare av gamla svenska brev och urkunder och i det offentliga livet en ivrare för allt som var gammalt och

fornt. Men så sker inte. Rääf menar att "intet opassande" i de hos Adlerbeth bevarade pappren skulle sparas åt eftervärlden. Lantjunkern Rääf hade utvecklats till en konservativ kuf i sin kulturella isolering i Östergötland. Därför blir hans bedömning om vad som kunde vara passande eller opassande i de adlerbethska pappren förödande. Han bränner många av de brev som Adlerbeth tagit emot genom åren och dessutom Alderbeths dagbok för åren 1827-1844. En tidigare del av dagboken från perioden 1809-1826, sänder Rääf till uppsalabibliotekarien Johan Henrik Schröder, göt med namnet *Skjölder Svenske*. Rääf ger Schröder i uppdrag att gallra i dagboken "med vänskapens stränga omsorg". Som väl är avstår Schröder från den anbefallda censuren av dagboken och sänder den heller inte tillbaka till Rääf. Därmed räddas en av de viktigaste källorna för kännedomen om det tidiga 1800-talets Sverige.²

Under sitt avslutande sammanträde ger förbundet magistern Knut Geijer i uppdrag att publicera en serie bevarade handlingar som berör förbundets historia. Knut Geijer är son till Erik Gustaf Geijer. Under arbetet med handlingarna uppmanar han sin far att skriva förbundets historia. Geijer den äldre skriver så nyåret 1845 en uppsats med titeln "Berättelse om Göthiska förbundets stiftelse och verksamhet". Den publiceras senare under året i Idunas elfte och sista häfte.³

GEIJER OCH JACOB ADLERBETH

Den bild som Geijer tecknar av förbundet i sin "Berättelse" år 1845, skulle få stor genomslagkraft bland efterföljande historiker. Framför allt gäller det den raljerande och ironiserande beskrivning Geijer gör av Jacob Adlerbeth. Förbundet var från början ett skämt, säger Geijer. Adlerbeth var den som påtryckte "uppfinningen" en seriös prägel, och det var han som författade inledningen och uttalade grundsatserna till de stadgar som uppgjordes och antogs. Adlerbeth var allvarsmannen bland de uppsluppna dryckesbröderna. Trots tidens skiften förblev han alltid densamme. Geijer berättar en anekdot om hur Adlerbeth våndas under en sömnlös natt i början av 1830-talet, sedan han kommit till insikt om att förbundet borde förklaras vilande.

Anmärkningsvärd är den karakteristik som Geijer ger av Adlerbeth som historiker: "Jag kom genom första delen av Svea rikets hävder i lukt av kätter, åtminstone i antikvariskt hänseende. Adlerbeth sade mig aldrig något därom.

I hjärtat var han en hemlig *Rudbeckian*, åtminstone så vida, att han ej utan yttersta prut ville avstå något, vare sig i längd, bredd, höjd eller djup, av de i den svenska ärofulla fornålderns namn någonsin gjorda anspråk. Ett samtal mellan tvenne andra vänner i detta ämne blev mig berättat. Den ene yttrade sina betänkligheter över mina betänkligheter i avseende på Ynglingaättens kronologi. Den andre tog mitt försvar och anmärkte med tillfredsställelse, att jag åtminstone lämnat den ännu äldre Fornjoterska ätten oantastad, som vore själva grundstenen till vår historia – emedan jag därom sagt ingenting.”⁴

Geijer framställer sig alltså som den kritiske vetenskapsmannen som i det första av sina två ofullbordade historieverk inte alls talar om vad som många menade vara den äldsta svenska kungaätten, den Fornjoterska, och som dessutom tvivlar på den nästföljande Ynglingaättens kronologi, så som den presenteras i Snorres *Heimskringla*. Men slår vi upp Geijers *Svea rikets hävder* och verkligen tar reda på vad som där står, finner vi att han redovisar Ynglingasagans kronologi på 78 sidor, varav 10 ägnas åt den Fornjoterska ätten. Geijer nämner ett tjugotal av de kungar som Snorre berättar om, i tron på att de faktiskt existerat.⁵ Även om Geijer ibland reserverar sig mot Ynglingasagans trovärdighet som enskild källa, så finner han ständigt kompletterande bevis för dess sanning. De resonemang han för kring de källkritiska problemen vad gäller den äldre nordiska kronologin, oscillerar mellan filologi, historia och arkeologi. Hans kombinationer var omöjliga att godta redan av hans egen generations källkritiskt insiktsfulla historiker.

Adlerbeth, å sin sida, befinner sig i den arkeologiska forskningens frontlinje. Det är samarbetet med de götiska arkeologerna och den danske vetenskapsmannen Christian Thomsen som bidrar till en helt ny syn på de förhistoriska tidernas kronologi, som snabbt skulle bli internationellt accepterad. Det finns inget i det rikliga källmaterial som Adlerbeth och Göthiska förbundet lämnar efter sig, som tyder på att Adlerbeth försvarar Rudbeckianismen. I sitt inträdestal i Vitterhetsakademien år 1819, diskuterar Adlerbeth i ett avsnitt de äldre forskarna: ”Vid deras uppgifter kan man likväl icke alltid trygga sig. De röja oftare ett svärmande begär att sprida glans över Sveriges fornålder, än den lugna omtanken att uppsöka sanningen. Av detta begär blev våra äldre hävdtecknare stundom förledda att ur inbillningens värld låna berättelser om händelser, som aldrig inträffat i verkligheten, och att låta ljuva och vidunderliga gissningar gälla framför övertygande slutsatser. Men då vi före-

brått dem så stora misstag, är det vår ovillkorliga skyldighet att med bevis styrka detta omdöme.” Vi finner att Adlerbeth intar en för sin tid modern källkritisk hållning inför de gamla auktoriteterna, vitt skild från Geijers spekulativa historieskrivning.⁶

Göthiska förbundets uppkomst är inte resultatet av en fix idé hos en enskild person, som Geijer vill få oss att tro. Det snabba genomslag som förbundets tankar får, tyder på att de blottlägger känslor och stämningar, som var gemensamma för många i samhället. Geijer verkar bortse från att det är hans förslag, att förbundet skulle starta en tidskrift, som blir avgörande för förbundets sammanhållning. Hans presentation av förbundets åsikter i Idunas första nummer, ger förbundet en idémässig grund. Tidskriften Iduna kommer ut med tio nummer under åren 1811-1824. Arbetet med att publicera nya nummer ger mål och mening åt förbundets sammanträden.

JACOB ADLERBETH I HISTORIENS LJUS

Om Geijers ”Berättelse” skriver Leif Landen i sin bok *Jacob Adlerbeth* (1997): ”De som har haft Jacobs rykte om hand har alla utgått från dessa geijerska minnesord”.⁷ Det är en riktig iakttagelse. Sålunda fäster sig Gustaf Ljunggren i *Svenska vitterhetens hävder* (1890) vid Jacobs ”benägenhet för vad man kunde kalla ett torrt fantasteri.”⁸ Anton Blanck förlitar sig helt på Geijers goda minne i sin undersökning *Geijers götiska diktning* (1918). ”Allvaret i den götiska kretsen hade alltid sin representant i Jacob Adlerbeth. Från honom kom också tanken att göra detta unga kamratlag till ett moraliskt-patriotiskt välfärdsutskott för nationens räddning ur försumpningen”.⁹ Direkt nedlåtande är Henrik Schück i *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (1929): ”Det kan ej nekas, att de detaljbestämmelser, genom vilka förbundet skulle förverkliga sitt program, förefalla oss väl puerila, och de bara tydliga spår av den gode Adlerbeths naivitet.” Och vidare: ”För komik hade den hederlige Adlerbeth inget sinne.” Schück citerar ett tal som Geijer håller i förbundet över sin förebild, *Einar Tambaskälver*, och finner att Geijer ”tydligt fogat sig efter Adlerbeths griller.”¹⁰ I romantikdelen av *Ny Illustrerad litteraturhistoria* (1957) upprepar Elsa Norberg den vedertagna synen på Jacob Adlerbeth, som den av göterna som ”inte var benägen till skämt”. Elsa Norberg har dock invändningar mot Geijers och de följande forskarnas uppfattning att det är Adlerbeth som författat stiftelseurkunden.¹¹

Inte heller det senaste tillskottet till floran av litteraturhistorieverk saknar ironier när Göthiska förbundet kommer på tal. Visserligen beskriver Lars Lönnroth i *Den svenska litteraturen* (ny upplaga 1999) förbundet som epokgörande. Men i karakteristiken av Jacob Adlerbeth finns den sedvanliga retoriken: denne är förbundets initiativtagare och ledargestalt, en hedersknyffel, men också en stor allvarsman som med förkärlek håller långgrandiga predikningar om behovet av nationell väckelse.¹² År 2000 publicerar den uppsaliensiske lärdomshistorikern Tore Frängsmyr andra delen av *Svensk idéhistoria*. Här upprepas uppfattningen att Jacob Adlerbeth är initiativtagare till Göthiska förbundet. Denne medverkar också enligt Frängsmyr i förbundets alla barnsliga tilltag, medan Geijer distanserar sig.¹³

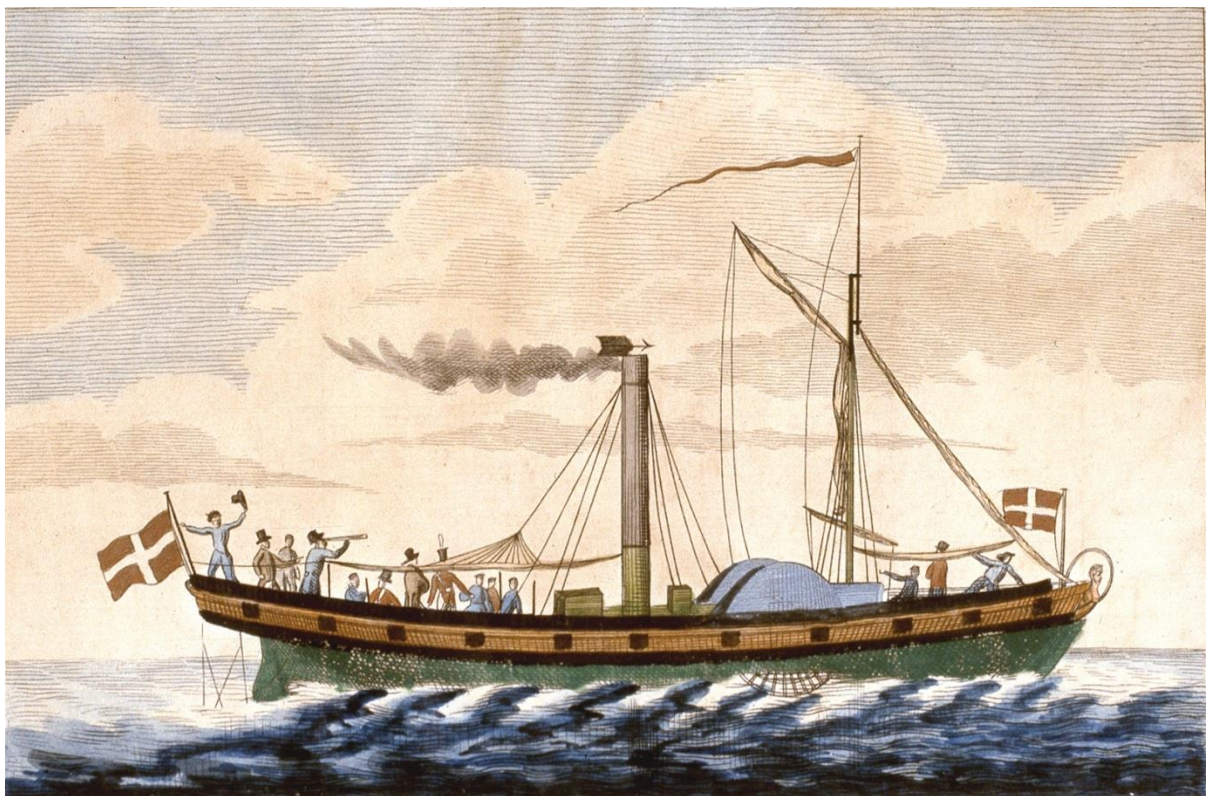
Invändningarna mot den traditionella synen på Jacob Adlerbeths roll i Göthiska förbundet ges av Ingmar Stenroth och Torkel Molin. I avhandlingen *Göthiska förbundet 1* (1972), kan Stenroth visa att förbundets grunddokument, stiftelseurkunden, är ett collage av de ursprungliga medlemmars inlämnade förslag. Att, som ofta skett, underkasta detta dokument en idémässig analys är därför knappast meningsfullt. Molin menar i avhandlingen *Den rätta tidens mått* (2003) att förbundets tillkomst är frukten av ett tankekollektivs arbete.¹⁴ Evert Baudous *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*, är skriven med stöd av Vitterhetsakademien. Så sent som år 2004 framställs här Jacob Adlerbeth som förbundets stiftare.¹⁵

GEIJERS "BERÄTTELSE" OCH SKANDINAVISMEN

En undersökning av omständigheterna kring Geijers "Berättelse" är nödvändig för att kunna bedöma dess värde som källa. Geijer flyttar till Uppsala för att vikariera som professor i historia år 1815. Redan då börjar han distansera sig från förbundet. Sedan Geijer utnämnts till professor i historia i Uppsala år 1817 och nått sina drömmars mål, tappar han mer och mer intresset för den götiska rörelsen. Utvecklingen påverkar förstås Geijers förmåga att ge en rättvisande bild av förbundet 25 år senare. På ett sätt som är unikt i svensk humanistisk tradition skulle Geijer komma att "avfalla" från sin konservativa åskådning och bli liberal några år innan han skriver sin "Berättelse". Så mycket av vad han tyckt, tänkt och varit med om, måste nu omprövas. Det gäller också hans medverkan i Göthiska förbundet. År 1845 ser Geijer sitt

deltagande i den götiska rörelsens försök att förändra samhället närmast som en ungdomsförvillelse. Han utser Jacob Adlerbeth till syndabock.

Geijers "Berättelse" kan ses som ett requiem över en förgången tid, skapad under inflytande av de förskjutningar i minnet som tidens flykt och förändrade värderingar ofta resulterar i. Studerar vi de politiska spänningsfält som alstras i Sverige vid tiden för det Göthiska förbundets upplösning år 1844, uppkommer emellertid frågan om inte Geijer samtidigt, på ett ytterst medvetet sätt, tonat ner sin insats i förbundet under den tid det begav sig, år 1811.



ÅNGBÅTEN CALEDONIA FRÅN KÖPENHAMN (1819-1841).

I slutet av 1820-talet etableras en ångbåtsförbindelse mellan Malmö och Köpenhamn, vilket får till följd att studenter från Sverige och Danmark träffas allt oftare. Sommaren år 1842 manifesteras dessa möten i en skrift med titeln *Skildring af de svenske og danske studerendes gjensidige besög i sommeren 1842*.¹⁶ Vid mötet i Köpenhamn samlas fyra hundra studenter. Man har picknick i det gröna, håller högtidstal och sjunger i kör. Störst lycka gör de svenska sångarna när de framför en tonsättning av Tegnér's dikt *Karl XII*. Då kören sjunger den vers i dikten som inleds "Ur vägen moskoviter", hörs hög-

ljudda hurrarop bland de församlade. Hattar och mössor flyger i luften. Kören får upprepa versen om och om igen.¹⁷

Episoden belyser den politiska drivkraften bakom studentmötena. Man vill bilda en skandinavisk front mot ”barbariet i öster”. 1840-talets studenter hade anammat idéerna från 1810-talets göter. Ryssfientligheten blir tydlig när de skandinaviska studenterna kraftsamlar år 1843. I juni reser studenter från Kristiania, Köpenhamn och Lund med ångbåt längs den svenska kusten för att landa i Uppsala. Studenterna tågar till Odens lund, där mötets ordförande, latindocenten Per Johan Petersson, hälsar gästerna välkomna med ett tal som är mättat med fornnordiska associationer.¹⁸ Studentmötet ses som ett fostbrödralag. Vid de otaliga skålar som utbringas används götiska horn. Mest spektakulärt är det stora horn i guld och silver som docenten Petersson skålar med. Det är samma horn som Karl XIV Johan låtit Bengt Erland Fogelberg utföra efter Göthiska förbundets konstutställning år 1818 och sedan skänkt till Uppsala studentkår år 1834. En lista över mötesdeltagarna publiceras. Vi räknar till 690 studenter.¹⁹ Matrikelns försättsblad skulle få statsledningen i Ryssland att lägga pannan i djupa veck. Här får vi veta att deltagarna inte bara kommer från Sverige, Norge och Danmark utan också från Finland! Till de – visserligen blott två – finska deltagarna vänder sig docenten Petersson särskilt, i ett anförande som inleds: ”Från söder och väster ilar nu vår tanke hän över östliga vågor till Auras stränder, till tapperhetens och idoghetens gamla hemland. Även därifrån överraskas vi av ett kärt besök. Bröder från Helsingfors! Vi hälsa Eder hjärtligen, broderligen. Till Eder och till Edert land känner vi oss dragna med starka, med mäktiga band; ty aldrig kunna vi glömma framfarna dagars gemensamma minnen.” Efter Peterssons tal framträder den finske studenten E. Asplund och framför rörd sitt eget och sin kamrats tack. De skulle, säger han, aldrig glömma Sverige, från vilket land endast den ”järnhårda Nödvändigheten” kunde skilja dem.²⁰

Avslutningsdagen samlas studenterna i Odens lund för bringa sin sångarhyllning åt Uppsalas ”mest aktade och älskade lärare, professor Geijer”. Denne tar emot utanför sin bostad och de danska studenternas ledare Carl Ploug framträder med ett hyllningstal. Geijer tackar djupt rörd för uppvaktningen och avslutar med orden ”Gud välsigne Er och Ert hopp, jag delar det!” Återsamlingen sker i festsalen i det nyuppförda biblioteket Carolina Rediviva. Där avfyras en serie brinnande entusiastiska avskedstal, varefter

Petersson och Geijer bärs omkring i lokalen av studenterna under stormande jubel.²¹

När de gästade studenterna beger sig på hemfärd mellanlandar de i Stockholm. En ny sammankomst ordnas i den rymliga Vauxhallen på Djurgården. De antiryska stämningarna ligger i luften. Cand. Theol. B. Böggli påminner om Finlands förlust: ”Sverig, Sverig! Kan du glemme Finland, som du mistede, mistede maaske for evigt? Nei! Du kan icke glemme, at Finnen er Din Broder ...”²²

Med på resan är en av lundastudenternas ledare, skalden C. V. A. Strandberg, *Talis Qualis*. Två strofer i hans avskedsverser till stockholmarna skildrar skandinavernas hemfärd:

Om på återfärden över djupen
till det södra Skandias sköna vår
vi en bölja möta, en förlupen,
som – en trött pilgrim – mot östern går;
någon av oss viskar: hälsa örnen
om den fest som nyss i norden var,
hälsa, att en krona, fast av törnen,
är vad Skandia nu åt honom har!
Drag mot Åland hän, och ännu längre
öster ut, mot Auras fagra strand,
där en imperatorshand allt trängre
drager åt förut nog trånga band;
till det land, där klangen av det svenska,
av det kära, sköna tungomål
redan – icke är den fosterländska
gamla klang, som smakar utav stål.²³

Den götiska strömningen med dess revanschistiska ideal, sporrade av tanken på landets storvulna förflutna, hade levt vidare bland studenterna också sedan Göthiska förbundets medlemmar sedan länge hade skingrats. När nu revanschismen förs fram som en massrörelse bland de skandinaviska studenterna, blir de gamla idealen till politisk dynamit.



SKANDINAVISTISKT ÖNSKETÄNKANDE: NORSKA, DANSKA OCH SVENSKA OFFICERARE I FÖRENING.

REAKTIONEN

De skandinavistiska mötena hade uppfattats som kulturella kamratträffar av de svenska och danska myndigheterna, i den mån de ens noterat dem. Rysslands charge d'affaires i Stockholm, Glinka, sänder emellertid två rapporter till tsaren i St. Petersburg den 8 juni och den 21 juni 1843, som ställer de svenska och danska regeringarna i tvivelaktig dager. Den politiska tonen vid studentmötena i Uppsala och Stockholm hade varit allt annat än gynnsam för relationerna mellan Sverige, Danmark och Ryssland, framhåller Glinka. Samtidigt underrättas ståthållarskapet i Finland om att två finska representanter varit med på studentmötet i Uppsala. De senare vägras nu återinträde till sitt universitet.²⁴

Den svenske envoyén i St. Peterburg, Nils Fredrik Palmstierna, blir överraskad av att kallas upp till tsaren den 27 juni. Denne efterlyser notiser från skandinavisternas möte i Uppsala. Tsaren meddelar samtidigt att de underrättelser han själv mottagit om vad som förevarit var mycket ogynnsamma för relationerna mellan hans eget land och Sverige. Han uttrycker sin förvåning över att inte den svenska regeringen ingripit mot de Skandinaviska mötena. Efter samtalet med tsaren begär Palmstierna audiens hos den ryske utrikesministern Karl Robert von Nesselrode, känd som den Heliga Alliansens arkitekt. Vid mötet, som äger rum den 3 juli, framhåller Nesselrode att han anser att de danska och svenska regeringarna fortsättningsvis borde avstyra de skandinaviska studentmötena. Palmstierna invänder att en sådan åtgärd skulle ställa till svårigheter för ett land som var en konstitutionell stat med medborgerliga friheter och rättigheter. Han försöker bagatellisera de politiska yttringarna vid mötena.

Samma dag sänder emellertid den ryska regeringen i stort sett likalydande depescher till sina beskickningar i Stockholm och Köpenhamn, med instruktion att meddela respektive regeringar innehållet. I depescherorna svartmålas studentmötena. De var arrangerade under förevändning av att vara kulturella, men i själva verket tjänade de syftet att åstadkomma politisk oro i Skandinavien och i en provins i tsardömet. Tsaren förutsåg allvarliga konsekvenser om mötena skulle fortskrida. Den svenska regeringen hade redan nåtts av en rapport från Palmstierna och var förberedd på vad som komma skulle. Redan innan den ryska depeschen anländer till Stockholm, hade den

svenska regeringen således sänt en instruktion till Palmstierna, daterad den 7 juli. Regeringen förklarar i denna att studentmötena skett med största öppenhet och att den inte hade möjlighet att förhindra vänskapligt sinnade medborgare från de Skandinaviska länderna att träffas. De upplysningar, som nått tsaren om stämplingar mot den rådande politiska ordningen, fann den svenska regeringen oriktiga, möjligen framställda i falskt syfte. Eventuellt skulle Danmark kunna ha konstitutionella förutsättningar att ingripa mot studenterna, något som inte var möjligt i Sverige.

Det visar sig också att man i Köpenhamn agerar kraftfullt på den ryska depeschen. Ett nybildat Skandinaviskt förbund förbjuds, kritiska röster i pressen censureras och den danske studentledaren Claus Ploug åtalas för ett aktivistiskt tal, som han hållit i Kalmar under resan till Uppsala år 1843.²⁵ Efter en livlig debatt får trots allt ett Skandinaviskt förbund etablera sig i Köpenhamn. Ett systersällskap bildas i Uppsala, som omgående börjar förberedelserna för den förväntade svarsvisiten på köpenhamnarnas besök i Uppsala sommaren 1843. Som framgått av notväxlingen mellan Sverige och Ryssland, skulle tsaren komma att se en upprepning av det skandinaviska mötet med yttersta ovilja. De svenska myndigheterna letar därför efter skäl för att få uppsalastudenternas aktiviteter inställda. De skulle få en omedelbar men omedveten hjälp av kungen själv. Karl XIV Johan drabbas nämligen i början av år 1844 av ett slaganfall. Farhågorna är stora att sjuklägret skulle bli hans sista. Att ordna ett studentmöte samtidigt med kungens begravning skulle vara synnerligen opassande, menar den svenska regeringen.

KUNGENS BUDBÄRARE

I februari-mars 1843 kallas så Geijer, i egenskap av rektor vid Universitetet i Uppsala till Stockholm för att få instruktioner av kronprins Oscar, om hur frågan om Uppsalastudenternas tilltänkta Köpenhamnsresa skulle hanteras. Som inspektor för Uppsala universitet ville kronprins Oscar inte blamera sig inför studenterna. Men Geijer var studenternas man. Han hade dem i sin hand. Han skulle kunna vädja till dem att ställa in den tilltänkta resan. Kungens sjukdom och förmodade snara frånfälle, kunde vara bevekelsegrund nog. Sedan Geijer återvänt till Uppsala, sammankallar han nationernas kuratorer till ett möte, där han framhåller det olämpliga med den aktuella resan, med

hänsyn till den sorg som kungahuset skulle hamna i om kungen lämnade det jordiska.²⁶ Studenterna låter sig emellertid inte bevekas. Teckningslistor för deltagande i den planerade Köpenhamnsfärden börjar cirkulera. Snart hade flera hundra namnteckningar samlats. Den 8 mars dör så Karl XIV Johan. Geijer kallas ånyo till Stockholm för instruktioner om hur han skulle agera, när det gällde studenternas planerade Köpenhamnsresa.



NORSKA OCH SVENSKA STUDENTERS AVRESA FRÅN KÖPENHAMN EFTER STUDENTMÖTET
ÅR 1862 (LITOGRAFI).

Hemkommen från Stockholm sammankallar Geijer de studenter som tecknat sig för resan och håller ett anförande. Konungen hade dött, och festen som skulle hållas i Köpenhamn låg inte längre bort i tiden än tre månader efter dödsfallet. Geijer ger rådet åt studenterna att avstå från resan till Köpenhamn. Han berör de politiska motiv som skandinaverna kunde tänkas ha för sin resa, och ironiserar över viljan att skapa en gemensam stat i Norden och över försöken att ta revansch på Ryssland. För att undvika att bli fel-

citerad, publicerar Geijer sitt anförande i uppsalaidningen *Correspondenten*.²⁷ Hans tilltag drabbar honom i dubbel bemärkelse: frispråkigheten i talet får kritik såväl från kungahuset som från studenterna.

Skenbart kröntes den geijerska aktionen med framgång, eftersom nittio av dem som tecknat sig för resan omedelbart stryker sina namn på listan. De kvarvarande etthundrafyra studenterna beslutar sig för att uppskjuta resan till följande år. Men bland studenter och allmänhet sprids snabbt ett missnöje mot Geijer och de åsikter han framfört. *Aftonbladet* kommenterar Geijers tal, och menar att det var ”välment och hjärtligt, men otvivelaktigt det minst lyckade vi någonsin sett av den redlige och utmärkte mannen. Det är synbart att han befunnit sig i en generad ställning och gått mot sitt eget hjärtas tysta önskningsar, han som ännu är en yngling i hela sin själ och säkert långt hellre skulle varit med på studenttåget i spetsen för skaran.”²⁸ Uppträden och oroligheter blir vanliga i Uppsala med anledning av den inställda resan till Köpenhamn och Geijer anklagas för ”servilt fjäsk”.

Var således studentnationernas resa inställd, så innebar inte detta, att de ledande inom Uppsala avdelningen av Skandinaviskt förbund, hade gett slaget förlorat. Nu lägger dessa ut nya teckningslistor, denna gång för deltagande i en privat resa till Köpenhamn. I samband med Karl XIV Johans begravning hade Geijer ånyo varit i Stockholm och fått tydliga instruktioner att framföra kungens eget ogillande av den tilltänkta Köpenhamnsresan. Nu vidtar Geijer en åtgärd för att komma arrangörerna ”litet närmare inpå livet”. Han kallar till sig de fem som var utsedda att leda resan, som var avsedd att äga rum den 13 maj 1844. Dessa är Per Johan Petersson, Fredrik Afzelius, Bernhard Elis Malmström, Carl Säve och Anton Niklas Sundberg. Sammanträdet blev vitt bekant och kom att kallas ”Den geijerska frukosten”.²⁹

Genom ett brev från Geijer till Hans Järta i början av maj, får vi en inblick i den advokatyf Geijer tillämpar mot studenterna för att vinna sin sak: ”Jag frågade dem om de ej vore medlemmar av Direktionen för den nya resan, vartill de måste jaka: vidare, om Konungens tillkännagivna tänkesätt vore dem bekant, som också måste bejakas. På min följande anmärkning ’att Herrarna rätta sig naturligtvis därefter?’ följde tystnad och förlägenhet och slutligen ett stammande svar av Afzelius att de ej kunde svara å Sällskapetets vägnar. Jag sade att detta vore en sak för sig, men att jag frågade dem enskilt om

de ansåg sig pliktiga att efterkomma Konungens önskan. På denna särskilt till var och en framställda fråga följde förlägna ja... Nästa fråga: Om Herrarna resa som representanter för den Studerade ungdomen? Svar, nej, utan detta vore en privatresa. Jag fann namnet besynnerligt för ett uttåg av cirka 200 studenter med akademiska lärare i spetsen; sade mig för övrigt veta att resan både blivit beredd och skulle göras under ett slags inkognito, som likväl komme att upphöra så snart vederbörande farit över Sundet, då de alltför väl visste att de skulle emottagas och firas såsom Svenska Studenternas och kanske Svenska Nationens representanter. På tillfrågan om resan vore politisk, följde ett allmänt nej. Jag utbad mig då att få fästa deras uppmärksamhet därpå att just den omständigheten att de uppträdde i Köpenhamn mot sin Konungs tillkännagivna vilja skulle nödvändigt giva resan en politisk betydelse av den vidrigaste karaktär...

Jag tillade att jag endast nödtvungen och med motvilja kallat dem, men ej kunnat undgå det på grund av de platser de vid Akademien och inom Studentkåren innehade... Här vore alldeles ej fråga om något tvång, om något annat tvång än det självbehärskning och manlighet ålägger..."³⁰

Efter dessa sarkasmer och hårda ord uppfattar arrangörerna av Köpenhamnsfärden sig utsatta för hot, och ställer in resan. Först hade de emellertid klagat hos prokanslern, ärkebiskop Carl Fredrik af Wingård, över den otillbörliga behandling som Geijer utsatt dem för och dessutom lämnat en redogörelse för "Förhöret" till Aftonbladet för publicering. Geijer upplever publiceringen av hans privata samtal som ett svek.

Svek gjorde också den okrönte konungen, som låter Geijer ensam få hela obehaget för studenternas inställda resa. Sommaren 1844 blir en orolig tid i Uppsala. Studenterna sänder anonyma brev till Geijer och kastar in stenar inlindade med nidverser i Geijers trädgård. När Geijer visar sig offentligt, möts han av studenter som gör miner och hälsar genom att kröka rygg på ett parodiskt sätt. Den liberala pressen häcklar honom samtidigt för hans sätt att gå överhetens ärenden. Från att ha varit studenternas vän, kom nu Geijer att framstå som studenternas fiende.³¹

Det är vid årsskiftet 1844-45 som Geijer sätter sig att skriva sin uppsats om Göthiska förbundets historia för tidskriften Idunas elfte och sista nummer.

Han är påverkad av den turbulens som uppstått mellan honom och Uppsala-studenterna under det gångna året. Geijer vill undvika att framställa sig som den forne initiativtagaren till ett studentförbund, vars ideal var gemensamma med 1840-talets studenters. Den revanschism som var drivkraften bakom götarnas nationalism år 1811, får som en följd härav knappast någon plats alls i Geijers "Berättelse" från år 1845. Den betonar i stället förbundet som ett sällskap med kulturella ambitioner. I inledningen till sin uppsats skriver Geijer: "Hur bland oss förslaget att kalla oss ett Göthiskt förbund, våra sammankomster stämmor, och i dessa utmärka oss med Göthiska namn först uppkom, erinrar jag mig ej. Vad jag mins är, att det från början var ett skämt och troligen ej blivit annat, hade ej en av vännerna påtryckt uppfinningen en annan stämpel." Formuleringen ger intrycket av att Geijer försöker skriva en memoar, att han vill ge några bilder fritt ur minnet från flydda ungdomsår. Men skenet bedrar. Berättelsen skrivs i den Geijerska stugan i Uppsala, där sonen Knut fortfarande har kvar sitt pojkrum, beläget i bottenvåningen bredvid Geijers eget arbetsrum. För att kunna utföra sitt uppdrag att ge ut handlingar till förbundets historia har Knut helt sonika forslat med sig hela Göthiska förbundets arkiv hem till pappa professors hus!

Geijer bläddrar bland de överallt i huset spridda dammiga buntarna med arkivpapper, minns episoder vid sammanträdena och sjunger verser ur sina egna dikter vid fortepianot. När han skriver sin "Berättelse" har han förslagen till stiftelseurkund inom armlängds räckhåll. De innehåller de blivande förbundsbrödernas brandtal, med dess djupa smärta över Finlands förlust och ett ofta ursinnigt hat mot Ryssland. Dessa inlägg har förstås Geijer läst när han sitter och skriver sin berättelse runt nyåret 1845. Han väljer att blunda för fakta och påstår att han inte minns hur det gick till när Gothiska förbundet bildades. Revanschismen mot Ryssland hade blossat upp i Uppsala-idyllen och lett till diplomatiska förvecklingar i Geijers egen samtid. Han döljer nu sitt eget revanschistiska engagemang i ungdomsåren och gallrar för säkerhets skull i Göthiska förbundets arkiv. Det förslag till stiftelseurkund, som han, i likhet med de övriga bröderna bör ha lämnat in, finns således inte längre kvar bland handlingarna.

Även om göterna spelar med i det scenario, som kronprins Karl Johan deltar i under Napoleonkrigens slutfas och som bland annat leder till Sveriges union med Norge, skulle de aldrig ge upp tanken på revansch på Ryss-

land för nederlaget i kriget 1808-1809. Sedan förbundet upplösts går revan- schismens vågor länge höga i Sverige. Vi har funnit att studentskandina- vismen vid seklets mitt, har hatet mot Ryssland som sin främsta drivkraft. Första delen av Johan Ludvig Runebergs *Fänrik Ståls sägner* kommer ut år 1848 och bidrar till att aktualisera svenskarnas förnedrande nederlag mot ryssarna år 1809. När Krimkriget bryter ut mellan Ryssland och Turkiet år 1854 får turkarna stöd av England och Frankrike. I Sverige sanktioneras nu de antiryska stämningarna och Sverige ingår ett förbund med England och Frankrike, för att få möjlighet att kunna återerövra Finland. En snabbt slutet fred mellan de stridande parterna år 1856 grusar förhoppningarna. En strate- gisk vinst gör ändå Sverige genom att fransmännen spränger den ryska fäst- ningen Bomarsund på Åland hösten 1854. Fortsättningsvis skulle Åland förbli obefäst.

Våren år 1862 utfärdar den ryske tsaren ett påbud som innebär att alla na- tionella fester skulle avskaffas utom en – den som högtidlighåller segern mot svenskarna vid Poltava den 28 juni 1709. I Sverige väcker beslutet stor upp- ståndelse och en Poltavafest arrangeras i Stockholm samma år, med syftet att anskaffa medel till en Karl XII-staty. Molins staty *Karl XII* reses i Kungs- trädgården i Stockholm år 1868 och invigningsfesten samlar tiotusentals del- tagare.

Då Geijer skriver sin berättelse om Göthiska förbundet år 1845, sker det i känslan av att sällskapets ideal tillhör en förgången tid. Men de såväl poli- tiska som kulturella aktiviteter, som förbundet värnade om, skulle leva vidare i generation efter generation. Det nyväckta intresset för göticismen i det slu- tande 1800-talet, fångas upp genom skriftställaren Rudolf Hjärnes föreläs- ningar om Göthiska förbundet åren 1870-1875, där turnéplanen omfattar såväl Sverige, Norge som Finland. I artikelform ger Hjärne ut sina föreläsningar i *Familje-Journalen* år 1877 och i bokform år 1878, med titeln *Göthiska förbundet och dess hufvudmän: fosterländska teckningar*.³²

Boken blir ett standarverk om sällskapet i hundra år. Den första moderna uppslagsboken i Sverige, *Nordisk Familjebok*, ser i sin artikel om Götiska för- bundet år 1883 de götiska idealen som en levande kraft i sin egen tid: ”Den fosterländska riktning, som under de sista decennierna och i våra dagar gjort

sig gällande på alla odlingens områden, har utan tvivel en bland sina fastaste rötter i det götiska förbundets idéer och verksamhet.”³³

Uppslagsverkets redaktion deltar själv i det götiskt-nationella svärmeriet genom att som vinjett till varje del av banden använda en bild av Carl Gustaf Qvarnströms skulptur *Iduna*, en dalkulla med kunskapens äpplen i en skål i famnen. Vi befinner oss på väg mot sekelskiftet år 1900, då den nordiska renässansen blir ett redskap för den allt febrigare nationalismen.



A är den första bokstafven i alla indoeuropeiska språks alfabet utom i den vanliga runföljden, der det inochar det tionde runmet. Det är tillika det renaste och klaraste af alla språklyd och har på ljudskalan sin plats mellan *I* och *U*, med hvilka vokaler det omväxlande förekommer dels i olika språk af samma stam i beteckningar af lika eller närstående begrepp, t. ex. Sanskr. *agni*, Lat. *ignis*, Litau. *agnis* (hvilka alla betyda eld), Sv. *agn*, dels i ett och samma språk vid ordböjning (*agnis, agni, ignis*) eller ordbildning (*agnis, agni, ignis*). Svenskans eger ett kort och öppet *a*, t. ex. i *grana, kall*, samt ett långt och slutet, t. ex. i *grana, käl*. I de nyare språken och icke minst i vårt eget, särdeles i våra landskapsmål, visar *a* benägenhet att sjunka och förändras till mer eller mindre grumliga *ä* (-*e*) eller *å*-ljud, t. ex. *redet* för svart, *redde* för varm, *legge* för ligga, *å* för *af*, *ådt* för *satt*. Dock är vårt modersmål ännu så rikt på rena och väljudande *a*, att det näst italienskan är det mest klangfulla och sängbara af Europas språk. Ursprungligen var *A* äfven det sanskritiska alfabetets första bokstaf. Det var nämligen den djupaste för musikaliskt ändamål använde tonen ända till fram emot det 11:te århundradet, då en djupare ton, *G* (*Gammala*), tillkom, och först på 1500-talet hade tonsystemet erhållit den utveckling, att man på skalan nådde djupet af stora *C*, som då blef utgångspunkten för vårt nuvarande tonsystem, i hvilket *A* är det *sjette steg* på den normala durskalan (*C dur*). — $\frac{1}{2}$ höjer *A* till *Asa*, $\frac{2}{3}$ sänker det till *Aes*. — *A* är äfven namnet på det nottecken, som utmärker tonen *A*, hvarvid *A* = kestra *A*; *A* = stora (grofva) *A*; *a* = lilla (ostrunka) *A*; *ä* = otstrunka *A*; *å* = trästrunka

Tryckt den 7/4 75.

A o. s. v. Låalodes utgör *A* sammet på den sträng, tangent eller pipa, som angifver tonen *A*. Såsom symboliskt tecken har *A* en vidsträckt användning och betyder då i allmänhet det första, det ursprungliga, det bestående. Så betecknar *A* på ett *seyus*, att det blifvit slaget på landets förnämsta myntningsort, t. ex. på ett franskt: Paris, på ett preussiskt: Berlin o. s. v. (Om *A* på romerska mynt so seodanför). — I *Léopold's Register* är *A* tecknet för ett fartyg af första klassen, hvarvid *AI* betyder, att det derjämte har fullständig utrustning; i motsatt fall nyttjas tecknet *A2*. — Såsom gammalromerskt taltecken är *A* = 500 och *A* = 5000. — I *Algebras* nyttjas *a*, liksom alfabetets närmast följande bokstäfer, till tecken för bekanta storheter, då ärosett de obekanta betecknas med *x*, *y* och *z*. — I *Logiken* använder man bokstafven *A* för att i allmänhet beteckna ett föremål för tankandet: ett ting, en egenhet. *A* = *A* är formeln för det s. k. *tasologiska omsättet*, t. ex. en häst är en häst, hvarjämte *A* dessutom för korthetens skull brukas såsom tecken för ett *universell-negativt omsättet*, t. ex. alla människor äro dödliga, i motsats till bokstafven *E*, som betecknar ett *universell-negativt omsättet*, t. ex. intet djur är föruflugt. — Slutligen ha vi att märka uttrycket "*A* och *O*", grek. *A* (*Alfa*) och *O* (*Omega*) eller *a* och *o* (den första och den sista bokstafven i det grekiska alfabetet), ett talesätt, som förekommer i Joh. Uppenb. 1: 8 och betyder "Begyynnelsen och Anden", början och slutet, det första och det sista, allt i allmänhet. Saart öfvergick det att beteckna begreppet för den Erige, den Allomfattande, hvadan också *A2* nyttjades i den äldsta kristna konsten såsom *Krafts symogram*.

1

-
- ¹ Rääf 1845, s 88 ff.
 - ² Förteckning 1984, s 4 ff.
 - ³ Geijer 1845, s 14 ff.
 - ⁴ Geijer 1845, s 32 f.
 - ⁵ Geijer 1926, s 227 ff.
 - ⁶ Adlerbeth 1819
 - ⁷ Landen 1997, s 12
 - ⁸ Ljunggren 1890, s 258
 - ⁹ Blanck 1918, s 13
 - ¹⁰ Schück 1929, s 345 ff.
 - ¹¹ Norberg 1957, s 139
 - ¹² Lönnroth 1999, s 531
 - ¹³ Frängsmyr 2000, s 18
 - ¹⁴ Molin 2003, s 75 ff.
 - ¹⁵ Baudou 2004, s 150
 - ¹⁶ Poulsen 1842
 - ¹⁷ Beretning 1844, s 4 f.; Holmberg 1946, s 58 ff.
 - ¹⁸ Beretning 1844, 27 f, s 37 ff.
 - ¹⁹ Beretning 1844, s 108 ff.
 - ²⁰ Beretning 1844, s 36 f.
 - ²¹ Beretning 1844, s 55
 - ²² Beretning 1844, s 58 ff.
 - ²³ Beretning 1844, s 78
 - ²⁴ Holmberg 1946, s 71 ff.
 - ²⁵ Beretning 1844, s 18 ff.
 - ²⁶ Geijer 1931, s 679 f.
 - ²⁷ Geijer 1930, s 290; Geijer 1931, s 681
 - ²⁸ Aftonbladet 10/4 1844
 - ²⁹ Geijer 1931, s 682 f.
 - ³⁰ Geijer 1931, s 570 ff.; Geete 1910, s 268 f., noten
 - ³¹ Geete 1910, s 264 ff.
 - ³² Hjärne 1878
 - ³³ Nordisk 1883, spalt 429 f.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Adlerbeth 1819 J. Adlerbeth, "Manuskript till inträdestal i Vitterhetsakademien" (S. Östergren, /ed./, *Förteckning över Götiska förbundets och Jacob Adlerbeths arkiv*, Stockholm 1984).
- Aftonbladet 1844 *Aftonbladet 1844* (Stockholm 1844).
- Baudou 2004 E. Baudou, *Den nordiska arkeologien – historia och tolkningar* (Stockholm 2004).
- Beretning 1844 *Beretning om studentertoget til Upsala i juni maanad 1843 afgiven af den danske bestyrelse* (Kjöbenhavn 1844).
- Blanck 1918 A. Blanck, *Geijers götiska diktning* (Stockholm 1918).
- Frängsmyr 2000 T. Frängsmyr, *Svensk idéhistoria: bildning och vetenskap under tusen år* (Stockholm 2000).
- Förteckning 1984 S. Östergren, /ed./, *Förteckning över Götiska förbundets och Jacob Adlerbeths arkiv* (Stockholm 1984).
- Geete 1910 Anna Hamilton Geete, *I solnedgången: minnen från Erik Gustaf Geijers senaste lefnadsår, I, 1845-1846* (Stockholm 1910).
- Geijer 1845 E. G. Geijer, "Berättelse om Göthiska förbundets stiftelse och verksamhet" (*Iduna* 11, Stockholm 1845).
- Geijer 1845 K. Geijer, "Författare i Idunas föregående häften" (*Iduna* 11, Stockholm 1845).
- Geijer 1926 E. G. Geijer, *Svea rikets hävder, I* (E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 4, Stockholm 1926).

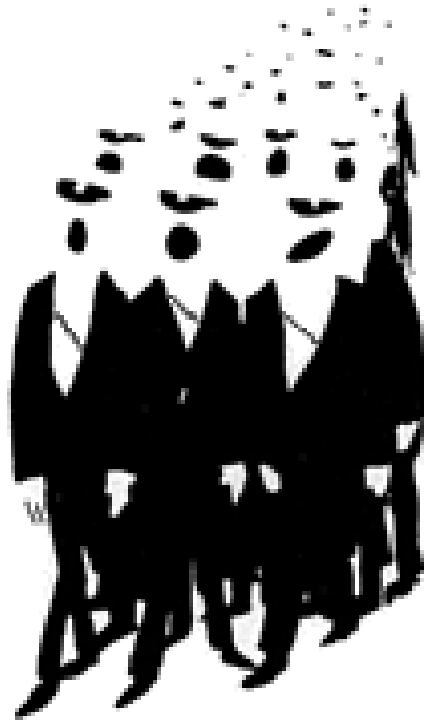
-
- Geijer 1930 E. G. Geijer, "Berättelse om Götiska förbundets stiftelse och verksamhet" (E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, II, Stockholm 1930).
- Geijer 1931 E. G. Geijer, *Brev* (E. G. Geijer, *Samlade skrifter*, 13, Stockholm 1931).
- Hjärne 1878 R. Hjärne, *Götiska förbundet och dess hufvudmän* (Stockholm 1878).
- Holmberg 1946 Å. Holmberg, *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt (1843-1863)* (Göteborg 1946).
- Landen 1997 L. Landen, *Jacob Adlerbeth* (Stockholm 1997).
- Ljunggren 1890 G. Ljunggren, *Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död*, 4, Lund 1890).
- Lönnroth 1999 L. Lönnroth, "Brages harpa – Geijer och den götiska renässansen" (L. Lönnroth-S. Delblanc /ed./, *Den svenska litteraturen*, II, Stockholm 1999).
- Molin 2003 T. Molin, *Den rätta tidens mått. Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet* (Umeå 2003).
- Nordisk 1883 *Nordisk Familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*, 6 (Stockholm 1883).
- Norberg 1957 Elsa Norberg, "Geijer och göticismen" (*Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, III, Stockholm 1957).
- Poulsen 1842 H. F. Poulsen, *Skildring af de svenske og danske studerendes gjensidige besög i sommeren 1842* (Kjøbenhavn 1842).

Schück 1929 H. Schück-K. Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, 5, (3:e fullständigt omarbetade uppl. Stockholm 1929).

NAMNLISTA

Adlerbeth, Jacob, expeditionssekreterare	passim
Afzelius, Fredrik, student	19
Asplund, E., finsk student	13
Baudou, Evert, arkeolog	11
Blanck, Anton, professor	10
Bögglid, Balthasar, cand. theol.	14
Fogelberg, Bengt Erland, skulptör	13
Frängsmyr, Tore, professor	11
Geijer, Carl Fredrik, kamrer	7
Geijer, Erik Gustav, professor	passim
Geijer, Knut, magister	8, 21
Glinka, Dmitry, diplomat	16
Hjärne, Rudolf, litteratör	6, 22
Järta, Hans, riksarkivarie	19
Karl XII, kung	12, 22
Karl XIV Johan, kronprins, kung	12, 17-29
Landen, Leif, litteraturvetare	10
Ljunggren, Gustaf, professor	10
Lönnroth, Lars, professor	11
Malmström, Bernhard Elis, student	19
Molin, Johan Peter, skulptör	22
Molin, Torkel, universitetslektor	11
Napoleon, kejsare	21
Nesselrode, Karl Robert von, rysk vicekansler	16
Norberg, Elsa, docent	10
Oscar, kronprins	17

Palmstierna, Nils Fredrik, diplomat	16, 17
Petersson, Per Johan, studentledare	13 , 14 , 19
Ploug, Carl, studentledare	13, 17
Qvarnström, Carl Gustaf, skulptör	4, 23
Rudbeck, Olof, professor	9
Runeberg, Johan Ludvig	22
Rääf, Leonhard Fredrik, fornforskare	7, 8
Schröder, Johan Henrik, bibliotekschef	8
Schück, Henrik, professor	10
Stenroth, Ingmar, forskare	11
Strandberg, C. V. A., författare	14
Sundberg, Anton Niklas, student	19
Säve, Carl, student	19
Tegnér, Esaias, skald	7, 12
Thomsen, Christian, museiman	9
Wingård, Carl Fredrik, ärkebiskop	20



INGMAR STENROTH

GÖTHISKA FÖRBUNDET

DET NATIONELLA GENOMBROTET I

SVENSK KULTUR

KAPITEL II

HÖR OSS SVEA!

2019

INGMAR STENROTH

HÖR OSS SVEA!

©Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T

413 24 Göteborg
Sverige

mail: steinwurzel@spray.se

Första sidan: Albert Engström, *Studentsångare* (ur *Strix*).

INNEHÅLL

STRANDBERGS HYMN 7

KRITIKEN 11

DU GAMLA DU FRIA 12

HÖR OSS SVEA ! 13

VÄRLDSUTSTÄLLNINGEN I PARIS ÅR 1867 14

BRUDEFERDEN I HARDANGER 15

HEMKOMSTEN 18

UPPFÖLJNINGEN AV SUCCÉN I PARIS 18

STUDENTSÅNGEN - ETT MEDIAFENOMEN 20

NOTER 20

KÄLLOR OCH LITTERATUR 22

NAMNLISTA 23



CARL WILHELM AUGUST STRANDBERG
(CA 1850, LITORAFI, AKADEMISKA FÖRENINGENS ARKIV, LUND).

HÖR OSS SVEA!

STRANDBERGS HYMN

Universitetsmiljön i Uppsala utvecklas i mitten av 1800-talet i takt med det moderna samhällets krav. Uppsala universitet blir en institution, som i sina intellektuella ambitioner eldas av den nationella pånyttfödelsen. Undervisningen förbättras, man skärper kunskapskraven och inför en särskild studentexamen år 1831, som ställer tydliga krav på studenternas insikter i universitetets kärnämnen. Humaniora och de sköna konsterna kommer i centrum för studierna. I denna miljö är professorerna Erik Gustaf Geijer, Per Daniel Amadeus Atterbom, Samuel Grubbe, Vilhelm Fredrik Palmblad och Adolf Törneros ledande personligheter. Ämnet filosofi med estetik blir på modet, inte minst sedan Christopher Jacob Boström blivit utnämnd till professor år 1841. Han utvecklar ett filosofiskt system som blir den dominerande tankestrukturen i ämnet i Sverige under senare delen av 1800-talet.¹

I Uppsala blir den litterära och musikaliska salongen en mötesplats för de kulturintresserade. Uppsalas landshövding Robert von Kraemer har en salong, Malla Silfverstolpe en annan, Geijer och Atterbom var sin. Uppsalasalongerna besöks av sådana celebriteter som Jenny Lind, Fredrika Bremer och den demoniske Carl Jonas Love Almqvist. Tillsammans med stadens författare och kompositörer får gästerna sina verk uppförda vid högläsningaftnar och musikaliska soarées inför entusiastiska åhörare.

Studenternas sällskapsliv utvecklas under Uppsalauniversitetets renässans. Genom studentsången skapar de en egen konstnärlig uttrycksform. Sångkörerna blir under 1810-talet fyrstämmiga. Med sin akustiska kraft överväldigar de åhörarna.² Studentkören *Allmänna sången* bildas år 1830 och *Orphei Drängar* år 1853. En av de ledande sångarna är Gunnar Wennerberg. Han kommer till Uppsala år 1837 och blir en fullfjädrad sällskapsbroder i den muntra samman slutningen *Juvenalorden*. Det är åt detta sällskap som Wennerberg börjar skriva *Gluntarne*, en samling visor som ger en kongenial bild av det uppsalien siska studentlivet. Men de vekt naturlyriska eller spexartade studentsångerna hade en allvarsammare motpol, som vetter åt det heroiska. Här skymtar

ånyo den götiska revanschismen, som föds på nytt när Oscar I bestiger tronen. Kungen skulle kunna utkräva den hämnd på Ryssland för Finlands förlust, som Karl XIV Johan aldrig förmått sig till, menar de unga intellektuella. Förutom sina "Gluntar" skulle Wennerberg därför att komma att skriva flera dikter, som speglar Sveriges förhållande till det allt spändare politiska läget ute i världen. Mest känd är *Hör oss Svea!*, som blir till år 1853.



GUNNAR WENNERBERG (ca 1880, FOTO).

Redan dessförinnan hade en annan av tidens främsta publicister gjort sig till tolk för den känsla av befrielse och förändring, som blivit allmän i Sverige efter Karl XIV Johans död. Det är Carl Vilhelm August Strandberg, som skriver en *Hymn* i tonsättning av den kände kompositören Otto Lindblad. Hymnen sjungs för första gången vid en fest i Lund den 5 december 1844, anordnad i närvaro av kungen med anledning av hans tronbestigning, som ägt rum i september samma år. "Hymn" är en sång som består av fem strofer och den framförs som en hyllning till monarken än i dag. Numera är det dock endast den första strofen som sjungs:

Ur svenska hjärtans djup en gång
 en enkel och en samfälld sång,
 som går till kungen fram!
 Var honom trofast, och hans ätt,
 gör kronan på hans hjässa lätt,
 och all din tro till honom sätt,
 du folk av frejdad stam!

Strofen är ett uttryck för den starka sympati som strömmade till den frinnade nye monarken från alla håll. Som helhet vill dikten lansera ett demokratiskt kungaideal, där folket och monarken lever i symbios. "Förtjningsfebern", som grasserar runt den nytillträdde kungen bland de liberala kretsarna, sammanfattas i ett brev av tidningsmannen Karl Wilhelm Lilliecrona: "Hela samhällskroppen känner liksom ett nytt liv strömma i sina ådror, och vi ha åter *heder* på Sveas urgamla tron /- - -/. Allas hjärtan, som älska fäderneslandet, dras mot den enkle, flärdfrie Konungen, i vars bröst ett ädelt hjärta klappar för vårt kära Sverige."³

C. V. A. Strandbergs "Hymn" skulle komma att kallas *Kungssången*, och många uppfattade den som Sveriges nationalsång. I en artikel i *Snäll-Posten från Malmö* skriver litteraturhistorikern Gustaf Ljunggren att "Den sätter konung och folk i deras rätta förhållande till varandra, gör dem till ett, i det den påminner om att Konungens Majestät intet annat är än folkets, besjunger således konungamakten endast så vitt den är ett uttryck av nationaliteten. Så länge ett monarkiskt Sverige finns kan därför denna sång sjungas, regenten

må heta vad som helst. Även i sin uppfattning av nationallynnet tycks den oss lyckad. Med nordiskt trots och nordiskt svårmod förenar den en levande patriotism.”⁴

Den som i dag läser de strofer som följer den första i Kungssången, har svårt att förstå samtidens entusiasm för dikten. Strandberg är en genuin ryss-hatare och för honom är en slutstrid mot Ryssland det högsta målet, om det så skulle bli en fullständig katastrof för kungen och hans folk:

O konung! Folkets majestät
är även ditt: beskärma det
och värna det från fall!
Stå oss all världens härar mot,
vi blinka ej för deras hot:
vi lägga dem inför din fot –
en kunglig fotapall.

Men stundar ock vårt fall en dag,
från dina skuldror purpurn tag,
lyft av dig kronans tvång
och drag de kära färger på,
det gamla gula och det blå,
och med ett svärd i handen gå
till kamp och undergång!

Och grip vår sista fana du
och dristeliga för ännu
i döden dina män!
Ditt trogna folk med hjältemod
skall sömma av sitt bästa blod
en kunglig purpur varm och god,
och svepa dig i den.

Vi finner att Strandberg slår an samma undergångstema som finns i göternas diktning från början av 1810-talet, då smärtan över Finlands förlust var som starkast. I Geijers dikt *Vikingen* bevittnar vi individens undergång, i Geijers *Manhem* ingår Sveriges undergång som ett tänkbart scenario, liksom i

Tegnér's stora prisdikt *Svea*. Strandberg ser hjälten och dennes offerdöd för sitt land som ett sublimt ögonblick, så som de revanschistiska göterna en gång gjort. För Strandberg är Karl XII den store idolen. Hjaltekungen och hans "gossar blå" bildar fonden bakom diktens djärva och trotsiga hållning. Vem Strandberg anser stå för det militära hotet mot Sverige, behöver ingen som läser hans år 1845 utgivna diktsamling *Sånger i Pansar* tvivla på. Karl XII finns på baksidan av omslaget till diktsamlingen. Hjaltekonungen gör en gest och utropar: "Kom gossar!" Det är mot Ryssland han är på väg.⁵

KRITIKEN

När Viktor Rydberg år 1878 håller sitt inträdestal över företrädaren på sin stol i Svenska Akademien, C. V. A. Strandberg, framhåller han att Strandbergs hymn har blivit den "Svenska folksången". Men den har en egendomlighet – den är den kanske enda folksång som "uttalar dödstankar över det folk, vars hymn till konungen han är." Även om detta kan klandras, måste ett litet folk kunna se sanningen "rakt i synen", menar Rydberg. Förgängelsens lag råder över allt timligt. "Kinas långa levnad är icke att föredra framför Hellas' korta och sköna."⁶ En tankestruktur, som bidrar till förståelsen av Strandbergs undergångsvisioner, skapas av filosofen på modet, Friedrich Hegel. Denne ser mänsklighetens utveckling som en process, där varje tillstånd leder till sin motsats. Kulturer blomstrar och går under, för att i sin tur ersättas av nya.

Strandbergs bloddrypande "Kungssång" skulle komma att utsättas för kritisk granskning och förlorar efter hand i popularitet. Föga förvånande är det kvinnor som tar initiativet när det gäller att finna en alternativ nationalhymn till "Kungssången". I ett brev till Carl Snoilsky från år 1887 frågar författarinnan Anne Charlotte Edgren-Leffler: "varför äger vi ingen folksång, vi som dock anses som ett sångälskande folk? /- - -/ Det är verkligt förödmjukande för oss, att vi vid alla högtidliga tillfällen ej ha något annat än en kungssång att komma med, då de andra nordiska folken sjunger om sin kärlek till sitt land."⁷ Nu börjar flera andra dikter presentera sig som kandidater till att bli svenska folkets nationalsång: Johan Ludvig Runebergs *Vårt Land*, Strandbergs *Hör oss Svea!* och Rickard Dybecks *Du gamla du fria*.

År 1889 svarar författaren Cecilia Bååth-Holmberg för det dittills skarpaste angreppet på Strandbergs "Hymn". Hegelianismens idealitet gäller inte för henne. Hon finner att Strandberg skryter i diktens andra strof, när han talar om att Sverige kan stå emot all världens härar, och att landet inte blinkar för deras hot. Egendomliga finner hon diktens följande strofer vara, de som talar om Sveriges undergång. Vi tror inte, skriver hon, "att något folk, insvept hur mycket som helst i sina nationalfanor, med någon som helst tro på framtiden skall av hjärtat kunna instämma i denna sång. En folksång torde väl böra vara ett uttryck för folkets lust och glädje, dess hopp och dess kärlek; den bör väl äga kraft att gå till dess hjärta, så att den omedelbart blir en folkets egendom. Detta har aldrig denna sång blivit."⁸



LARS WILHELM HERLIN, RICKARD DYBECK (1850-TALET , TECKNING.).

DU GAMLA DU FRIA

Kritiken får effekt. Den stöds av kungen själv. När Oscar II deltar i en akademisk festlighet i Lund den 27 maj 1893, reser han sig och åhör stående ”Du gamla du fria” sjungas. En journalist från den lundensiska *Folkets tidning* konstaterar att Dybecks dikt därmed ”vunnit officiell bekräftelse på att vara landets verkliga folksång.”⁹ När en ”nationaldag” firas på Skansen år 1893, passar ”Du gamla du fria” in i den naturromantiska idealitet som var fri-luftsmuseets signum. Dybecks sång framförs vid flera officiella tillfällen och året därefter kallar *Stockholms-Tidningen* i ett referat ”Du gamla du fria” för den ”nya folksången”.¹⁰ Under 1900-talet blir så Dybecks ”Du gamla du fria” den självklara nationalsången för svenskarna, inpräglad hos ungdomen i tidiga år under skolans musiktimmar.

Wennerbergs ”Hör oss Svea!” skrivs år 1853, det vill säga samma år som en internationell storkonflikt bryter ut mellan Ryssland och Turkiet, sedan utvidgad till att även omfatta England och Frankrike. Också Sverige deltar i marginalen i denna konflikt och inleder förhandlingar med England-Frankrike, för att vinna fördelar mot Ryssland. ”Hör oss Svea!” blir under några årtionden en alternativ folksång innan den kommer i skuggan av ”Du gamla du fria”. Dikten lyder:

HÖR OSS SVEA!

Hör oss Svea, moder för oss alla!

Hör oss!

Hör oss!

Bjud oss kämpa för ditt väl och falla!

Bjud oss!

Bjud oss!

Aldrig, aldrig skola vi dig svika!

Aldrig!

Aldrig!

Tag vår ed, i alla skiften lika!

Tag den!

Tag den!

Med liv och blod

Försvaras skall

Den fria jord, som än är vår,

Vartenda grand
 Utav det arv,
 Du gav i saga och i sång;
 Och om av svek,
 Förräderi
 Och split och våld du hotad står,
 Så tro dock vi
 I Herrans namn
 Som våra fäder trott en gång:

”Vår Gud är oss en väldig borg,
 Han är vårt vapen trygga;
 På Honom i all nöd och sorg,
 Vårt hopp vi vilja bygga.”

Härligt, härligt blir det då
 Segrande i striden stå
 Härligare dock att få
 För dig, o moder, falla.

Liksom Strandbergs ”Hymn”, blir Wennerbergs dikt en hyllning till den svenska storvulnheten. Diktens näst sista strof bryter såväl innehållsligt som musikaliskt mot dikten i övrigt. Den är en vers ur Martin Luthers psalm *Vår Gud är oss en väldig borg*. Psalmen sjungs av Gustav II Adolf och hans trupper när de beger sig ner till kontinenten för att delta i det 30-åriga kriget. Greppet är djärvt och det ökar den heroiska tonen i dikten, som klingar ut i en maning till tapperhet i den strid, vars yttersta konsekvens blir den sköna hjältedöden. Även om ”Hör oss Svea!” inte blir en officiell folksång skulle den komma att leva sitt eget liv på den svenska studentsångens repertoar. Under hela 1800-talet betraktas den av akademikerna som den främsta sången i den heroiska genren. Än i dag sjungs ”Hör oss Svea!” vid studenternas årliga Valborgsmässofirande.

VÄRLDSUTSTÄLLNINGEN I PARIS ÅR 1867

Sin största triumf får sången i samband med världsutställningen i Paris

år 1867. En excentrisk fransk kulturpersonlighet och filantrop, baron Isidore Taylor, utlyser i samband med världsutställningen en sångartävling, *Festival-concours universel de Paris*, som skulle samla körer från när och fjärran. Taylors inbjudan till sångartävling når Uppsala och "Allmänna sången", vars dirigent är Oscar Arpi. Utan kontanta medel samlar Arpi ihop en trupp på nittionio sångare, med avsikt att delta i tävlingen i Paris. Tillsammans med sångarna gör han en turné per järnväg runt Sveriges större städer. Intäkterna från konserterna ger den kassa, som gör resan till tävlingen möjlig. Satsningen upplevs redan från början som ett nationellt projekt och följs i detalj via notiser i dagspressen. Väl anlända till Paris visar det sig under repetitionerna att de svenska sångarna är så överlägsna de övriga körerna, att dessa drar sig ur tävlingen om första pris. Ett extra första pris fick ställas upp åt den svenska kören, för att inte generera de övriga deltagarna. Det får namnet "Prix d'excellence unique" (Pris för enastående skicklighet). Svenskarna kom på så sätt att tävla utan konkurrens. Sångarna samlas på *Salle Vauxhall* i utkanten av Paris. Den svenska kören framträder sist.

En av de svenska deltagarna, Pelle Ödman, beskriver vad som sker: "Äntligen stod Arpi för fronten med lyftad pinne. Allas ögon var riktade på denna. Nu föll den – och "Hör oss Svea, moder för oss alla" dånade fram från våra basar med så överväldigande kraft och klang och en så beundransvärd jämnhet, att vi alla liksom genom ett trollslag återfick hela vårt mod; och tenorerna var färdiga som *en* man med sitt genomträngande "Hör oss!" /- - -/. Aldrig förr hade denna sång sjungits så. Vi hörde själva, hur det dånade i salen helt annorlunda än under de föregående körerna, och vi kände att vårt hjärta var med i sången. /- - -/ Här stod vi många hundra mil från gamla Sverige mitt i den förfinade världsstaden Paris, där man knappt kände vårt land mer än till namnet, och våra känslor för detta land fick vi nu sjunga ut i toner, som måste bringa isande kårar utefter ryggraden på alla dessa främlingar, vore de än så blaserade".¹¹

BRUDEFERDEN I HARDANGER

Andra numret på körens repertoar var norrmännen Halfdan Kjerulfs och Andreas Munchs sång *Brudeferden i Hardanger*. Andreas Munchs text kan

sågas vara en tolkning av den målning av konstnärsparet Adolph Tideman och Hans Gude, som är en ikon i det norska nationalmedvetandet.



ADOLPH TIDEMAN OCH HANS GUDE, BRUDEFERDEN I HARDANGER (OLJA PÅ DUK, 1845, NASJONALGALLERIET, OSLO).

Brudeferden

Der aander en tindrende sommerluft
varmt over Hardangerfjords vande,
hvor høit op mod himlen i blaalig duft
de mægtige fjelde stande.
Det skinner fra bræ, det grønnes fra li,
sit helligdagsskrud staar egnen klædt i,
thi se, over grønklare bølge
hjemglider et brudefølge.

Som en oldtids kongedatter saa prud
med guldkrone paa og skarlagen,
i stavnen sidder den prægtige brud

saa fager som fjorden og dagen.
 Lyksalig brudgommen svinger sin hat,
 nu fører han hjem sin dyreste skat
 og ser i de øine milde
 sit liv som et bryllupsgilde.

Alt risler det lokkende tonefald
 af gangar og slaat over voven,
 fra fjeld og til fjeld ruller bøssens knald,
 og glædesraab svarer fra skoven.
 Med brudens smaa terner drives der skjemt,
 og kjøgemesteren har ikke glemt
 at fylde ustanselig kruset
 til ære for brudehuset.

Saa drage de fremad med lysteligt spil
 hen over den blinkende flade,
 og baad efter baad sig slutter dertil
 med bryllupsgjester saa glade.
 Det blaaner fra kløft, det skinner fra bræ,
 det dufter fra blomstrende abildtræ -
 ærværdig staar kirken paa tangen
 og signer med klokkeklangen.

I denne bævende, flygtige nu,
 før draaben af aaren er trillet, -
 har kunsten fæstet med kjærlig hu
 det hele, straalende billed,
 og løfter det stolt for verden frem,
 at alle kan kjende vort herlige hjem,
 og vide de eventyr klare,
 som Norges fjorde bevare.

Stykket avslutas med att den nordiska kören imiterar klockklang. En av de svenska sångarna i Paris, Måns Hultin, skriver i sina minnesteckningar, att när "Brudeferden" klingade ut, "då gick det dem kårar över ryggen, och när sången bortdog långt, långt bort, så att jag tyckte mig höra den dyra och kära

hembygden där uppe i norden med berg och dalar sakta instämma i slutackordet, då bröt det ut ett ursinne, ett hagel och oväder av handklappningar och bravorop.”¹²

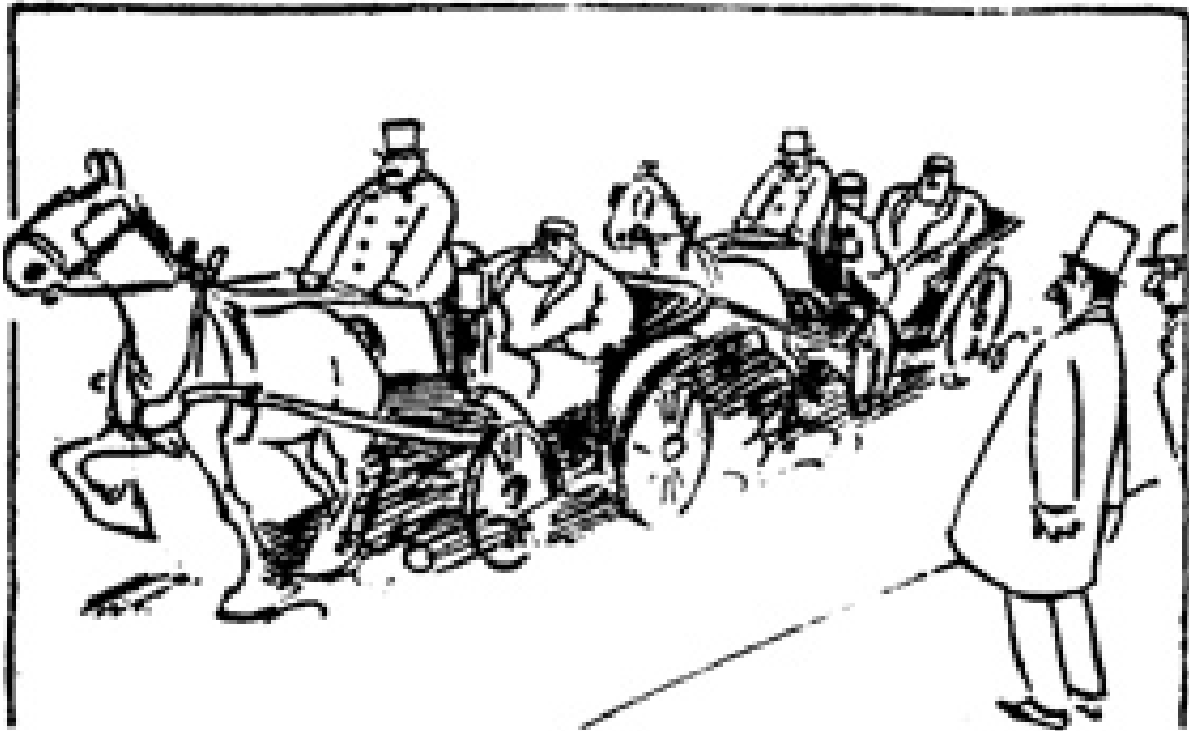
Några dagar senare uppträder de svenska körsångarna på *Parisoperan* i en paus i Giuseppe Verdis *Il Trovatore* (Trubaduren). Nu sjunger man sex sånger, återigen med ”Hör oss Svea!” som öppningsnummer. Hultin skriver: ”Applåderna voro förskräckliga: claue, publik, orkester, dansörer och teatermaskinister, alla klappade de, och alla ropade de som furier.”¹³

HEMKOMSTEN

Efter prisutdelningen för sångartävlingen, som äger rum i Boulognerskogen, styr kören sin färd hem igen. I Sverige utvecklar sig resan till ett veritabelt triumftåg. Kung Karl XV hade anbefallt allmän flaggning och uppvaktning varhelst järnvägståget med sångarna gjorde anhalt. I Stockholm bjuder kungen på frukost på Ulriksdal och deltar själv som bas i kören under den efterföljande sångstunden. Väl anlända till Uppsala utvecklas mottagningen av kören i Botaniska trädgården till en nationell manifestation. Festens höjdpunkt blir ett tal av professor Frithiof Holmgren, som sammanfattar den hänförelse som studenternas Parisresa hade utlöst i Sverige. Med spänning hade svenskarna väntat på ett besked om hur sångartävlingen avlöpt, säger Holmgren: ”Och så kom där ett bud – det var ett segerbud. – Då gick en suck av lättnad ur Sveas bröst. Det var en väldig suck, – den bröt som ett stormande, enstämmigt jubel fram över hela vårt land. – Vad det är mäktigt gripande att höra hur ett helt folk jublar eller gråter! – Med rörelse hörde vi budet, och vi såg tårar i månet manligt öga, ja, vi blygas icke att säga det, vi kände dem.”¹⁴

UPPFÖLJNINGEN AV SUCCÉN I PARIS

Studenterna skulle fullfölja den succéartade uppvisningen av sin sångkonst vid de två följande världsutställningarna i Paris, åren 1878 och 1900. Det sker under konserter i en festsal med namnet *Palais du Trocadero*, som uppförts till utställningen år 1878. Eftersom norrmän deltog i den nedresta truppen år 1878 ersattes det tänkta inledningsnumret ”Hör oss Svea!” med Jacob Axel Josephsons tonsättning av Runebergs ”Vårt Land” (Notre Pays), medan Uppsalakören sjöng ”Hör oss Svea!” (Hymne de la Suède) senare i programmet.



"OH, LES ÉTUDIANTS SUÉDOIS!" ("Å, DE SVENSKA STUDENTERNA!")
 TECKNING I SVENSKA DAGBLADET ÅR 1920 I SAMBAND MED 20- ÅRSMINNET AV PARIS- FÄRDEN
 ÅR 1900.

Vid den konsert som hölls under utställningen år 1900 har emellertid "Hör oss Svea!" återtagit rangen av inledningssång. Den svenske kronprinsen Gustav hade rest ner till världsutställningen och dyker upp i festsalens kulisser, för att önska kören lycka till. Den legendariske skådespelaren och skriftställaren Knut "Manasse" Nyblom är andretenor i kören och beskriver i sina minnesanteckningar, hur kören tågar in på scenen under sin ledare Ivar Eggert Hedenblad: "Inom en minut är sångarhalvcirkeln sluten, Hedenblad tar ton, den upprepas på darrande läppar, och som en storartad högtidlig bön om hjälp från moder Svea, klingar hymnen ut över den andlöst lyssnande mängden, först basarnas mäktiga: 'Hör oss Svea, moder åt oss alla' och så tenorernas distinkta klingande: 'Hör oss! Hör oss!' Det var en gripande stund, hjärtat dunkade vildsint i kroppen, och tårarna strömmade omedvetet till ögat, men röstklangen steg och steg, och nästan med en stolt segervisshet om att 'moder Svea' hört vår bön och stått oss bi, förenade sig alla stämmorna i ett brusande 'för dig, o moder, falla!', följt av ett bedövande bifall, som likt en dundrande åska rullade fram över de entusiastiska massorna."¹⁵

STUDENTSÅNGEN – ETT MEDIAFENOMEN

I våra dagar lär det finnas få som vill se Sverige personifierad som moder Svea, en moder som vi slaviskt underkastar oss, och som vi med vällust gör oss beredda att dö för. Ändå fortsätter studentsångarna att framföra ”Hör oss Svea!” vid högtidliga tillfällen. Uppfattar vi texten i sången, eller blir körens sång i stället ett stämningsskapande inslag i en gemenskap, som ger oss tillfälle att reflektera över en svunnen tid, då studenten var ”ljusets riddarvakt” och hans sociala liv och åsikter av central betydelse i samhället? Kanske är studentsången ett av de tidigaste exemplen på det fenomen som fick kommunikationsteoretikern Marshall McLuhan att formulera en aforism på 1960-talet, som också blir titeln på en bok:

*The medium is the message – Mediet är budskapet.*¹⁶

NOTER

-
- ¹ Karle 2009, s 242 ff.
 - ² Jonsson 1990, s 37 ff.
 - ³ Andersson 1940, s 95
 - ⁴ Snäll-Posten från Mlmö 12/3 1849; Tarschys 1949, s 267 ff.
 - ⁵ Strandberg 1845
 - ⁶ Rydberg 1878, s 142 f.
 - ⁷ Snoilsky 1918, s 162 f.
 - ⁸ Bååth 1889, s 228
 - ⁹ Folkets tidning 29/5 1893; Björck 1946, s 151
 - ¹⁰ Före 1905 löd inledningsraden vanligtvis "Du gamla du friska", se Björck 1946, s 151 ff.
 - ¹¹ Ödman 1891, s 182
 - ¹² Månsson 1868, s 61 f.
 - ¹³ Månsson 1868, s 68
 - ¹⁴ Månsson 1868, s 96
 - ¹⁵ Nyblom 1900, s 113 f.
 - ¹⁶ Jonsson 1994, s 37 ff.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Andersson 1940 B. Möller /utg./, *Rektor Gustaf Anderssons brevväxling 1832-1863, 1* (Lund 1940).
- Björck 1946 S. Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap* (Stockholm 1946).
- Bååth 1889 Cecilia Bååth-Holmberg, "Frihetens sångarätt" i Sverige på 1840-talet (Stockholm 1889).
- Jonsson 1990 L. Jonsson, *Ljusets riddarvakt. 1800-talets studentsång utövad som offentlig samhällskonst* (Uppsala 1990).
- Jonsson 1994 L. Jonsson, "Ordning och frihet – idylliskt och heroiskt. Något om studentsångens betydelse under Karl Johanstiden" (*Carl Johans förbundets handlingar 1989-1993*, Uppsala 1994).
- Karle 2009 Gunhild Karle, *Uppsala universitet och dess studenter 1477-2010* (Uppsala 2009).
- Månsson 1868 Måns Månsson (pseud. för M. H. Hultin), *Uppsalasångarnes Pariserfärd* (Uppsala 1868).
- Nyblom 1900 K. Nyblom, *Uppsalasångarnes Pariserfärd 1900: minnen* (Stockholm 1900).
- Rydberg 1878 V. Rydberg, "Inträdestal i Svenska Akademien, den 22 maj 1878" (*Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1796, 53*, Stockholm 1878).
- Snoilsky 1918 C. Snoilsky, *Carl Snoilsky och hans vänner. Ur skaldens brevväxling, 2* (Stockholm 1918).

Strandberg 1845	C. V. A. Strandberg, <i>Sånger i pansar / af Talis Qualis/</i> (Lund 1845).
Tarschys 1949	B. Tarschys, <i>Talis Qualis. Studentpoeten. Miljö- och tidshistoriska studier</i> (Stockholm 1949).
Ödman 1891	N. P. Ödman, <i>Ungdoms- och reseminnen. Vers och prosa, 1</i> (Stockholm 1891).

NAMNLISTA

Almqvist, Jonas Love, författare	7
Arpi, Oscar, dirigent	15
Atterbom, Per Daniel Amadeus, poet	7
Boström, Cristopher Jacob, filosof	7
Bremer, Fredrika, författare	7
Bååt-Holmberg, Cecilia, författare	11
Dybeck, Rickard, fornforskare	11-13
Edgren-Leffler, Anne Charlotte, författare	11
Engström, Albert, konstnär	4
Geijer, Erik Gustaf, professor	7, 10
Gude, Hans, konstnär	15, 16
Gustav, kronprins	18
Gustav II Adolf, kung	14
Grubbe, Samuel, professor	7
Hedenblad, Ivar Eggert, dirigent	18
Hegel, Friedrich, filosof	11
Herlin, Lars Wilhelm, grafiker	11
Holmgren, Frithiof, professor	17
Hultin, Måns, författare	17, 18
Josephson, Jacob Axel, tonsättare	17

Karl XII, kung	10
Karl XIV Johan, kung	8, 9
Karl XV, kung	17
Kjerulf, Halfdan, tonsättare	15
Kraemer, Robert von, landshövding	7
Lilliecrona, Karl Wilhelm, tidningsman	9
Lind, Jenny, sångerska	7
Lindblad, Otto, kompositör	9
Ljunggren, Gustaf, professor	9
Luther, Martin, teolog	13
Munch, Andreas, författare	15
McLuhan, Marshall, filosof	20
Nyblom, Knut, skådespelare	19
Oscar I, kung	7
Oscar II, kung	11
Palmblad, Vilhelm Fredrik, författare	7
Runeberg, Ludvig, författare	11, 18
Rydberg, Viktor, författare	11
Silfverstolpe, Malla, salongsvärdinna	7
Strandberg, C. V. A., författare	6, 7, 9-12, 14
Snoilsky, Carl, skald	11
Taylor, Isidore, kulturpersonlighet	14
Tegnér, Esaias, diktare	
Törneros, Adolph, filolog	7
Tideman, Adolph, konstnär	15, 16
Verdi, Giuseppe, kompositör	18
Wennerberg, Gunnar, kompositör	7, 8, 13, 14
Ödman, Pelle, skolman	15



INGMAR STENROTH

GÖTHISKA FÖRBUNDET

DET NATIONELLA GENOMBROTET I

SVENSK KULTUR

KAPITEL 12

EN NATIONS FÖDELSE

2019

INGMAR STENROTH

EN NATIONS FÖDELSE

©Ingmar Stenroth
Förlag
Citytidningen CT
Doktor Westrings gata 21 T
413 24 Göteborg
Sverige

mail: steinwurzel@spray.se

Första sidan: vid Riksgränsen, söder om Vassijaure, ligger Sveriges klaraste sjö,
Trollsjön, med 40 meters sikt ner till botten.

INNEHÅLL

EN NATIONS FÖDELSE 7

NOTER 21

LITTERATUR 21

NAMNLISTA 21



EMERIK STENBERG, ERIK AXEL KARLFELDT (1924, OLJA PA DUK,
KARLFELDTSGÅRDEN, SÅNGS I SJUGARE, DALARNA).
FOTOGRAF: DANIEL ERIKSSON.

EN NATIONS FÖDELSE

Redan på 1400-talet finner vi att lärda män i det blivande Sverige anser att de härstammar från goterna, ett folk som i Norden kallas göter. Göterna är ett mytiskt folk, som skulle ha utvandrat från norr i den europeiska civilisationens gryning, för att så småningom erövra delar av Romarriket. Under 15- och 1600-talen kulminerar svärmeriet kring de hugstora förfäderna i Sverige. Tankarna dröjer sig kvar under 1700-talet, men aktualiseras med full kraft först under 1800-talet. Sedan Frankrikes drömmar i nationalismens anda går om intet i slutet av 1790-talet och de nationalisiska sällskapen i Tyskland blir förbjudna på 1810-talet, kommer de nationella strävandena i Norden i fokus för Europa. Sverige och Danmark samverkar i arbetet på att återupprätta den heder, som länderna förlorat under det begynnande 1800-talets storkrig. Norge utvecklar sin nationalism i relation till storebror Sverige och Finland profilerar sina självständighetssträvanden dels mot Sverige, dels mot Ryssland. Från mitten av 1800-talet blir den nordiska forntidskulten en förebild för tyskarna, när de bygger sin nation.

Den djupa religiositet, som präglar romantikens samhälle, påverkar synen på staten. Sveriges öden och äventyr blir ytterst beroende av Guds försyn. Så kommer nationalismen att bli en kvalitet med religiösa dimensioner och får ett absolut värde. Det åligger folkens ledare att inplantera den nationalistiska känslan hos alla och en var. Att hysa nationella känslor blir en plikt för medborgaren. Den svenska kungamakten solidariserar sig med den nationella ambitionen. Under nationalismens uppbyggnadsskede finns det dock en ledande man, som måste ha upplevt sin svenskhet som något främmande, ja snarast som en föreställd gemenskap. Han är en invandrare, vars medborgarskap aldrig hade godkänts, om det kopplats till kravet på att behärska det svenska språket. Han fruktar dessutom i hela sitt liv, att han när som helst skall bli utvisad ur landet. Det är kungen själv, Karl XIV Johan. Erik Axel Karlfeldt, en av våra främsta diktare på nationella teman, ger i diktsamlingen *Hösthorn* en bild av det främlingskap som Karl Johan lever med:

Kanhända, ja kanhända
Det strimmat i hans själ
en aning om det kärva folk

som visst han ville väl.
 Han stod för det som bortskymd
 av äventyrens glans;
 kanhända att han sörjde,
 att aldrig det vart hans.

/- - -/

Så ser vi dig Karl Johan,
 en skymlande gestalt.
 Men du var kunglig i dig själv,
 och det förklarar allt.
 Lugn steg du som en Fenix
 ur tidens vilda brand,
 den siste sagokungen
 i Sveriges gamla land.

I organiserad form har den svenska nationalismen sitt upphov hos en skara intellektuella, som samlas i Göthiska förbundet åren 1811-1833. De idéer, vilka från 1770-talet förmedlas av tyskar som Herder, Kant och av kretsen kring Fichte vid Berlins universitet, erbjuder de unga en radikalt ny livsform. Nu framträder den moderne europén, jagcentrerad, känslös, fokuserad på att ge allmänheten möjlighet till bildning och delaktighet i samhällets beslutsprocesser. Förändringsviljans patos förenas med en förmåga att låta handlandet styras av en pliktmedvetenhet, som kan gå på tvärs mot den egna nyttan.

När göterna träffas för sina första sammanträden, sker det i övertygelsen om att den känsla av att vara svenskar, som de själva bär djupt i sina hjärtan, har delats av folket i gemen sedan urminnes tider. Men den svenska identiteten hade tynat bort under den fransk-klassiska epoken, och det gäller nu att återuppväcka nationalmedvetandet. Under tiden som känslan för Sverige fördjupas, intensifieras revanschkänslorna mot Ryssland för förlusten av Finland år 1809. Den aggressiva militära ambitionen finns som en underton i svenskt kulturliv och i svensk utrikespolitik under hela 1800-talet. Det nationella manifesterar sig tydligt i den götiska lyriken, som blir ett av tidens främsta opinionsbildande medier. De dikter som produceras, tjänar inte sällan syftet att underblåsa hatet mot Ryssland. Trots att tankarna går stick i stäv med den officiella svenska politiken, lyckas göterna att förmå kung Oscar I att föra in revanschismen i den svenska utrikespolitiska besluts-

processen. I det nationellt revanschistiska fältarbetet, fungerar Karl XII som en enande gestalt. Den flärdfria pliktmänniska, som Karl XII representerar, växer under 1800-talet fram till ett ideal med mytiska dimensioner.

För göterna är folkvisan det främsta uttrycket för den förlorade värld av nationellt medvetande, som de spårar i historiens dunkel. Vispublikationerna blir ett verksamt medel för att väcka nationella känslor, inte minst i den borgerliga salongskulturen. Så småningom skulle allt fler kulturområden mutas in i ambitionen att konstruera det svenska. Arkeologi, historia, pedagogik, gymnastik och bildande konst, blir centrala identitetsskapande faktorer i nationsbygget.

Göternas nationella strävan får draghjälp av den dynamiska samhällsutvecklingen. Jordbruksreformerna, kommunikationernas utveckling och föreningslivets framväxt medför, att allt fler känner sig som svenskar. Skiftesreformerna startar i Sverige under 1800-talets första årtionde. De innebär en omfattande omfördelning av böndernas jordinnehav och sociala liv. Lantmätarnas detaljerade kartläggning av det svenska landskapet och de diskussioner, som uppstår kring nyordningen, skapar också en medvetenhet om det gemensamma Sverige. Militärens nybildade ingenjörskår bidrar till processen genom ett riksomfattande rekognosceringsarbete och kartritande, med avsikten att undersöka de geografiska förutsättningarna för att nyordna Sveriges försvar.

Göterna ses genomkorsa Sverige som upptecknare av sagor, visor, skrock och sägner, danser och lekar. De samlar äldre föremål och dokument och bevarar fornminnen och medeltida byggnader. Den nya fornminneslag, som tillkommer på götiskt initiativ år 1828, bidrar till att skärpa uppmärksamheten på de nationella kulturskatterna.

Götakanalbygget står klart i början av 1830-talet. Kanalen förenar Göteborg med Stockholm och blir landets största ingenjörprojekt, byggt av militärer och fångar. Militära ingenjörer bidrar även till landets enande, under sin uppgift, att installera en elektrisk telegraf i Sverige, i mitten av 1850-talet. Ingenjörerna får också uppdraget att staka ut järnvägslinjer. Snart finns det med rallarnas hjälp ett nät av tågförbindelser, som enar Sverige från nord till syd.



"RALLARKYRKOGRÅDEN", TORNEHAMNS KYRKOGRÅRD, JUKKASJÄRVI, INVIGD 1902.
TEXT PÅ GRANITSTENEN: "TILL MINNET AV DEM SOM STANNANDE HÄRUPPE."

Järnvägarna och telegrafin aktualiserar behovet av en enhetlig tid i Sverige. I Bondepraktikans land, hade varje ort sin egen tid och variationerna förvirrar. Göteborg är pionjär när det gäller järnvägsbyggande och Göteborgs lokala tid blir järnvägstid över hela landet under 1850-talet. Telegrafan använder å sin sida Köpenhamns lokala tid, som norm för sina tidsangivelser. År 1878 får hela Sverige uppleva glädjen att ha en gemensam tid, den svenska normaltiden. Stockholms tid blir rikslükare.

Vädret är ett fenomen, som förvisso inte är enhetligt i Sverige. Behovet av väderobservationer är akut för sjöfarten. Från år 1848 lämnar arton av landets viktigaste fyror rapporter om vädret. Med telegrafens hjälp kan efter hand uppgifter om hela landets väder levereras från ett hundratal stationer till lands och till sjöss. År 1874 samordnas rapporterna i *Statens meteorologiska centralanstalt*.

En rad vetenskaper växer fram, med möjlighet att anlägga nya perspektiv på det svenska kulturlandskapet. Det gäller inte minst för två av göternas huvudintressen: arkeologi och historia. Härtill fogas efter hand en serie nya discipliner: geologi, geografi, botanik, zoologi och ekologi. Till deras arbeten



NORRSKEN I ABISKO NATIONALPARK (INVIGD 1909), KIRUNA.

byggs en serie organisationer upp, som konstruerar ett vetenskapligt Sverige. Så bildas *Sveriges geologiska undersökning* år 1858 och *Domänstyrelsen* året dessförinnan. *Skogsinstitutet* får sin fasta form runt år 1860. Forskningsstationer anläggs i Frescati i Stockholm, i Svalöv i Skåne och i Luleå i Norrbotten. År 1877 öppnar Vitterhetsakademien en marinbiologisk forskningsstation belägen på Kristineberg, i Fiskebäckskil, Bohuslän.



MARINBIOLOGISK FORSKNINGSSTATION, KRISTINEBERG, FISKEBÄCKSKIL, 1877.

Den första naturvetenskapliga forskningsstationen startar år 1903 i Vassijaure nära Riksgränsen och ett skogsforskningsinstitut förläggs i Kulbäcksliden i Västerbottens län. Torv- och mossforskning börjar från år 1890 att bedrivas i Flathult i Jönköpings län, sedan *Svenska mosskulturföreningen* bildats år 1886.

Också på de humanistiska fälten ökar viljan att i organisatoriska former öka effekten av ansträngningarna att befrämja det nationella. *Svenska fornskriftsällskapet* bildas år 1843, med ambitionen att publicera äldre svensk litteratur. Verksamheten påskyndar inrättandet av den första professuren i nordiska språk i Uppsala år 1859. När *Svenska fornminnesföreningen* bildas år 1869, möts den av ett stort intresse hos den bildade allmänheten och får sjuhundra medlemmar redan år 1875. Föreningens aktiviteter bidrar verksamt till att den första institutionen för arkeologi tar sitt säte i Uppsala år 1900.

Försöken att stimulera intresset för konst på nationell nivå, för att därmed kunna etablera en konstmarknad, resulterar i att *Stockholms konstförening* bildas. Medlemsantalet ökar från fyrahundra år 1832 till två tusen år 1881. Stockholms konstförening får efterföljare i en rad städer i landsorten. I Stockholm bildas snart ytterligare en konstförening, *Föreningen för nordisk konst* år 1858, som år 1886 utvecklas till *Sveriges allmänna konstförening*. En populär sammanslutning, med inriktning på konst och kulturell samvaro, bildas år 1846 och heter *Konstnärsgillet*. Under sina tio verksamma år får den över sju hundra medlemmar. Konstnärerna bildar år 1886 en egen förening, *Konstnärsförbundet*.

År 1834 startar det första snälltryckeriet i Klippan, Skåne, vilket drastiskt ökar tillgången på billigt och hanterbart papper. Dagspressen ökar i inflytande och bidrar till folkbildningen och nationalkänslans spridning, genom ett alltmer finmaskigt distributionsnät och ökande upplagor. Ett genombrott för en ny folklig tidningsstil äger rum år 1864 då *Dagens Nyheter* startar. År 1843 bildas *Svenska Förlagsföreningen*, år 1893 *Allmänna svenska boktryckareföreningen* och samma år *Svenska bokhandlareföreningen*. De svenska författarna följer trenden när de samtidigt organiserar sig i *Sveriges författareförening*.

Undervisningen i folkskolan, som erbjuds alla svenska barn från år 1842, kommer att få en central funktion för nationalmedvetandets framväxt, inte minst sedan Fredrik Ferdinand Carlson, ecklesiastikminister åren 1863-1870 och 1875-1878, samt folklivsforskaren Arthur Hazelius, börjar ge ut sin *Läse-*

bok för folkskolan år 1868. Boken publiceras i en serie nya upplagor långt in på 1900-talet. Läroböckerna blir den ideala vägen för författare, myndigheter och lärare att lägga grunden till en solid och livslång fosterlandskärlek hos eleverna. Men också de vuxna får sin beskärda del av det nationella budskapet. *Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande* bildas år 1833 och startar två år senare en skriftserie, *Läsning för folket*, som ges ut ända till år 1924. En parallell är förläggaren Per Gustaf Bergs tidsmässigt mer koncentrerade stora samling folkskrifter, som börjar publiceras på 1850-talet.

Familjen blir den yttersta garanten för det svenska och tidningsmännen är inte sena att exploatera familjen. En serie tidningsproduktioner med familjeteman startas, främst veckotidningen *Familj-Journalen*, som år 1863 ombildas till *Svenska Familj-Journalen*, och som på 1880-talet når en upplaga på hela 71 500 exemplar. Tidningens popularitet betingas av dess skildring av fosterländska personer, svenska orter och vyer och inhemska föremål, illustrerade med hjälp av ledsagande trägravyrer i stort format.

På den militära sidan dyker nya organisationsformer upp, med starkt nationella anspråk. *Svenska Jägareförbundet* bildas år 1830, med det dubbla syftet att göra jägaren till skicklig skytt och lojal fosterlandsförsvarare. Efter ett upprop i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* av Viktor Rydberg och Sven Adolf Hedlund år 1859, startar *Skarpskytterörelsen* i Sverige. Den hämtar näring från den hävdvunna skyldigheten att gå man ur huse i orostider. I mitten av 1860-talet finns det tre hundra skarpskytteföreningar i Sverige, med över fyrtio tusen medlemmar. Folkbeväpning och allmän rösträtt är målsättningen, med mottot: ”en man, en röst, ett gevär”.

I Stockholm skapas efter hand en serie centrala kulturbevarande institutioner, som har allmänheten som målgrupp. Artur Hazelius öppnar år 1873 den *Skandinaviska etnografiska samlingen* på Drottninggatan 73 i Stockholm. ”Känn dig själv”, var Hazelius motto. Fosterlandskärleken skulle få näring av en förundran över fädernas bragder och färdigheter. Parallellt med museet, som år 1880 får namnet *Nordiska museet*, arbetar Hazelius på att skapa världens första friluftsmuseum. Det byggs upp på Djurgården och invigs år 1891 med namnet *Skansen*. Två år senare inviger forskningsresanden och konservatorn Gustaf Kolthoff *Biologiska museet* nedanför Skansen. Samlingarna på Nordiska museet kräver större utrymme och år 1907 kan Hazelius flytta in i det nya Nordiska museet, också det beläget på Djurgården.



S. A. HEDLUND SOM KORPRAL I SKARPSKYTTERÖRELSEN, 1860-TALET.

Under slutet av 1800-talet ökar behovet hos gemene man att uppleva Sverige utanför den egna hembygden. Det växer fram en turism med målet att besöka de sublimes platser, som konstnärer och fotografer avbildat i sina verk. Berg och skogar, sjöar och kuster blir målen. Där kan fotvandring, bad och segling utövas. År 1885 skapas *Svenska Turistföreningen* och år 1909 *Svenska*

Naturskyddsföreningen. Sambandet mellan nationalism och turism betonas av Fredrik Svenonius, en av turistföreningens grundare: ”om ej fosterlandskärlekens heliga eld vaknar hos den, som är i tillfälle med egna ögon se sig omkring i vårt härliga fädernesland, då kan inget väcka den till livs, då är den mannen eller kvinnan ej värd att kallas *svensk*.”¹



HORNBORGASTUGAN, SKANSEN. FRÅN HORNBORGA SOCKEN, VÄSTERGÖTLAND, 1850-TALET.

Sedan göterna åldrats och lämnat scenen en efter en, förs deras idéer vidare av yngre generationer. I inledningskapitlet till *Svea rikets hävder* (1825), beger sig Geijer på en fiktiv resa över Sverige från söder till norr. Han är en av de första som lyfter blicken från hembygden och ser nationen som helhet. När Selma Lagerlöf åttio år senare publicerar *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* är landet redan en enad nation. Tidningspress, telegraf och järnvägar har fysiskt och tekniskt bidragit till sammanlänkningen. Läroböcker, skönlitteratur och bildande konst, ger innehåll åt de nationella tankarna. Organisationsverige förenar grupper av människor i en nationell gemenskap. Det demokratiska genombrottet med en tvåkammarriksdag år 1866, banar vägen för den allmänna rösträttens genomförande år 1921.

När Sverige förlorar Finland i början av 1800-talet, startar samtidigt en moralisk och kulturell upprustning i landet. De nationella idéerna bidrar till att landet växer i inre styrka. Även om förutsättningarna för en återförening mellan Finland och Sverige saknas, fördjupas kulturutbytet mellan länderna. Minnena från tiden då Sverige och Finland delade sina öden lever kvar. Finnska författare med svenska som modersmål finner en läsekrets också i Sverige. En av dem är Johan Ludvig Runeberg. För honom blir aldrig det

nationella en låtsaslek eller grå teori. Hans främsta verk handlar om den tid då Finland fortfarande var svenskt, och om de heroiska uppoffringar som gjordes åren 1808-1809, för att bevara landet svenskt i kampen mot ryssarna. Det är en diktcykel med titeln *Fänrik Ståls sägner*. Samlingens första del kommer ut år 1848. "Fänrik Ståls sägner" inleds med dikten *Vårt land*, som blir den finska nationalsången. I Sverige hade *Du gamla du fria* ännu inte slagit igenom som svensk nationalsång. När "Vårt land" blir känd, uppfattar svenskarna det som om den handlar om deras eget land. Dikten blir därför också en svensk folksång.

Det finns en berättelse om en svensk emigrant, som kommer till USA i slutet av 1800-talet. Han går på ett möte med sin svenskkoloni. När han hör några strofer ur "Vårt land" sjungas av de församlade svensk-amerikanerna, beslutar han sig för att packa sin väska och resa hem till Sverige igen:

Här är oss ljuvt, här är oss gott,
 här oss allt beskärt:
 hur ödet kastar än vår lott,
 ett land, ett fosterland vi fått
 var finns på jorden mera värt
 att hålla dyrt och kärt?

Och här och här är detta land,
 vårt öga ser det här;
 vi kunna sträcka ut vår hand
 och visa glatt på sjö och strand
 och säga: Se det landet här,
 vårt fosterland det är!

Och föddes vi att bo i glans
 bland guldmoln i det blå,
 och blev vårt liv en stjärnedans,
 där tår ej göts, där suck ej fanns,
 till detta arma land ändå
 vår längtan skulle stå.

Den andra delen av "Fänrik Ståls sägner" publiceras år 1860, några år efter det att Krimkriget avblåsts. I stormaktskonflikten hade Oscar I varit beredd att låta Sverige gå i krig mot Ryssland. En av öppningsdikterna i Runebergs

andra samling är *Björneborgarnas marsch*. Det är en eldfängd revanschdikt. Liksom "Vårt land" uppfattas den som en nationalsång såväl i Sverige som i Finland.

Det hade nu gått femtio år sedan Götiska förbundet bildades och den svenska nationella intelligentian hade lämnat *Den Gyldene Freden* och de många andra småkrogarna i Gamla stan i Stockholm. Från år 1863 samlas man på det mer fashionabla *Berns Salonger* i Berzelii park. Här kan de forna studenterna liva upp sin ryska revanschism och ropa "Bravo!" när de lyssnar till "Björneborgarnas marsch". Den är paradnumret, som restaurangens salongsorkester framför under ledning av finländaren Filip von Schantz. Mest populär är den "Scanadale", som orkestern exekverar när den spelar marschen. Öronbedövande trummor, pukslag och kanonskott får restauranggästerna att ramla av stolarna:

Söner av et folk som blött
 på Narvas hed, på Polens sand,
 på Leipzigs slätter,
 Lützens kullar.
 Än har Finlands kraft ej dött,
 Än kan med oväns blod ett fält här
 färgas rött!
 Bort, bort, vila rast och fred!
 En storm är lös, det ljungar eld och
 fältkanonens åska rullar.
 Framåt, framåt led vid led!
 På tappre män se tappra fäders andar ned.
 Ädlaste mål
 oss lyser på vår bana;
 skarpt är vårt stål
 och blöda är vår vana.
 Alla, alla käckt framåt!
 Här är vår sekelgamla frihets sköna stråt.
 Lys högt du segersälla fana,
 sliten av strider sen en grånad forntids dar.
 Fram, fram vårt ädla härjade strandar!
 Än finns en flik med Finlands gamla färger kvar.



BERNS SALONGER, STOCKHOLM, INTERIÖR ÅR 1811 (FOTO BENGT NYMAN).

Den bullrigt punschpatriotiska idealismen har en motpol i skolans värld. Där blir Runebergs sägner ett obligatorium i hundra år. Om den känslomässiga fördjupning som läsningen av "Fänrik Ståls sägner" kunde leda till, vittnar litteraturprofessorn Carl Rupert Nyblom i sina memoarer. Han går i gymnasiet i slutet av 1840-talet, när historieläraren kommer in och meddelar att något mycket ovanligt hänt. Den ordinarie undervisningen ställs in. "Fänrik Ståls sägner" hade publicerats: "Och så började han läsa för oss den ena efter den andra av de nya sägnerna, och ju längre han läste, desto underligare till mods blev vi. Det dröjde ej länge förrän tårarna stod oss i ögonen. /- - - / När lektionen var slut, märktes en stor förvandling hos hela klassen. Alla tolv kände vi oss 'omvända'. Vi var ju från början uppfostrade till latinare: på den eftermiddagen föddes tolv nya svenskar, som begrep vad fosterlandskärlek var, och det hade vi Runeberg att tacka för."²

När seklet fortskrider kommer de svenska nationella värdena att problematiseras. Folk rörelser dyker upp i det offentliga rummet med ett internationellt synsätt. Det gäller nykterhetsrörelsen, frikyrkorörelsen och arbetarrörelsen. Den socialistiske ledaren och journalisten Axel Danielsson raljerar om den lilla människans förhållande till de nationella värdena: "Men kan en

socialdemokrat älska 'våra strömmars brus', så länge den elektriska kraften i vattenfallen är privat egendom, älska 'bäckarnas språng', så länge endast strändernas ägare får fiska kräftor och högt betalade engelsmän meta laxöring, 'älska den mörka skogens dystra sus', där baggbölarens yxa förjagar skogsnympfen och andra poesier, älska 'stjärnenatten', varunder en här av utplundrade proletärer hacka tändar av köld, och 'sommarljuset' i vars sken de får arbeta sig svettiga dag och natt? Kan han älska allt detta? Ja, han kan och bör älska det, som ynglingen älskar sina drömmars mö, vilken han först måste erövra, eller vandraren sitt mål, som han endast kan nå på en lång och mödosam stig. På det sättet är jag patriot och väl även de flesta andra"³

De nationella krafterna står trots allt emot de internationella strömningarna. Under den tilltagande politiska oron i världen i slutet av 1800-talet vädrar försvarsvännerna morgonluft och de revanschistiska stämningarna från 1810-talet återvänder. Det direktörstal som den svenske språkforskaren Esaias Tegnér d. y. håller i Svenska akademien år 1890, ger en bild av hur den nationella insikten sprider sig i Sverige: "En fosterländsk stämning har gripit en stor del av vårt folk och av allt lyckosamt, som under detta år kommit vårt land till del, är detta uppvaknande ur dvalan det, vid vilket våra tankar helst önskar dröja."⁴

Det är nu "Du gamla du fria" blir en nationalsång och den svenska flaggan etableras som en tydlig nationell symbol. År 1891 invigs Skansen och år 1892 kommer första numret ut av vad som blir landets ledande kulturskrift, *Ord och Bild*. Den första bild som visas i tidskriften föreställer kungen själv, Oscar II, i helfigur. Här finns också en artikel skriven av författaren Gustaf af Geijerstam: "Hur tankar komma och gå". Hans reflexioner äger rum på Skansen och lägger en ny dimension till det nationella. Skansen blir en symbol för den stressade storstadsmänniskans behov av att återvända till natur och hembygd: "Ty varför älska vi stadsbor så högt att en tid på året få vistas på landet? Vi behöva frisk luft, vi önska att få vila ut från stadens buller, gatularm, telefonklockor, spårvagnsringning och ångvisslor. Vi behöver lugna våra nerver efter vinterns feberaktiga nöjen eller överretade arbete."⁵

Kanske är det känslorna för natur och hembygd som har det djupaste rötterna hos det svenska vårdträdet. De gör det lätt för de moderna svenskarna att varje dag förnya den avgörande överenskommelsen med varandra, det

samhällskontrakt, som är nödvändigt för att Sverige skall kunna leva vidare som nation.

År 1897 ordnas en konst- och industriutställning i Stockholm, mer känd som *Stockholmsutställningen*. Den utgör en glänsande final på århundradet och blir bekräftelsen på, att svenskarna svetsats samman till en nation. Författaren Ellen Key tolkar stämningarna: ”Och ingen enda bland de hundratusenden, vilka böljade genom utställningen, blev helt oberörd av den nationella solidaritetskänslan. Alla förstod, att detta var en gemensam egendom, en gemensam stolthet; alla möttes i det glada medvetandet: detta har mitt folk mäktat; dess arbetsära är min; så stora är mitt lands tillgångar; så rik mitt lands natur; så stark och så begåvad är min nation.

Med dessa känslor blickade alla varandra i ögonen, och i allas ögon kom därvid ett nytt uttryck av välvilja, över allas väsen bredde sig något av den värdighet, som en höjd självaktning i samband med stigande aktning för andra förläna. Alla möttes i en stor nationell segerglädje, som närmade de olika bygdernas och de olika klassernas folk till varandra.”⁶

NOTER

-
- ¹ Svenonius 1888, s 84
² Nyblom 1908, s 173 f.
³ Danielsson 1908, s 701 f.; jfr Björck 1946, s 35
⁴ Tegnér 1891, s 7
⁵ Geijerstam 1892, s 18 ff.
⁶ Key 1898, s 17 f.

LITTERATUR

- Björck 1946 S. Björck, *Heidenstam och sedelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap* (Stockholm 1946).
- Danielsson 1908 A. Danielsson, *Urval av Axel Danielssons skrifter* (Malmö 1908).
- Geijerstam 1892 G. af Geijerstam, "Hur tankar komma och gå. Intryck från Skansen." (*Ord och Bild* 1892, Stockholm 1892).
- Key 1898 Ellen Key, *Tankebilder*, II, Patriotism. Själens evolution (Stockholm 1898).
- Nyblom 1908 C. R. Nyblom, *En sjuttioårs minnen. Anteckningar, I, Skolgossetiden 1832-1850* (Stockholm 1908).
- Svenonius 1888 F. Svenonius, "Råd för vandringslystna ungdomar." (*Svenska Turistföreningens Årsskrift* 1888, 6, Stockholm 1888).
- Tegnér 1891 E. Tegnér d. y., "Tal den 20 december 1890" (*Handlingar rörande Svenska Akademiens Högtidsdag den 20 december 1890*, Stockholm 1891).

NAMNLISTA

Berg, Per Gustaf, förläggare	13
Carlson, Fredrik Ferdinand, ecklesiastikminister	12
Danielsson, Axel, journalist	18

Eriksson, Daniel, fotograf	6
Fichte, Johann Gottlieb, filosof	8
Geijer, Erik Gustaf, professor	15
Geijerstam, Gustaf af, författare	19
Hazelius, Artur, folklivsforskare	12, 13
Herder Johann Gottfried, filosof	8
Hedlund, Sven Adolf, tidningsman	13, 14
Kant, Immanuel, filosof	8
Karl XIV Johan, kung	7, 8
Karl XII, kung	9
Karlfeldt, Erik Axel, författare	6, 7
Key, Ellen, författare	20
Kolthoff, Gustaf, konservator	13
Lagerlöf, Selma, författare	15
Nyblom, Carl Rupert, professor	18
Nyman, Bengt, fotograf	18
Oscar I, kung	8, 16
Oscar II, kung	19
Runeberg, Ludvig, författare	15, 16, 18
Rydberg, Viktor, författare	13
Schantz, Filip von, dirigent	17
Stenberg, Emerik, konstnär	6
Svenonius, Fredrik, geolog	15
Tegnér d. y., Esaias, språkvetare	19